

Sveučilište u Zagrebu

Fakultet hrvatskih studija

Blanka Matković

**PROTUKOMUNISTIČKI POKRET OTPORA:
DJELOVANJE KRIŽARA U POGRANIČNOM
DALMATINSKO-HERCEGOVAČKOM
PROSTORU I KOMUNISTIČKA REPRESIJA
NAD LOKALNIM STANOVNIŠTVOM
(1944. – 1951.)**

DOKTORSKI RAD

Mentor:

dr. sc. Vladimir Šumanović

Zagreb, 2024.

Sveučilište u Zagrebu

Faculty of Croatian Studies

Blanka Matković

**THE ANTI-COMMUNIST RESISTANCE
MOVEMENT:
THE ACTIVITIES OF THE CRUSADERS IN
THE DALMATIAN-HERZEGOVINIAN
BORDER AREA AND THE COMMUNIST
REPRESSION AGAINST THE LOCAL
POPULATION (1944 – 1951)**

DOCTORAL DISSERTATION

Supervisor:

Vladimir Šumanović, Ph.D.

Zagreb, 2024.

ŽIVOTOPIS MENTORA

Vladimir Šumanović rođen je 10. ožujka 1988. godine u Zagrebu. U Zagrebu pohađa Osnovnu školu Ivana Gundulića te Klasičnu gimnaziju. Maturirao je u lipnju 2006. godine, a 2008. godine upisao je preddiplomski sveučilišni studij Povijesti na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. U rujnu 2012. godine stekao je diplomu sveučilišnoga prvostupnika povijesti te upisao diplomski sveučilišni studij povijesti na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Obranom diplomskoga rada u lipnju 2014. godine postao je magistar povijesti. Iste godine u studenom upisuje poslijediplomski doktorski studij povijesti na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Doktorirao je 2019. godine na temi „Ključni vojno-politički događaji u istočnoj Bosni 1942.“. Od travnja 2017. godine zaposlen je kao asistent na Odsjeku za povijest na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, u sklopu kojega predaje obvezne i izborne kolegije na temu suvremene hrvatske i svjetske povijesti.

Dosad je objavio osam izvornih znanstvenih članaka: 1.) „Kronologija događaja na području kotara Gacko od četničkog zauzimanja Foče u prosincu 1941. do Operacije Foča krajem travnja 1942.“, *Polemos*, god. XVIII., br. 35., 2015. 2.) „Pitanje autentičnosti izvješća 8. dalmatinskog korpusa Generalštabu Jugoslavenske armije od 25. veljače 1945. o Mostarskoj operaciji“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 50., br. 1., 2018. 3.) „Pitanje autentičnosti izvješća 26. dalmatinske divizije 8. dalmatinskom korpusu od 16. veljače 1945. o zauzimanju Širokoga Brijega“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 48., br. 2., 2016. 4.) „Pitanje autentičnosti pisma Josipa Broza Tita i Aleksandra Rankovića Marka Pokrajinskom komitetu Komunističke partije Jugoslavije za Srbiju od 14. prosinca 1941. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 47., br. 1., 2015. 5.) „Ivan Krajačić Stevo i 'Drugo' zasjedanje AVNOJ-a u Jajcu“, *Zbornik 550. godina od pada Kraljevine Bosne i stradanje Hrvata u II. Svjetskom ratu i poraću*, Sarajevo, 2013. 6.) „Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Sandžaka – glavne značajke“, *Historijski zbornik*, god. 75, br. 2, 2022., 7.) „Arso Jovanović – an erased biography“, *Balkanica Posnaniensia*, br. 25, 2019. (u koautorstvu s dr. sc. Vlatkom Vukelić) i 8.) „Work of Station / Institution for Vocational Counseling at the end of 1946“, *Kroatologija*, br. 12, 2021. (u koautorstvu s dr. sc. Mijom Beljom). Osim toga je 2021. u nakladi Školske knjige i u koautorstvu s dr. sc. Vlatkom Vukelić objavio knjigu „Četničke postrojbe u službi Nezavisne Države Hrvatske“.

SAŽETAK

U prvim tjednima nakon završetka vojnih operacija u Dalmaciji, odnosno zauzimanja dalmatinskih gradova i sela po NOV-i, u razdoblju od sredine listopada 1944. započeto je organiziranje prvih križarskih skupina. Njihovo je djelovanje desetljećima bilo obavljeno velom tajne, a poseban izazov predstavlja rekonstrukcija djelovanja pojedinih križarskih skupina, naročito onih koje su usko surađivale s križarima na području Bosne i Hercegovine te su često djelovale s obje strane granice prebacujući se s terena na teren. Iako je uspostavom višestranačja i samostalne hrvatske države omogućeno istraživanje protukomunističkog otpora u prvim poslijeratnim godinama, u historiografiji je broj radova koji se bave ovom problematikom još uvijek izuzetno skroman. Znatnu prepreku predstavlja zanemariv broj sačuvanih dokumenata kao i činjenica da se analiza „križarskih godina“ oslanja prvenstveno na dokumente jugoslavenske provenijencije zbog čega u potpunosti izostaje mogućnost usporedbe podataka jugoslavenskih represivnih organa s križarskom dokumentacijom. Drugi izazov predstavljaju kasniji republički elaborati jugoslavenskih tajnih službi u kojima je sažimanje dostupnih podataka koji su uglavnom pripremani prema sjećanju sudionika, a znatno manje na temelju ranijih lokalnih izvješća, rezultiralo znatnim pogreškama i nejasnoćama. Zbog toga je u istraživanju križarskih skupina od iznimne važnosti znatno veću pozornost potrebno obratiti na dostupne dokumente u lokalnim arhivima, posebno ondje gdje je sačuvana veća količina podataka. Tako se, primjerice, u Državnom arhivu u Splitu čuva obilje dokumentacije o djelovanju križara na prostoru od Kamešnice do Metkovića. Osim sačuvanih izvješća OZN-e i UDB-e, od posebnog su značaja sačuvani dosjei pojedinih članova križarskih skupina, a naročito njihovih suradnika (jataka) zahvaljujući kojima je moguće barem djelomično prezentirati ovaj, još uvijek mahom tajnoviti dio suvremene hrvatske povijesti i to na prostoru na kojemu su križarske skupine opstale najduže te su tijekom svojih aktivnih godina razvile živu aktivnosti i razgranatu jatačku mrežu koja je posljedično dovela do osnivanja većeg broja križarskih organizacija. Stoga se autor u ovom doktorskom radu bavi rekonstrukcijom organiziranja i djelovanja najznačajnijih križarskih skupina spomenutog prostora te njihovim odnosima s križarskim skupinama u susjednoj Bosni i Hercegovini. Naročita je pozornost posvećena komunističkoj represiji nad lokalnim stanovništvom kao i odgovoru tog stanovništva na istu u kontekstu protukomunističkog otpora u drugoj polovici 1940-ih.

Ključne riječi: biokovsko-neretvanski kraj, gerila, kamišari, komunistička represija, križari, križarske organizacije, OZN-a, protukomunistički otpor, škripari, UDB-a

SUMMARY

In the first weeks after the end of military operations in Dalmatia, i.e. the capture of Dalmatian towns and villages by the NOV, in the period from mid-October 1944, the organization of the first crusader groups began. Their activities have been shrouded in secrecy for decades, and a particular challenge represents the reconstruction of the activities of certain crusader groups, especially those that closely collaborated with crusaders in Bosnia and Herzegovina and often operated on both sides of the border, moving quickly from one area to another. Although the establishment of a multiparty and independent Croatian state enabled the exploration of anti-communist resistance in the first post-war years, the number of works dealing with this issue in historiography is still extremely modest. A significant obstacle is the negligible number of preserved documents, as well as the fact that the analysis of the “crusader years” relies primarily on documents of Yugoslav provenance, which is why there is no possibility of comparing the data of Yugoslav repressive organs with crusader documentation. Another challenge is the later republic reports of the Yugoslav secret service in which the summarization of available data, which were mainly prepared according to the participants’ memories, and were much less based on earlier local reports, resulted in significant errors and ambiguities. Therefore, in the research crusader groups, it is of utmost importance to pay much greater attention to available documents in local archives, especially where a large amount of data is preserved. For example, the State Archives in Split keeps an abundance of documentation on the activities of crusaders in the area between Kamešnica and Metković. In addition to the preserved reports of the OZN and the UDB, the files of individual members of the crusader groups, especially their associates (jatakas), are of extreme importance for such research, and thanks to them it is possible to present at least partially this, still largely secretive part of contemporary Croatian history, in the area where the crusader groups have survived the longest and during their active years have developed lively activities and an extensive associates’ networks that consequently led to the establishment of a large number of crusader organizations. Therefore, the author of this doctoral thesis deals with the reconstruction of the organization and activities of the most important crusader groups in the mentioned area and their relations with crusader groups in neighbouring Bosnia and Herzegovina. Particular attention is paid to the communist repression of the local population as well as the population’s response to that repression in the context of anti-communist resistance in the second half of the 1940s.

Keywords: Biokovo – Neretva region, guerilla, kamišari, communist repression, crusaders, crusaders' organisations, OZN-a, anti-communist resistance, škripari, UDB-a

SADRŽAJ

1.	Uvod.....	1
1.1.	Djelovanje križarskih skupina kao sukob niskog intenziteta u kontekstu politoloških istraživanja rata i mira.....	12
1.2.	Križarske skupine kao dio baštine u kontekstu arheologije suvremenih sukoba.....	15
1.3.	Nazivlje.....	23
2.	Postavke istraživanja.....	28
2.1.	Dosadašnja istraživanja, izvori i literatura.....	28
2.2.	Ciljevi istraživanja, istraživačka pitanja i znanstveni doprinos.....	37
2.3.	Istraživačke metode.....	38
3.	Pokušaji organiziranja sveobuhvatnog hrvatskog protukomunističkog otpora i komunistička represija nad lokalnim stanovništvom.....	40
3.1.	Utjecaj hrvatske emigracije na pokušaje organiziranja protukomunističkog otpora i počeci „reakcije“ u zemlji (1945.-1946.).....	40
3.2.	Kratki osvrt na djelovanje križara kroz dokumentaciju Nacionalnog arhiva u Londonu (1946.-1947.).....	47
3.3.	Nastojanja Ante Vrbana i Josipa Duića u povezivanju rascjepkanih križarskih skupina (1946.).....	52
3.4.	Pogranično dalmatinsko-hercegovačko područje: povijesni procesi, demografska obilježja i geografske odrednice (1944.-1945.).....	65
4.	Križarske skupine u pograničnom dalmatinsko-hercegovačkom području....	81
4.1.	Korijeni organiziranog otpora na dalmatinskom i hercegovačkom području (1944.).....	81
4.2.	Organiziranje „zelenog kadra“ i prebacivanje pripadnika Ustaške vojnice iz Širokog Brijega na imotski teren (1944.).....	86
4.3.	Djelovanje križarske skupine Ivana Nenadića (1945.).....	99
4.4.	Kratki pregled djelovanja hercegovačkih križara na prostoru između Vran planine i Čapljine do likvidacije skupine Mariofila Mandića na brdu Mosor u rujnu 1946. godine.....	108
4.5.	Razvoj i djelovanje križarskih skupina u neretvanskom kraju od kraja 1944. do zarobljavanja Ivana Milasa u rujnu 1946. godine.....	125
4.6.	„Hrvatska tajna organizacija“ Vilenica – Kovač (1946.).....	145
4.7.	Organiziranje križarske skupine Šurlin – Meter (1946.)	153
4.8.	Djelovanje križarske skupine Šurlin – Meter od ljeta 1946. do proljeća 1947. godine.....	177
4.9.	Spajanje Meterove skupine s Kapuličinom grupom i povratak na imotski teren (proljeće – ljeto 1947.).....	199
4.10.	Osnivanje drugog križarskog Zdruga u Hercegovini (1947.).....	209
4.11.	Djelovanje imotskog križara Nedjeljka Mate Piplice u križarskoj skupini Mirka Kapulice u Hercegovini i na Kamešnici (1947.-1949.).....	215
4.12.	Nedjeljko Mate Piplica – posljednji križar (1949.-1951.).....	229
5.	Razvoj i djelovanje značajnijih križarskih organizacija (1945.-1950.).....	235
5.1.	Djelovanje križarskih organizacija na neretvanskom prostoru (1945.-1946.)..	236
5.2.	Križarska organizacija na području stanice Narodne milicije Cista Provo (1945.).....	247

5.2.1.	Demografske odrednice i polarizacija stanovništva na području stanice Narodne milicije Cista Provo.....	247
5.2.2.	Križarska organizacije u Cisti Velikoj kroz osobne dosjee Ljube Šetke i Mare Šetke.....	252
5.2.3.	Braća Kegalj – nositelji prijeratnog hrvatskog protujugoslavenkog otpora u Cisti Velikoj.....	265
5.2.4.	Zaključak o djelovanju križarske organizacije u Cisti Velikoj.....	274
5.3.	„Križarsko-ustaška organizacija“ na terenu kotara Posušje i Široki Brijeg i njezin utjecaj na Imotski (1947.).....	275
5.4.	Razvoj križarske organizacije u selima podno Kamešnice (1946.-1950.).....	280
5.4.1.	Istraga i suđenje „povjerenicima“ križarske skupine Mirka Kapulice..	281
5.4.2.	Suradnici Kapuličine skupine kroz dosjee UDB-e: Pavao Pocrnja i Mate Šesto.....	300
5.4.3.	Borba Opunomoćstva UDB-e za kotar Sinj protiv Kapuličinih jataka: agent „Maglaj“.....	305
5.4.4.	Zaključak o Kapuličinoj križarskoj organizaciji.....	307
5.5.	Osvrt na organiziranje i djelovanje križarskih organizacije: uzroci, motivi i posljedice.....	308
6.	Zaključna razmatranja.....	318
7.	Popis izvora i literature.....	322
8.	Popis kratica.....	328
9.	Životopis autorice s popisom objavljenih radova.....	330

I. UVOD

Kuna konavoska jedno je od najgornjih sela iz Gornje bande. U obliku polumjeseca skutrilo se na južnim obroncima 1234 metra visoke Niježnice, visoko iznad Konavoskog polja koje se za zimskih mjeseci zbog magle najčešće i ne vidi. Ima 47 kamenih kuća, domaćinstava je 11, a ti se ljudi bave stočarstvom i ratarstvom. (...) tovari i mazge i dan danas su ostali glavno prijevozno sredstvo, jer u Kuni i oko nje nema baštine do koje bi se moglo kolima ili traktorom.

Daleko od Boga, a ako je suditi po ratnih godinu i nešto, i od vruga. Kuna, gdje je život oduvijek bio drukčiji nego u većim i bogatijim konavoskim selima, i rat je proživjela na svoj način te ostala jedno od rijetkih neporušenih sela na jugoistoku dubrovačke općine. Ne zato jer je neprijateljska vojska ovdje pokazala milost, nego zbog straha srpskokrnogorskih vojnika koji se u krševite gudure Sniježnice nisu rado zavlačili. I kad bi došli, ostali bi kratko, a narod uglavnom nisu maltretirali, krali ili pljačkali. Zašto?

- *Daleko smo mi od svijeta – počinje priču stari Mijat Šturica koji nas je primio i pogostio u svojoj kući. – Nismo ni znali da ljudi iz donjijeh sela bježe u grad, da ih autobusima prebacuju na sigurno. Nitko nama nije ništa reko, a kad smo vidjeli da će doć vrug, učinili smo kako smo jedino i mogli. Stari su ostali u selu, a svi mladi koji su za pušku otišli su u planinu. Četnici su prvi put u Kunu došli petoga desetoga prošle godine, bila su točno osamdeset i tri. Ima bit da su odma' znali da su nam sinovi gori i pitali su što je s njima. Mi smo rekli da su pobjegli u grad i na tome je za taj put i ostalo. Poslije su dolazili po trojica, četvorica, jednim autom, svaki put bi pitali za sinove, svaki put bi dobili isti odgovor. Nijesu se puno zadržavali, vazda bi pošli prije mraka*
- *Kako su se odnosili prema vama?*
- *Nijesu nas tukli. Ostalo nas je trideset i dvoje, sve stari ljudi, a njih je osim toga bilo i strah od naših sinova. Ko zna što su mislili, koliko je naših gore u brdu. Sigurno su se bojali ako nama nešto naprave da će ih pobiti naši mladići (...)*

Dolaskom SMB-vojske petnaestak mladih ljudi iz Kune pobjeglo je u bespuće iznad sela. (...), povukli su se u divljinu i našli skloništa u njedrima Sniježnice. Više od godinu dana, od prvih dana listopada prošle godine pa sve do povlačenja okupatora, uglavnom su živjeli pod vedrim nebom, a selo ih je hranilo. I iz drugih gornjih sela više mladih ljudi je pobjeglo u brda i zajedno s Kunjanima tijekom rata bilo ih je oko pedeset.

Neprijateljski oficiri znali su za to, više puta ispitivali su seljane, ali nitko nikad nije im dao ni jedan upotrebljiv podatak. Gore su bili njihovi sinovi, braća, rođaci. Dakako, odbjegli su odmah proglašeni opasnim diverzantima i za njima je više puta organizirana potraga. Zaludu, nitko te mladiće rođene u ovome kršu nije mogao pronaći pogotovu ne za prvih mjeseci rata dok su mjere opreza bile maksimalne. Ipak, nakon devet mjeseci nastradao je jedan od njih, dvadeset i šestogodišnji Jako Obrad. Uхватili su ga, sproveli u Morinj i nakon petnaestak dana Crveni krst iz Herceg-Novog javio je da se nesretni Jako objesio u zatvoru.

- *Sigurno se Jako ko i svi mi bio malo opustio. Uхватili su ga 30. lipnja dok je išao prema Velikom Orahu. Bio je na čistini, netko ga je vidio i dočekali su ga u zasjedi. Odveli su ga u Morinj tukli i mučili da prizna gdje su ostali, a onda negdje sredinom srpnja javili da se objesio. Dvadesetoga srpnja doveli su ga u kapsi i ovdje je u selu bio pokopan. Nije se on objesio, nego su ga prebijali, a ništa im nije htio kazati. Na kraju su ga ubili kad su shvatili da neće saznati. Jako je bio pravi. Da nije izdržao, sve bi nas pohvatali – priča Andro Hanzir. (...)*

U svojim priopćenjima Informativna služba VPS Boka vrlo često je spominjala veliku grupu opasnih diverzanata u konavoskim brdima. Iako su viši oficiri znali o čemu se radi, njihov podređeni sanjali su stotine opasnih ustaša po vrljetima koji samo čekaju da im se krvi napiju. Zbog toga su radije ostajali u Cavtatu i većim mjestima, a kad bi se i popeli u Kunu, strah od odmazde držao ih je podalje od seljana i njihove imovine. Skriveni u brdima ili škripari, kako ih zovu, tako su čuvali svoje selo, a selo je čuvalo njih, brinući za hranu i postavljajući straže kako bi na vrijeme vidjeli dolazak neprijatelja.¹

Oni su čuvali selo, a selo je čuvalo njih. Ova epizoda iz Domovinskog rata u ključnim detaljima podsjeća na teške nedaće s kojima se hrvatski narod suočavao kroz svoju noviju povijest, naročito u posljednjim mjesecima Drugog svjetskog rata i neposredno nakon njega. U pokušaju da spase život pred novom vlasti mnogi mještani dalmatinskog zaleđa i Hercegovine, odrasli na surovom kršu i škrtoj zemlji na kojoj je preživljavanje kroz povijest bilo izazov čak i u mirnodopskim vremenima, mahom su se povlačili na kamenjar, u planine, pećine i škrape, a hranilo ih je naravno selo, odnosno obitelji koje su ondje ostajale živjeti riskirajući vlastite

¹ Antun MASLE, Četnici u selo, momci u planinu!, *Slobodna Dalmacija*, 17.1.1993., 33 – 34.

živote. Kao i mnoge druge osobe sa sličnim sudbinama diljem Hrvatske i Bosne i Hercegovine, za jugoslavenski režim oni nisu bili „obitelji“ nego „jataci bande“. Kako će biti prezentirano u ovoj disertaciji režim se podjednako okrutno obračunavao i s „bandom“ i s „jaticima“. Oni koji su slučajno ostali neotkriveni i uspjeli su preživjeti mnoge su tajne o djelovanju i organizaciji „bande“ odnijeli u grob često otkrivši bližnjima što su bili tek po uspostavi samostalne hrvatske države 1990. godine.² Ne iznenađuje takav stav uzme li se u obzir da su za postrojbe Korpusa narodne obrane Jugoslavije (KNOJ) oni bili „nametnici“ od kojih je trebalo „čistiti“ zemlju.

Naime, svega nešto više od tri godine prije citiranog teksta o konavoskim „škriparima“ iz Domovinskog rata u istoj je tiskovini objavljen članak povodom 45. godišnjice formiranja V. brigade KNOJ-a koja je formacijski pripadala I. hrvatskoj diviziji KNOJ-a. U navedenom su tekstu svoja sjećanja podijelili pripadnici splitske sekcije pripadnika KNOJ-a. Za razliku od Milana Baste koji je, vodeći se datumom predaje Hrvatskih oružanih snaga (HOS) u Bleiburgu, navodio da je „rat završen sedam dana kasnije“³ ili mog koautorskog znanstvenog rada o završnim borbama za Odžak zbog kojih je rat završio dvadeset dana kasnije⁴, bivši pripadnici KNOJ-a navode da je pravi rat, kojega bi možda trebalo ispravnije nazvati „ratom“ poslije rata (op.a.), doista trajao znatno duže.⁵ „Koliko je istine zgusnuto u tih nekoliko riječi, najbolje znaju oni što su tek pedeset i prve godine ostavili puške i izašli iz šume“, odnosno ljudi „kojima je i nakon konačnog oslobođenja zemlje još godinama dnevna zapovijed glasila 'braniti zemlju“.⁶ Štoviše, kako će admiral Mladen Marušić istaknuti, upravo su oni „udarili temelje ekologije“ jer „čistili smo kao pravi zeleni zemlju od nametnika“.⁷ Ovaj citat ističe dehumanizaciju neprijatelja kojemu je oduzeta svaka ljudskost čime je neprijatelj sveden na životinju, odnosno parazita kojega treba eliminirati te naglašava psihološki zid podignut između nove vlasti i dijela naroda o kojemu će nešto više riječi biti u narednom dijelu ovog poglavlja.

Na vojevanje u „oslobođenoj“ zemlji osvrnuo se i predsjednik splitske sekcije pripadnika KNOJ-a admiral Petar Bogunović riječima:⁸

Fakti su ovakvi, Znete, bilo je velikih područja, recimo poput Dalmacije, koji su oslobođeni i sedam mjeseci prije konačnog oslobođenja zemlje. Jest, tu je rat trajao

² Iz privatnog razgovora autorice sa sinom jednog neotkrivenog jataka.

³ Milan BASTA, *Rat je završen sedam dana kasnije*, Zagreb, 1976.

⁴ Stipo PILIĆ, Blanka MATKOVIĆ, *Bitka za Odžak: rat je završio dvadeset dana kasnije, Bosna Franciscana*, Sarajevo, No. 37, 2012., 109 – 138.

⁵ Snježana GAZDE, *Rat kad je izbio mir, Slobodna Dalmacija*, br. 13971, 21.10.1989., 20 – 21.

⁶ Isto.

⁷ Isto.

⁸ Isto.

kraće, ali je trebalo obraniti slobodu. I prije su bili formirani bataljoni protiv pete kolone, „pepeka“⁹, kako smo ih zvali, kojima je bio zadatak boriti se protiv zaostalih neprijatelja na slobodnom području, a KNOJ kao cjelovita formacija, formiran naredbom Vrhovnog štaba NOVJ; „naslonio se“ na te „pepeka“ jedinice. Knojevcima je zadatak, dakle, borba protiv oružanih bandi zaostalih na prostoru s kojeg je NOVJ¹⁰ otišla, osiguravanje organa vlasti, čuvanje pomorskog dijela državne granice i zaštita narodnih dobara. Banda se, naime, nije povlačila kompletna, ostavljali su oni po šumama i vrletima diverzante, špijune. Zadatak im je bio rušiti narodnu vlast. Tako smo mi imali posla još koju godinu nakon 1945.

U ovom jugoslavensko-komunističkom poslijeratnom kontekstu „sloboda“ se branila „u ime naroda“ od samoga naroda tih krajeva u kojima su, kako je to vidljivo iz pojedinih jugoslavenskih dokumenata, pojedina sela bila u cijelosti „neprijateljski“ nastrojena, odnosno „jatačka“.¹¹ „Banda“ su naravno bili škripari, križari i kamišari, a u pojedinim dijelovima Hrvatske i Bosne i Hercegovine također jamari i šumnjaci. Pripadnicima KNOJ-a se „rijetko“ omaknula „specifikacija tipa ustaše ili četnici“ jer „svi su nama oni bili isti“.¹² Gledajući ideološki iz jugoslavenske perspektive „svi“ su oni možda doista bili „isti“ jer im je zajednički cilj bio rušenje komunističkog režima, no, kako će biti istaknuto u trećem poglavlju ove disertacije, protukomunistički otpor u Hrvatskoj je bio znatno složeniji te je okupio različite skupine ljudi od bivših pristaša Hrvatske seljačke stranke (HSS) do bivših pripadnika Ustaškog pokreta. O detaljima svojih operacija pripadnici KNOJ-a su nerado govorili smatrajući te događaje i nakon više desetljeća „vojnomo tajnom“ što, dakako, barem djelomično objašnjava skromnu količinu dokumenata predanih hrvatskim arhivima, ali i ističe značaj i potrebu analize ove problematike u hrvatskoj historiografiji. Splitski pripadnici KNOJ-a su radije istaknuli želju da se „za pedesetu godišnjicu formiranja KNOJ svi skupa, bez gubitaka u ljudskoj sili, nađu

⁹ Prvi bataljun PPK (protiv pete kolone) je osnovan u lipnju 1943. godine. Dana 16. lipnja 1944. je od svih tadašnjih bataljuna PPK osnovana Prva brigada Odjeljenja za zaštitu naroda (OZN), a tijekom kolovoza iste godine je formirana divizija s još četiri brigade. Ova divizija će kasnije postati Prva hrvatska divizija narodne obrane. Korpus narodne obrane Jugoslavije (KNOJ) je službeno osnovan 15. kolovoza 1944. odlukom Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ). Rasformiran je u siječnju 1953. kada su njegove dužnosti preuzele Granične jedinice Jugoslavenske narodne armije (JNA) i Narodna milicija.

¹⁰ Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije.

¹¹ Primjerice iseljena sela na širokobriješkom prostoru. O križarima i jatcima širokobriješkog prostora će više riječi biti u četvrtom poglavlju.

¹² S. GAZDE, Rat kad je izbio mir.

ispred spomen-ploče u Brštanovu što je otkrivaju u nedjelju“ pa da još „malo popričaju o jedinici koja je bila po sastavu elitna, ali škrta po priznanjima vlastitom kadru“.¹³

U ovakvim planovima za budućnost ih je prekinuo rat u kojemu su „jedinice“ s istim obilježjima 3. srpnja 1991. prešle hrvatsku granicu i zauzele Baranju, a uskoro u pratnji paravojnih postrojbi s četničkim obilježjima okupirale i Vukovar. Da bi to mogao biti slučaj dao je već naslutiti „Narodni zbor bratstva i jedinstva“ održan 4. ožujka 1990. na Petrovoj gori na kojemu se toga dana okupilo između 50 i 100 tisuća ljudi koji su okićeni četničkim i jugoslavenskim znakovljem i fotografijama Slobodana Miloševića poručivali „Hoćemo oružje“ i „Ubit ćemo Tuđmana“. Među suorganizatorima navedenog mitinga je bio i Savez antifašističkih boraca (SAB), kao i dotadašnji predsjednik Predsjedništva Socijalističke Republike Hrvatske (SRH) Ivo Latin. Okupljenima su se obratili „narodni heroji“ Milka Kufrin koja je hrvatsku vlast nazvala fašističkom te Dušan Pekić koji je zatražio uhićenje svih nekomunističkih dužnosnika u Sloveniji i Hrvatskoj, a borbene pozdrave su uputili borci 2. proleterske brigade.¹⁴ Umjesto obilježavanja 50. obljetnice KNOJ-a, na scenu su uskoro stupili neki novi „škripari“ koji su čuvali selo, a selo je čuvalo njih. Štoviše, među njima je bilo i onih koji su svoj ratni put u Domovinskom ratu počeli preko seoskih straža naoružani pištoljima svojih očeva iz križarskih dana, poput primjerice Ante Krstičevića koji je od svog oca i nekadašnjeg križarskog jataka Nikole Krstičevića dobio Luger model P08.¹⁵ U međuvremenu su stranice u tiskovinama počele ispunjavati i vijesti o pojedinačnim i masovnim grobištima i stratištima diljem Hrvatske i Slovenije, uključujući i ona koja su se odnosila na likvidirane „bandite“ i „jatake“. Tako je, primjerice, u *Slobodnoj Dalmaciji* od 24. travnja 1994. objavljen tekst pod naslovom „Pedeset godina zaborava“. U njemu se navodi da su na dubrovačkom domobranskom groblju koje je postojalo još od 1846. „osim domobrana poginulih u hercegovačkim bunama, u Krivošijskom ustanku¹⁶ te Prvom i Drugom svjetskom ratu, također pokopane i tri grupe strijeljanih Dubrovčana i škripara“.¹⁷

Spomenuti ubijeni Dubrovčani bili su tek jedna među stotinama sličnih grupa. Naime, tijekom Drugog svjetskog rata i u prvim godinama poraća hrvatsko stanovništvo je bilo izloženo različitim oblicima komunističke represije koja je dosegla vrhunac između jeseni 1944. kada je po Narodnooslobodilačkoj vojsci (NOV) zauzeta Dalmacija i ljeta 1945. kada je proglašena

¹³ Isto. O otkrivanju spomen-ploče je izvijestila Slobodna Dalmacija u broju 13973 od 23. listopada 1989. u tekstu pod naslovom „Obilježen jubilej KNOJ-a“ na stranici 12.

¹⁴ Ne damo Jugoslaviju, *Slobodna Dalmacija*, br. 14100, 5.3.1990, 3.

¹⁵ Darko UTOVAC, Suđenje Nikoli Krstičeviću „Pikoči“ i Anti Gvatiju 1946. godine, *Politički zatvorenik*, br. 296, Zagreb, Srpanj/kolovoz/rujan 2023., 15.

¹⁶ Poznat kao Bokeljski ustanak.

¹⁷ R. Debeljak, Pedeset godina zaborava, *Slobodna Dalmacija*, 24.4.1994., 27.

amnestija¹⁸, što je utvrđeno na temelju niza arhivskih fondova čijom je analizom nastao veći broj žrtvoslova.¹⁹ U tom razdoblju masovni zločini su se događali diljem zemlje, a nakon sredine svibnja 1945. brojni hrvatski zarobljenici – vojnici i civili – su mučeni i likvidirani u kolonama Križnog puta i na stotinama stratišta od Slovenije do Makedonije.²⁰

Kako je prethodno istaknuo Bogunović, rat je u Dalmaciji trajao kraće, a samim tim je komunistička represija bila duža. Iako su egzekucije vršene već od sredine listopada 1944. kada su postrojbe NOV ušle u Dubrovnik te nastavljene daljnjim zauzimanje hrvatskih gradova i sela, broj likvidiranih i zatočenih se znatno povećao zauzimanjem Knina u prosincu 1944. kada su brojni zarobljenici likvidirani na kninskom i drniškom području o čemu je izvijestio III. odsjek Odjeljenja za zaštitu naroda (OZN-a) za Hrvatsku. Tako se u izvješću poslanom 13. travnja 1945. komesaru Glavnog štaba Hrvatske (GŠH) ističe da je „prilikom borbi kod Knina vojno-obavještajni oficir divizije koji je kasnije došao u vojno-obavještajni odsjek GŠH izjavio da tokom borbi za Knin dva dana nije mogao dobiti na saslušanje nijednog zarobljenika iako su jedinice zarobljavale u velikom broju“ jer su „zarobljenici odvađani još za toka borbe par stotina metara na stranu i bez saslušanja strijeljani“.²¹ O represiji svjedoči i sačuvano izvješće Drage Desputa, člana Sudskog odsjeka Glavnog štaba NOV i partizanskih odreda (PO) Hrvatske, upućeno Centralnom komitetu Komunističke partije Hrvatske (CK KPH) 17. siječnja 1945. godine. U njemu Desput navodi da je tijekom boravka u Dalmaciji zapazio „stanovitu nepravilnosti“ te ističe da mu je „povjerenik OZN-e za kninski sektor drug Ilija²² izjavio (...), da su oni dobili direktivu, da prilikom oslobađanja uhapse što više ljudi, jedan dio od tih, koji ispunjavaju potrebne uslove, likvidiraju, a ostali dio puste na slobodu“.²³ Štoviše, „u duhu te

¹⁸ Opširnije o toj temi vidi: Blanka MATKOVICH, *Croatia and Slovenia at the end and after the Second World War (1944-1945), Mass crimes and human rights violations committed by the communist regime*, Irvine (SAD), 2017. Ivan PRCELA, *Hrvatski holokaust*, Zagreb, 2001.

¹⁹ Primjerice: Blanka MATKOVIĆ, Josip DUKIĆ, *Dugopoljski žrtvoslov*, Dugopolje, 2011. Ivan JURIĆ, *Borbe i stradanja Hrvata kotara Metkovića 1918.-1945.*, Metković, 1997.

²⁰ Opširnije o toj temi vidi: Josip JURČEVIĆ, *Prikrivena stratišta i grobišta jugoslavenskih komunističkih zločina*, Zagreb, 2012.

²¹ Hrvatska – Hrvatski državni arhiv, (dalje: HR-HDA), *OZN-a za Hrvatsku*, 2.26. Mate RUPIC, Vladimir GEIGER, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946.*, *Dokumenti, Dalmacija*, Slavonski Brod – Zagreb, 2011., 428 – 429. Blanka MATKOVIĆ, Ivan PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948., počinjani od pripadnika NOV, JA, OZN-e i UDB-e*, *Dokumenti*, 2011., 694 – 695, https://www.academia.edu/1773275/ZLO%C4%8CINI_I_TEROR_U_DALMACIJI_1943.-1948._PO%C4%8CINJANI_OD_PRIPADNIKA_NOV_JA_OZN-e_i_UBD-e_DOKUMENTI_War_Crimes_and_Terror_in_Dalmatia_Between_1943_and_1948...-Documents_, posjećeno 8.8.2023.

²² Ilija Grubić, organizacioni sekretar OK KPH Knin.

²³ HR-HDA, *CK SKH, Ratno gradivo*, kut. 13, KP-42/2842. Blanka MATKOVIĆ, *Split i Srednja Dalmacija u dokumentima OZN-e i UDB-e 1944. – 1962., Zarobljenički logori i likvidacije*, Zagreb – Trilj, 2017., 314 – 327. B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 83 – 88. M. RUPIC, V. GEIGER, *Partizanska i komunistička represija*, 288 – 301.

direktive od Dubrovnika – Knina pa do Zadra likvidiran je stanovit broj ljudi“.²⁴ Među likvidiranim su bili i domaći ljudi, a „za jedan dio od likvidiranih zatraženo je od naših vojnih sudova da se izrade presude u svrhu objavljivanja, što je i učinjeno“.²⁵ Desputovo izvješće također potvrđuje da su u splitskim zatvorima zlostavljani potpuno nedužni građani, da su iz splitskih logora zatvorenici odvođeni na likvidacije pod izlikom mobilizacije u partizanske postrojbe te da su u pojedinim slučajevima zarobljenici doista upućivani u partizanske postrojbe, ali s ciljem lakše likvidacije kada je procijenjeno da ih sud ne bi osudio na smrt.²⁶ Likvidacije su zabilježene i u kasnijem razdoblju o čemu svjedoči izvješće OZN-e o stanju u postrojbama Hrvatske divizije KNOJ-a od 5. srpnja 1945. u kojemu se spominju „konspirativna“ strijeljanja „špijuna“.²⁷ Stoga ne začuđuje broj onih koji su u tom naročito opasnom razdoblju sigurnost potražili na skrovitim mjestima, često uz podršku rodbine koja ih je opskrbljivala hranom i obavještavala o kretanju vojske i milicije.²⁸

Iako bivši pripadnici KNOJ-a prema vlastitim izjavama među „banditima“ nisu radili nikakve razlike, brojne individualne priče pokazuju da je doista bila riječ o šarolikim skupinama. U tom su razdoblju na području Dalmacije mnogi zarobljenici zadržani u logorima u Kninu, Drnišu, Sinju, Splitu i drugdje. Osim logora na Firulama, u Splitu je postojao i logor u tvrđavi Gripe za koji je sačuvan nešto veći broj dokumenata, uključujući i djelomični popis likvidiranih.²⁹ Pojedini pripadnici HOS-a uskoro su mobilizirani, a tek rijetki pušteni svojim kućama. Bilo je i onih koji će tijekom transporta bježati i priključivati se onima koji su izbjegli zarobljavanje i u strahu pred mogućom odmazdom već od kraja 1944. zaklon tražiti u planinama i drugim teško dostupnim lokacijama čime dolazi do organiziranja prvih gerilskih protukomunističkih skupina. Među bjeguncima iz transporta je, primjerice, bio i Ivan Milas rođen 1912. u Čapljini koji će u Splitu pobjeći prilikom prebacivanja na brod te se povući na planinu Vran u Bosni i Hercegovini gdje će se priključiti skupini križara pod zapovjedništvom Stjepana Sičaje zvanog Gegan, a nakon odvajanja od Sičaje Milasova križarska skupina će djelovati na prostoru Brotnja (Hercegovina) i Metkovića o čemu će više riječi biti u četvrtom

²⁴ Isto.

²⁵ Isto.

²⁶ Isto.

²⁷ HR-HDA, *OZN-a za Hrvatsku*, 13.1.1. B. MATKOVIĆ, *Split i Srednja Dalmacija*, 390 – 391. B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943.-1948.*, 120 – 122. M. RUPIC, V. GEIGER, *Partizanska i komunistička represija*, 481 – 483.

²⁸ Zdenko RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, Zagreb., 2011., 212.

²⁹ Popis logoraša na Gripama pronađen je u Državnom arhivu u Splitu i objavljen je u zbirci dokumenata koju je pod naslovom *Split i Srednja Dalmacija u dokumentima Ozne i Udbe (1944. – 1962.)*, *Zarobljenički logori i likvidacije* priredila Blanka Matković (stranice 83 – 244). Potrebno je naglasiti da se vjerojatno radi o nepotpunom dokumentu koji je nastao krajem 1944. godine, pa se na temelju njega ne može sa sigurnošću ustanoviti koliko je doista zarobljenika s biokovsko-neretvanskog područja bilo zatvoreno u Splitu.

poglavlju ove disertacije.³⁰ Slične pojave su zabilježene i drugdje pa je tako iz logora u Slavonskom Brodu uspio pobjeći Ante Štitić, nekadašnji dužnosnik Nezavisne Države Hrvatske (NDH), koji je prešao u Bosansku Posavinu gdje se priključio križarskoj grupi Ilije Krtine i Petra Mikruta koja se krila oko Dervente.³¹

Bjeguncima su se priključivali i oni koji su jednostavno željeli izbjeći mobilizaciju u partizanske postrojbe. Primjerice, prema podacima opunomoćenog oficira za V. brigadu I. Hrvatske divizije KNOJ-a u jesen 1944. u Dalmaciji se nalazilo oko 11 tisuća pripadnika HOS-a i četnika. Od tog broja čak tri tisuće hrvatskih vojnika nalazilo se u srednjoj Dalmaciji, odnosno ponajviše na prostoru od Sinja do Dicma gdje je u listopadu 1944. uništeno ili zarobljeno oko 2000 vojnika. Neposredno nakon završetka borbi na istom području, odnosno od Kamešnice do Mosora nalazilo se oko 90 hrvatskih vojnika i partizanskih dezertera koji su se skrivali, no krajem godine taj se broj povećao na 120 uslijed masovnijeg dezertiranja iz 20. divizije NOV-e. Postrojbe KNOJ-a su veoma brzo zarobile 45 osoba, a u suradnji s bosansko-hercegovačkim KNOJ-em još 30 u pograničnom području.³²

Osim bivših pripadnika HOS-a, odbjeglih logoraša i dezertera, pa čak i osoba koje su izbjegavale odlazak u vojsku zbog poljoprivrednih radova³³, te onih koji se „nadaju da bi ovamo mogla doći saveznička vojska /Engleska/, te se do tog vremena misle skrivati ispred partizana“³⁴, pred novim vlastima su se skrivali i oni koji su se „odmetnuli“ iz straha pred uhićenjem.³⁵ Na primjer, Andrija Jurković iz Studenaca je na suđenju izjavio da se odmetnuo jer se bojao da će ga ubiti vojnici KNOJ-a koji su od njega tražili da im pokaže put do Hardomilja. Divizijski vojni sud ga je osudio na 15 godina zatvora s prinudnim radom i gubitak političkih i građanskih prava jer se 10. prosinca 1945. pridružio Milasovoj skupini koja se sastojala od 9 do 15 članova. Jurković je jedno vrijeme bio u grupi s Ferdom Čerkezom i Markom Soldom.³⁶ U sjevernim hrvatskim predjelima „odmetali“ su se i pristaše HSS³⁷, iako

³⁰ Hrvatska – Državni arhiv u Splitu, (dalje: HR-DAST), Sekretarijat unutrašnjih poslova (*SUP*) za Dalmaciju, Dosje Ivica Milasa. Opširnije o Milasovoj skupini vidi: Blanka MATKOVIĆ, Poslijeratna komunistička represija i križari na neretvanskom prostoru: djelovanje Milasove skupine u dokumentima UDBA-e i Narodne milicije (1), *Kroatologija*, Vol. 14, No. 1, Zagreb, 2023., 295 – 318.

³¹ HR-DAST, *SUP* za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 11.1.1947.

³² HR-HDA, *OZN-a za Hrvatsku*, 13.2. B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 94 – 97.

³³ HR-DAST, *SUP* za Dalmaciju, Dosje Mije Šabića, Zapisnik sa saslušanja, 12.11.1944.

³⁴ HR-DAST, *SUP* za Dalmaciju, Dosje Josipa Todorica, Zapisnik sa saslušanja, 13.11.1944.

³⁵ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 212.

³⁶ Ivica LUČIĆ, Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1951., *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, Zagreb, 2010., 644.

³⁷ Tomislav JONJIĆ, Organizirani otpor jugoslavenskom komunističkom režimu u Hrvatskoj 1945. – 1953., 7 – 8, https://www.tomislavjonjic.hr/knjige_otpor.pdf, posjećeno 12.10.2022. Rad je prethodno objavljen na engleskom jeziku u *Review of Croatian History*, časopisu koji objavljuje Hrvatski institut za povijest, god. 3/2007, br. 1, 109 – 145.

je isto zabilježeno i drugdje, primjerice u Konavlima gdje je križarsku skupinu osnovao istaknuti HSS-ovac Pero Bakić.³⁸ U narednim godinama svi će se oni mahom identificirati kao “križari”, a unatoč rigidnosti komunističkog sustava prema neistomišljenicima, aktivnosti oružanih skupina će biti direktno povezane s osnivanjem i djelovanjem križarskih organizacija kao reakcije lokalnog stanovništva na novouspostavljeni komunistički sustav, o čemu će više riječi biti u petom poglavlju ove disertacije.

Bojazan „odmetnutih“ nije bila neopravdana jer su se lokalni narodnooslobodilački odbori (NOO), ogranci Komunističke partije i OZN-a još u ljeto 1944. ubrzano počeli pripremati za uspostavu vlasti i obračun s političkim neistomišljenicima pristupivši izradi tzv. crnih knjiga. Dana 25. srpnja 1944. OZN-a VIII. korpusa poslala je dopis opunomoćeniku OZN-e Komande splitskog područja u kojemu je zatraženo da težište rada bude usmjereno „najviše i uglavnom na sređivanje kartoteke narodnih neprijatelja, špijuna, agenata itd. u oslobođenim i neoslobođenim gradovima i selima, a naročito ovim posljednjim“.³⁹ Slični dopisi sačuvani su, primjerice, za Makarsku gdje je 12. srpnja 1944. Kotarski NOO zatražio od Općinskog NOO-a da najkasnije do 30. srpnja dostavi „knjigu narodnih neprijatelja“ odnosno tzv. „Crnu knjigu“.⁴⁰ Sačuvan je i dopis Općinskog komiteta KPH Gradac kojim se Kotarskom komitetu KPH Makarska 17. srpnja dostavlja prijepis „Crne knjige“, odnosno popis 99 osoba koji je zaključen sljedećom napomenom:⁴¹

Treba da nam pošaljete upute, koga sve treba zavađat u ‘Crnu knjigu’, dali sve činovnike koji do danas služe u aparatu N.D.H., te dali i one koji su neko vrijeme služili a sad su u N.O.V., i sve što mi možda dosada nismo u našu knjigu zaveli.

Kada dobijemo objašnjenje onda ukoliko bude još neko za upisat poslat ćemo vam odmah. Isto tako nas upozorite na eventualne nedostatke i manjkavosti ovoga broja koji smo vam poslali.

³⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Pere Bakića, Zapisnik o saslušanju Pere Bakića, nedatirano.

³⁹ HR-DAST, *Opunomoćstvo OZN-e pri Komandi splitskog područja*, kut. 47. B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 316. M. RUPIC, V. GEIGER, *Partizanska i komunistička represija*, 125.

⁴⁰ HR-DAST, *Kotarski NOO Makarska*, kut. 51, NOO-51/1017. B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 308. M. RUPIC, V. GEIGER, *Partizanska i komunistička represija*, 117. Blanka MATKOVIĆ, Stjepan ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima OZN-e, UDB-e i Narodne milicije (1944. – 1965.)*, *Likvidacije i progoni*, Zagreb, 2018., 881.

⁴¹ HR-DAST, *Kotarski komitet KPH Makarska*, kut. 31, KP-31/984. B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 311 – 312. M. RUPIC, V. GEIGER, *Partizanska i komunistička represija*, 119. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 884.

Već u tom razdoblju djelovanje Komunističke partije i represivnih organa nije bilo ograničeno samo na popisivanje nego je obuhvaćalo likvidacije i zahtjeve za provedbu istih. Naime, prva masovna likvidacija zarobljenih hrvatskih vojnika u posljednjim mjesecima rata u Dalmaciji dogodila se upravo na imotskom prostoru potkraj svibnja 1944. godine. U operativnom izvješću Štaba 3. brigade 20. divizije NOVJ o akciji na Aržano, upućenom 4. lipnja 1944. Štabu 20. divizije, ističe se da su u borbi postignuti „postavljeni ciljevi i zadaci su izvršeni u potpunosti“, a od 130 zarobljenih hrvatskih vojnika pošteđena su tek četvorica „za koje se ustanovilo da nisu ustaše“ pa im je stoga bilo dozvoljeno pristupiti NOV-i.⁴² U knjizi „Biokovsko-neretvansko područje u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji“ Miroslav Ujdurović objašnjava da su partizani „ispoljili ne baš njima svojstvenu okrutnost prema zarobljenima“, no njihov postupak opravdava upornošću hrvatskih vojnika „pri pružanju otpora i oglašivanju na poziv da pređu snagama NOP-a⁴³, premda su garantirali osobnu sigurnost onima koji nisu činili zločine“.⁴⁴ Važno je napomenuti i to da se ovaj događaj zbio svega nekoliko mjeseci prije početka vojnih operacija kojima je zauzeta čitava Dalmacija, pa su glasine o masovnim likvidacijama hrvatskih vojnika iz promidžbenih razloga bile veoma štetne. Tako se u političko-obavještajnom izvješću OZN-e od 12. srpnja 1944. ističe da su „mačekovci iz varoši iskorištavali priliku – povodom slučaja sa domobranima na Aržanu – te su stali ukazivati, kako se sada jasno očituje da je partizanstvo jedna veliko-srbska igra, nadovezujući: 'Kako netko može da sarađuje sa najvećim neprijateljima hrvatskog naroda, onda je dotični suradivač sam neprijatelj, pošto je vodstvo partizana srpsko, to oni nisu ništa drugo nego velikosrbi“.⁴⁵ Ovaj događaj očito je imao znatnog utjecaja na lokalno stanovništvo, pa je već 13. lipnja 1944. Okružni komitet KPH biokovsko-neretvanski izvijestio političkog komesara Grupe južnodalmatinskih partizanskih odreda da kruže glasine „reakcije“ da se na Aržanu zajedno bore partizani i četnici, a „sve naše koje su zarobili mučili su, poubijali i bacili u jame“.⁴⁶ Potpisnik dokumenta upozorava da je „potrebno odmah na ovo reagirati i narodu dokazati da mi ne ubijamo zarobljenike“.⁴⁷

No, unatoč ovakvim upozorenjima, likvidacije su se nastavile događati. Tako se u jednom dokumentu ističe da je „IV. splitska brigada u akciji na Kijevo, uhvatila oko 20

⁴² Muzej Cetinske krajine, *Sekundarna dokumentacija*. Blanka MATKOVIĆ, *Imotska krajina u dokumentima Ozne, Udbe i Narodne milicije (1944. – 1957.)*, *Likvidacije i progoni*, Zagreb, 2017., 547 – 550. U ovoj akciji je sudjelovao i 2. bataljun Mosorskog odreda. Opširnije o ovim događajima objavljeno je u knjizi Ivana Kozlice Markovića *jama, Partizanski zločin u Aržanu i Podima 1944. godine*, Zagreb, 2014.

⁴³ Narodnooslobodilački pokret.

⁴⁴ Miroslav UJDUROVIĆ, *Biokovsko-neretvansko područje u NOB-i i socijalističkoj revoluciji*, Split, 1983., 274.

⁴⁵ HR-HDA, *OZN-a za Hrvatsku*, kut. 41, 11.41.01. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 10.

⁴⁶ HR-HDA, *Štab IV. Operativne zone*, kut. 34, NOV-40/5703. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 11.

⁴⁷ Isto.

narodnih neprijatelja, koji se prema podacima Vrličkog Odreda mogli streljati, što je i učinjeno ali bez prethodnog ikakvog preslušanja i bar formalne presude“ te da je „u akciji ubijeno i oko 20 žena iz istog sela“, a to je učinjeno kao „odmazda, što su tamo prije samog napada zaklati neki drugovi i drugarice, a u čemu su učestvovala čak i žene“.⁴⁸ Osim toga, „na sektoru Mosora, gdje operišu jedinice Mosorskog odreda streljano je u posljednje vrijeme više ljudi, za koje se je imalo podatke da saraduju sa okupatorom i narodnim neprijateljima, ali streljanja su izvršena bez ikakova suđenja od strane naših vojnih sudova“.⁴⁹ Nadalje je u dopisu Okružnog komiteta KPH Dubrovnik poslanom 14. lipnja 1944. svim partijskim jedinicama u dubrovačkom kotaru navedeno da su iste napravile mnogo velikih propusta u radu zbog čega su narodu „dozvolili“ da padne pod utjecaj „reakcije“, a istoj „reakciji omogućili rad s time što glavešine te reakcije niste raskrinkavali u masama i pristupili njihovoj likvidaciji“. Da bi se takvo stanje „popravilo“ potrebno je bilo narod upoznavati između ostalog i s „izdajničkim radom Dr. Mačeka i svih mačekovaca u vašem kotaru, raskrinkavati ih kao izdajnike i otvorene sluge fašizma, te da se isto na vrijeme likvidira“. Preostali dio „pokvarenjaka, rukovodioca i organizatora reakcije“ valjalo je brzo uhititi i zatvoriti kako bi se time obezglavili ostali „reakcioneri“.⁵⁰ Dana 9. kolovoza 1944. Kotarski komitet KPH Sinj je obavijestio Vojni sud Oblasti VIII. korpusa pri Komandi cetinskog područja da je pojedine osobe potrebno likvidirati⁵¹. Općinski komitet KPH Makarska dostavio je 22. listopada 1944. OZN-i popis 15 osoba koje su „po svojim djelima zaslužile da ih se likvidira“.⁵² Citirani dokumenti potvrđuju da slučaj Aržano nije bila anomalija nego nagovještaj masovne represije koja je već bila u pripremi i koja će eskalirati u proljeće 1945. godine.

Upravo će Dalmacija, dakle prostor na kojemu je rat trajao najkraće, a samim tim su represija i otpor trajali najduže, postati jedno od najaktivnijih križarskih područja. Ondje su se križari pojavili gotovo isključivo u njezinom brdovitom dijelu, napose u područjima vezanima uz planinske masive Biokova, Dinare, Promine, Svilaje te Velebita gdje su utočište nalazili križari sa zadarskog područja.⁵³ Ipak, križari će potporu osigurati i u pojedinim gradovima, naročito Splitu odakle će članovi križarskih organizacija održavati kontakte diljem Dalmacije i Hercegovine, te mnogim manjim naseljima. Iako su djelovali na različitim područjima Hrvatske

⁴⁸ HR-HDA, *OZN-a za Hrvatsku*, 11.3.3. B. MATKOVIĆ, *Split i Srednja Dalmacija*, 23.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ HR-DAST, *Institut za historiju radničkog pokreta za Dalmaciju (IHRPD)*, kut. 60. B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 201 – 203.

⁵¹ HR-DAST, *Vojni sud 8. korpusa NOVJ*, kut. 1. B. MATKOVIĆ, *Split i Srednja Dalmacija*, 23. B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 327 – 328. M. RUPIC, V. GEIGER, *Partizanska i komunistička represija*, 135.

⁵² HR-HDA, *OZN-a za Hrvatsku*, 11.40.3. B. MATKOVIĆ, *Split i Srednja Dalmacija*, 23.

⁵³ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 453.

te Bosne i Hercegovine, križari su najduže opstali upravo na području srednje Dalmacije, odnosno Imotske krajine gdje je u rujnu 1951. uhvaćen i posljednji imotski križar Nedjeljko Mate Piplica koji je 1952. strijeljan.⁵⁴ Kako će biti prikazano u narednim poglavljima ove disertacije, također je na istom prostoru, odnosno u pograničnom imotsko-posuškom području došlo do osnivanja prvih križarskih skupina čija rekonstrukcija djelovanja otkriva važne detalje o počecima ovih oružanih grupa, odnosno organiziranog vojnog protukomunističkog otpora u pograničnom dalmatinsko-hercegovačkom prostoru. Da bi se lakše razumjeli spomenuti procesi, potrebno je ukratko se osvrnuti na povijesna zbivanja na ovom području krajem Drugog svjetskog rata, odnosno njegove demografske i geografske odrednice koje će direktno utjecati da dugogodišnje preživljavanje križarskih skupina zbog čega će o tome više riječi biti u trećem poglavlju ove disertacije. U ostalim dijelovima ovog poglavlja osvrnut ću se na problematiku istraživanja križarskih skupina u kontekstu drugih znanstvenih disciplina, odnosno arheologije suvremenih sukoba i političkih znanosti koje, iako ih se za potrebe ove disertacije tretira kao pomoćne znanosti, svojim spoznajama značajno mogu pridonijeti sveobuhvatnijem istraživanju protukomunističkog otpora. U završnom dijelu uvodnog poglavlja ukratko ću predstaviti i nazivlje relevantno za razumijevanje arhivskog gradiva koje se odnosi na djelovanje križarskih skupina.

1.1. Djelovanje križarskih skupina kao sukob niskog intenziteta u kontekstu politoloških istraživanja rata i mira

Djelovanje križarskih skupina neizbježno je utjecalo na svakodnevni život na pojedinim hrvatskim područjima na kojima su križarske skupine bile najaktivnije. Naime, kako je već istaknuto u uvodnom dijelu, rat je barem za neke završio tek 1951. godine. Taj podatak je od izuzetnog značaja za cjelovitiji pristup ovoj problematici koja svojom dinamikom predstavlja značajan čimbenik u prijelazu tadašnjeg hrvatskog društva iz ratnog u poratno. Riječ je dakako o postupnoj izgradnji mira koja je kao tema u središte znanstvenih istraživanja došla tek početkom 1970-ih godina u radovima norveškog sociologa Johana Galtunga koji je definirao tri pristupa miru: stvaranje mira (eng. peace-making), održavanje mira (eng. peace-keeping) i izgradnja mira (eng. peace-building). Galtungovo razumijevanje izgradnje mira se temeljilo na njegovom konceptualnom razlikovanju između „negativnog mira“ i „pozitivnog mira“.⁵⁵

⁵⁴ I. LUČIĆ, Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini, 643.

⁵⁵ Thania PAFFENHOLZ, Civil Society and Peacebuilding, u: *Civil Society & Peacebuilding, A Critical Assessment*, Zbornik radova, ur. Thania Paffenholz, Boulder – London, 2010., 45. Johan GALTUNG, Three Approaches to Peace: Peacekeeping, Peacemaking, and Peacebuilding, *Essays in Peace Research, Vol. 2, Peace, War and Defense*, Kopenhagen, 1976., 282 – 304.

Naime, tijekom Hladnog rata naglasak je bio na održavanju mira koje je često rezultiralo postizanjem “negativnog mira” koje je ustvari predstavljalo odsustvo nasilja. Takav mir u politološkoj literaturi se opisuje i kao „hladni mir“ (eng. cold peace).⁵⁶

Tek su u posljednjih 25 godina, nakon neučinkovitih liberalnih pristupa izgradnji mira tijekom 1990-ih godina, napose u Ruandi i bivšim jugoslavenskim republikama, znanstvenici pristupili istraživanju mogućnosti izgradnje održivog „pozitivnog mira“ i to izgradnjom struktura i institucija temeljenih na pravdi, ravnopravnosti i suradnji, ali i rješavanjem korijena sukoba, odnosno prevenciji njihove transformacije u nasilje.⁵⁷ U ovakvom pristupu izgradnji mira značajnu ulogu zauzima dijalog o pomirbi iako novija istraživanja upućuju na zaključak da je pomirba kao cilj možda ipak nerealna. Naime, socijalni antropolog Stef Jansen sa Sveučilišta u Manchesteru (Velika Britanija) je istaknuo da je potrebno zapitati se od koga, za koga i zašto je pomirba uopće poželjna.⁵⁸ Istražujući izgradnju mira u Bosni i Hercegovini nakon završetka rata Jansen je ustanovio da je mnogim “običnim” ljudima jedini “objekt nade” ustvari “normalan život” koji uključuje suživot zbog kojega se pomirba ne pojavljuje kao prioritet nego tek kao nuspojava želje za smanjenjem “abnormalne” nesigurnosti.⁵⁹

Jansenovi istraživački rezultati značajni su jer u središte istraživanja rata i mira stavljaju želje „običnog“ čovjeka pomičući time ključna pitanja ovih procesa u perspektivu koja se temelji na promišljanju „za narod“, a ne „u ime naroda“. Štoviše, njegova kritika pomirbe podrazumijeva da u nekim društvima pomirba nije moguća, poželjna ili tražena jer određena neprijateljstva još uvijek postoje iako je upotreba sile malo vjerojatna. Život u takvim društvima se nastavlja u atmosferi nepovjerenja, straha i tjeskobe iako u svakodnevnom životu i na mikro-razini ljudi održavaju privid svakodnevne tolerancije i suradnje najčešće iz pragmatičnih razloga, odnosno ograničavajući kontakt s „drugima“ i održavajući psihološki zid. Time nastaje siva zona između suživota i pomirbe u kojoj ljudi pokušavaju prevladati polarizaciju uz rehumanizaciju „drugoga“, odnosno nekadašnjeg neprijatelja koju ipak ne slijede oprost i izgradnja dubljih osobnih odnosa. Ovo ne isključuje osjećaj neprijateljstva koje se manifestira kroz identifikaciju „drugoga“, a čiji se korijeni nalaze u ranijem sukobu, odnosno ratu. Štoviše, suočeni s mogućnošću prijetnje novog sukoba, ljudi održavaju „kolektivno razmišljanje“ koje pojačava osjećaj sigurnosti unutar vlastite grupe. Ovi procesi potkopavaju mogućnost

⁵⁶ Charles HAUSS, *International Conflict Resolution*, New York – London, 2010., 17.

⁵⁷ T. PAFFENHOLZ, *Civil Society and Peacebuilding*, 45.

⁵⁸ Stef JANSEN, *If Reconciliation Is the Answer, Are We Asking the Right Questions?*, *Studies in Social Justice*, Ontario (Kanada), Vol. 7, No. 2, 2013., 229 – 243.

⁵⁹ Isto, 234.

transformacije fundamentalnih pogleda na sukob jer ljudi ostaju usredotočeni na osnovnu sigurnost kao temelj „normalnog života“ u veoma hladnom miru.⁶⁰

Upravo su u ovakvim uvjetima živjeli ljudi o kojima progovara ova disertacija – „nametnici“, kako su ih nazivali pripadnici KNOJ-a i njihovi „jataci“, kako ih je opisivala tadašnja vlast. Na tim lokalnim područjima svakodnevni život nalazio se u tzv. zoni između stvarnog mira i sukoba, odnosno u stalnoj sjeni sukoba niskog intenziteta s kojim su se stanovnici saživjeli i prihvatili ga kao novu stvarnost u kojoj je stvarni mir bio nepoznat i ontološki stran, naročito žrtvama i članovima njihovih obitelji.⁶¹ Riječ je o “normaliziranom životu u sukobu” u kojemu stanovništvo često ne primjećuje stvarne posljedice sukoba te je neopterećeno time da sukob nije u potpunosti okončan čime doprinosi njegovom daljem održavanju.⁶² Ustvari, trenutni oblik mira se tolerira jednostavno zato jer se ne može izbjeći. Posljedica je “svakodnevni mir” koji je neiskren prema „drugome“ i koji se svodi na puko prihvaćanje nastavka svojevrsnog sukoba kao strategije preživljavanja.⁶³ Naročito je to izraženo u okolnostima iščekivanja novog stvarnog sukoba, što je svakako bio slučaj u tadašnjoj Jugoslaviji koja se osim unutrašnjopolitičkih problema suočavala i s vanjskopolitičkim izazovima, napose tršćanskom krizom i zategnutim odnosima sa Zapadnim saveznicima što je, kako će biti pojašnjeno kroz ovu disertaciju, križarima i njihovim suradnicima održavalo nadu u skori poraz komunističke vlasti, a samim tim jatacima psihološki umanjivalo želju za boljim odnosima s neželjenom vlasti osim onih koji su bili neizbježni na lokalnoj razini.

U ratnim i mirovnim studijima ovakvi procesi u postkonfliktnim društvima se naročito uspješno istražuju na lokalnoj razini jer je za okončanje sukoba ključno razumijevanje načina na koji lokalno stanovništvo shvaća mir i novonastalu situaciju.⁶⁴ Među takvim prostorima u Hrvatskoj je bio i biokovsko-neretvanski kraj koji je tijekom Drugog svjetskog rata bio politički i vojno iznimno dinamičan, a čije se stanovništvo izuzetno polariziralo, odnosno drastično razmimoilazilo u stajalištima i podršci različitim političkim opcijama. Ovo će se odraziti i na razinu potpore lokalnog stanovništva križarskim skupinama koje su upravo ondje opstale najduže i u sačuvanim dokumentima Uprave državne sigurnosti (srpski: Uprava državne

⁶⁰ Opširnije o temi: Blanka MATKOVIC, *From combatants to civilians: Exploring and re-thinking 'normal life' in post-conflict Croatia (1995 – 2017)*, Doktorska disertacija, Department of Politics and International Studies, University of Warwick, Ujedinjeno Kraljevstvo, 2021.

⁶¹ John D. BREWER, *Peace Processes, A Sociological Approach*, Cambridge – Malden, 2010., 36.

⁶² Daniel BAR-TAL, *Intractable Conflicts, Socio-Psychological Foundations and Dynamics*, New York, 2013., 46.

⁶³ Roger MAC GINTY, *Everyday peace: Bottom-up and local agency in conflict-affected societies*, *Security Dialogue*, Vol. 45, No. 6, Oslo, 2014., 548 – 564.

⁶⁴ Roger MAC GINTY, *What do we mean by “local”?*, u: *Peacebuilding in Crisis, Rethinking paradigms and practices of transitional cooperation*, Zbornik radova, ur. Tobias Debiel, Thomas Held i Ulrich Schneckener, London – New York, 2016., 194.

bezbednosti, odnosno UDB-a), nastale 1946. preustrojem OZN-e u Kontraobavještajnu službu Jugoslavenske armije (KOS) i civilnu obavještajnu službu UDB-u, bile ocijenjene kao opasne. Stoga je upravo to područje ono na koje je potrebno usredotočiti se u kontekstu ove disertacije koja zahvaljujući spomenutom pristupu navedenoj problematici s osloncem na suvremena istraživanja rata i mira u području arheologije suvremenih sukoba i političkih znanosti križarsku problematiku nastoji djelomično prezentirati iz multidisciplinarnе perspektive.

1.2. Križarske skupine kao dio baštine u kontekstu arheologije suvremenih sukoba

Obavijeni velom tajne, križari, kamišari i škripari, kako su nazivani, te komunistička represija kojoj je lokalno stanovništvo bilo izloženo ostali su živi u sjećanju hrvatskog naroda. Pravnik i povjesničar Tomislav Jonjić ističe da je križarski pokret bio važniji i zanimljiviji kao simptom narodnog raspoloženja i kao dokaz kontinuiteta borbe za državnu neovisnost.⁶⁵ Da je tomu tako dokazuje i činjenica da su, unatoč tome što nisu uspjeli ostvariti svoje ciljeve, križari ušli u legendu pa je tako jedna od pjesama koja se mogla čuti u Hercegovini glasila „Berlin pao Roško Polje nije u njemu se Kapulica krije“.⁶⁶ U Imotskoj krajini je zabilježena pjesma koju su pjevale žene iz „jatačkih“ obitelji, a koja je glasila: „Kapulica ako si u Vranu, seke će ti donositi hranu“.⁶⁷ Obje pjesme se odnose na jednu od središnjih figura hercegovačkog protukomunističkog pokreta otpora duvanjskog križara Mirka Kapulicu koji je djelovao s obje strane granice zbog čega je i ostao upamćen u uspomeni naroda tih krajeva. U dosjeima imotskih jataka sačuvan je tekst još jedne pjesme koja potvrđuje izrazitu protukomunističku narav spomenutog otpora: „Parabela kada kamišarska para, biži Tito eto kamišara“.⁶⁸ Posljednje dvije pjesme zabilježene u Imotskoj krajini potvrđuju Jonjićeve navode o narodnom raspoloženju koje je podrazumijevalo odanost križarima, ali i vjeru u njihovu snagu i buduću pobjedu zbog čega su doista mogle poslužiti kao motivacija za nastavak borbe za državnu neovisnost. Sam Vran će zauzeti legendarno mjesto u povijesti protukomunističkog otpora o čemu svjedoči izjava Joze Sliškovića iz Donjih Vinjana kojemu je tetka Mara Slišković u ljeto i u jesen 1945. više puta savjetovala da se skriva i „bježi u Vran“.⁶⁹

O križarima su napisana i književna djela poput na primjer pustolovno-patriotskog romana kojeg pod naslovom „Križar ili duh slobode“ potpisuju Nikola i Shirley Helen Štedul⁷⁰

⁶⁵ T. JONJIĆ, Organizirani otpor jugoslavenskom komunističkom režimu u Hrvatskoj 1945. – 1953., 7.

⁶⁶ I. LUČIĆ, Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini, 643.

⁶⁷ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mare Lovrinčević, Podaci za Maru Lovrinčević, nedatirano.

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mare Slišković, Zapisnik sa saslušanja Joze Sliškovića, 7.1.1946.

⁷⁰ Nikola i Shirley Helen ŠTEDUL, *Križar ili Duh slobode*, Zagreb, 2013.

te romana „Medaljon“ nagrađivane pjesnikinje Anite Martinac.⁷¹ „Medaljon“ je dijelom i biografski roman autoričine obitelji kroz čije sudbine Martinac progovara o stradanju hrvatskog naroda Hercegovine u ratnim i poslijeratnim godinama, a naročito psihičkoj, fizičkoj i duhovnoj snazi žena koje su u tim vremenima pomagale „odbjegle“ muške članove obitelji istovremeno u izuzetno teškim okolnostima nastojeći sačuvati obiteljske domove i prehraniti djecu. Štoviše, sam naslov romana simbolizira bakreni medaljon kojega je autorica dobila 1985. od svoje bake Ive Zovko, sestre križara Ante Marića Kenića (1920.-1953.) koji je uhvaćen 1951., osuđen na smrt 1952. i strijeljan u siječnju 1953. te je i glavni protagonist spomenutog romana. Spomenuti medaljon je Iva Zovko dobila od svoje majke Ruže Marić koja ga je pak naslijedila od svoje majke, a koja ga je dobila od svoje svekrve.⁷² Iako je točna starost medaljona nepoznata kao i njegov prvi vlasnik, poznati dio kronologije otkriva da je medaljon star najmanje 200 godina, no svoj je status u kontekstu arheologije suvremenih sukoba, odnosno arheologije otpora dobio upravo u križarskim godinama kada ga je Ruža Marić, tada proganjana i zatvarana od strane komunističkog režima, ušila u svoju kapu i tako uspjela sačuvati baštinu obitelji Marića Kenića iz Goranaca (Bosna i Hercegovina). U trenutku kada je iz zatvora puštena njezina kći Iva, odnosno baka Anite Martinac, Ruža joj je pružila medaljon upitavši je sjeća li se molitve koju je Ruža učila svoju djecu. „Taj je medaljon naprosto zasjao kućom zatomljenom mrakom“, navodi Martinac naglašavajući značaj spomenutog predmeta u izazovnim godinama protukomunističkog otpora i komunističke represije u kojima je medaljon preuzeo ulogu simbola otpora i nade.⁷³ Razgovarajući s Martinac o reakcijama na spomenuti roman koji je na mnoge potomke proganjanih križarskih obitelji ostavio dojam oslobađanja od tereta nametnute krivnje za djela članova tih obitelji koji su od strane komunističke vlasti portretirani kao obični pljačkaši i sitni kriminalci, a ne aktivni sudionici otpora jednom totalitarnom režimu, još je jasnija bila potreba za sveobuhvatnijim pristupom u istraživanju ove problematike, a samim tim i za ovom disertacijom. Uostalom, koliko je spomen na križare još uvijek utkan u svakodnevnicu današnjeg stanovništva hercegovačkog prostora o kojemu progovara Martinac očitava se i u nazivu navijača košarkaškog kluba „Široki Brijeg“ – Škripari.

Uz sam naziv križara nedvojbeno su se vezivala njihova gesla poput „Za Hrvatsku i Krista – protiv komunista!“⁷⁴, „Za vjeru i Krista u boj“⁷⁵, „Svi za Krista – Protiv komunista!“ i

⁷¹ Anita MARTINAC, *Medaljon*, Čitluk – Vinkovci, 2015.

⁷² Autorici podatke ustupila Anita Martinac.

⁷³ A. MARTINAC, *Medaljon*, 247.

⁷⁴ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 15.

⁷⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 5.12.1951.

„U boj za Krista – Protiv komunista!“.⁷⁶ U pojedinim slučajevima je vjersko obilježje bilo utkano i u sam naziv križarskih postrojbi. O tome svjedoči primjer s drniškog područja na kojemu je djelovala križarska skupina Mate Bašića zvanog Parabela, rodom iz Lećevice. Nakon likvidacije spomenute skupine su kod Bašića pronađena dva pečata na kojima je pisalo „I. Isusova divizija, Ustaškog zelenog kadra Dalmatinske Zagore“, a u džepovima ubijenih križara su nađeni molitvenici i slike svetaca.⁷⁷ Kao što upozorava povjesničar Zdenko Radelić, pozivanje na Krista ne znači da su križarske skupine bile vjerski pokret, iako im je religija bila bitna kategorija kojom su se željeli razlikovati od „bezbožnih“ komunista.⁷⁸ Ovo potvrđuju i pojedina pisma Nedjeljka Piplice. Tako se on u pismu upućenom Narodnoj miliciji (NM) u Zagvozdu nakon ubojstva milicionera Mate Pruže obraća riječima:⁷⁹

Hvaljen Isus. Slušajte bezvjernici. Javljamo Vam veselu vijest, da smo ubrali Vašu ružu i odlomili naš trn koji nas je malo zaparao. Taj Vaš cvijet i naš trn jest krepani milicioner na 2.V.1951.g. Ista će Vas kazna stići, sve koji se ne popravite i uzvirujete u boga. Pokajte se dok Vam je na vrijeme. Bez kajanja nema oprostjenja.

Značaj vjerskog elementa u protukomunističkom otporu istaknut je i u komunističkim dokumentima. Tako je, primjerice, na sjednici Sreske konferencije KPJ u Širokom Brijegu održanoj 3. siječnja 1946. pročitano „Politički referat“ u kojemu je istaknuto da je „rad ustaških zlikovaca omogućen i velikom podrškom pojedinih katoličkih svećenika, koji imaju vrlo jak uticaj u ovom narodu“, a koji „preko ispovjedi nagovaraju ljude da podpomažu materijalno ustaše – križare i da bježe k njima u šumu“. Navedeno je i masovno nošenje križeva kod muškaraca i žena uz napomenu da je „jasno da ti svi koji nose križeve na prsima su povezani sa ustaškim bandama – križarima“ koji su na kapama uz slovo 'U' nosili i križ „nazivajući sami sebe križarima i borcima za vjeru i Krista“.⁸⁰ Križ sa slovom 'U' se spominje i u jednom zapisniku sa saslušanja Ljube Šetke iz Ciste Velike o kojoj će više riječi biti u petom poglavlju. U spomenutoj je izjavi Šetka spominjala pečat „zelenog kadra“ s križem i slovom 'U' kojega je trebalo preuzeti kod Marijana Madunića zvanog Pupa koji je živio u Cisti Provo.⁸¹ Svjedočeći

⁷⁶ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 7.12.1951.

⁷⁷ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, kutija Popis provedenih konfiskacija i dokumentacija o ustašama i škriparima na području Drniša, Izvješće Opunomoćstva UDB-e za kotar Drniš, 20.5.1946.

⁷⁸ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 15.

⁷⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 23.9.1951.

⁸⁰ I. LUČIĆ, *Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini*, 655.

⁸¹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ljube Šetke, Zapisnik sa saslušanja, 29.11.1945.

o križarima na koje je naišla u jednoj ogradi u Zagvozdu, Mara Milić je navela da su pojedini nosili kape s bijelim križem.⁸² Slično je svjedočila i Matija Milić, također iz Zagvozda, koja je u jesen 1946. u Biokovu naišla na križara Matu Šurlina koji je na glavi imao crnu kapu s križem.⁸³ Kako je već istaknuto, značaj simbolike križa u protukomunističkom otporu bio je poznat i tadašnjim jugoslavenskim represivnim organima pa su tako, govoreći o metodama pridobivanja naroda „koje su jamari i njihovi jataci zaplašili“, spomenuti splitski pripadnici KNOJ-a bili voljni otkriti da su „i u crkvu išli i kolo ispred nje vodili, pa im je narod prilazio“.⁸⁴

Ova bliska veza između križara i simbola koji su se uz njih vezivali, napose križu, možda se može sagledati u kontekstu prethodnih stradanja stanovnika ovih krajeva koji su se pred teškim životnim nedaćama uvelike oslanjali na vjeru u nastojanju da očuvaju vjerski i nacionalni identitet. Upravo je među bosanskohercegovačkim Hrvatima kao i onima u pojedinim dijelovima Hrvatske koji su duže vrijeme bili pod osmanlijskom vlašću, uključujući Imotsku krajinu, bio rasprostranjen običaj sicanja. Riječ je o tradicionalnom hrvatskom tetoviranju križa i drugih kršćanskih simbola kojim su ljudi pokušavali spriječiti otimanje djece ostavljajući im trajni biljeg pripadnosti kršćanstvu kao podsjetnik na to tko su i odakle su.⁸⁵ Običaj je počeo izumirati nakon Drugog svjetskog rata iako se u pojedinim krajevima zadržao znatno duže pa je tako posljednja sicana osoba tetovirana 1984. godine.⁸⁶ Ipak, spomen na ovu hrvatsku tradiciju ostao je prisutan u mnogim obiteljima koji se još sjećaju tetoviranih ruku svojih majki, baka ili prabaka.⁸⁷

Osim sicanja, upravo je na geografskom prostoru kojim se bavi ovaj rad podjednako živo sjećanje i na oblike oružanog otpora osmanlijskoj vlasti, naročito hajduke. Tako je jedan od najposebnijih bosansko-hercegovačkih hotela nazvan „Hajdučke vrleti“, a nalazi se u parku prirode Blidinje, odnosno u središtu prostora koji je bio važno križarsko uporište na smjeru prebacivanja iz planine Čvrsnice u Vran. Vlasnici hotela su osnovali i fiktivnu Hajdučku republiku Mijata Tomića nazvanu po duvanjskom hajduku Mijatu Tomiću koji se skrivao u

⁸² HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mare Milić, Zapisnik sa saslušanja, 3.3.1947.

⁸³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Matije Milić, Zapisnik sa saslušanja, 2.3.1947.

⁸⁴ S. GAZDE, Rat kad je izbio mir.

⁸⁵ Ramska tradicija: Sicanje, *HRT Glas Hrvatske*, 30.3.2022., <https://glashrvatske.hrt.hr/hr/hrvatska/ramska-tradicija-sicanje-6373184>, posjećeno 1.2.2024.

⁸⁶ Ne zaboravimo tetoviranje na naš način „sicanje“, *Uskoplje.net*, 23.10.2012., <https://web.archive.org/web/20121027024514/http://www.uskoplje.net/portal/index.php/vijesti-novosti/rubrike-uskoplje/kultura/1571-ne-zaboravimo-tetoviranje-na-nas-nacin-sicanje>, posjećeno 2.1.2024.

⁸⁷ Sicanje ženskih članova obitelji je bilo uobičajeno u autoričinoj obitelji, a posljednja tetovirana je bila prabaka Mila Gudelj rođ. Čapin koja je rođena krajem 19. stoljeća. Sicanje se duže održalo u Hercegovini pa je tako jedna ženska osoba starije životne dobi koja je umrla u Tomislavgradu 2022. na rukama imala tetovirane simbole veoma slične onima kakvima su tetovirane imotske žene u 19. stoljeću i ranije, o čemu je autorici posvjedočio član uže obitelji navedene osobe.

obližnjim pećinama.⁸⁸ Hajduk Andrijica Šimić, rođen u Alagovcu kod Gruda, postao je legendom među Hrvatima Dalmacije i Hercegovine gdje je među siromašnima slovio kao pravedan čovjek i zaštitnik. O njemu su pjevane epske i lirske pjesme, a narod ga je upamtio kao osobu koja se borila za njegov boljitak.⁸⁹ Kada su studenti Fabijan Kaliterna, Lucijan Stella, Ivan Šakić i Vjekoslav Ivanišević iz Praga došli u Split i 13. veljače 1911. osnovali nogometni klub, predlagali su imena „Mosor“, „Marjan“, „Velebit“ i dr. S obzirom da se nisu mogli dogovoriti, konzultirali su svog profesora Josipa Barača čiji je otac bio iz Muća Gornjeg i divio se pričama o junaštvu hajdučkog harambaše Andrijice Šimića. To je prenio na svoju djecu, pa je profesor Barač predložio da se nogometni klub zove „Hajduk“ jer hajduk simbolizira hrabrost, odlučnost, upornost, ponos, čast, humanost, prijateljstvo, zaštitu slabijih, pomoć sirotinji, ljubav prema slobodi, prkos prema tuđinskoj vlasti i borbu protiv neprijatelja.⁹⁰ Tako je i u nazivima sportskih klubova ostao trajan spomen na uskoke i hajduke u kojima je narod stoljećima gledao osloboditelje.⁹¹

Na imotskom prostoru je ostao upamćen i harambaša Mitar Radić, poznatiji kao „zeleni harambaša“ koji se naročito istakao u borbama protiv Turaka i uskoka, uglavnom braneći Imotsku krajinu. Nakon što im je kod Zagvozda preoteo plijen i zauvijek ih protjerao sve do mora, Ivo Senjanin ga je nazvao „zelenim gundeljem“ uspoređujući ga pogrdno s gundevaljom, kukcem balegarom izrazito zelene boje. O ovome je ostao zapis u pjesmi „Pisma od vitezova države imotske“ fra Andrije Kačića Miočića.⁹² O njihovom prvobitno obitavalištu u staroj biokovskoj župi Vrdol sačuvan je zapis napisan bosančicom „Libar od familije Radića-Gudelja“ kojega je 1. rujna 1794. napisao fra Šimun Gudelj, a koji se danas čuva u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. Prezime Gudelj će se kasnije proširiti Imotskom krajinom, a danas je najprisutnije u Zmijavcima gdje se raspoznaju po nadimcima među kojima je i Ćurdo. Upravo je od toga roda bila pok. Nediljka Karmela Gudelj Ćurdo pok. Mate (ud. Matković) rođena 1921. u Zmijavcima. Završetak Drugog svjetskog rata je dočekala u Osijeku gdje je radila, a kada su tim područjem prolazile kolone Križnog puta, među zarobljenicima je tragala za svojim bratom Miroslavom Antom (rođ. 1919.), pripadnikom Poglavnikovog tjelesnog sdruga (PTS) koji je prema navodima svjedoka zadnji put viđen živ na povlačenju u Dravogradu (Slovenija). Nije ga pronašla, ali je prema usmenom svjedočanstvu danom

⁸⁸ Hajdučke vrleti Blidinje, <https://www.vrleti.com/>, posjećeno 4.11.2023.

⁸⁹ Marko DRAGIĆ, Hajdučki harambaša Andrijica Šimić po čijim je vrlinama nazvan HNK Hajduk, *Kulturna baština*, Br. 46, Split, 2020., 319 – 320.

⁹⁰ Isto, 329.

⁹¹ Nogometni klub s Klisa nosi naziv „Uskok“.

⁹² Ljubomir TOPIĆ, Krstacije, Gudelji, 27.3.2012., <https://selokrstacije.blogspot.com/2012/03/krstacije-gudelji.html>, posjećeno 5.9.2023.

članovima obitelji⁹³ pristupila „trojkama“ koje su se organizirale u očekivanju brzog pada komunističke vlasti kao jedan od prvih oblika protukomunističkog otpora u gradovima. Nakon povratka u Zmijavce postala je jedan od „jataka bande“, no zahvaljujući šutnji onih koji su otkriveni, uhvaćeni i likvidirani u razdoblju između veljače i travnja 1947., a o kojima će također biti više riječi u četvrtom i petom poglavlju ove disertacije, preživjela je i svoja saznanja o djelovanju križara odnijela u grob. O njezinoj ulozi među jatacima je ostala tek uspomena njezine majke Mile Gudelj rođ. Čapin kojoj je majka jednog strijeljanog jataka priznala istinu nakon čega je Mila spomen na te događaje prenijela na svog unuka koji je Milino sjećanje prenio meni čime je nastao poticaj za izbor ove teme doktorske disertacije.

Čak i sama riječ *jatak* kojom su komunističke vlasti nazivale suradnike „bandita“ ima snažnu povijesnu poveznicu s nekim starijim vremenima. Ona naime dolazi od turske riječi *yatak* (postelja, ležaj) kojom se obilježavao čovjek koji je u osmanlijsko doba u balkanskim i južnoslavenskim krajevima skrbio za hajduke tako što im je davao hranu i zimi pružao utočište.⁹⁴ Možda upravo ta riječ ponajbolje ukazuje na baštinu i sjećanje stanovništva ovog prostora, naroda rođenog na škrtom kršu gdje je preživljavanje bilo teško, a tuđinska vlast izrazito mrska prkosnom i ponosnom narodu koji i danas pamti hajduke, uskoke, škripare, križare i kamišare, odnosno sve one koji su predstavljali izazov neželjenim režimima.

Upravo spomenuta baština i sjećanje na križarske skupine pomiču ovu temu izvan isključivo povijesnog, pa i politološkog konteksta, u znatno širi kontekst arheologije suvremenih sukoba čiji se počeci kriju u istraživanjima britanskog arheologa Nicka Saundersa sa Sveučilišta u Bristolu u Velikoj Britaniji. Arheologija suvremenih sukoba koja se počela razvijati nakon 2000. Saundersovim istraživanjima Prvog svjetskog rata u Francuskoj se naročito fokusira na primjenu arheoloških metoda istraživanja u suvremenim sukobima 20. i 21. stoljeća. Iako se njezini znanstveni rezultati temelje i na klasičnim povijesnim izvorima, poput arhivskog gradiva, svjedočanstava, dnevnika i slično, oni također uvažavaju i materijalne ostatke povijesnih događaja čiji je značaj nedvojbeno prepoznat kao nasljeđe.⁹⁵ U praksi to znači da arheologija suvremenih sukoba također istražuje i nasljeđe sukoba, odnosno posljedice koje sukobi ostavljaju na krajolik i ljude. Tako arheologija suvremenih sukoba obuhvaća istraživanje „tamne baštine“ (eng. *dark heritage*), lokaliteta na kojima su se nalazili logori i

⁹³ Iz izjave člana obitelji danoj autorici ove disertacije.

⁹⁴ Jatak, *Hrvatska enciklopedija*, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=28823>, posjećeno 6.7.2023.

⁹⁵ John SCHOFIELD, *Combat archaeology: material culture and modern conflict*, London, 2005., <https://eprints.soton.ac.uk/46083/>, posjećeno 23.11.2023.

zatvori, masovnih grobnica, oblike asimetričnog ratovanja i drugo.⁹⁶ Zasebno područje istraživanja unutar arheologije suvremenih sukoba predstavljaju arheologija okupacije (eng. *occupation archaeology*) i arheologija otpora (eng. *the archaeology of resistance*) koju je utemeljila dr. Gilly Carr, profesorica sa Sveučilišta Cambridge⁹⁷ (Velika Britanija), a u kontekstu koje je u budućim istraživanjima potrebno sagledavati poslijeratno djelovanje križara što podrazumijeva terenska arheološka istraživanja lokaliteta na kojima su se oni kretali i skrivali.

Ovaj pristup obuhvaća i tzv. umjetnost iz rovova (eng. *trench art*), temu arheologije suvremenih sukoba koja je ponajviše istraživana na primjeru pronađenih predmeta koje su izradili vojnici tijekom i nakon Prvog svjetskog rata. Prema definiciji Nicka Saundersa, umjetnost iz rovova je „bilo koji objekt izrađen od strane vojnika, zarobljenika ili civila, od ratnog materijala ili nekog drugog materijala, koji se zajedno s onim koji ga je izradio vremenski i prostorno povezuje s oružanim sukobom ili njegovim posljedicama“.⁹⁸ Umjetnost iz rovova nam može dati vrijedan uvid u svakodnevna iskustva ratovanja, kao i nasljeđe sukoba jer spomenuti predmeti „zarobljavaju“ sjećanje, bit prostora i vremena, te okolnosti pod kojima su nastali, otkrivajući tako skriveni svijet sukoba koji često ostaje izvan klasičnih povijesnih izvora, kao što su primjerice arhivski dokumenti. Takvi predmeti mogu biti bilo što od metka s nečijim imenom do suvenira izrađenih od ostataka granate.⁹⁹

Tragove o križarskoj umjetnosti iz rovova otkriva jedan zapisnik sa saslušanja imotskog križara Nedjeljka Piplice. Upitan o oružju kojega je u svom posjedu imao tijekom pet križarskih godina, Piplica odgovara da je u lipnju 1947. od hercegovačkog križara Mije Škare dobio jednu bombu na kojoj je na jednom mjestu bilo urezano „Bože spasu naš“, a na drugom mjestu „Čast nam je za vjeru i dom umrijeti“.¹⁰⁰ „Bilo je i drugih parola“, navodi Piplica, ali ih se nije mogao sjetiti.¹⁰¹ Primjer bombe koju je spomenuo Piplica je tipičan primjer umjetnosti iz rovova, odnosno predmet koji svjedoči o trenutku i prostoru na kojemu je nastao. Natpisi su bili ispisani

⁹⁶ University College London Institute of Archaeology, Archaeologies of modern conflict, https://www.ucl.ac.uk/archaeology/sites/archaeology/files/arcl0145_arch_modern_conflict_handbook_20-21.pdf, posjećeno 17.9.2023.

⁹⁷ Online predavanje Gilly Carr, Studijski program Modern conflict archaeology and heritage, Week 4, Sveučilište Cambridge, Ujedinjeno Kraljevstvo, 2021. Napomena: riječ je o jednogodišnjem studijskom programu kojega je autorica ove disertacije završila u akademskoj godini 2021./2022.

⁹⁸ Iz prezentacije Gilly Carr, Studijski program Modern conflict archaeology and heritage, Week 3, Sveučilište Cambridge, Ujedinjeno Kraljevstvo, 2021.

⁹⁹ Opširnije o umjetnosti iz rovova: Nicholas J. SAUNDERS, Bodies of metal, shells of memory, 'Trench art', and the Great War Re-cycled, *Journal of Material Culture*, Vol. 5, No. 1, 2000., 43 – 67.

¹⁰⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 7.12.1951.

¹⁰¹ Isto.

na hrvatskom jeziku od strane križara. Iako su podaci nedostadni da bi otkrili točnu lokaciju na kojoj je spomenuta bomba mogla biti ukrašena, kako će biti prezentirano u četvrtom poglavlju, najvjerojatnije je riječ o Hercegovini ili Kamešnici, dakle prostorima na kojima se kretao Škaro koji je bombu darovao Piplici. Ukoliko je Piplica sam ugravirao spomenute natpise, lokacija najvjerojatnije ostaje identična uz mogućnost da je natpis mogao ugravirati i na Biokovu. Svakako se riječ o dalmatinsko-hercegovačkom prostoru na kojemu su te urezotine mogle nastati. Sadržaj natpisa otkriva detalje koji su križarima u njihovoj svakodnevnicu bili važni, odnosno usmjerenost misli na vjeru i dom, vjerojatno služeći održavanju motivacije i morala u teškim životnim okolnostima. Osim toga, oba spomenuta natpisa su u suglasju s prethodnom navedenim križarskim geslima koja također ističu vjeru i borbu. „Ta bomba je bila kod mene stalno, a ostala je iza mene u bunkeru, kod kuće Puljiza Stipe u Podosoju“, zaključuje Piplica dio o spomenutoj bombi.¹⁰² Ovdje je potrebno napomenuti da je prema Pipličinim izjavama o kojima će više riječi biti u četvrtom poglavlju kod Puljiza boravio u posljednjim tjednima prije uhićenja, dakle u kasno ljeto 1951. godine. Dostupni dokumenti ne otkrivaju jesu li jugoslavenski represivni organi locirali taj bunker te, ukoliko je odgovor potvrđan, koji su predmeti ondje pronađeni i jesu li još uvijek negdje pohranjeni.

O materijalnoj kulturi križara ostalo je sačuvano i nekoliko navoda u zapisnicima sa saslušanja ranije spomenutog Mirka Kapulice. Iz Kapuličinih izjava jasno je da se u Kamešnici uglavnom zadržavao oko Milčića, no nepoznato je gdje su njegovi križari u razdoblju između 1946. i 1950. ustvari stanovali. U izjavi od 14. prosinca 1950. Kapulica navodi tek dva bunkera.¹⁰³ Prvi je bio bunker kod lokaliteta zvanog Crni dolac u kojemu je Kapulica boravio 1947., no bunker je bio vlažan i tijesan pa su ga križari napustili i u njemu nisu ostavili nikakve stvari. Drugi bunker se nalazio u neposrednoj blizini prvog bunkera, pri samom vrhu prema sjevernoj strani, a za njegovu lokaciju su znali Kapulica, njegov brat Tadija i Nedjeljko Piplica. Kapulica također navodi da su se u bunkeru nalazile dvije puške, tridesetak metaka, jedan belgijski pištolj sa šest metaka, posuđe, deka, džepni sat, nekoliko kilograma brašna, nešto loja i masla, dva pečata te jedna košara s legitimacijama, odlikovanjima i drugim predmetima i jedna kožna torba s dokumentima „ukoliko nisu potpaljeni za vatru“.¹⁰⁴ Nepoznato je što se dogodilo s navedenim predmetima, odnosno jesu li jugoslavenski represivni organi spomenuti bunker pronašli, a ukoliko jesu, postavlja se pitanje gdje se navedeni predmeti danas nalaze, naravno

¹⁰² Isto.

¹⁰³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 112, Izvadak iz zapisnika o saslušanju Mirka Kapulice (UDB-a Mostar), 21.12.1950.

¹⁰⁴ Isto.

ukoliko u međuvremenu nisu uništeni. Iz perspektive arheologije suvremenih sukoba svakako bi bilo zanimljivo takve objekte pregledati te naročitu pažnju posvetiti bilo kakvim ugraviranim natpisima, imenima i slično. Iz Kapuličinog opisa čini se da je broj predmeta bio malen što je razumljivo s obzirom da su križari morali biti spremni u slučaju potrebe brzo napustiti svoja skrovišta te su se morali što brže kretati zbog čega su vjerojatno raspolagali samo onim predmetima koji su im doista bili potrebni i važni. Među spomenutim predmetima posebnu pozornost privlače odlikovanja te predmeti koje Kapulica nije specificirao. Uvid u te predmete potencijalno bi mogao doprinijeti boljem razumijevanju svakodnevnog života križara i njihovih razmišljanja. Između ostalog, u nedostatku većeg broja križarskih dokumenata upravo bi ovakvi predmeti mogli otkriti kako su križari sami sebe doživljavali i nazivali te kakve su bile razlike između međusobne percepcije unutar same grupe u odnosu na dojam kakav su nastojali ostaviti na stanovništvo. O raznolikosti samog nazivlja nešto će više riječi biti u narednom dijelu.

1.3. Nazivlje

Nepoznato je kada i kako je točno nastao naziv *križari* na što upozorava i Radelić ističući da je „prevlast naziva križari posebno pitanje“.¹⁰⁵ Isti autor upozorava da tim nazivom nije bilo zadovoljno ustaško vodstvo u emigraciji smatrajući ga klerikalnim dok je UDB-a tvrdila da je naziv prihvaćen kao zajednička oznaka ostataka postrojbi NDH i „klerikalnih elemenata“ iz HSS-a nakon njihove fuzije. Iako ne navodi izvor, UDB-a je početak tog procesa datirala u lipanj 1945., a križare je povezivala s prijeratnim „militantnim“ katoličkim omladinskim organizacijama križara. U svojem govoru iz 1949. poveznicu naziva *križari* s Katoličkom crkvom je istaknuo i Aleksandar Ranković, jugoslavenski ministar unutrašnjih poslova, istaknuvši da je raspad preostalih ustaških skupina u zemlji pokušao zaustaviti kler preuzevši križare „u svoje ruke“.¹⁰⁶

Prema OZN-inim izvorima na koje se poziva Radelić, naziv *križari* se počeo koristiti u Slavoniji. Ondje je, naime, u jednom OZN-inom izvješću zabilježeno da je 20. kolovoza 1945. skupina od 13 ustaša upala u selo Bocanjevci kraj Valpova tražeći hranom prilikom čega su istaknuli da nisu ustaše, nego križari. Čini se da se spomenuti naziv ustalio u Sjevernoj Hrvatskoj tijekom ljeta 1945. pa su već do jeseni iste godine mnogi gerilci na tom prostoru na kapama ili odorama nosili bijele križeve.¹⁰⁷ No, sudeći prema nekim drugim podacima, čini se da se bijeli križ počeo upotrebljavati još ranije o čemu svjedoči križar Ivan Bogavec, pripadnik

¹⁰⁵ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 215.

¹⁰⁶ Isto, 216.

¹⁰⁷ Isto.

skupine Branka Bačića koja je dolaskom s Kalnika na Bilogoru odbacila slovo 'U' i na kape stavila bijeli platneni križ.¹⁰⁸ Kako je navedeno u prethodnim dijelovima ovog poglavlja, ista oznaka će tijekom 1946. biti primjetna i u Dalmaciji. No, pojedini arhivski dokumenti upućuju na to da se naziv križari već širio u južnim dijelovima Hrvatske te u Bosni i Hercegovini upravo tijekom ljeta 1945. zbog čega se postavlja pitanje je li slučaj u Bocanjevcima doista bio prvi spomen križara.

Naime, osvrnuvši se na boravak svoje skupine u Vinjanima u ljeto 1945. imotski križar Ivan Nenadić je posvjedočio da je tada uspostavio kontakt s Perom Bagom¹⁰⁹ iz Posušja koji se krio s jednom skupinom „zelenokaderovaca“. Nenadić je preko kurira održavao vezu s Bagom te su međusobno slali izvješća o situaciji na svom terenu. Polovicom rujna Bagina skupina je došla k Nenadićevoj donijevši naredbu duvanjskog križara Mirka Kapulice da se obje grupe pridruže gerilcima na Kamešnici. Bago je Nenadića izvijestio da je bio na sastanku sa Kapulicom i Stjepanom Sičajom koji su mu kazali da će „uskoro“ doći Englezi i Amerikanci te da će zajedno „udariti“ na partizane i „dalje na Rusiju“. Bago mu je također rekao da je zagrebački nadbiskup dr. Alojzije Stepinac izdao naređenje da se moraju nositi križevi i da se „od sada zovemo križarska vojska“. Stoga su križari skinuli s kapa ustaške značke i postavili križeve. Bago mu je spomenuo da su isto uradili i četnici s kojima će se navodno zajedno boriti protiv partizana.¹¹⁰

Nepoznato je tko je Bagi prenio ove upute, odnosno jesu li to možda bili Kapulica ili Sičaja, no ostaje činjenica da je Bago ovu informaciju mogao dobiti otprilike u isto vrijeme kada je u Bocanjevcima spomenuta skupina u selu potražila hranu i predstavila se kao križari. Štoviše, čini se da se križ kao oznaka hrvatskih gerilskih skupina u Dalmaciji ustvari bio prisutan znatno ranije o čemu je u svojem zapisniku sa saslušanja govorio konavoski križar i bivši pristaša HSS-a Pero Bakić ustvrdivši da su se pripadnici njegove skupine koja je djelovala od studenog 1944. do početka travnja 1945. prepoznavali prema znakovima na kapama koji su uključivali domobranske oznake ili križeve izrađene od aluminijske folije.¹¹¹ Ovaj podatak navodi na razmišljanje da je također potrebno zapitati se jesu li gerilci ustvari prvo preuzeli križ kao jednu od svojih oznaka zbog čega su se nešto kasnije počeli nazivati križarima. U svakom slučaju križ

¹⁰⁸ Isto, 109.

¹⁰⁹ Bago je uhićen u ožujku 1946. godine. I. LUČIĆ, Hrvatska protokomunistička gerila u Bosni i Hercegovini, 640. Prema navodima u „Posuškom žrtvoslovu“, iste je godine strijeljan u Mostaru. Posušje.info, Doprinos popis žrtava II. Svjetskog rata i poraća na području Općine Posušje, <https://www.posusje.info/dovrsen-popis-zrtava-ii-svjetskog-rata-i-poraca-na-podrucju-opcine-posusje/>, posjećeno 4.5.2023.

¹¹⁰ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ivana Nenadića, Zapisnik sa saslušanja, 21.12.1945.

¹¹¹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Pere Bakića, Zapisnik sa saslušanja, nedatirano.

je postao toliko rasprostranjen simbol protukomunističkog otpora da su ga umjesto znaka 'U' nosili čak i ustaše u logoru u Modeni.¹¹²

Dostupni podaci svakako potvrđuju da se naziv *križari* zajedno s osnovnim obilježjima brzo proširio diljem Hrvatske, no kako upozorava Radelić, još uvijek nema odgovora na pitanje tko je bio taj koji je donio odluku da se prihvati spomenuti naziv, te da se umjesto znaka 'U' na kape stavi simbol križa i kada je to točno učinjeno. Radelić zaključuje da se možda radilo „o određenoj spontanosti koja je bila posljedica rasprostranjenog straha od komunizma i pronalaženju najprihvatljivijeg simbola otpora za koji se vjerovalo da bi mogao biti općehrvatski“.¹¹³ Stoga je drugo važno pitanje koje se nameće upravo izbor simbola koji je, kako je objašnjeno u prethodnom dijelu, u ranijim vremenima bio ne samo vjersko obilježje nego i važan simbol nacionalnog identiteta. Kako ističe i Radelić, značaj samog naziva se posebno krije u tome što je sadržavao jasnu ideološku poruku, probio je regionalna značenja i odnosio se isključivo na hrvatske gerilske skupine.¹¹⁴ Jesu li možda stare tradicije inspirirale hrvatsku protukomunističku gerilu prilikom odabira novog obilježja ili je razlog bio neki drugi je pitanje na koje samo križari mogu dati odgovor, bilo kroz neke nove dokumente koji će biti analizirani u budućim istraživanjima ove problematike ili kroz njihovu materijalnu kulturu koja zasad ostaje neistražena tema. U svakom slučaju, upravo zaključak o križu kao simbolu otpora svrstava istraživanje ove problematike u spomenutu arheologiju otpora kao dijela arheologije suvremenih sukoba. Samim tim križeve koje su križari nosili, a koje su jugoslavenski represivni organi vjerojatno imali u posjedu zahvaljujući zarobljavanjima i likvidacijama brojnih križara, valja tretirati kao arheološke nalaze, odnosno važan dio križarske materijalne kulture budu li oni ikada locirani.

Ipak, umjesto naziva *križari* uobičajeniji je naziv u pograničnom dalmatinsko-hercegovačkom prostoru koji je tema ove disertacije bio *kamišari*. Radelić navodi da naziv možda potječe od imena planine Kamešnice, ali ne od njezina književna oblika, nego od narodnog izgovora. Kako isti autor ističe, Kamešnica se u narodu često nazivala Kamišnica što je primjetno i u dokumentima korištenima prilikom pripreme ove disertacije. „Prema svemu sudeći naziv *kamišari* starijeg je podrijetla i obuhvaća sve one koji su odmetnuti od vlasti“, zaključuje Radelić.¹¹⁵ U ovom kontekstu zanimljiva je izjava uhićene Emilije Biloš iz Poljica. Naime, ona je u svojoj izjavi istaknula da je određeni broj ustaša „koji se nijesu smjeli javiti

¹¹² Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 81.

¹¹³ Isto, 219.

¹¹⁴ Isto, 220.

¹¹⁵ Isto.

partizanima zbog zlodjela pobjegao u šumu i da ih zovu 'kamišari'".¹¹⁶ Ipak, ostaje nejasno tko ih je tako nazvao, odnosno jesu li se tako nazvali sami ili ih je tako nazvalo lokalno stanovništvo. Prema svjedočanstvu Ivana Gabelice u čiji su roditeljski dom križari dolazili jesti, na pitanje zašto se zovu *kamišari*, križar Ante Buljan je odgovorio: „Zato što je naša bojna Kralja Tomislava osnovana u Kamešnici“.¹¹⁷

No, valja predložiti i alternativno objašnjenje naziva *kamišari*. Naime, u razgovorima s pojedincima rođenima i odraslima na području Imotske krajine doznaje se da je barem neke među njima naziv *kamišari* asocirao na jednu drugu riječ. Na pojedinim prostorima koji su nekoć bili zauzeti po Turcima u stanovništvu je očuvana turska riječ *kamiš* za cijev kroz koju se uvlači dim iz lule. Riječ *kamiš* se javlja i u frazi „ljubiti se kroz kamiš“ koja označava javno pokazivanje ljubaznosti i uvažavanja, ali u životu u mržnji ili neprijateljstvu.¹¹⁸ U okolnostima onoga vremena koji su vladali na području Imotske krajine u kojima su, kako će biti objašnjeno kasnije u ovoj disertaciji, „odmetnici“ na pojedinim područjima živjeli u okolnostima, kako je prethodno pojašnjeno, „hladnog mira“ s mjesnim odborcima uz dogovor o međusobnom nenapadanju ili čak uz međusobno pomaganje, korištenje fraze koja istovremeno opisuje suživot i neprijateljstvo bi imalo smisla. U svakom slučaju, naziv *kamišari* ostaje podložan alternativnim interpretacijama u budućim istraživanjima.

Osim tog naziva, u pojedinim izjavama iz ovog razdoblja na području Imotskog se pojavljuju i nazivi *jamari* i *špiljari*, iako znatno rjeđe.¹¹⁹ U Bosanskoj Posavini je bio prisutan naziv *šumnjaci* prema preživjelim odžačkim braniteljima koji su se krajem svibnja 1945. povukli u šume Vučjaka¹²⁰, no taj naziv nije zabilježen u dokumentima koji se odnose na dalmatinski prostor. Naziv *škripari* je izveden od riječi škrip, koja dolazi od talijanske riječi *crepa*, a označava pukotine, ali i špilje. Osim u južnoj Dalmaciji, taj je naziv prevladao na hercegovačkom prostoru kako je vidljivo iz spomenutog romana Anite Martinac u čijemu podnaslovu autorica izričito navodi da je riječ o prvom romanu o škriparima. Pišući o članu svoje obitelji, Martinac u ovom romanu navodi da se „krio oko Goranaca, jedan dan u ogradi, drugi u pojati, pa gore na stijenama u škripu zavaravajući trag i pazeći da ga tko ne uoči“.¹²¹

¹¹⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Emilije Biloš, Zapisnik sa saslušanja, 29.12.1944.

¹¹⁷ Ivan GABELICA, Križari – Hrvatski pokret otpora u Imotskoj krajini 1944. – 1951. (I.), *Politički zatvorenik*, br. 122, Zagreb, 2002., 37.

¹¹⁸ Kamiš, *Hrvatski jezični portal*, https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=e15nUBI%3D, posjećeno 1.8.2023.

¹¹⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ane Dodig, Zapisnik sa saslušanja, 18.11.1944. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Danice Dodig, Zapisnik sa saslušanja, 18.11.1944. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mile Jović, Zapisnik sa saslušanja, 17.8.1945.

¹²⁰ S. PILIĆ, B. MATKOVIĆ, Bitka za Odžak: rat je završio dvadeset dana kasnije, 109 – 138.

¹²¹ A. MARTINAC, *Medaljon*, 75.

„Mnogi (su) postajali škriparima jer uopće nisu imali izbora“, ističe Martinac na drugom mjestu.¹²²

No, upravo se u ovom razdoblju pojavljuje još jedan naziv. Riječ je o „zelenom kadru“ o kojemu će znatno više riječi biti u prvom dijelu četvrtog poglavlja, a kojega treba razlikovati od onoga u Bosni i Hercegovini gdje je, kako Radelić ističe, „zeleni kadar“ bio protukomunistički bošnjački ili muslimanski pokret.¹²³ Ipak, na geografskom području koje je predmet ovoga rada upravo je taj naziv bio prisutan i na prvim pečatima križarskih skupina na kojima je pisalo „Zeleni kadar Zavelim“.¹²⁴ Ivan Gabelica u svojim sjećanjima ističe da su djeca po zidovima pisala parole „Živio zeleni kadar!“, iako je to ime brzo iščezlo, da bi ga zamijenili daleko rasprostranjeniji nazivi *kamišari* i *križari*.¹²⁵ Upravo su ti nazivi i najčešći u arhivskim dokumentima korištenima za potrebe ove disertacije, no zbog dosljednosti u izričaju u analitičkim poglavljima disertacije će prvenstveno biti korišten naziv *križari* koji je postao uobičajen za hrvatske oružane protukomunističke skupine diljem Hrvatske te Bosne i Hercegovine.

¹²² Isto, 98.

¹²³ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 491. Naročito se ovo odnosi na prostor Cazinske krajine na kojemu su se pripadnici zelenog kadra nazivali „zelenci“. Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 494.

¹²⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Nenadića, Zapisnik sa saslušanja, 26.12.1945.

¹²⁵ I. GABELICA, *Križari – Hrvatski pokret otpora u Imotskoj krajini 1944. – 1951.* (I.), 35.

II. POSTAVKE ISTRAŽIVANJA

U ovom dijelu disertacije će biti predstavljen kratki osvrt na dosadašnja istraživanja križarskih skupina i organizacija, objavljenu literaturu i sačuvane, odnosno dostupne arhivske izvore. Nakon toga će više riječi biti o znanstvenom doprinosu, ciljevima istraživanja i istraživačkim pitanjima na koja ova disertacija nastoji odgovoriti. Poglavlje završava osvrtom na istraživačke metode.

2.1. Dosadašnja istraživanja, izvori i literatura

Kako je istaknuto u uvodnom poglavlju ove disertacije, uspostavom nove vlasti 1945. započelo je razdoblje komunističke represije koja se održala sve do demokratskih promjena 1990. godine. Unatoč nastavku sukoba niskog intenziteta u prvim poslijeratnim godinama kojega potvrđuje i prethodno citirani dio izjave splitskih pripadnika KNOJ-a o onima koji su se tek „pedeset i prve godine ostavili puške i izašli iz šume“, nedostupnošću izvora i nepostojanjem demokratskih sloboda znanstvena istraživanja tih događaja su bila onemogućena. Osobito su velom tajne bili obavijeni upravo pokušaji protukomunističkog otpora, naročito djelovanje križarskih skupina diljem Hrvatske, ali i Bosne i Hercegovine, odnosno „bande“ koja je tek usputno spominjana u pojedinim knjigama i tiskovinama.

Kako ističe Radelić, uspostavom samostalne hrvatske države i uvođenjem višestranačja su stvoreni uvjeti nužni za cjelovitu obradu ove problematike pa stoga križarske skupine postaju predmetom znanstvenih istraživanja u hrvatskoj historiografiji tek u 21. stoljeću.¹²⁶ Ipak, isti autor u svojoj monografiji prvenstveno upućuje na gradivo dostupno u Hrvatskom državnom arhivu (HDA) u Zagrebu, naročito na fondove OZN-e, Službe državne sigurnosti (SDS) i Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske (CK SKH). Radelić posebno ističe probleme s kojima se suočavaju istraživači u susretu s navedenim fondovima, odnosno izvješćima i elaboratima koji se odnose na djelovanje križarskih skupina. Tako je, primjerice, UDB-a imala velike teškoće pri izradi elaborata jer su mnoge skupine djelovale u više kotareva, neprestano su se raspadale i ponovo spajale, a za mnoge skupine nisu bili poznata zapovjedna struktura, organizacija ni djelovanje. U različitim elaboratima se opisuju isti događaji, ali pod različitim imenima skupine i datumom događaja što stvara dodatne probleme u pokušaju rekonstrukcije djelovanja pojedinih skupina. Radelić upozorava da se razlozi kriju u činjenici da su elaborati izrađivani na temelju sjećanja sudionika zbog pomanjkanja dokumentacije pa se elaborati često

¹²⁶ Zdenko RADELIĆ, Križari: ustaška gerila 1945. – 1950. – problemi istraživanja, *Časopis za suvremenu povijest*, God. 32, br. 1, Zagreb, 2000., 5.

međusobno pobijaju. Nadalje, isti autor ističe da najranija izvješća nose pečat površnosti što „daje prednost“ elaboratima iz 1960-ih godina. „Iako se zbog male vremenske distance i operativne uloge izvješćima nastalim u vrijeme borbe može pripisati veća vjerodostojnost, upravo zbog nedostatka mnogih podataka koji su tek kasnijom policijskom obradom izbili na vidjelo i postali dostupni, dokumenti iz 1940-ih nemaju cjelovitost kao elaborati nastali od 1960. do 1962.“, zaključuje Radelić.¹²⁷

Ipak, davanje prednosti elaboratima iz 1960-ih je upitno o čemu će na više mjesta upozoriti i ova disertacija. Za početak valja istaknuti da sveukupno gledajući broj sačuvanih arhivskih dokumenata ostaje zanemariv što predstavlja osobit izazov u istraživanju ove teme. To znači da obrada ove problematike u 21. stoljeću može biti cjelovitija, ali ne i u potpunosti cjelovita. Naime, hrvatskim arhivima je u više navrata predavano arhivsko gradivo koje doista sadrži vrijedne podatke, no čak i površnim uvidom u spomenute dokumente s lakoćom se može zaključiti da su izuzetno fragmentarni te očito izdvajani iz većih cjelina koje su se nekoć čuvale na drugim mjestima. Ovo drastično otežava rekonstrukciju organiziranja i djelovanja pojedinih križarskih skupina, naročito onih koje su usko surađivale s križarskim skupinama na području Bosne i Hercegovine, a o kojima je u hrvatskim arhivima sačuvana iznimno skromna količina izvora. Ipak, na temelju dostupnih dosjea pojedinih članova takvih skupina, a naročito njihovih jataka moguće je barem djelomično prezentirati ovaj, još uvijek mahom tajnoviti dio suvremene hrvatske povijesti.¹²⁸ Ono što je važno istaknuti iz perspektive ove disertacije jest Radelićevo obrazloženje o pomanjkanju dokumentacije na temelju koje su mogli biti izrađivani kasniji elaborati. Naime, kako će biti predstavljeno kroz ovu disertaciju, o djelovanju križarskih skupina na srednjodalmatinskom prostoru je ostalo sačuvano obilje dokumenata. Usporedbom tog arhivskog gradiva s elaboratima republičkog SDS-a može se primijetiti da su u kasnijim dokumentima podaci koji su ustvari bili dostupni na lokalnoj razini jednostavno sažimani i pojednostavljeni što je rezultiralo nepodudaranjem u detaljima koje je zapazio Radelić. Stoga je umjesto na republička izvješća iz 1940-ih i 1960-ih znatno veću pozornost potrebno obratiti na gradivo dostupno u lokalnim, odnosno državnim arhivima za koje se čini da ih Radelić u svojoj monografiji nije konzultirao.

Drugi važan problem u istraživanju križarske problematike je svakako nedostatak križarskih dokumenata koji bi omogućili usporedbu s izvješćima OZN-e i UDB-e. Naime, kako

¹²⁷ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 51 – 53.

¹²⁸ Blanka MATKOVIĆ, Poslijeratni komunistički otpor: Djelovanje „bande“ duvanjskog križara Mirka Kapulice na prostoru Cetinske krajine kroz arhiv Opunomoćstva UDB-e za kotar Sinj, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, Vol. 65, Zadar, 2023., 360.

je prethodno navedeno broj dostupnih dokumenata o djelovanju križarskih skupina je izuzetno skroman. No, što je još važnije naglasiti, riječ je o dokumentima UDB-e uz svega nekoliko križarskih letaka i pisama sačuvanih u fondovima hrvatskih arhiva. Na tu činjenicu valja upozoriti jer rekonstrukcija križarskog pokreta ovisi o izvorima jugoslavenske provenijencije što predstavlja dodatan izazov povjesničarima s obzirom da ne omogućava uvid u križarsko viđenje istih događaja čime potpuno izostaje mogućnost usporedbe podataka i dodatni kritički osvrt na jugoslavenske zapise.

Križarskih je dokumenata zasigurno bilo iako se postavlja pitanje gdje se oni danas nalaze. Primjerice, konavoska križarska skupina koja je djelovala krajem 1944. i početkom 1945. je raspolagala barem nekakvom osnovnom arhivom što se da zaključiti iz navoda njenog zapovjednika Pere Bakića da je imao pisani materijal i da su križari popisivali koliko ih ima s ciljem organizacije straža.¹²⁹ Osim toga, u jednoj od brojnih kaznenih ekspedicija pripadnici UDB-e i KNOJ-a zarobili su 15. srpnja 1946. arhiv tada netom osnovana I. hercegovačkoga križarskog zdruge kojim je zapovijedao Božo Mandić. Ovo je agentima UDB-e omogućilo uvid u identitet pripadnika širokobriješke protukomunističke gerile, njihova kodna imena, jatake po selima, tajno sporazumijevanje i štošta drugo, pa su upravo na temelju tih podataka pripadnici UDB-e razradili operacije njihova likvidiranja.¹³⁰ O postojanju križarskih dokumenata se doznaje i iz drugih dokumenta. Tako je, primjerice, Petar Bakota svjedočio da je prilikom pljačke u njegovom domu u ožujku 1947. Nedjeljko Piplica imao notes u kojemu je bilo zapisano Bakotino ime.¹³¹ O križarskim dokumentima svjedoče i zapisnici sa saslušanja Mirka Kapulice. Tako je u ranije citiranoj izjavi od 14. prosinca 1950. Kapulica spomenuo dva bunkera u kojima se skrivao tijekom godina koje je proveo na Kamešnici. Kako je također istaknuto u uvodnom poglavlju, u drugom bunkeru se između ostalog nalazila i jedan kožna torba s dokumentima „ukoliko nisu potpaljeni za vatru“.¹³² Sudeći prema Kapuličinoj izjavi, čini se da je broj križarskih dokumenata bio malen jer su oni koji su se nalazili u njegovom bunker mogli stati u jednu torbu. Za pretpostaviti je, naravno, da su križari odlučili ostaviti što manje pisanih tragova koji bi u slučaju uhićenja jugoslavenskim represivnim organima mogli olakšati istragu. No, također se čini da su spise koristili za potpaljivanje vatre pa je uništavanje postojećih dokumenata, bez obzira na razlog, bilo namjerno. Naravno, postavlja se i pitanje je

¹²⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Pere Bakića, Zapisnik o saslušanju, nedatirano.

¹³⁰ Hrvoje MANDIĆ, Kaznene ekspedicije komunističkih vlasti protiv širokobriješke protukomunističke gerile 1945. – 1948. godine, *Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, Vol. 15, No. 23, Mostar, 2020., 115.

¹³¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Petar Bakota, Zapisnik sa saslušanja, 5.11.1951.

¹³² HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 112, Izvadak iz zapisnika o saslušanju Mirka Kapulice (UDB-a Mostar), 21.12.1950.

li UDB-a locirala spomenuti bunker, je li u njemu pronađena kožna torba sa spisima i, ukoliko su spisi bili sačuvani, gdje su oni pospremljeni, odnosno postoje li danas negdje njihovi originali ili kopije.

Unatoč barem djelomičnoj dostupnosti arhivskog gradiva, istraživanje djelovanja križarskih skupina je rezultiralo tek manjim brojem naslova. Jedina monografija koja se bavi ovom problematikom je knjiga Zdenka Radelića „Križari: gerila u Hrvatskoj 1945.-1950“ čije je drugo nadopunjeno izdanje objavljeno 2011. godine. U prvim poglavljima spomenute knjige Radelić daje pregled dostupne literature u kojoj se nalaze i podaci o križarima. Među takvom literaturom su jugoslavenski naslovi koji se odnosi na „protunarodni rad“ klera, pojedini žrtvoslovi te nešto obilnija literatura o operaciji „Deseti travanj“, poznatoj i kao Operacija „Gvardijan“. Radelić također ističe i literaturu o djelovanju jugoslavenskih represivnih organa, novinske tekstove, publicističke radove objavljene u glasilu Hrvatskog društva političkih zatvorenika *Politički zatvorenik* te memoarsku literaturu među kojom su i dvije knjige preživjelih križara.

Kako Radelić također ističe, u „novije vrijeme“ je objavljeno nekoliko radova u kojima se govori i o križarima. Među takvima je nekoliko Radelićevih radova koji su uvršteni u spomenutu monografiju¹³³, zatim podlistak Ivana Mesarova „Križari i Ozna od sredine 1945. do kraja 1946. godine“ koji je posvećen rasvjetljavanju slučaja autorovog oca Martina Mesarova te rad Tomislava Jonjića koji je pod naslovom „Organised Resistance to the Yugoslav Communist Regime in Croatia in 1945-1953“ dostupan i u hrvatskom prijevodu na autorovoj web stranici te je korišten i u pripremi ove disertacije.¹³⁴ Osim toga je važno istaknuti da je tek manji dio svojih radova Radelić posvetio križarima kroz dokumente obavještajnih službi SAD-a i Velike Britanije prilikom čega se autor koristio jugoslavenskom i hrvatskom literaturom te izvorima. Stoga je značajno u budućim radovima o križarskom pokretu analizirati i dokumente iz inozemnih arhiva, uključujući onog u Londonu čije je dokumente već koristio Mark Wheeler u radu „White Eagles and White Guards: British Perceptions of Anti-Communist Insurgency in

¹³³ Z. RADELIĆ, Križari: ustaška gerila 1945. – 1950. – problemi istraživanja, 5 – 28. Zdenko RADELIĆ, Križarska gerila u Đakovštini 1945. – 1946., *Zbornik Muzeja Đakovštine*, Vol. 6, No. 1, Đakovo, 2003., 7 – 27. Zdenko RADELIĆ, Povezivanje ustaškog vodstva i križara 1945. – 1947., *Časopis za suvremenu povijest*, God. 34, Br. 1, Zagreb, 2002., 41 – 68. Zdenko RADELIĆ, Projugoslavenska protokomunistička gerila u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 35, No. 2, Zagreb, 2003, 463 – 486. Zdenko RADELIĆ, Vodstvo ustaškog pokreta i križari 1945. – 1948., *Časopis za suvremenu povijest*, God. 33, Br. 1, Zagreb, 2001., 19 – 39.

¹³⁴ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 33 – 43.

Yugoslavia in 1945“¹³⁵, a koji će djelomično biti predstavljeni u trećem poglavlju ove disertacije.

No, osim spomenutih radova potrebno je spomenuti i neke druge. Tako je, primjerice, Ivica Mataija objavio rad pod naslovom „Križari na gospićkom području 1945.-1950.“¹³⁶, a o križarskoj gerili u križevačkoj i đurđevačkoj Podravini je opširnije pisao je pisao Vladimir Šadek.¹³⁷ Popis je svakako potrebno nadopuniti dostupnim radovima koji se prvenstveno odnose na neretvanski kraj i to: Josip Dukić, Tri župe splitsko-makarske biskupije: Vidonje, Ruda i Drvenik u vihoru rata i poraća (1941.-1950.), Crkva u svijetu, 46, Br. 3, 2011.; Fra Andrija Nikić, Od djetinjstva do zlatne mise, Staševica, List Župe sv, Staša u Staševici, God. 11, Br. 1 (11), 2006.; te Darko Utovac, Žrtve rata i komunistički progoni vjere u župi Slivno Ravno, Stolačko kulturno proljeće, Godišnjak Matice hrvatske Stolac, Stolac, 2020.

Na području Bosne i Hercegovine svega se nekoliko autora bavilo ovom problematikom. Na križare se, primjerice, ukratko osvrnuo Hrvoje Mandić u doktorskoj disertaciji koju je pod naslovom „Hercegovačka franjevačka provincija u Drugom svjetskom ratu i poraću“ obranio 2020. na Fakultetu hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu.¹³⁸ Isti autor je objavio i dva rada o križarima i to „Kaznene ekspedicije komunističkih vlasti protiv širokobriješke protukomunističke gerile 1945.-1948. godine“¹³⁹ te „Djelovanje i sudbina škripara Ivana Milasa“.¹⁴⁰ Cjelovitiji pregled djelovanja bosansko-hercegovačkih križarskih skupina je 2010. objavio Ivo Lučić u radu pod naslovom „Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1951. godine“.¹⁴¹ Osim spomenutih radova Hrvoja Mandića i Ive Lučića, u kontekstu ove disertacije značajniji su radovi Žarka Markote o križarima u župi

¹³⁵ Mark WHEELER, White Eagles and White Guards: British Perceptions of Anti-Communist Insurgency in Yugoslavia in 1945, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 66, No. 3, London, 1988., 446 – 461.

¹³⁶ Ivica MATAIJA, Križari na gospićkom području 1945. – 1950., *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, Br. 32, Senj, 2005., 197 – 221.

¹³⁷ Vladimir ŠADEK, Križarska gerila u koprivničkoj i đurđevačkoj Podravini 1945. – 1948., *Podravski zbornik*, Br. 42, Koprivnica, 2016., 35 – 44.

¹³⁸ Hrvoje MANDIĆ, *Hercegovačka franjevačka provincija u Drugom svjetskom ratu i poraću*, Doktorski rad, Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, 2020.

¹³⁹ H. MANDIĆ, Kaznene ekspedicije komunističkih vlasti protiv širokobriješke protukomunističke gerile 1945. – 1948. godine, 109 – 135.

¹⁴⁰ Hrvoje MANDIĆ, Djelovanje i sudbina škripara Ivana Milasa, *Stolačko kulturno proljeće*, Godišnjak Matice hrvatske Stolac, Stolac, 2020., 57 – 62.

¹⁴¹ I. LUČIĆ, Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1951., 631 – 670.

Vid¹⁴², zatim sjećanja Ivana Gabelice o imotskim križarima¹⁴³ i monografija Ivana Jurića o komunističkoj represiji u Donjem Poneretvlju¹⁴⁴.

Važno je istaknuti da većina dostupnih radova sadržava tek kratke crtice, zabilješke ili sjećanja o križarima na pojedinom prostoru uz najčešće potpuni oslonac na površne elaborate republičke Službe državne sigurnosti koje križarske skupine definiraju kao „banditske“ ili „terorističke“ uz iznimku svega nekoliko radova se temeljitije bave križarskom problematikom uz korištenje gradiva iz drugih arhiva. No, niti jedan rad ne ulazi u dublju analizu organiziranja i djelovanja najdugovječnijih križarskih skupina i njihovih međusobnih odnosa kao ni odnosa s lokalnim stanovništvom kroz tzv. „normalizirani život u sukobu“ zbog čega ova problematika ostaje još uvijek nedovoljno istražena. Tako je, primjerice, unatoč iznimnom značaju imotskog prostora u razvoju i djelovanju dalmatinskih i hercegovačkih skupina, ova tema zasad ostala na marginama hrvatske historiografije pa osim spomenutog teksta Ivana Gabelice koji je pod naslovom „Križari – Hrvatski pokret otpora u Imotskoj krajini 1944.-1951.“ u dva nastavka objavljen u glasilu *Politički zatvorenik*¹⁴⁵, o ovim događajima nije objavljen niti jedan rad.

S obzirom na bogatstvo izvora o križarskim skupinama i njihovim kontaktima s lokalnim stanovništvom na području od Cetinske krajine do neretvanskog područja, naročito onih koji su pohranjeni u Državnom arhivu u Splitu (DAST), historiografsku prazninu su između 2022. i 2024. popunili pojedini znanstveni radovi Blanke Matković i to „Poslijeratna komunistička represija i križari na neretvanskom prostoru: Djelovanje Milasove skupine kroz dokumente UDB-e i Narodne milicije“¹⁴⁶, zatim „Komunistička represija u Splitu (1945.-1948.): Slučaj fra Petra Turkalja“ (2022.)¹⁴⁷, „Zaboravljena povijest grada Splita i njegove okolice, Križarska organizacija srednje Dalmacije kroz UDB-in dosje Zlate Radović“ (2023.)¹⁴⁸, „Poslijeratni komunistički otpor: Djelovanje 'bande' duvanjskog križara Mirka Kapulice na prostoru Cetinske krajine kroz arhiv Opunomoćstva UDB-e za kotar Sinj“

¹⁴² Žarko MARKOTA, Križari u župi Vid 1946. godine, *List Župe Gospe Snježne*, Br. 8, 2001., <https://www.vid.hr/zupni-list/8broj/8-krizari.htm>, posjećeno 2.3.2023.

¹⁴³ Ivan GABELICA, Križari – Hrvatski pokret otpora u Imotskoj krajini 1944. – 1951., *Politički zatvorenik* 122 i 123, Zagreb, 2002.

¹⁴⁴ Ivan JURIĆ, *Partizanska i komunistička represija i zločini prema Hrvatima u Donjem Poneretavlju (nekadašnji kotar Metković) 1941.-1990.*, Metković, 2012.

¹⁴⁵ I. GABELICA, Križari – Hrvatski pokret otpora u Imotskoj krajini 1944. – 1951. (I.), 33 – 38. Ivan GABELICA, Križari – Hrvatski pokret otpora u Imotskoj krajini 1944. – 1951. (II.), *Politički zatvorenik*, br. 123, Zagreb, 2002., 27 – 31.

¹⁴⁶ B. MATKOVIĆ, Poslijeratna komunistička represija i križari na neretvanskom prostoru: djelovanje Milasove skupine u dokumentima UDBA-e i Narodne milicije (1), 295 – 318.

¹⁴⁷ Blanka MATKOVIĆ, Komunistička represija u Splitu (1945. – 1948.): Slučaj fra Petra Turkalja, *Miscellanea Adriatica et Mediterranea*, Odsjek za povijest Sveučilišta u Zadru, Vol. 9, Zadar, 2022., 91 – 122.

¹⁴⁸ Blanka MATKOVIĆ Zaboravljena povijest grada Splita i njegove okolice, Križarska organizacija srednje Dalmacije kroz UDB-in dosje Zlate Radović, izvorni znanstveni rad, *Tusculum: časopis za solinske teme*, Vol. 15, No. 1, Solin, 2022., 125 – 141.

(2023.)¹⁴⁹, „Poslijeratni protukomunistički otpor u Gradu Splitu i okolici (1945.-1947.)“ (2023.)¹⁵⁰, „Isprepletene sudbine fra Dominika Barača i križara Pere Bakića (1945.)“ (2023.)¹⁵¹, „Poslijeratna komunistička represija i križari na hercegovačkom prostoru: djelovanje skupine Ivana Milasa na području Čapljine i Čitluka“ (2023.)¹⁵² te „Prilog rasvjetljavanju povijesti hrvatskog protukomunističkog otpora: Susret bojnika Ustaške vojnice Ante Vrbana i širokobriješkog križara satnika Bože Mandića 1946. godine“ (2024.)¹⁵³. Ovim radovima je započeta sveobuhvatnija analiza djelovanja križarskih skupina i križarskih organizacija na dalmatinskom području i rubnom hercegovačkom prostoru koja se ponajviše temelji na izvješćima OZN-e, odnosno UDB-e te sačuvanim dosjeima zarobljenih križara i uhićenih jataka koji su dostupni u lokalnim arhivima.

Važan doprinos proučavanju križarske tematike su dali i objavljeni zbornici dokumenata koji predstavljaju temelj za buduća istraživanja protukomunističkog otpora u Dalmaciji. Naime, upravo je za dalmatinski prostor objavljen velik broj dokumenata o komunističkoj represiji te vojnom i političkom protukomunističkom otporu. Tako je još u ožujku 2011. objavljeno online izdanje zbornika “Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948. počinjeni od pripadnika NOV, JA¹⁵⁴, OZN-e i UDB-e, Dokumenti” supriređivača Blanke Matković i Ivana Pažanina. Zbornikom je obuhvaćeno razdoblje do 1948., odnosno godine do koje je likvidirana većina križarskih skupina i kada glavnim unutrašnjopolitičkim problemom postaju pristaše rezolucije Informbiroa. U zborniku su bili zastupljeni svi dalmatinski krajevi, uključujući i otoke iako se najmanji dio odnosio na dubrovačko područje za koje je nešto više podataka o križarima i represiji dostupno u drugoj literaturi poput, na primjer, monografiji Nikole Anića “Dubrovnik u Drugom svjetskom ratu (1941. – 1945.), Od okupacije do oslobođenja, Knjiga I.” koja je objavljena u Dubrovniku 2013. te knjizi Joška Radice koja je pod naslovom “Sve naše Dakse. Hrvatski jug u vrtlogu Drugog svjetskog rata i jugokomunističke strahovlade” objavljena u

¹⁴⁹ B. MATKOVIĆ, Poslijeratni komunistički otpor: Djelovanje „bande“ duvanjskog križara Mirka Kapulice na prostoru Cetinske krajine kroz arhiv Opućništva UDB-e za kotar Sinj, 355 – 403.

¹⁵⁰ Blanka MATKOVIĆ, Poslijeratni protukomunistički otpor u gradu Splitu i okolici (1945.-1947.), Izlaganje s tribine „Hrvatsko srce“ – U spomen na hrvatske velikane /povodom 200 godina rođenja dr. Ante Starčevića te 150 godina rođenja dr. Rudolfa Horvata i Antuna Gustava Matoša/, Split, Nadbiskupsko sjemenište, 18.4.2023., *Hrvatska obzorja*, Časopis Ogranka Matice hrvatske u Splitu, Br. 7, Split, 2023., Br. 7, 17 – 25.

¹⁵¹ Blanka MATKOVIĆ, Isprepletene sudbine fra Dominika Barača i križara Pere Bakića (1945.), *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*, Odsjek za povijest Sveučilišta u Zadru, Vol. 10, u pripremi za objavljivanje.

¹⁵² Blanka MATKOVIĆ, Poslijeratna komunistička represija i križari na hercegovačkom prostoru: djelovanje skupine Ivana Milasa na području Čapljine i Čitluka, *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije*, u pripremi za objavljivanje.

¹⁵³ Blanka MATKOVIĆ, Prilog rasvjetljavanju povijesti hrvatskog protukomunističkog otpora: Susret bojnika Ustaške vojnice Ante Vrbana i širokobriješkog križara satnika Bože Mandića 1946. godine, *Stolačko kulturno proljeće*, 2024., u pripremi za objavljivanje.

¹⁵⁴ Jugoslavenska armija.

nakladi Matice hrvatske Ogranak Dubrovnik 2003. godine. Dio dokumenata iz zbornika Blanke Matković i Ivana Pažanina je ustupljen priređivačima knjige “Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti, Dalmacija”, koju su u svibnju iste godine objavili Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest u Slavonskom Brodu i Hrvatski institut za povijest u Zagrebu. Oba zbornika sadržavala su veći broj dokumenata i o tzv. “banditizmu”.

Započeti rad na zbornicima arhivskog gradiva je nastavljen s naglaskom na srednju Dalmaciju zbog čega je u svibnju 2017. u nakladi Hrvatske družbe povjesničara “Dr. Rudolf Horvat” i Kulturnog društva Trilj objavljen novi zbornik dokumenata priređivačice Blanke Matković pod naslovom “Split i srednja Dalmacija u dokumentima Ozne i Udbe (1944. – 1964.), Zarobljenički logori i likvidacije”. Svi dokumenti u toj knjizi odnose se na sigurnosnu situaciju u Splitu i srednjodalmatinskom području te zarobljeničke logore uspostavljene nakon 26. listopada 1944. kada je NOV zauzela grad Split. Unatoč nedostatku dokumenata, naročito potpunijih popisa likvidiranih, dokumenti objavljeni u tom zborniku barem donekle otkrivaju razmjere komunističkih zločina počinjenih u Splitu i srednjoj Dalmaciji, ali i neke slabije poznate detalje iz moderne hrvatske povijesti poput uloge njemačkih zarobljenika u poratnoj obnovi i industrijalizaciji Dalmacije. Upravo je u tom zborniku objavljena presuda Frani Tenti, Frani Bettiniju, Ivici Bavčeviću i drugima koji su u svibnju 1947. osuđeni radi rasturanja letaka, ispisivanja parola, organiziranja Hrvatskog oslobodilačkog pokreta i podizanja hrvatske zastave na splitskom Marjanu.

S obzirom da je do tog trenutka pregledano kompletno arhivsko gradivo o biokovsko-neretvanskom prostoru u Drugom svjetskom ratu te sva dostupna literatura i prikupljena svjedočanstva, krajem 2017. i početkom 2018. su u nakladi Hrvatske družbe povjesničara “Dr. Rudolf Horvat” objavljena još dva zbornika dokumenata s obiljem izvora o križarskim skupinama na srednjo-dalmatinskom prostoru. Naredni zbornik iste priređivačice je objavljen u jesen 2017. pod naslovom “Imotska krajina u dokumentima Ozne, Udbe i Narodne milicije (1944. – 1957.), Likvidacije i progoni”. Dokumenti objavljeni u toj knjizi prikupljeni su između 2006. i 2011. uglavnom u fondu Sekretarijata za unutrašnje poslove (SUP) za Dalmaciju koji se čuva u Državnom arhivu u Splitu i u fondu SDS RSUP-a SRH koji se čuva u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu kao i fondovima OZN-e, a većina nikada ranije nije bila objavljena. Okosnicu te zbirke dokumenata na tisuću stranica predstavljali su elaborati NM iz 1956. i 1957. godine i to za svako selo Imotske krajine zasebno te za tri stanična područja – Imotski, Zagvozd i Cistu Provo. Elaborati sadrže pregled političke i sigurnosne situacije između dva svjetska rata, tijekom Drugog svjetskog rata i nakon rata, uključujući i podatke o pojedinim križarskim

skupinama. U prvom dijelu knjige su uz elaborate dodani popisi nestalih koje je 1945., 1946. i 1947. pripremala OZN-a, odnosno UDB-a, i to za svako selo pojedinačno, osim za ona naselja za koja popisi nisu nađeni ili sačuvani. U drugom dijelu zbirke nalaze se razni popisi, veoma često bez datuma i pečata zbog čega ih je nemoguće precizno datirati i zaključiti tko ih je točno sastavljao. Ti dokumenti uključuju popise likvidiranih, nestalih, suđenih, zatočenih, zatim „narodnih neprijatelja”, „ratnih zločinaca”, iseljenika u prijeratnoj i poslijeratnoj emigraciji, osoba na izdržavanju kazne i osoba kojima je bilo oduzimano državljanstvo. Stoga spomenuta zbirka dokumenata predstavlja značajan doprinos istraživanju suvremene povijesti Imotske krajine, a brojni dokumenti objavljeni u spomenutoj knjizi, po prvi puta otkrivaju stvarnu sudbinu mnogih Imočana koji su do objavljivanja ove zbirke bili tek „nestali” na Križnom putu.

Naredni je zbornik priređivača Blanke Matković i Stjepana Štimca objavljen u proljeće 2018. pod naslovom „Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima Ozne, Udbe i Narodne milicije (1944. – 1965.), Likvidacije i progoni”. Kao i u prethodnoj zbirci, dokumenti objavljeni u ovoj knjizi sačuvani su uglavnom u fondu SUP-a za Dalmaciju koji se čuva u Državnom arhivu u Splitu i u fondu SDS RSUP-a SRH koji se čuva u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, a većina ih ranije nije bila objavljivana. Okosnicu zbirke također čine elaborati NM, UDB-e i mjesnih narodnih odbora koji su nastali u drugoj polovici 1940-ih i tijekom 1950-ih godina 20. stoljeća i to za svako naselje Vrgorske krajine, Makarskog primorja i neretvanskog kraja zasebno. U drugom dijelu zbirke nalaze se izvješća OZN-e, UDB-e, Komunističke partije i narodnih odbora te razni popisi, veoma često bez datuma i pečata zbog čega ih je nemoguće precizno datirati i zaključiti tko ih je točno sastavljao. Ti dokumenti uključuju popise likvidiranih, osuđenih, nestalih, zatočenih, „narodnih neprijatelja”, „ratnih zločinaca” i emigranata te podatke o križarima i „banditizmu”.

Spomenuti zbornici dokumenata objavljeni 2011., 2017. i 2018. svakako predstavljaju temelj za buduća istraživanja komunističke represije i protukomunističkog otpora na dalmatinskom prostoru te su znatno olakšali i pripremu ove disertacije. No, riječ je tek o izvješćima i elaboratima kojima nisu bili obuhvaćeni detaljniji historijati pojedinih križarskih skupina i njihovih mreža jataka, a ponajmanje pojedine ljudske sudbine o kojima najbolje svjedoče dosad neobjavljeni osobni dosjei. Stoga je cilj ove disertacije postaviti novi metodološki okvir za buduća istraživanja križarske problematike, odnosno niskointenzivnog poslijeratnog sukoba u kontekstu arheologije suvremenih sukoba i političkih znanosti, a sve u svrhu istraživanja rata i mira koji je zasad neprimijenjen u hrvatskoj historiografiji uz napomenu da bi u budućim istraživanjima veću pozornosti trebalo obratiti na materijalnu kulturu križara i njihovih jataka koja bi još uvijek dijelom mogla biti očuvana u pojedinim bivšim jatačkim

obiteljima, ali i u arhivima državnih institucija. Stoga osim znanstvenog spoznavanja suvremene i slabo poznate povijesti biokovsko-neretvanskog prostora ova disertacija također može poslužiti kao obrazac pristupa istraživanju ove problematike na drugim lokalnim prostorima na kojima je krajem Drugog svjetskog rata i u prvim poratnim godinama bio primjetan organizirani protukomunistički otpor.

2.2. Ciljevi istraživanja, istraživačka pitanja i znanstveni doprinos

Osnovni cilj ove disertacije je analizirati razvoj, organizaciju, vojnu i političku jakost te djelovanje ključnih križarskih skupina na biokovsko-neretvanskom prostoru i pograničnom hercegovačkom području. U radu će se također analizirati fenomen suradnje lokalnog stanovništva s križarskim skupinama te stipulativno definiranje ideološke polarizacije, a što se odrazilo na njihov poslijeratni odnos ili prema novim vlastima ili prema podršci protukomunističkom otporu. Dodatni je cilj utvrditi u kojoj je mjeri podrška stanovništva križarskim skupinama utjecala na represiju utvrđenu na lokalnoj razini. Stoga će disertacija odgovoriti na sljedeća istraživačka pitanja:

1. Razvoj, organizacija, djelovanje i stvarna jakost ključnih križarskih skupina na ciljanom prostoru,
2. Motivacija svih aktera – križara i jataka – u pružanju protukomunističkog otpora,
3. Povezanost križarskih skupina sa stanovništvom kroz djelovanje križarskih organizacija i način organiziranja mreža jataka u selima.

Rad će doprinijeti boljem razumijevanju poslijeratnog protukomunističkog otpora na primjeru križarskih skupina biokovsko-neretvanskog kraja, naročito Imotske krajine koja je bila područje intenzivnog križarskog djelovanja iako je na temelju pojedinih arhivskih dokumenata primjetno kretanje naoružanih osoba na području Drniške krajine sve do 1954. godine. Naime, upravo su ondje uhićenjem „bandita“ Mile Dučića 30. kolovoza 1953., „učestale opet informacije o ostalim banditima koji se navodno kriju, pa se prepričavalo ono što se vidjelo prije nekoliko godina“.¹⁵⁵ Prema navodima pojedinih svjedoka, naoružane ili „sumnjive“ osobe su viđali na području Kadine Glavice, Parčića, Siverića i Tepljuha tijekom 1952. i do sredine listopada 1953. godine. O kojim se osobama radilo te jesu li te osobe ikada identificirane i eventualno uhićene nije sačuvano dovoljno podataka u pronađenim dokumentima. Nejasno je

¹⁵⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, kutija Popis provedenih konfiskacija i dokumentacija o ustašama i škriparima na području Drniša, Informacije o kretanju nepoznatih i sumnjivih lica na terenu općine Siverić, nedatirano (najranije 1953.)

li i to je li se uopće radilo o križarima iako je sudeći prema izjavama svjedoka to svakako moguće. Naime, nekoliko svjedoka je istaknulo da su muškarci bili obučeni u „talijanske bluže“ i „talijanske jakete“, a na glavi su imali „ustaške kape“.¹⁵⁶ Ukoliko se doista radilo o križarima, ovi podaci bi značajno pomaknuli vremensku granicu djelovanja križarskih skupina kojom se u ovom trenutku smatraju godine 1951./1952. kada su uhvaćeni i ubijeni Mirko Kapulica i Nedjeljko Piplica. Ipak, pomanjkanje istraživanja „bandita“ na drniškom prostoru kojima bi vremenska granica križarskog djelovanja doista mogla biti pomaknuta na 1953./1954. te s obzirom na geografsko područje koje obuhvaća ova disertacija, u ovom radu će godine 1951./1952. biti uzete kao završne. Kroz analitički pristup dokumentima rad će uzročno-posljedično rekonstruirati utjecaj tih događaja na lokalno stanovništvo. Po prvi puta će se s historiografskog stajališta uspostaviti jasan kronološki slijed najvažnijih gerilskih protukomunističkih formacija u dalmatinskom zaleđu s isticanjem ključnih povijesnih aktera te definicijom njihove uloge u tim procesima.

2.3. Istraživačke metode

Disertacija će se temeljiti na komparativnim, analitičkim i deskriptivnim metodama u kritičkom pristupu objavljenoj znanstvenoj literaturi i ključnim povijesnim izvorima pohranjenima u Hrvatskom državnom arhivu (HDA) u Zagrebu i napose Državnom arhivu u Splitu (DAST). Uz rekonstrukciju događaja prema korištenom arhivskom gradivu i kontekstualnu analizu podataka rezultati istraživanja će biti uređeni kronološki i geografski. Dakako je najznačajnije bogato arhivsko gradivo u Državnom arhivu u Splitu gdje se u fondu 409 pod nazivom Sekretarijat unutrašnjih poslova za Dalmaciju čuvaju izvješća OZN-e, UDB-e i NM te dosjei pripadnika križarskih skupina i njihovih jataka za biokovsko-neretvansko područje koje je središnja tema ove disertacije. Osim spomenutog fonda bit će korišteni i fondovi lokalne Komunističke partije, narodnih odbora i drugih organa novouspostavljenih vlasti te vojno arhivsko gradivo. Radi što preciznijeg utvrđivanja razvoja, organizacije i djelovanja pojedinih križarskih skupina kao i mreža njihovih jataka od naročitog je značaja komparativna analiza republičkih elaborata UDB-e koji su pohranjeni u Hrvatskom državnom arhivu, a koji su korišteni u pripremi Radelićeve monografije o poslijeratnoj gerili u Hrvatskoj s lokalnim izvješćima UDB-e i zapisnicima sa saslušanja koji se čuvaju u Državnom arhivu u Splitu, te utvrđivanje razlika, nepodudaranja ili prešućenih detalja u republičkim ili lokalnim dokumentima. Nadalje, ovaj rad će biti obogaćen i dodatnim arhivskim gradivom koje se čuva

¹⁵⁶ Isto.

u Nacionalnom arhivu u Londonu (TNA), a koje otkriva uvid tadašnje britanske diplomacije na protukomunistički otpor u poslijeratnoj Jugoslaviji i (ne)mogućnost održavanja Titovog režima. Osim spomenutih primarnih izvora, disertacija će biti upotpunjena sekundarnim izvorima, odnosno relevantnim znanstvenim radovima, historiografskim djelima i novinskim tekstovima objavljenima u *Slobodnoj Dalmaciji*.

Kako je prethodno već navedeno, u kontekstu sveobuhvatnog istraživanja ove tematike važno je upozoriti da bi buduća istraživanja naročitu pažnju trebala posvetiti i materijalnoj kulturi, odnosno predmetima koje su jugoslavenski represivni organi pronalazili kod zarobljenih križara ili u njihovim skrovištima, a koji zasad ostaju nedostupni hrvatskim istraživačima i za koje je nepoznato gdje se nalaze ukoliko su još uvijek sačuvani. Upravo bi analiza takvih predmeta mogla doprinijeti razumijevanju djelovanja i preživljavanja križarskih skupina te eventualno razjasniti određene nedoumice i nadopuniti dosadašnje spoznaje hrvatske historiografije.

III. POKUŠAJI ORGANIZIRANJA SVEOBUHVAATNOG HRVATSKOG PROTUKOMUNISTIČKOG OTPORA I KOMUNISTIČKA REPRESIJA NAD LOKALNIM STANOVNIŠTVOM

Kao što je istaknuto u uvodnom poglavlju ove disertacije, tijekom Drugog svjetskog rata i u prvim godinama poraća hrvatsko stanovništvo je bilo izloženo različitim oblicima represije koja je dosegla vrhunac između jeseni 1944. i ljeta 1945. godine kada su se masovni zločini događali diljem zemlje, a hrvatski vojnici i civili mučeni i likvidirani na stotinama stratišta od Slovenije do Makedonije. Nakon tog razdoblja represija je nastavljena prema različitim „neprijateljima“ i u različitim oblicima, a na nju će biti odgovoreno vojnim i političkim otporom.¹⁵⁷ Iako će pokušaji vojnog otpora biti okončani likvidacijom posljednjih križara vjerojatno tek šest godina nakon završetka Drugog svjetskog rata, protukomunistički otpor time neće nestati. Umjesto pokušaja vojnog otpora, nastavljeno je djelovanje brojnih skupina koje će pružati politički otpor¹⁵⁸, poput na primjer Hrvatskog oslobodilačkog pokreta (HOP)¹⁵⁹, iako treba podsjetiti da su tajne organizacije hrvatske mladeži i drugih osnovane već krajem svibnja 1945.¹⁶⁰, te su u prvim poslijeratnim godinama djelovale paralelno s križarskim organizacijama¹⁶¹. U ovom poglavlju osvrnut ću se na pokušaje organiziranja vojnog otpora komunističkom režimu od strane tadašnje hrvatske emigracije s naglaskom na detalje relevantne za razumijevanje povijesnih događaja i procesa na geografskom području koje je u središtu zanimanja četvrtog poglavlja ove disertacije. U završnom dijelu ovog poglavlja će biti analizirana politička i sigurnosna situacija na spomenutom geografskom području i komunistička represija nad lokalnim stanovništvom, a o čijem će odgovoru na tu represiju više riječi biti u petom poglavlju disertacije.

3.1. Utjecaj hrvatske emigracije na pokušaje organiziranja protukomunističkog otpora i počeci „reakcije“ u zemlji (1945.-1946.)

U prvim mjesecima nakon završetka Drugog svjetskog rata zapadne sile su nastojale izbjeći novi sukob i to upravo s Titovom Jugoslavijom čije su postrojbe zauzele dio talijanskog

¹⁵⁷ B. MATKOVIĆ, Poslijeratni komunistički otpor: Djelovanje „bande“ duvanjskog križara Mirka Kapulice na prostoru Cetinske krajine kroz arhiv Opućništva UDB-e za kotar Sinj, 355.

¹⁵⁸ Vidi: Wollfy KRAŠIĆ, *Hrvatski pokret otpora*, Zagreb, 2018.

¹⁵⁹ Vidi: Darko UTOVAC, Tajna organizacija Hrvatski oslobodilački pokret (HOP) u Vidu kod Metkovića 1963. godine, *Politički zatvorenik*, br. 292., srpanj/kolovoz/rujan 2022., 5 – 10.

¹⁶⁰ T. JONJIĆ, Organizirani otpor jugoslavenskom komunističkom režimu u Hrvatskoj 1945. – 1953., 11.

¹⁶¹ Blanka MATKOVIĆ, Prilog poznavanju povijesti grada Splita i okolice u poratnom razdoblju (1946. – 1947.): nepoznati detalji iz dosjea Frane Tente, *Tusculum: časopis za solinske teme*, Vol. 10, No. 1, Solin, 2017., 145 – 160.

prostora izazvavši time tršćansku krizu. Upravo su zategnuti odnosi između Jugoslavije i Zapada bili dovoljni da u hrvatskoj emigraciji probude nadu u mogući protukomunistički ustanak i preokret u Jugoslaviji uz pomoć tih istih sila. Temelj budućem općem ustanku trebale su postaviti upravo križarske skupine, no pravnik i povjesničar Tomislav Jonjić upozorava da je križarski pokret u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini od samoga početka bio osuđen na neuspjeh jer su na vanjskopolitičkom planu razbijanje Jugoslavije i uspostava neovisne hrvatske države ipak bili isključeni, a na unutarnjem planu su masovni pokolji i represija svakodnevno sužavali prostor djelovanja.¹⁶²

Međutim, u trenutku nastajanja križarskih organizacija situacija se činila znatno složenijom zbog čega povjesničar Ante Delić ističe da je potrebno analizirati međusobne odnose političkih i vojnih dužnosnika NDH kojima je uspjelo izbjeći zarobljavanje i izručenje, a koji su imali udjela u poslijeratnom organiziranju.¹⁶³ Ovdje napose valja istaknuti pragmatična razmišljanja Ante Pavlića o ulozi Vladka Mačeka, lidera HSS, čije su ime i ugled na Zapadu imali znatno veću težinu od Pavelićevog. Stoga se od Mačeka očekivalo daljnje zalaganje za hrvatske nacionalne interese kod zapadnih saveznika, kako je već ranije bilo dogovoreno u Zagrebu početkom svibnja 1945. godine. Time bi Maček preuzeo političku borbu s ciljem ponovne uspostave hrvatske države, a unatoč njegovim razmimoilaženjima s Pavelićem, nade u promjenu Mačekovog političkog smjera podupirale su izjave njegovih suradnika. Čak je i Pavelićev bliski suradnik Erih Lisak komunističkim istražiteljima izjavio da je vjerovao u „uspješnu akciju Mačeka u inozemstvu“.¹⁶⁴ Dostupni britanski dokumenti također potvrđuju ugled koji je Maček uživao izvan tadašnje Jugoslavije zbog čega je zauzet stav da „nema govora o izručenju Mačeka Titu“.¹⁶⁵ Valja istaknuti i ondašnju Pavelićevu vjeru u zapadne saveznike o kojoj svjedoči i stav da su za izručenja odgovorni pojedini engleski zapovjednici koji su to činili na svoju ruku, a za izručenje dijela vlade NDH uporno je tvrdio da ih nisu predali Englezi, nego su vjerojatno „upali u ruke partizana“.¹⁶⁶ Ipak, Pavelićevu nadu „da će Amerika obnoviti Hrvatsku i pomoći naše Oružane snage“ ipak nije podupirao primjerice general Vjekoslav Luburić koji je još 6. svibnja 1945. odlučio „otići u šume“ i „sakupiti sve zalutale ili one koji se odbiju predati“ s ciljem nastavka borbe protiv komunista.¹⁶⁷

¹⁶² T. JONJIĆ, *Organizirani otpor jugoslavenskom komunističkom režimu u Hrvatskoj 1945. – 1953.*, 7.

¹⁶³ Ante DELIĆ, *Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953.*, Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2016., 63.

¹⁶⁴ Isto, 67.

¹⁶⁵ Isto.

¹⁶⁶ Isto, 72.

¹⁶⁷ Isto, 68.

U međuvremenu je vjera u Mačeka i zapadne saveznike održavana i u Hrvatskoj, posebno u područjima gdje se uspostavljanje komunističke vlasti ponovo počeo širiti autoritet HSS-e čije su pristalice zauzele značajno mjesto među „reakcionerima“. Ovo je ustvari bilo primjetno već nekoliko mjeseci prije partizanskog zauzimanja dalmatinskih gradova što je moguće ilustrirati na dva primjera. Sudeći prema dostupnim dokumentima, dalmatinski prostor naročito podložan HSS-ovom utjecaju je bio Solin. Naime, u dokumentaciji SUP-a za Dalmaciju, koja se čuva u Državnom arhivu u Splitu, ostao sačuvan zapis tadašnjih jugoslavenskih vlasti, vjerojatno UDB-e, u kojemu se navodi da „u solinskom bazenu postoji vrlo opasna grupa H.S.S.“ čiji je „duhovni vođa prije rata bio Marin Kljaković, kojega je tada dr. Krnjević smatrao najjače izgrađenim H.S.S.ovcem i pred sam početak rata počeo ga forsirati davajući mu razne stranačke uloge“.¹⁶⁸ „On je tada okupio grupu odvažnih mladih ljudi, stalno ih okupljao i već tada spremao za borbu protiv komunista“, navodi se dalje u ovom dokumentu.¹⁶⁹ U zapisu se također ističe da ni jedno mjesto u Dalmaciji nije imalo tako jaku i čvrstu organizaciju HSS na čelu sa dvadesetak mladih ljudi koji su za vrijeme Drugog svjetskog rata ostali dosljedni političari te stranke, a sudeći prema sačuvanim dokumentima, s „reakcionarnim“ radom su nastavili i nakon završetka rata. Poslijeratnu situaciju na solinskom području možda najbolje oslikava napomena solinskog HSS-ovca Živka Grubića koji se početkom 1950-ih u zatvorskoj ćeliji povjerio suradniku UDB-e „Nevenu“ da mu je isljednik UDB-e rekao „da su Solinjani bili svi borci, a da su sada svi Mačekovci“.¹⁷⁰

Solin nije bio izolirani slučaj jer je slična situacija zabilježena i u južnoj Dalmaciji u kojoj se kroz dokumente upravo Dubrovnik ističe kao središte HSS-ove „reakcije“. Već je u pismu Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju Okružnom komitetu KPH za Dubrovnik od 3. lipnja 1944. istaknuta potreba stvaranja partijskih „uporišta“, vršenja mobilizacije i formiranja odreda, izvlačenja „masa“ ispod „neprijateljskog uticaja“, širenja „bratstva i jedinstva“ naročito u kotaru Dubrovnik, te je posebno pojačati „budnost“ prema djelovanju HSS-a i raskrinkavati „njihov izdajnički stav“.¹⁷¹ U letku kojega je 5. lipnja 1944. tiskao Kotarski odbor Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske (USAOH) za Dubrovnik istaknuto je da „sve ove planove i sporazume Dr. Mačeka u našem kotaru sprovode u djelo njegovi agenti – izdajice: Dr. Roko Mišetić, Dr. Frano Dabrović, Ing. Frano Kolumbić, Dr. Miho Škvrcce, Dr. Niko

¹⁶⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Jozе Bulja, Zabilješka. Blanka MATKOVIĆ, Iz povijesti solinskog područja u Drugom svjetskom ratu i poraću: Hrvatska seljačka stranka kroz dosje Jozе Bulja (1945. – 1961.), *Tusculum: časopis za solinske teme*, Vol. 11, No. 1, Solin, 2018., 207 – 232.

¹⁶⁹ Isto.

¹⁷⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Živka Grubića, Izvješće suradnika „Nevena“.

¹⁷¹ HR-DAST, *IHRPD*, kut. 60. B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 198 – 200.

Koprivica, Roko Aguzinović i Pero Bakić“ koji navodno pod zaštitom njemačkih „banda“ organiziraju „miliciju, a unutar nje 'Zaštitu', da bi zajedno sa četnicima branili odstupnicu Nijemaca i uz pomoć ustaških oficira i domobranske vojske iza sloma Pavelića 'Nezavisne' zauzeli vlast i na taj način udarili u leđa NOV“.¹⁷² Ovi dokumenti otkrivaju da je već nekoliko mjeseci prije zauzimanja dalmatinskih gradova KP itekako bila svjesna utjecaja HSS na dubrovačkom terenu te se aktivno pripremala za obračun s njegovim pristašama. Zauzimanjem Dubrovnika u listopadu 1944. iz tog je grada Oblasnom komitetu KPH za Dalmaciju upućen dopis organizacijskog sekretara Ante Jurjevića zvanog Baja. Dana 25. listopada 1944. Jurjević javlja da je Dubrovnik „postao“, a ne posveti li mu se pozornost, također će i ostati „centar špijunaže“ kako za južni dio Dalmacije, tako i za veći dio Jugoslavije uz „reakciju“ koja se već „osvješćuje“.¹⁷³ U tim su trenucima već vršene likvidacije na Daksi i drugdje na dubrovačkom prostoru o čemu govori i sam Jurjević u spomenutom pismu.

Ovakvi dokumenti doista oslikavaju razmjere partizanske represije i komunističkih zločina u Dalmaciji u prvim tjednima po zauzimanju dalmatinskih gradova i sela. Već je u tim trenucima, unatoč progonima i likvidacijama, HSS bio okarakteriziran kao jedan od najvećih problema nove vlasti o čemu svjedoči niz dokumenata nastalih nakon listopada 1944. godine. Naime, u izvješću OZN-e južnodalmatinskog područja od 22. studenog 1944. istaknuta je „reakcija HSS“ kao „glavni naš neprijatelj u okrugu“, a naročito dubrovačkom kotaru. Štoviše, Dubrovnik je identificiran kao „leglo svakakove reakcije“. S obzirom da su pojedini HSS-ovci pristupali Jedinствenoj narodnooslobodilačkoj fronti (JNOF) i time sudjelovali u radu nove komunističke vlasti nastojeći pritom ojačati svoj utjecaj, OZN-a im je zamjerila „nezdravost“ koja se očituje u situacijama kada „ispadaju kao neka zasebna partija“.¹⁷⁴ Stoga je predloženo „da se ovo 'kolo' razbije u zametku“ jer su počeli „hvatati korijena“ među narodom. HSS je naročiti problem predstavljao u Konavlima gdje je bio najjači, a među tamošnjim HSS-ovcima se isticao Pero Bakić, „aktivni naš protivnik, Mačekovac, iz Čilipa – Konavle“. Štoviše, „kada su otišle ustaše iz Konavala povukao se u ilegalstvo i danas se nalazi u šumi“, a s njime se nalazilo još nekoliko križara „pa su vjerojatno povezani i sa četnicima koji se ponekad viđaju na tom području“.¹⁷⁵ Govoreći o pokušajima uspostave kontakta s Bakićem, Jakov Andrijuci, jedan od uhićenih poznanika dominikanca fra Dominika Barača koji je krajem 1945. strijeljan

¹⁷² HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Frana Kolumbića, Izvadak iz letka USAOH, 5.6.1944.

¹⁷³ B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 215 – 218. Prijepis spomenutog pisma je objavljen i na web stranici https://www.tomislavjonjic.iz.hr/III_Baja.html (posjećeno siječanj 2024.)

¹⁷⁴ Isto.

¹⁷⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Izvješće OZN-e južnodalmatinskog područja Odsjeku OZN-e za oblast VIII. korpusa, 22.11.1944., Broj 460/44 (prethodno kutija 169). B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 220 – 225.

u Trogiru, izjavio je da je skupina Dubrovčana povezana s Baračem razgovarala o Bakićevim navodnim vezama s Englezima koji su ga navodno uzdržavali i navodnom Bakićevom boravku u Italiji te je zaključeno da je potrebno provjeriti ove tvrdnje i uspostaviti vezu s Bakićem zbog čega mu je upućeno pismo.¹⁷⁶ Ipak, prema izjavi jednog uhvaćenog dezertera iz divizije „Garibaldi“, glasinu da ga potpomažu Englezi navodno je namjerno proširio upravo Bakić da bi time prikrio seljake koji su ga potpomagali.¹⁷⁷

Bakićeva skupina se uspjela održati samo do početka travnja 1945. kada je Bakić nakon ranjavanja uhvaćen te je dva mjeseca kasnije umro od posljedica.¹⁷⁸ U međuvremenu se HSS-ov utjecaj širio diljem Dalmacije. Tako se u dvotjednom izvješću o radu oficira OZN-e pri Komandi područja srednje Dalmacije od 28. siječnja 1945. ističe bacanje letaka od strane „mačekovaca“ u kojima su „iznašali kako smo mi diktatori, kako se ne smije ništa govoriti, jer ako šta kažeš da ćeš lako izgubit glavu“.¹⁷⁹ Štoviše, kako je istaknuto u Zapisniku savjetovanja Opuномоćства OZN-e III. odsjeka za oblast VIII. korpusa NOV od 1. i 2. ožujka 1945., „pitanje Mačeka“ je postajalo sve veći problem, naročito kod mobiliziranih osoba Konavala i Dubrovnika.¹⁸⁰ Dubrovačka „mačekovština“ je privukla i pažnju tadašnjeg tiska, pa je krajem ožujka 1945. dr. Niko Bjelovučić koji je „za vrijeme okupacije i poslije oslobođenja zastupao politiku Mačeka“ dao ostavku na dužnost dopredsjednika Okružnog odbora JNOF-a Dubrovnik nakon što je u tekstu pod naslovom „Ne dozvolimo neprijateljima NOP-a uvlačenje u odbor JNOF-a“ objavljenom u *Slobodnoj Dalmaciji* kritizirana njegova „Mačkova cjepačka politika“.¹⁸¹

U međuvremenu su uspjesi u borbi protiv prvih križarskih skupina nagnali jugoslavenske represivne organe na razmišljanje o konačnom slomu „reakcije“ na širem dalmatinskom prostoru. Tako se u izvješću OZN-e za Srednju Dalmaciju za veljaču i ožujak 1945. navodi da „o bilo kakvim neprijateljskim organizacijama ne može se govoriti, niti o bilo kakvom organizovanom radu neprijatelja, osim pojedinačnih ispada pristalica raznih reakcionarnih grupa, što se u zametku suzbija protuakcijama naših organizacija, a u težim

¹⁷⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje fra Dominika Barača, Izjava Jakova Andrijucija, 3.6.1945.

¹⁷⁷ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Pere Bakića, Zabilješka iz izjave Fratti Chitto.

¹⁷⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Pere Bakića, Zapisnik sastavljen povodom smrti Bakić Pera iz Čilipa, 2.6.1945.

¹⁷⁹ HR-HDA, *OZN-a za Hrvatsku*, 11.28.1. B. MATKOVIĆ, *Split i Srednja Dalmacija*, 342 – 344. B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 393 – 395. M. RUPIC, V. GEIGER, *Partizanska i komunistička represija*, 318 – 321.

¹⁸⁰ HR-HDA, *OZN-a za Hrvatsku*, 11.3.1, 30/65. B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 97 – 109.

¹⁸¹ Ne dozvolimo neprijateljima NOP-a uvlačenje u odbor JNOF-a, *Slobodna Dalmacija*, br. 133, 20.3.1945., 1.

slučajevima same OZNE“.¹⁸² U zapisniku savjetovanja Opunomoćstva OZN-e III. odsjek za oblast VIII. korpusa Narodnooslobodilačke vojske (NOV) Jugoslavije od 1. i 2. ožujka 1945. Petar Ljuština ističe da su „ustaške“ organizacije „zahvaljujući našim vojničkim i političkim udarcima danas mrtve“ iako to ne znači da je njihovo djelovanje potpuno prestalo te se osvrće na problem križara i potrebu njihove brze likvidacije.¹⁸³

No, da su ovakve procjene bile preuranjene otkrivaju već naredna izvješća OZN-e. Primjerice, u izvješću OZN-e za Srednju Dalmaciju za travanj 1945. je zabilježeno da na području Splita i Solina „ustaških i četničkih elemenata ima u svim selima, grupišu se i ubacuju razne parole“ te da su „najaktivniji, iako neobično oprezni popovi, koji na pametan način djeluju na narod“.¹⁸⁴ Dana 17. travnja 1945. OZN-e za grad Split je izvijestila da se „u redovima omladine Mačeka“ često spominju križari uz pretjerivanje s brojkama, a neposredno nakon Bakićevog zarobljavanja u Konavlima su „odmah o tome znali i istoga žalili, pa se pretpostavlja da bi mogli imati neku vezu s Dubrovnikom“.¹⁸⁵ U narednom izvješću za svibanj 1945. OZN-a za Srednju Dalmaciju javlja o pojačanom radu „reakcije koja se vrlo brzo snašla i prilagodila svoj rad uslovima po završetku rata“.¹⁸⁶ Štoviše, „reakcija u svome radu u mnogome koristi neaktivnost, pa čak i odsutnost našeg političkog djelovanja u selima od kojih su se naši politički rukovodioci po oslobođenju i previše udaljili“.¹⁸⁷

Krajem iste godine OZN-a za Srednju Dalmaciju obavještava da su „našom aktivnošću u saradnji sa Narodnom Obranom¹⁸⁸ i jedinicama XIX Divizije uspjeli pohvatati osam bandita na našem okrugu, i to: dva na kotaru Omiš (Čotić Vlade i Čotić Nedjeljko) koji su se skrivali u Mosoru i imali su vezu sa svojim familijama, a preko njih sa mačekovskim reacionerima u Omišu i Splitu“ koji su im „upućivali letke“.¹⁸⁹ Istovremeno se „na okruzima Zagreb, Varaždin, Daruvar, Osijek, Sl. Brod i Bjelovar ispoljavalo nastojanje klerikalnih, mačekovskih i ostalih

¹⁸² HR-HDA, *OZN-a za Hrvatsku*, 11.31.9. B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 405 – 410. M. RUPIC, V. GEIGER, *Partizanska i komunistička represija*, 367 – 371.

¹⁸³ HR-HDA, *OZN-a za Hrvatsku*, 11.3.1. B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 97 – 110. M. RUPIC, V. GEIGER, *Partizanska i komunistička represija*, 390 – 396.

¹⁸⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Izvještaj OZNA-e za srednju Dalmaciju za travanj 1945. godine (prethodno kutija 168). B. MATKOVIĆ, *Split i Srednja Dalmacija*, 49. B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 417 – 441.

¹⁸⁵ HR-HDA, *OZN-a za Hrvatsku*, 11.26.02, Izvješće OZN-e za grad Split, 17.4.1945. B. MATKOVIĆ, *Split i Srednja Dalmacija*, 365 – 373.

¹⁸⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Izvještaj OZNA-e za srednju Dalmaciju za svibanj 1945. godine, 3.6.1945., Br. 714/45 (prethodno kutija 168). B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 460 – 472.

¹⁸⁷ Isto.

¹⁸⁸ Korpus narodne obrane Jugoslavije (KNOJ).

¹⁸⁹ HR-HDA, *OZN-a za Hrvatsku*, 11.31.10. B. MATKOVIĆ, *Split i Srednja Dalmacija*, 416 – 423. B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 538 – 546. M. RUPIC, V. GEIGER, *Partizanska i komunistička represija*, 631 – 638.

protunarodnih elemenata za stvaranje oružanih bandi, te smo u tim okruzima umjesto brojnog opadanja banditizma, imali jačanje banditskih grupa“ uz širenje propagande o sukobu između Sovjetskog Saveza i Velike Britanije te o propasti Jugoslavije koju su posljedično povezivali s mogućim novim sukobom između Istoka i Zapada.¹⁹⁰ Ovi primjeri potvrđuju da su sudionici protokomunističkog otpora barem na nekim područjima Hrvatske tijekom 1945. održavali ne samo čvrstu vjeru u Mačeka, nego i istinsku nadu u pomoć od strane zapadnih saveznika.

Dok su u zemlji osnivane brojne križarske skupine, situacija u emigraciji je bila znatno drugačija zbog boljeg razumijevanja šireg konteksta složenih međunarodnih odnosa toga vremena. Naime, kako Delić zaključuje, nedvojbeno je jedna od glavnih pretpostavki u poslijeratnom organiziranju bivših visokih dužnosnika NDH protiv jugoslavenske države bilo postojanje nesuglasica među zapadnim saveznicima bez kojih bi svi eventualni planovi o ustanku u Jugoslaviji unaprijed bili osuđeni na propast, no podjednako je važno bilo ustanoviti točnu situaciju u zemlji, naročito uzevši u obzir glasine o „jakim snagama“ koje su kolale.¹⁹¹ Stoga je već u ljeto 1945. ustaški bojnik Ante Vrban otišao u Hrvatsku gdje je od seljaka doznao da križari „postoje i da su ih pune šume“.¹⁹² Iako je sredinom 1945. bilo više prelazaka manjih skupina i drugih pojedinaca u Hrvatsku, Delić navodi da između njih i bivšeg vodstva NDH nije bilo kontakata, a posebno ne naloga za prebacivanje zbog čega se ne može prihvatiti zaključak povjesničara Zdenka Radelića kako je sredinom 1945. došlo do intenzivnije djelatnosti Pavelića, Lisaka i Moškova „na povezivanju emigracije s križarima i na ubacivanju ustaških časnika u Hrvatsku“. Štoviše, Delić ističe da je za početak intenzivnije djelatnosti nužna bila organiziranost i povezanost kojih u tom trenutku nije bilo. Čak je i Pavelić zagovarao strpljenje te je odgovarao Lisaka od povratka u zemlju u namjeri da stekne uvid u prilike u Hrvatskoj.¹⁹³

Neovisno o Paveliću, do prve jasno formulirane ideje o obavještajno-propagandnom djelovanju dolazi tek u listopadu 1945. kada je general NDH Vilko Pečnikar ustvrdio da su uvjeti za emigrantsko političko djelovanje povoljniji u Italiji nego u Austriji, uključujući organiziranje obavještajne službe „za dobivanje podataka iz zemlje i slanje promidžbenog materijala u zemlju“.¹⁹⁴ Unatoč tome, Delić zaključuje da se na temelju dostupnih izjava može zaključiti da tijekom 1946. još uvijek nije postojao nikakav razrađen plan o

¹⁹⁰ HR-HDA, *Služba državne sigurnosti* (dalje: *SDS*) *RSUP RH*, 015.26. B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 171.

¹⁹¹ A. DELIĆ, *Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953.*, 68 – 69.

¹⁹² Kazimir KATALINIĆ, *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945. – 1990.*, I. sv., Zagreb, 2017., 59.

¹⁹³ A. DELIĆ, *Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953.*, 69 – 71.

¹⁹⁴ Isto, 78.

protujugoslavenskom gerilskom djelovanju.¹⁹⁵ Ustvari, u proljeće iste godine Vrban po Pavelićevom odobrenju po drugi put odlazi u Hrvatsku s ciljem da utvrdi „stanje i jakost oružanih skupina po šumama“.¹⁹⁶ U međuvremenu se u Jugoslaviju prebacio i Josip Duić koji je održavao kontakte između brojnih emigranata u Italiji i Austriji, uključujući prenošenje pisama, paketa i materijala. Duić je blisko surađivao sa svećenikom Krunoslavom Draganovićem koji se također nalazio u iseljeništvu, a osim toga je povezivao emigrante iz Austrije s pristašama HSS u Rimu u nastojanju da se organizira zajednička akcija.¹⁹⁷ U ovim trenucima Pavelić je još uvijek bio protiv vojne akcije u tadašnjoj Jugoslaviji upozorivši „da prilike ni u Domovini ni u svijetu nisu takve, da bi pružale ikakve izgleda za uspjeh akcije“.¹⁹⁸ Sudeći prema izvješću doušnika „Karla“ od 27. travnja 1946., sačuvanom u dosjeu Filipa Lukasa, unatoč ubacivanju manjih skupina „terorista“ u Jugoslaviju, „Englezi sami ne pridaju cijeloj stvari mnogo značenja“.¹⁹⁹ Ovaj navod potvrđuje Pavelićeve sumnje da u tom trenutku doista nije bilo značajnije mogućnosti za ustankom i eventualnim prevratom u Jugoslaviji zbog čega je potrebno osvrnuti se i na sačuvane britanske dokumente o protukomunističkom otporu u Hrvatskoj.

3.2. Kratki osvrt na djelovanje križara kroz dokumentaciju Nacionalnog arhiva u Londonu (1946.-1947.)

Detalje o spoznajama britanskih i američkih obavještajnih službi o hrvatskoj protukomunističkoj gerili otkriva manji broj dokumenata iz razdoblja od 1945. do 1947. koji se čuvaju u Nacionalom arhivu u Londonu, a uglavnom se temelje na podacima dobivenima od strane prebjega koji su se uspjeli domoći Italije ili Austrije te jednim dijelom na informacijama dobivenima iz drugih izvora. Iz spomenutih dokumenata je vidljivo da su podaci bili nepouzdana, posebno u kontekstu jačine i organizacije križarskih skupina, a naročito njihova vodstva.

Wheeler upozorava da su već prva poslijeratna izvješća iz proljeća i ljeta 1945. govorila o raširenom pasivnom otporu u Hrvatskoj uz sveprisutne glasine o povratku Vladka Mačeka uz pomoć zapadnih saveznika. Prema britanskim procjenama, potpora Titovom režimu je pala na svega 30-tak posto, no oružani otpor je još uvijek bio zanemariv. Vladimir Bakarić, tadašnji predsjednik Vlade Narodne Republike Hrvatske (NRH), izvijestio je savezničke diplomate da

¹⁹⁵ Isto, 91.

¹⁹⁶ Isto, 93 – 95.

¹⁹⁷ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Filipa Lukasa, Izvješće „Marinka“, 1946.

¹⁹⁸ A. DELIĆ, *Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953.*, 98.

¹⁹⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Filipa Lukasa, Izvješće suradnika „Karla“, 27.4.1946.

su jedine protukomunističke oružane snage one u južnoj Lici gdje se pod zapovjedništvom ustaškog bojnika Delka Bogdanića okupilo između 1000 i 2000 bivših ustaša koji su uspostavili suradnju s manjom grupom od 200 četnika.²⁰⁰ Saveznici su procijenili da spomenute brojke ne predstavljaju ozbiljniju vojnu prijetnju Titovom režimu, a spomenuta skupina je navodno bila likvidirana do kraja te godine. No, još su tijekom listopada saveznici obaviješteni i o drugim protukomunističkim grupama u šumama s napomenom da se te skupine u istočnoj Bosni nazivaju *jamari*, u Hercegovini *škripari*, u zapadnoj Bosni *kamišari*, a u Dalmaciji *špiljari*.²⁰¹

No, kako je pojašnjeno u uvodnom poglavlju, ovo nije u potpunosti bilo točno jer se primjerice naziv *kamišari* vezuje isključivo uz srednjodalmatinski prostor. Osim toga su saveznici doznali i o novoj organizaciji koju je navodno u Hercegovini osnovao general HOS-a Rafael Boban, a u dokumentima je zabilježena kao „the Division of the Cross“, odnosno doslovno Divizija Križa. Navodno je osnovna zadaća spomenute organizacije bilo distribuiranje letaka s bijelim križem kao glavnim znakom i sloganom „Živio kralj, živio Maček, živio Pavelić! Smrt komunizmu! Hrvati, Musliman i Srbi ujedinjeni pod križem!“ Pojedini saveznički dužnosnici su doista naišli na bijele križeve nacrtane na oznakama uz ceste između Metkovića i Stona.²⁰² Usporedbom s dokumentima jugoslavenske provenijencije nejasno je o kojoj bi se organizaciji moglo raditi, no njezin naziv zabilježen u britanskim izvješćima budi sumnju da je spomenuto ime, ukoliko je doista bilo stvarno, moglo potaknuti učvršćivanje naziva *križari*, odnosno pripadnici „Divizije Križa“. No, čak i ukoliko to jest točno, tada se postavlja pitanje zbog čega taj naziv nije odmah zaživio u Hercegovini u kojoj je organizacija navodno nastala i u kojoj se do današnjih dana zadržao naziv *škripari* kao uobičajen za taj prostor.

Čini se da je među savezničkim dužnosnicima postojalo neslaganje oko snage protukomunističke gerile u Jugoslaviji pa su pojedini među njima otpor u Hrvatskoj shvatili znatno ozbiljnije. Britansko veleposlanstvo u Beogradu je smatralo brojku od 30 000 križara navedenu u jednom britanskom obavještajnom izvješću pretjeranom zbog čega je zatražilo pojašnjenje o izvoru.²⁰³ Ništa jasnija nije bila niti situacija oko zapovjedne strukture. Tako se, primjerice, u jednom savezničkom dokumentu iz veljače 1946. spominju general Rafael Boban i pukovnik Ivan Stier, no čini se da u tom trenutku savezničke obavještajne službe nisu

²⁰⁰ I. MATAIJA, Križari na gospićkom području 1945. – 1950., 197 – 221.

²⁰¹ M. WHEELER, White Eagles and White Guards: British Perceptions of Anti-Communist Insurgency in Yugoslavia in 1945, 459 – 460.

²⁰² Isto, 460.

²⁰³ Isto.

raspolagale jasnim uvidom u situaciju među različitim protukomunističkim grupama u Jugoslaviji jer Bobana i Stiera povezuju s djelovanjem četničkih grupa u Hrvatskoj.²⁰⁴

U rujnu 1946. je pripremljeno jedno duže izvješće američke vojske u kojemu su istaknuta tri razdoblja križarskog djelovanja. Tako se u spomenutom dokumentu navodi da su kapitulacijom Njemačke manje grupice hrvatskih vojnika potražile zaklon u šumama gdje su se izolirale i oslanjale na pomoć lokalnog stanovništva. Zbog ograničenih zaliha oružja, navodno su uglavnom ostale neaktivne do proljeća 1946. godine. Upravo je tada prema istom izvješću započelo značajnije djelovanje križara popraćeno masovnijim dezertiranjem iz Jugoslavenske armije (JA) i rastućim nezadovoljstvom radnika. Tenzije u zemlji podupirale su nadu u političke promjene u istovremenom iščekivanju pomoći zapadnih saveznika koji bi pomogli spomenuti cilj. U međuvremenu je broj križara rastao, naročito u šumama Krndije i Papuka. No, pojedini hrvatski lideri, uključujući i zagrebačkog nadbiskupa Stepinca, navodno su pozivali na strpljenje smatrajući da do međunarodne pomoći može doći najranije u ljeto 1947., a preuranjeni ustanak u Papuku, naročito zbog blizine postrojbi Crvene armije²⁰⁵ koje su se nalazile u Mađarskoj i koje bi pritekale u pomoći Jugoslavenskoj armiji, bio bi ugušen. Treće razdoblje križarske aktivnosti je počelo u lipnju 1946. kada je postalo jasno da do međunarodnog sukoba neće doći zbog čega je eventualni ustanak u Hrvatskoj odgođen, a broj križarskih aktivnosti smanjen. Autor ovog izvješća zaključio je da je križarima neophodna dobro organizirana promidžba u zemlji i inozemstvu uz jačanje morala podrškom iz inozemstva. Na kraju izvješća je navedeno da su križari „katolički pokret“ s vezama s Vatikanom odakle se „podzemnim kanalima“ dostavlja pomoć u naoružanju i drugim potrepštinama. Oružje se navodno isporučuje iz Švicarske, a križari su navodno raspolagali radiostanicom kojom su održavali vezu s Austrijom. U tom trenutku riječ je navodno bila o između 30 i 40 tisuća ljudi u hrvatskim šumama.²⁰⁶ Dakle, riječ je o brojkama veoma sličnim onoj u prethodno spomenutom britanskom obavještajnom izvješću s početka iste godine. Upravo je u vezi trećeg razdoblja križarskog djelovanja sačuvano još jednom izvješće u srpnju 1946. u kojemu je zabilježeno da je u posljednje vrijeme primjetna slabija aktivnost protukomunističkih skupina u šumama te da se zbog pojačanih napada JA, NM i KNOJ-a izvršenih tijekom druge polovice svibnja 1946. većina „bandi“ povukla u Hrvatsku, a dio je bio

²⁰⁴ The National Archives (Dalje: TNA) – London, WO 204/11575, Izvješće br. 2595, 17.2.1946.

²⁰⁵ Od 1946. do 1991. nosi naziv Sovjetska armija.

²⁰⁶ TNA, WO 204/11575, Izvješće američke vojske d-1001, 12.9.1946.

uništen. Primjetne su navodno bile i podjele unutar Narodne Fronte (NF), a u državnim institucijama, pa čak i u Narodnoj miliciji, su se provodile čistke i uhićenja.²⁰⁷

Na temelju sačuvanih dokumenata može se zaključiti da se spomenuta situacija prisutna u ljeto 1946. zadržala do jeseni zbog čega je u obavještajnom izvješću od 18. listopada 1946. zabilježeno da u Jugoslaviji svakodnevno jača otpor protiv Tita, a „nezadovoljstvo je sveopće“.²⁰⁸ Štoviše, u drugom izvješću poslanom istog nadnevka je zabilježeno da su protukomunističke skupine u šumama tek mali dio onih koji su spremni uzeti oružje u borbi protiv Tita jer se većina nalazi kod kuće, „čekajući poziv na ustanak od dr. Mačeka“. Izvješće završava napomenom da je 70 % hrvatskih građana, uključujući mlade, uz HSS.²⁰⁹

U nešto kasnijem izvješću iz studenog 1946. britanski obavještajci su se detaljnije osvrnuli na snagu i organizaciju križara ustvrdivši da su se do kraja rujna 1946. križarske skupine ujedinile s napomenom da većinu njihovih pripadnika čine bivše pristaše HSS-a, odnosno Mačekovi sljedbenici. Prema ovom izvoru naročito je jak utjecaj HSS-a bio u zagrebačkoj okolini, a HSS-ovce i križare diljem Hrvatske su navodno podupirali i predstavnici Katoličke crkve. Sjedište križarskih skupina se navodno nalazilo u sjevernoj Hrvatskoj, odnosno oko 12 kilometara jugozapadno od Leskovca u šumama Kalnika. U tom trenutku Kalnikom, Bilogorom, Moslavinom i Papukom navodno su se kretale četiri križarske bojne, svaka s manje od 200 pripadnika među kojima je bilo i nenaoružanih, a križarima je naročito nedostajalo streljiva. Bojne su navodno raspolagale ambulantom, kuhinjom, pomoćnim osobljem i radiostanicom za kratke udaljenosti. U izvješću se naročito ističe djelovanje križara protiv 14. divizije oko Leskovca te akcije protiv križara na Papuku.²¹⁰ Istovremeno su zaprimljena i izvješća o navodnom djelovanju križara u Istri, no čini se da je u toj zabilješki riječ o slovenskim protukomunističkim grupama.²¹¹

Svega nekoliko dana kasnije, odnosno krajem studenog 1946., primljeno je američko izvješće iz Italije koje se u cijelosti odnosi na djelovanje protukomunističkog otpora u Jugoslaviji. U njemu je zabilježeno da „nacionalističke bande“ neprestano ometaju cestovni i željeznički promet u Bosni, Lici i diljem dalmatinske obale. Tijekom svojih akcija gerilci su navodno uspjeli zarobiti nekoliko dužnosnika komunističkog režima. U Slavoniji se u tom trenutku navodno posebno isticalo selo Podgajci gdje je skrovište našlo 600 križara koje su pomagali seljaci spomenutog i susjednih sela. Zabilježeno je i to da su šume na tom prostoru

²⁰⁷ TNA, WO 204/11575, Političko izvješće br. 0456, 6.7.1946.

²⁰⁸ TNA, WO 204/11575, Izvješće br. 282-46, 18.10.1946.

²⁰⁹ TNA, WO 204/11575, Političko izvješće br. 0654, 18.10.1946.

²¹⁰ TNA, WO 204/11575, A-331, Izvješće, 6.11.1946.

²¹¹ TNA, WO 204/11575, Obavijest, 26.11.1946.

poznate kao prostor na kojemu su komunisti izvršili egzekucije stotina „nacionalista“. Manja, ali dobro naoružana i veoma aktivna skupina od 50-tak križara navodno je djelovala u selu Krasno kod Otočca. Tijekom listopada 1946. djelovanje križara je zabilježeno i u okolici Splita, Zagreba te na Sušaku nadomak Rijeke. Štoviše, navodno su tijekom posjete Josipa Broza Tita Rijeci 3. studenog 1946. križari uspjeli ubiti dva časnika i šestoricu vojnika iz njegove pratnje. Na kraju izvješća se spominje suradnja križara s četnicima uz napomenu da je OZN-a izdala tajnu naredbu s pozivom na hitnu eliminaciju bez suđenja svih uhvaćenih križara iz razloga što su upravo oni navodno bili odgovorni za ubojstva preko 450 OZN-inih dužnosnika i suradnika. Izvješće je zaključeno napomenom britanskog agenta koji je zabilježio izjavu doušnika u kojoj se ističe da, iako je doušnik u pravilu pouzdan, agent na temelju drugih povjerljivih izvora ne može potvrditi prisutnost tako snažnih protukomunističkih skupina na spomenutim područjima.²¹²

Sačuvano je i jedno izvješće s početka 1947. poslano iz Barija. U njemu na temelju izjave Otta Meića spominje „tajna vojska“ pod imenom „križari“ koja je navodno počela djelovati četiri ili pet mjeseci nakon završetka rata. U tom je trenutku križara navodno bilo između 4000 i 4500, a organizirani su bili u skupinama od 100 do 150 pripadnika koje su djelovale diljem Hrvatske. Njihov zapovjednik je navodno ili general Rafael Boban ili general Peričić. Križari su navodno surađivali s četnicima s ciljem da zbace komunističku vlast u Jugoslaviji. Ipak, zabilježeno je da križari ustvari ne žele djelovati ukoliko nisu sigurni u inozemnu potporu te traže da njihove aktivnosti budu usklađene s vanjskom akcijom protiv komunističke Jugoslavije. U istom je dokumentu zabilježeno i to da je jedan od križarskih zapovjednika „kapetan Mandić“ koji djeluje između Dubrovnika i Stona, a koja je navodno raspolagala radiostanicom koja u tom trenutku nije funkcionirala. U istom je izvješću zabilježen i iskaz Josipa Franića koji je tvrdio da su križari skupine od 40 do 120 ljudi uglavnom pod zapovjedništvom bivših časnika uz napomenu da se grupe podijele kad ojačaju preko spomenutog broja. Hranom se opskrbljuju pljačkom ili dobrovoljnim priložima od strane svojih simpatizera po selima, a oružje im prodaju vojnici Jugoslavenske armije zbog čega su navodno četvorica vojnika „nedavno“ smaknuta u Trebinju. Poput Meića, Franić također navodi brojku od ukupno 4500 križara u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini. U drugom dijelu istog izvješća donekle je proširen dio s detaljima iz Franićeve izjave pa se tako još jednom ističe da je moral pripadnika Jugoslavenske armije nizak, dezertiranja česta, a predaja oružja „pobunjenicima“ primjetna. U slučaju novog oružanog sukoba „masovna dezertiranja“ su „izvjesna“.²¹³

²¹² TNA, WO 204/11575, Izvješće američke vojske br. 391, 29.11.1946.

²¹³ TNA, WO 204/11575, Izvješće iz Barija, 6.1.1947.

Iako su spomenuta izvješća upitne historiografske vrijednosti jer su se oslanjala na različite izvore koji su mogli biti više ili manje pouzdani, iz njih je ipak uočljivo da su saveznici barem donekle raspolagali uvidom u političke tenzije i gerilski otpor u Jugoslaviji koji se pouzdavao u promjenu vanjsko-političkih okolnosti i nadao potpori zapadnih saveznika u vezi dizanja protukomunističkog ustanka u Jugoslaviji. Iako u ovim dokumentima nema naznaka da su zapadni saveznici bili zainteresirani za takav razvoj situacije te su posebno izražavali sumnju u podatke o jačini križarskih skupina, jedno od citiranih izvješća je važno u kontekstu ove disertacije jer daje kratki pregled razvoja križarskog otpora uz naznaku nekoliko zasebnih faza njegova djelovanja. Kako će biti prezentirano u četvrtom poglavlju, spomenuti podaci se djelomično podudaraju s fazom protukomunističkog djelovanja na okosnici križarskog otpora na smjeru Imotski – Posušje, ključnoj u kontekstu ove disertacije, s važnom napomenom da spomenuto izvješće datira iz sredine rujna 1946. zbog čega se njegov autor nije ni mogao osvrnuti da daljnje faze razvoja protukomunističkog otpora. Drugi važan dokument spomenut u ovom dijelu je onaj iz studenog 1946. u kojemu se ističe povezivanje križarskih skupina tijekom ljeta iste godine. Riječ je o događajima o kojima će više riječi biti u narednom dijelu ovog poglavlja.

3.3. Nastojanja Ante Vrbana i Josipa Duića u povezivanju rascjepkanih križarskih skupina u zemlji (1946.)

Kako je istaknuto u prvom dijelu ovog poglavlja, u proljeće 1946. Ante Vrban se iznova uputio u Hrvatsku s ciljem da utvrdi stanje križarskih skupina. Sa svojom pratnjom je na put krenuo 12. travnja 1946. iz Leibniza u Austriji, a u Hrvatsku su stigli 28. travnja.²¹⁴ Dolaskom u domovinu Vrban je uspio uspostaviti kontakte s križarima na Bilogori, Ivančici, Kalniku i drugdje. Unatoč glasini da Bilogorom operiraju „čete smrti“ Rafaela Bobana, Bobana nigdje nije susreo. Naišao je tek na sedmeročlanu križarsku skupinu sastavljenu od bivših pripadnika Crne legije koja se kretala u jednoj šumi kod Novog Marofa, no križari nisu znali gdje je Boban. Zatim se Vrban uputio prema Bjelovaru i u blizini Rovišća čuo da su križari u tom selu ubili jednog partizanskog kapetana, 24 pripadnika OZN-e, 12 milicionera, te zarobili predsjednika mjesnog odbora. Ipak, za ovaj navod iz Vrbanovog izvješća zasad nema potvrde u dostupnim dokumentima OZN-e.²¹⁵ Općenito je Vrbanov dojam bio da križarima na koje je naišao

²¹⁴ Z. RADELIĆ, Povezivanje ustaškog vodstva i križara 1945. – 1947., 53.

²¹⁵ Stjepan MRAZ, Iz političke povijesti Podravine nakon Drugog svjetskog rata, Križarski pokret u Hlebinama i dijelu Podravine, *Podravski zbornik*, No. 32, Koprivnica, 2006., 268.

nedostaje stege i autoriteta uz prevladavanje samovolje.²¹⁶ O izvješću koje je Vrban podnio po povratku u emigraciju, Ivan Prusac je naveo da je bilo „porazno“. Osim dvije jače skupine u Slavoniji i Hercegovini, križari su bili rascjepkani u „posve male skupinice po desetak do dvadesetak ljudi, svaka prepuštena sama sebi, nepovezana sa najbližom skupinom, skoro nigdje kod njih častnika, a često ni dočastnika, većinom nedisciplinirane, mnoge skoro prave pljačkaške bande, dešperateri, što spašavaju glave“.²¹⁷

Nakon obilaska sjevernih hrvatskih prostora, dana 24. lipnja 1946. Vrban se u pratnji Mirka Čavara uputio u Bosnu i Hercegovinu gdje se susreo s križarskim skupinama na području srednje Bosne nakon čega je krenuo južnije prema Hercegovini.²¹⁸ Iz zapisnik sa saslušanja uhićenog križara Ilije Ljubića doznaje je da je nakon sastanka s Antom Vrbanom Božo Mandić kazao hercegovačkim križarima da je Vrbana od Bjelovara do Save pratila grupa od pet ili šest ustaša nakon čega je sam krenuo do nekog mjesta u Bosni gdje je zatekao jednu grupu ustaša i četnika koji su ga pratili do Bugojna.²¹⁹ Čini se da je riječ o događajima o kojima je tijekom istrage govorio ing. Božidar Petračić, jedan od uhićenih sudionika akcije „Deseti travnja“ koji je naveo da su četnici 1946. pomogli Anti Vrbanu i preveli njega i njegovu pratnju preko svog teritorija do križara.²²⁰ Prema Ljubićevim navodima, od Bugojna je Vrban nastavio sam s Mirkom Mijatovićem koji je poznavao put i čiji je brat Mijo imao kolibu na Risovcu nedaleko Blidinja (Bosna i Hercegovina).²²¹ No, drugi uhićeni križar Ivan Lasić u svojoj izjavi tvrdi da Vrban nije poznavao teren, „ali je išao po karti od Bugojna do Kedžare u Vranu, a tada je znao put ovaj Mirko koji je rodom odatle“.²²² Ipak, Lasić tvrdi da je riječ bila o Mirku Bošnjaku čija je obitelj preko ljeta stanovala na Risovcu, a zimu je provodila u Gostuši.²²³ Radilo se ustvari o Mirku Čavaru, bratu Mije Čavara čija je izjava o ovim događajima ostala zabilježena i zatim objavljena u glasilu *Politički zatvorenik* br. 122 i 123.

Suprotno Vrbanovoj izjavi koju je dao tijekom saslušanja 23. srpnja 1947. u kojoj je implicirao da je upravo on osnovao I. hercegovački križarski zdruk, do osnivanja navedenog zdruka, o čemu će više riječi biti u četvrtom poglavlju, upravo je došlo u vrijeme kada se Vrban kretao iz Slavonije prema Hercegovini. Ustvari, zdruk i pripadajuće bojne su već bile ustrojene

²¹⁶ Z. RADELIĆ, *Povezivanje ustaškog vodstva i križara 1945. – 1947.*, 53.

²¹⁷ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 121.

²¹⁸ Z. RADELIĆ, *Povezivanje ustaškog vodstva i križara 1945. – 1947.*, 53.

²¹⁹ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.7., Ilija Ljubić, Zapisnik sa saslušanja, 22.3.1948.

²²⁰ Z. RADELIĆ, *Vodstvo ustaškog pokreta i križari 1945. – 1948.*, 30.

²²¹ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.7., Ilija Ljubić, Zapisnik sa saslušanja, 22.3.1948.

²²² HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.2., Ivan Lasić, Zapisnik sa saslušanja, 1.3.1947.

²²³ Isto.

u trenutku Vrbanovog dolaska, što se također podudara s Vrbanovim navodima u izvješću kojega je podnio pukovniku Jakovu Džalu po povratku u Austriju.²²⁴ U prvim tjednima nakon osnivanja kompletan zdrug se nalazio u Gostuši (Gornji Gradac, Bosna i Hercegovina) gdje je Mandić obaviješten da je u Risovac stigao Ante Vrban o čemu je nešto više podataka također sačuvano u dostupnim zapisnicima sa saslušanja uhićenih hercegovačkih križara. Prema Lasićevom sjećanju, kada su Ćavar i Vrban stigli u Risovac, nisu znali gdje se nalaze križari zbog čega su pošli u Čvrscopicu potražiti ih. Putem su otišli napiti se vode na neku lokvu, no naišli su na vojnike koji su ubili Ćavara. Istom je prilikom Vrban navodno ranjen pet puta u debelo meso, ali je ipak uspio pobjeći do kuće križara Bože i Lovre Bošnjaka zvanih Lagumović gdje su mu previjene rane nakon čega je na istoj lokaciji čekao Mandića.²²⁵ No, Ljubić navodi da je Vrban bio ranjen na šest mjesta nakon čega je po Miji Mijatoviću, vlasniku kolibe na Risovcu i bratu poginulog Mirka, poslao pismo za Božu Mandića.²²⁶

Ipak, ovi detalji iz zapisnika sa saslušanja uhićenih križara se ponešto razlikuju od izjave Mije Ćavara (kojeg Ljubić naziva Mijo Mijatović) koji je naveo da se jedne srpanjske noći 1946. njegov brat Mirko u pratnji Ante Vrbana pojavio kod njegove kuće, ali se nisu zadržavali nego su nastavili put u smjeru Čvrscopic. Mirko je bratu kazao da su došli iz Austrije po posebnom zadatku, da će na tom terenu ostati nekoliko dana i da se trebaju sastati s Božom Mandićem. Krenuvši od Mijine kuće preko Rudnog polja, a zatim uz šumovite strmine Čvrscopic, dvojac je naišao na zasjedu. Tom je prilikom Vrban lakše ranjen u ruku i nogu. Uspjeli su pobjeći i skloniti se u grmlje. Tijekom narednog dana Ćavar se uputio u Kenjčev dolac da s tamošnjeg izvora donese vode za piće i pranje tragova Vrbanovog krvarenja. Međutim, u blizini tog izvora Ćavar je naišao na drugu zasjedu i u okršaju poginuo. Prema navodima Karla Rotima, autora knjige „Žrtvoslov Širokog Brijega u Drugom svjetskom ratu i poraću“, Vrban je ostao ležati u jednom grmu od 22. do 26. srpnja 1946. nakon čega su ga našle neke djevojke koje su ga prenijele u jednu kuću i o tome obavijestile Božu Mandića.²²⁷ No, u drugom nastavku istog teksta u *Političkom zatvoreniku*, Josip Jozo Suton navodi da su mještanke ustvari obavijestile Miju Ćavara koji je u tajnosti pokopao brata, a ranjenog Vrbana doveo u Rudo polje blizu svoje kuće i smjestio u uzraslu zob na jednoj svojoj njivi. Vrban se tu zadržao svega dva dana tijekom kojih mu je Ćavar previjao rane i donosio hranu. Mandić je navodno „doznao“ za Vrbana nakon

²²⁴ Z. RADELIĆ, *Povezivanje ustaškog vodstva i križara 1945. – 1947.*, 53.

²²⁵ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.2., Ivan Lasić, Zapisnik sa saslušanja, 1.3.1947.

²²⁶ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.7., Ilija Ljubić, Zapisnik sa saslušanja, 22.3.1948.

²²⁷ Josip Jozo SUTON, Ante Vrban i Mirko Ćavar na Čvrscopic 1946., *Politički zatvorenik*, broj 122, Zagreb, Svibanj 2002., 39 – 40.

čega ga je prebacio na Vran, odnosno na područje Kedžare gdje ga je smjestio u staju kod Mijinog prijatelja Ivana Vrljića zvanog Jokić iz Bogodola kod Širokog Brijega. Vrljić ga je hranio i previjao mu rane, a upravo je na toj lokaciji Mandić navodno održao sastanak s Vrbanom upoznajući ga sa stanjem na tom području.²²⁸

No, izjave zarobljenih hercegovačkih križara se ne podudaraju ni u ovim detaljima. Tako je, prema navodima Ivana Lasića, križarima u Gostuši stigao neki čovjek iz Risovca koji je tražio Mandića i rekao mu da su kod njega došla „dva emigranta iz Italije“. Mandić je pitao o kome se radi, a taj čovjek mu je odgovorio „brat mu Mirko, koji je bio vodnik ustaški i neki bojnič Vrban“. Mandiću je također kazao da u roku od dva do tri dana mora svratiti do njegove kuće u Risovcu zbog čega je Mandić odredio da se na sastanak s njim upute Niko Vladić, Vinko Škrobo, Marko Lončar, Lujo Knezović, Lovro i Božo Bošnjak zvani Lagumović i još četvorica križara.²²⁹ Iz Lasićeve izjave proizlazi da je Mandića pošao tražiti upravo spomenuti Mijo Ćavar.

Ljubić, pak, ističe da je dolaskom Mandićeve grupe na Gostušu Benko Penavić predao Mandiću pismo u kuverti koju je dostavila Anica Ćavar zvana Djevojka.²³⁰ Kada ga je Mandić pročitao, pozvao je Penavića, Niku Vladića, Marka Lončara, Vinka Škrobu i Mariofila Mandića s kojima je razgovarao. Nakon toga je Mandić okupio sve križare kojima je priopćio da je dobio pismo bojnika Vrbana koji ga je pozvao na sastanak na Čvrnicu. Napomenuo je da Vrbana poznaje iz školskih, odnosno studentskih dana. Nakon toga se Mandić pripremio za odlazak Vrbanu i sa sobom poveo pratnju u kojoj su bili Marko Lončar, Niko Vladić, Vinko Škrobo, Lovro Bošnjak zv. Lagumović, Božo Bošnjak zv. Lagumović, Vidak Prskalo, Marko Ćubela, Šimun Burić, Mariofil Mandić, Neđo Jakovljević, Mile Bošnjak, Lujo Knezović i neki Katurić.²³¹ Osim što je Ljubićev popis Mandićeve pratnje nešto potpuniji od Lasićevog, Ljubić je također spomenuo mogućnost da se u pratnji nalazio i Ivan Lasić, iako se nije mogao sjetiti je li doista bilo tako.

Osim razlika u pojedinim detaljima u Lasićevoj i Ljubićevoj izjavi, nejasno je i datiranje ovih događaja. Naime, nasuprot Lasiću koje ove događaje smješta u kraj kolovoza 1946. što je svakako netočno jer je Vrban napustio Hercegovinu 21. kolovoza, Ljubić izričito navodi da su

²²⁸ Josip Jozo SUTON, Ante Vrban i Mirko Ćavar na Čvrnici 1946. (II), *Politički zatvorenik*, broj 123, Zagreb, Lipanj 2002., 32.

²²⁹ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.2., Ivan Lasić, Zapisnik sa saslušanja, 1.3.1947.

²³⁰ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.7., Ilija Ljubić, Zapisnik sa saslušanja, 2.4.1948.

²³¹ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.7., Ilija Ljubić, Zapisnik sa saslušanja, 22.3.1948.

se križari s Mandićem ponovo sastali oko 1. kolovoza 1946., odnosno „nakon deset dana po njegovom odlasku u Čvrstnicu, između Radošica i Mosora“ što Mandićev susret s Vrbanom datira negdje oko sredine srpnja, odnosno u njegovu drugu polovicu.²³² Osim toga, Ljubićev navod implicira da se Mandić s Vrbanom zadržao duže od dva dana, kako je u svojoj izjavi tvrdio Lasić.²³³ Također, u citiranim izjavama križara se ne spominje da je Božo Mandić s dvije bojne križara 27. srpnja 1946. ranjenog Vrbana prenio na Vran, kako se to navodi u nekim drugim izvorima.²³⁴

O samim detaljima razgovora između Vrbana i Mandića je u dostupnim izvorima zabilježeno još manje podataka. Čini se da je Vrban doznao da je Boban u pratnji osam križara viđen u Hercegovini u proljeće 1946. te da je zapovjednik svih križara bio ustaški pukovnik Frane Primorac, koji je uhvaćen i obješen u Mostaru „prošle zime“. Osim toga, Vrban je bio zadovoljan stanjem u hercegovačkom zdruhu u kojemu je vladala vojnička stega. Doznao je i to da križarske skupine oko Bradine i Konjica te one „prema“ Nevesinju nisu bile povezane sa zdruhom.²³⁵ Nejasno je na koje se sve skupine odnosila spomenuta primjedba o skupinama „prema Nevesinju“, odnosno je li riječ bila isključivo o prostoru istočne Hercegovine ili i onom južnije od Mostara. Naime, dok se u Hercegovini osnivao križarski zdruh, križarska skupina Ivana Milasa koja je djelovala na području Brotnja i koja je održavala veze sa širokobriješkim križarima se prebacila na prostor između Vida i Gabele na kojemu će nastaviti djelovanje do Milasovog zarobljavanja početkom rujna 1946. godine. Upravo je ondje Milas doznao od novopridošlih križara da je u Hercegovini formiran zdruh pod zapovjedništvom Bože Mandića. Milasu je također rečeno da ga Mandić ima namjeru pozvati sa zadaćom da formira dodatnu bojnu u okviru spomenutog zdruha.²³⁶ No, taj plan nije realiziran jer je početkom rujna 1946. Milasova skupina likvidirana, a Milas zarobljen.

Osim situacije s križarima u Hercegovini, Mandić je, opisujući stanje u Hrvatskoj, ocijenio da se dubrovačka okolina drži „vrlo dobro“, kao i Dalmatinska zagora i Imotska krajina, dok su Split, Omiš i Makarska „nepopravljivi“.²³⁷ Moguće je da Mandiću nisu bili dostupni podaci o stvarnoj situaciji u Splitu gdje je organizirani protukomunistički otpor doista postojao, a održavan je i kontakt sa splitskim zaleđem, odnosno Dalmatinskom zagorom. Tako

²³² Isto.

²³³ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.2., Ivan Lasić, Zapisnik sa saslušanja, 1.3.1947.

²³⁴ Z. RADELIĆ, *Povezivanje ustaškog vodstva i križara 1945. – 1947.*, 53.

²³⁵ Isto, 53.

²³⁶ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7. – 11. 9. 1946.

²³⁷ Z. RADELIĆ, *Povezivanje ustaškog vodstva i križara 1945. – 1947.*, 53.

je 1945. u Splitu djelovala skupina povezana s fra Perom Turkaljem²³⁸, a tijekom 1945. i 1946. su vezama u Splitu odlazili pripadnici križarskih organizacija u Imotskoj krajini. Na primjer, istaknuti pripadnik Ustaškog pokreta iz Ciste Velike Ivan Kegalj zvan Beser je tijekom saslušavanja u prostorijama OZN-e izjavio da je u drugoj polovici 1945. primio pismo Marijana Madunića zvanog Pupa u kojemu je pisao da je išao u Split kod nekog Ante Vujčića ili Vučića koji je tvrdio da „imademo u Splitu jaku našu organizaciju, a tako isto i u Cisti“.²³⁹ Tijekom 1946. u Imotskom je djelovala križarska organizacija koja je također održavala vezu sa Splitom i drugim gradovima o čemu će također više riječi biti u narednom poglavlju.²⁴⁰ No, čini se da Mandić o ovome ništa nije znao što je u skladu s Vrbanovom opaskom u izvješću koje je podnio po povratku u Austriju da su križarske skupine često bile nepovezane čak i s najbližim grupama. Drugo pitanje koje se nameće iz Mandićeve opaske je zbog čega se hercegovački zdruk nije povezo tada najjačom imotskom križarskom skupinom Šurlin – Meter ukoliko raspolagao spoznajama o djelovanju križara na imotskom terenu, a o čemu će više riječi biti u narednom poglavlju.

Po završetku sastanka s Mandićem, Vrban se prvo uputio u smjeru Bugojna. Prema Lasićevim navodima, jednim dijelom puta su ga otpratili Božo Mandić i Lovro Bošnjak zvan Lagumović.²⁴¹ Iz Ljubićevog zapisnika se doznaje da je Mandić Vrbana otpratio do Ljubuše odakle je Vrban nastavio sam.²⁴² Dakle, netočan je navod da je nakon susreta s hercegovačkim križarima Vrban krenuo izravno u Austriju razdvojivši se od Čavara koji se navodno uputio u Zagreb, gdje se pridružio „tajnoj ustaškoj organizaciji“ i zatim ubijen, kako je to u podlistku Operacija „Gvardijan“ koji je početkom 1983. objavljen u *Vjesniku* tvrdio autor Borislav Suša.²⁴³ Kako upozorava Radelić, Vrbanovo izvješće potvrđuje da je Čavar doista poginuo u Hercegovini.²⁴⁴ Vrban je krenuo natrag prema Hrvatskoj 21. kolovoza, a na Papuk je stigao 19. rujna 1946. godine.²⁴⁵ Ondje se zadržao do 30. rujna provevši vrijeme u 1. slavonskom križarskom zdruhu nakon čega je krenuo natrag u Austriju kamo je stigao 26. listopada 1946. godine.²⁴⁶

²³⁸ B. MATKOVIĆ, Komunistička represija u Splitu (1945.-1948.): Slučaj fra Petra Turkalja, 91 – 122.

²³⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ivana Keglja „Besera“, Izjava Ivana Keglja, 27.12.1945.

²⁴⁰ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Andrije Kovača, Zapisnik sa saslušanja, 15.11.1946.

²⁴¹ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.2., Ivan Lasić, Zapisnik sa saslušanja, 1.3.1947.

²⁴² HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.7., Ilija Ljubić, Zapisnik sa saslušanja, 22.3.1948.

²⁴³ Borislav SUŠA, Operacija „Gvardijan“, *Vjesnik*, Zagreb, 27.1.1983.

²⁴⁴ Z. RADELIĆ, Križari: ustaška gerila 1945. – 1950. – problemi istraživanja, 15.

²⁴⁵ Z. RADELIĆ, Povezivanje ustaškog vodstva i križara 1945.-1947., 53.

²⁴⁶ Z. RADELIĆ, Križari: ustaška gerila 1945. – 1950. – problemi istraživanja, 15.

U međuvremenu je po povratku sa sastanka s Vrbanom Mandić križarima kazao da se prema uputama „Hrvatske vlade“ i nekom američkog ministra Vrban prebacio iz Austrije s još 11 osoba od kojih su šestorica došli sa zadatkom da se povežu s „odmetničkim grupama“ na raznim terenima i da im daju upute za rad. Druga šesteročlana skupina je imala zadaću na terenu stvarati političke organizacije. U toj je skupini navodno bio i Mijo Katalinić, kojega je Mandić navodno poznao iz ratnih dana kada su zajedno služili u istoj diviziji i koji se navodno po zadatku uputio u Podravinu. Ante Vrban i Mirko Čavar trebali su prenijeti upute „odmetničkim“ grupama u zapadnoj Bosni i Hercegovini, druga dvojica su otišli u istočnu Bosnu, a dvojica u Liku i Dalmaciju. Ljubić se nije mogao sjetiti kamo su otišla petorica iz Katalinićeve skupine. Ljubić je dalje naveo da je Mandić pričao križarima da mu je rekao Vrban da su Amerikanci obećali na vlast u Hrvatskoj dovesti Mačeka, a u Srbiju kralja Petra te da će Pavelić u Hrvatskoj biti „vojskovođa“. Također je kazao da je od Vrbana dobio upute da na terenu zapadne Hercegovine popiše sve ljudstvo sposobno za oružje, a ako ne uspije popisati, da barem otprilike ustanovi broj ljudi sposobnih za vojsku te provjeri s koliko se oružja raspolaže na terenu. Od Vrbana je navodno dobio šifru s obećanjem da će uspostavom organizacija na terenu dobiti radiostanice kojima će održavati vezu s inozemstvom.²⁴⁷

O razgovoru Mandića s križarima nakon njegovog povratka sa sastanka je govorio u svojoj izjavi i Ivan Lasić. Tako je potvrdio Ljubićeve navode da je Mandić po povratku obavijestio križare da je Vrban došao po Pavelićevom naređenju s ciljem da ispita situaciju, podnese izvješće po povratku u Austriju te s naputkom da se križari što bolje organiziraju ne bi li moral svojih pristaša održali na visokoj razini. Osim toga, Vrban je kazao da križari moraju djelovati kao vojna postrojba te je Mandića imenovao zapovjednikom oružanih snaga zapadne Hercegovine. Također je obećao uspostavu zračne veze kojom bi se križarima iz Italije dostavljala pomoć u hrani, odjeći i streljivu. O ključnim zaključcima s navedenog sastanka Mandić nije htio govoriti rekavši tek da su s njima upoznati zapovjednici bojna hercegovačkog zdruga. Prema Mandićevim riječima, križari su od tog trenutka trebali imati kontakt s inozemstvom, a naknadno i radiostanicu. Mandić se stoga sa skupinom križara sastavljenom od Ivana Lasića, Luje Knezovića, Drage Čorića, Bože Bošnjaka zv. Lagumović, Pere Kopilaša – Križića, Frane Šuška i Jure Šarića uputio na Čvrstnicu radi ostvarivanja zračne veze s Italijom, kako je dogovoreno s Vrbanom. Do Vrda ih je pratila i dodatna skupina koju su sačinjavali Marko Lončar – Ivšić, Zlatko Čavar, Jure Zovko i Stanko Slišković – Paškić, a koja se iz Vrda vratila natrag. Križari su na jednoj visoravni postavili znakove za zrakoplove, no oni se ni nakon

²⁴⁷ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.7., Ilija Ljubić, Zapisnik sa saslušanja, 22.3.1948.

dogovorenog vremena nisu pojavili. Mandić je ovaj neuspjeh prokomentirao riječima: „Kad nam nije avion uspio, a ako Benko ništa ne učini neće biti dobro“.²⁴⁸

S obzirom na neuspjeh pokušaj uspostave zračne veze s inozemstvom, skupina Bože Mandiće se vratila u Čope gdje su od Penavića primili vijest o likvidaciji skupine Mariofila Mandića na brdu Mosoru iznad Širokog Brijega. Nakon toga križari odlaze u Vrde gdje su se sastali s Penavićem koji ih je obavijestio da se nije uspio povezati s nekom organizacijom u Mostaru o kojoj im je govorio Vrban. U razgovoru s Penavićem Lasić je doznao da mu je Vrban rekao „da ukoliko ne mognemo opstojati u Hercegovini a ne budemo slučajno imati neke veze sa njima u inostranstvom da uhvate vezu sa nekom političkom organizacijom u Mostaru koja će nam omogućiti prebacivanje u Italiju“. Penavić je istaknuo da je „na sve moguće načine“ tražio vezu s tom organizacijom, a kada ga je Lasić pitao o kojim ljudima u Mostaru se radi, Penavić je rekao da ga to ne treba zanimati te zatim dodao „moji školski kolege“.²⁴⁹ Nejasno je o kojoj se organizaciji u Mostaru radilo, no, kako će biti objašnjeno u četvrtom poglavlju, upravo je tijekom 1946. u Mostar odlazio Andrija Kovač iz Posušja, suradnik „Hrvatske tajne organizacije“ iz Imotskog. U Mostaru se Kovač prema vlastitom iskazu obraćao Mladanu Spuževiću, činovniku Okružnog narodnog odbora u Mostaru i dr. Ivanu Fartilija, stomatologu.²⁵⁰ Čini se da Mandić nije bio upućen u djelovanje spomenute organizacije zbog čega je propuštena vjerojatno i najbolja prilika za povezivanje širokobrijeških i imotskih križara u ljeto 1946., a o čemu će također više riječi biti u narednom poglavlju. Unatoč nepodudaranjima u pojedinim detaljima sačuvani izvori otkrivaju širi kontekst Mandićevog susreta s Vrbanom te događaje koji su uslijedili u pokušaju uspostave komunikacije između širokobrijeških križara s hrvatskom emigracijom. Čini se da je iste upute koje je ostavio u Hercegovini Vrban proslijedio i drugim križarskim skupinama na koje je naišao. Tako je jedna skupina križara, navodno pod Vrbanovim vodstvom, najvjerojatnije na Papuku, obavila izviđanje terena s namjerom da pronade pogodno tlo za bacanje materijala iz zraka i spuštanje padobranaca.²⁵¹

U međuvremenu je Mijat Filipović, jatak križarske skupine Ilije Krtine i Ante Štitića koja je djelovala na prostoru oko Dervente, još početkom svibnja 1946. donio Štitićevoj grupi

²⁴⁸ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.2., Zapisnik sa saslušanja Ivana Lasića, 1.3.1947.

²⁴⁹ Isto.

²⁵⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Andrije Kovača, Zapisnik sa saslušanja, 15.11.1946.

²⁵¹ Z. RADELIĆ, *Vodstvo ustaškog pokreta i križari 1945. – 1948.*, 27.

„Zapovijed br. 1 Hrvatskog seljačkog vodstva“²⁵² upućenu svim „šumnjacima“²⁵³ s uputama da što prije preko veze u Brodu koju je uspostavio Filipović jave podatke o brojnom stanju i naoružanju. „Na naše pitanje odakle ta zapovijed Filipović je odgovorio da je to dobio od jednog željezničara iz B. Broda i da je to siguran čovjek, koju je zapovijed dobio od vrlo povjerljive osobe iz Sl. Broda“, navodi Petar Mikrut, pripadnik spomenute skupine rodom iz Slivna kraj Imotskog. Štitić je tražio sastanak s tom „povjerljivom“ osobom. Do susreta je došlo u selu Koraće, kotar Bosanski Brod, a tijekom sastanka su raspravljana pitanja opskrbe i druge pomoći.²⁵⁴ Veza iz Slavenskog Broda se zvao Božo, no nije htio otkriti svoje prezime. Navodno je ranije bio Štitićev poručnik zbog čega je Štitić zasigurno bio u mogućnosti potvrditi njegov identitet. Štitić ga je pitao hoće li uslijediti iskrcavanje oružja i druge pomoći „odmetnicima“ no Božo mu je odgovorio „da se mogu pomagati samo veće grupe od 100 boraca pa na više“. Na neka Štitićeva pitanja Božo nije bio u mogućnosti odgovoriti, ali je obećao Štitiću poslati kurira koji je kroz nekoliko dana trebao doći iz Zagreba i kojega je ionako planirao povezati sa Štitićem. Spomenuti kurir je navodno u Zagreb stigao iz Trsta nekoliko dana ranije što implicira kontakt s hrvatskom emigracijom. Desetak dana kasnije doveo je Božo spomenutog kurira u Filipovićev dom u selu Koraće, a u večernjim satima istog dana su se sastali sa Štitićem u šumi iznad sela. Sastanku su prisustvovali Štitić, Krtina, Filipović i kurir čije je ime bilo „Dujić“, navodno nekadašnji ustaški satnik.²⁵⁵

Ovdje valja istaknuti da je ustvari bila riječ o Josipu Duiću, bivšem predsjedniku Obrtničke komore NDH, koji se nakon povratka iz emigracije u Italiji u svibnju 1946. povezao s „osuđenim zločincem“ Vinkom Falakom, „organizatorom križarskih bandi“ te Štitićem, vođom „križarsko-terorističke grupe“, kako je to 1948. navedeno u tadašnjem tisku. Duić je osnovao Hrvatsku političku organizaciju, odnosno, kako se također spominje u izvorima, Hrvatski domovinski pokret ili Domovinsko političko vodstvo za Hrvatsku s ograncima u Novoj Gradiški, Slavanskom Brodu, Požegi i Zagrebu nastojeći obuhvatiti križare u Slavoniji, ali i u drugim dijelovima Hrvatske. Osim Štitićeve grupe, Duićev dopis je tijekom boravka u Slavoniji dobio i Vrban, no do njihovog dogovorenog susreta 24. lipnja 1946. kod Požege nije došlo jer se Duić zadržao kod Dubrovnika.²⁵⁶

²⁵² U izjavi od 18. srpnja 1946. Mikrut kao potpisnika zapovijedi navodi „Hrvatsko seljačko političko vodstvo“. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 18.7.1946.

²⁵³ Naziv su dobili po šumi, a bio je uobičajen za križare na prostoru Bosanske Posavine.

²⁵⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 11.1.1947.

²⁵⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 18.7.1946.

²⁵⁶ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 125.

Po povratku sa sastanka s Duićem Štitić je ostalim križarima u svojoj grupi ispričao da su Duića poslali Amerikanci da ispita kakvo je stanje HSS i je li uspostavljena veza sa „šumnjacima“, jer „da su Amerikanci obećali pomoći samo HSS-u“. Duić je predložio Štitiću da se premjeste na neko drugo mjesto s većim brojem „šumnjaka“ gdje će odmah uslijediti pomaganje od strane Amerikanaca. Kada je Štitić odgovorio da ne zna kuda bi išao, Duić mu je odgovorio da pričeka da se on ponovo vrati iz Trsta s detaljnim uputstvima. Nakon ovog susreta Duić se navodno preko Broda i Zagreba vratio u Trst. Dana 24. lipnja 1946. Filipović je donio Božinu poruku da je kurir stigao u Brod, ostao jedan dan i produžio u Travnik. Dan ili dva kasnije Božo je poručio da je kurir stigao u Dubrovnik odakle je pisao da kreće natrag za Brod.²⁵⁷ Ovaj navod potvrđuje da je doista riječ o Josipu Duiću s kojim se 24. lipnja 1946. trebao susresti Ante Vrban. S obzirom da je Mikrut napustio Štitića 29. lipnja 1946. uputivši se s trojicom odžračkih „šumnjaka“ prema Požegi s ciljem da ondje uspostavi kontakt s nekom jačom križarskom skupinom, ostalo mu je nepoznato je li došlo do drugog susreta između Štitića i kurira.²⁵⁸

O okolnostima Duićevog boravka u Hrvatskoj se znatno više doznaje iz izvješća „Marinka“ iz 1946. godine koje se čuva u osobnom dosjeu Filipa Lukasa. Točan datum je nepoznat, no sudeći prema sadržaju spomenutog izvješća ono je zasigurno nastalo nakon Duićevog susreta sa Štitićem, dakle negdje u drugoj polovici navedene godine. Valja istaknuti da je Duić uhićen 7. kolovoza 1946. u Novoj Gradiški te zatim osuđen na smrt vjerojatno u studenom 1948. godine.²⁵⁹ Na temelju sadržaja ovog izvješća može se zaključiti da je ono nastalo temeljem „Marinkovih“ razgovora s Duićem nakon njegova uhićenja. Štoviše, u izvješću se izričito navodi da je Duić tvrdio da do njegovog uhićenja ne bi došlo da je postupio prema uputama svećenika Krunoslava Draganovića. Stoga se opravdano može sumnjati da je „Marinko“ bio netko s kim se Duić susreo u zatvoru, možda čak i dijelio ćeliju i tko je barem donekle uspio zadobiti njegovo povjerenje. Zbog značaja spomenutog izvješća u kontekstu istraživanja ove problematike, ovdje je potrebno nešto se detaljnije na njega osvrnuti.²⁶⁰

Prema „Marinkovim“ navodima Duić je igrao značajnu ulogu u emigraciji gdje je održavao kontakte između brojnih pojedinaca u Italiji i Austriji te je često prelazio iz jedne zemlje u drugu. Tako je, primjerice, prenosio pisma između Božidara Kavrana i Andrije Artukovića. Osim toga je nosio pisma i pakete po logorima, a nabavljao je i prenosio i tiskarske

²⁵⁷ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 18.7.1946.

²⁵⁸ Isto.

²⁵⁹ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 126.

²⁶⁰ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Filipa Lukasa, Izvješće „Marinka“, 1946.

strojeve potrebne za tiskanje jugoslavenskih osobnih iskaznica. Također je povezivao emigrante iz Austrije s organizacijom HSS-a u Rimu u nastojanju da se organizira zajednička akcija. Osim toga je prikupljao informacije od prebjega iz Jugoslavije nastojeći doznati što više o situaciji u zemlji.²⁶¹ No zasigurno je najznačajnija njegova uloga bila kontakt sa svećenikom Krunoslavom Draganovićem čije se ime naročito ističe u jednom američkom obavještajnom izvješću u kojemu se Draganović izričito navodi u kontekstu povezivanja križara u zemlji s pripadnicima Ustaškog pokreta u iseljeništvu.²⁶² U proljeće 1946. Draganović je rekao Duiću da se radi na izvršenju „najvećeg zadatka“. Navodno su Amerikanci odobrili pružiti podršku oružanoj akciji u Jugoslaviji zbog čega je ondje bilo potrebno povezati rad križara, četnika, belogardejaca, plave garde i muslimana. Amerikanci su trebali pružiti pomoć oružjem i opskrbom iz zraka, no prethodno je trebalo stvoriti vodeću grupu koja će se uz američku pomoć prebaciti u Jugoslaviju i izvršiti jedinstvenu vojnu organizaciju. Stoga su zatražili od Draganovića da iz redova emigranata nađe tri „najpodesnije“ osobe od kojih je jedna trebala biti general, a koje su trebale organizirati oružanu akciju u Jugoslaviji. Te su osobe trebali provjeriti i Amerikanci nakon čega su ih trebali prebaciti u Jugoslaviju preko svoje obavještajne službe te bi se zatim trojka posvetila povezivanju oružanih grupa u Jugoslaviji nakon čega bi uslijedila američka vojna pomoć. Draganović je Duiću kazao da je u tom trenutku bilo najvažnije naći te ljude, provjeriti ih i ugovoriti pojedinosti s Amerikancima. Stoga je Duića uputio da ode u Austriju gdje je trebao izvršiti jedan zadatak i zatim se vratiti u Rim jer da će tada „ta stvar sa Amerikancima biti zrela, a Duić potreban“.²⁶³

No, umjesto da se postupi prema Draganovićevim uputama, Duić je odlučio prebaciti se u Jugoslaviju. Naime, unatoč upozorenjima Ante Moškova nakon prebacivanja Eriha Lisaka u Jugoslaviju da situacija u zemlji još nije „zrela“, Duić je podržavao organiziranje oružane akcije i više je puta želio prebaciti se u zemlju. Stoga je dolaskom u Austriju zanemario Draganovićeve upute da se vrati u Rim radi prebacivanja u Jugoslaviju američkim kanalima te se povezo s Božidarom Kavranom koji mu je rekao da u Hrvatskoj ima oko 40 000 križara, da nedostaju ljudi koji će „stvar“ organizirati i povezati te da postoji mogućnost prebacivanja jer veza iz Austrije s Jugoslavijom postoji.²⁶⁴ Primjetno je da brojka križara koju je naveo Kavran otprilike odgovara brojkama iz pojedinih savezničkih izvješća toga vremena, o čemu je riječi bilo u prethodnom dijelu ovog poglavlja. Duić se oduševio i odlučio poći u zemlju s ciljem da

²⁶¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Filipa Lukasa, Izvješće „Marinka“, 1946.

²⁶² National Archives Washington, *Ustasha activities*, NAID: 19076448, Izvor: major Svetozar Bogičević – London, 4.11.1946.

²⁶³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Filipa Lukasa, Izvješće „Marinka“, 1946.

²⁶⁴ Isto.

pomogne organiziranje ustanka u Jugoslaviji. Kavran ga je uputio na odvjetnika Rožankovića iz Siska koji je Duića odveo nekom Šimunoviću. Šimunović je Duiću rekao da održava vezu sa Zagrebom te da su križari „jaki“. Upravo je on uputio Duića na spomenutog Falaka. Došavši u Zagreb Duić se doista povezao s Falakom koji mu je rekao da je povezan sa Štitićem, odnosno „sa vezom br. 2“. Duić je krenuo u okolinu Broda gdje je postojala „jaka“ organizacija u tvornici vagona nakon čega je našao Štitića na kojega je bio „bijesan“ jer „nije znao raditi, da je imao samo deset ljudi među kojima je bio Mikrut“. Štitiću je dao upute da se poveže s četnicima iz Motajice i rekao mu lokaciju jedne radio stanice. Također mu je naložio da se poveže s grupom oko Požege. Upravo je ondje Duić uspostavio vezu sa skupinom Antuna Vičića. Duić je navodno uspio povezati do tada nepovezane grupe u Slavoniji nakon čega je opet otišao u Zagreb, a zatim krenuo u Gradišku, Derventu, Žepče, okolicu Sarajeva te u Hercegovinu gdje je posjetio Mostar i konačno u Dubrovnik i Konavle. Navodno je i u Lici uspostavljena suradnja s četnicima, a Duić je dao nalog za prebacivanje jedne ličke grupe u okolicu Drniša radi „podizanja duhova i propagande“.²⁶⁵

Koliko se Duićevi navodi i informacije bile pouzdani je naravno upitno naročito uzme li se u obzir detalj iz spomenutog izvješća da je Vjekoslav Maks Luburić navodno poginuo u svibnju 1945. kod Sesveta, što je netočan podatak. Osim toga, Duić je u zemlji boravio u isto vrijeme kada se ondje nalazio i Ante Vrban, no o tome nema spomena u citiranom izvješću. Svakako je moguće da Duić nije htio otkrivati sve jer, kako navodi „Marinko“, kada navodi imena pojedinaca s kojima se Duić povezao, „teškom mukom ova imena doznajem“ jer „on ih ne govori i ne imenuje rado“. U svakom slučaju iz izvješća je jasno da je Duić bio nezadovoljan vlastitom odlukom da se suprotno Draganovićevim uputama iz Austrije „bez dovoljno pripreme“ prebaci u Jugoslaviju gdje je ustanovio da je križarska akcija znatno manjeg opsega od pretpostavljenog. Zatekavši se u okolnostima koje nije očekivao, Duić je pokušao povezati postojeće križarske skupine i uspostaviti suradnju s četnicima i muslimanima. U radu se vodio Draganovićevim uputama odnosno planom prema kojemu je trebalo povezati postojeće skupine, uključujući slovensku bijelu i plavu gardu, četnike i muslimane te uspostaviti jedinstveno vojno vodstvo. Osim toga trebalo je ne poticati odlazak naroda u „šumu“ prije nego tako bude naloženo, a odluka o tome je ovisila o međunarodnoj situaciji i odlasku Crvene Armije iz Mađarske i Bugarske. Umjesto odlaska u križare narod je trebao skrivati oružje, a u križare su trebali odlaziti samo oni koji su „ugroženi“. Istovremeno je trebalo raditi na pozadinskom organiziranju i vršenju priprema za trenutak općeg ustanka. Ovo je uključivalo

²⁶⁵ Isto.

stvaranje ilegalnih organizacija u gradovima i selima koje su trebale pomagati postojeće oružane grupe te ujedno predstavljati okosnicu budućeg ustanka, političke vlasti i špijunaže. Dakle, Duić je nastojao raditi prema ovim uputama zbog čega je u Hrvatskoj dao da se izdaju i letci s istima. Ovaj pristup je bio usklađen s pokušajima u emigraciji gdje se pregovorima nastojala dogovoriti zajednička akcija „bez obzira na narodnost i stranačko pripadanje“.²⁶⁶ Unatoč nedostacima, naročito nejasnim okolnostima nastanka, „Marinkovo“ izvješće predstavlja važan izvor za razumijevanje pokušaja organiziranja i povezivanja križarskih skupina tijekom 1946. godine. Ovaj dokument potvrđuje Mikrutove navode da je kontakt između Duića i Štitića doista uspostavljen te se postavlja pitanje je li Duić prilikom prelaska granice uopće znao za boravak Ante Vrbana u Slavoniji ili je taj podatak jednostavno htio zatajiti.

Vrban se vratio u Austriju u jesen 1946. izvijestivši da je proputovao Slavoniju, Bosnu i Hercegovinu „našavši posvuda manje ili veće grupe hrvatske vojske, koje su bile uglavnom međusobno još nepovezane i to napose radi pomanjkanja viših časnika“.²⁶⁷ Stoga je zaključeno kako je potrebno započeti sustavnu akciju u domovini s ciljem „povezivanja i jedinstvenog vojnopolitičkog organiziranja spomenutih grupa u svrhu vođenja hrvatskog narodnog otpora“.²⁶⁸ Bio je to početak buduće akcije čije je službeno ime bilo „Deseti travnja“, a koja će uslijed zime i potrebnih priprema započeti tek u svibnju 1947. godine.²⁶⁹ Međutim, kako upozorava emigrantski povjesničar, publicist i političar Kazimir Katalinić, stanje u hrvatskim šumama je 1947. bilo znatno drugačije jer je uslijed djelovanja jugoslavenskih represivnih organa i likvidacija broj križara do 1. ožujka 1947. opao na svega 337 u Hrvatskoj, odnosno 643 u Bosni i Hercegovini.²⁷⁰ Do dolaska Ante Vrbana, Ljube Miloša i Luke Grgića u zemlju, stanje je bilo još gore pa su oni u lipnju 1947. izvijestili da „u šumama nema apsolutno nikoga“, „teror od strane partizana je ogroman“, a „narod je strašno razočaran“, „psuje po angloamerikancima“ te se „boje i pomisliti na emigraciju kad vide tolika izručenja“.²⁷¹ Koliki su razmjeri spomenute represije bili na geografskom području koje obuhvaća ova disertacija će biti prezentirano u narednom dijelu ovog poglavlja.

²⁶⁶ Isto.

²⁶⁷ K. KATALINIĆ, *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945.-1990.*, I. sv., 60.

²⁶⁸ Isto, 61.

²⁶⁹ Opširnije o ovoj operaciji vidi: Nikola ČOLAK, *Akcija deseti travanj u svijetlu krunskog svjedočanstva Ivana Prusca i dokumentacije*, Padova, 1989. Fra Martin PLANINIĆ, *Tko je izdao Kavrana*, Zagreb, 1994. Ivan PRUSAC, *Tragedija Kavrana i drugova. Svjedočanstvo preživjelog*, Salzburg, 1967.

²⁷⁰ K. KATALINIĆ, *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945.-1990.*, I. sv., 62.

²⁷¹ Isto.

3.4. Pogranično dalmatinsko-hercegovačko područje kao kolijevka organiziranog vojnog protukomunističkog otpora: povijesni procesi, demografska obilježja i geografske odrednice (1944.-1945.)

U jesen 1944. godine partizanske postrojbe su zauzele 21. listopada Makarsku, 24. listopada Vrgorac, 26. listopada Metković i 28. listopada Imotski čime je uspostavljena kontrola nad biokovsko-neretvanskim prostorom koje je ključno geografsko područje na koje se odnosi tema ove disertacije. O situaciji uoči zauzimanja tog prostora i u prvim tjednima komunističke vlasti ostalo je sačuvano izvješće Opunomoćstva OZN-e biokovsko-neretvanskog područja koje je 22. prosinca 1944. upućeno OZN-i za oblast VIII. dalmatinskog korpusa NOV. U tom dokumentu je zabilježeno da je u posljednjim danima pred samo zauzimanje spomenutog prostora „reakcija HSS-a” širila „svoju propagandu time, što je pričala da će se iskrcati Englezi”. Ona je osobito bila aktivna na imotskom području dok je na kotaru Metković „reakcija“ bila „uglavnom dotučena i nije se osjećalo njeno djelovanje“. „Drugovi iz Opunomoćstva imali su upadati u mjesta skupa sa vojskom, pohvatati narodne neprijatelje, pokupiti razne neprijateljske arhive, omogućiti pravilno preuzimanje bivših ustanova od NOO-a, postaviti kontrolu kretanja i slično“, navodi se dalje u istom izvješću. No, lokalna OZN-a nije bila u potpunosti organizirana, a na kotarima Makarska, Vrgorac i Metković su postojali povjerenici u otprilike 60 posto sela. „Bivši R.O.C.²⁷² nije ostavio nikakve srede kartoteke, nego je o pojedinim narodnim neprijateljima bilo pisano u raznim izvještajima“ pa Opunomoćstvu nije bilo moguće kroz kratko vrijeme urediti kartoteku s obzirom da je prvo trebalo provesti organizaciju na terenu. Nadalje, plan rada prilikom „oslobađanja“ bio je uglavnom utvrđen, ali nije mogao biti preciziran s obzirom na istaknute manjkavosti, posebice uzme li se u obzir činjenica da sastanak s opunomoćenikom uopće nije bio održan jer se isti nalazio u zarobljeništvu. Iako je „oslobođenje“ nastupilo iznenadno, Opunomoćstvo se je „prilično snašlo u prvom nastupu“.²⁷³ Čete bataljuna KNOJ-a su odmah otpremljene na sva četiri kotara biokovsko-neretvanskog područja.

Za razliku od vrgorskog i makarskog kotara gdje su „osloboditelji“ navodno dočekani s oduševljenjem, u metkovskom kotaru narod je bio pomalo uplašen uslijed dolaska hercegovačke divizije, jer su među vojnicima prepoznali neke bivše četnike iz okolnih sela. Tako su, primjerice, četnici u selu Glušcima pristupili NOV-i, a njihov zapovjednik i zamjenik

²⁷² Rejonski obavještajni centar.

²⁷³ HR-HDA, *OZN-a za Hrvatsku*, kut. 41, 11.42.1., Izvješće Opunomoćstva OZN-e biokovsko-neretvanskog područja, 22.12.1944. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 905 – 914. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 555 – 564. M. RUPIĆ, V. GEIGER, *Partizanska i komunistička represija*, 252 – 260.

zapovjednika koji su se krili su uhvaćeni i zatvoreni u zatvor vojnog suda.²⁷⁴ Komentirajući ove događaje, Nikola Grbavac iz Doljana navodi da je u razgovoru s fra Milanom Šetkom govorio o prilikama u Hercegovini, „da su u Hercegovini mnogi četnici stavili petokraku“.²⁷⁵ Čini se da je upravo preko Doljana odakle je bio Grabovac održavana veza sa Mostarom koji se u tom trenutku još uvijek nalazio pod kontrolom Oružanih snaga NDH zbog čega bi u budućim istraživanjima početaka organiziranog protukomunističkog otpora valja obratiti pozornost na spomenuto naselje.²⁷⁶ Osim toga, dosadašnja istraživanja se nisu temeljitije bavila psihološkim okolnostima ovih zbivanja odnosno odgovorila na pitanje u koliko je mjeri nazočnost nekadašnjih četnika utjecala na protukomunističku reakciju stanovništva ovog područja. Značaj takvih budućih istraživanja ističe su i u kontekstu Imotske krajine gdje bi se povećana zabrinutost stanovništva zbog uspostave nove vlasti barem djelomično mogla objasniti sličnim strahovima. Naime, u jednom OZN-inom izvješću od 12. srpnja 1944., navodi se da se narod Imotske krajine bojao restauracije kralja Petra i četničkog nasilja.²⁷⁷ U jednom drugom izvješću OZN-e iz rujna 1944. se navodi da je „uslijed krvne povezanosti sa ustašama i iz straha pred okupatorom, još priličan dio masa ovog kotara pasivan ili neprijateljski raspoložen prema N.O. Borbi“²⁷⁸, čime se ističu rodbinski odnosi kao važan čimbenik u odnosu prema Narodnooslobodilačkom pokretu (NOP).

Također je potrebno osvrnuti se i na predratne političke okolnosti na biokovsko-neretvanskom prostoru koje je već između dva svjetska rata pokazivalo određenu polarizaciju. Tako je prema dostupnim podacima u predratnim godinama stanovništvo Imotskog i Metkovića uglavnom podržavalo HSS i to između 96 i 98%, a utjecaj stranaka s „jugoslavenskim predznakom“ bio je znatno snažniji u kotarima Makarska i Vrgorac gdje je 1938. oko 16% birača glasovalo za Jugoslavensku radikalnu zajednicu (JRZ) Milana Stojadinovića. Na kotaru Imotski svega 3.77% je podržavalo Stojadinovića, a u Metkoviću tek 1.69%.²⁷⁹ Na lokalnim izborima 1940. čak 22% Vrgorčana i 16% Makarana glasovalo je za projugoslavenske izborne liste, dok je na imotskom i metkovskom prostoru taj postotak iznosio nula.²⁸⁰

Iako je među 700 dobrovoljaca iz Hrvatske koji su sudjelovali u Španjolskom građanskom ratu čak 63 bilo iz Imotske krajine,²⁸¹ u prvim ratnim godinama utjecaj KPJ u

²⁷⁴ Isto.

²⁷⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 117, Izjava Nikole Grbavca, 20. – 23.5.1945.

²⁷⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 117, Izjava Nikole Grbavca, 25.5.1945.

²⁷⁷ HR-HDA, *OZN-a za Hrvatsku*, kut. 41, 11.41.01. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, str. 17.

²⁷⁸ Isto.

²⁷⁹ M UJDUROVIĆ, *Biokovsko-neretvansko područje*, 36. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 14.

²⁸⁰ M. UJDUROVIĆ, *Biokovsko-neretvansko područje*, 39. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 14.

²⁸¹ Blanka MATKOVIĆ, Svjedočanstva o Dalmatincima u Španjolskom građanskom ratu, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, Br. 54, Zadar, 2012., 273 – 303.

Vrgorcu bio je znatno jači od onog u Imotskom što pokazuje broj članova i kandidata u priloženoj tablici (Tablica 1).

Tablica 1: Broj članova KPJ u Vrgorcu i Imotskomu prosincu 1942.²⁸²

	ČLANOVI	KANDIDATI	PODUPIRATELJI
VRGORAC	23	47	503
IMOTSKI	6	5	110

Radi boljeg razumijevanja ovih podataka, potrebno je napomenuti da je prema posljednjem predratnom popisu stanovništvo na vrgorskom području živjelo 12 756 ljudi, a u Imotskoj krajini 41 397.²⁸³ To znači da je oko 5% stanovnika vrgorskog područja sudjelovalo u aktivnostima KPJ, dok je taj broj na imotskom području bio daleko manji i iznosio je svega 0.3% iako je vrgorsko područje bilo naseljeno isključivo Hrvatima, a na imotskom prostoru je živjelo i oko 2 500 Srba.²⁸⁴ Josip Žužul ističe da je rad KPJ, koji se u Imotskom rasplamsao nakon Prvog svjetskog rata, zamro krajem 1920-ih kada se zbog ekonomske krize, suše i gladi s imotskog područja iselilo 6 000 ljudi. Osim toga, nakon atentata na Stjepana Radića u beogradskoj skupštini, pooštrene su mjere diktature. „Vlasti su zabranjivale čak da se spominje hrvatsko ime, da se nose obilježja i znamenja uključujući narodne nošnje koje su imale bilo kakva tradicionalna obilježja ili održavala narodne običaje“ pa je „tradicionalno antirežimski opredijeljen, narod Imotske krajine teroru prkosio i davao otpor na sve moguće načine“, zaključuje Žužul.²⁸⁵ Ante Šućur dodaje da je stanovništvo Imotske krajine u ogromnoj većini bilo „konzervativno, religiozno i pod jakim utjecajem crkve“ te da su „živjeli primitivno i vrlo, vrlo teško“.²⁸⁶

Izrazita polarizacija biokovsko-neretvanskog prostora odrazila se i na sadržaj elaborata Narodne milicije koji su sačuvani za ovo području te su u cijelosti objavljeni u zbirkama

²⁸² M. UJDUROVIĆ, *Biokovsko-neretvansko područje*, 161. Neda Marović navodi brojku od 60 članova Komunističke partije u Imotskoj krajini organiziranih u 11 partijskih ćelija. Neda MAROVIĆ, Komunistička partija na Biokovsko-neretvanskom području 1941. – 1945., u: *Biokovo u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji: 1941. – 1945.*, Zbornik radova, ur. Miroslav Ćurin, Split, 1983., 25. Istu brojku navodi i Josip Žužul. Josip ŽUŽUL, Komunistički pokret u Imotskoj krajini između dva svjetska rata i priprema naroda za narodnooslobodilačku borbu i socijalističku revoluciju u: *Biokovo u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji: 1941. – 1945.*, Zbornik radova, ur. Miroslav Ćurin, 119. Njihovi podaci odnose se na proljeće 1941., odnosno početak Drugog svjetskog rata u tadašnjoj Kraljevini Jugoslaviji.

²⁸³ Mirko KORENČIĆ, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857. – 1971.*, Zagreb, 1979., 300 – 304, 736 – 739.

²⁸⁴ N. MAROVIĆ, Komunistička partija na Biokovsko-neretvanskom području 1941. – 1945., 23.

²⁸⁵ J. ŽUŽUL, Komunistički pokret u Imotskoj krajini između dva svjetska rata i priprema naroda za narodnooslobodilačku borbu i socijalističku revoluciju, 112.

²⁸⁶ Ante ŠUĆUR, Imočani u Narodnooslobodilačkoj borbi na Biokovu, u: *Biokovo u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji: 1941. – 1945.*, Zbornik radova, ur. Miroslav Ćurin, 121.

dokumenata spomenutima u prethodnom poglavlju ove disertacije. Ipak, ovdje ću se ukratko osvrnuti samo na elaborate onog dijela biokovsko-neretvanskog prostora relevantnog u kontekstu ove disertacije, dakle Imotske krajine, Vrgorske krajine i neretvanskog područja, odnosno graničnih područja uz hercegovačku granicu zbog čega neće biti riječi o selima Makarskog primorja u kojima nije zabilježeno djelovanje križarskih skupina pa stoga nisu predmet ovoga rada.

Tako iz elaborata stanice Narodne milicije u Metkoviću doznajemo da je Metković kao trgovačko središte predstavljao i glavni političko-administrativni centar Neretvanske doline u kojemu je glavnu riječ imala „trgovačka buržoazija koja je po selima imala svog oslonca u imućnijim seljacima, a ovi su ujedno bili i nosioci političkih stranaka“.²⁸⁷ Politička podjela se odrazila i na podjelu među samom „buržoazijom“, ali i među seljacima u okolnim selima. Povećan utjecaj HSS nije objašnjen samo nacionalnim sastavom stanovništva tadašnjeg Metkovića nego i omraženosti ondašnjeg „vojnofašističkog režima“ zbog čega je „narod glasujući za opoziciju davao oduška svom neraspoloženju“.²⁸⁸ Naime, među 4 500 predratnih stanovnika Metkovića, većina su bili Hrvati uz 14 srpskih i četiri muslimanske obitelji. „Za vrijeme stare Jugoslavije raspirivana je nacionalna netrpeljivost među mještanima, a ponegdje se i danas primjećuje ovo kod pojedinih konzervativnijih elemenata i to onih koji su neprijateljski raspoloženi prema današnjici“, ističe se u drugom elaboratu.²⁸⁹ „Kler je držao u neprosvijećenosti i sujevjerju široke mase“²⁹⁰ što je navodno rezultiralo velikom stopom nepismenih. Iako je riječ o razdoblju prije Drugog svjetskog rata, u elaboratu se ističe da je utjecaj svećenstva bio orijentiran „više ustaški“²⁹¹. Prema navodima iz elaborata, HSS-ovci su početkom Drugog svjetskog rata započeli suradnju s „okupatorom“ jer su u stranci prevladavali „proustaški elementi“²⁹², a „naročito je kler potpuno prešao na stranu okupatora i ustaša“²⁹³. Štoviše, „stav klera prema okupatoru bio je takav da su se ustaše u najtežim prilikama obraćali na njih“, a „u tome se naročito isticao fratar Bilobrk koji je emigrirao“.²⁹⁴ Na neretvanskom

²⁸⁷ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 108, Elaborat o radu stanice Narodne milicije Metković, nedatirano. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 141 – 144.

²⁸⁸ Isto.

²⁸⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 108, Elaborat o radu stanice Narodne milicije Metković, nedatirano. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 709 – 718.

²⁹⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 108, Elaborat o radu stanice Narodne milicije Metković, nedatirano. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 141 – 144.

²⁹¹ Isto.

²⁹² HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 108, Elaborat o radu stanice Narodne milicije Metković, nedatirano. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 709 – 718.

²⁹³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 108, Elaborat o radu stanice Narodne milicije Metković, nedatirano. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 141 – 144.

²⁹⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 108, Elaborat o radu stanice Narodne milicije Metković, nedatirano. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 709 – 718.

prostoru ustaški utjecaj je najjači bio upravo u Metkoviću što se pokušalo objasniti „klasnim interesima“ odnosno većim udjelom „buržoazije“.²⁹⁵ Osjetno nezadovoljstvo prema novoj vlasti u Metkoviću zadržalo se i u prvim poslijeratnim mjesecima. Tako je u Dopisu OZN-e za kotar Metković Okružnoj OZN-i Makarska od 28. listopada 1945. zabilježeno da je održan omladinski miting u znak godišnjice „oslobođenja“ Metkovića „na kome se je primijetilo prilično učešće i oduševljenje omladine iz svih sela osim iz varoša Metkovića“.²⁹⁶ Štoviše, „građanstvo je pokazalo vrlo slab interes za ovaj miting, dok je jedan omladinac čije ime još ne znamo glasno zviždao“.²⁹⁷ Stoga je zaključeno da „nema boljeg lijeka za ugušiti reakcionarne parole, što taj, pokazati nešto strogi i pronaći neki modus i način, da ih se što više prijetnjama ušutka“.²⁹⁸

Područje Imotske krajine u poslijeratnim godinama se dijelilo na tri stanična područja – Imotski, Zagvozd i Cistu Provo, zbog čega se ovdje potrebno osvrnuti na zabilješke u svim navedenim elaboratima. U elaboratu stanice Narodne milicije Imotski je zabilježeno da je uslijed teških ekonomskih i političkih prilika 1928./1929. veliki broj mještana iselio u zapadnoeuropske zemlje, napose Belgiju i Francusku, uključujući 92 osobe koje su pristupile Ustaškom pokretu. Godine 1938. i 1939. većina se vratila kućama gdje su nastavili s organiziranjem Ustaškog pokreta zbog čega se prilikom kapitulacije Kraljevine Jugoslavije na imotskom terenu nalazio veći broj „zakletih“ ustaša. Osim toga je osnivanjem NDH ustašama prišao i veći broj pripadnika Mačekove zaštite. „Stanično područje većim djelom u toku NOB-e nalazilo se je pod dominacijom ustaša i okupatora“, iako je bilo povremenih upada NOV-e pod čijom se dominacijom nalazilo nekoliko sela poput Ričica, Lokvičića i Podosoja, ističe se u istom elaboratu. Stoga je razumljiv i odnos broja Imočana koji su otišli u NOV s brojem onih koji su pristupili Oružanim snagama NDH. Tako se u elaboratu ističe da je „na području ove stanice u neprijateljskim redovima bilo: 873 ustaša, 147 ustaških milicionera, 23 žandara, 23 policajaca, 12 agenata, 65 špijuna, oko 40 pripadnika Njemački divizija, 7 četnika, financa 42, ustaški funkcionera 9, službenika 48, legionara 13 i oko 1.500 domobrana“. U usporedbi s tim, „sa staničnog područja u 1941 godini u NOV-u pošlo je oko 10 lica, u 1942 godini oko 75 lica, u 1943 godini oko 165 lica, a u 1944 godini do opće mobilizacije na ovom području pošlo je oko 300 lica“, a „naročiti odziv u NOV-u u 1942 i 1943 godini bio je kod Srba“. Štoviše, „većina

²⁹⁵ Isto.

²⁹⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dopis OZN-e za kotar Metković Okružnoj OZN-i Makarska, 28.10.1945. (prethodno kutija 163). B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1000 – 1002.

²⁹⁷ Isto.

²⁹⁸ Isto.

stanovništva, a naročito ustaške obitelji na okupatora i ustaše gledali su sa simpatijama“. Aktivnih suradnika NOP-a, osim obitelji partizanskih boraca je bio veoma malen broj iako se krajem rata on povećavao. U poslijeratnom razdoblju do trenutka pisanja elaborata 1957. na spomenutom je staničnom području za krivična djela protiv naroda i države osuđeno oko 170 osoba, 108 je strijeljano, 157 pripadnika HOS-a je pobjeglo u emigraciju, a nakon završetka rata je emigriralo još oko 25 osoba. Pretpostavljalo se da je većina pripadnika HOS-a izginula, naročito pri povlačenju prema austrijskoj granici, iako nije bilo isključeno da su nastavili živjeti pod tuđim imenom negdje u Slavoniji ili Vojvodini²⁹⁹, što će u ovoj disertaciji biti predstavljeno u četvrtom poglavlju na primjeru Mate Vrljića zvanog Car. Gvardijan samostana i župnici na ovom prostoru su bili aktivni na okupljanju vjernika, a „sve u cilju podrivanja postojećeg društvenog uređenja“.³⁰⁰

Slično području stanice Narodne milicije Imotski, na prostoru stanice Narodne milicije Zagvozd je zabilježeno da se veći broj osoba iselio uslijed teških prilika 1929., a 41 osoba je kasnije pristupila Ustaškom pokretu. Domovima su se počeli vraćati 1938. kada su na tom prostoru počeli organizirati Ustaški pokret pa je tako do kapitulacije Kraljevine Jugoslavije ondje bilo oko 210 „zakletih“ ustaša“. Uspostavom NDH pripadnici Mačekove zaštite su se pridružili ustašama pod čijom je dominacijom ovaj prostor ostao do kraja rata. O toj dominaciji i u ovom slučaju svjedoče brojke pripadnika raznih oružanih postrojbi. Tako je s ovog staničnog područja bilo: 316 ustaša, 75 špijuna, 14 policajaca, 40 žandara, 25 financa, 191 domobran, 7 SS trupa i 35 legionera. S druge strane, partizanskim postrojbama je 1941. pristupilo 13 osoba, 1942. 6, 1943. 69, a 1944. je mobilizirano 666 osoba. Sve partizanske obitelji su aktivno pomagale NOP uz jedan manji broj ostalih stanovnika. Nakon završetka rata je u inozemstvo uspjelo pobjeći 20 osoba koje su s obiteljima održavale kontakt i u pismima napadale tadašnje društveno uređenje. Za krivična djela protiv naroda i države su na vremenske kazne osuđene 74 osobe. S obzirom da je prostor Zagvozda bio pogodan za skrivanje, nakon rata su se na tom terenu zadržavali križari koje su uglavnom pomagali zaseoci Buljubašići i Milići, a zbog čega je dio mještana osuđen na zatvorske kazne. Svećenstvo na ovom terenu je nastavilo „podrivati“ komunističke društvene organizacije, nazivajući ih „hereticima“ i „propalicama“. Čak je i nekoliko komunista „klonulo pred tom duhovnom silom, krstili su djecu i obavljali druge crkvene ceremonije“.³⁰¹

²⁹⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 107, Elaborat o radu stanice Narodne milicije Imotski, nedatirano. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 37 – 45.

³⁰⁰ Isto.

³⁰¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 106, Elaborat o radu stanice Narodne milicije Zagvozd, nedatirano. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 46 – 50.

Gotovo identično je zabilježeno i za područje stanice Narodne milicije u Cisti Provo. I ondje je uslijed teških prilika 1929. iselio dio mještana od kojih je 30 pristupilo Ustaškom pokretu te su se 1938. vratili domovima. Tada su na ovom terenu započeli s organizacijom Ustaškog pokreta zbog čega je kapitulacijom Kraljevine Jugoslavije ondje bilo oko 300 „zakletih“ ustaša. Mačekova zaštita je u tom trenutku pristupila ustašama koji su i nad ovim prostorom zadržali dominaciju do kraja rata izuzev sela Dobranje, Svib i Biorine. S ovog staničnog područja je bilo ustaša 416, domobrana 616, oružnika 17, policajaca 14, ustaških i okupatorskih „špijuna“ 41, pripadnika SS postrojbi 37, agenata 34 te 2 financa. U NOV je 1941. dobrovoljno otišlo osam osoba iz sela Studenci. Godine 1942. je partizanskim postrojbama pristupilo oko 45 osoba, te 1943. oko 25 mještana. Krajem 1944. mobilizirano je u NOV oko 700 stanovnika. Aktivnih suradnika NOP-a je bilo svega 20-tak osoba iako su povremeno i drugi mještani davali pomoć, uglavnom na zahtjev suradnika NOP. Nakon završetka rata su za krivična djela protiv naroda i države osuđena 42 mještana, od kojih 15 na smrtnu kaznu. Sa svojim „neprijateljskim“ radom naročito se isticao don Jozo Marendić.³⁰²

Vrgorski prostor je nakon rata podijeljen na dva stanična područja – Vrgorac i Kozicu, iz čijih se elaborata doznaje o znatno drugačijoj situaciji na tom području. Prema prvom elaboratu, Vrgorac je prije rata bio politički i ekonomski centar u kojemu je glavnu riječ vodila „trgovačka buržoazija“. Navodno je bio omrznut među seljacima toga kraja jer su „vrgorski trgovci prednjačili u špekulacijama i upropašćavanju seljaka“ zbog čega se nepovjerenje prema tom gradu u selima održalo i nakon rata. Zbog tadašnjeg omrznutog režima i ovdje je najveći utjecaj u narodu imao HSS kojega je dijelom podupiralo svećenstvo. Utjecaj svećenstva je naročito bio jak u Dusini, „gdje se je preko crkve širila šovinistička propaganda protiv Srba“ što je rezultiralo velikim brojem ustaša u tom selu. U ostalim selima mještani su uglavnom odlazili u domobrane. Ipak, navodno je 95 % ovog prostora podupiralo NOP pa je tako u redovima NOV-e poginulo 255 mještana, a na strani „okupatora“ je poginulo i strijeljano ukupno 130 osoba.³⁰³ Slično je zabilježeno i na području stanice Narodne milicije Kozica gdje je stanovništvo također većinom podupiralo NOP s izuzetkom stanovnika Raščana i Kozičkih Poljica koji su pristupali Oružanim snagama NDH. Upravo je u tim selima utjecaj svećenstva

³⁰² HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 106, Elaborat o radu stanice Narodne milicije Cista Provo, nedatirano. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 31 – 36.

³⁰³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 110, Elaborat o radu stanice Narodne milicije Vrgorac, nedatirano. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 204 – 207.

navodno bio veći, a nakon rata se dio mještana odmetnuo u križare. Zbog „jatakovanja“ je određeni broj osoba iz Kozičkih Poljica bio osuđen na zatvorske kazne.³⁰⁴

Naravno, upitna je preciznost citiranih elaborata, naročito zato jer je njihovom usporedbom primjetno da su izrađivani u različitim razdobljima te su neujednačene kvalitete. Također valja istaknuti da je prethodni osvrt uključio samo elaborate za stanična područja, a ne za pojedina sela obuhvaćenog područja čija bi daljnja analiza istaknula istinsku kompleksnost tog prostora. Ta se složenost Zabiokovlja možda najbolje ocrtava upravo na vrgorskom primjeru. Naime, fra Petar Bezina napominje da se u vrijeme buđenja nacionalne svijesti i autonomaštva Vrgorac posebno isticao u težnji za ujedinjenjem Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom.³⁰⁵ Između dva svjetska rata se vrgoračkom kraju pojavljuju skupine pristaša komunističke ideologije³⁰⁶, ali i onih koji bivaju sve glasniji u želji za prelaskom na starokatoličku vjeru, pa čak i na pravoslavlje.³⁰⁷ Krajem Drugog svjetskog rata na oba „neprijateljska“ kotara, dakle imotskom i metkovskom, osjećala se „pomirljivost prema narodnim neprijateljima, a to je radi toga što se ovi narodni neprijatelji nijesu svojim radom dovoljno izdvajali od okoline, te prema tome ni dovoljno uočeni od masa, kao što je to slučaj na Makarskom i Vrgorskom kotaru“. Štoviše, „dobar dio masa na imotskom i jedan dio na metkovskom kotaru ustaški raspoložen, nije gledao u ovima narodne neprijatelje, i kao takve ih nije osuđivao“.³⁰⁸

U prvim tjednima i mjesecima nakon partizanskog zauzimanja Dalmacije su se upravo zbog nesređenih kartoteka na imotskom i metkovskom području, dakle ondje gdje stanovništvo nije s oduševljenjem dočekalo „osloboditelje“, događale brojne „nepravilnosti“, pa se tako u istom izvješću navodi sljedeće:³⁰⁹

Kad su članovi Opunomoćstva došli u ta mjesta, zatvori su bili natrpani sa zatvorenicima. Naime hapšenja nisu vršena samo po nalogima Opunomoćstva, već su hapsile Komande Mjesta, NOO-i, pojedinci, što u prvi mah Opunomoćstvo nije

³⁰⁴HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 106, Elaborat o radu stanice Narodne milicije Kozica, nedatirano. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj, 130 – 131.

³⁰⁵ Petar BEZINA, Župljani župa povjerenih Franjevačkoj provinciji Presvetog Otkupitelja: žrtve rata 1941. – 1945., 1990. – 1995., Split, 2003., 1084.

³⁰⁶ Komunistička ćelija u Vrgorcu je osnovana 1930. pod vodstvom braće Srećka i Mirka Rakića te Jozice Martinca. Na lokalnim izborima 19. svibnja 1940. godine komunisti su osvojili osam mjesta u Općinskom vijeću u Vrgorcu. Marko BAJTO, Marko BUKLIJAŠ, Vrgoračko zabiokovlje, Zagreb, 2005., 32.

³⁰⁷ P. BEZINA, Župljani župa povjerenih Franjevačkoj provinciji Presvetog Otkupitelja, 1084.

³⁰⁸ HR-HDA, OZN-a za Hrvatsku, kut. 41, 11.42.1., Izvješće Opunomoćstva OZN-e biokovsko-neretvanskog područja, 22.12.1944. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj, 905 – 914. B. MATKOVIĆ, Imotska krajina, 555 – 564. M. RUPIC, V. GEIGER, Partizanska i komunistička represija, 252 – 260.

³⁰⁹ Isto.

uspjelo spriječiti. Članovi su se tako uglavnom pozabavili rješavanjem odnosno raščišćavanjem zatvora, jer je među uhapšenicima bilo dosta, koje je trebalo odmah pustiti. Zabavljeni ovakovim poslovima, ostale važne stvari rješavane su na dohvat, bez sistematskog plana. Ipak, nije učinjen neki propust koji bi za sobom povukao veće posljedice. Svi narodni neprijatelji za koje se znalo da se nalaze u mjestima uhvaćeni su, osim onih koji su prije pobjegli i dobro se krili. Pokupljene su neprijateljske arhive gdje su se pronašle... Postupak vojske na našem sektoru prilikom oslobađanja bio je pravilan na svim kotarevima, osim na kotaru Imotski. (...) Tako su i Metkoviću neki vojnici išli po kućama i od civila na svoju ruku uzimali razne predmete, kao satove, cipele itd. Zbog ovakovog postupka nastalo je negodovanje kod naroda, ali je to bilo spriječeno. Na Makarskom i Vrgorskom kotaru nije bilo nepravilnosti koje bi upadale u oči.

Osim toga, „odmah se pristupilo mobilizaciji za NOV, u čemu je učinjen jedan velik propust s tim, što su sela odmah mobilisana dok se nije tako aktivno pristupilo mobilizaciji građanstva i činovništva, što je na imotskom kotaru prouzrokovalo neraspoloženje seoskih masa i u mnogome prouzrokovalo dezerterstvo ili ne prijavljivanje u NOV“. Stoga su se među narodom imotskog kotara čula negodovanja i primjedbe na račun Mobilne komisije: „Govorili su da se i bolesni ljudi šalju u vojsku, bez da ih se pregled, da se šalju i stariji tako da se uopće ne vraća nitko tko se prijavi“. ³¹⁰ Tako je, primjerice, Petar Jović iz Gornjih Vinjana u prosincu 1944. primio poziv za NOV, ali se nije htio odazvati jer su mu neki u selu pričali da „kod partizana ne važi ako je netko bolestan i ako je ranije bio oslobođen od vojske“. Ovo je bio i Jovićev slučaj jer je bio slabovidan pa su mu „savjetovali da se ne prijavljuje jer će mu partizani iskidati isprave od bivših vojnih vlasti te uputiti u vojsku iako je nesposoban“. ³¹¹ Slične negativne reakcije izazvalo je izdvajanje hrane za NOV, koji teret je uslijed iscrpljenosti kotara Vrgorac i Makarska spao uglavnom na kotare Imotski i Metković, „gdje su mase manje svjesne i odane NOP“. Zabilježeno je da u imotskom kotaru „još dobar dio masa nasjeda neprijateljskoj propagandi“, a na tom području krio se i velik broj dezertera i onih koji su nisu htjeli odazvati mobilizaciji. ³¹²

³¹⁰ Isto.

³¹¹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Jovića, Zapisnik sa saslušanja Petra Jovića, 8.4.1945.

³¹² HR-HDA, OZN-a za Hrvatsku, kut. 41, 11.42.1., Izvješće Opunomoćstva OZN-e biokovsko-neretvanskog područja, 22.12.1944. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 905 – 914. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 555 – 564. M. RUPIC, V. GEIGER, *Partizanska i komunistička represija*, 252 – 260.

Veći dio svećenstva također je bio „neprijateljski raspoložen“ prema NOP-u, naročito na imotskom području gdje se osjećalo „življe kretanje“. Iako su u početku bili pasivni, svećenici su navodno već u prvim tjednima „oslobođenja“ počeli raditi, „iako prikriveno“. Štoviše, „razbacali su se po selima makarskog, metkovskog i imotskog kotara, kako bi što više dolazili u dodir sa masama i na njih djelovali“. U jednom su razgovoru don Kažo Lušić iz Kule, don Rade Jerković iz Metkovića i don Petar Našić iz Kule navodno govorili „da je ovo klasna borba i da će doći do intervencije kao u Grčkoj“.³¹³

Rad „reakcionera“ je vrlo brzo splasnulo jer je reakcija „uglavnom dotučena“, a „neki funkcioneri sa Imotskog i metkovskog kotara su utekli, a ostali su uhvaćeni i osuđeni“. Ovakav razvoj događaja je utjecao na pasiviziranje otpora i povlačenje „reakcije“ s politički pozornice. „Nastalo je nepovjerenje prema svakome, a to se osobito opazilo nakon što je uslijedilo hapšenje narodnih neprijatelja“, ističe se u citiranom izvješću. „Simpatizeri reakcije začahurili su se, ne djeluju, samo se ponegdje čuju glasine da će doći Englezi i da će biti drugačije“, no „sigurno je da postoje pojedinci koji se bave obavještavanjem neprijatelja“.³¹⁴

„Reakcija“ se pasivizirala, no to je bilo privremeno. Naime, da uspostava nove vlasti nije naišla na potpuno odobravanje među stanovništvom je zabilježeno i u kasnijim elaboratima Narodne milicije. Naime, „jedan veći broj ustaških koljača kažnjen je po narodnom sudu odmah iza oslobođenja dok je drugi broj nedavno otkriven za pokolj Srba pod Topolom, tako da se ustaške obitelji i danas neprijateljski drže prema Narodnoj vlasti“.³¹⁵ Ovaj navod potvrđuje da je narod prostora na kojima je komunistička odmazda bila snažnija unatoč privremenoj pasivizaciji „reakcije“ ipak odgovorio neprijateljstvom čime je stvoreno plodno tlo za nastanak vojnih i političkih protukomunističkih skupina.

Upravo su zbog „neprijateljskog raspoloženja“ na imotskom području, postrojbe KNOJ-a su odmah po završenim zadaćama u kotarima Makarska, Vrgorac i Metković težište svog rada prebacile na Imotsku krajinu. „Uspjeh je bio dobar“, no „kako je naš sektor velik, a bataljon nije popunjen, to nije u stanju da udovolji svim potrebama i uspješno radi na likvidiranju bandita“, zaključuje se u izvješću OZN-e iz prosinca 1944. godine. Zbog velikog broja uhićenih u sva četiri kotara, nepotpunih podataka te pomirljivosti i neprokazivanja od strane naroda, svi članovi Opunomoćstva posvetili su se terenskom radu zbog čega reorganizacija Opunomoćstva OZN-e još nije bila u potpunosti izvršena. Opunomoćstvo je preuzelo bivše sudske zatvore u

³¹³ Isto.

³¹⁴ Isto.

³¹⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 108, Elaborat o radu stanice Narodne milicije Metković, nedatirano. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 709–718.

Makarskoj, Vrgorcu i Imotskom, jer nije bilo, „povoljnijih“ zgrada, a osiguravale su ih postrojbe KNOJ-a.³¹⁶ Osim zatvora u Imotskom, veći broj osoba s biokovsko-neretvanskog područja je zatvoren u logorima u Makarskoj i Pločama³¹⁷ te u splitskom logoru Gripe³¹⁸, ali i u zagrebačkim logorima Kanal i Maksimir, odnosno zatvorima u Novoj Vesi, Petrinjskoj i Đorđićevoj.³¹⁹

Ujdurović navodi da su nakon zauzimanja biokovsko-neretvanskog područja „hapšeni reakcionarni i protivnarodni elementi koji su služili okupatoru i ustaškim vlastima“ iako su „najteži zločinci pobjegli za njemačkom i ustaškom vojskom“. Prema njegovim podacima, do 20. studenog 1944. u makarskom kotaru je uhićeno 30, u vrgorskom 40, u metkovskom 70, a u imotskom kotaru 76 ljudi koje su ispitivali i sudili im vojni sudovi. Prema istom autoru, do tog datuma je na smrt osuđeno i streljano 18 osoba u makarskom kotaru, 17 u vrgorskom, 16 u imotskom i navodno nijedna osoba na području Metkovića.³²⁰ Ipak, riječ je o netočnim podacima jer je, primjerice, u Metkoviću zabilježen veći broj strijeljanih.³²¹ Tako je, primjerice, NOV odmah po dolasku u Metković pristupila masovnim uhićenjima i fizičkoj likvidaciji svih onih za koje su vjerovali da će im biti protivnici pa je stoga zabilježeno strijeljanje zarobljenih domobrana u Jarčirogu kod Trna odmah poslije bitke na Vukovu klancu³²², strijeljanja na groblju svetog Ivana u Metkoviću³²³, kao i strijeljanja u podrumu Duhanske stanice u Metkoviću.³²⁴ No, čak i da je riječ o preciznim podacima, ostaje činjenica da se Ujdurovićevi navodi odnose na prva četiri tjedna nove vlasti pa stoga ni u kojemu slučaju ne otkrivaju prave razmjere komunističke represije, niti uključuju detalje o osobama kojima uopće nije suđeno i koje su likvidirane bez ikakve istrage.

³¹⁶ HR-HDA, *OZN-a za Hrvatsku*, kut. 41, 11.42.1., Izvješće Opunomoćstva OZN-e biokovsko-neretvanskog područja, 22.12.1944. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 905 – 914. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 555 – 564. M. RUPIC, V. GEIGER, *Partizanska i komunistička represija*, 252 – 260.

³¹⁷ B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 982, 984 – 987. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 655 – 659.

³¹⁸ Čitav popis logoraša na Gripama pronađen je u Državnom arhivu u Splitu i objavljen je u zbirci dokumenata koju je pod naslovom *Split i srednja Dalmacija u dokumentima Ozne i Udbe (1944. – 1962.)*, *Zarobljenički logori i likvidacije* (81 – 242). Potrebno je naglasiti da se vjerojatno radi o nepotpunom dokumentu koji je nastao krajem 1944. godine, pa se na temelju njega ne može sa sigurnošću ustanoviti koliko je doista zarobljenika s biokovsko-neretvanskog područja bilo zatvoreno u Splitu.

³¹⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dopis Opunomoćstva OZN-e za kotar Šestanovac, 15.6.1945. (prethodno kutija 169). B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 650 – 652.

³²⁰ M. UJDUROVIĆ, *Biokovsko-neretvansko područje*, 313.

³²¹ B. MATKOVIĆ, *Poslijeratna komunistička represija i križari na neretvanskom prostoru: djelovanje Milasove skupine u dokumentima UDBA-e i Narodne milicije* (1), 295 – 318.

³²² I. JURIĆ, *Borbe i stradanja Hrvata kotara Metković*, 181.

³²³ Isto, 175 – 180.

³²⁴ Darko UTOVAC, *Metković u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Izlaganje sa znanstvenog skupa „Metković 600“, Metković, 9. – 11.6.2022. Tekst izlaganja autorici ustupio Darko Utovac.

Za vrgoračko područje ostalo je sačuvano nekoliko dokumenta s imenima likvidiranih, kao na primjer popis 62 osobe streljane bez sudske presude od 15. srpnja 1945.³²⁵ i popis 24 osobe streljane na temelju sudske presude od 17. srpnja 1945. godine.³²⁶ Također je dostupan i dokument OZN-e od 27. listopada 1945. s popisom 56 osoba, uključujući 17 žena, kojima nije suđeno, a koje su likvidirane tijekom Drugog svjetskog rata.³²⁷ Na ovom popisu se nalaze i osobe likvidirane 15. lipnja 1942., no s obzirom da za veći broj osoba nedostaju podaci o datumu i okolnostima smrti, ne može se sa sigurnošću reći jesu li te ubijene prije zauzimanja Vrgorca 1944. godine ili nakon tog trenutka. Osim toga, sačuvan je i Oglas Vojnog suda Oblasti VIII. korpusa NOVJ Vijeća pri komandi Biokovsko-neretvanskog područja od 11. studenog 1944. kojim se dvanaest Dusingjana osuđuje na smrtnu kaznu, gubitak časnih prava i konfiskaciju imovine.³²⁸

Koliko su postojeći popisi ratnih žrtava nepouzdati dokazuje upravo primjer Vrgorske krajine. Naime, prema podacima Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača, ukupan broj žrtava na tom području bio je 375, uključujući 52 osobe koje su ubili Nijemci, 161 koje su ubili Talijani, 21 ubijenu od ustaša i 160 osoba koje su ubili četnici.³²⁹ No, Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava RH ustanovila je preko 630 žrtava Drugog svjetskog rata i poraća iz 17 naselja Vrgorske krajine. Ipak, ni taj broj se ne može uzeti kao konačan s obzirom na činjenicu da nedostaju podaci za pojedina sela tog prostora.³³⁰

Također, prema podacima iz dokumenta UDB-e od 13. travnja 1948.³³¹, nakon „oslobođenja“, odnosno 1945. i 1946., s makarskog područja je likvidirano 10 muškaraca u dobi između 24 i 54 godine, no Ujdurovićevi podaci, odnosno Oglas Vojnog suda Oblasti VIII. korpusa NOVJ Vijeća pri komandi Biokovsko-neretvanskog područja od 10. studenog 1944. kojim se 18 osoba s makarskog područja osuđuje na smrtnu kaznu, gubitak časnih prava i

³²⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Popis strijeljanih bez vojnog suda, 15.7.1945. (prethodno kutija 164). B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 966 – 969.

³²⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Popis strijeljanih osudom vojnog suda, 17.7.1945. (prethodno kutija 164). B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 970 – 971.

³²⁷ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Spisak lica, koja su streljana bez osude vojnog suda, od početka N.O.P., Br. 402, 27.10.1945. (prethodno kutija 163). B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 520 – 522. B. MATKOVIĆ, *Split i Srednja Dalmacija*, 431 – 433. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 997 – 999.

³²⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Popis strijeljanih Dusingjana, 11.11.1944. (prethodno kutija 164). B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 895 – 897.

³²⁹ HR-HDA, *Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (ZKRZ)*, kut. 33, 2624/45, 2. Biokovsko-neretvanski okrug.

³³⁰ HR-HDA, *Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Republike Hrvatske*, kut. 244 i kut. 245.

³³¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Podaci o likvidiranim osobama, 13.4.1948. (prethodno kutija 165). B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 575 – 577. B. MATKOVIĆ, *Split i Srednja Dalmacija*, 445 – 447. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1073 – 1076. M. RUPIC, V. GEIGER, *Partizanska i komunistička represija*, 808 – 811.

konfiskaciju imovine³³², upućuju na činjenicu da ni taj broj nije točan. Štoviše, knjiga UDB-e s popisom strijeljanih osoba na kotaru Makarska nepoznatog datuma otkriva da je broj likvidiranih i na tom području bio znatno veći.³³³ Nadalje, jedan nedatirani poslijeratni popis s imenima 32 osobe likvidirane između svibnja 1945. i studenog 1946. potvrđuje da je poslijeratnih likvidacija svakako bilo.³³⁴ Prema podacima UDB-e od 3. svibnja 1948., između 28. listopada 1944. i 3. svibnja 1948. na području Imotske krajine je likvidirano 67 osoba u dobi između 18 i 71 godinu, uključujući šest žena.³³⁵ Dio likvidiranih osoba bili su pripadnici križarskih organizacija, odnosno škripara ili kamišara, kako su nazivani.

Iako se prve križarske skupine na dalmatinskom prostoru osnovane još 1944., uspješnim akcijama KNOJ-a i OZN-e veoma je brzo dolazilo do njihova osipanja, pa se djelovanje pojedinih skupina svelo na puko preživljavanje. Tako je na Biokovu i neretvanskom prostoru broj križara od 1400 do 1500 pao na otprilike 500 u srpnju 1945. godine.³³⁶ O ovim prvim mjesecima osnivanja križarskih skupina svjedoče brojni dokumenti. Kako je istaknuto u prethodnim dijelovima ove disertacije, u izvješću OZN-e za Srednju Dalmaciju za veljaču i ožujak 1945. je navedeno da „o bilo kakvim neprijateljskim organizacijama ne može se govoriti, niti o bilo kakvom organizovanom radu neprijatelja, osim pojedinačnih ispada pristalica raznih reakcionarnih grupa, što se u zametku suzbija protuakcijama naših organizacija, a u težim slučajevima same OZNE“.³³⁷ Osim toga je u zapisniku savjetovanja Opunomoćstva OZN-e III. odsjek za oblast VIII. korpusa Narodnooslobodilačke vojske (NOV) Jugoslavije od 1. i 2. ožujka 1945. Petar Ljuština istaknuo da su „ustaške“ organizacije „zahvaljujući našim vojničkim i političkim udarcima danas mrtve“ iako to ne znači da je njihovo djelovanje potpuno prestalo te se osvrće na problem križara i potrebu njihove brze likvidacije.³³⁸ No, kako je također ranije istaknuto, već u izvješću OZN-e za Srednju Dalmaciju za travanj 1945. je zabilježeno da na prostoru kotara Solin-Split „ustaških i četničkih elemenata

³³² HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Oglas Vojnog suda Oblasti VIII. korpusa NOVJ, 10.11.1944. (prethodno kutija 164). B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 892 – 894.

³³³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Popis strijeljanih na kotaru Makarska, nedatirano (prethodno kutija 164). B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1021 – 1029.

³³⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju* br. 122, Popis osoba likvidiranih „kratkim postupkom“ na području kotara Metković, nedatirano. B. MATKOVIĆ – S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1011 – 1012.

³³⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Popis likvidiranih Opunomoćstva UDB-e za kotar Imotski, 3.5.1948. (prethodno kutija 165). B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 772 – 781. B. MATKOVIĆ, *Split i Srednja Dalmacija*, 484 – 492. B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 612 – 617. M. RUPIC, V. GEIGER, *Partizanska i komunistička represija*, 920 – 925.

³³⁶ Z. RADELIC, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 458.

³³⁷ HR-HDA, *OZN-a za Hrvatsku*, 11.31.9. B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 405 – 410. M. RUPIC, V. GEIGER, *Partizanska i komunistička represija*, 367 – 371.

³³⁸ HR-HDA, *OZN-a za Hrvatsku*, 11.3.1. B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 97 – 110. M. RUPIC, V. GEIGER, *Partizanska i komunistička represija*, 390 – 396.

ima u svim selima, grupišu se i ubacuju razne parole”.³³⁹ U narednom izvješću za svibanj 1945. OZN-a za Srednju Dalmaciju javlja o pojačanom radu “reakcije koja se vrlo brzo snašla i prilagodila svoj rad uslovima po završetku rata”.³⁴⁰ Štoviše, “reakcija u svome radu u mnogome koristi neaktivnost, pa čak i odsutnost našeg političkog djelovanja u selima od kojih su se naši politički rukovodioci po oslobođenju i previše udaljili.”³⁴¹

Citirane podatke valja uzeti s oprezom jer riječ je o izvješćima koja su pisana u trenucima kada vlast nije raspolagala detaljnijim spoznajama o djelovanju „reakcije“ do kojih će doći tek u kasnijem razdoblju ponajviše zahvaljujući uhićenjima pojedinih križara i njihovih pomagača. No, spomenuti podaci ipak upućuju na očekivane oscilacije u djelovanju križarskih skupina u prvim poslijeratnim mjesecima kada su one još uvijek u fazi boljeg organiziranja kao i razvijanja mreža jataka u čiju su se pomoć pripadnici tih skupina mogli pouzdati. Do konsolidacije „reakcionarnih“ redova će doći već u proljeće 1945. pa već tada počinje i stvaranje prvih križarskih organizacije što je uočljivo na primjeru zaseoka Šetke o kojemu će više riječi biti u petom poglavlju. U narednim godinama organiziranost protukomunističkog otpora će se dodatno učvrstiti, naročito prelaženjem hercegovačkih križara na dalmatinski teritorij pa će tako na srednjodalmatinskom području djelovati nekoliko većih grupa poput skupine duvanjskog križara Mirka Kapulice i imotskog križara Nedjeljka Piplice koja će se kretati na prostoru između Imotske krajine i planine Kamešnice pa sve do planine Raduše koja predstavlja prirodnu granicu između Hercegovine i Bosne.

Radelić ističe da je upravo Dalmacija prednjačila u prelaženju bosansko-hercegovačkih križara na hrvatski teritorij.³⁴² Ovo je posebno bilo zamjetno u splitskom zaleđu na primjerima spomenutog Mirka Kapulice koji se povezao s imotskim križarima i razvio mrežu suradnika na području Cetinske krajine te Ivana Milasa iz Čapljine koji se zadržavao i na neretvanskom prostoru. Tako su, na primjer, neretvanske križarske skupine djelovale na području od Metkovića do Mostara zbog čega im je bilo teško ulaziti u trag. Među njima je bilo ljudi s obje strane granice, a svojim djelovanjem su prema navodima SDS-a uspjeli zastrašiti „aktiviste“ u Hercegovini i na metkovskom području. Iako im je OZN-a BiH uz potporu bataljuna KNOJ-a „stalno bila za petama“, križari koji su odlično poznavali teren su se često premještali s jednog

³³⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Izvještaj OZNA-e za srednju Dalmaciju za travanj 1945. godine (prethodno kutija 168). B. MATKOVIĆ, *Split i Srednja Dalmacija*, 49. B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 417 – 441.

³⁴⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Izvještaj OZNA-e za srednju Dalmaciju za svibanj 1945. godine, 3.6.1945., Br. 714/45 (prethodno kutija 168). B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 460 – 472.

³⁴¹ Isto.

³⁴² Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 460.

područja na drugo što je otežavalo potragu.³⁴³ Stoga je Opunomoćstvo OZN-e u Metkoviću bilo prisiljeno izvršiti „niz kombinacija“ s ciljem likvidacije križarskih skupina, iako su pojedinci uspjeli izbjeći zasjeđe i pobjeći. Tako je na području čitava metkovskoga kotara ukupno uhićeno ili likvidirano 66 križara i njihovih pomagača.³⁴⁴ Osim toga, iz elaborata Narodne milicije doznaje se da su pripadnici Narodne milicije iz Metkovića u suradnji s UDB-om sudjelovali u „čišćenju ostataka bande“ izvan svog uobičajenog područja djelovanja pa su tako, primjerice, u proljeće 1945. u Hrasnu u Hercegovini otkrili i likvidirali jednu križarsku skupinu od 30 pripadnika koja se skrivala u jamama.³⁴⁵

Do čestih prijelaza granice je dolazilo i na području Imotske krajine gdje su zajednički djelovali imotski i hercegovački križari, posebno oni iz okolice Tomislavgrada i Posušja³⁴⁶, koji su se u trenucima kada su na tom području bili ugroženi prebacivali na Vran planinu i pridruživali Kapulićinoj skupini.³⁴⁷ Bojevanja s druge strane granice priznali su u ranije spomenutom tekstu *Slobodne Dalmacije* i splitski pripadnici KNOJ-a. Sjetivši se tih događaja spomenuli su akciju u kojoj je krajem 1940-ih godina sudjelovalo oko sedam tisuća pripadnika KNOJ-a na području Kupreškog polja, ali „na pitanje kako se to obavljalo kaže da ni danas nije mudro otkrivati metode rada“.³⁴⁸ Priznali su i svoje gubitke „tamo negdje oko Posušja“.³⁴⁹

Znatne poteškoće komunističkim vlastima u identificiranju, lociranju i hvatanju križara na pograničnom dalmatinsko-hercegovačkom području su predstavljali konfiguracija terena, nacionalna struktura, odnosno povezanost Hrvata u Dalmaciji s onima u Hercegovini te lakša prohodnost granice koja je omogućavala brzo prebacivanje križara iz Bosne i Hercegovine u Hrvatsku i obratno.³⁵⁰ O značaju konfiguracije i povezanosti dalmatinskog i hercegovačkog prostora u odnosu prema djelovanju križarskih grupa svjedoči i elaborat SDS pod naslovom „Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska“.³⁵¹ U njemu se navodi da „s obzirom da područje današnjeg makarskog kotara najvećim svojim dijelom graniči s Bosnom i Hercegovinom, to u eri banditizma banditima nije predstavljalo poteškoću povremeno boraviti

³⁴³ HR-HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17, Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 912 – 932. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1182 – 1202.

³⁴⁴ Isto.

³⁴⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 108, Elaborat o radu stanice Narodne milicije Metković (1959.). B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 134 – 140.

³⁴⁶ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945.-1950.*, 462.

³⁴⁷ Isto, 460.

³⁴⁸ S. GAZDE, *Rat kad je izbio mir*.

³⁴⁹ Isto.

³⁵⁰ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945.-1950.*, 460.

³⁵¹ HR-HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17, Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 912 – 932. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1182 – 1202.

i djelovati u Dalmaciji ili na terenu BiH-e“.³⁵² Štoviše, „često puta akcije organa UDB-e na hvatanju i uništenju bande, bilo to grupa ili pojedinaca, bile su dosta otežane, baš zbog toga što su ti banditi često prelazili s jednog terena na drugi i nalazili se uvijek ondje gdje im je bilo sigurnije“.³⁵³ Na operativnoj razini izazov su predstavljale i odvojene nadležnosti, naročito na smjeru Imotski – Posušje koji je okosnica ove disertacije. Tako je, primjerice, u dopisu Opuномо́ства OZN-e za kotar Imotski upućenom 26. prosinca 1945. Okružnoj OZN-i u Makarskoj istaknuto da bi „dobro bilo da pošaljete tj. izvadite iz saslušanja od tih pojedini, a ako se tiče nešto Hercegovine, da im pošaljemo tako da se i oni znaju ravnati, u vezi njihovih bandita, a ako sa nama graniče“.³⁵⁴ Radi učinkovitije borbe protiv križara u pograničnom području neophodna je bila stalna komunikacija o kojoj svjedoči drugi dopis Opuномо́ства OZN-e za kotar Imotski u kojemu Okružnu OZN-u u Makarskoj obavještavaju da „što se je ticalo Posušja to smo za njega poslali, a što je bila sa terena Ljubuški poslano je njima, tako da znadu poduzeti mjere na svome sektoru“.³⁵⁵ Osim toga, u ovakvim okolnostima je broj pripadnika raznih križarskih skupina često varirao pa brojke dostupne u izvješćima OZN-e, odnosno UDB-e treba uzeti s oprezom. Složenost ove problematike posebno će doći do izražaja prilikom pokušaja rekonstruiranja organizacije križarskih skupina koje čine okosnicu ove disertacije pa unatoč većoj dostupnosti dokumenata njihovo djelovanje djelomično ostaje tajnovito i samim tim podložnije legendarnom statusu o kojemu je više riječi bilo u uvodnom dijelu ovoga rada.

³⁵² Isto.

³⁵³ Isto.

³⁵⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Nenadića, Dopis Opuномо́ства OZN-e za kotar Imotski, 26.12.1945.

³⁵⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Nenadića, Dopis Opuномо́ства OZN-e za kotar Imotski, 18.12.1945.

IV. ORGANIZIRANJE ORUŽANOG PROTUKOMUNISTIČKOG OTPORA U POGRANIČNOM DALMATINSKO-HERCEGOVAČKOM PROSTORU: DJELOVANJE ZNAČAJNIJIH KRIŽARSKIH SKUPINA IZMEĐU KAMEŠNICE I METKOVIĆA (1944.-1951.)

U uvodnom dijelu ove disertacije je istaknut značaj biokovsko-neretvanskog prostora uz rubni dio Hercegovine u istraživanju organiziranog protukomunističkog otpora u Hrvatskoj. Dostupni podaci napose upućuju na Imotsku krajinu kao prostor naročito intenzivne aktivnosti križarskih skupina i organizacija koje su od samog početka bile blisko povezane s bosansko-hercegovačkim skupinama. Tako je, primjerice, u dosjeu Ivana Vrdoljaka iz Grabovca zabilježena nedatirana napomena da su „pravi ustaški koljači pobjegli sa Nijemcima, prilikom njihovog povlačenja, dok je jedan mali dio ostao i organizirao kamišarsku bandu“. Među njima je navodno bio i Vrdoljak, „koji ima veze sa kamišarima iz Bosne“ koji su se navodno već u tom razdoblju prebacivali do Biokova i surađivali s imotskim križarima. „Doznaje se da se prebacuje neki koljač iz Livna, koji gore ima spoj sa Matom Madunićem i Kapulicom³⁵⁶ koji su rodom iz Ciste“, dodano je u istoj zabilješki.³⁵⁷ Dakle, riječ je o zbivanjima u samim počecima organiziranog protukomunističkog otpora tijekom kojih se razvija, a u kasnijim godinama dodatno učvršćuje povezanost dalmatinskog i hercegovačkog prostora koju je potrebno imati na umu tijekom istraživanja ove problematike.

No, kako je također istaknuto u uvodu ove disertacije, unatoč značaju biokovsko-neretvanskog prostora, broj znanstvenih i publicističkih radova o križarskim skupinama tog prostora je iznimno ograničen. Stoga ova disertacija nastoji popuniti spomenutu historiografsku prazninu zbog čega se posebno osvrće na značaj Imotskog u poslijeratnom hrvatskom protukomunističkom otporu postupno povezujući prostor između Kamešnice i Metkovića s relevantnim podacima o drugim značajnijim križarskim skupinama tog prostora i njihovim kontaktima na susjednom hercegovačkom terenu.

4.1. Korijeni organiziranog otpora na dalmatinskom i hercegovačkom području (1944.)

Već je u prethodnom poglavlje ove disertacije ukratko predstavljen tijek zbivanja na biokovsko-neretvanskom prostoru u drugoj polovici 1944. i prvoj polovici 1945. s posebnim osvrtom na postupanje komunističkih organa prema lokalnom stanovništvu. Naime, s obzirom da je na imotskom kotaru „dobar“ dio naroda bio „ustaški raspoložen“³⁵⁸, a komunistička

³⁵⁶ Opaska se odnosi na Antu Kapulicu iz Ciste Velike, a ne na duvanjskog križara Mirka Kapulicu.

³⁵⁷ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Vrdoljaka, Zabilješka, nedatirano.

³⁵⁸ HR-HDA, *OZN-a za Hrvatsku*, kut. 41, 11.42.1., Izvješće Opuomoćstva OZN-e biokovsko-neretvanskog područja, 22.12.1944. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 905

represija izraženija i njezini razmjeri sličniji onima na neretvanskom prostoru, upravo je na ovim područjima politički i vojni protukomunistički otpor mogao naići na plodnije tlo zbog čega je ondje već krajem 1944. došlo do osnivanja prvih križarskih skupina.³⁵⁹ Ipak, važno je istaknuti određene specifičnosti ova dva područja – imotskog i neretvanskog jer se u dokumentima i dostupnoj literaturi mogu naći tragovi koji upućuju na dva smjera kritična za razumijevanje organiziranja oružanog otpora u biokovsko-neretvanskom kraju. Prvi je smjer Široki Brijeg – Posušje – Imotski, a drugi Mostar – Sarajevo – Metković, odnosno planina Žaba.

Naime, u elaboratu republičkog SDS-a navedeno je da su krajem 1944. Nijemci i ustaše prilikom povlačenja iz neretvanske doline i južnog dijela Hercegovine prema Sarajevu „za sobom ostavljali više grupica ustaških zlikovaca, koji su se isticali u uništavanju srpskog življa 1941. i 1942. godine“.³⁶⁰ Riječ je ustvari o pripremama za gerilsko ratovanje koje su započete još u svibnju 1943. kao reakcija na širenje područja pod kontrolom NOV-e, a pripreme su bile povezane s njemačkim pristupom da se gerilskom ratovanju suprotstave ista sredstva i taktika. Stoga su Nijemci osnovali posebnu formaciju za organiziranje diverzija Jagdverband koja je obuhvaćala veći broj Jagdkomandi. Četiri desetine specijalno izobrazjenih ljudi su bile locirane u istočnoj Slavoniji, kod Gornjeg Vakufa, kod Sarajeva i kod Gospića, a imale su zadatak u suradnji s Ustaškom vojnicom voditi gerilski rat i izvršavati diverzije u partizanskoj pozadini. Tehničke poslove, odnosno planove, materijal te tehničko osoblje i obuku su osiguravali njemački vojni stručnjaci, a Ustaška obrana je davala ljudstvo. Vlasti NDH su državni teritorij podijelile na devet diverzantskih sektora među kojima je upravo onaj deveti pod zapovjedništvom Stanka Vasilja obuhvaćao područje Ljubuškog, Metkovića i Imotskog.³⁶¹ Prema navodima iz elaborata od radu inozemnih obavještajnih službi datiranom 1. prosinca 1955., njemački obavještajni centri su se nalazili u Ljubuškom, Mostaru i Sarajevu, a manji obavještajni punktovi NETZ³⁶²-II su djelovali u Imotskom i Metkoviću.³⁶³ Osim toga, pojedine križarske skupine na neretvanskom prostoru su svoje djelovanje koordinirale s grupom četnika

– 914. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 555 – 564. M. RUPIĆ, V. GEIGER, *Partizanska i komunistička represija*, 252 – 260.

³⁵⁹ B. MATKOVIĆ, Poslijeratna komunistička represija i križari na neretvanskom prostoru: djelovanje Milasove skupine u dokumentima UDBA-e i Narodne milicije (1), 295 – 318.

³⁶⁰ HR-HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17, Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 912 – 932. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1182 – 1202.

³⁶¹ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 206 – 209.

³⁶² Mreža.

³⁶³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 126, Elaborat o radu inozemnih službi. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1108 – 1169.

koji su se zadržavali u Hutovom blatu, „a za zajedničku akciju su imali direktive od Nijemaca kod kojih su se na kursu školovali“.³⁶⁴

Iako Radelić ističe da ostaje otvoreno pitanje koliko je rad na organizaciji gerilskog načina ratovanja utjecao na kasniju aktivnost križarskih skupina³⁶⁵, osnivanje takvih skupina na neretvanskom prostoru otkriva povezanost s diverzantima obučavanima na Ilidži kod Sarajeva.³⁶⁶ Štoviše, čini se da su upravo oni dali značajan poticaj nastajanju takvih skupina na spomenutom prostoru. Tako se u spomenutom elaboratu o radu inozemnih obavještajnih službi iz 1955. navode imena pripadnika skupine obavještajaca u Metkoviću među kojima su primjetni i pojedinci koji se nedvojbeno dovode u vezu s kasnijim djelovanjem križara, poput na primjer Duje Gabrića, Ivica Nalisa i Miće Repeše koji su likvidirani.³⁶⁷ U drugom dijelu istog elaborata popis je proširen i kategoriziran na strijeljane osobe i emigrante, a osim Nalisa, Repeše i Gabrića među strijeljanjima se ističe i ime Ivana Milasa o kojemu će također više riječi biti u ovom poglavlju.³⁶⁸ Važno je napomenuti da se u elaboratu SDS-a navodi i to da su iz diverzantske škole na Ilidži izdvojeni rukovoditelji grupe u Žabi i to Ivica Nalis, Dujo Gabrić, Mile Ostojić, Mato Šeput³⁶⁹, Žarko Krvavac, Gajto Martinović, pojedinci s hercegovačkog sektora te upravo Ivan Milas kao navodni zapovjednik križara na metkovskom području.³⁷⁰ No, kako će biti pojašnjeno u narednim odlomcima, Milas na neretvanski prostor dolazi znatno kasnije te se čini da nije imao izravnu vezu s križarskim skupinama u kojima su djelovali Nalis, Gabrić i ostali. Stoga ovaj primjer dobro ilustrira ranije spomenuti problem s kasnijim elaboratima jugoslavenskih službi koji su izrađivani prema sjećanju sudionika tih događaja često pritom zanemarujući izvješća lokalnih državnih institucija.

Ustvari, prema Milasovim navodima, u Hercegovinu je doista došlo preko 250 ljudi s ciljem da se organizira mreža osoba koje će djelovati na prostorima koje zauzmu partizani, a upravo su te osobe zatim upućivane na izobrazbu u Sarajevo. Metkovska grupa je bila prva, a na tečaj je prema Milasovom sjećanju otišla u lipnju 1944. godine. Milas je priznao da je

³⁶⁴ HR-HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17, Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 912 – 932. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1182 – 1202.

³⁶⁵ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 207.

³⁶⁶ B. MATKOVIĆ, Poslijeratna komunistička represija i križari na neretvanskom prostoru: djelovanje Milasove skupine u dokumentima UDBA-e i Narodne milicije (1), 306.

³⁶⁷ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 126, Elaborat o radu inozemnih službi. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1108 – 1169.

³⁶⁸ Isto.

³⁶⁹ Prema navodima istraživača Darka Utovca, nedugo nakon Šeputove likvidacije je od posljedica mučenja umrla i njegova supruga Matija Šeput. Darko UTOVAC, *Neretva i njezini ljudi*, Opuzen – Čitluk, 2022., 124.

³⁷⁰ HR-HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17, Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 912 – 932. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1182 – 1202.

Gabrića i Nalisa vidio u Širokom Brijegu u prosincu 1944. ili siječnju 1945. godine. Također je svjedočio i trenucima kada je ista grupa u kojoj su bili Gabrić i Nalis otišla na teren. Prema njegovim navodima ovo je svakako bilo nakon zauzimanja Mostara po postrojbama NOV-e nakon čega je Gabrića više puta sreo u Sarajevu. Posljednji put ga je vidio u Pazariću, naselju između Sarajeva i Bradine, kada se s Nalisovom grupom od 25 do 30 pripadnika pripremao otići „partizanima iza leđa“. S obzirom da je Sarajevo zauzeto po postrojbama NOV-e 6. travnja 1945., za pretpostaviti je da je do spomenutog susreta moralo doći krajem veljače ili tijekom ožujka iste godine. Pripadnici ove skupine su nosili „raznorodno“ odijelo s kapom i zvijezdom petokrakom, a među njima je Milas vidio i Niku Vladića. Skupina je na put krenula negdje u ožujku 1945., a prije polaska je Nalis tražio od Milasa informacije o putu oko Prozora. Zbog čega su mu ti podaci trebali Milas je doznao kasnije kada je u ljeto iste godine stigao na Vran planinu u Hercegovini. Ondje je od ramskog križarskog zapovjednika Stjepana Sičaje Gegana doznao da je metkowska grupa prvo došla k njemu na Vran gdje je ostala između 15 i 20 dana, a zatim otišla prema Žabi. Od te se grupe odvojio Niko Vladić koji je ostao u Vranu i koji će kasnije postati jedan od istaknutijih hercegovačkih križara.³⁷¹ Za pretpostaviti je da je Vladić svoja znanja prenio Sičaji, a zatim i ostalim širokobriješkim križarima ili ih je barem koristio u praksi dok je kasnije vodio jednu križarsku grupu.

Ipak, upitno je koliko su uspješne neretvanske skupine pod zapovjedništvom polaznika njemačkog tečaja u Sarajevu doista bile, o čemu će također više riječi biti u jednom od narednih dijelova ovog poglavlja. Naime, u prethodno citiranom elaboratu o radu inozemnih obavještajnih službi je istaknuto da su preživjeli članovi skupine preslušani i da su priznali suradnju. Također se navodi da su „svi bili na diverzantskom kursu u Kasindolu kod Sarajeva, na kojem su proučavali sve vrste eksploziva i bili pripremljeni za partizansku pozadinu“, no „nijesu uspjeli da bilo što naprave“.³⁷² Stoga je opravdana Radelićeva sumnja u utjecaj rada takvih skupina na kasnije križarske organizacije iako ostaje neupitno da su preživjeli pojedinci koji su prošli diverzantske tečajeve bili u mogućnosti prenositi svoje znanje i time ojačati djelovanje i učinkovitost križara na neretvanskom, a preko Vladića i na hercegovačkom prostoru. Posebno je upitno koliko su osobe koje su prošle spomenute tečajeve imale utjecaja na imotskom području. Naime, Ivan Milas u čijim je izjavama ostalo sačuvano obilje podataka o takvim tečajevima i njihovim polaznicima izričito je spominjao da su iz Mostara na tečajeve otišle grupe iz Metkovića, Čapljine, Stoca, Nevesinja i Gackog, no nije znao reći je li sličnih

³⁷¹ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa.

³⁷² HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 126, Elaborat o radu inozemnih službi. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1108 – 1169.

grupa bilo iz Širokog Brijega, Trebinja, Bileće, Konjica i Posušja. Milas je ipak istaknuo da je rad pripadnika njemačkog Polizeiattasche bio proširen na kotareve Posušje, Ljubuški, Široki Brijeg i Imotski, ali on u taj dio njihovog djelovanja nije bio upućen.³⁷³ Ovaj dio Milasove izjave svakako ostavljenim otvorenu mogućnost njemačkog utjecaja na ranu fazu budućeg protukomunističkog otpora u Imotskoj krajini, sličnu onome na metkovskom prostoru.

Iz prethodno citirane Milasove izjave jasno je da su Gabrić i Nalis krajem 1944. i početkom 1945. boravili u Širokom Brijegu. No, ostaje nepoznato jesu li ondje boravili i drugi polaznici spomenutog tečaja te jesu li imali ikakav utjecaj ili dogovor s pripadnicima HOS-a koji su se krajem 1944. upravo iz Širokog Brijega preko Posušja prebacivali u Imotsku krajinu koja se već nalazila pod kontrolom novih komunističkih vlasti o čemu će više riječi biti u narednom dijelu ovog poglavlja. Naime, već je u izvješću OZN-e biokovsko-neretvanskog područja od 22. prosinca 1944. ostalo zabilježeno da su se „sa Širokog Brijega prebacili ustaše – jamari na sektor Imotskog i otpočeli živjeli gerilsko-razbojničkim životom“.³⁷⁴ Štoviše, „oni su se povezali sa ustaškim obiteljima i onim banditima koji su se od prije krili, te se pojavljuju na mjestima gdje nema naše vojske“. „Čine razna nasilja i zvjerstva“, pa su tako u Podbablju navodno ubili nekoliko osoba te su izvršili napad na Općinski NOO Lovreć. „Nastoje spriječiti mobilizaciju za NOV, u čemu su prilično uspjeli“ te „šire parole da će se povratiti Nijemci, što im njihovi simpatizeri vjeruju“.³⁷⁵

Kako je također istaknuto u prethodnim poglavljima, redove ovih skupina su postupno popunjavali oni koji su željeli izbjeći mobilizaciju u partizanske postrojbe, no zbog stalnih uhićenja i progona po NOV-i potpomognutih narodnooslobodilačkim odborima, križarske skupine se nisu mogle značajnije omasoviti. Prema navodima iz spomenutog prosinačkog izvješća OZN-e, već je do tog trenutka uhvaćeno 40-tak križara i preko 150 dezertera koji su se krili oko kuća. Kako je također navedeno u prethodnom poglavlju, posljedica je bila pasiviziranje „reakcije“ i njezino povlačenje sa scene unatoč povremenim glasinama da će „doći Englezi i da će biti drugačije“. Ipak, „sigurno je da postoje pojedinci koji se bave obavještavanjem neprijatelja“, a to je naročito bio slučaj na imotskom kotaru „gdje ustaške obitelji održavaju veze sa 'zelenokadrovcima' i neprijateljskom vojskom u Širokom Brijegu“.³⁷⁶ Stoga će spomenuto prebacivanje skupina pripadnika HOS-a iz Širokog Brijega preko Posušja

³⁷³ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa.

³⁷⁴ HR-HDA, *OZN-a za Hrvatsku*, kut. 41, 11.42.1., Izvješće Opunomoćstva OZN-e biokovsko-neretvanskog područja, 22.12.1944. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 905 – 914. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 555 – 564. M. RUPIC, V. GEIGER, *Partizanska i komunistička represija*, 252 – 260.

³⁷⁵ Isto.

³⁷⁶ Isto.

prema Imotskom te njihovo povezivanje s lokalnim „zelenokadrovcima“ predstavljati zametak prvih križarskih skupina na prostoru Imotske krajine. Time će smjer Imotski – Posušje postati jedan od ključnih za razumijevanje početaka vojnog protukomunističkog otpora u Dalmaciji te samim tim središte povijesnih zbivanja i procesa koji su u središtu zanimanja ove disertacije. U narednom dijelu ovog poglavlja više će riječi biti upravo o prvoj fazi protukomunističkog otpora na smjeru Imotski – Posušje (1944. – 1945.) koji će u narednim godinama ostati okosnica protukomunističkog otpora u pograničnom području.

4.2. Organiziranje „zelenog kadra“ i prebacivanje pripadnika Ustaške vojnice iz Širokog Brijega na imotski teren (1944.)

Kako je istaknuto u uvodnom poglavlju, iako će protukomunističke gerilske skupine s vremenom postati poznate kao *križari*, valja naglasiti da je u prvim mjesecima njihovog organiziranja krajem 1944. uvriježen naziv na prostoru Imotske krajine bio *kamišari*, što je vidljivo iz velikog broja dokumenata koji datiraju iz tog razdoblja i zbog čega se taj naziv djelomično koristi u ovom dijelu disertacije. Tako je prilikom saslušanja bivši ustaša i križar Josip Todorčić iz Zmijavaca naveo da je dezertirao iz NOV-e u studenom 1944., a zajedno s njim su pobjegli Ante Šabić, Ivan Šabić i još nekoliko osoba. Bijeg je prema Todorčićevim navodima predložio Ivan Šabić kazavši da idu u „kamišare“ kako je to „nama ustašama naređeno“. U početku su se skrivali u bunkerima te su održavali dobar odnos s mjesnim odbornicima. Ubrzo su doznali o jednoj skupini nedaleko Zmijavaca kojoj su pristupili čime se brojčano stanje ove grupe povećalo na 10 do 15 pripadnika pod vodstvom Ante Šabića. Uglavnom je bila riječ o mještanima Zmijavaca uz tek jednu osobu rodom iz Podbablja. Svi su bili naoružani puškama te su raspolagali s nekoliko bombi. Todorčić objašnjava da je zadatak ove skupine bio boraviti u brdu iznad sela te ne dozvoliti partizanima da ih uhvate. „Čekali smo vezu s ostalim grupama“, tvrdi Todorčić, a „napadali nismo nikoga“. Preko skupine mještanki iz Runovića – Mile Puljiz, Ane Puljiz i Ive Marjanović, održavali su vezu s grupom u Sebišini kojom je rukovodio Ante Marjanović zvan Antiša. Pripadnici Marjanovićeve skupine su bili naoružani puškama, raspolagali su većom količinom streljiva, a imali su i jednu parabelu te jedan puškomitraljez. Osim u Sebišini, Marjanovićeva skupina se zadržavala i u Grabu dok je Šabićeva grupa uglavnom boravila u Buljanovoj ogradi i Gradini.³⁷⁷

³⁷⁷ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Josipa Todorčića, Zapisnik sa saslušanja, 27.2.1945. Prema podacima iz dosjea, Todorčić je za sudjelovanje u „bandi“ od 22. studenog 1944. do 24. veljače 1945. dana 5. travnja 1945. osuđen na kaznu smrti strijeljanjem. Vidi novinski tekst: Prvo javno suđenje zlikovcima i narodnim izdajicama u Imotskome, *Slobodna Dalmacija*, br. 142, 10.4.1945., 2.

Ove skupine su zajedno čekale okupljanje jačih snaga kojima su se planirali priključiti te nastaviti djelovati prema naređenjima. Mila Puljiz je u više navrata odlazila i u Mostar kamo je nosila pisma Marjanovićevoj bratu, a od njega donosila naređenja i razne letke. Iz Todoriceve skupine je do Marjanovićeve grupe povremeno odlazio Ivan Šabić koji je od Ante Marjanovića donosio novosti o navodnom napredovanju Nijemaca, opkoljavanju partizana te povratku ustaša u Dalmaciju.³⁷⁸ Veza je održavana i s Imotskim, a glavni kurir je bio Marko Šumelj iz Runovića koji je nosio pisma i u Imotskom ih predavao nekim trgovcima, navodno Slavi³⁷⁹ i Milanu Sučiću o kojima se govorilo da održavaju kontakt sa svim „kamišarskim“ skupinama na tom području te raspolažu najkonkretnijim informacijama o kretanju i akcijama partizana. Pripadnike Todoriceve i Marjanovićeve skupine su prehranjivale njihove obitelji zbog čega je njihovo kretanje uglavnom bilo ograničeno na blizinu sela. Pojedini križari su bili obučeni u civilna odjela, ali je bilo i onih u domobranskih, ustaškim i partizanskim odorama. „Nitko ne nosi petokraku na glavi“, istaknuo je Todorčić u svojoj izjavi. Štoviše, „skoro svi imamo slovo 'U' koje držimo kod sebe, te smo ga trebali staviti na glavu u slučaju dolaska Nijemaca ili ustaša na ovaj sektor“.³⁸⁰

No, kako je istaknuto u uvodnom poglavlju, u prvim tjednima oružanog protukomunističkog otpora za ovakve je skupine bio uvriježen i naziv „zeleni kadar“. O tome da je ovaj naziv doista bio ukorijenjen u Imotskoj krajini svjedoče i izjave pojedinih uhvaćenih križara. Dana 30. listopada 1944. uhićen je Ivan Vilenica koji je prilikom saslušanja u prostorijama OZN-e dana 22. studenog iste godine izjavio da je čuo za „zeleni kadar“ na Kamenmostu i Tomislavgradu kojemu je zapovjednik i organizator „neki Kapulica“.³⁸¹ Ipak, nejasno je o kojemu se Kapulici radi. Naime, postojali su Ante Kapulica iz Ciste Velike i Mirko Kapulica iz Prisoja (Tomislavgrad), no obojica su akteri zbivanja o kojima će više riječi biti u ostalim dijelovima ove disertacije. Mirko Kapulica je već tijekom 1944. u rodnom Prisoju organizirao miliciju koja je brojala i do 600 ljudi. Na suđenju je tvrdio da je miliciju osnovao kako bi spriječio Nijemce da regrutiraju duvanjske mladiće u SS Handžar diviziju. O ovim događajima je ostao i kratki zapis u mjesečnom izvješću Štaba 9. dalmatinske brigade od 28.

³⁷⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Josipa Todorčića, Zapisnik sa saslušanja, 27.2.1945.

³⁷⁹ Imotske trgovce Slavu Sučića i Nikolu Kušića kao „dobre“ križarima spominje u svojoj izjavi od 25. travnja 1945. i Jozo Đuzel. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Joze Đuzela, Zapisnik sa saslušanja, 24./25.4.1945. Također vidi: HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Zdilara, Zapisnik sa saslušanja, Ante Zdilara, Prijepis, 22.5.1945. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Anđe Zdilar i ostalih, Zapisnik sa saslušanja Mije Medvidovića, 26.4.1945.

³⁸⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Josipa Todorčića, Zapisnik sa saslušanja, 27.2.1945.

³⁸¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Vilenice, Zapisnik sa saslušanja, 22.11.1944. Kapulicu kao zapovjednika „zelenog kadra“ spominje i Stipe Mršić iz Donje Glavine“. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Stipe Mršića, Zapisnik sa saslušanja, 21.11.1944.

studenog 1944. upućenom Štabu VIII. dalmatinskog korpusa, a u kojemu se navodi kako su hercegovački franjevci i dijecezanski svećenici organizatori svih „bandi“ koji djeluju pod Kapuličinim zapovjedništvom na području zapadne Hercegovine³⁸², odnosno Tomislavgrada i Posušja.³⁸³

Ime Ante Kapulice, ustaškog zastavnika iz Ciste Velike, povezuje se s djelovanjem križarske skupine i organizacije na prostoru rodnog mu sela. Ante Kapulica je uhvaćen 27. prosinca 1945., a narednog dana je saslušan u prostorijama Kotarskog opunomoćstva OZN-e u Šestanovcu. Tom je prilikom izjavio da je prilikom zauzimanja Dalmacije po partizanima došao u Imotski te se zatim s Nijemcima povlačio do Posušja, odnosno Širokog Brijega. Prilikom povlačenja prema Mostaru pobjegao je natrag u Cistu gdje je zatekao 15 križara pa se odlučio s njima nastaviti skrivati.³⁸⁴ OZN-a je saznanja o ovoj križarskoj skupini imala već krajem 1944. godine. Naime, 24. prosinca 1944. je uhvaćen Ivan Plejić iz Ciste koji se s još nekoliko osoba planirao priključiti križarima. U svojoj izjavi danoj 25. prosinca 1944. Plejić je naveo da je njegova skupina pokušavala uspostaviti kontakt sa skupinom Ante Kapulice koja je navodno brojala 20-tak ustaša koji su se nalazili negdje oko Ciste i bili naoružani puškama, no nije znao preciznije reći gdje se točno Kapuličina skupina kretala.³⁸⁵ Na temelju zasad pronađenih dokumenata doista se ne može sa sigurnošću preciznije rekonstruirati kretanje te skupine, no poznato je da se prilikom napada KNOJ-a na križare u Cisti 1945., Kapulica nalazio na „drugoj strani gdje su oni poginuli“.³⁸⁶ S obzirom da je prema Kapuličinom sjećanju riječ o događaju koji se zbio početkom 1945., odnosno za Uskrs navedene godine, ostaje nejasno radi li se o križarskoj skupini koja se povezivala sa župnikom don Filipom Mandarićem o kojemu će više riječi biti u petom poglavlju ove disertacije. Kapulica dalje ističe da se nakon Uskrsa zadržavao u Cisti gdje ga je izdržavala obitelji te s nikim drugim nije održavao kontakte.³⁸⁷ Na temelju dostupnih podataka doista se ne može sa sigurnošću zaključiti koji je Kapulica prema navodima uhićenika bio zapovjednik „zelenog kadra“ u Tomislavgradu i Kamenmostu. Ipak, izglednije je da je riječ upravo u Mirku Kapulici koji se u to vrijeme već isticao kao jedan od organizatora protukomunističkog otpora na hercegovačkom terenu iako zasad ostaje nepoznato je li pred samo zauzimanje Imotske krajine po NOV-i doista boravio i na tom području.

³⁸² H. MANDIĆ, *Hercegovačka franjevačka provincija u Drugom svjetskom ratu i poraću*, 292.

³⁸³ Amir OBHOĐAŠ, Mario WERHAS, Bojan DIMITRIJEVIĆ, Zvonimir DESPOT, *Ustaška vojnica, Oružana sila Ustaškog pokreta u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. – 1945. (Druga knjiga, rujanj 1943. – svibanj 1945.)*, Zagreb., 2013., 160.

³⁸⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ante Kapulice, Zapisnik sa saslušanja, 28.12.1945.

³⁸⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Plejića, Zapisnik sa saslušanja, 25.12.1944.

³⁸⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ante Kapulice, Zapisnik sa saslušanja, 28.12.1945.

³⁸⁷ Isto.

U svakom slučaju, o „zelenom kadru“ u Imotskoj krajini su govorili i drugi svjedoci. Tako je „zeleni kadar“ na Kamenmostu spominjao i Nikola Đerek istaknuvši ustaškog zastavnika Milu Čarapinu kao navodnog zapovjednika. „Sakupljali su ostatke ustaša za ovaj kadar“, navodi Đerek ustvrdivši da je po istima bio uhićen, ali „kako sam bio neobrijan lagao sam da sam starije godište, te su me tako pustili“.³⁸⁸ O „zelenom kadru“ svjedočio je i Luka Bilić dana 12. studenog 1944. godine. U svojoj izjavi Bilić ističe da je povlačenjem Nijemaca u Imotskoj krajini, Joskan Grepo nagovarao mještane Runovića da ne idu u partizane, nego da ostanu kod kuće. Grepo je organizirao skupinu od 15-tak ljudi koja je skrovište pronašla u brdu Osoju poviše Runovića kojoj je pripadao i Bilić. Skupina je bila naoružana s pet ili šest pušaka i nekoliko bombi, a zapovijedanje grupom je preuzeo Adam Bakarić iz Runovića. Pripadnici skupine su se po danu kretali po selu, a noću su spavali u pojatama ili u brdu. Organizirana je i seoska straža, uglavnom od žena koje su javljale ukoliko bi opazile partizane nakon čega bi se pripadnici skupine skrivali u brdo gdje su zaklon mogli pronaći u nekoliko pećina. Skupina je uspostavila dogovor s odbornicima da se međusobno neće sukobljavati, a pojedini odbornici poput Ante Škore su održavali redovan kontakt s pripadnicima Bakarićeve skupine. Bakarić je uspio uspostaviti vezu sa „zelenim kadrom“ u Slivnu³⁸⁹ gdje je organizator navodno bio Marko Šapit iz Vrgorskih Poljica³⁹⁰ pod čijim se vodstvom prema Bilićevom kazivanju nalazilo oko 70 osoba. Pripadnici ove dvije skupine su se sastajali kod Bakarića kuća u Runovićima. Osim Slivna, Bakarić je također odlazio u Drinovce s namjerom da uspostavi kontakt s tamošnjim „zelenokadrovcima“, a među pripadnicima njegove skupine govorilo se da postoji još jedna grupa od preko stotinjak pripadnika na Puteševici u današnjoj općini Grude (Bosna i Hercegovina).³⁹¹ Veći broj pripadnika Bakarićeve skupine je pohvatan u noći s 11. na 12. studenog 1944. kada su ih pripadnici čete Neretvanskog partizanskog odreda zatekli na spavanju u jednoj pojati i unatoč bombi koju je vjerojatno bacio Grepo, partizani su uspjeli uhvatiti Bilića i još sedam osoba.³⁹²

Slično je o zelenom kadru ustvrdio i Jakov Bilić u svojoj izjavi od 20. prosinca 1944. godine. Bilić tako navodi da je „pred konac oslobođenja Imotskog čuo da se osniva 'zeleni kadar' u okolini Imotskoga“, čiji mu članovi i organizatori nisu bili poznati, no doznao je da je

³⁸⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Nikole Đereka, Zapisnik sa saslušanja, 20.11.1944.

³⁸⁹ O križarima u Slivnu je svjedočio u svojoj izjavi i Ante Kovačević koji navodi Juru Zeljka i Petra Barića kao križarske suradnike. „Ova dvojica kad su došli neki kamišari iz Hercegovine nastojali su organizovati kamišare u našem selu“, tvrdio je Kovačević također spomenuvši križare Ivana Protrku i Marka Sapića te istaknuvši da je čuo da k njima dolaze i neki iz drugih sela. Kovačevićovo svjedočenje odnosilo se na početak 1945. godine. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ante Kovačevića, Zapisnik sa saslušanja, 15.3.1945.

³⁹⁰ Danas: Poljica Kozička.

³⁹¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Luke Bilića, Zapisnik sa saslušanja, 12.11.1944.

³⁹² Isto.

riječ o osobama koje ne žele „ni u jednu ni u drugu vojsku“.³⁹³ Slično je istaknuto i jednom američkom dokumentu iz sredine veljače 1946. u kojemu je navedeno da je zeleni kadar organiziran krajem rata od simpatizera Vladka Mačeka koji su odbili služiti u HOS-u i odmetnuli se.³⁹⁴ Iako ovo nije u potpunosti točno, kako se može vidjeti i iz ovog prikaza organizacije i djelovanja zelenog kadra, činjenica ostaje da se naziv *zeleni kadar* održao dovoljno dugo da ostane zabilježen i u savezničkim dokumentima.

Iz Bilićeve izjave je nejasno kada je točno „zeleni kadar“ ustvari osnovan, no iz iskaza Ivana Mikulića iz Poljica proizlazi da je to po svemu sudeći bilo već u ljeto 1944. godine. Naime, Mikulić navodi da je u „zeleni kadar / ustaše“ stupio u kolovozu te godine, a u njegovoj presudi kojom je 26. ožujka 1946. osuđen na smrt je ostalo zabilježeno da je bio „vojnici ustaškog voda zv. 'Zeleni Kader' u Kamenmostu“ iz čega proizlazi da se naziv „zeleni kadar“ javljao kao alternativni za pojedine ustaške, a moguće i paravojne postrojbe koje su već tada počele djelovati samostalnije.³⁹⁵ Zauzimanjem Imotskog po NOV-i, Mikulić se s grupom ustaša povukao u Široki Brijeg gdje je njegova skupina dobila naređenje ustaškog dopukovnika Frane Primorca da s ustaškim nadporučnikom Emilom Storelijem³⁹⁶ ode na Kamešnicu³⁹⁷ jer „tamo ima zelenog kadra te da se sa njima povežemo i vratimo nazad“.³⁹⁸ Ovo potvrđuje Ivan Vujević izjavom da je Storelli dobio zadatak da „nas sprovede do Kamešnice i da nas dovede Petru Mikrutu bojniku iz Slivna“.³⁹⁹

Ovi navodi impliciraju da je „zeleni kadar“ počeo nastajati u trenucima kada je bilo jasno da bi NOV mogla zauzeti Imotsku krajinu, odnosno u tjednima koji su prethodili osvajanju Imotskog i to uglavnom od strane pripadnika Ustaške vojnice⁴⁰⁰ koji se nisu imali namjeru povlačiti. Nejasnim doduše ostaje spominjanje Petra Mikruta u ovom kontekstu. Naime, predratni ustaša i emigrant Mikrut, rođen 1902. u Slivnu, kotar Imotski, od sredine 1943. je zapovijedao 27. pripremnom bojnom u Sinju, a kraće vrijeme i 26. bojnom VI. ustaškog

³⁹³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Jakova Bilić, Zapisnik sa saslušanja, 20.11.1944.

³⁹⁴ TNA, WO 204/11575, Izvješće američke vojske, 19.2.1946.

³⁹⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Mikulića, Zapisnik sa saslušanja, 7.2.1946.

³⁹⁶ Emil Storelli se u kasnijem razdoblju krio u kući svoje tetke u Čapljini. Otkriven je početkom 1950. godine i odveden u zatvor u Splitu. Suđeno mu je sredinom svibnja 1951. te je 18. svibnja 1951. proglašen krivim i osuđen na smrt strijeljanjem. U drugoj polovici lipnja 1951. Vrhovni sud u Zagrebu je odbio njegovu žalbu zbog čega je izvršena kazna. Karton žrtve Drugog svjetskog rata i poraća, Iz privatne arhive. Storeli Emil...krvnik, *Slobodna Dalmacija*, br. 1956, 18.5.1951., 4.

³⁹⁷ Ime planine je u dokumentu napisano kao Kamišnica.

³⁹⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Mikulića, Zapisnik sa saslušanja, 25.1.1946.

³⁹⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Vujevića, Zapisnik sa saslušanja, 2.12.1944.

⁴⁰⁰ Reorganizacijom Oružanih snaga NDH u studenom 1944. su Ustaška vojnica i Domobranstvo NDH spojeni u Hrvatske oružane snage (HOS). Stoga se u ovoj disertaciji naziv Ustaška vojnica koristi za događaje do studenog 1944. koje je upravo vrijeme prebacivanja postrojbi HOS-a iz Širokog Brijega prema Imotskom. No, tjedni koji su prethodili zauzimanju Imotskog po NOV-i se odnose na ranije razdoblje, odnosno rujna i listopada 1944. zbog čega se ovdje upotrebljava naziv Ustaška vojnica.

stajao kod Žrnovnice. No, prema vlastitim navodima, Mikrut se krajem listopada 1944. povlačio preko Trogira, Šibenika, Drniša i Bihaća pa do Zagreba gdje je ostao do svibnja 1945. godine.⁴⁰¹ Nepoznato je zbog čega su zapovjednici HOS-a u Hercegovini u studenom 1944. vjerovali da se Mikrut povukao na Kamešnicu s pokušajem organiziranja otpora na toj planini, no dostupni podaci potvrđuju da se on u trenutku kada je Storellijeva skupina krenula prema Posušju, odnosno Imotskom, već bio povukao s prostora srednje Dalmacije.

Ovdje valja napomenuti i to da se u pojedinim ranijim dokumentima nazivi *kamišari* i *zeleni kadar* koriste paralelno, iako se iz dostupnih izvora ne može sa sigurnošću zaključiti jesu li ljudi onoga vremena u ovim pojmovima vidjeli značajniju razliku. Tako je neposredno nakon zauzimanja Imotske krajine po NOV-i na prostoru Prološca postojala još jedna skupina odmetnutih osoba među kojima su se isticali Branko Zdilar⁴⁰² i Marko Zdilar iz Glavine, neki Lončar iz Podbablja, braća Ante i Jure Vuković, Jozo Slišković iz Vinjana i još nekoliko osoba. Iz dokumenata je nejasno tko je bio vođa ove skupine niti kako se ona nazivala, no poznato je da su bili naoružani puškama, jednom lakom strojnicom i bombama. Mještanima su govorili da ne idu u NOV nego u „kamišare“ i „zeleni kadar“⁴⁰³, odnosno da je „najbolje ići u Rakitno k našoj ustaškoj vojsci“.⁴⁰⁴ Negdje početkom siječnja 1945. ova skupina je bez ranjenog Branka Zdilara koji je ostao na oporavku⁴⁰⁵ doista otišla na prostor Rakitnog nedaleko Posušja gdje su zatekli Ivana Nenadića i Mirka Kapulicu. Ondje se spomenuta skupina zadržala oko mjesec dana tijekom kojih nisu odlazili u akcije nego su samo držali stražu, a veći dio pripadnika skupine se vratio kućama početkom veljače 1945. kada je po postrojbama NOV-e zauzet Široki Brijeg.⁴⁰⁶ Na temelju izjave uhićenog križara Blaža Matića koji je u svom iskazu naveo da se u križarima nalazio s Brankom Zdilarom, Ivanom Nenadićem i ostalim s kojima je dolazio u Gornji Proložac, može se zaključiti da je do povratka pripadnika skupine iz Glavine i Prološca došlo istovremeno s povratkom Ivana Nenadića i njegove grupe, o čemu će više riječi biti u narednom dijelu ovog poglavlja.⁴⁰⁷

No, pogrešno bi bilo misliti da je u kontekstu organiziranog vojnog protukomunističkog otpora riječ bila isključivo o grupiranju i organiziranju onih koji su ostali na području zauzetom

⁴⁰¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 11.1.1947.

⁴⁰² Zdilar će u lipnju 1945. biti osuđen na smrt. Vidi novinski tekst: Prvo javno suđenje zlikovcima i narodnim izdajicama u Imotskome, *Slobodna Dalmacija*, br. 142, 10.4.1945., 2.

⁴⁰³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mare Tolić, Zapisnik sa saslušanja, 25.4.1945.

⁴⁰⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Anđe Zdilar i ostalih, Zapisnik sa saslušanja Marijana Kraljevića, Prijepis, 22.5.1945.

⁴⁰⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mare Tolić, Zapisnik sa saslušanja, 25.4.1945.

⁴⁰⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Anđe Zdilar i ostalih, Zapisnik sa saslušanja Marijana Kraljevića, Prijepis, 22.5.1945.

⁴⁰⁷ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Marijana Tolića, Podaci o Mati Toliću, nedatirano.

po postrojbama NOV-e, a kojima su pristigli pomoći i osobe s područja koja su se još nalazila pod nadzorom vlasti NDH. Naime, kako je prikazano u prethodnim odlomcima, istina je da se određeni broj pripadnika HOS-a priključio „zelenom kadru“ s hercegovačkog terena koji još uvijek nije bio zauzet po NOV-i, kako je to primjetno u citiranoj izjavi Ivana Mikulića. No, poznati imotski križar Mate Vrljić zvani Car u svojoj izjavi od 1. travnja 1948. izričito povezuje organiziranje „zelenog kadra“ sa skupinama pripadnika Ustaške vojnice koje su se u listopadu 1944. okupile u Širokom Brijegu gdje „smo pred nadiranjem J. Armije stvarali grupice i raspršivali se od čega je kasnije nastao 'zeleni kadar“.⁴⁰⁸ Ova izjava organiziranje „zelenog kadra“ vezuje upravo uz djelovanje Ustaške vojnice, odnosno HOS-a, no sudeći prema izjavama drugih sudionika, čini se izglednijim da su grupe pripadnika HOS-a koje su preko Rakitnog došle na imotski teren ljudstvom i naoružanjem ojačale već postojeći „zeleni kadar“. Ipak, niti jedna od citiranih izjava ne objašnjava u potpunosti nastanak „zelenog kadra“ pa se postavlja pitanje je li do njega došlo spontano ili je od samog početka bila riječ o grupama organiziranim od strane vlasti NDH u sklopu većih planova o gerilskom ratovanju protiv NOV-e koji su osmišljeni još 1943., a o čemu je više riječi bilo u prethodnom dijelu ovog poglavlja.

O organiziranju i kretanju skupina HOS-a iz Širokog Brijega preko Rakitna do Imotskog je ostao sačuvan velik broj izjava sudionika tih događaja. Mate Bilić iz Runovića se u studenom 1944. vraćao iz Slavonije kući. Dolaskom u Široki Brijeg je doznao da će Storelli otići prema Imotskom „hvatati vezu sa zelenokadrovcima i na taj način ometati partizane“. U međuvremenu je također u Širokom Brijegu Primorac održao govor u kojemu je istaknuo da je „pobjeda naša i da treba ići u šumu ometati partizane, dok ne uslijedi njemačko-ustaško akcija na Imotsku krajinu koja će rastjerati partizane“. Navodno je spominjao i novo oružje te najavio dolazak „Bobanove pukovnije“ i Vjekoslava Maksa Luburića s jednom bojnom. Prema Bilićevom sjećanju, „neke ženske“ iz Runovića su dolazile u Široki Brijeg te „donosile i odnosile vijesti“ čime je započeto organiziranje mreže križarskih jataka.⁴⁰⁹

Bilić se pridružio Storellijevoj skupini u kojoj se nalazio i ustaški poručnik Ivan Nenadić iz Donjih Vinjana. Skupina je otišla u Rakitno gdje su navodno svratili kod fra Berte Dragičevića kod kojega su večerali.⁴¹⁰ Točno vrijeme polaska iz Širokog Brijega je nejasno.

⁴⁰⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mate Vrljića „Cara“, Zapisnik sa saslušanja, 1.4.1948.

⁴⁰⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mate Bilića, Zapisnik sa saslušanja, 12.12.1944. Isto je potvrdio i Marijan Vuković u svojoj izjavi od 3.2.1945. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Marijana Vukovića, Zapisnik sa saslušanja, 3.2.1945.

⁴¹⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mate Bilića, Zapisnik sa saslušanja, 12.12.1944. Pojedini pripadnici ove skupine su u svojim izjavama tvrdili da se spomenuta večera održala u Roškom Polju, a ne Rakitnom. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mate Perkušića, Zapisnik sa saslušanja, 8.12.1944.

Naime, prema sjećanju Ivana Vujevića, drugog pripadnika Storellijeve skupine, prema Rakitnom su krenuli 23. studenog i onamo stigli 24. studenog 1944. godine.⁴¹¹ No, Ljubo Vrljić ističe da je skupina krenula iz Širokog Brijega 22. studenog 1944. u 16 sati, a u Rakitno su navodno stigli 24. studenog, prespavali i narednog dana nastavili put.⁴¹² U svakom slučaju, čini se da se 24. studeni pouzdano može uzeti kao datum dolaska u Rakitno. Nepoznato je i koliko je točno vojnika bilo u Storellijevoj skupini. Vujević navodi 32 pomno izabranih Imočana iz VI. stajaćeg zdruga⁴¹³, a isti broj potvrđuje i Mate Perkušić.⁴¹⁴ Ljubo Vrljić je tvrdio da se ustvari radilo o 22 vojnika.⁴¹⁵

Narednog dana, odnosno 25. studenog 1944., skupina je krenula prema Posušju. Već su se ondje pojedinci odmetnuli i vratili kućama poput, primjerice, Jure Babića iz Studenaca.⁴¹⁶ Ostatak okupljenih vojnika se razdvojio pa je petorica među kojima je bio i Bilić sa Storellijem na čelu krenula prema Zavelimu i Cisti⁴¹⁷, a Nenadić je u pratnji 22 vojnika otišao „preko kota“.⁴¹⁸ Iz ovog navoda moglo bi se zaključiti da je Ljubo Vrljić ustvari imao na umu Nenadićevu skupinu kada je ustvrdio da je iz Širokog Brijega krenula grupa od 22 vojnika, kako je prethodno navedeno iako na drugom mjestu brojčano stanje Nenadićeve skupine procjenjuje na 12 ili 13 članova.⁴¹⁹ Prema Bilićevim navodima, u Storellijevoj skupini su se također nalazili Ante Kapulica iz Ciste, neki Joko iz Studenaca i neki Vrdoljak iz Grabovca.⁴²⁰ Negdje blizu Posušja su pronašli jednog vodiča koji ih je poveo pod Zavelim, a kojega je Storelli platio 60 tisuća kuna koje je odvojio od sume od ukupno 300 tisuća kuna koje je u Širokom Brijegu dobio od Frane Primorca. Dolaskom u Zavelim nije uspostavljena veza sa „zelenim kadrom“ zbog čega se skupina uputila prema Cisti gdje je navodno trebalo uhvatiti vezu s „popom“ čije ime Bilić nije znao.⁴²¹ Negdje između Aržana i Studenaca pripadnici ove skupine su našli zaklon u jednoj pećini, a nakon odmora su krenuli u Cistu. Putem se Bilić odvojio i udaljio, a prije

⁴¹¹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mate Vrljića „Cara“, Zapisnik sa saslušanja Ivana Vujevića, 19.12.1944.

⁴¹² HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mate Vrljića „Cara“, Zapisnik sa saslušanja Ljube Vrljića, 16.12.1944.

⁴¹³ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ivana Vujevića, Zapisnik sa saslušanja, 2.12.1944.

⁴¹⁴ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mate Perkušića, Zapisnik sa saslušanja, 8.12.1944.

⁴¹⁵ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mate Vrljića „Cara“, Zapisnik sa saslušanja Ljube Vrljića, 11.12.1944.

⁴¹⁶ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ljube Babića, Dopis OZN-e za Kotar Imotski o Juri Babiću, 13.4.1945.

⁴¹⁷ Da je ovaj navod točan potvrđuje i izjava Mije Medvidovića iz Glavine koji se sa skupinom mještana uputio u Rakitno, a putem su susreli Storellija s pet vojnika koji je rekao da ide prema Kamešnici i Cisti. HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Anđe Zdilar i ostalih, Zapisnik sa saslušanja Mije Medvidovića, 26.4.1945. No, Mate Perkušić je tvrdio da se skupina razdvojila kod Vučipolja i odande je Storellijeva skupina krenula prema Aržanu. HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mate Perkušića, Zapisnik sa saslušanja, 8.12.1944.

⁴¹⁸ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mate Bilića, Zapisnik sa saslušanja, 12.12.1944.

⁴¹⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mate Vrljića „Cara“, Zapisnik sa saslušanja Ljube Vrljića, 11.12.1944.

⁴²⁰ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mate Bilića, Zapisnik sa saslušanja, 12.12.1944. Vjerojatno je riječ o križaru Anti Vrdoljaku zvanom Dragan iz Grabovca koji je uhvaćen i strijeljan 27. kolovoza 1946. u Trogiru. I. GABELICA, Križari – Hrvatski pokret otpora u Imotskoj krajini 1944. – 1951. (II.), 27.

⁴²¹ Riječ je o don Filipu Mandariću, župniku u Cisti Provo, o kojemu će, kako je već istaknuto, više riječi biti u petom poglavlju.

dolaska kući svratio je u Zmijavce kod Marijana Karamana koji mu je rekao „da imade dosta zeleno kadrovaca a tako isto da i partizani krstare i da ih ima mnogo“.⁴²²

Zbog nedostatka dokumenata, daljnje kretanje i djelovanje Storellijeve skupine ostaje nejasno unatoč sačuvanoj izjavi Ante Kapulice koji je toj skupini prema nekim izvorima navodno pripadao do trenutka kada se od nje odvojio i ostao se zadržavati na području oko rodnog sela. Ipak, iz zapisnika sa saslušanja križara Ivana Milasa iz Čapljine doznaje se da je tijekom boravka u Mokrom u travnju 1946. Milasova skupina naišla na širokobriješke križare Mariofila Mandića i Zlatka Čavara pa se na njihov prijedlog uputila u Donji Crnač na sastanak s Božom Mandićem i Benediktom „Benkom“ Penavićem. Ondje su zajedno proveli desetak dana tijekom kojih je Milas imao priliku razgovarati s Božom Mandićem koji mu je kazao da je bio s grupom „Marko“ od koje je čuo da se u Mesihovini između Posušja i Tomislavgrada nalazi Storellijeva skupina od 200 vojnika, U međuvremenu je u isto vrijeme širokobriješkim križarima stigla neka žena iz Posušja za koju je Mandić kazao da je Storellijeva veza. Ona mu je prenijela da je Storelli sa svojom skupinom od 80 vojnika otišao u smjeru Sinja i da održava „jake veze“ s Imotskim. Obećala je po njegovom povratku dogovoriti sastanak između Mandića i Storellija.⁴²³ Na temelju ove izjave se može zaključiti da je prvobitna Storellijeva skupina opstala na imotskom terenu te se vratila na hercegovački prostor gdje je ljudstvom znatno ojačala istovremeno održavajući veze na području od Sinja do Imotskog.

Osim spomenute skupine Storelli – Nenadić, Vujević spominje i zasebnu skupinu koja se pod zapovjedništvom Ante Buljana⁴²⁴ uputila u Posuške Staje kamo su stigli 26. studenog i ondje ostali dva dana kada je skupina nastavila put smjerom Glavina – Podbablje – Drum gdje su prispjeli 29. studenog 1944. godine.⁴²⁵ No, prema iskazu Mate Perkušića riječ je ustvari o dijelu Nenadićeve skupine. Naime, nakon odvajanja od Storellijeve skupine, Nenadićeva grupa je došla do staja na vrhu Starke gdje je ostala dva dana. Nakon toga se skupina od 13 pripadnika na čelu s Perkušićem uputila u smjeru Poda sa zadatkom da izviđaju partizanske snage na tom

⁴²² HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mate Bilića, Zapisnik sa saslušanja, 12.12.1944.

⁴²³ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7. – 11. 9. 1946.

⁴²⁴ Ante Buljan Matin, rođen 10.6.1927., ubijen je od UDB-e u Čapinima (Podbablje) 19.2.1947. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Spisak likvidiranih, 3.5.1948. (prethodno kutija 165). B. MATKOVIĆ, *Split i srednja Dalmacija*, 484 – 492. B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 612 – 617. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 772 – 781. M. RUPIC, V. GEIGER, *Partizanska i komunistička represija*, 920 – 925. P. BEZINA, *Župljani župa povjerenih Franjevačkoj provinciji Presvetog Otkupitelja*, 116. Turić kao datum smrti navodi 18.2.1947. Posmrtni ostaci pronađeni su i pokopani 1996. godine. Gordana TURIĆ, *U temelju kamen: spomenica žrtvama idealu hrvatske države: Imotska krajina*, Zagreb, 2000., 298.

⁴²⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Vujevića, Zapisnik sa saslušanja, 2.12.1944. Osim Vujevića, ove kronološke podatke potvrdio je u svojoj izjavi i Ljubo Vrljić. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mate Vrljića „Cara“, Zapisnik sa saslušanja Ljube Vrljića, 16.12.1944.

potezu i ukoliko ih primijete, obavijeste Nenadića. U međuvremenu je Nenadić s 12 pripadnika skupine ostao na spomenutim stajama, iz čega proizlazi da je Nenadićeve grupa u trenutku razdvajanja od Storellijeve skupine brojala 26 pripadnika. No, Perkušićeva skupina se više nije vratila Nenadiću iako u istoj izjavi Perkušić tvrdi da su vezu s Nenadićem održavali preko Ruže Čapin iz Podbablja i nekih drugih žena. U Podima je ova grupa platila nekog seljaka da je sprovede do ceste kod Prološca nakon čega su se pripadnici skupine razdvojili, pa su pojedinci otišli kućama, a drugi se vratili u Rakitno. Perkušić je ostao u društvu Ante Buljana i Dane Vrljića s namjerom da stupe u „zeleni kadar“ i čekaju povratak Nijemaca i ustaša. Dana 6. prosinca 1944. spomenuti trojac je došao večerati u kuću Mate Biloša u Poljicima, a poslužila ih je njegova kćer Emilija.⁴²⁶

Prema navodima Ljube Vrljića ovu je skupinu preko polja preveo neki Kukavica bez oka iz Glavine u čijoj su kući večerali i nagovarali mlade ljude da ne idu u NOV, „jer da će naši doći kroz tri četiri dana istjerati partizane iz Imotskog, a kroz to vrijeme da se oni kriju“.⁴²⁷ U toj su se skupini nalazila i Ljubina braća Dane i Mate zvani „Car“ a većina pripadnika je rodnom bila upravo iz Podbablja. Ivan Vujević se odvojio od skupine i otišao kući, a ostali pripadnici skupine su potom u zaseoku Čapini ubili tri odbornika i jednu ženu nakon čega su se povukli u brdo Piljevaču kod Poljica Imotskih gdje su se navodno zadržali tri dana.⁴²⁸ Prema izjavi mještanke Poljica Emilije Biloš, dana 29. studenog 1944. ista je vidjela skupinu od 15-tak „zelenokadrovaca“ koji su bježali u brdo Osoje i od mještana zatražili da ih opskrbljuju hranom.⁴²⁹ Ipak, u drugoj njezinoj izjavi zabilježeno je da se ustvari radilo o grupi od šest osoba.⁴³⁰ S obzirom da kronološko i geografsko podudaranje, za pretpostaviti je da se radilo upravo o Vrljićevoj grupi.

Ovo potvrđuje i priznanje Emilije Biloš da je, odnijevši zelenokadrovcima hranu, među njima prepoznala Danu Vrljića i Antu Buljana.⁴³¹ Radi se ustvari o skupini kojoj je pripadao Mate Perkušić, no prema njegovom iskazu riječ je bila o tročlanoj grupi zbog čega ostaje nejasno tko se sve krio kod Poljica.⁴³² U svakom slučaju, Biloš su tom prilikom govorili da su „oni hrvatska vojska i da se bore za Hrvatsku, da će ponovno doći ustaše i Nijemci, a da se

⁴²⁶ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mate Perkušića, Zapisnik sa saslušanja, 8.12.1944.

⁴²⁷ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mate Vrljića „Cara“, Zapisnik sa saslušanja Ljube Vrljića, 11.12.1944.

⁴²⁸ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mate Vrljića „Cara“, Zapisnik sa saslušanja Ivana Vujevića, 19.12.1944. HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mate Vrljića „Cara“, Zapisnik sa saslušanja Ljube Vrljića, 16.12.1944.

⁴²⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Emilije Biloš, Zapisnik sa saslušanja, nedatirano.

⁴³⁰ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Emilije Biloš, Zapisnik sa saslušanja, 18.12.1944.

⁴³¹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Emilije Biloš, Zapisnik sa saslušanja, nedatirano.

⁴³² HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mate Perkušića, Zapisnik sa saslušanja, 8.12.1944.

partizani bore za drugoga“.⁴³³ Pojedini pripadnici skupine su nosili ustaške kape, a neki partizanske kape sa zvijezdom.⁴³⁴ Ovu skupinu oko Poljica hranom je opskrbljivao nekoliko mještanki, a vezu je navodno održavala Dinka Karin. Ipak, Bilošino i Perkušićevo priznanje da su dana 6. prosinca 1944. u kuću obitelji Biloš došli Dane Vrljić, Ante Buljan i Mate Perkušić tražeći da im da hrane otkriva da su se pojedini pripadnici ove skupine kod Poljica zadržali duže od tri dana, kako je u svojoj izjavi tvrdio Ljubo Vrljić. Upravo su tijekom večere „zelenokadrovce“ iznenadili pripadnici NOV-e zbog čega je došlo do pucnjave u kojoj su dva partizana ubijena. Biloš je uhićena i odvedena u zatvor u Imotski⁴³⁵, a zarobljen je i Perkušić.⁴³⁶ Buljan i Vrljić su uspjeli pobjeći, ali su 3. siječnja 1945. upali u zasjedu. Buljan je ubijen, a Vrljić je odveden u zatvor u Makarskoj gdje je u veljači 1945. strijeljan.⁴³⁷

Glavni akter skupine koja se odvojila od Nenadićeve grupe bio je ustvari Mate Vrljić „Car“ koji se kasnije skrivao u Slavoniji i Vojvodini pod lažnim imenima dok nije uhvaćen i sproveden u Dalmaciju u veljači 1948. godine.⁴³⁸ Vrljić je saslušan u prostorijama UDB-e u Splitu, a prilikom sprovođenja u Imotski dana 21. travnja 1948. je tijekom pokušaja bijega ubijen vatrenim oružjem između sela Krivodol i Nebriževci gdje je i pokopan.⁴³⁹ Njegov brat Ljubo Vrljić se prijavio NOO-u 4. prosinca 1944. nakon čega je po postrojbama KNOJ-a otpraćen u zatvor u Imotskom.⁴⁴⁰ Upravo njegova izjava od 11. prosinca 1944. potvrđuje da je skupina u kojoj su se nalazili braća Vrljić i Ivan Vujević ustvari bila dio Nenadićeve skupine od koje su se odvojili kod Posušja.⁴⁴¹

⁴³³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Emilije Biloš, Zapisnik sa saslušanja, 18.12.1944. Slično je zabilježeno i u pismu kojega je 15. prosinca 1944. Općinskom NOO u Lovreću uputio križar Marijan Pleić, a u kojemu je naveo da „ćete vidjeti što su borci narodnog pokreta, za Hrvatsku, a ne za Jugoslavensku zastavu“. Dopis je završio riječima „Živjela narodna sloboda, koja se bori za Hrvatsku“. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mate Vrljića „Cara“, Prijepis kamišarskog pisma. Ante Vujević je posvjedočio da su mu Meterovi križari rekli da će „križari osloboditi hrvatski narod od komunista partizana i da se oni zovu pobjednička vojska“. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ante Vujevića, Zapisnik sa saslušanja, 7.1.1947.

⁴³⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Emilije Biloš, Zapisnik sa saslušanja, 29.12.1944.

⁴³⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Emilije Biloš, Zapisnik sa saslušanja, nedatirano. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Emilije Biloš, Zapisnik sa saslušanja, 18.12.1944.

⁴³⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mate Perkušića, Zapisnik sa saslušanja, 8.12.1944. Ivan Gabelica navodi da je Perkušić strijeljan 1945. u Makarskoj. I. GABELICA, *Križari – Hrvatski pokret otpora u Imotskoj krajini 1944. – 1951.* (I.), 38.

⁴³⁷ I. GABELICA, *Križari – Hrvatski pokret otpora u Imotskoj krajini 1944. – 1951.* (I.), 37.

⁴³⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mate Vrljića „Cara“, Dopis UDB-e za NR Srbiju, 10.6.1947.

⁴³⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mate Vrljića „Cara“, Dopis UDB-e za oblast Dalmacija, 28.4.1948. Ivan Gabelica navodi da je strijeljan 19. travnja 1948. u Grubinama. I. GABELICA, *Križari – Hrvatski pokret otpora u Imotskoj krajini 1944. – 1951.* (I.), 38.

⁴⁴⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mate Vrljića „Cara“, Zapisnik sa saslušanja Ljube Vrljića, 16.12.1944. Ivan Gabelica navodi da je Vrljić najvjerojatnije strijeljan u Makarskoj u veljači 1945. I. GABELICA, *Križari – Hrvatski pokret otpora u Imotskoj krajini 1944. – 1951.* (I.), 38.

⁴⁴¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mate Vrljića „Cara“, Zapisnik sa saslušanja Ljube Vrljića, 11.12.1944.

U krivičnoj prijavi od 9. travnja 1948. navodi se da se Mate Vrljić „Car“ kao pripadnik Šimićeve pukovnije u Imotskom, odnosno zatekavši se u Širokom Brijegu u listopadu 1944., odvojio s jednom grupom ustaša i otišao u „Zeleni kadar“, koji je „po zlodjelima koje su napravili njegovi pripadnici na Imotskom kotaru ostao u pamćenju naroda Imotske krajine, a napose srpskog življa Nebriževaca“. Vrljiću i njegovoj skupini su pripisana ubojstva odbornika Luke Šućura te milicionera Mije Čurčije u Prološcu. U Nebriževcu je spomenuta skupina upala u kuću Steve Opuve gdje je ubijeno sedam članova obitelji, uključujući i dvoje djece. U Velikom Nebriževcu su zatim ubijene još dvije osobe.⁴⁴² Svjedokinja ovih događaja Ruža Opuva u svojoj je izjavi navela da je zapovjednik „Ustaške satnije, koja je prešla u zeleni kader“ u spomenutom pokolju bio Stipan Čondrić pok. Miše iz okolice Bugojna.⁴⁴³

Ipak, nejasna je povezanost Vrljićeve skupine s likvidacijom Mije Čurčije koji je prema izjavi svoje supruge ubijen u jutarnjim satima 26. studenog 1944.⁴⁴⁴, dakle u trenutku kada se prema drugim dostupnim podacima čitava Storellijeva skupina nalazila na prostoru Posušja. Unatoč tome, u svojoj izjavi od 1. travnja 1948., Mate Vrljić „Car“ spomenutu likvidaciju doista pripisuje svojoj skupini iako je vremenski smješta u početak studenog 1944. godine.⁴⁴⁵ Dodatnu konfuziju u kronologiji događaja izazivaju drugi dostupni izvori u kojima se događaji u Nebriževcu smještaju u početak listopada 1944., dakle znatno prije ulaska NOV-e u Imotski.⁴⁴⁶ Čini se da je najizgledniji kronološki okvir naveden u krivičnoj prijavi protiv Mate Vrljića „Cara“. U toj se prijavi zločin u Nebriževcu smješta u listopad 1944., odnosno u razdoblje prije zauzimanja Imotskog po NOV-i, a ostali događaji vezani uz djelovanje „zelenog kadra“ se vremenski smještaju u studeni iste godine.⁴⁴⁷ Da je ovo vjerojatno točno potvrđuje i izjava Jele Pijanović, svjedokinje zbivanja u Nebriževcu. No, u ovoj izjavi Pijanović također pojašnjava da joj je poznato da je Mate Vrljić „Car“ bio u ustašama od 1941. do „oslobođenja“, a „najviše je vremena bio na Kamenmostu u ustaškoj grupi, koja se je zvala 'Zeleni kader'“. ⁴⁴⁸ Okolnosti i kronologija djelovanja grupe okupljene oko Mate Vrljića „Cara“ je važna jer također potvrđuje prethodne zaključke da je do organiziranja skupina uz koje se vezivao naziv „zeleni kadar“ ustvari došlo prije zauzimanja Imotskog po NOV-i kada se taj naziv pojavljuje kao alternativni naziv za najmanje jednu ustašku skupinu.

⁴⁴² HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mate Vrljića „Cara“, Krivična prijava, 9.4.1948.

⁴⁴³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mate Vrljića „Cara“, Zapisnik o saslušanju svjedoka Ruže Opuve, 6.2.1948.

⁴⁴⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mate Vrljića „Cara“, Zapisnik o saslušanju Mare Čurčije, 10.2.1948.

⁴⁴⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mate Vrljića „Cara“, Zapisnik sa saslušanja, 1.4.1948.

⁴⁴⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mate Vrljića „Cara“, Zapisnik Općinske komisije za ratne zločine, 20.8.1945.

⁴⁴⁷ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mate Vrljića „Cara“, Krivična prijava, 9.4.1948.

⁴⁴⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mate Vrljića „Cara“, Izjava Jele Pijanović, 9.2.1948.

U međuvremenu je Nenadićeva skupina ostala na prostoru Posušja i Rakitnog pa su onamo u nadolazećim tjednima pristizali novi bjegunci. U svojoj izjavi Ljubo Vrljić je naveo da se na imotskom prostoru govorilo da u Rakitnu ima oko 600 „zelenokadrovaca“ koji su naoružani s jednim teškim bacačem, dva laka bacača i nekoliko strojnica te da raspolažu jednim skladištem streljiva.⁴⁴⁹ Navodno je pripreman i napad na Imotski za 5. siječnja 1945. godine.⁴⁵⁰ Ta glasina nije bila novost među mještanima Imotske krajine jer je još krajem studenog 1944., prema navodima Mije Medvidovića iz Glavine, u to selo stigao Ciprijan Galić iz hercegovačkih Vinjana, inače stožerni narednik u VI. ustaškom zdruhu, koji je mještanima govorio da se „velika vojska sprema prema Imotskom i da će uskoro pasti Imotski“ te je pozvao sve vojne obveznike da s njime pođu u Rakitno. Nakon toga je, prema navodima istog svjedoka, došla neka djevojka Galić koja je mještanima rekla da se okupe kod Galića kuće jer će ih odatle sprovesti u Tribistovo kod Posušja gdje su se navodno okupljale njemačke i ustaške postrojbe s namjerom da krenu na Imotski. Okupilo se preko sto muškaraca iz Glavine, Vinjana (dalmatinskih i hercegovačkih), Vira i Zagorja (današnja općina Posušje) koji su otišli prema Rakitnom, a među njima i dva člana mjesnog NOO koje prema Medvidovićevim riječima nitko nije silom tjerao da se pridruže „odmetnicima“.⁴⁵¹ Štoviše, prema izjavi Ivana Grabovca, među glavnim organizatorima „bandita“ na području Glavine bio je čak i tajnik Mjesnog NOO Nikola Medvidović. „Oni su bacali najveću neprijateljsku propagandu, te okretali narod u banditske grupe“, navodi Grabovac uz napomenu da su u borbu protiv NOP-a uspjeli mobilizirati 30 vojnih obveznika i pasivizirati ostale.⁴⁵²

Glasine o okupljanju vojske s druge strane granice i planiranom napadu na Imotski svakako su mogle motivirati nove bjegunce da utočište pronadu upravo na posuškom terenu. Osim prethodno spomenute skupine oko Branka Zdilara koja se u Rakitno povukla početkom 1945., među takvima je bio i Ivan Rebić iz Gornjih Vinjana koji se krio kod kuće pred postrojbama NOV-e sve do Božića 1944., a zatim je s petoricom mještana preko Osoja, gdje im se pridružilo nekoliko Hercegovaca, otišao u Rakitno gdje su se zadržali oko dva mjeseca. Ondje su zatekli „rakičku miliciju“⁴⁵³ koju je navodno predvodio spomenuti fra Berto

⁴⁴⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mate Vrljića „Cara“, Zapisnik sa saslušanja Ljube Vrljića, 11.12.1944.

⁴⁵⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Marijana Vukovića, Zapisnik sa saslušanja, 3.2.1945.

⁴⁵¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Anđe Zdilar i ostalih, Zapisnik sa saslušanja Mije Medvidovića, 26.4.1945. Medvidović tvrdi da je u ovom događaju sudjelovao i Ivan Nenadić „Pečinović“ koji se prema dostupnim podacima tada nalazio na posuškom terenu.

⁴⁵² HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Anđe Zdilar i ostalih, Zapisnik sa saslušanja Ivana Grabovca, 25.4.1945.

⁴⁵³ Milicija je navodno brojala 300 pripadnika koji su između ostalog bili naoružani jednim bacačem s 900 granata. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Vujevića, Zapisnik sa saslušanja, 2.12.1944. Marijan Vuković u svojoj izjavi navodi čak 600 pripadnika spomenute milicije naoružanih sa četiri teška bacača, 2 laka bacača, 36 strojnica – puškomitraljeza, te s dovoljnim brojem pušaka i većim zalihama streljiva. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Marijana Vukovića, Zapisnik sa saslušanja, 11.1.1945.

Dragičević te Nenadićevu skupinu kojom je uz Ivana Nenadića zapovijedao Petar Jović zvani Trusak iz Gornjih Vinjana. Među pripadnicima ove skupine nalazio se veći broj mještana Vinjana. Nenadić je navodno nagovarao ljude da idu u ustaše, no prema Rebićevom svjedočenju, većina nije htjela nikamo. Rebić se u veljači 1945. vratio kući gdje se krio po bunkerima te se naposljetku dobrovoljno prijavio Mjesnom NOO Vinjani Gornji.⁴⁵⁴ Njegov povratak se vremenski podudara s povratkom Zdilarove skupine pa se može zaključiti da je do raspršivanja snaga na posuškom terenu došlo u trenutku zauzimanja Širokog Brijega po postrojbama NOV-e.

Osim Nenadićeve skupine u Rakitnom, pojedine grupe su se nakon odlaska Storellijeve skupine u studenom 1944. zadržale na prostoru Širokog Brijega s namjerom da naknadno krenu prema Posušju i Imotskom. U svojoj izjavi od 29. prosinca 1944. Stipe Leko iz Postranja naveo je da je dana 24. prosinca iste godine boravio u Širokom Brijegu gdje je susreo Marka Zdilara iz Glavine i Marijana Grbavca iz Podbablja, „vođe zelenokadrovaca bandita“ koji su mu pričali da „im je odobrio Poglavnik da stupe u zeleni kadar i da ubijaju odbornike i partizanske obitelji“ te najavili pokret prema Posušju za nekoliko dana. Ipak, u istoj izjavi Leko navodi da je u Širokom Brijegu čuo da se Mate Vrljić „Car“ s još dvojicom kreće na prostoru oko Kočerina, što ne odgovara istini jer je, kako je prethodno navedeno, Vrljić sa svojom grupom stigao na imotski teren krajem studenog iste godine. Također su Leki „zelenokadrovci“ govorili da će prilikom polaska prema Posušju s njima ići i Ivan Nenadić što također ne odgovara činjenicama budući se on tada već nalazio oko Rakitnog.⁴⁵⁵ Ipak, najvažniji dio Lekinog svjedočenja o snagama u Širokom Brijegu koje su se trebale uputiti prema Posušju vjerojatno treba gledati u kontekstu navodno planiranog napada na Imotski do kojega ipak nije došlo. Umjesto toga, kako je prethodno istaknuto, okupljene skupine se zauzimanjem Širokog Brijega po partizanskim postrojbama počinju povlačiti na druge terene, pa tako i onaj imotski kamo odlazi skupina Ivana Nenadića o kojoj će više riječi biti u narednom dijelu.

4.3. Djelovanje križarske skupine Ivana Nenadića (1945.)

Kako je prethodno navedeno, skupina okupljena oko Ivana Nenadića se nakon odlaska iz Širokog Brijega zadržala na posuškom terenu, osim grupe okupljene oko Ante Buljana koja je krenula prema Podima. O ovome svjedoče i citirani navodi Ivana Rebića koje također potvrđuje i izjava Ivana Nenadića, jednog od ključnih aktera organiziranog protukomunističkog vojnog otpora u Imotskoj krajini krajem 1944. i tijekom 1945. godine. Nenadić je uhićen 11.

⁴⁵⁴ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ivana Rebića, Zapisnik sa saslušanja, 20.8.1945.

⁴⁵⁵ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Stjepana Leke, Zapisnik sa saslušanja, 29.12.1944.

prosinca 1945. godine.⁴⁵⁶ Krajem prosinca je pobjegao iz zatvora te je prema podacima iz njegovog dosjea dana 12. ožujka 1946. ubijen iz zasjede, odnosno strijeljan u Borku povrh Imotskog.⁴⁵⁷ Tijekom boravka u zatvoru, Nenadić je saslušan nekoliko puta i u njegovim je izjavama sačuvano znatno više podataka o počecima organiziranja protukomunističkog otpora na potezu Imotski – Posušje te djelovanju njegove križarske skupine.

Iz Nenadićeve izjave od 14. prosinca 1945. doznajemo da se 1944. nalazio na službi u Tomislavgradu odakle je otišao kući u Gornje Vinjane gdje je ostao do listopada 1944. godine. Tada se s ustašama i Nijemcima povukao na Široki Brijeg gdje mu je Frane Primorac naredio da ide do Rakitnog i organizira „zeleni kadar“ sa zadaćom da ta skupina minira mostove i iz zasjeda u pozadini napada postrojbe NOV-e.⁴⁵⁸ Ipak, pripadnik njegove skupine Mate Perkušić tvrdi da im je u Rakitnom Nenadić rekao da će ići u izviđanja, ali da se neće boriti.⁴⁵⁹ U svakom slučaju, riječ je o prethodno spomenutoj Storellijevoj skupini koja je u Rakitno stigla vjerojatno 24. studenog 1944. godine. U Rakitnom je Nenadić zatekao Petra Jovića zvanog Trusak, a ondje su se također nalazili i fra Berto Dragičević te duvanjski križar Mirko Kapulica koji su preuzeli zapovijedanje novoosnovanim „zelenim kadrom“.⁴⁶⁰ Ovaj detalj podupire prethodni zaključak da je „neki Kapulica“ koji je navodno zapovijedao organizacijom otpora kod Tomislavgrada i Kamenmosta, a kojega su u izjavama spominjali uhićenici krajem 1944., vjerojatno doista bio Mirko Kapulica, a ne njegov prezimenjak Ante iz Ciste Velike.

Kapuličino prisustvo na ovom terenu je ostavilo snažan dojam pa se prema navodima Marijana Vukovića „pričalo da Kapulica ima u svojoj četi bataljunu oko 1113 ljudi, dobro naoružanih“ te da „uglavnom vrši akcije prema Duvnu gdje pljačka volove i daje ih Nijemcima na Širokom za municiju“.⁴⁶¹ Vuković navodi i to da je Nenadić navodno raspolagao s četom ustaša od oko 100 ljudi u okviru koje je djelovao i Petar Jović „Trusak“ s vodom od 25 ljudi koji su navodno odlazili u akcije i pljačke prema Posušju i okolnim selima uz zadatak da na ceste postavljaju mine i ruše mostove.⁴⁶² No, prema Nenadićevim riječima, njegova skupina je brojala 30-tak naoružanih pripadnika koji nisu odlazili u nikakve akcije što je u skladu s prethodnom izjavom Mate Perkušića. Osim toga, Vukovićev navod otprilike odgovara

⁴⁵⁶ I. GABELICA, *Križari – Hrvatski pokret otpora u Imotskoj krajini 1944. – 1951.* (II.), 27.

⁴⁵⁷ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Nenadića, Omot „Istraga“, nedatirano. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Nenadića, Podaci, nedatirano. Ivan Gabelica kao datum smrti navodi 16.5.1946. kojega preuzima iz knjige Gordane Turić. I. GABELICA, *Križari – Hrvatski pokret otpora u Imotskoj krajini 1944. – 1951.* (II.), 27.

⁴⁵⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Nenadića, Zapisnik sa saslušanja, 14.12.1945.

⁴⁵⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mate Perkušića, Zapisnik sa saslušanja, 8.12.1944.

⁴⁶⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Nenadića, Zapisnik sa saslušanja, 21.12.1945.

⁴⁶¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Marijana Vukovića, Zapisnik sa saslušanja, 11.1.1945.

⁴⁶² Isto.

procjenama broja pripadnika Nenadićeve skupine o kojima je bilo riječi prethodnom dijelu ovog rada. Ipak, nejasnim ostaje je li Nenadić stalno boravio kod Rakitnog ili se ipak kretao i drugdje na posuškom terenu. Naime, prema svjedočenju Mije Medvidovića koji se krajem 1944. s većom skupinom mještana okupio kod Galića kuća, ondje im se pridružilo i oko 20 muškaraca iz Vinjana koje je prema Medvidovićevom sjećanju doveo upravo Ivan Nenadić.⁴⁶³ Stoga je moguće da je Nenadić, iako nije sudjelovao u borbama, na druge načine pomagao omasovljavanje protukomunističkog otpora na tom terenu te se kretao i s hrvatske strane granice nastojeći motivirati žitelje rodnog kraja da se pridruže gerilskim skupinama.

U Rakitnom je Nenadić ostao do veljače 1945. kada su postrojbe NOV-e zauzele to selo, a zatim je krenuo kući zajedno s bratom Lukom Nenadićem⁴⁶⁴, Petrom Janjišem⁴⁶⁵, Antom Janjišem⁴⁶⁶ i Petrom Nenadićem⁴⁶⁷. Do Uskrsa, koji se te godine slavio početkom travnja, skrivao se po bunkerima u blizini kuće, a hranom ga je opskrbljivala majka. Tijekom istog razdoblja su se od novih vlasti krili i mnogi drugi mještani koje su hranile njihove obitelji, no među njima navodno nije bilo nikakve organizacije. „Odmetnici“ se nisu skrivali pred mještanima, pa čak ni pred odbornicima koji su ih obavještavali o kretanju vojske, a također su znali i lokacije bunkera u kojima su se Nenadić i ostali krili. Iza Uskrsa je Nenadić s bratom, Petrom Janjišem, Petrom Nenadićem i Antom Janjišem krenuo prema Rami (Bosna i Hercegovina) jer je postojala opasnost da u selu budu otkriveni.

Došavši u Vučipolje (današnja općina Posušje) kod Petra Jukića, njegova supruga im je rekla gdje se nalaze pripadnici JA i kojim smjerom krenuti dalje. Odande su krenuli za Polja, a zatim prema Rami gdje su pronašli ramskog križara Stjepana Sičaju s oko 200 vojnika. Nenadić navodi da su ondje ostali oko dva mjeseca dok nisu dobili vijest da su partizani zauzeli Sarajevo. Upitno je s kolikim zakašnjenjem je ta vijest stigla do njih jer se zauzimanje Sarajeva zbilo još 6. travnja 1945., odnosno u trenutku kada se Nenadić s ostalima nalazio na putu prema Rami. Sumnju u Nenadićevu kronologiju izaziva i drugi navod da su nakon zauzimanja Sarajeva partizani zauzeli i Ramu zbog čega se Sičajina skupina povukla u Vran planinu. Ukoliko je Nenadić sa svojom grupom krenuo iz Vinjana odmah iza Uskrsa te je u Rami boravio do

⁴⁶³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Anđe Zdilar i ostalih, Zapisnik sa saslušanja Mije Medvidovića, 26.4.1945. Medvidović tvrdi da je u ovom događaju sudjelovao i Ivan Nenadić „Pečinović“ koji se prema dostupnim podacima tada nalazi na posuškom terenu.

⁴⁶⁴ Ubila ga OZN-a 11. prosinca 1945. u Imotskome. I. GABELICA, *Križari – Hrvatski pokret otpora u Imotskoj krajini 1944. – 1951. (II.)*, 27.

⁴⁶⁵ Strijeljan 23. studenog 1945. u Vicanovu Gaju, Gornji Vinjani. I. GABELICA, *Križari – Hrvatski pokret otpora u Imotskoj krajini 1944. – 1951. (II.)*, 27.

⁴⁶⁶ Predao se. I. GABELICA, *Križari – Hrvatski pokret otpora u Imotskoj krajini 1944. – 1951. (II.)*, 27.

⁴⁶⁷ Ubila ga OZN-a 23. studenog 1945. u Vicanovu Gaju, Gornji Vinjani. I. GABELICA, *Križari – Hrvatski pokret otpora u Imotskoj krajini 1944. – 1951. (II.)*, 27.

zauzimanju grada po partizanskim postrojbama, tada je navod o dva mjeseca netočan. U svakom slučaju, u Vranu je Sičajina skupina ostala desetak dana, a onamo je došla i grupa ustaša iz Rakitnog koji su ih obavijestili da se u selu nalazi 30-tak milicionera. Stoga su se križari uputili u Rakitno gdje su napali i zarobili pripadnike milicije te predsjednika mjesnog NOO. Nakon toga su se vratili u Vran, no tri dana kasnije Nenadić se s bratom Lukom, Petrom Janjišem, Antom Janjišem i Petrom Nenadićem odlučio vratiti kući gdje se nastavio kriti do uhićenja. Nenadić ovaj događaj datira u lipanj 1945. pa je za pretpostaviti da se navod o dva mjeseca boravka u Rami iz prvog dijela izjave ustvari odnosi na dva mjeseca boravka u Sičajinoj skupini, odnosno na razdoblje od travnja do lipnja 1945. godine.⁴⁶⁸

Da je Nenadićeva skupina u ljeto 1945. boravila na prostoru Vinjana potvrđuju i izjave Mile i Ive Jović koje su pojedine pripadnike navedene grupe vidjele 19. srpnja 1945. godine.⁴⁶⁹ U svojoj izjavi Iva Jović je potvrdila da je navedenog dana u šumi Grabovica srela Milu Jović u društvu dvojice križara i to Pere Janjiša i Pere Nenadića koji su joj rekli da je Zagreb „u njihovim rukama“. Na kapama su nosili zvijezdu petokraku, a na suprotnoj strani slovo 'U'. U večernjim satima istog dana desetak križara se spustilo u selo u društvu Anđe Petrić, rodom iz Posušja.⁴⁷⁰

Povratkom u Vinjane, Nenadić je uspostavio kontakt s Perom Bagom⁴⁷¹ iz Posušja koji se krio s jednom skupinom „zelenokaderovaca“, od kojih se Nenadić u svojoj izjavi prisjetio Mate Oreča, Stanka Risovića, Ivana Kulića, Petra Jukića, Jakova Jukića, Ante Jukića, Nikole Penave, Frane Penave, Frane Zorića i nekog Čaruge. Naknadno su Baginoj grupi pristupili Marko Alerić, Ivan Eljuga i Petar Priljić.⁴⁷² Nenadić je preko kurira održavao vezu s Bagom te su međusobno slali izvješća o situaciji na svom terenu. Polovicom rujna Bagina skupina je došla k Nenadićevoj donijevši Kapuličinu naredbu da se obje grupe pridruže križarima na Kamešnici. Bago je Nenadića izvijestio da je bio na sastanku sa Kapulicom i Sičajom koji su mu kazali da će „uskoro“ doći Englezi i Amerikanci te da će zajedno „udariti“ na partizane i „dalje na Rusiju“. Kako je istaknuto u uvodnom poglavlju u raspravi o nazivlju, Bago mu je također rekao da je zagrebački nadbiskup dr. Alojzije Stepinac izdao naređenje da se moraju nositi križevi i da se „od sada zovemo križarska vojska“. Stoga su križari skinuli s kapa ustaške značke

⁴⁶⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Nenadića, Zapisnik sa saslušanja, 21.12.1945.

⁴⁶⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mile Jović, Izjava Mile Jović, 6.8.1945.

⁴⁷⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mile Jović, Izjava Ive Jović, 5.8.1945.

⁴⁷¹ Bago je uhićen u ožujku 1946. godine. I. LUČIĆ, Hrvatska protokomunistička gerila u Bosni i Hercegovini, 640.

⁴⁷² Postoji mogućnost da je pogrešno zapisano prezime Priljić koje se ne spominje u drugim pronađenim dokumentima.

i postavili križeve. Bago mu je spomenuo da su isto uradili i četnici s kojima će se navodno zajedno boriti protiv partizana.

Obje skupine su krenule na Kamešnicu preko Hercegovine gdje su na prostoru Zagorja iznad Vira doznali da je na taj teren pristiglo stotinjak jugoslavenskih vojnika zbog čega je nemoguće probiti se. Stoga su se obje skupine vratile prema Rakitnu, a zatim u Batin (također današnja općina Posušje) gdje se Bago odvojio sa šest pripadnika svoje skupine rekavši Nenadiću da ide prema Širokom Brijegu ondje nabaviti baterije potrebne za radioaparatus kojega su posjedovali. U Batinu je hranom križare opskrbljivao Frane Penava koji im je govorio da održava dobre veze s mjesnim odbornicima od kojih je dobivao informacije te im je prenio ponudu nekog trgovca Šulića iz Gorice da će dati radioaparatus, pisaću mašinu i pomoć u novcu. Tijekom ovog razdoblja križari su zajedno s Penavom svratili do fratra u Gracu kod kojega su večerali i koji im je kazivao o pastirskom pismu u kojemu je objavljeno koliko su svećenika poubijali partizani.⁴⁷³

U međuvremenu je još tijekom kolovoza došlo do osipanja Nenadićeve skupine koju su napustili Marijan Lončar i Jozo Lončar koji su se predali. Čini se da se osipanje grupe nastavilo i tijekom rujna kada su se križari kretali na prostoru Zagorja i kada se nekoliko križara također odlučilo predati. Iako se svi križari bili naoružani, pojedinci ipak nisu predali oružje koje su zakopali. Tijekom ovog razdoblja Nenadićeva skupina je zarobila dva oficira JA, odnosno komesare Ivana Julića i Iliju Lečevića. Prema Nenadićevoj izjavi, uhvaćeni komesari su tražili od križara da ih odvedu Nenadiću koji je k njima došao s Bagom. Bago je navodno otezao zbog čega je Nenadić zaključio da je skloniji odluci da komesari budu ubijeni, no Nenadić je bio uporan i donio je odluku o njihovom puštanju.⁴⁷⁴ Ostaje nepoznato zašto je Nenadić tako postupio i zašto su spomenuti komesari tražili baš njega.

Prema Nenadićevom sjećanju, negdje između 20. i 25. rujna 1945. oko 22 sata i 30 minuta njegova je skupina izvršila akciju na građevinsko poduzeće odgovorno za isušenje Imotsko-bekijskog polja nakon što je preko Marka Alerića koji je ujedno odigrao glavnu ulogu u pripremi ove akcije i Ivana Eljuge dobio informacije od nekih radnika iz Peć – Mlina da se kod spomenutog poduzeća nalazi veća količina hrane i novca. Riječ je bila uglavnom o radnicima iz Drinovaca (današnja općina Grude) koji su noću dolazili Nenadićevoj skupini u Gornje Grude gdje su im hranu donosili Ivan Eljuga i njegova sestra. U napadu na navedeno

⁴⁷³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Nenadića, Zapisnik sa saslušanja, 21.12.1945.

⁴⁷⁴ Isto.

poduzeće sudjelovalo je 15 križara (uključujući Alerića) koji su opljačkali konzerve, kruh, pisaću mašinu, telefon i nešto novca kojega su podijelili.⁴⁷⁵

Nakon izvršene akcije u Peć – Mlina, križari su se preko Svetigore vratili u Batin, no kako ih je napala vojska, morali su se podijeliti u dvije skupine. Nenadić je s trojicom križara otišao u Zagorje, a ostali su se povukli u Tribistovo, nedaleko Posušja. Neko vrijeme se Nenadićeva skupina skrivala i oko Vira gdje su održavali vezu s Božom Budimirom „Čitićem“, predsjednikom mjesnog narodnog odbora (NO), koji ih je obavještavao o kretanju vojske i nudio im pomoć u streljivu. Budimir im je savjetovao da se kriju dok ne prođu izbori, a da će nakon toga navodno moći ići kamo žele. Prema Nenadićevim navodima, Budimir je održavao i kontakt s križarom Dragom Koštrom, rodom iz Vira, o čemu se Koštro osobno pohvalio Nenadiću. Nenadić ističe da su Budimirove obavijesti uvijek bile točne pa su se križari prema njima „ravnali“. Iz njegove izjave je nejasno koliko dugo je Nenadićeva skupina bila u kontaktu s Koštrom, no Nenadić je kazao da bi upravo Koštro mogao znati tko je iz Imotskog slao izvješće i streljivo jer je Koštrina supruga po suprugovom nalogu često odlazila u Imotski i donosila potrebni materijal.⁴⁷⁶

Tijekom listopada 1945. Nenadićeva skupina se još uvijek nalazila na hercegovačkom terenu pa je tijekom tog razdoblja napadnut motocikl kojim je Lovre Kovačević, član Opunomoćstva OZN-e za kotar Posušje, putovao u Makarsku, o čemu su križari doznali preko Frane Penave, a kojemu je ovu informaciju dostavio Ante Penava, vozač kod istog Opunomoćstva OZN-e. Napad na Kovačevića nije uspio, a čini se da je otprilike u isto vrijeme izvršen i napad na Milu Oreča, člana Kotarskog NO Posušje koji je trebao govoriti na nekoj skupštini. Oreč je uhvaćen nakon čega su ga križari išamarali i zatim pustili.⁴⁷⁷ U studenom se skupina prebacila na prostor oko Gornjih Vinjana gdje su se skrivali u ogradi zvanj „Medikova“. Ondje su ih vidjeli odbornici Mate Kukavica i Joško Janjiš te Frano Mostarčić i Jozo Kukavica, zaposlenici duhanske stanice u Imotskom, koji su se nalazili u lovu.⁴⁷⁸ Pojedini križari među kojima su bili Ivan Eljuga, Marko Alerić, Ivan Ljubičić i još neki našli su zaklon u šumi kod Runovića jer im je mještanka Matija Vodanović rekla da na tom prostoru nema

⁴⁷⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Nenadića, Zapisnik sa saslušanja, 14.12.1945. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Nenadića, Zapisnik sa saslušanja, 20.12.1945.

⁴⁷⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Nenadića, Zapisnik sa saslušanja, 14.12.1945.

⁴⁷⁷ Isto.

⁴⁷⁸ Isto.

puno vojske.⁴⁷⁹ Tijekom istog mjeseca su u pojati Ive Vodanović iz Runovića ubijeni Marko Alerić i još jedan križar.⁴⁸⁰

U Nenadićevim zapisnicima sa saslušanja su sačuvani i podaci o razgranatoj mreži njegovih kontakata, ponajviše na prostoru Vinjana i Posušja. Osim prethodno spomenutih kontakata, ta mreža je uključivala i Jozu Janjiša, odbornika iz Gornjih Vinjana koji je po Petru Janjišu slao informacije o akcijama koje su se pripremale protiv križara. Među primljenim porukama je bila i ona sa zamolbom odbornika Mate Kukavice i člana seoske zadruge u Gornjim Vinjanima Jure Jovića „da mi u njih ne diramo, a da će nam dati jedan tovar pšenice“. ⁴⁸¹ Štoviše, Jozo Janjiš je ponudio križaru Petru Janjišu da se skriva u njegovom bunkeru u pojati ukaže li se potreba. Iako je Mate Kukavica isprva bio oprezan s križarima vjerujući da će mu nauditi, veza s njima se učvrstila zahvaljujući utjecaju Joze Janjiša. Kada su Kukavica i Janjiš shvatili da su kompromitirani, Kukavica je napisao prijeteća križarska pisma koja je podvalio pod vrata Mande Kutleše „Vrkljan“ i Janjiševa vrata. Križare je pomagao i Jure Jović iz Vinjana koji je, kako to proizlazi iz Nenadićeve izjave, bio dio jatačke mreže uspostavljene oko odbornika Petra Janjiša. Nenadić je više puta svraćao i kod pojedinih odbornika iz hercegovačkih Vinjana, poput na primjer Mate Lončara koji ih je također opskrbljivao potrepštinama. Slično je Nenadić posvjedočio i o odborniku Miji Lončaru koji je govorio da „nije većeg zulumata nikada zapamtio i da ne može ostati“. Križari su navraćali i kod Ante Nenadića, također odbornika.⁴⁸²

Osim toga, pripadnik Nenadićeve skupine Jozo Slišković iz Donjih Vinjana je preko svog oca održavao vezu s nekim pravoslavcem iz Imotskog koji je imao radioaparata pa je bio u mogućnosti prenositi vijesti. Ista osoba je Sliškoviću poručila da se još ne predaje „jer da će nešto doći novog“. Slišković je doznao i o nekoj robi u vlasništvu trgovca Malića iz Vinjana koju je držao u kući Mate Buljana Klapirića u Vrbnju, no križari je nisu otišli oduzeti zbog opasnosti. Nadalje, Slišković je preko svoje supruge primio poruku Štefice Kuraje, supruge nekog ustaškog pukovnika Kuraje⁴⁸³ koja se zanimala nalazi li se njezin suprug u Vranu te je pričala da „imade u Splitu oko 150 – 2000 raznih službenih lica koja bi se prebacili u šumu, ali da ih nema ko izvesti“. Osim toga je navela da bi za križare u Splitu skupila oko 50 000 dinara pomoći.

⁴⁷⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Matije Vodanović, Izvadak iz zapisnika sa saslušanja Ivana Eljuge, 8.1.1946.

⁴⁸⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ive Vodanović, Zapisnik sa saslušanja, 22.11.1945.

⁴⁸¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Nenadića, Zapisnik sa saslušanja, 14.12.1945.

⁴⁸² Isto.

⁴⁸³ Moguće da se radi o dopukovniku Krešimiru Kuraji koji se prema jednom izvoru navodno nalazio na Biokovu. Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 139.

Čini se da je spomenuta žena nastavila održavati kontakte u Imotskom jer je prema Nenadićevoj izjavi ondje boravila i 8. prosinca 1945. godine.⁴⁸⁴ Ono što se sa sigurnošću može potvrditi jest to da je Štefica Kuraja boravila na području Imotske krajine i pred Božić iste godine kada je svoju obitelj u Zmijavcima posjetila Matija Perkušić s kojom je iz Zagreba doputovala i Kuraja. Kuraja je Perkušić rekla da želi vidjeti supruga koji se navodno skrivao negdje u okolici Imotskog. Tijekom boravka kod obitelji Perkušić, Kuraja se susrela s Ivanom Šutom i križarom Ivanom Todorićem. Šuti je Kuraja rekla da je čula da se njezin suprug nalazi u križarima oko Tomislavgrada te ga je zamolila da ode onamo i provjeri. Iz zasad pronađenih dokumenata ne može se zaključiti kakva je bila sudbina spomenutog Kuraje.⁴⁸⁵ Navodno se Kurajina supruga tijekom boravka u Zmijavcima susrela i s Marijom Šuto, također križarskim jatakom o kojoj će više riječi biti u narednim dijelovima ovog poglavlja. Upravo je u ovom razdoblju Šuto navodno upozorila Ivana Todorića i Matu Jeličića da su otkriveni zbog čega su uspjeli na vrijeme se prebaciti na drugu lokaciju.⁴⁸⁶

Među križarskim jatacima u Imotskom je bio i Martin Gotovac koji je po Koštrinoj supruzi i Jeli Medvidović, majci križara Mate Medvidovića, slao pisma Medvidoviću i Koštri. Gotovac ih je obavještavao o „svemu“ te im davao podršku⁴⁸⁷, a Jela Medvidović je potvrdila da su se i sastajali.⁴⁸⁸ Među Koštrinim vezama je bio i gostioničar Mijo Petric koji mu je slao cigarete i informacije te bivši žandar Ćipa Boban, rodom iz Bobanove Drage, koji je posjetio Medvidovića i Koštru dok su boravili u ogradi Dropulića u Gornjem Prološcu i ondje s njima razgovarao o situaciji u Jugoslaviji i svijetu. Pojedine kontakte je održavao i Medvidović i to sa Stipanom Vujčićem i nekim Petrom⁴⁸⁹ koji su mu dostavljali izvješća o jakosti vojske i situaciji u svijetu te mu također slali vino, rakiju i duhan. Prema Nenadićevim navodima, „čitava Vujčića kuća je imala vezu sa nama“. Veza je održavana i s Ivanom Galićem, činovnikom u Kotarskom NO Posušje koji je informacije dostavljao po svome zetu Ivanu Jurošu iz Gornjih Vinjana koji je također bio križar, a krajem 1945. se nalazio u zatvoru u Bjelovaru. U Nenadićevoj skupini se tada nalazio drugi Ivan Galić koji je održavao vezu s još Ivanom Galićem „Bilonjićem“ koji je služio vojni rok u JA u Posušju. U tom je svojstvu,

⁴⁸⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Nenadića, Zapisnik sa saslušanja, 14.12.1945.

⁴⁸⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Matije Perkušić, Izjava, 12.2.1946.

⁴⁸⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Marije Šuto, Izvadak iz zapisnika sa saslušanja Ivana Šute, nedatirano.

⁴⁸⁷ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Nenadića, Zapisnik sa saslušanja, 26.12.1945.

⁴⁸⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Stjepana Vujčića, Izvadak iz zapisnika okrivljene Jele Medvidović, 8.1.1946.

⁴⁸⁹ Prezime nečitko i nejasno.

odnosno za vrijeme obnašanja dužnost dvaput naišao na spomenutog križara Ivana Galića, ali ga nije odao.⁴⁹⁰

Zarobljavanjem Ivana Nenadića krajem 1945. i njegovom likvidacijom u ožujku 1946. je okončano djelovanje ove imotske križarske skupine. Riječ je o skupini imotskih „zelenokadrovaca“ osnovanoj krajem 1944. koja je opstala znatno duže od drugih skupina nastalih u istom razdoblju. Ipak, nejasnim ostaje je li križarska skupina Mate Medvidovića⁴⁹¹ koja je također bila aktivna u ovom razdoblju ustvari djelovala kao dio Nenadićeve skupine. Medvidovićeve skupine je osnovana 1945., a njezini su pripadnici napadali odbornike, provaljivali u kuće te su izvršili napad na tunel Peć – Mlini. Radelić ističe da su prema nekim novijim svjedočenjima ove dvije skupine surađivale zbog čega se ustvari može zaključiti da je riječ o jedinstvenoj skupini.⁴⁹² S ovom ocjenom se slaže i Ivan Gabelica⁴⁹³ te povjesničar Ivo Lučić koji stoga skupinu naziva Nenadić – Medvidović.⁴⁹⁴

Iz zapisnika sa saslušanja Ivana Nenadića jasno je da je Nenadić bio upućen u djelovanje Medvidovićeve skupine, iako njegovi navodi ne potvrđuju da je doista riječ o istoj skupini. Tako je, primjerice, prilikom saslušanja 18. prosinca 1945. Nenadić detaljnije govorio o zločinu kojega su počinili pripadnici spomenute grupe.⁴⁹⁵ Naime, 8. studenog 1945. Mate Medvidović je s grupom u kojoj je navodno bio i Drago Koštro uhvatio pomoćnog učitelja u Gornjoj Glavini Antu Bagu i Antu Medvidovića iz zaseoka Medvidovići koje su bacili u jamu „poviše Đuzelovih kuća“.⁴⁹⁶ Nenadić navodi da je „imenovani Medvidović dao predlog da se isti bace u jame“, a „ubio ih je Medvidović Petar sa bratom Matom, sa Dragićem Koštrom i sa Petričušić Jerkom“ navodno zato jer su „optuženi radi toga što su javljali kamišare kada bi bili u selima“. „Da nije bilo braće Medvidovića“, učitelj i „omladinac“ ne bi bili ubijeni jer su „oni dva brata odali po tim selima i prema tome nisu mogli raditi što hoće od pomenute dvojice koje su oni ubili“, zaključuje Nenadić. Osim toga je navedena četvorka na čelu s Matom Medvidovićem „iza Studenaca“ dočekivala stanovnike koji su se vraćali s pazara u Zadvarju i pljačkali im novac. Medvidović i Koštro su primali neka pisma, no detalj o tome tko piše i o čemu su krili

⁴⁹⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Nenadića, Zapisnik sa saslušanja, 26.12.1945.

⁴⁹¹ Mate Medvidović i Petar Medvidović su uhićeni 23. prosinca 1945., a tom je prilikom Petar Medvidović navodno odmah strijeljan. Ipak, na temelju pojedinih dokumenata, Gabelica vjeruje da je Petar Medvidović ubijen prije 15. prosinca 1945. Mate Medvidović je odveden u Knin i ondje strijeljan 1947. Njegov brat Mijo Medvidović je pobjegao iz kaznonice u Lepoglavi u križare na Kalnik gdje je likvidiran najvjerojatnije 1948. godine. I. GABELICA, *Križari – Hrvatski pokret otpora u Imotskoj krajini 1944. – 1951.* (II.), 27.

⁴⁹² Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 481.

⁴⁹³ I. GABELICA, *Križari – Hrvatski pokret otpora u Imotskoj krajini 1944. – 1951.* (II.), 27.

⁴⁹⁴ I. LUČIĆ, *Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini*, 640.

⁴⁹⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Nenadića, Zapisnik sa saslušanja, 18.12.1945.

⁴⁹⁶ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 479. Također vidi novinski tekst: Veze nekih svećenika sa zloglasnim ustaškim koljačima u Imotskoj krajini, *Slobodna Dalmacija*, br. 297, 23.1.1946., 3.

od pripadnika Nenadićeve skupine. Medvidović je također slao pisma u Zagreb i Imotski.⁴⁹⁷ Iz Nenadićevih navoda može se zaključiti da je unatoč bliskoj suradnji, Medvidovićeva skupina ipak djelovala samostalno pod zapovjedništvom Mate Medvidovića, a svoju autonomiju je održavala i tajenjem detalja o svojim kontaktima te primljenim i poslanim porukama pred drugim križarima.

Nenadićeva križarska skupina je svakako najznačajnija imotska križarska skupina u razdoblju od kraja 1944. do kraja 1945., a njezin kraj je ujedno obilježio i kraj prve faze protukomunističkog otpora na smjeru Imotski – Posušje koji je započeo prebacivanje skupina pripadnika HOS-a iz Širokog Brijega prema Posušju u studenom 1944. godine. Kako će biti prezentirano u ovom poglavlju, ostale značajnije imotske skupine na povijesnu scenu stupaju tek sredinom 1946., a riječ je o grupama koje će se povremeno odvajati i povremeno spajati radi zajedničkog djelovanja. Zbog kontakata koji su se tijekom 1946. nastavili ostvarivati između imotskog i hercegovačkog terena, a kojima počinje druga faza okosnice protukomunističkog otpora na spomenutom smjeru, u narednim dijelovima ovog poglavlja ću se osvrnuti na prikaz djelovanja križara na hercegovačkom prostoru tijekom 1945. i 1946. godine.

4.4. Kratki pregled djelovanja hercegovačkih križara na prostoru između Vran planine i Čapljine do likvidacije skupine Mariofila Mandića na brdu Mosor u rujnu 1946. godine

Kako je ranije istaknuto na primjerima Mirka Kapulice i Nedjeljka Piplice, križarske su se skupine najduže održale upravo na prostoru Dalmacije i Hercegovine. U svojoj monografiji o križarskim skupinama Radelić ističe da će se gerili u Bosni i Hercegovini morati posvetiti poseban rad zbog trenutne nedostupnosti izvora, ali i određenih specifičnosti koji traže drugačiji pristupi problematici.⁴⁹⁸ Zbog toga je ovdje važno istaknuti da djelovanje hercegovačkih skupina nije u fokusu ove disertacije, ali je razumijevanje njihovog razvoja, organiziranja, djelovanja i raslojavanja važno zbog utjecaja tih procesa na križarske skupine u dalmatinskom pograničnom području od Kamešnice do Metkovića koje su središnja tema ovog rada. Zbog toga će u ovom dijelu biti predstavljen kratak prikaz djelovanja hercegovačkih križarskih skupina tijekom razdoblja djelovanja Nenadićeve skupine, odnosno 1945., te do kasnog ljeta

⁴⁹⁷ Nenadić također navodi i „Jesenova“ kao treće odredište Medvidovićevih pisama. Nejasno je o kojemu se naselju radi, no moguće da je riječ o Jasenovcu u kojemu je Medvidović služio tijekom Drugog svjetskog rata. HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ivana Nenadića, Zapisnik sa saslušanja, 18.12.1945.

⁴⁹⁸ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 490.

1946. kada se na prostoru Imotske krajine osnivanju i organiziraju nove skupine o kojima će u kasnijim dijelovima ovoga poglavlja biti više riječi.

Prema podacima KPJ, nakon završetka rata na prostoru Bosne i Hercegovine zadržalo se oko 16 000 pripadnika poraženih vojnih formacija, uključujući 6 000 ustaša.⁴⁹⁹ Radelić pak ističe da je teško utvrditi broj bosanskohercegovačkih križara, ali ih je nakon završetka Drugog svjetskog rata ondje vrlo vjerojatno bilo više od 1 000.⁵⁰⁰ Prema podacima OZN-e, „odmetnika“ je do kraja godine bilo oko 2 700, a jugoslavenske vlasti su očekivale njihovo potpuno uništenje tijekom zime.⁵⁰¹ Procjena je bila preuranjena, pa se na istom području tijekom 1946. vjerojatno zadržavalo još oko 1 500 gerilaca⁵⁰², a križarskim skupinama su pristupali novi križari. Tako su se, primjerice, 1946. godine 24 mladića iz Širokog Brijega pridružila križarskim skupinama, a velik dio naroda ih je podržavao unatoč masovnim uhićenjima i ubojstvima.⁵⁰³ Uslijedila je masovna represija u kojoj će zbog pomaganja križarima samo na prostoru Širokog Brijega biti uhićena 301 osoba, a ukupno je za djela političkoga karaktera osuđeno 508 Širokobriježana.⁵⁰⁴

U Hercegovini su se križari kretali na nepristupačnim područjima vezanim uz planinske masive Čvrsnice, Ljubuše, Raduše i Vrana, a često su se povezivali s onima u srednjoj Dalmaciji koji su utočište potražili na Biokovu, Kamešnici i selima Imotske krajine. Primjerice, hercegovački križari Benedikt Penavić zvan Benko, Mariofil Mandić, Božo Mandić i drugi su navodno jedno vrijeme proveli u križarskoj skupini imotskog križara Ivana Nenadića iz Gornjih Vinjana, a kada su bili ugroženi na prostoru Imotske krajine, prebacili su se na Vran i pridružili Mirku Kapulici.⁵⁰⁵ Na hercegovačkom prostoru upravo je prostor Širokog Brijega bio jedno od žarišta križarske aktivnosti. Naime, prema podacima Općinskog komiteta KPJ Široki Brijeg, dolaskom partizana se oko 800 ljudi povuklo u šume. Iako se nakon amnestije 1945. i 1946. veći broj predao, 87 osoba koje su bile organizirane u 13 grupa je ostalo u šumama.⁵⁰⁶ Drugi izvori govore o 150 širokobrijeških križara koji su odbili amnestiju od kolovoza 1945. zbog izričite zabrane zapovjednika Bože Mandića.⁵⁰⁷ Širokobriješke križarske skupine su bile među najaktivnijima, a njihovo je djelovanje povezano s aktivnostima križara na prostoru do Vran planine na sjeverozapadu, Brotnja na jugoistoku te onih na području između Posušja i

⁴⁹⁹ I. LUČIĆ, Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini, 635.

⁵⁰⁰ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 491.

⁵⁰¹ I. LUČIĆ, Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini, 637.

⁵⁰² Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 495.

⁵⁰³ I. LUČIĆ, Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini, 650.

⁵⁰⁴ Isto.

⁵⁰⁵ Isto, 640 – 641.

⁵⁰⁶ Isto, 650.

⁵⁰⁷ H. MANDIĆ, Kaznene ekspedicije komunističkih vlasti protiv širokobriješke protukomunističke gerile 1945. – 1948. godine, 111 – 112. HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.3., Izjava Ivana Pavkovića, 13.3.1948.

Tomislavgrada na zapadu odakle se održavao i kontakt s križarskim skupinama s hrvatske strane granice, naročito na području planine Kamešnice i Imotske krajine. Tako je već od najranijih dana organiziranog protukomunističkog otpora na spomenutom geografskom području uspostavljena bliska veza između dalmatinskih i hercegovačkih križara koja će se održati do samog kraja djelovanja križarskih skupina na tom prostoru. Zahvaljujući navedenim okolnostima, tijekom „križarskih godina“ će se djelovanje brojnih križarskih skupina ispreplitati što, uz skromnu količinu dostupnih arhivskih dokumenata, čini ovu tematiku još većim istraživačkim izazovom.

Počeci hrvatskog poslijeratnog protukomunističkog otpora u Hercegovini vežu se, kako ističe Radelić, uz ime Stipana Sičaja Gegana, koji se odmetnuo već u travnju 1944. godine.⁵⁰⁸ Uz spomenutog Mirka Kapulicu i širokobriješkog križara Božu Mandića, Sičaja je bio jedan od najpoznatijih bosansko-hercegovačkih križara.⁵⁰⁹ Prije Drugog svjetskog rata Sičaja je bio član HSS, a tijekom rata se jedno vrijeme nalazio na čelu općinskog NOO u Šćitu. Nejasno je zbog čega je napustio odbor i organizirao miliciju s oko 400 pripadnika koja je branila hrvatska sela u Rami, no najčešće je objašnjenje da se Sičaja usprotivio politici KPJ i „novom turskom zulumu“.⁵¹⁰ Navodno je njegova križarska skupina s vremenom narasla do 1 700 pripadnika.⁵¹¹ Prema navodima zarobljenog križara Ivana Pavkovića „Penavušića“ iz Izbična koji se skrivao zajedno s još nekoliko mještana, može se zaključiti da je Sičaja nastojao okupiti što veći broj onih koji su se skrivali pred novim vlastima. Tako su njegove patrole tijekom 1945. stupale u kontakt s manjim skupinama bjegunaca poput Pavkovićeve i pozivali ih da im se pridruže.⁵¹² Sudeći prema pismu kojega je Stjepan Sičaja uputio Mirku Sičaji, a kojega su otkrile postrojbe KNOJ-a, Sičaja je održavao veze s Kapulicom s kojim je bio „jučer“ i s kojim je „sve u redu“.⁵¹³ Naime, Kapulica se pred Jugoslavenskom armijom povukao do Dravograda. No, nije se predao nego se odlučio vratiti u Tomislavgrad. Prilikom povratka, na Vlašiću su ga ranili četnici, a krili su ga i liječili muslimani. Čim se oporavio vratio se u duvanjski kraj i opet počeo okupljati ljude te je stupio u kontakt sa Sičajom.⁵¹⁴

Iako je Sičaja djelovao na Vranu, gdje je imao svoje sjedište⁵¹⁵, čini se da je održavao kontakte i na prostoru oko Konjica.⁵¹⁶ Ubijen je u Zlopolju na obroncima Ljubuše 8. studenog

⁵⁰⁸ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 492.

⁵⁰⁹ Isto.

⁵¹⁰ I. LUČIĆ, *Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini*, 639.

⁵¹¹ J.J. SUTON, Ante Vrban i Mirko Čavar na Čvrnsnici 1946., 40.

⁵¹² HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.3., Izjava Ivana Pavkovića, 13.3.1948.

⁵¹³ I. LUČIĆ, *Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini*, 638.

⁵¹⁴ Isto.

⁵¹⁵ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 492.

⁵¹⁶ I. LUČIĆ, *Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini*, 638.

1945. godine.⁵¹⁷ Nakon njegove pogibije krajem 1945. Vran je nastavio biti jedno od ključnih utočišta hercegovačkih križara koji su zaklon povremeno nalazili u nekadašnjim Sičajinim skrovištima, a prehranjivali su se između ostalog i zahvaljujući Sičajinim skladištima hrane.⁵¹⁸ U međuvremenu su se neposredno nakon Sičajine pogibije ostali križari predali ili priključili drugim križarskim skupinama.⁵¹⁹ Ipak, kako pokazuju podaci iz izjava zarobljenih križara, raslojavanje Sičajine skupine započet će već prije njegove pogibije. U nadolazećem razdoblju kao hercegovački križarski vođa će se isprofilirati upravo Božo Mandić koji se odbio predati kod Bleiburga i vratio se u Hercegovinu s „određenim političkim ciljevima i ambicijama“.⁵²⁰

O djelovanju Sičajine skupine u literaturi je objavljeno veoma malo podataka. Nešto više podataka dostupno je u izjavama križara koje se čuvaju u hrvatskim arhivima, a na temelju kojih je moguće dati prikaz spajanja i raslojavanja križarskih skupina na prostoru od Vrana do Čapljine tijekom 1945. koje će rezultirati stvaranjem novog najsnažnijeg križarskog uporišta na Čvrnsnici. Tako se iz izjave Ivana Milasa iz Čapljine doznaje da je tijekom prebacivanja na brod u Splitu pobjegao iz kolone i pješice preko Žrnovnice, Blata na Cetini, Kamenmosta stigao do Širokog Brijega.⁵²¹ U Gornjem Gracu mu je rečeno da se obrati Iliji Sekariću koji je upućivao ljude križarima koji su utočište našli na Vranu.⁵²² Ondje se Milas 1. srpnja 1945. priključio skupini križara pod zapovjedništvom Stjepana Sičaje Gegana. Navodno se radilo o skupini koja je brojala oko 220 ljudi, a nazivala se Druga bojna Hrvatske divizije „Kralj Tomislav“.⁵²³ Nejasno je koliko je dugo Milas ostao u Sičajinoj skupini: oko tri mjeseca⁵²⁴ ili oko mjesec dana, kako je ustvrdio u drugoj izjavi.⁵²⁵ Riječ je svakako o razdoblju nakon boravka Ivana Nenadića kod Sičajine skupine u Vranu, o čemu je riječi bilo u prethodnom poglavlju. Tijekom Milasovog boravka kod Sičaje skupina je izvršila akciju na Jablanicu⁵²⁶, no uslijed operacija jugoslavenskih postrojbi skupina se po Sičajinoj naredbi raspršila da bi izbjegla zarobljavanje.⁵²⁷ Milas se zajedno s Ambrozom Marićem prebacio u smjeru Brotnja i oko 4. kolovoza 1945. stigao na područja Tepčića gdje je poznao Nikolu Ćorića zvanog Bekrija.

⁵¹⁷ Isto, 639.

⁵¹⁸ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.3., Izjava Ivana Pavkovića, 13.3.1948.

⁵¹⁹ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 492.

⁵²⁰ I. LUČIĆ, *Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini*, 650.

⁵²¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivice Milasa, Izjava Ivana Milasa od 5. 9. 1946.

⁵²² HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7. – 11.9.1946.

⁵²³ Isto.

⁵²⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivice Milasa, Izjava Ivana Milasa od 5. 9. 1946.

⁵²⁵ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7. – 11.9.1946.

⁵²⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivice Milasa, Izjava Ivana Milasa od 5. 9. 1946.

⁵²⁷ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7. – 11.9.1946.

Ondje se zadržao osam dana tijekom kojih ga je Čorić upoznao s dvojicom mladića koji su se skrivali i zamolio Milasa da ih povede sa sobom natrag u Vran.⁵²⁸ Mислеći da se vojska povukla, Milas se s Marićem i dvojicom spomenutih mladića uputio natrag na Vran, no putem su doznali da se vojska još ondje zadržava zbog čega su se uputili u planinu Čvrsnicu „jer smo čuli da se tamo nalaze naši“.⁵²⁹ Time se Milas u potpunosti odvojio od Sičajine skupine.

Došavši na Čvrsnicu Milas je zatekao križare Niku Vladića i Mirka Kapulicu sa skupinom od oko 60 pripadnika. Njima se priključio i zastavnik Beljo sa svojom satnijom koja je također brojila između 50 i 60 ljudi. Pojedinci su predložili da se na Vranu formira jedna jaka križarska skupina.⁵³⁰ No, ovu ideju je odbio Kapulica koji je održao govor i predložio da se križari reorganiziraju u manje skupine radi lakšeg izbjegavanja zasjeda te da svaka skupina preuzme kontrolu određenog područja.⁵³¹ Kako su se križari s tim prijedlogom složili, Milas je trebao biti priključen Vladićevoj križarskoj skupini od oko 50 pripadnika čiji je zadatak bio kretati se na terenu Ladina – Bogodol – Goranci – Planinica i Drežnica.

Skupina je imala svoj manevarski prostor i sjedište, a preko kurira je trebala održavati kontakte s ostalim grupama.⁵³² Dolaskom iznad Ladine u Čabulji Vladić je predložio povezivanje s četnicima u istočnoj Hercegovini što su pojedini križari odbili te su se na čelu s Milasom odlučili uputiti na teren Brotnja. Time je nastala Milasova križarska skupina od desetak pripadnika koja će kasnije rasti i iz koje će, prema Milasovoj izjavi, pojedinci biti isključivani zbog neposlušnosti, a bilo je i slučajeva likvidacije zbog pljačke.⁵³³ Tako je, primjerice, 8. ožujka 1946. u Vasiljevim ogradama likvidiran Mladen Vego iz Čapljine. „Tu smo ga zakopali ali sporazumili smo da o njegovoj smrti ništa ne pričamo jer bi to nezgodno odjeknulo među stanovništvom, već u slučaju ako se pronađe njegov leš da kažemo da je poginuo u sukobu sa partizanima na tom mjestu“, navodi Milas u svojoj izjavi objasnivši da je čuo da „su i po drugim grupama iste likvidacije“, odnosno „da je strogost i da je Mandić strog i da govori da će streljati, ako tko pogriješi“.⁵³⁴ Osnivanjem I. hercegovačkoga križarskog zdruga u lipnju 1946., zapovjednik zdruga Božo Mandić je doista uveo čitav niz vojničkih pravila, uključujući sustav kažnjavanja i sustav nadzorne službe.⁵³⁵

⁵²⁸ Isto.

⁵²⁹ Isto.

⁵³⁰ Isto.

⁵³¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivice Milasa, Izjava Ivana Milasa, 5. 9. 1946.

⁵³² HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7. – 11.9.1946.

⁵³³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivice Milasa, Izjava Ivana Milasa od 5. 9. 1946.

⁵³⁴ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7. – 11.9.1946.

⁵³⁵ H. MANDIĆ, *Kaznene ekspedicije komunističkih vlasti protiv širokobriješke protukomunističke gerile 1945. – 1948. godine*, 114.

Nakon osnivanja Milasova se skupina uspjela naoružati s tri ili četiri puške i oko 200 komada streljiva. Milas je preko Tade Prskala iz Paoče dobio poziv Ćurde Juričića da mu se pridruži na sastanku. Tom prilikom ga je Juričić pitao je li ovlašten osnivati grupu te „imam li u tom pravcu kakvih direktiva“.⁵³⁶ Milas mu je odgovorio da nema jer je grupa osnovana samoinicijativno. Juričić mu je stoga kazao da će u pratnji Tade Prskala otići u Vran gdje će razgovarati s križarskim vođama te da će naknadno osobno ili preko Prskala Milasu dostaviti naredbe.⁵³⁷ Po završetku sastanka, Milas se vratio na prostor Tepčića, Blizanaca i Paoče te je od već spomenutog Nikole Ćorića doznao da se oko Međugorja krije jedna križarska skupina na čelu s Grgom Vasiljem zvanim Kekušić. Tijekom toga razdoblja Milasovoj su se skupini pridružili novi križari pa je ljudstvo postupno raslo. U međuvremenu se polovicom listopada 1945. iz Vrana vratio Ćurdo Juričić koji se u Međugorju sastao s Grgom Vasiljem „Kekušićem“. Stoga je Milas otišao u Međugorje gdje je od Juričića doznao da su križarske skupine na Vranu razbijene i da su se povukle na druga područja.⁵³⁸ U međuvremenu je križarima zadan još jedan udarac kada je Zapovjedništvo križarskoga korpusa „Kralj Tomislav“, koji je djelovao na prostoru između Tomislavgrada, Posušja i Širokog Brijega, proglasilo 5. listopada 1945. mobilizaciju koja nije zabilježila veći odaziv.⁵³⁹

Ipak, spomenute nedaće nisu obeshrabrile križare, pa je tako Milas s Juričićem dogovorio osnivanje još jedne križarske skupine pod vodstvom ustaškoga poručnika Marka Stojića. Odlučeno je da će se Juričić pridružiti Kekušićevoj skupini i preuzeti zapovijedanje nad sve tri skupine, dakle Stojićevom, Kekušićevom i Milasovom. Kontakti su održavani preko jataka, a skupine s ukupno oko 35 članova kretale su se na sektoru Međugorje, Zvirovići, Bijakovići, Studenci, Miletina, Čitluk, Vionica, Krehin Gradac, Blizanci, Gradnići, Dobro Selo, Tepčići, Krućevići, pa do Sretnica.⁵⁴⁰ Dogovoreno je da će se ove skupine iz sigurnosnih razloga prebacivati na teren ostalih križarskih skupina ukoliko bude primijećeno kretanje vojske. Razgovaralo se i o redu i disciplini među ljudstvom, a posebno je istaknuto da se vodi računa o novopridošlim članovima među kojima bi moglo biti špijuna.⁵⁴¹ Istovremeno se na sektoru Ladina – Bogodol – Goranci – Bile i Planinica, te Drežnica i Raška Gora kretala 15-člana skupina Nike Vladića, a na području Širokog Brijega je djelovala skupina pod

⁵³⁶ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7. – 11.9.1946.

⁵³⁷ Isto.

⁵³⁸ Isto.

⁵³⁹ I. LUČIĆ, *Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini*, 639.

⁵⁴⁰ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7. – 11.9.1946.

⁵⁴¹ Isto.

zapovjedništvom Bože Mandića. Osim toga, na području Hrasna, Kruševa i Prenja u stolačkom kraju do Bregave oformljena je skupina Vicka Boškovića Krakića zvanog „Velež“ s desetak članova. Ta je skupina održavala kontakte s križarskom skupinom zvanom „Bjelave“ koja se kretala između Slanog, Zavale i Ravna, kao i s križarima iz Hutova i Konavala.⁵⁴²

Ovi podaci ukazuju na to da je tijekom 1945. nakon napada jugoslavenskih postrojbi na Sičajinu skupinu u Vranu započelo raslojavanje križarskih grupa koje su se odvojile od Sičajine skupine, a što je posljedično dalo zamah razvoju brojnih novih manjih samostalnih skupina na širem hercegovačkom prostoru. Ovakav pristup je bio potaknut stavom Mirka Kapulice da samo takvom organizacijom križarske skupine mogu opstati izbjegavajući masovno okupljanje na jednom terenu. Unatoč tome, skupine su ostale blisko povezane i u čestom kontaktu na što ukazuju i događaji s kraja 1945. kada se u Dobrom Selu Milasova skupina privremeno spojila s Vladićevom, brojeći zajedno 30-tak pripadnika. Na sam Božić Vladić je predložio da pripreme zasjedu i na cesti zaustave bilo koje vozilo čije bi gume mogli iskoristiti za izradu opanaka. Pri zajedničkom napadu na vozilo u kojemu su se nalazili pripadnici OZN-e je ubijen Dejan Čapin, bivši četnik koji je pristupio partizanima i postao zapovjednikom zatvora Čelovina u Mostaru. Za odmazdu su komunistički represivni organi strijeljali sedam „izrazitih jataka“, stanovnika Kruševa, i to Jozu Kordića, Ivana Kordića, Matu Marića, Andriju Čulu, Andriju Smoljana, Nikolu Vučiću i Ružu Rozić, sestru križara Grge Vasilja.⁵⁴³ Osim toga, na Posušju i Širokom Brijegu su zabilježena zlostavljanja i ubijanja seljaka od strane pripadnika 29. divizije zbog čega je čak i šef Upravnog odsjeka u Sreskom odboru KPJ Široki Brijeg zaključio da „srpska vojska ubija hrvatske seljake“.⁵⁴⁴ Kako su očekivali da na njih bude izvršena akcija, Milasovi križari su se povukli preko Neretve u smjeru Hrasna gdje su se sastali s križarima iz Hutova pod vodstvom Marijana Papca. „Tada sam imao priliku da kod njih vidim pismo od grupe odmetnika iz Konavala, koje je bilo upućeno preko grupe 'Bjelave' grupi 'Žaba' tj. grupi Papca“, navodi Milas istaknuvši da se u pismu radilo o „dvije strojnice koje su odmetnici iz Konavala trebali uputiti Vicku Krakiću“.⁵⁴⁵ Ovi navodi upućuju na suradnju križara u istočnoj Hercegovini s onima na širem dubrovačkom području, no koji prema dostupnim podacima nisu imali utjecaja na zbivanja u Zabiokovlju zbog čega nisu predmet ove disertacije.⁵⁴⁶

⁵⁴² HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa, 7.9.1946.

⁵⁴³ I. LUČIĆ, *Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini*, 662 – 663.

⁵⁴⁴ Isto, 663.

⁵⁴⁵ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7. – 11.9.1946.

⁵⁴⁶ Opširnije o suradnji neretvanskih jataka s istočnohercegovačkim križarima vidi: D. UTOVAC, *Suđenje Nikoli Krstičeviću „Pikoči“ i Anti Gvatiju 1946. godine*, 11 – 15.

Pretpostavke o novim akcijama protiv hercegovačkih križara su se obistinile. Na temelju pojedinih dokumenata može se zaključiti da su početkom te godine komunističke vlasti pristupile nadopunjavanju popisa različitih „narodnih neprijatelja“. Tako je hercegovački Okružni NO dana 1. siječnja 1946. obavijestio Sreski NO Ljubuški da „dosadašnji popisi nijesu tačni, jer mnoga lica nijesu uvedena, jer se za mnoga lica saznalo tek kasnije a neki su opet poubijeni dok su se drugi nanovo odmetnuli“. Stoga je naloženo da se pristupi izradi novih popisa u kojima će posebno biti navedena „nestala lica za čiju se sudbinu ne zna“, zatim „lica koja su pobjegla u inostranstvo“ te „lica koja se nalaze u škriparima“ s ciljem da popisi budu dostavljeni do 23. siječnja iste godine.⁵⁴⁷ U međuvremenu je na križare u Hrasnu početkom 1946. izvršena vojna akcija tijekom koje su pojedini križari ubijeni, a neki su se uspjeli izvući. Milasova skupina se povukla na područje oko Međugorja i Čitluka. No, uslijed dolaska vojske na taj teren, prilikom čega je smrtno stradao jedan križar, na prijedlog Vidaka Prskala Milasova skupina je krenula u selo Mokro kod Širokog Brijega odakle je Prskalo bio rodom.⁵⁴⁸

Tijekom boravka u Mokrom u travnju 1946. Milasova skupina je naišla na širokobriješke križare Mariofila Mandića i Zlatka Čavara pa se na njihov prijedlog uputila u Donji Crnač na sastanak s Božom Mandićem i Benediktom „Benkom“ Penavićem. Ondje su zajedno proveli desetak dana tijekom kojih je Milas imao priliku razgovarati s Božom Mandićem od kojega je doznao o kretanju još jedne veće križarske skupine pod Storellijevim zapovjedništvom na prostoru između Posušja, Imotskog i Sinja o čemu je bilo riječi u prethodnom dijelu ovog poglavlja.⁵⁴⁹ Ukoliko je ovaj detalj točan, on implicira da je Storellijeva skupina koja je na imotsko područje stigla krajem 1944. i odvojila se od drugih grupa koje su onamo prispjele u istom razdoblju, a o čemu je također više riječi također bilo u prethodnom dijelu ovog poglavlja, preživjela duže vremensko razdoblje, odnosno najmanje do proljeća 1946. iako zbog fragmentiranosti sačuvanog arhivskog gradiva ostaje nepoznato što se s tom skupinom u tom razdoblju događalo, koliko je pripadnika imala i kakve je akcije provodila.

Što se posušskog terena tiče, ondje je prema dokumentaciji djelovalo 11 križarskih skupina. Pod njihovim je utjecajem 1946. osnovana u Posušju križarska organizacija s desetak ljudi, koja je zahvaćala sela Batin i Osoje uza samu granicu s Hrvatskom, a postojala je i veza s organizacijama u Imotskom i Splitu. Poslije je osnovana i druga križarska organizacija koja je zahvaćala sela Batin, Osoje, Čitluk, Vinjani, Zagorje i Tribistovo sa 75 članova. Na čelu ovih

⁵⁴⁷ Ante ČUVALO, *Komunistički totalitarizam na djelu, Hercegovačka hrvatska sela u poraću (1945.-1952.)*, Chicago, 2018., 450.

⁵⁴⁸ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7. – 11.9.1946.

⁵⁴⁹ Isto.

organizacija je bio Stipe Brekalo zvan Nević.⁵⁵⁰ O ovoj povezanosti organizacije u Posušju i Imotskom više će riječi biti u petom poglavlju ove disertacije. U svakom slučaju čini se da Milas nije imao više saznanja o spomenutim kontaktima s Posušjem i Imotskim jer ih u svojim izjavama ne spominje te štoviše ističe da ga Mandić nije o ovome izvijestio. Naime, Milas je dogovorio s Mandićem da ga preko Vidaka Prskala koji je odlučio ostati u Mandićevoj skupini naknadno obavijesti o rezultatima susreta sa Storelijem ukoliko bi planirali zajedničko djelovanje na hercegovačkom području, no u dostupnim Milasovim izjavama nema dodatnih podataka o Storelijevim aktivnostima.

Prema Milasovim riječima, u proljeće 1946. nije bilo govora o formiranju križarskog zdruha. Mandić mu je tek spomenuo da vodi registar osoba iz širokobriješkoga kotara koji posjeduju oružje s namjerom da im se u odgovarajućem trenutku obrati i zatraži njihovu potporu, a u selu Ljubotiću je skrio teško naoružanje.⁵⁵¹ Iako se iz ovakva pristupa daje naslutiti težnja prema sveobuhvatnijem djelovanju, ovo će se ipak pokazati kobno. Naime, kako je istaknuto u uvodnom poglavlju, u jednoj od brojnih kaznenih ekspedicija pripadnici UDB-e i KNOJ-a su 15. srpnja 1946. zarobili arhiv tada netom osnovana I. hercegovačkoga križarskog zdruha kojim je zapovijedao upravo Mandić što je UDB-i omogućilo razradu operacija likvidiranja jatačke mreže.⁵⁵²

U skladu s dogovorom s Mandićem, Milasova grupa se vratila na sektor Brotnja ne bi li time lakše izbjegla sukobe s vojskom, iako se u slučaju izrazito nepovoljne situacije ta skupina trebala vratiti k Mandićevoj.⁵⁵³ U međuvremenu je Okružni komitet KPJ za Hercegovinu poslao 22. travnja 1946. iz Mostara okružnicu kotarskim komitetima, u kojoj zaključuje da je partijsko rukovodstvo „postavilo pitanje uništenja bandi, kao najozbiljniji zadatak u ovom periodu pred sve naše partijske organizacije (...) ali je sve ostalo bez uspjeha do sada, a to svjedoče najbolje rezultati“.⁵⁵⁴ Štoviše, „Okružni komitet je nastojao preko Divizije narodne obrane i OZN-e objediniti te akcije, da se stvori suradnja, a da ove akcije potpomogne u punoj mjeri partijska organizacija na terenu“.⁵⁵⁵ No, „iz svih dosadašnjih izvještaja vojska nije nigdje naišla na podršku partijske organizacije“, a posebno je kritizirana partijska organizacija u Širokom

⁵⁵⁰ I. LUČIĆ, *Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini*, 640.

⁵⁵¹ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.1., Zapisnik sa saslušanja Ivana Milasa, nedatirano.

⁵⁵² H. MANDIĆ, *Kaznene ekspedicije komunističkih vlasti protiv širokobriješke protukomunističke gerile 1945. – 1948.* godine, 115.

⁵⁵³ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7. – 11.9.1946.

⁵⁵⁴ I. LUČIĆ, *Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini*, 651.

⁵⁵⁵ Isto.

Brijegu.⁵⁵⁶ Također je naglašeno da narod treba angažirati i odgajati ga „u duhu uništenja posljednjih ostataka bandi – fašističkih pomagača“.⁵⁵⁷

Navodi iz citiranog dopisa otkrivaju koliki su izazov jugoslavenskim vlastima u prvim poslijeratnim godinama predstavljali pristaše hrvatskog protukomunističkog otpora. U nadolazećim mjesecima lokalno stanovništvo će se suočavati sa sve većim terorom zbog kojega su 6. svibnja 1946. Benko Penavić i Mariofil Mandić uputili prijeteće pismo oficiru UDB-e Marku Šoljiću koji je ujedno bio i član Oblasnog komiteta KPJ za Zapadnu Hercegovinu. Križari su ga upozorili da će životom platiti za svaki zločin počinjen nad hrvatskim narodom uz zahtjev da prestane s kaznenim ekspedicijama protiv križara i njihovih jataka.⁵⁵⁸ Dva tjedna kasnije Šoljiću je pismo uputio i Božo Mandić istaknuvši: „Ne možete nam ništa koji smo pod oružjem pa onda možete iskaljivati svoj bijes nad nezaštićenom golorukom djecom i ženama“. Mandić je zaprijetio likvidacijom odbornika i drugih pojedinaca na dužnostima u miliciji i vojsci te njihovih obitelji ne budu li u roku od 48 sati puštene obitelji križara.⁵⁵⁹

Ipak, upravo su internacije obitelji u navedenom razdoblju nagnale pojedine mještane da se „odmetnu“. Tako je Stanko Čavar dana 19. svibnja 1946. pukim slučajem izbjegao odvođenje svoje obitelji jer se toga dana nalazio na radu kod susjeda. Kada kod kuće nije zatekao članove obitelji, pobjegao je u šumu, a naredne večeri je otišao kod Janje i Marka Zovka iz Oklaja preko kojih je uspostavio vezu sa križarima. U križarima je imao brata Zlatka koji je poginuo iste godine, a koji se zajedno s Janjinim bratom Jurom Zovkom nalazio u skupini Mariofila Mandića s kojom je Stanko Čavar otišao u Dabio gdje je pristupio križarskoj skupini Marka Lončara.⁵⁶⁰ O pojačanom teroru pripadnika 11. hercegovačke brigade nad pučanstvom Širokog Brijega izvijestio je Sreski komitet KPJ Široki Brijeg u dopisu od 17. lipnja 1946.⁵⁶¹, a represija nije zaobišla ni druga hercegovačka naselja. Tako je na sastanku Biroa Sreskog komiteta KPJ Ljubuški, održanog 17. lipnja 1946., zaključeno da križari imaju potporu naroda, ali ne u velikoj mjeri kao prije, što je rezultat „hapšenja jataka“ i zastrašivanja. Navedeno je da je dan prije u Ružićima (danas općina Grude) uhićeno 17 jataka.⁵⁶²

⁵⁵⁶ Isto. H. MANDIĆ, Kaznene ekspedicije komunističkih vlasti protiv širokobriješke protukomunističke gerile 1945. – 1948. godine, 116.

⁵⁵⁷ I. LUČIĆ, Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini, 651.

⁵⁵⁸ H. MANDIĆ, Kaznene ekspedicije komunističkih vlasti protiv širokobriješke protukomunističke gerile 1945. – 1948. godine, 122.

⁵⁵⁹ Isto, 123.

⁵⁶⁰ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.6., Zapisnik sa saslušanja Stanka Čavara, 15.3.1948. i 9.4.1948.

⁵⁶¹ H. MANDIĆ, Kaznene ekspedicije komunističkih vlasti protiv širokobriješke protukomunističke gerile 1945. – 1948. godine, 118.

⁵⁶² I. LUČIĆ, Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini, 648.

U međuvremenu su nove represalije nagnale Milasovu skupinu koja se uglavnom zadržavala na području Brotnja da se u lipnju 1946. prebaci istočnije kod prebilovačkih četnika. Ondje je Milas doznao da se skupina Vicka Boškovića Krakića u međuvremenu prebacila preko Neretve pa je pretpostavio da je ta skupina zapravo otišla prema Širokom Brijegu na sastanak s Božom Mandićem kojega je Bošković poznavao od ranije.⁵⁶³ Ono što Milas nije znao je da su upravo su u tom razdoblju, odnosno krajem lipnja 1946., Božo Mandić i Marko Lončar sazvali sastanak svih pripadnika protukomunističke gerile na području zapadne Hercegovine kod Šantića Lokve u Dabilu (selo Crnač) gdje su se križari oslanjali na jatake koji su ih hranili. Ondje je u kolibi Jure Šantića 27. lipnja 1946. osnovan I. hercegovački ustaški križarski zdruk – I. hrvatska divizija „Kralj Tomislav“ na čelu sa satnikom Božom Mandićem. Sastanku nije prisustvovala skupina Nike Vladića, a novoosnovani zdruk se uglavnom sastojao od križara iz Širokog Brijega.⁵⁶⁴ Mandić se obratio okupljenim križarima istaknuvši veze s inozemstvom, Zagrebom, Banja Lukom, Sarajevom i Mostarom uz napomenu da postoji neki centar u Zagrebu koji održava kontakt s inozemstvom i da on od tog centra preko Sarajeva i Mostara dobiva upute za rad.⁵⁶⁵ Na temelju dostupnih podataka o Mandićevoj križarskoj skupini može se zaključiti da su njegovi navodi o vezama sa Sarajevom, Zagrebom i drugim gradovima vjerojatno trebali poslužiti u svrhu održavanja visokog morala među križarima na prostoru na kojemu su oni trpjeli stalne napade komunističkih represivnih organa, a njihove obitelji bile izložene progonima i iseljavanju. Vjerojatnije je da se mogućnost uspostave i razvijanja novih kontakata ukazala posjetom Ante Vrbana nekoliko tjedana kasnije, kako je objašnjeno u prethodnom poglavlju.

Nadalje je Mandić tijekom istog sastanka istaknuo da je nemoguće boriti se protiv vlasti bez vojne organizacije zbog čega je potrebno stvoriti jedno zapovjedništvo koje bi izdavalo naređenja i ostale upute za borbu protiv komunista. Predložio je naziv ustaško-križarski zdruk, a njegov prijatelj Benko Penavić istaknuo je kako bi upravo Mandića kao najškolovanijeg i najstarijeg ustaškog časnika trebalo izabrati za zapovjednika. Zdruk je trebao biti podijeljen u bojne od kojih je svaka bila podijeljena u dvije satnije. Zapovjednikom I. bojne s ukupno 14 pripadnika među kojima je bio i Vinko Škrobo je imenovan Niko Vladić. Marko Lončar je

⁵⁶³ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7. – 11.9.1946.

⁵⁶⁴ H. MANDIĆ, Kaznene ekspedicije komunističkih vlasti protiv širokobriješke protukomunističke gerile 1945. – 1948. godine, 118. HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.2., Zapisnik sa saslušanja Ivana Lasića, 1.3.1947. HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.7., Zapisnik sa saslušanja Ilije Ljubića, 22.3.1948.

⁵⁶⁵ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.7., Zapisnik sa saslušanja Ilije Ljubića, 22.3.1948.

preuzeo zapovijedanje II. bojnom s ukupno 16 križara, a zapovjednikom III. bojne s 12 pripadnika među kojima se nalazio Mariofil Mandić postao je Benko Penavić.⁵⁶⁶ Zapovijedanje IV. bojnom preuzeo je Stipe Brekalo zvan Nević.⁵⁶⁷ Zdrug nije imao stožer, a uz Božu Mandića vodstvo zdruga je kao zamjenik zapovjednika preuzeo Benko Penavić uz pobočnika Stojana Zovku. Zaključeno je da se Božo Mandić kao zapovjednik kreće s II. bojnom Marka Lončara.⁵⁶⁸ Početkom srpnja 1946. zdrug je tako brojao četiri bojne s ukupno 42 pripadnika. Prema nekim podacima, tijekom iste godine zdrug je uspio okupio 150 pripadnika, a glavnim operativcem je postao Benko Penavić.⁵⁶⁹ Nekoliko tjedana nakon osnivanja zdruga, na savjetovanju članova KPJ je utvrđeno da je partijska organizacija doista zakazala po pitanju uništenja križarskih skupina na tom terenu, čime su potvrđeni navodi iz partijskog dopisa iz travnja iste godine. Razrađena je strategija konačnog obračuna s hercegovačkim križarima koja će se znatno oslanjati na novoformirane dobrovoljačke milicije sastavljene od članova KPJ, kandidata za članstvo i članova Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ).⁵⁷⁰

Dok se u Hercegovini osnivao križarski zdrug, Milasova skupina se oko 18. srpnja 1946. prebacila na prostor između Vida i Gabele na kojemu će nastaviti djelovanje do njihovog zarobljavanja početkom rujna 1946., a o čemu će više riječi biti u narednom dijelu ovog poglavlja. U međuvremenu je Milasova skupina sredinom kolovoza 1946. primila pismo Grge Vasilja Kekušića s upozorenjem da se u Brotnju nalazi puno vojske i da će im on javiti kada situacija bude sigurnija da se onamo vrate.⁵⁷¹ Upravo je na neretvanskom prostoru Milas od novopridošlih križara doznao da je u Hercegovini formiran zdrug pod zapovjedništvom Bože Mandića. Milasu je također rečeno da ga Mandić ima namjeru pozvati sa zadaćom da formira dodatnu bojnu u okviru spomenutog zdruga.⁵⁷² No, taj plan nije realiziran jer je početkom rujna 1946. Milasova skupina likvidirana, a Milas zarobljen.

U međuvremenu se tijekom ljeta 1946. kompletan zdrug nalazio u Gostuši (Gornji Gradac) gdje je Mandić obaviješten da je u Risovac stigao ustaški bojnič Ante Vrban s kojim

⁵⁶⁶ H. MANDIĆ, Kaznene ekspedicije komunističkih vlasti protiv širokobriješke protukomunističke gerile 1945. – 1948. godine, 118. HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.2., Zapisnik sa saslušanja Ivana Lasića, 1.3.1947.

⁵⁶⁷ H. MANDIĆ, Kaznene ekspedicije komunističkih vlasti protiv širokobriješke protukomunističke gerile 1945. – 1948. godine, 112 – 115.

⁵⁶⁸ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.2., Zapisnik sa saslušanja Ivana Lasića, 1.3.1947.

⁵⁶⁹ H. MANDIĆ, Kaznene ekspedicije komunističkih vlasti protiv širokobriješke protukomunističke gerile 1945. – 1948. godine, 112 – 115.

⁵⁷⁰ Isto, 117.

⁵⁷¹ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7. – 11.9.1946.

⁵⁷² Isto.

se sastao nekoliko dana kasnije, kako je istaknuto u trećem poglavlju. Vrban se zatim uputio u smjeru Bugojna, a Mandić je po povratku u Čvršnicu obavijestio križare da je Vrban došao po Pavelićevom naređenju s ciljem da se križari što bolje organiziraju ne bi li moral svojih pristaša održali na visokoj razini. Osim toga, Vrban je Mandića imenovao zapovjednikom oružanih snaga zapadne Hercegovine te je obećao uspostavu zračne veze kojom bi se križarima iz Italije dostavljala pomoć u hrani, odjeći i streljivu. Prema Mandićevim riječima, križari su od tog trenutka trebali imati kontakt s inozemstvom, a naknadno i radiostanicu. Mandić se zatim sa skupinom križara uputio na Čvršnicu radi ostvarivanja zračne veze s Italijom, kako je dogovoreno s Vrbanom. Križari su na jednoj visoravni postavili znakove za zrakoplove, no oni se ni nakon dogovorenog vremena nisu pojavili.⁵⁷³

Svega dva tjedna nakon Milasova uhićenja početkom rujna 1946., UDB-a postigla još jedan značajan uspjeh u eliminaciji hercegovačke protukomunističke gerile. Naime, još je početkom srpnja 1946. prilikom prebacivanja s derventskog terena u požeški kraj uhvaćen već spomenuti Petar Mikrut, ustaški bojnik i predratni pripadnik Ustaškog pokreta. Mikrut se nakon razoružavanja u Sloveniji u svibnju 1945. uputio natrag u Hrvatsku s namjerom da ode kući. No, prelaskom Save kod Nove Gradiške manja grupa u kojoj se nalazio i Mikrut je u planini Motajici (prostor današnjih općina Srbac, Prnjavor i Derventa) naišla na četnike koji su ih uputili na Iliju Krtinu iz Bijelog Brda kod Dervente koji se na tom području skrivao. Krajem ljeta 1945. ovoj se grupi priključio i ustaški dopukovnik Ante Štitić koji je uspio pobjeći iz logora u Slavanskom Brodu i stići u selo Gradac gdje je doznao da se na Bijelom Brdu krije Krtinina skupina. Štitićevim dolaskom znatno se promijenila dinamika spomenute grupe u kojoj je Štitić zbog svog čina i višeg položaja kojega je obnašao u NDH doživljavan kao vođa. Da je Štitić preuzeo ulogu vođe i organizatora ove skupine otkriva i podatak da je „tražio vezu na sve strane i preko Sarajeva, Zagreba, Dervente i Sl. Broda“ nastojao da se poveže s drugim ljudima „radi nastavka borbe“.⁵⁷⁴ No, zbog uhićenja Štitićevih jataka ovi kontakti se nisu održali zbog čega pripadnici njegove grupe nisu bili upoznati s osnivanjem zdruge u Hercegovini.

U međuvremenu je Mikrut od jednog jataka već bio naćuo da se u Požeškoj kotlini navodno nalazi više „odmetnićkih“ grupa, što potvrđuju i dostupni izvori.⁵⁷⁵ Zbog toga je

⁵⁷³ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.2., Zapisnik sa saslušanja Ivana Lasića, 1.3.1947.

⁵⁷⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 11.1.1947.

⁵⁷⁵ Prema dostupnim podacima u to su vrijeme na požeškom području djelovale skupine Aska, skupina Franje Barića Baje, skupina Nikole Đuretića Mike, skupina Pere Hećimovića Marice, skupina Gregorić, skupina Antuna Pavlovića (kod koje je privremeno boravio Ante Vrban), skupina Antuna Vičića i skupina Ivana Sekulića, skupina Sekulić – Čudina. Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 278 – 319.

odlučio napustiti derventski kraj čim mu se ukaže prilika.⁵⁷⁶ Upravo se to i zbilo krajem lipnja 1946. godine. Naime, u tom je trenutku Štitićeva grupa je uspostavila kontakt s preživjelim „šumnjacima“, odnosno nekadašnjim odžačkim braniteljima koji su se izvukli u proboju krajem svibnja 1945. povukavši se u šume Vučjaka, po čemu su i dobili ime.⁵⁷⁷ U razgovoru s novopridošlim križarima Štitićeva grupa je doznala da je „šumnjacima“ postalo nemoguće kriti se u Vučjaku zbog stalnih pretresa JA zbog čega su naumili prebaciti se u Slavoniju. Pozvali su Krtinu da pođe s njima, no on je to odbio. Mikrut je predložio Štitiću da napuste taj kraj i zajedno sa spomenutom trojkom se prebace u Slavoniju „da ne bi porodice koje nas pomažu nastradale“. Štitić je odbio jer nije htio otići s tog terena dok se ne sastane s kurirom kojega je očekivao iz Zagreba⁵⁷⁸, a riječ je bila o Josipu Duiću o kojemu je također više riječi bilo u prethodnom poglavlju. Mikrut je odlučio s trojicom odžačkih križara uputiti se u Slavoniju. Na odlasku im je Štitić kazao da ga obavijeste o stanju oko Požege i brojčanom stanju među križarima te im spomenuo neke ljude kojima su se u slučaju potrebe mogli obratiti.⁵⁷⁹ Mikrut je Štitiću obećao poslati kurira s izvješćem o stanju u Požeškoj kotlini jer je Štitićeva namjera bila prebaciti se na taj teren ukoliko ondje djeluje veća križarska skupina.⁵⁸⁰ Dana 29. lipnja 1946. Mikrut je s trojicom spomenutih „šumnjaka“ prešao Savu s namjerom da nastavi put prema Požegi. Upravo su na tom putu 5. srpnja 1946. naišli na zasjedu u kojoj je Mikrut uhvaćen, a ostali su uspjeli pobjeći.⁵⁸¹

Nejasno je što se dogodilo s trojicom odžačkih „šumnjaka“ koji su se uspjeli izvući iz zasjede u kojoj je uhvaćen Mikrut i jesu li uspjeli uspostaviti kontakt s I. slavonskim križarskim zdruhom⁵⁸² koji je u tim trenucima osim hercegovačkog zdruha prema Vrbanovom izvješću bio jedina jača križarska skupina na prostorima koje je Vrban obišao. Nepoznata je i sudbina Ante Štitića za kojega Ivica Hrastović navodi da je „navodno poginuo kao križar u Bosni poslije sloma NDH“⁵⁸³ što se na temelju Mikrutovog dosjea svakako čini izglednim. Sudeći prema Mikrutovim zapisnicima sa saslušanja, on je sve do veljače 1947. bio u zatvorima pod kontrolom UDB-e BiH. Na temelju akta br. Pov. 7080 UDB-e za BiH od 23. studenog 1946. Javno tužništvo BiH je 26. studenog 1946. predložilo da se protiv Mikruta povede istraga te je

⁵⁷⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 18.7.1946.

⁵⁷⁷ S. PILIĆ, B. MATKOVIĆ, *Bitka za Odžak: Rat je završio dvadeset dana kasnije*, 109 – 138.

⁵⁷⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 11.1.1947. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 18.7.1946.

⁵⁷⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 11.1.1947.

⁵⁸⁰ Isto.

⁵⁸¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 18.7.1946.

⁵⁸² Glavar stožera zdruha je bio Mile Obrovac, ustaški natporučnik. Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 300.

⁵⁸³ Isto, 125.

naredilo istražni zatvor.⁵⁸⁴ Zatim je 27. veljače 1947. prebačen UDB-i za oblast Dalmacija u Splitu što potvrđuju sačuvani dokumenti u njegovom dosjeu.⁵⁸⁵ Ondje je preslušan 3. ožujka 1947., a uglavnom je govorio o ratnim zbivanjima u Sinju zbog čega je prikupljen i veći broj iskaza svjedoka s područja Cetinske krajine. Dana 10. travnja 1947. UDB-a za oblast Dalmacija je javnom tužiocu u Splitu podnijela krivičnu prijavu protiv Petra Mikruta navevši da je isti uhićen 5. kolovoza 1946. što je dakako pogrešan podatak.⁵⁸⁶ U toj je prijavi naveden veći broj Mikrutovih ratnih djela, no ne spominje se njegovo poslijeratno pripadništvo Štitićevoj križarskoj grupi. Također nedostaju podaci o Mikrutovom boravku na hercegovačkom terenu u rujnu 1946. godine.

Naime, upravo su zahvaljujući Mikrutovoj suradnji u ljeto 1946. komunistički represivni organi na brdu Mosor iznad Širokog Brijega pobili desetoricu širokobrijeških križara među kojima je bio i Mariofil Mandić.⁵⁸⁷ Akcija je pripremljena u Sarajevu gdje su u drugoj polovici kolovoza 1946. na Ilidži posebno obučavana trojica oficira UDB-e, devetorica pripadnika KNOJ-a i dva radiotelegrafista pod zapovjedništvom Teufika Selimovića Buđonija, brata književnika Meše Selimovića.⁵⁸⁸ Pripadnici ove skupine su morali svladati ustašku vojnu terminologiju, običaje zapadne Hercegovine, molitve i osobne životopise križara. Cilj je bio infiltrirati se među lokalno stanovništvo i stupiti u vezu s jatcima koji će ih odvesti zapovjednicima širokobrijeških križara, a sve to pod krinkom da su ih u Hercegovinu poslali Amerikanci kako bi pripremili oružani ustanak protiv komunističke vlasti zbog čega su bili opremljeni američkim vojnim odijelima i njemačkim naoružanjem „radi toga ukoliko bi slučajno pali 'neprijatelju' u ruke da ne bi došlo do međunarodne kompromitacije Amerike“. U sačuvanom izvješću o ovoj operaciji je navedeno da je Mikrut s uspjehom izvršavao postavljene zadatke i postupno se oslobađao od straha te je navodno stekao uvjerenje da će mu biti oproštena „sva zlodjela koja je počinio kao ustaša“. Po završetku obuke skupina se preko Mostara uputila do sela Kozice odakle se krenuli do zaseoka Mikruti kamo su stigli 3. rujna 1946. godine. Ondje se Mikrut povezo sa svojom suprugom, ali nije uspio dobiti nikakve informacije o „bandi“. „Moglo je biti da se tu i kompromitujemo, jer nismo dozvolili bojniku da sam ostaje sa svojom ženom, niti da nasamo razgovara, ali tu ta opasnost nije prijetila, zato što ovaj teren nije imao veze sa odmetnicima koji su vezani za naš zadatak“, navodi se u istom izvješću.

⁵⁸⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Petra Mikruta, Dopis Javnog tužništva BiH, br. 439/46, 26.11.1946.

⁵⁸⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Petra Mikruta, Karton hapšenika Petra Mikruta, 27.2.1947.

⁵⁸⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Petra Mikruta, Dopis UDB-e za oblast Dalmacija Javnom tužiocu oblasti Dalmacije, Split, 10.4.1947.

⁵⁸⁷ H. MANDIĆ, Kaznene ekspedicije komunističkih vlasti protiv širokobriješke protukomunističke gerile 1945. – 1948. godine, 129.

⁵⁸⁸ Isto.

Narednog dana, 4. rujna 1946., skupina je krenula prema Ljubuškom gdje su predanili kod jednog Mikrutovog prijatelja od kojega su dobili tek podatak da je „neka grupa“ boravila na tom terenu „prije izvjesnog vremena“. Dana 5. rujna skupina kreće prema posuškom terenu gdje se nekoliko dana zadržala u Sovićima, ali nisu uspjeli uspostaviti vezu s jatcima križara. U izvješću je navedeno da je Mikrut na ovom prostoru bio „malo poznat“. Skupina je bila prisiljena organizirati prepad jugoslavenskih represivnih organa na sebe ne bi li zadobila veće povjerenje mještana. Po prebacivanju u Gradac skupina je dobila nalog da se još više povuče u ilegalnost i manje dolazi u kontakt sa seljacima. Dolaskom do sela Vranić na samoj granici posuškog i širokobriješkog terena skupina je uhvatila vezu s jednim seljakom koji je navodno povremeno održavao vezu s križarima. O ovom susretu je u izvješću zabilježeno sljedeće:

Hvatamo vezu sa jednim seljakom, kod koga se primjećuje da ima ponekad vezu sa odmetnicima, ali njegova opreznost je ipak velika. Sve prima sa rezervom, lično ne pozna bojnika, u njegovoj blizini stanuje žena koja bojnika pozna, ali se ne nalazi kod kuće. On nas iz straha upućuje na selo Kolobarića Dol na kuću Mikulić Ilije.

Skupina se uputila prema Mikulićevom domu, no „prepreden hercegovački seljak i pored mnogo dokaza, provjeravanja naših legenda, ne vjeruje nam“. S Mikulićem je dogovoreno da s još dvojicom „drugova“ sutradan krene na Vranić gdje je spomenuta žena trebala potvrditi Mikrutov identitet nakon čega su preko Mikulića uspostavili kontakt s Mariofilom Mandićem o čemu je također ostala opširnija zabilješka:

Kad je bojnik otišao i pomenuta žena ga poznala jatak Mikulić imao je u nas povjerenje, ali je ipak neodređeno kazao da li će nas povezati ili ne. Istu večer dolazi nam Mikulić i sav usplahiren i sa oduševljenjem govori da su odmetnici došli, te da pozivlju bojnika, da bi se osvjedočili da li smo mi zaista ustaše – emigranti. Nastaje prilično teška situacija, agent na ovakvom zadatku još neprovjeren. (Oko nas se čuju koraci na osnovu čega smo zaključili da ima još odmetnika, koji su nam prišli s druge strane). Poručnik Franjo ipak uspijeva da skupa sa bojnikom otiđe na pregovore, na koje ih poziva odmetnik Mandić. Već se u ovoj situaciji kod nekih naših drugova osjeća nervoza. Poslije dužeg razgovora koji je vođen između našeg „A“ i Marjofila i kada se isti uvjerio da je to stvarno bojnik Mikrut (o čemu nam je mnogo pomogao jatak Mikulić), Marjofil je prišao k nama sa svojim pratiocem, te pozvao još dvojicu odmetnika. Nastalo je srdačno pozdravljanje između nas.

Ovim je UDB-ina skupina uspješno infiltrirana među križare. Mariofil im je otkrio da križari imaju bazu u Čvrnsnici odakle je Božo Mandić zapovijedao križarskim skupinama, no nije želio otkriti preciznu lokaciju. Agenti UDB-e ipak nisu uspjeli zadobiti povjerenje svih križarskih zapovjednika pa je tako Mikrut bio sumnjiv Benku Penaviću koji je Mariofila upozorio da bude oprezan.⁵⁸⁹ Što se Mikruta tiče, ukoliko je očekivao povoljniji tretman u zamjenu za suradnju, kako to implicira citirano izvješće o likvidaciji Mariofilove skupine, to se ipak nije dogodilo. Osuđen je na kaznu smrti strijeljanjem koja je i izvršena, iako u njegovom dosjeu nedostaje potvrda o lokaciji i datumu.⁵⁹⁰ Ostaje doduše upitno zbog čega je UDB-a očekivala da uz Mikrutovu pomoć lakše uspostavi vezu sa širokobriježkim križarskim skupinama s obzirom da on na tom terenu nije boravio ni za vrijeme ni nakon Drugog svjetskog rata, no moguće je da su se pripadnici UDB-e vodili ranije citiranom izjavom Ivana Vujevića o Storelliju koji je „zelenokadrovce“ trebao sprovesti do Kamešnice, odnosno Mikruta za kojega se krajem 1944. vjerojatno pretpostavljalo da se ondje nalazi.⁵⁹¹

U međuvremenu su nakon neuspjelog pokušaja uspostave zračne veze s inozemstvom skupina Bože Mandića vratila u Čope gdje su od Penavića primili vijest o likvidaciji Mariofilove skupine na Mosoru. Nakon toga križari odlaze u Vrde gdje su se sastali s Penavićem koji ih je obavijestio da se nije uspio povezati s nekom organizacijom u Mostaru o kojoj im je govorio Vrban.⁵⁹² Iako su pripadnici I. hercegovačkog ustaško-križarskog zdruha još tijekom ljeta uzvratili s kaznenim ekspedicijama protiv komunističke vlasti na području Širokog Brijega, kako upozorava povjesničar Hrvoje Mandić, najveći broj ubojstava je izvršen između rujna i prosinca 1946. te od veljače 1947. godine što Mandić objašnjava činjenicom da su napadi pojačani nakon likvidacije skupine Mariofila Mandića te nakon ubojstva zapovjednika Bože Mandića krajem siječnja 1947. na planini Čvrnsnici. Mandić zaključuje da je taj događaj označio slom I. hercegovačkog ustaško-križarskog zdruha nakon kojega su preživjeli križari djelovali neorganizirano i s ciljem osvećivanja Mandićeve smrti.⁵⁹³

⁵⁸⁹ H. MANDIĆ, Kaznene ekspedicije komunističkih vlasti protiv širokobriješke protukomunističke gerile 1945. – 1948. godine, 126 – 129. HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.9., Izvješće o likvidaciji grupe Mariofila Mandića i Marka Lončara.

⁵⁹⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Petra Mikruta, Zabilješka o Petru Mikrutu vezana uz akt br. 592/A od 18.10.1948.

⁵⁹¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Vujevića, Zapisnik sa saslušanja Ivana Vujevića, 2.12.1944.

⁵⁹² HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.2., Zapisnik sa saslušanja Ivana Lasića, 1.3.1947.

⁵⁹³ H. MANDIĆ, Kaznene ekspedicije komunističkih vlasti protiv širokobriješke protukomunističke gerile 1945. – 1948. godine, 125.

Iako će širokobriješki križari opstati sve do 1951.⁵⁹⁴, za njihovu eliminaciju ključne su upravo 1946. i 1947. godina. Naime, likvidacijom Mariofilove skupine zadan je veliki udarac I. hercegovačkom ustaško-križarskom zdruhu, a likvidacije križara će se nastaviti i u narednim mjesecima. Tako je već 1. siječnja 1947. likvidirana skupina pod vodstvom Nike Vladića, a tijekom istog mjeseca su ubijena još četiri križara, a zarobljena dvojica.⁵⁹⁵ Iako će do tijekom 1947. doći do pokušaja ponovnog okupljanja preživjelih križara i organizacije novog zdruha, do kraja te godine će većina križara biti uhvaćena ili likvidirana. S obzirom da će upravo tijekom tog razdoblja na smjeru Imotski – Posušje doći do uspostavljanja novih veza koje treba sagledavati upravo u kontekstu pokušaja reorganizacije hercegovačkih križara, o tim će događajima biti više riječi u jednom od narednih dijelova ovog poglavlja. No, prije toga je potrebno dati pregled djelovanja križarskih skupina na neretvanskom terenu između kraja 1944. i ljeta 1946. na što će se fokusirati naredni dio ovog poglavlja.

4.5. Razvoj i djelovanje križarskih skupina u neretvanskom kraju od kraja 1944. do zarobljavanja Ivana Milasa u rujnu 1946. godine

U prvom dijelu ovog poglavlja istaknuto je da su prema kazivanju Ivana Milasa negdje u proljeće 1945. prema neretvanskom prostoru, odnosno području Žabe krenuli Duje Gabrić, Ivica Nalis i druge osobe iz njihove grupe koje su prethodno završile njemačku obuku u Sarajevu. No, ovim događajem nije započeo protukomunistički otpor na neretvanskom prostoru. Naime, kako će biti prezentirano u ovom dijelu, do prvih osnivanja prvih križarskih skupina na tom području dolazi već krajem 1944. kada se iz Širokog Brijega prema Imotskom prebacuju Ivan Nenadić i mnogi drugi budući križari.

Prve križarske skupine na neretvanskom području zadržavale su se upravo na sektoru Žabe i Hutovskog blata. Naime, „priličan dio pučanstva hutovske, stolačke i čapljinke općine još od ranije bio je pod utjecajem ustaške i četničke propagande, pa su ovim grupicama pružali svaku pomoć“.⁵⁹⁶ No, ove skupine se nisu bavile diverzijama i sabotazom, nego su se ograničile na političku promidžbu pa su tako obilazili sela, te uvjerali seljake da komunistička vlast neće dugo trajati, nagovarali ih na neposlušnost i slično. U prosincu 1944. su u selu Gradac u hutovskoj općini (današnja općina Neum) sazvali javni zbor na kojega su pozvali svoje

⁵⁹⁴ I. LUČIĆ, *Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini*, 651.

⁵⁹⁵ H. MANDIĆ, *Kaznene ekspedicije komunističkih vlasti protiv širokobriješke protukomunističke gerile 1945. – 1948. godine*, 129.

⁵⁹⁶ HR-HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17, *Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska*. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 912 – 932. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1182 – 1202.

istomišljenike iz svih sela naprijed navedene tri općine te „ustaške simpatizere“ s neretvanskog područja. Navodno se mnogi tom zboru nisu odazvali, ali „su ga ipak neki posjetili kao braća Domazet Ivan, Jure i Filip iz Bijelog Vira, Crnčević Jure iz Vidonja, Glavinić Stjepo iz Misline, neki Galov iz Badžule i još neki drugi, sto se sada nije moglo ustanoviti“.⁵⁹⁷ Na ovom zboru se uglavnom isticala propast nove vlasti, ponovni dolazak ustaša na vlast i tako dalje. „Uspjeh ove grupe bandita je bio prilično jak“ pa se tako „nešto oko sto vojnih obveznika, uglavnom iz hercegovskih sela nije odazvalo pozivu naše vlasti, nego su se pridružili njima i živili ilegalno ili polulegalno po hercegovačkim selima i na našem terenu“.⁵⁹⁸ U samom Metkoviću im je prikupljana pomoć u hrani, odjeći i novcu, koja je noću iz sela Dubravice prebacivana na konjima u Žabu. Organizacijom ovog prikupljanja rukovodili su „proustaški elementi kao neki sudac Matić, rodom iz Dubrovnika, a koji je živio u Metkoviću, Krešić Pero, seljak iz Doljana, koji je uglavnom bio najvažnija veza metkovčana s banditima i još neki“.⁵⁹⁹ O Krešićevim kontaktima s križarima svjedočio je i šef željezničke postaje u Kominu Nikola Grbavac kazavši da su u okolici Metkovića njemački zarobljenici vadili mine. Krešić je navodno govorio da će s njima stupiti u kontakt i to navodno prema uputama križara, no u tome ipak nije uspio.⁶⁰⁰

Riječ je ustvari o skupini križara koja se zadržavala na lokalitetima „Vilina Žaba“ i „Marin Vijenac“ odmah po uspostavi nove komunističke vlasti. Prema podacima iz elaborata Narodne milicije skupina je brojala stotinjak članova⁶⁰¹ iako je Nikola Grbavac govorio i o 600 križara kojima je zapovjednik navodno bio neki Dubrovčanin⁶⁰². No, „da bi ova banda imala što jači vojni i politički karakter i učvrstila svoje redove, 'Gestapo' je to uočio i u vezi toga regrutovao je za sebe svoje najpovjerljivije, izvježbane kursiste, kao na primjer Nalis Ivicu, Gabrić Duju – Slinu iz Metkovića i dr., koji su imali polaznu bazu iz Ilidže kod Sarajeva, gdje su i završili kurs“, a Gabrić je bio zadužen za radio-stanicu „preko koje je održavao veze/ sa inostranstvom i ostacima bande u našoj zemlji“.⁶⁰³ Ovi podatci doista upućuju na povezanosti polaznika diverzantske škole u Sarajevu s organizacijom prvih križarskih skupina na neretvanskom području, ali bez Ivana Milasa te, kako je prethodno istaknuto, uz Nalisa, Gabrića i ostale iz te skupine koji prema Žabi odlaze tek u proljeće 1945. godine. Također valja istaknuti

⁵⁹⁷ HR-HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17, Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 912 – 932. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1182 – 1202.

⁵⁹⁸ Isto.

⁵⁹⁹ Isto.

⁶⁰⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 117, Izjava Nikole Grbavca, 25.5.1945.

⁶⁰¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 108, Elaborat o radu stanice Narodne milicije Metković (1959.). B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 134 – 140.

⁶⁰² HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 117, Izjava Nikole Grbavca, 20. – 23.5.1945.

⁶⁰³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 108, Elaborat o radu stanice Narodne milicije Metković (1959.). B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 134 – 140.

da je spomenuta grupa otišla na obuku u Sarajevo prije organiziranja prvih križarskih skupina krajem 1944, a ne kako spomenuti dokument implicira radi ojačavanja „bande“, dakle nakon osnivanja prvih križarskih skupina. U svakom slučaju „OZN-a s ovog područja je uglavnom znala za postojanje ove škole, njene učesnike, a također se je znalo i za odlazak ove grupe s Ilidže i njezine zadatke“ pa su stoga „s naše strane bile su postavljene na sektorima njihovog proboja dosta jake zasjede“.⁶⁰⁴ Tako je grupa koju je predvodio Nalis upala u zasjedu i izginula, a sam Nalis je ranjen i uhvaćen na putu od Ljubuškog prema selu Cernu⁶⁰⁵, te osuđen na smrt i strijeljan. Čini se da su druge skupine doznale za sudbinu Nalisove grupe pa su se razbježale, odbacivši pritom oružje i radio-stanicu.⁶⁰⁶ Naknadno je u Metkoviću uhvaćen i Gabrić čime je okončano djelovanje ove skupine:⁶⁰⁷

OZN-a je uhvatila vezu s banditom Mišić Matom iz Dračeva i javila mu preko pisma da mu garantuje život ukoliko stupi s njima u vezu i pomogne im na likvidaciji bande. Pomoću njega i još nekih saradnika uspjeli su saznati gdje se nalazi banda. Banditi su bili napadnuti, ali su uspjeli pobjeći. Banditi Dujo Gabrić, Mato Šeput i Ivan Veraja, dakle posljednji banditski ostaci prijavili su se sami vlastima, dok su braća Domazeti bili uhvaćeni i osuđeni. U susjednoj Hercegovini su bili prisiljeni na predaju Pervan, Bebek i druga dvojica, tako da se je smatralo da je s bandom akcija završena. Ipak nije se tačno znalo da li su svi banditi likvidirani i koji su likvidirani, jer se prilikom likvidacije nekih bandita nije moglo utvrditi njihov identitet.

Nejasno je kada je tačno došlo do likvidacije Gabrićeve skupine iako pojedini izvori navode 1946. godinu kao godinu Gabrićeve i Šeputove smrti.⁶⁰⁸ Važno je napomenuti da su ključnu ulogu u eliminaciji neretvanskih križara odigrali suradnici OZN-e pa se tako u elaboratu SDS-a navodi da se „preko ustaše Mile Ostojića, Nikole Maslaća 'Blagajca' iz Hrasna i još nekih vrbovanih saradnika, a uz pomoć vojske i aktivista uspjelo otkriti i likvidirati sve banditske

⁶⁰⁴ HR-HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17, Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 912 – 932. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1182 – 1202.

⁶⁰⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 108, Elaborat o radu stanice Narodne milicije Metković (1959.). B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 134 –140.

⁶⁰⁶ HR-HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17, Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 912 – 932. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1182 – 1202.

⁶⁰⁷ Isto.

⁶⁰⁸ I. JURIC, *Partizanska i komunistička represija i zločini prema Hrvatima u Donjem Poneretavlju (nekadašnji kotar Metković)*, 111.

grupice i pojedince na neretvanskom terenu i okolici“.⁶⁰⁹ Ipak, čini se da je Ostojićeva uloga u ovim događajima bila znatno manja negoli je to prikazano u elaboratu SDS-a. Prema nepotpisanoj izjavi jednog od sudionika ovih događaja, Ostojić je bio zarobljen i strijeljan po zauzimanju Metkovića na gradskom groblju, no uspio je preživjeti, izvući se iz grobnice i pobjeći u Sarajevo gdje je navodno pohađao ranije spomenutu diverzantsku obuku Gestapoa. Povratkom na metkovsko područje, OZN-a je doznala za njegovo kretanje te mu ponudila pomilovanje u zamjenu za suradnju koja je neuspješno okončana jer im je Ostojić predao samo jednog četnika.⁶¹⁰ Upravo je neuspjeh s Ostojićem potaknuo OZN-u u Metkoviću da od OZN-e u Čapljini zatraži uhićenje Nikole Maslaća „Blagajca“ koji je zatim prepraćen u zatvor u Metkoviću gdje je prisilno vrbovan nakon čega je pušten s ciljem da uspostavi kontakt s križarima. Maslač se povezao sa skupinom Rafe Maslaća te o istoj dostavljao informacije OZN-i.⁶¹¹ Osim toga, prema izjavi neidentificiranog dužnosnika OZN-e, kontakt s Matom Mišićem je uspostavljen krajem 1945. zahvaljujući Nikoli Maslaću koji se zamorio od suradnje s OZN-om. Ovaj detalj upućuje na to da je suradnja s Nikolom Maslaćem uspostavljena krajem 1944. ili negdje tijekom 1945. godine. Upravo je spomenuti Mišić izdao križare koji su se skrivali u pećini kod Hrasnog, kao i njihove jatake. Jugoslavenski vojnici su opkolili pećinu u kojoj je likvidirano preko 20 muškaraca i jedna žena. Od Metkovčana je ondje zatečen samo neki Grmoja, a „gestapovac Duje Gabrić i Milas sa još jednom grupom i ovoga puta su izmakli“.⁶¹²

No, ukoliko je doista riječ o događajima s kraja 1945., postavlja se pitanje je li Milas s njima uopće bio povezan. Sudeći prema njegovim izjavama sa saslušanja, Milas se krajem te godine kretao na prostoru Čitluka. Tijekom siječnja 1946. Milas je doista prešao na sektor Hrasnog gdje je boravio kod hutovskih križara te navodi da „pošto je tada na nas izvršena u Hrasnu akcija mi smo razbili i ja sam se prebacio na teren čapljinskog sreza“ nakon što je predanio negdje „iznad Metkovića“.⁶¹³ Stoga je doista moguće da je riječ o istim događajima, no u Milasovim izjavama nema spomena o Duji Gabriću pa ostaje nepoznato je li Gabrić uopće sudjelovao u ovim zbivanjima. U svakom slučaju, djelovanje Nalisove skupine od trenutka kada je napustila Vran pa do njenog kraja ostaje djelomično obavijeno velom tajne baš poput većine drugih križarskih skupina uz tek rijetke, poput Nenadićeve o kojima je ostalo sačuvano znatno više podataka.

⁶⁰⁹ HR-HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17, Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 912 – 932. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1182 – 1202.

⁶¹⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 121, Nepotpisana izjava o djelovanju Milasove skupine.

⁶¹¹ Isto.

⁶¹² Isto.

⁶¹³ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.1., Izjava Ivana Milasa, 7.9.1946.

U međuvremenu je još u jesen 1944. na neretvanskom prostoru uspostavljena grupa od desetak članova na čelu s domobranskim časnikom Antunom Bašićem⁶¹⁴ koja je likvidirana već krajem te godine, a o čijem će kraju nešto više biti rečeno u narednim odlomcima. Upitno je i to je li likvidacija ove skupine povezana s djelovanjem Nikole Maslaća. Naime, u nepotpisanoj izjavi neidentificiranog dužnosnika OZN-e, ovi se događaji kronološki nadovezuju, no izjava je u pojedinim dijelovima konfuzna što značajno otežava rekonstrukciju događaja.⁶¹⁵ Ukoliko je Maslać na suradnju pristao već krajem 1944., njegova povezanost s likvidacijom Bašićeve skupine je svakako moguća. Sličan je slučaj bio i s trećom, prethodno spomenutom križarskom skupinom od sedam članova pod zapovjedništvom Rafe Maslaća koja je djelovala u Bijelom Viru o čijoj je sudbini ostala detaljnija zabilješka u elaboratu republičkog SDS-a:⁶¹⁶

Preko Maslaća Ivana „Bega“, koji je u toku rata bio ustaški zastavnik, uspjelo se je saznati za neke od bandita. Tako se je oficir KOS-a KNOJ-a Belić Miro, koji je tada bio u Metkoviću, skupa s još dva vojnika presvukao u hercegovačku seljačku nošnju i s Maslaćem pošao u potjeru za bandom. Bili su naoružani samo pištoljima. Tako su se ovi s još dvojicom oficira OZN-e jednu večer našli u Bijelom Viru, gdje su zatekli grupu od 12 križara koji su bili naoružani s dva puško-mitraljeza, dvije mašinke, a ostali su imali puške i bombe. Ove križare je već prije napio jedan od aktivista, tako da su tog dana poslije podne popili oko 30 litara vina. S obzirom da su željeli još piti, po ovom aktivisti su nagovoreni da pođu kod privatnika u konobu i da nastave piti, s tim što im je kazao da kroz selo ne idu s oružjem, kako ih seljaci ne bi vidili. Imali su povjerenja u njega i on im je oružje „spremio“ u svoju kuću. Međutim svi banditi nisu ušli u konobu, već su neki ostali na straži oko kuće. Jedan od križara je primijetio da su izdani i povikao: „Bježite braćo izdani smo“. Oni koji su bili u konobi bili su uhvaćeni i to Krvavac Žarko, Maslać Rafo, neki Boko i još jedan. Tako se je grupa smanjila za još četiri bandita.

Nejasno je i kada je točno došlo do uhićenja navedenih križara. Naime, sudeći prema već spomenutoj nepotpisanoj izjavi neidentificiranog dužnosnika OZN-e, Ivan Maslać „Beg“ je

⁶¹⁴ Ili Bačić.

⁶¹⁵ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 121, Nepotpisana izjava o djelovanju Milasove skupine.

⁶¹⁶ HR-HDA, SDS RSUP SRH, 015.17, Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, Imotska krajina, 912 – 932. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj, 1182 – 1202.

vrbovan nakon Bašićeve likvidacije, a prije uspostave kontakta s Mišićem što znači negdje tijekom 1945. godine kada je došlo do uhićenja Rafe Maslaća i Žarka Krvavca.⁶¹⁷

Posljednja križarska grupa na području Metkovića je osnovana u proljeće, odnosno vjerojatnije u ljeto 1946., pod vodstvom Ivana Milasa iz Čapljine. Uz križarsku skupinu Imočana Ante Metera i Nedjeljka Piplice koja je uspostavila suradnju sa skupinom duvanjskog križara Mirka Kapulice, riječ je o jednoj od najznačajnijih križarskih skupina biokovsko-neretvanskog područja. Unatoč tome, o ovoj je križarskoj skupini opširnije pisao samo Ivan Jurić u knjizi „Partizanska i komunistička represija i zločini prema Hrvatima u Donjem Poneretvlju (nekadašnji kotar Metković)“ dok je kraći zapis o povijesti Milasove grupe zabilježen i u knjizi „Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.“ autora Zdenka Radelića. Osnovna manjkavost obje knjige je oslanjanje na dokumente republičkog SDS-a, a koji se u nekim važnim detaljima ne podudaraju s navodima iz zapisnika s Milasovog saslušanja i drugim dostupnim dokumentima. Jurić je napravio značajan iskorak ispravno uočavajući određene nelogičnosti u dokumentima SDS-a koje su ga potaknule na postavljanje novih pitanja i istraživanje dodatnih izvora. Stoga je važno produbiti Jurićevu analizu podacima iz Milasovog dosjea ne bismo li se tako približili što cjelovitijoj istini o djelovanju njegove križarske skupine, ali i razjašnjavanju posljednjih mjeseci njegovog života.

Radelić navodi da je skupina Ivana Milasa nastala nakon što je njemačka obavještajna služba 1944. uputila svoje ljude rodnom iz Metkovića i okolice da organiziraju gerilske skupine te da je od 30 dezertera koji su odbili novačenje u NOV osnovana križarska skupina koja je na temelju njemačkih direktiva koordinirala suradnju s četnicima i djelovala na hercegovačkom, neretvanskom i dubrovačkom području do početka 1945. godine.⁶¹⁸ Početkom navedene godine skupina je prilikom prebacivanja na Pelješac preko Neuma pala u zasjedu⁶¹⁹ skupine vojnika i pripadnika OZN-e koju je predvodio „aktivist“ Krešo Ivanković iz Dobranja.⁶²⁰ Tom prilikom je ubijeno osam križara i neka bolničarka rodnom iz Mostara, a preživjeli su se povukli u Hercegovinu. „Među mrtvima je identifikovan samo domobranski oficir Antun Bačić“, a „ostali lješevi nisu se mogli prepoznati, tako da se nije znalo tko je od bandita poginuo, a tko je ostao živ“. ⁶²¹ Kako preživjelim križarima iz ove skupine vlasti nisu uspjele ući u trag, pretpostavljeno je da su se povukli u Hercegovinu.

⁶¹⁷ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 121, Nepotpisana izjava o djelovanju Milasove skupine.

⁶¹⁸ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 480.

⁶¹⁹ Isto.

⁶²⁰ HR-HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17, Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 912 – 932. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1182 – 1202.

⁶²¹ Isto.

No, kako je prethodno objašnjeno, riječ je ustvari o ranijim križarskim skupinama koje su doista organizirale na neretvanskom prostoru tijekom 1944., a u spomenutom slučaju riječ je o grupi Antuna Bašića. Djelovanje tih križara nema poveznicu s Milasom koji je u tim trenucima još uvijek živio u Mostaru, a na neretvanskom području se ne pojavljuje prije ljeta 1946. izuzevši kraći boravak negdje kod Metkovića početkom 1946. godine. Naime, na temelju Milasove izjave može se potvrditi da je prvi kontakt s križarima uspostavio na Vran planini negdje početkom srpnja 1945. te je ondje ostao do kolovoza iste godine nakon čega se do ljeta 1946. gotovo stalno zadržavao na području Čapljine, Čitluka i Međugorja.

Nejasan je i detalj o djelovanju neretvanskih križara na dubrovačkom području, odnosno Konavlima i dubrovačkom primorju. Naime, prema podacima iz dosjea konavoskog križara Pere Bakića iz Čilipa veza tamošnjih križara s onima u Hercegovini i u Žabi nikada nije bila uspostavljena⁶²² iako i presuda fra Robertu Skansiju koji je 20. kolovoza 1945. osuđen na izgon iz mjesta prebivališta zbog kontakta sa križarima u Konavlima upućuje na to da su križari ondje zasigurno djelovali odmah po „oslobođenju“.⁶²³ S obzirom da je Bakić uhvaćen početkom travnja 1945.⁶²⁴, njegove se spoznaje svakako odnose na ranije razdoblje. U svojoj izjavi od 25. svibnja 1945. Nikola Grbavac je svjedočio o fra Linu koji je bio na službi u Janjini na Pelješcu, a odande je navodno pobjegao „jer je bio obavješten iz Dubrovnika od nekog popa da se traga za njim i da se skloni“.⁶²⁵ Fra Lino je spominjao da će se prebaciti u Konavle „jer da tamo ima škripara“, no neki Raguž koji je bio zaposlen na željezničkoj postaji u Kominu mu je odgovorio „da može preko Šipovice u pravcu Mostara i Zagreba“.⁶²⁶

Ukoliko je u tom trenutku bilo križara u dubrovačkom primorju, čini se da stanovnici Pelješca i neretvanskog područja o tome nisu imali saznanja iako su bili upućeni u djelovanje križara na konavoskom prostoru. Doduše, Milas je u jednoj izjavi naveo da je prilikom boravka kod hutovskih križara vidio pismo konavoskih križara, no riječ je o događaju s početka 1946.⁶²⁷, pa se čini da je veza konavoskih križara s onima u Hercegovini uspostavljena nakon Bakićevog zarobljavanja. Štoviše, u izjavi Ivana Milasa je ostala tek zabilješka o kraćem boravku u dubrovačkom primorju. Negdje u jesen 1945., odnosno tijekom borbi na Žabi, Milas s osmoricom križara odlazi prema Dubrovniku, odnosno do Slanog, „da bi zavarali trag“.⁶²⁸ Na dubrovačkom prostoru nije uspostavio kontakte osim što je na području Neuma i Kleka poslao

⁶²² HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Pere Bakića.

⁶²³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje fra Roberta Skansija, Presuda, 20.8.1945.

⁶²⁴ J. MAŠKOVIĆ, Narodna obrana progoni razbojničke bande, *Slobodna Dalmacija*, br. 152, 6.5.1945., 3.

⁶²⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 117, Izjava Nikole Grbavca, 25.5.1945.

⁶²⁶ Isto.

⁶²⁷ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.1., Izjava Ivana Milasa, 7.9.1946.

⁶²⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivice Milasa, Zapisnik sa saslušanja, 5.9.1946.

nekog Vukorepa kod trgovca Savića, „ali mi rekoše da je nesiguran“.⁶²⁹ Savić je poznao Vukorepa i ipak mu dao nešto kruha. U svakom slučaju, riječ je o događaju iz listopada 1945. koji se zbio u okolici Slanog, a ne početka iste godine prilikom prebacivanja na Pelješac. Radelić se oslanja na elaborat SDS-a u kojemu se doista ističe da je „početkom 1945. godine grupa bandita s Milasom i Bačićem na čelu, uslijed stalnih potjera za njima, namjeravala da se prebaci na poluotok Pelješac preko Neuma“.⁶³⁰

Upravo ovaj navod otkriva da je ustvari riječ o ranije spomenutoj skupini domobranskog časnika Antuna Bašića, a ne Milasovoj skupini. Kasnija Milasova skupina na neretvanskom prostoru doista će brojati oko 30 pripadnika, no spomenuti broj se ipak ne odnosi na skupine o kojima je riječ u Radelićevom navodu. Stoga se čini da je u elaboratu SDS-a došlo do simbioze podataka o nekoliko različitih križarskih skupina ili do namjernog kasnijeg povezivanja Milasa s djelovanjem križara na neretvanskom području krajem 1944. i početkom 1945. godine. Također se može zaključiti da se navodi u elaboratu temelje na nepotpisanoj izjavi nepoznatog komunističkog dužnosnika u kojoj on opširno govori o djelovanju križara na neretvanskom području. Svjedočeci o kraju Milasove skupine, davatelj izjave navodi da su izvršavanje akcije na Milasovu skupinu dogovorili on i Slavko Andrijašević, a u nastavku izjave kao jednog od izvršitelja spominje i Petra Bebića.⁶³¹ Uzevši u obzir da su prema navodima iz elaborata SDS-a akcijom rukovodili oficiri UDB-e Slavko Andrijašević, Ivan Ivanković i Petar Bebić⁶³², za pretpostaviti je da bi nepotpisana izjava mogla biti Ivankovićeva iako se to sa sigurnošću ne može potvrditi. Upravo se u spomenutoj izjavi Milas povezuje s djelovanjem neretvanskih križara u ranijem razdoblju. Kako se u izjavi također navodi da je Sarajevo još bilo pod kontrolom Nijemaca, a Hercegovina „oslobođena“ do Konjica, zasigurno je riječ o događajima prije početka travnja 1945. godine. No, prema ranije citiranoj Milasovoj izjavi, on se tada već nalazio u Sarajevu nakon čega se povlači prema Zagrebu. Upravo je u spomenutoj nepotpisanoj izjavi zabilježen i podatak da se u tim trenucima s Milasom u okolici Metkovića nalazio i Bašić iako je on prema drugim dostupnim izvorima tada već bio mrtav.

Ovih nekoliko nepodudarnosti svakako otkrivaju poteškoće s kojima se istraživač suočava prilikom istraživanja teme za koju su dostupni izvori uglavnom oni s jedne, u ovom

⁶²⁹ Isto.

⁶³⁰ HR-HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17, Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 912 – 932. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1182 – 1202.

⁶³¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 121, Nepotpisana izjava o djelovanju Milasove skupine.

⁶³² HR-HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17, Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 912 – 932. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1182 – 1202.

slučaju jugoslavenske provenijencije. Osim toga, čak su i sami autori elaborata republičkog SDS-a istaknuli značajne izazove u prikupljanju podataka o djelovanju križarskih skupina navevši da je „danas, dosta godina poslije pojave i uništenja bande vrlo teško dati podatke za sve bandite koji su pohvatani ili likvidirani na području sadašnjeg kotara“.⁶³³ „To zbog toga što mnogi od njih nakon hapšenja nisu bili ni saslušani (zapisnički), već odmah likvidirani kratkim postupkom, a mnogi su likvidirani u borbi, a da se nikada nije ustanovio njihov identitet“, ističe se u istom dokumentu.⁶³⁴ Štoviše, „u poglavlju o banditima je napisano samo ono što se saznalo od živih svjedoka i materijala koji se posjeduju“ uz napomenu da su „navedeni oni jataci koji su zaista stvarno pomagali bandite, bilo grupe ili pojedince, a bilo je i drugih jataka koji su manje koristili bandu, a da nisu nikada otkriveni“.⁶³⁵ Upitno je i to koliko su detaljno djelatnici republičkog SDS-a pregledali arhivu lokalne OZN-e i Narodne milicije. Ovo objašnjava zbog čega se čak ni dokumenti jugoslavenske provenijencije međusobno ne podudaraju u ključnim detaljima. Tako se, na primjer, u elaboratu o radu stanice Narodne milicije u Metkoviću navodi da je Bašićeva skupina u cijelosti likvidirana već u jesen 1944. na predjelu zvanom „Ploče“ u brdu Žaba⁶³⁶, a ne početkom 1945. prilikom prebacivanja na Pelješac preko Neuma kada je dio križara navodno uspio umaknuti, kako je to navedeno u elaboratu republičkog SDS-a.⁶³⁷

Prema podacima jugoslavenskih službi, Milas je na područje Metkovića, odnosno u Crniće kod Vida, stigao početkom lipnja 1946.⁶³⁸, iako, kako je to prethodno navedeno, Milas svoj dolazak na navedeni prostor smješta u sredinu srpnja. O ovim trenucima nešto više doznajemo iz elaborata SDS-a. Tako se ondje navodi da je, dok su se križari probijali prema Žabi, Opunomoćstvo UDB-e za kotar Metković „naumilo da se angažuje (vrbuje) nekoliko podesnih saradnika, koji bi stupili u kontakt s ovom banditskom grupom“.⁶³⁹ S obzirom da su u međuvremenu do Žabe uspjeli doći Milas i Krvavac, „koje UDB-a iz Mostara nije uspjela likvidirati dok su prolazili preko njihovog terena“⁶⁴⁰, po UDB-i Metković su angažirani Jakov i Miho Maslač iz sela Boruta. Nejasno je, doduše, odnosi li se angažman Jakova i Mihe Maslaća

⁶³³ Isto.

⁶³⁴ Isto.

⁶³⁵ Isto.

⁶³⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 108, Elaborat o radu stanice Narodne milicije Metković (1959.). B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 134 –140.

⁶³⁷ HR-HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17, Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 912 – 932. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1182 – 1202.

⁶³⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Podaci o Milasovoj bandi (prethodno kutija 164). B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1063 – 1068.

⁶³⁹ HR-HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17, Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 912 – 932. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1182 – 1202.

⁶⁴⁰ Isto.

na trenutke kada na ovo područje dolazi Milas ili na ranije razdoblje kada ondje nastaju prve križarske skupine. Osim toga ne može se sa sigurnošću reći ni to o kojemu Krvavcu je riječ jer je prethodno spomenuti Žarko Krvavac bio pripadnik križarske skupine Rafe Maslaća s kojim je i uhvaćen vjerojatno 1945. godine. U svakom slučaju, prema istom izvoru, u početku su Milas i Krvavac djelovali uglavnom promidžbeno „među onima koji su živili polulegalno“. ⁶⁴¹ Tako su, na primjer, davali „lažne podatke o vezi sa inostranstvom i o skorom prevratu tako da su se ovi sve otvorenije izražavali protiv NOP i sarađivali s bandom“. ⁶⁴² No, Jakov i Miho Maslać su uspjeli „nagovoriti“ oko 80 osoba koje su bile saslušane i upućene u vojsku „jer među njima nije bio ni jedan zlikovac iz rata“. ⁶⁴³ S obzirom da je broj onih „koji su se teže ogriješili u toku rata“ na metkovskom području tada bio malen, uz određeni broj „zavedenih seljaka“ Milas je ipak uspio organizirati 30-tak križara. ⁶⁴⁴ U sačuvanim dokumentima je zabilježen i veći broj imena njegovih križara i jataka s metkovskog područja. ⁶⁴⁵ Popis Milasovih križara i jataka je proširen s dodatnim imenima u elaboratu stanice Narodne milicije za Nova Sela. ⁶⁴⁶ O tim će osobama više riječi biti u petom poglavlju.

Prema podacima iz elaborata republičkog SDS-a, Milas je navodno osnovao „Kristovu brigadu“ koja je posjedovala pečat na kojemu je navodno pisalo „Hrvatska križarska bojna“. Njihov je cilj navodno bio likvidirati neke „rukovodioce“ u Metkoviću kao, na primjer, Vinka Dragovića, Matu Gnječa i druge. No, „u tome nisu uspjeli, jer su se ovi na vrijeme sklonili, ali su zato kod sela Kule Norinske sačekali autobus i tom prilikom ranili jednog oficira, jer šofer nije htio stati na njihovo traženje“. ⁶⁴⁷ Križari su zatim upali u željezničku stanicu u Kuli, „odakle su zvali telefonom željezničku stanicu Metković, navodeći da su oni oslobodili Kulu, da će i Metković brzo biti u njihovim rukama itd“. ⁶⁴⁸ Zahvaljujući suradnicima, UDB-a je navodno znala za njihovo kretanje i namjere. U elaboratu Narodne milicije za Vid također se

⁶⁴¹ Isto.

⁶⁴² HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 108, Elaborat stanice Narodne milicije za Metković, nedatirano. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 709 – 718.

⁶⁴³ HR-HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17, Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 912 – 932. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1182 – 1202.

⁶⁴⁴ Isto. Hrvoje Mandić navodi brojku od 15 do 23 križara. H. MANDIĆ, *Djelovanje i sudbina škripara Ivana Milasa*, 57.

⁶⁴⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Podaci o križarima s neretvanskog područja (prethodno kutija 164). B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1063 – 1068.

⁶⁴⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 108, Elaborat stanice Narodne milicije za Nova Sela. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 735 – 743.

⁶⁴⁷ HR-HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17, Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 912 – 932. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1182 – 1202.

⁶⁴⁸ Isto.

navodi da je Milasova križarska skupina jednom prilikom pripucala na autobus iz Splita na samoj željezničkoj postaji u Metkoviću.⁶⁴⁹

No, usporedivši ove navode s Milasovima iskazima, čini se da je UDB-a nastojala portretirati njegovu skupinu kao znatno opasniju i organiziraniju negoli je to ona doista bila. Naime, u Milasovima zapisnicima sa saslušanja zabilježeno je da se boravak njegove skupine na neretvanskom prostoru uglavnom sveo na preživljavanje i uspostavu kontakata, uključujući i pokušaj povezivanja sa skupinom Pave Magzana koja se navodno krila u okolici Momića⁶⁵⁰, a koju u svom iskazu spominje Marija Zovak iz Jerkovaca⁶⁵¹. Osim toga, Milasova skupina je namjeravala opljačkati zadrugu u Borovcima, no kada su došli do Kule naišao je kamion na koji su otvorili vatru. Dolaskom u Kulu odlučili su otići na željezničku postaju s namjerom da kontaktiraju Čapljinu, odnosno Gabelu. Nakon toga su otišli do kuće odbornika Danila Jerkovića s ciljem da mu oduzmu oružje, no on je zapucao i ranio jednog križara. Križari su se uputili prema Momićima s ciljem da opljačkaju tamošnju zadrugu, no kada je naišao kamion, uplašili su se da ide vojska zbog čega su se sklonili u brdo.⁶⁵² Dok su se skrivali u blatu kod Vida, Milasova skupina je uspostavila kontakt sa Milom Jeramazom od kojega je još krajem srpnja tražio da provjeri „da li ima naš koji siguran čovjek koji posjeduje motorni čamac da bi se prebacili u Italiju“.⁶⁵³ Odgovor nije dobio, no nakon 15 dana mu je stigla poruka Stipe Katavića iz Metkovića koji ga je obavijestio da je čamac spreman za polazak te da se križari hitno pripreme za polazak i najave dan, sat i mjesto. Milas je odgovorio da još nisu spremni te da će ga o polasku naknadno obavijestiti.⁶⁵⁴ Nekoliko dana prije uhićenja Milas se ponovo obratio Jeramazu zatraživši od njega da provjeri je li osoba koja je trebala prebaciti križare pouzdana te da bi kao mjesto polaska predložio Neum, odnosno Klek.⁶⁵⁵

Do realizacije ovog plana nije došlo. Naime, iako je Milas uspio okupiti dio naroda, posebno mlađih osoba, skupina je ipak likvidirana već krajem ljeta iste godine akcijom u kojoj su sudjelovale i vojne postrojbe⁶⁵⁶, a kojom su rukovodili oficiri UDB-e Slavko Andrijašević,

⁶⁴⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 108, Elaborat stanice Narodne milicije za Vid. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 839 – 845.

⁶⁵⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivice Milasa, Zapisnik sa saslušanja, 5.9.1946.

⁶⁵¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Marije Zovak. Jurić navodi da od starijih Metkovaca nije uspio ništa saznati o Magzanovoj skupini. I. JURIC, *Partizanska i komunistička represija i zločini prema Hrvatima u Donjem Ponerevlju (nekadašnji kotar Metković)*, 109.

⁶⁵² HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa, 8.9.1946.

⁶⁵³ Isto.

⁶⁵⁴ Isto.

⁶⁵⁵ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa, 11.9.1946.

⁶⁵⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Podaci o Milasovoj bandi (prethodno kutija 164). B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1063 – 1068.

Ivan Ivanković⁶⁵⁷ i Petar Bebić⁶⁵⁸. Preko nekog Dropulića, UDB-a je razotkrila mrežu Milasovih pomagača, a na akciju su se odlučili kada su dobili informaciju da Milasova skupina namjerava potražiti sigurno utočište u Hercegovini.⁶⁵⁹ Riječ je ustvari bila o prebacivanju u okolicu Neuma radi odlaska u Italiju. O detaljima akcije ostala je zabilješka u izjavi neidentificiranog dužnosnika UDB-e:⁶⁶⁰

Na brzinu smo zatražili i dobili pomoć od jedno 150 vojnika koji su djelom došli iz Splita, a djelom iz Mostara. Uredili smo da su ovi vojnici došli noćno da ne budu primijećeni. Dio vojske na čelu sa Talentom i Bobancem, koji su bili došli iz Splita brodom do Ploča bila je prevežene posebnom kompozicijom i iskrcala se na pruži poviše Mlina u Metkoviću i odatle se razvijala teren prema Vidu, Prudu do sela Crnića. Vojnici koji su došli vozom iz Mostara blokirali su teren od Crnića, Gabele prema Metkoviću i sastavili sa nama. Svakoj desetini vojnika bio je dodat po jedan domaći čovjek kao poznavao terena. Ova blokada izvršena je nešto oko 12 sati te noći. Ujutro rano, mi smo ubacili u taj obruč u potragu za ovom bandom sve naše demobilisane borce iz Neretve, a za koje smo znali da bar površno poznaju ovaj teren. Ovo se moralo učiniti, jer je jedan veliki dio toga terena bio neprohodan zbog gusto ševara, a drugi zbog podzemnih jezera koja su obrasla muljem i travom a u stvari su opasna. Računalo se da bi se u ovim jezerima mogli podaviti, tj propasti kroz zemlju vojnici koji ne znaju ove položaje.

Desetina na čelu sa Petrom Bebićem prva se probila do Milasova sjedišta. Kristova brigada se rasprla u raznim pravcima, prije nego ih je Bebić i primijetio. Zaključilo se to po tome što je ostalo i oružje, municija, pečenka od teleta, kao i kotao u kome se kuvalo meso.

Obruč se nije mogao stezati zbog podvodnog terena, ali se kroz obruč u blato probijalo sve više omladinaca, demobilisanih boraca i aktivista. I tako do 4 poslije

⁶⁵⁷ Ivan Ivanković je isključen iz Komunističke partije 1949. godine kada je kao pristaša rezolucije Informbiroa osuđen na dvije godine zatvora. Po izlasku iz zatvora 1951. godine je navodno djelovao na prokineskoj liniji. HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ivana Ivankovića.

⁶⁵⁸ HR-HDA, SDS RSUP SRH, 015.17, Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, Imotska krajina, 912 – 932. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj, 1182 – 1202.

⁶⁵⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 121, Nepotpisana izjava o djelovanju Milasove skupine.

⁶⁶⁰ Isto.

podne toga dana Milas sa cijelom Kristovom brigadom i križarskom bojnom bio je u našim rukama.

Milas se navodno pokušao spasiti na taj način što se je čitavim tijelom zagnjurio u vodu i blato, ali je ipak bio otkriven.⁶⁶¹ O samom kraju Milasove skupine ostala je sačuvana i zabilješka opunomoćenika UDB-e Ivana Pervana od 14. srpnja 1955. u kojoj je navedeno da je akcija hvatanja Milasove grupe izvršena 8. rujna 1946., prilikom čega je nekoliko članova skupine likvidirano na licu mjesta, a ostali su predani sudu, među kojima i dvojica koji su osuđeni na smrt strijeljanjem. Milasova kazna strijeljanjem navodno je izvršena u Mostaru.⁶⁶² Pervanovo datiranje je svakako netočno jer je Milas uhićen 4. rujna 1946. i u Opunomoćstvu UDB-e u Metkoviću saslušan 5. rujna 1946. nakon čega je sproveden u Mostar gdje je nastavljeno njegovo saslušavanje. Osim toga, u elaboratu republičkog SDS-a navodi se da je Milas likvidiran 6. rujna 1946.⁶⁶³ pa se čini da upravo zato ovaj datum preuzimaju Radelić⁶⁶⁴ i Lučić.⁶⁶⁵ No, niti ovo datiranje ne može biti točno s obzirom na sačuvane zapisnik sa saslušanja od 8. i 11. rujna 1946. godine.

Milasovim zarobljavanjem je zadan posljednji udarac neretvanskim križarima. Milas je osuđen na smrt i navodno strijeljan u Mostaru.⁶⁶⁶ Ipak, njegovo djelovanje i sudbina ostaju predmet kontroverzi. Tako Jurića zbunjuje činjenica da se u vezi likvidacije skupine križara na Žabi, a riječ je o skupini Duje Gabrića i ostalih, Milasovo ime spominje navodno samo jednom i to u kontekstu dolaska na Žabu radi organizacije križara.⁶⁶⁷ No, riječ je o događajima koji su se vjerojatno zbili nevezano uz prvi Milasov dolazak na metkovsko područje početkom 1946. kada je ondje tek prenoćio. Jurić također iznosi dvije teorije o samom Milasu. Prva se odnosi na mogućnost da dotični uopće nije bio Ivan Milas nego osoba koju je OZN-a, odnosno UDB-a ubacila u križarske redove u Metkoviću i Hercegovini.⁶⁶⁸ Druga mogućnost je da je Milas bio ucijenjen od strane OZN-e zbog čega je morao pristati na suradnju.⁶⁶⁹

⁶⁶¹ HR-HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17, Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 912 – 932. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1182 – 1202.

⁶⁶² HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivice Milasa, Zabilješka UDB-e u Metkoviću od 14.7.1955.

⁶⁶³ HR-HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17, Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 912 – 932. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1182 – 1202.

⁶⁶⁴ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 480.

⁶⁶⁵ I. LUČIĆ, *Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini*, 644.

⁶⁶⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivice Milasa, Izjava Ivana Milasa, 5. 9. 1946.

⁶⁶⁷ I. JURIC, *Partizanska i komunistička represija i zločini prema Hrvatima u Donjem Poneretvlju (nekadašnji kotar Metković)*, 107.

⁶⁶⁸ Isto, 113.

⁶⁶⁹ Isto, 114.

Prvu teoriju zastupa Žarko Markota koji je ustvrdio da je pravi Milas likvidiran još tijekom Drugog svjetskog rata, a u ljeto 1946. je u križarske redove ubačen lažni Milas.⁶⁷⁰ Osim toga, „Milas je sa sobom donio debelu crnu knjigu, u koju je zapisivao sve po imenima, koji su dolazili u blato kao i članove njihovih obitelji i simpatizere i suradnike“.⁶⁷¹ Štoviše, „godinama poslije, svi koji su bili zapisani u njoj imali su velikih problema sa dobivanjem putovnica, posla i slično jer su smatrani državnim neprijateljima“, pa je „tako je u narodu ostala poznata ta crna knjiga“.⁶⁷² No, ova je teorija problematična iz više razloga. Naime, veći dio zapisnika sa saslušanja Ivana Milasa koji se čuvaju u Državnom arhivu u Splitu i Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu se odnosi na djelovanje hercegovačkih križarskih skupina o čijemu je radu Milas znao znatno više nego o križarima i jatacima na neretvanskom prostoru. Štoviše, Milas je bio rodom iz Čapljine odakle su rodom bili i drugi pojedinci koji su nakon Drugog svjetskog rata nastavili djelovati u križarskim skupinama na području zapadne Hercegovine. Milasova skupina je djelovala ponajviše upravo na njegovom rodnom području, odnosno prostoru Čapljine, Čitluka i Međugorja. Potrebno je zapitati se kolika je vjerojatnost da apsolutno nitko, pa čak ni oni koji su pravog Milasa poznavali iz Mostara ne bi prepoznao da se u njihovom prisustvu nalazi lažni Milas. Naročito je problematičan navod o tome da je pravi Milas ubijen tijekom Drugog svjetskog rata, a lažni podmetnut tek u ljeto 1946. s ciljem raskrinkavanja neretvanskih križara. U tom slučaju se postavlja pitanje tko je bila osoba koja se u razdoblju od završetka Drugog svjetskog rata do ljeta 1946. kretala među hercegovačkim križarima, a dolaskom u neretvanski kraj pokušala uspostaviti kontakt s Pavom Magzanom kojega je Milas poznao kao jednog od polaznika njemačkog tečaja u Sarajevu, o čemu je govorio u svojim izjavama.

Također, činjenica jest da su do ljeta 1946. neretvanske križarske skupine već bile uništene dok je djelovanje širokobrijeških križara bilo u punom zamahu. Naime, upravo je u lipnju 1946. ondje osnovan I. hercegovački ustaško-križarski zdruk⁶⁷³ čiji su osnivači bili križari koje je prema iskazu od 7. rujna 1946. Milas osobno poznao.⁶⁷⁴ Ukoliko se radilo o podmetnutom doušniku UDB-e ili pravom Milasu koji je ucijenjen na suradnju, takav je zasigurno bio znatno dragocjeniji na hercegovačkom nego neretvanskom prostoru, naročito uzevši u obzir činjenicu da su prema sačuvanim dokumentima kompletna sela u zapadnoj

⁶⁷⁰ Ž. MARKOTA, Križari u župi Vid 1946. godine.

⁶⁷¹ Isto.

⁶⁷² Isto.

⁶⁷³ H. MANDIĆ, Kaznene ekspedicije komunističkih vlasti protiv širokobriješke protukomunističke gerile 1945. – 1948. godine, 109.

⁶⁷⁴ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa, 7.9.1946.

Hercegovini bila „jatačka“⁶⁷⁵, a djelovanje UDB-e znatno otežano. Štoviše, hercegovački seljaci bili su izuzetno nepovjerljivi prema strancima. Kako je ranije istaknuto, prema dostupnom djelomično sačuvanom izvješću o likvidaciji križarske skupine Mariofila Mandića, uspostava veze imotskog križara bojnika Petra Mikruta s hercegovačkim križarima je bila otežana jer domaći seljaci nisu poznavali Mikruta te su odbijali uspostaviti kontakt dok nisu pronašli osobu koja ga je bila u stanju prepoznati i potvrditi njegov identitet.⁶⁷⁶ Valja podsjetiti da je Mikrut, kako je ranije pojašnjeno, zarobljen kao križar u Slavoniji nakon čega je pristao na suradnju i sa skupinom pripadnika KNOJ-a koji su se predstavljali kao križari dolazi u Hercegovinu gdje je potom bila likvidirana Mandićeva skupina. Događalo se to upravo u trenucima kada je Milas uhićen na metkovskom području, a u tjednima prije njegovog uhićenja pripadnici KNOJ-a su prolazili posebnu obuku s ciljem da hercegovački križari doista povjeruju njihovoj obmani uz Mikrutovu pomoć.⁶⁷⁷

Ukoliko je stvarni Milas pristao na suradnju, zasigurno je toga ljeta bio daleko korisniji na hercegovačkom tlu nego neretvanskom te bi uz njegovu pomoć uspostava veze s hercegovačkim jatacima i križarima koji su ga već poznavali išla znatno brže i učinkovitije. Postavlja se dakako pitanje zbog čega Milas nije iskorišten na širokobriješkom terenu radi uspostave kontakata s Mandićevom skupinom, no potrebno je istaknuti da je ovo vjerojatno posljedica lošije komunikacije među pojedinim odjeljenjima UDB-e što implicira i podatak je plan s Mikrutom držan u najstrožoj tajnosti. To potvrđuje i dio iz citiranog djelomično sačuvanog izvješća o likvidacije grupe Mariofila Mandića u kojemu se ističe da „sama vojska pa čak ni komandir čete nije znao da smo mi na terenu“.⁶⁷⁸ Osim toga, u trenutku Milasovog uhićenja, grupa pripadnika UDB-e i KNOJ-a koja je likvidirala Mariofilovu skupinu već se nalazila na području Ljubuškog u potrazi za jatacima koji bi ih mogli povezati s križarima.

O navodnim crnim knjigama o kojima piše Markota nema drugih tragova, no iz sačuvanih zapisnika sa saslušanja hercegovačkog križara Ilije Ljubića poznato je da je jedan od tamošnjih križarskih zapovjednika Benko Penavić „bio pripremio uputstva za stvaranje organizacije, popisa ljudi sposobnih za oružje, kao i popisa oružja na terenu i to sve prema ranijim upustvima bojnika Vrbana“.⁶⁷⁹ Do ovoga je svakako moralo doći nakon ljeta 1946. zbog

⁶⁷⁵ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa, 11.9.1946.

⁶⁷⁶ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.9., Izvješće o likvidaciji grupe Mariofila Mandića i Marka Lončara.

⁶⁷⁷ Isto.

⁶⁷⁸ Isto.

⁶⁷⁹ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ilije Ljubića 26.3.1948.

čega se ne može povezivati s Ivanom Milasom, no iz dokumenata također doznajemo da su križarske skupine raspolagale vlastitim arhivama čiji nam je sadržaj danas uglavnom nepoznat. Tako se, na primjer, u izvješću o likvidaciji skupine Mariofila Mandića navodi da je “jula 1946. g. zarobljena arhiva jedne grupe odmetnika iz koje se vidilo da se svi odmetnici sa terena Široko breškog, Posuškog i Mostarskog sreza nalaze pod rukovodstvom Bože Mandića, te da je njihovo djelovanje organizovano“.⁶⁸⁰

Na Milasovu sudbinu se osvrće i povjesničar Hrvoje Mandić koji ispravno uočava nejasnoće u Milasovim iskazima.⁶⁸¹ Tako Mandić ističe da u prvom iskazu Milas navodi da je svoj posao vozača Gestapoa u Mostaru obavljao sve do 15. veljače 1945. nakon čega je navodno nastavio živjeti u Mostaru do 14. ožujka iste godine.⁶⁸² Ovakvu kontradiktornost moguće je objasniti pogreškom u sjećanju, naročito u iskazima danima u nama nepoznatim okolnostima u kojima se ipak može pretpostaviti nekakav oblik mučenja. Na primjer, u zapisniku sa saslušanja od 17.1.1951. Ante Akrap, jedan od jataka duvanjskog križara Mirka Kapulice, naveo je da je u zatvoru bio „dosta“ mučen, zbog čega je upitno koji su navodi u njegovim izjavama doista točni, a koji jednostavno iznuđeni.⁶⁸³ Također je moguće da je u Milasovom iskazu, kao i nekim drugim zapisnicima, došlo do propusta zapisničara zbog čega je zabilježen pogrešan mjesec. Sličnim pogreškama, na primjer, obiluju zapisnici sa saslušanja Ivana Babića, drugog jataka Mirka Kapulice.⁶⁸⁴ Stoga ostaje mogućnost da je Milas ustvari naveo da je u Mostaru s obitelji živio do 14. veljače 1945. te se narednog dana, kada su grad zauzeli partizani, s njemačkom vojskom povukao iz grada. Ustvari, neki drugi Milasovi iskazi dostupni u Hrvatskom državnom arhivu potvrđuju upravo takav zaključak zbog čega se navod o 15. ožujka 1945. doista može pripisati Milasovoj pogrešci ili propustu zapisničara.

Mandić također upućuje na činjenicu da je glavna prometnica bila zakrčena zbog trajanja borbi dolinom Neretve zbog čega nitko nije mogao izaći iz grada automobilom.⁶⁸⁵ No, Milas je bio profesionalni vozač zaposlen u Gestapou. Ukoliko je netko ipak mogao izaći iz grada automobilom, vjerojatno je to bio upravo on. Nadalje, Mandić sumnja i u dio Milasovog iskaza u kojemu navodi da je pobjegao iz zatvora u Splitu gdje je ostavio suprugu samu.⁶⁸⁶ S obzirom na okolnosti kojima je Milas zasigurno svjedočio u trenutku kada su diljem Hrvatske

⁶⁸⁰ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.9., Izvješće o likvidaciji grupe Mariofila Mandića i Marka Lončara.

⁶⁸¹ H. MANDIĆ, *Djelovanje i sudbina škripara Ivana Milasa*, 61.

⁶⁸² Isto.

⁶⁸³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, kut. 9, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ante Akrapa, 17.1.1951.

⁶⁸⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, kut. 9, Spis 48/51., Zapisnici sa saslušanja Ivana Babića.

⁶⁸⁵ I. MANDIĆ, *Djelovanje i sudbina škripara Ivana Milasa*, 61.

⁶⁸⁶ Isto.

prolazile kolone Križnog puta, a mnogi zarobljenici su odvođeni iz logora u nepoznato, za pretpostaviti je da je Milas vjerovao da kao bivši zaposlenik Gestapoa neće preživjeti te da mu je bijeg jedina opcija. Teško je povjerovati da je jedini koji bi suprugu ostavio samu. Štoviše, dostupna dokumentacija obiluje dokumentima koji potvrđuju da su se mnogi priključili križarima i odbili se predati unatoč progonima i zatvaranjima članova njihovih obitelji. O tome, na primjer, svjedoče pisma širokobrijeških križara Benka Penavića, Mariofila Mandića i Bože Mandića.⁶⁸⁷ Mandić navodi i to da Milas nigdje u iskazima ne spominje suprugu i djecu u razdoblju dok je djelovao kao križar.⁶⁸⁸ No, u brojnim zapisnicima sa saslušanja koji se mogu dobiti na uvid u hrvatskim arhivima⁶⁸⁹, ispitanici odgovaraju na pitanja, a supruge, djecu i druge članove obitelji spominju uglavnom isključivo u generalijama osim ako o njima nisu izričito upitani. Štoviše, u svojoj izjavi od 11. rujna 1946. Milas je u dijelu iskaza u kojemu je govorio o svojim jatcima doista spomenuo svoju suprugu jer joj je upravo preko jedne takve veze poslao pismo. Tom prilikom je kazao:⁶⁹⁰

Antu Soču iz Blizanaca, koga sam ja od ranije poznavao, imao sam prilike da se za njim sastanem kod njegove kuće. To je bilo pred božić 45. g. Sa njime sam se sastao radi toga da bi uspostavio vezu sa mojom ženom, koja se sada nalazila u Banatu u Petrovgradu. ta veza bi išla preko pošte redovnim putem. Kad je on pristao na to ja sam napisao jedno pismo mojoj ženi u kome sam joj naglasio da piše na Antu Soču. U martu 46. g. na to moje pismo Soči je stigao odgovor tj. pismo za mene. Tada mi je on preko jedne djevojčice to pismo uputio na Vianicu, jer sam se ja tada tamo nalazio. Na to pismo ja sam ženi opet pisao, ali nisam više dobio govora niti se sa Sočom sastajao.

Mandić također smatra da Vojni sud 26. hercegovačke divizije nikada nije vodio postupak protiv Ivana Milasa što navodno „navodi na logičan zaključak da nikada nije bilo izvršenja smrtne kazne“.⁶⁹¹ No, prema sačuvanim izvješćima i popisima OZN-e i drugih jugoslavenskih organa od kojih su neki citirani ranije u ovome radu, likvidacije križara bez suđenja nisu bile neobične. Uostalom, pomanjkanje dokumenata koji bi dokazali vođenje sudskog postupka ne

⁶⁸⁷ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 2.2. i 2.3.

⁶⁸⁸ I. MANDIĆ, *Djelovanje i sudbina škripara Ivana Milasa*, 61.

⁶⁸⁹ Na primjer, zapisnici sa saslušanja križara. HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*

⁶⁹⁰ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa, 11.9.1946.

⁶⁹¹ I. MANDIĆ, *Djelovanje i sudbina škripara Ivana Milasa*, 62.

znači da do takvog postupka uopće nije došlo. Stoga se spomenuti Mandićevi zaključci ne mogu uzeti kao dokaz da je Milas doista bio suradnik UDB-e, kako to zaključuje Mandić.⁶⁹²

Mandićeva pretpostavka da je Milas uhićen u Mostaru krajem veljače 1945. zbog čega je pristao na suradnju vraća nas na početak priče s glavnim pitanjem: ukoliko je Milas bio toliko vrijedan, zbog čega ga ne iskoristiti na hercegovačkom prostoru na kojemu OZN-a, odnosno UDB-a i KNOJ nisu imali mogućnosti približiti se križarima te su u tome uz veliki napor uspjeli tek uz pomoć imotskog križara Petra Mikruta? Zbog čega Milasa „potrošiti“ na metkovskom području na kojemu su lokalne križarske skupine već bile likvidirane, a brojni jataci poznati i proganjani? Mandić također sumnja u sam Milasov kraj i postavlja pitanje je li Milas uopće likvidiran.⁶⁹³ Odgovor na ovo pitanje doista nemamo, no ukoliko je Milas poslužio svrsi razotkrivanja preostalih „neprijatelja“ na neretvanskom području, upitna je bila njegova daljnja korist za UDB-u. Naime, unatoč tome što je ranije spomenuti Mikrut pristao na suradnju vjerojatno u nadi da spasi vlastiti život, upravo sačuvano djelomično izvješće o likvidacije skupini Mariofila Mandića otkriva da s komunističke strane nije bilo planova da se Mikrutu oprost i ranije djelovanje⁶⁹⁴, što se, sudeći prema sačuvanim dokumentima u njegovom dosjeu, pokazalo točnim. Stoga se može pretpostaviti da Milas, čak i da jest bio suradnik UDB-e, nakon uhićenja ipak nije bio pušten na slobodu niti je mogao računati na povratak u normalan život. U svakom slučaju, o njegovoj daljnjoj sudbini u dokumentima vlada šutnja.

Nakon Milasova zarobljavanja stradali su i njegovi brojni jataci. Tako su Dragica Grep i Iva Vidić iz Dretelja, općina Čapljina, osuđene na šest godina zatvora s prinudnim radom jer su pomagale Milasovu skupinu hranom, a Iva Vidić je križaru Vladi Matiću dala džemper.⁶⁹⁵ Milasovim suradnicima Iliji Volareviću, Mili Jeramazu, Petru Krstičeviću, Pavlu Jerkoviću, Lovri Jerkoviću, Jakovu Jelčiću, Ivanu Jakiću, Hrvoju Perišu i drugima održano je krajem listopada 1946. suđenje pred Okružnim narodnim sudom u Splitu koji je zasjedao u Metkoviću. U tekstu objavljenom u *Slobodnoj Dalmaciji* 27. listopada 1946. se navodi.⁶⁹⁶

Neki od okrivljenika su oružjem u ruci ustali protiv postojećeg poretka FNRJ, dok su ostali aktivno pomagali bandu opskrbljujući je hranom, odjećom, municijom i podržavajući vezu. Sve akcije, koje je ova banda poduzimala, imale su cilj ubijanje

⁶⁹² Isto.

⁶⁹³ Isto.

⁶⁹⁴ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.9., Izvješće o likvidaciji grupe Mariofila Mandića i Marka Lončara.

⁶⁹⁵ I. LUČIĆ, *Hrvatska protokomunistička gerila u Bosni i Hercegovini*, 659.

⁶⁹⁶ U Metkoviću je počelo suđenje članovima i pomagačima križarske bande koljača Ivana Milasa, *Slobodna Dalmacija*, br. 544, 27.10.1946., 4.

političkih i vojničkih rukovodilaca, pljačku narodne imovine, prvenstveno zadružne, uništavanje saobraćajnih sredstava i prometnih uređaja u svrhu sprečavanja privredne konsolidacije naše zemlje. Koliko su oni zagrezli u zločinima potvrđuju napadi koje su oni izveli nad mirnim stanovništvom Neretve. Tako su kroz kratki period svoga djelovanja završili napad na putnički autobus, napali odbornika Mjesnog NO-a Kula i izveli pored ostalog napadaj na željezničku stanicu u Kuli. Tako se ciljevi ove bande poklapaju sa ciljevima političke zagrebačkog Kaptola i kao svi ostali križarsko-ustaški banditi i ovi su nosili na svojim kapama križiće, koje im je liferovao zagrebački Kaptol, a koji su trebali poslužiti u svrhu obmane poštenog svijeta, da se u ustaškoj organizaciji dade druga vanjska forma, pošto je ustaštvo bilo osuđeno na propast za sve vjekove, jer su široke narodne mase bile svjesne da povratak ustaša znači povratak doba krvi i smrti.

Narednih dana je nastavljeno preslušavanje optuženih.⁶⁹⁷ Detalji s toga suđenja otkrivaju na koji su način tadašnji organi vlasti manipulirali izjavama zarobljenih križara s ciljem što strože osude njihovih pomagača. Preslušani su i svjedoci nakon čega je pročitana zapisnik sa saslušanja Ivana Milasa. U tekstu koji je objavljen u *Slobodnoj Dalmaciji* od 29. listopada 1946. je navedeno da Milas „za optuženog Matu Batinovića kaže da mu je pisao pismo, u svrhu pomoći“.⁶⁹⁸ No, u tekstu objavljenom 27. listopada se na popisu optuženika ne nalazi nitko s prezimenom Batinović pa je vjerojatno riječ o osobi koja se u ranijem tekstu spominje kao Mate Pazinović. Ono što je važno naglasiti jest to da u niti jednom pronađenom zapisniku sa saslušanja Ivana Milasa nema spomena o bilo kakvom Pazinoviću ili Batinoviću. Osim toga, u istom novinskom tekstu od 29. listopada 1946. se ističe da „u zapisniku Milas nadalje priznaje da je suradnja između četnika i križara bila potpuna i najkorektnija, da su se najuže međusobno pomagali, a u rukovodstvu križarske ustaške bande sa zapovjednikom Ivanom Milasom nalazila se je neka Zlata, pravoslavkinja“.⁶⁹⁹ Niti ovo ne odgovara istini. Naime, u zapisnicima sa saslušanja Milas je opširno govorio o kraćem boravku kod prebilovačkih četnika u prvoj polovici srpnja 1946., no u niti jednom trenutku nije spominjao

⁶⁹⁷ Križari koji su se borili za 'spas crkve' bili su aktivni ustaše i zločinci, *Slobodna Dalmacija*, br. 545, 28.10.1946., 2.

⁶⁹⁸ Ilija Volarević osuđen na kaznu smrti, ostali na lišenje slobode s prinudnim radom, *Slobodna Dalmacija*, br. 546, 29.10.1946., 4.

⁶⁹⁹ Isto.

konkretnu suradnju i pomaganje.⁷⁰⁰ Milas je doduše govorio o Zlati Matic⁷⁰¹, no ta se osoba nije nalazila u „rukovodstvu“ njegove skupine nego je bila riječ o osobi na koju je naišao prilikom susreta s Tomom Bebekom s kojim se kraće vrijeme skrivao i kretao.

Suđenje je završeno 28. listopada 1946. godine. Unatoč zahtjevu branitelja koji je „za optuženog Iliju Volarevića tražio blažu kaznu, s obzirom što je optuženi zaostao čovjek i što uslijed svoje fizičke i umne zamračenosti nije vidio gigantske uspjehe naših naroda na polju obnove i izgradnje naše zemlje“⁷⁰², upravo je Volarević osuđen na kaznu smrti strijeljanjem koja je izvršena 1. ožujka 1947. godine. Ostali optuženici su osuđeni na zatvorske kazne. Spomenutim sudskim procesom u Metkoviću su raskrinkani „ostatci buržoazije“ u gradu koja je nakon tog razdoblja, prema navodima Narodne milicije, bila povučena i ustezala se od neprijateljskih ispada iako je još uvijek postojala „jedna grupa ustaških pristalica koji ponekad i otvoreno istupe sa parolama i izgredima“.⁷⁰³ Ipak, „reakcija“ nije nestala s neretvanskog prostora o čemu svjedoče pokušaji političkog organiziranja u nadolazećim godinama.⁷⁰⁴

Na temelju sačuvanih podataka ne može se zaključiti da je tijekom 1945. i 1946. došlo do kontakata između imotskih križara s onima na neretvanskom području. Zbog konfiguracije terena neretvanskim križarima je znatno lakše bilo kretati se i održavati veze s hercegovačkim zaleđem nego s imotskim križarskim skupinama od kojih ih je odvajao prostor Vrgorske krajine na kojemu nisu zabilježene križarske aktivnosti unatoč sličnim geografskim odrednicama tog područja koje su križarima mogle omogućiti skrivanje. No, kako je objašnjeno u prethodnom poglavlju ove disertacije, na tom su prostoru „mase“ bile odanije novoj vlasti što je križarima umanjivalo vjerojatnost osiguravanja potrebne logistike te samim tim sužavalo mogućnosti djelovanja nasuprot imotskom zaleđu i Hercegovini gdje su križari mogu računati na značajniju potporu. U narednom dijelu ovog poglavlja osvrnut ću se na zbivanja na imotskom terenu koja su se događala paralelno s Milasovim djelovanjem na neretvanskom prostoru te sve do ljeta 1947. kada se na hercegovačkom tlu osniva novi zdruk. U tom će razdoblju novoosnovana imotska križarska skupina proširiti svoje djelovanje na hercegovački teren što će naknadno

⁷⁰⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivice Milasa. HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa.

⁷⁰¹ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa.

⁷⁰² Ilija Volarević osuđen na kaznu smrti, ostali na lišenje slobode s prinudnim radom, *Slobodna Dalmacija*, br. 546, 29.10.1946., 4.

⁷⁰³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 108, Elaborat stanice Narodne milicije za Metković, nedatirano. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 709 – 718.

⁷⁰⁴ W. KRAŠIĆ, *Hrvatski pokret otpora*, 107. D. UTOVAC, *Tajna organizacija Hrvatski oslobodilački pokret (HOP) u Vidu kod Metkovića 1963. godine*, 30 – 35.

dovesti do učvršćivanja križarskog utjecaja i na rubnim prostorima Cetinske krajine, odnosno selima podno Kamešnice.

4.6. „Hrvatska tajna organizacija“ Vilenica – Kovač (1946.)

Kako je prezentirano na primjeru imotskih križarskih skupina iz razdoblja 1944. i 1945., djelovanje oružanih grupa ovisilo je i o potpori koju su one uspjele zadobiti među lokalnim stanovništvom, čime se može objasniti njihovo često zadržavanje u blizini rodni sela. Iako se naročito u samim počecima križarskog djelovanja najčešće radilo o članovima obitelji koje su podupirale svoje rođake, muževe, očeve, sinove i braću, s vremenom dolazi do osnivanja križarskih organizacija čija je svrha bila ponajviše logistička. O njima je ostala tek kraća zabilješka u elaboratu republičkog SDS-a „Rekonstrukciji banditizma za bivši kotar Makarska“ u kojoj se ističe da su „na terenu ovoga kotara, banditi neposredno prije početka svog djelovanja pokušali stvarati i stvorili nekoliko križarskih organizacija“ znajući da bez potpore u narodu neće moći opstati. Organizatori i članovi takvih organizacija, „mahom proustaški elementi“, nisu stupali u „bandu“ nego su živjeli „legalnim životom“ kod svojih kuća i pomagali „oružanu bandu“ u šumi. Njihov zadatak je bio djelovati promidžbeno i tako utjecati na narod naglašavajući da će tadašnji režim uskoro propasti i da će ponovo doći do rata. Osim toga su moralno i materijalno pomagali „bandite“ te tiskali i rasturali letke kojima su pozivali na nasilno rušenje komunističke vlasti. Pojedini članovi takvih organizacija su pristupali križarskim skupinama, a neki su djelovali samo kao jataci. Prema spoznajama SDS-a, takve skupine su postojale u Cisti Provi, Cisti Velikoj, Donjem Prološcu, Gornjem Prološcu, Gornjim Vinjanima i Runovićima, kao i pojedinim selima na neretvanskom području. Većina njihovih članova je s vremenom otkrivena i kažnjena, a likvidacijom križarskih skupina prestalo je i djelovanje križarskih organizacija.⁷⁰⁵

Spomenute organizacije zasad nisu značajnije i temeljitije obrađivane u hrvatskoj historiografiji zbog čega će o angažiranju stanovništva u takvim organizacijama više riječi biti u petom poglavlju ove disertacije. No radi razumijevanja daljnjeg razvoja križarskih skupina na imotskom području nakon likvidacije Nenadićeve grupe, ovdje je važno osvrnuti se na djelovanje jedne organizacije koja nije nastala kao tipična križarska organizacija, iako je kasnije preuzela i tu ulogu, nego je riječ bila o političkoj organizaciji iz koje je kao njezino vojno krilo nastala jedna od najpoznatijih imotskih križarskih skupina. S obzirom da je riječ o križarskoj

⁷⁰⁵ HR-HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17, Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 912 – 932. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1182 – 1202.

skupini koja je djelovala na izuzetno velikom prostoru uz iznimno kompleksnu jatačku mrežu, važno je istaknuti da potpuna rekonstrukcija te mreže predstavlja poseban izazov. Naime, unatoč većem broju dostupnih dosjea imotskih križara i jataka, uvidom u iste je primjetno da je u dokumentima spomenut znatno veći broj imena mještana različitih sela Imotske krajine o kojima je ostalo sačuvano tek nekoliko zabilješki. Bez njihovih osobnih dosjea ili drugih dodatnih izvora nemoguće je u potpunosti rekonstruirati djelovanje ove jatačke mreže na koju se oslanjala „Hrvatska tajna organizacija“ zbog čega daljnje istraživanje ove problematike zahtjeva zasebnu analizu svakog sela tadašnjih područja stanice Narodne milicije Imotski i stanice Narodne milicije Zagvozd. Spomenuta organizacija je održavala bliske kontakte i sa suradnicima u Posušju, a najviše podataka o ovoj organizaciji je sačuvano u dosjeima aktera Marije Šuto i Andrije Kovača.

Andrija Kovač, sin Ante i Antice, rođen je 1915. u Posušju. Saslušan je dana 15. studenog 1946. u prostorijama Opunomoćstva UDB-e u Posušju i to je jedina njegova zasad pronađena izjava. U toj izjavi Kovač ističe da je za križarsku organizaciju doznao 26. veljače 1946. u Imotskom kada je ondje susreo maturanta Antu Vilenicu zvanog Čokota. Kako su se od ranije poznavali, Vilenica ga je pitao postoji li u Posušju „Hrvatska tajna organizacija“, a Kovač mu je odgovorio negativno. Vilenica mu je kazao da u Imotskom postoji takva organizacija te predložio da ista organizacija bude formirana u Posušju, „jer moramo da se pripremimo i pronađemo ljude povjerljive koji će u njoj raditi, a s druge strane sposobne koji će sutra u preokretu preuzeti vlast u svoje ruke, a to je kada dođu u Jugoslaviju ustaše sa Pavelićem jer se isti pripremaju da uz pomoć Engleza i Amerikanaca preuzmu vlast u Jugoslaviji“. Vilenica je potaknuo Kovača da se povratkom u Posušje raspita i pronađe što više ljudi koje je trebalo „uvući“ u tajnu organizaciji i aktivirati ih. Kovač je pristao i po povratku u Posušje je pojedinačno pristupio Klemi Bakuli i Ivanu Senjku „Zeliću“, obojica iz Batina, te Jozi Karamatiću, Franji Kovaču i Karlu Kovaču iz Posušja. Kazao im je da moraju stvoriti organizaciju koja će u slučaju preokreta preuzeti vlast, a svi navedeni su pristali aktivirati se u takvoj organizaciji. Kovač je opet otišao u Imotski gdje je podnio izvješće Vilenici kao glavnom organizatoru te mu predao popis članova organizacije u Posušju. Vilenica ih je upisao u njegovu knjigu, a Kovaču je naložio da stalno održava vezu sa svim članovima i iz konspirativnih razloga razgovara sa svakim zasebno te da ih upozna s novostima, naročito situacijom u Trstu i Italiji. Nakon toga je Kovač svakih šest dana odlazio u Imotski na sastanak s Vilenicom od

kojega je primao uputstva za daljnji rad koje je prenosio članovima organizacije u Posušju koji međusobno nisu smjeli znati jedan za drugoga.⁷⁰⁶

Čini se da su tijekom 1946., odnosno između veljače 1946. i Kovačevog uhićenja, održana dva važnija sastanka vodstva organizacije u Imotskom i to 16. travnja i 20. srpnja. Prvom sastanku su osim Vilenice i Kovača također nazočili Ante Parlov i neka žena Mara ili Ana iz sela Slivna u Imotskoj krajini. Drugi sastanak je održan u kući Ante Parlova u Imotskom. U ime posuške organizacije sastanku su nazočili Andrija Kovač i Ivan Senjak, a u ime imotske organizacije Ante Vilenica, Ante Parlov i spomenuta žena. Razgovarali su o stanju u kotaru i drugim kotarima, kao i u čitavoj zemlji i inozemstvu. Glavni cilj ovih sastanaka bio je dogovoriti kako pronaći povjerljive ljude za „križarski pokret“, kako ih aktivirati unutar organizacije te kako ih osposobiti da u danom trenutku preuzmu vlast. Dogovorili su se da odmah započnu s realizacijom planova, naročito s imenovanjem pojedinih osoba na određene dužnosti. Za kotar Posušje je načelnikom imenovan Ivan Senjak, a imenovanje tajnika je odgođeno. Razgovarali su i o tome da netko treba otići u Mostar, Sarajevo, Split, Zagreb i druge gradove odnijeti vezama izvješća iz Posušja i Imotskog, a od kontakata preuzeti izvješća za druga područja. Zaključeno je da će biti najbolje da tu zadaću preuzme upravo Kovač koji je bio bez posla i također osoba s invaliditetom zbog čega bi mu bilo lakše putovati jer će biti manje sumnjiv. U međuvremenu je oko 7. lipnja 1946. održan i jedan sastanak u Posušju, a uz Kovača su sastanku nazočili Pero Bakula i Franjo Kovač. Ipak, iz konspirativnih razloga su odlučili nastaviti s održavanjem pojedinačnih susreta pa se ni sastanci vodstva u Posušju više nisu održavali.⁷⁰⁷

Osim susreta s članovima organizacije u Posušju, Kovač je zaista odnosio i donosio vijesti i druge „stvari“ u druge gradove. Tako je u svibnju 1946. otišao u Zagreb radi hvatanja veze s pravnikom Stipom Papkovićem te donošenja vijesti. Zatim je u kolovozu 1946. dvaput otišao u Split kamo je odnio izvješća o križarskoj organizaciji i izvješće o situaciji koja je trebao osobno predati nekom Mati Marinoviću. Kako ga nije zatekao kod kuće jer se Marinović navodno nalazio na putu, izvješća mu nije uspio predati. U listopadu je Kovač dvaput otišao u Sarajevo odnijevši poštu koju je trebalo uručiti Milki Čović, a od nje nije preuzeo ništa. Nekoliko puta je odlazio i u Mostar radi donošenja i odnošenja vijesti te veze s tamošnjom križarskom organizacijom u vezi koje se obraćao Mladanu Spuževiću, činovniku Okružnog narodnog odbora u Mostaru i dr. Ivanu Fartilija, stomatologu od kojih nije preuzeo nikakvu poštu za Posušje i Imotski. Također se kretao po selima oko Imotskog i Posušja te ispitivao

⁷⁰⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Andrije Kovača, Zapisnik sa saslušanja, 15.11.1946.

⁷⁰⁷ Isto.

situaciju. Od Ante Parlova je preuzeo 14 članskih križarskih iskaznica koje je predao Vilenici, a Vilenica mu je dao 25 iskaznica koje je trebao podijeliti članovima u Posušju. Kovač je raspolagao i određenim brojem ustaško-križarskih propusnica „pomoću kojih se moglo doći u Trst i Italiju i imao sam slobodno sa njima kretati“. Članske iskaznice i propusnice je dostavljao Vilenici, no Kovaču je bilo nepoznato odakle ih je dobivao. Također je imao i križarske potvrde koje su izdavane članovima i simpatizerima, „a koje su im važile kao dokaz da su naši radnici koje će im sutra kako su ono govorili važiti kod ustaša kada dođu sa Englezima“. ⁷⁰⁸ Ovim završava zasad jedini pronađeni zapisnik s Kovačevog saslušanja. Iz dopisa UDB-e za kotar Imotski upućenog dana 17. studenog 1946. UDB-i za Dalmaciju u Splitu doznaje se da je u međuvremenu Vilenica ubijen iz zasjede, a Parlov se u tom trenutku nalazio u zatvoru u Splitu. ⁷⁰⁹ Nejasno je zbog čega unatoč Kovačevom kretanju na prostoru od Posušja do Mostara Vileničina organizacija nije ništa doznala o djelovanju hercegovačkog združenja zbog čega je propuštena alternativna mogućnost da se Penavić prema Vrbanovim uputama poveže s organizacijom u Mostaru, a Mandić znatno proširi kontakte sve do Splita, Zagreba i Sarajeva.

Dodatni podaci o djelovanju ove organizacije sačuvani su i u dosjeu sporedne akterice Marije Šuto, djevojački Šarić. Rođena je 1919. u Zmijavcima u kotaru Imotski. ⁷¹⁰ Godine 1940. se udala za ustaškog emigranta Stjepana Šutu koji je uspostavom NDH raspoređen na službu u Tuzlu u svojstvu stožernika. U Tuzlu se odselila i Marija, a 1943. odlaze u Zagreb gdje su stanovali u kući Vladimira Nazora i gdje su stambeni prostor dijelili s Nazorovom sestrom s kojom su bili u dobrim odnosima. Stjepan Šuto se tijekom tog razdoblja nalazio na službi u PTS-u, a u svibnju 1945. se povlačio prema Sloveniji gdje je navodno zarobljen i odveden u logor. Marija Šuto se također povlačila, no ostala je u Zidanom Mostu jer su prema njezinim riječima Nijemci odvezli lokomotivu zbog čega se vratila prema Zagrebu. ⁷¹¹ Ipak, u svojoj izjavi danoj prilikom uhićenja dana 11. veljače 1947. Marija navodi da se zajedno sa suprugom Stjepanom povlačila do Klagenfurta gdje su zarobljeni i sprovedeni u logor u Kranju, a zatim prebačeni u neki logor kod Ljubljane gdje je njezin suprug s ostalim časnicima zadržan dok su obitelji odijeljene i odvedene u druge logore. U Zagrebu je puštena na slobodu nakon čega se

⁷⁰⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Andrije Kovača, Zapisnik sa saslušanja, 15.11.1946.

⁷⁰⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Andrije Kovača, Dopis UDB-e za kotar Imotski, 17.11.1946.

⁷¹⁰ Marija Šuto, žena Stjepanova, rođena 9.5.1919., optužena je kao članica „križara“. Partizanske vlasti su je strijeljale kod župne kuće u Runovićima 16.2.1947. godine. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Spisak likvidiranih, 3.5.1948. (prethodno kutija 165). B. MATKOVIĆ, *Split i srednja Dalmacija*, 484 – 492. B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 612 – 617. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 772 – 781. M. RUPIĆ, V. GEIGER, *Partizanska i komunistička represija*, 920 – 925.

U pojedinim izvorima se kao datum smrti navodi 12.2.1947. godine. P. BEZINA, *Župljani župa povjerenih Franjevačkoj provinciji Presvetog Otkupitelja*, 196. G. TURIĆ, *U temelju kamen*, 606. Turić navodi da je Marija Šuto oca Marka Milasa i majke Mare rođ. Šarić, rođena 8.9.1919. godine.

⁷¹¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Marije Šuto, Zapisnik sa saslušanja, 11.5.1945.

preko Crvenog križa s djecom vratila kući u Zmijavce. U studenom 1945. je otišla u Zagreb s namjerom da potraži supruga o čijoj se sudbini zanimala i u sjedištu zagrebačke nadbiskupije na Kaptolu.⁷¹² U drugoj izjavi od 13. veljače 1947., Šuto je navela i to da je preko jedne mještanke čija je nevjesta živjela u Austriji doznala da se njezin suprug Stjepan navodno nalazio upravo u toj zemlji zajedno s Ivanom Šutom.⁷¹³ Ostatak njezine izjave fokusira se na poznanstvo s Andrijom Kovačem i protukomunističko djelovanje od kolovoza 1946. do njezinog uhićenja.⁷¹⁴

U citiranoj izjavi Šuto navodi da se s Kovačem upoznala kada je neposredno nakon berbe na tržnici u Imotskom prodavala grožđe koje je u dva navrata kupio upravo Kovač. Prilikom drugog susreta Šuto ga je pitala bi li mogao nabaviti joj nešto odjeće jer je nakon izlaska iz logora ostala bez ičega. On je pitao gdje je njezina kuća i obećao donijeti joj nešto odjeće. Obećanje je i ispunio, a prilikom njegovog dolaska Šutinom domu u Zmijavcima ondje se zatekla i Manda Šuto, žena Ante koji je također bio u ustašama, a koja je navodno živjela u dobrim odnosima s Kovačem zbog čega je navodno bilo izgledno da će se vjenčati. Donesenu odjeću Marija Šuto je platila dijelom u novcu, a dijelom u grožđu. Iste večeri s Kovačem je razgovarala o svom suprugu Stjepanu te ga pitala ima li u šumi križara i zna li se možda nešto o njemu. Kovač joj je odgovorio da su neki pričali da „gore“ ima jedan Šuto pa će nastojati provjeriti radi li se o njenom suprugu. Kovač je isto ponovio i prilikom narednog susreta kada je također obećao da će nastojati pronaći spomenutog Šutu. Marija mu je dala pismo za supruga i u kuvertu stavila njezinu fotografiju te križić s krunicom. S Kovačem se navodno više nije vidjela niti mu je davala novac namijenjen križarima.⁷¹⁵

Iako je u prvoj izjavi Šuto nijekala da je održavala kontakte s križarskom skupinom Ante Metera koja je tada bila najaktivnija skupina u Imotskoj krajini, prilikom suočavanja sa Šuto križar Luka Galov⁷¹⁶ je potvrdio da su u prosincu 1946. Meterovi križari dvaput bili u kontaktu sa Šuto.⁷¹⁷ Već je u narednom saslušanju 13. veljače 1947. Šuto potvrdila izjavu Galova i priznala kontakte s Meterom istaknuvši da se svađala s Mandom Šuto jer joj ona nije htjela reći

⁷¹² HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Marije Šuto, Zapisnik sa saslušanja, 11.2.1947.

⁷¹³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Marije Šuto, Zapisnik sa saslušanja, 13.2.1947.

⁷¹⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Marije Šuto, Zapisnik sa saslušanja, 11.2.1947.

⁷¹⁵ Isto.

⁷¹⁶ Luka Galov je rođen 16.4.1922. u Vidonjama, Bodžula, kotar Metković. Ubila ga je UDB-a 16. veljače 1947. godine. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Spisak likvidiranih, 3.5.1948. (prethodno kutija 165). B. MATKOVIĆ, *Split i srednja Dalmacija*, 484 – 492. B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 612 – 617. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 772 – 781. M. RUPIC, V. GEIGER, *Partizanska i komunistička represija*, 920 – 925.

⁷¹⁷ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Marije Šuto, Zapisnik sa saslušanja, 11.2.1947.

gdje se Meterova skupina nalazi.⁷¹⁸ Marija Šuto je to smatrala znakom da križari u nju nemaju povjerenja zbog čega je intervenirao Meter i kazao joj da bi dolazio češće u njezinu kuću, no da se boji da ga Šuto ne bi izdala „partizanima“ jer mu je rečeno da ona s njima surađuje. Povjerio joj se da njegova skupina uskoro odlazi u Biokovo te spomenuo da se treba sastati s Bobanom⁷¹⁹ u glavnom stožeru koji je navodno održavao vezu s Trstom. Dva dana kasnije Meter je ponovo svratio kod Šuto te su zajedno večerali u društvu Mande Šute. Meter je Mandu pitao nešto o Andriji Kovaču napomenuvši da Kovač „nije dobar jer da ima vezu s partizanima“. Prilikom odlaska iz Marijine kuće, Meter je kazao da njegova skupina odlazi u Bosnu zbog čega se može zaključiti da je nastojao ostaviti dojam da bi se navodni Bobanov stožer vjerojatno onamo preselio.⁷²⁰

Da bi ovo doista mogao biti slučaj potvrđuju i izjave pojedinih jataka. Jozi Kojundžiću su pripadnici Meterove skupine još početkom studenog 1946. također spominjali da odlaze u Bosnu „jer da im je došlo takovo naređenje“.⁷²¹ No oko Božića 1946. pojedini križari su povjerali istom jataku da se skupina navodno skriva u Biokovu te ga upitali o raspoloženju naroda i radu „na organizaciji“ implicirajući daljnje jačanje i grananje Vileničine organizacije.⁷²² U međuvremenu se glasina o navodnom odlasku križara širila i među drugim mještanima. Tako je Manda Šuto pokušala uvjeriti Anu Šuto da su „banditi otišli za Bosnu i da ih sada nema ovdje“.⁷²³ Ovo potvrđuje i Ana Šabić, sestra križara Ante Šabića koji se početkom prosinca 1946. pridružio Meterovoj skupini kazavši ukućanima da odlaze „za Bosnu“ zbog čega je obitelj Šabić nakon pljačke zadruge u Runovićima bila uvjerena da je počinitelj netko drugi.⁷²⁴ Tako su pojedini mještani čak govorili da su pljačku izvršili „banditi koji su došli iz Hercegovine“.⁷²⁵ Ipak, ovakvo uvjerenje stanovništva se nije moglo predugo održati jer je po pričanju drugih svjedoka Meter početkom 1947. svjedočio da je upravo njegova skupina izvršila spomenutu pljačku prilikom koje im je „pomoglo 20 momaka iz Runovića koji su čuvali okolo stražu, da se šećer razdijeli po kućama, a platno su ostavili u drugom komšiluku u blizini Runovske crkve“.⁷²⁶ Iako će do prebacivanja ove skupine u Bosnu i Hercegovinu pod pritiskom jugoslavenskih represivnih organa doista doći u proljeće 1947., ostaje nepoznato je li skupina

⁷¹⁸ Valja napomenuti da je sličan stav Mande Šuto spomenula i Ana Šabić zbog čega se može zaključiti da je Manda Šuto bila oprezna prema svima, a ne samo prema Mariji Šuto. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ane Šabić, Zapisnik sa saslušanja, 13.2.1947.

⁷¹⁹ Rafael Boban.

⁷²⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Marije Šuto, Zapisnik sa saslušanja, 13.2.1947.

⁷²¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Joze Kojundžića, Zapisnik sa saslušanja, 15.3.1947.

⁷²² Isto.

⁷²³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivan Mustapić, Zapisnik sa saslušanja Ane Šuto, 12.2.1947.

⁷²⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ane Šabić, Zapisnik sa saslušanja, 13.2.1947.

⁷²⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Stjepana Kujundžića, Zapisnik sa saslušanja, 12.2.1947.

⁷²⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ante Vujevića, Zapisnik sa saslušanja Ljubice Vujević, 12.1.1947.

uistinu razmišljala o tom pokretu već krajem 1946. ili se radilo o Meterovom nastojanju da u slučaju možebitne izdaje jugoslavenske represivne organe navede na krivi trag.

Sudeći prema navodima iz njezine druge izjave, Šuto je u međuvremenu nastavila održavati kontakte s Andrijom Kovačem. Iz te se izjave doznaje da je prilikom Kovačeve posjete Šutinom domu u Zmijavcima dogovoreno da će se naredni sastanak održati u kući Kleme Kordića u Imotskom. Sastanku je uz Kovača i Šuto prisustvovao i Ante Parlov, a razgovarali su o načinu ishrane križara. Kovač je spomenuo da „oni“ raspolažu s tri zrakoplova kojima se križarima navodno dostavlja hrana, iako nije naveo odakle. Također je istaknuo da su odjeveni u engleske i američke odore te da će kroz „najkraće“ vrijeme doći do preokreta čim bude završena mirovna konferencija.⁷²⁷ Kovač je bio uvjeren da će se preokret dogoditi bez borbe te da će vlast u Hrvatskoj preuzeti Maček, a u Srbiji kralj. Nadalje je spominjao borbe između križara i Jugoslavenske armije rekavši da je križarima potrebna pomoć zbog čega je zatražio da se u selu skupljaju novčane donacije kod „ustaških“ obitelji i bilježi tko je pomogao. Također je predložio da se istovremeno izradi popis nestalih ustaša i taj popis preda Parlovu koji će ga dostaviti Kovaču. Parlov, kojemu je Kovač tom prilikom uručio neko pismo, je spomenuo da je iz Dobranja nestala jedna učiteljica koja je bila „glasovita partizanka“, ali je bilo nepoznato jesu li je odveli križari. Po završetku ovog sastanka, Marija Šuto je zajedno s Mandom Šuto sastavila popis nestalih ustaša koje su poznavala, a radilo se o 40 do 50 osoba. Popis je preuzela Manda jer je bila manje kompromitirana od Marije Šuto te ga je ona prilikom narednog susreta s Parlovom i Kovačem predala upravo Kovaču. Istom je prilikom Marija Šuto dala Parlovu 500 ili 600 dinara pomoći za križare, a naknadno je predala još 300 dinara u istu svrhu.⁷²⁸ Iz izjave uhićenog Ivana Šute također proizlazi da je Marija Šuto u Zmijavcima i Runovićima prikupljala čarape za križare.⁷²⁹ Pomoć su davali i neki drugi mještani Imotske krajine. Tako je Iva Vejić zvana Zora iz Glavine po Mandi Šuto Kovaču poslala vino, a osobno mu je također davala i novac, navodno zato jer su joj se dva sina nalazili u križarima i to jedan u Velebitu, a drugi u Bosni, gdje je prema Kovačevim tvrdnjama križarski „glavni zapovjednik“ bio Artuković.⁷³⁰ Novac je davala i Manda Šuto čiji se suprug Ante također navodno nalazio u Bosni odakle je preko Parlova primila jedno njegovo pismo.⁷³¹

⁷²⁷ Mirovna konferencija u Parizu je završena 15. listopada 1946., ali su ugovori potpisani tek 10. veljače 1947. godine.

⁷²⁸ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Marije Šuto, Zapisnik sa saslušanja, 13.2.1947.

⁷²⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Marije Šuto, Iz zapisnika sa saslušanja Ivana Šute, nedatirano.

⁷³⁰ Andrija Artuković.

⁷³¹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Marije Šuto, Zapisnik sa saslušanja, 15.2.1947.

Stožer u Bosni o kojemu je govorio Meter naravno nije ni postojao jer su križarske skupine na Vranu već odavno bile razbijene, a hercegovački križarski zdrug pod Mandićevim zapovjedništvom se u tim trenucima također nalazio pod snažnim pritiskom jugoslavenskih represivnih organa. Naime, riječ je o razdoblju nakon likvidacije skupine Mariofila Mandića na brdu Mosor kada su se preostali širokobriješki križari tijekom zime povukli u skrovišta nastojeći preživjeti. No, u Meterovoj i Kovačevoj retorici se uočava sličan pristup Mandićevom uz isticanje navodne zapovjedne strukture i veza s inozemstvom. Tvrdnjama o Andriji Artukoviću kao navodnom križarskom zapovjedniku, kao i onom prethodnom o Bobanu u glavnom stožeru, članovi križarskih skupina i organizaciju su vjerojatno nastojali ostaviti što snažniji dojam na ostale mještane ističući tako prividnu snagu i organiziranost križarskog pokreta koristeći pritom istaknute članove Ustaškog pokreta i državnog aparata NDH kao ključne figure čija je navodna nazočnost križarskom pokretu, ali i zapovjedništvu pojedinih križarskih vođa i predstavnicima križarskih organizacija davala svojevrsan legitimitet te isticala nastavak iste borbe za državnu nezavisnost otpočete još u Kraljevini Jugoslaviji djelovanjem Ustaškog pokreta.

Preostali sačuvani podaci o križarskoj organizaciji u izjavama Marije Šuto tek neznatno nadopunjavaju trenutne spoznaje o toj organizaciji. Tako je u drugoj izjavi Šuto također ustvrdila da je na sastanku s Kovačem bila dvaput, a četiri puta se s njim susrela i razgovarala.⁷³² Pojedini sastanci su održavani i s Parlovom koji je Mariju Šuto upozorio da je kompromitirana i da u tajnoj organizaciji ne smije biti više od tri ili četiri osobe od povjerenja. Ipak, nejasno je tko su te osobe u ovom slučaju bile jer je Kovač potvrde za članove križarske organizacije izdao Mandi Šuto i Ivi Vejić. Stoga se postavlja pitanje je li Marija Šuto uopće bila članica spomenute organizacije te je li članova bilo još ili zbog sumnji u Marijinu odanost i kompromitiranost ona nije bila upoznata sa stvarnim opsegom djelovanja ove organizacije zbog čega tijekom saslušanja o tome nije ni mogla govoriti. Ipak, Šuto je barem donekle bila upućena u druge kontakte koje je održavao Kovač. Tako u izjavi od 15. veljače 1947. Šuto navodi da je Kovač održavao vezu sa Mostarom preko nekog pekara Kruljca koji je održavao kontakt sa Sarajevom preko nekih kurira. Osim toga je Kruljac imao vezu i s nekim profesorom ili poduzetnikom u Posušju kojemu je navraćala i Iva Vejić.⁷³³

Na temelju dostupnih podataka može se zaključiti da je najkasnije početkom 1946. u Imotskom organizirana „Hrvatska tajna organizacija“ čiji je cilj naizgled bio pomaganje križarskih skupina i održavanje kontakata u drugim gradovima u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini. Riječ je, dakle, o razdoblju koje se direktno nastavlja na djelovanje križarske

⁷³² HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Marije Šuto, Zapisnik sa saslušanja, 13.2.1947.

⁷³³ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Marije Šuto, Zapisnik sa saslušanja, 15.2.1947.

skupine Ivana Nenadića uz napomenu da je ova organizacija nastala u vrijeme dok je Nenadić bio u bijegu te je na temelju sačuvanih izjava nemoguće reći je li s pripadnicima spomenute organizacije bio u bilo kakvom kontaktu i je li im mogao prenijeti uputstva o protukomunističkom otporu u kojemu je sudjelovao od kraja 1944. godine. Osim toga, bez izjave Ante Vilenice, koji je ubijen iz zasjede, ne može se sa sigurnošću reći tko je ovu organizaciju osnovao i tko su joj osim spomenutog Vilenice bili vođe, no organizacija je svakako nastavila djelovati do kraja iste godine kada su uhićeni pojedini članovi. Organizacija je održavala vezu s Mostarom, Sarajevom, Splitom i Zagrebom te je okupljala članove na imotskom i posuškom terenu. Središte organizacije je, po svemu sudeći, bilo u Imotskom gdje su održavani i sastanci vodstva s predstavnicima organizacije iz Posušja. U narednom dijelu ove disertacije će više riječi biti o utjecaju ove organizacije na osnivanje križarske skupine Šurlin – Meter, zasigurno najpoznatije imotske križarske skupine između ljeta 1946. i ljeta 1947. Riječ je o poveznici između Vileničine organizacije i nove križarske skupine na imotskom terenu koja upućuje na netipičan karakter same organizacije koja je u kontekstu tog vremena bila podjednako i politička i križarska organizacija zbog čega je predstavljena u ovom poglavlju umjesto u petom poglavlju koje će se usredotočiti na tipičnije križarske organizacije toga razdoblja.

4.7. Organiziranje križarske skupine Šurlin – Meter (1946.)

Kako je objašnjeno u prethodnom dijelu rada na primjeru Marije Šuto, članovi križarske organizacije u Imotskom su doista održavali kontakte s križarskom skupinom Ante Metera. No, ovo nije i jedini trag o bliskoj povezanosti Vileničine organizacije s križarima. Naime, prema svjedočenju posljednjeg dalmatinskog križara Nedjeljka – Mate Piplice, rođenog 1928. u Zmijavcima, koji je uhićen 1951. i strijeljan 1952. godine, on se u lipnju 1946. u Splitu upoznao s Vilenicom. S obzirom da je Piplica posljednji preživjeli križar na geografskom području kojim se bavi ova disertacija, potrebno je reći nešto više o njemu. Osnovnu školu je pohađao između 1935. i 1940. u Imotskom, a u jesen 1940. se upisao u klasičnu gimnaziju u franjevačkom samostanu u Sinju gdje je do srpnja 1942. završio I. i II. razred. Tijekom tog razdoblja je postao član Ustaške mladeži pa je „već u mladim danima, sa svojom čitavom dušom i tijelom pripadao ustaškom pokretu“. U jesen 1942. se prebacio na franjevačku gimnaziju u Širokom Brijegu gdje je završio III. i IV. razred i gdje je još intenzivnije nastavio sudjelovati u radu Ustaške mladeži. Kako je postajao stariji u njemu se, prema vlastitim riječima, „budio revolucionarni duh“. Ljeto 1943. je proveo kod kuće gdje se pripremao za ispite i upravo su mu tijekom tog razdoblja prišli „neki tadašnji rukovodioci“ NOP koji je tada na prostoru Imotske krajine dobio jači zamah.

Piplica navodi da je prišao uz aktiviste NOP-e, dao im materijalnu pomoć nakon čega je primljen u članstvo SKOJ-a u kojemu je čak dobio „položaj“ u Općinskom komitetu. No, povratkom u Široki Brijeg je nastavio s radom u Ustaškoj mladeži zbog čega je isključen iz SKOJ-a. Nedugo zatim su ga uhitili pripadnici OZN-e u čijemu je zatvoru ostao 16 dana. Razlog uhićenja je bila prijava Jure Milasa koji je naveo da je Piplica namjeravao vlastima NDH izdati člana Okružnog NOO za biokovsko-neretvanski okrug Petra Milasa. Pušten je na slobodu nakon što je ustanovljeno da je prijava bila neutemeljena. U tom trenutku čelnici NOP-a su mu ponovno dali rukovodeću dužnost u Zmijavcima postavivši ga za predsjednika mjesnog USAOH, „u namjeri da me preodgoje“. Dužnost je obnašao površno te je na istoj ostao do travnja 1945. kada odlazi u učiteljsku školu u Makarskoj. No, kada se otkrilo da je falsificirao svoje ranije ocjene promijenivši „dobar“ u „vrlo dobar“, završio je na saslušanju kod Kotarskog NO u Imotskom i Okružnog NO Biokovo – Neretva u Makarskoj. Navodno mu je bilo oprosteno zbog čega je mogao nastaviti daljnje školovanje, no u međuvremenu je izgubio dosta vremena za učenje pa je odustao od pohađanja redovitog VII. razreda u Sinju kojega je bio upisao. Umjesto toga je odlučio privatno se pripremati za ispit zbog čega je proljeće 1946. proveo u Splitu. Upravo će taj kratki boravak u Splitu biti ključna prekretnica u Pipličinom životu.⁷³⁴

Naime, tijekom spomenutog boravka u Splitu Piplici je povremeno instrukcije davao don Ante Tolić s kojim je ulazio i u političke razgovore tijekom kojih se deklarirao kao ustaša. „Rekao sam mu da sam dospio u SKOJ-evsku organizaciju silom prilika, tj. da steknem bolje privilegije za školovanje“, ističe Piplica tijekom svog saslušanja krajem 1951. godine.⁷³⁵ Tijekom Pipličinog suđenja 1952., u *Slobodnoj Dalmaciji* je objavljen tekst pod naslovom „Od đaka fratarske gimnazije do ustaško-križarskog odmetnika“ u kojemu je, osim Pipličnog prethodnog školovanja u Sinju i na Širokom Brijegu, susret s Tolićem istaknut kao izuzetno značajan. Štoviše, autor spomenutog teksta nastojao je implicirati Toliću da je Piplicu potaknuo na odlazak u križare. Tako se u tekstu navodi da je tijekom njihovih razgovora Tolić preporučio da „spasi glavu iz pakla“, iako se taj detalj ne spominje u Pipličnoj izjavi koja se čuva u njegovom dosjeu.⁷³⁶ Ostaje, naravno, mogućnost da je Piplica o tome ponešto rekao tijekom samog suđenja iako je to nemoguće potvrditi ili opovrgnuti jer zapisnika sa suđenja u njegovom dosjeu nema. U svakom slučaju, taj detalj kao i drugi navod da je prilikom upoznavanja Piplice

⁷³⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 6.11.1951. – 4.12.1951.

⁷³⁵ Isto.

⁷³⁶ Od đaka fratarske gimnazije do ustaško-križarskog odmetnika, *Slobodna Dalmacija*, br. 2216, 21.3.1952., 2.

s dvojicom svećenika Tolić garantirao da je „vrlo blizu sloboda“ u tadašnjim medijima impliciraju da je upravo svećenstvo kojemu je Piplica bio blizak iz svojih đaćkih dana igralo važnu ulogu u djelovanju tadašnjih „ustaško-križarskih“ organizacija i regrutiranju novih članova. O tome svjedoči i drugi detalj zabilježen u istom tekstu. Naime, ondje se također navodi da je Piplica navodno u sinjskoj gimnaziji bio podučavan ustaškim načelima, što on u svojim izjavama ne osporava, ali i to da su ga fratri navodno čak podučavali rukovanju oružjem o čemu u njegovim izjavama nema spomena.⁷³⁷ Ostaje pak nejasno o kojemu don Anti Toliću je riječ. Naime, u sačuvanim dokumentima su dostupni skromni podaci o don Anti Toliću, župniku u Ričicama, inače rodom iz Podbablja, koji je na Okružnom narodnom sudu u Splitu početkom lipnja 1946. osuđen na šest mjeseci prisilnog rada zbog navodnog organiziranja ustaške milicije u Ričicama tijekom Drugog svjetskog rata. Isti je zbog nedostatka dokaza oslobođen optužbe da je početkom 1945. stupio u vezu s kamišarima i navodno im upućivao pisma.⁷³⁸

Kako je spomenuto u prethodnom odlomku, navodno je upravo don Ante Tolić povezo Piplicu s dvojicom svećenika s kojima je navodno na jednom sastanku „aktiviziran“ u „ustaško-križarsku“ organizaciju. Uslijedio je spomenuti susret s Vilenicom u lipnju 1946. godine. Tijekom njihovih razgovora, Vilenica ga je uvjeravao da je organizacija jaka, osobito na kotarima Livno, Mostar, Posušje, Široki Brijeg, Tomislavgrad, te u Imotskom.⁷³⁹ Kako je prethodno istaknuto, s obzirom da je Vilenica ubijen iza njega nisu ostale zabilježene izjave koje bi nam pomogle razjasniti stvarnu strukturu i razgranatost ove organizacije, naročito u odnosu na Široki Brijeg gdje se upravo tada osniva I. hercegovački križarski zdrug. Upitno je jesu li podaci koje je navodio Vilenica u svom razgovoru s Piplicom uopće bili točni ili je jednostavno želio ostaviti dojam znatno jače organizacije u nastojanju da privuče nove članove. Ukoliko su Vileničini navodi bili točni, postavlja se pitanje zbog čega nije uspostavljen kontakt I. hercegovačkog križarskog zdruga s križarskom skupinom Šurlin – Meter čime bi križarsko djelovanje na srednjedalmatinskom i hercegovačkom terenu dobilo znatno jači zamah te bi ovakva suradnja potencijalno značajno utjecala na budućnost križarskih skupina toga prostora.

U svakom slučaju, iz zabilješki UDB-e nastalih na temelju iskaza Ante Metera doznajemo da su križarske organizacije svakako postojale i u Prološcu gdje su organizatori bili

⁷³⁷ Isto.

⁷³⁸ Osuđen ustaški suradnik Don Ante Tolić iz Podbablja na 6 mjeseci lišenja slobode, *Slobodna Dalmacija*, br. 406, 2.6.1946., str. 4

⁷³⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 5.12.1951. Riječ je o provalama koje Radelić pripisuje križarskoj skupini Ante Metera. Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 488.

Mate Šurlin i Ante Olujić⁷⁴⁰, a članovi Ante Meter, Mirko Jukić i Mate Ćorić, te u Vinjanima gdje je rukovoditelj navodno bio Pavo Vilenica koji je Meteru spominjao šest Hercegovaca koji su navodno surađivali s tom organizacijom. Osim toga je u Gornjem Prološcu organizirana zasebna organizacija koju su sačinjavali Ante Grbavac te Pere i Marijan Tolić, a postojala je i organizacija u Runovićima o kojoj je Meteru kazivao Nedjeljko Jukić istaknuvši da su članovi pisali parole i izrađivali letke.⁷⁴¹

Poznanstvo s Antom Olujićem, koji je nastavio održavati vezu sa Šurlinom nakon njegovog odlaska u križare, uspostavio je i Jozo Kujundžić iz Ivanbegovine gdje je također ustrojena križarska organizacija čiji je predsjednik bio Ante Kujundžić, zamjenici Jozo Kujundžić i Ivan Ćapin „Škorić“ dok je dužnost tajnika obnašao Ivan Tolić zvani Ratko.⁷⁴² Ipak, okolnosti djelovanja ove organizacije ostaju nejasne jer je Stjepan Kujundžić, također iz Ivanbegovine, tvrdio da su se ondje sastajali samo on i Jozo Kujundžić zvan „Alfir“ te navodno nikoga drugoga nisu pozivali na sastanke. Navodno su ovi razgovori bili ograničeni na razgovore o Meterovoj križarskoj skupini i njegovim porukama. „Nismo nikada govorili o ljudima koje bi imali da pristupe u križarsku organizaciju“, tvrdio je Stjepan Kujundžić dodavši da također nisu razgovarali o tome tko će biti vođa organizacije, „niti smo jedan drugoga tako nazivali“.⁷⁴³ S obzirom da Stjepan Kujundžić nije znao za ulogu drugih članova organizacije u Ivanbegovini, postavlja se pitanje je li ona djelovala na istim principima kao i organizacija Andrije Kovača u Posušju. Kako je prethodno istaknuto, upravo je Vilenica kao vjerojatno glavni organizator „Hrvatske tajne organizacije“ Kovaču naredio održavanje zasebnih sastanaka s pojedinim članovima organizacije radi konspirativnosti pa je za pretpostaviti da je isto načelo bilo primjenjivano i drugdje. Rukovoditelji svih križarskih organizacija s kotara su se navodno sastajali svake srijede u Imotskom o čemu se Anti Olujiću povjerio Mate Šurlin.⁷⁴⁴

Sudeći prema dostupnim podacima, krajem godine, kada su Vilenica i Šurlin ubijeni, vodstvo organizacije vjerojatno preuzima Ante Meter koji se tada već nalazio u križarima. Štoviše, upravo je Meter bio taj koji je Jozu Kujundžića, Antu Kujundžića, Ivana „Ratka“ Tolića i Ivana Ćapina „Škorića“ upisao u križarsku organizaciju. Ovim je Meter ustvari preuzeo zadaće koje je prije odlaska u križare na dijelu imotskog terena obavljao Šurlin. Naime, u izjavi Ante Olujića je ostalo zabilježeno da je u proljeće i ljeto 1946. Šurlin imao popis organiziranih

⁷⁴⁰ Olujić je kasnije smaknut o čemu je ostala kratka zabilješka Udbe. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Marka Lažete, Podaci o Marku Lažeti, nedatirano.

⁷⁴¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Kegalja „Besera“, Zabilješke UDB-e o kazivanjima Vinke Šetke i Ante Metera.

⁷⁴² HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Joze Kojundžića, Zapisnik sa saslušanja, 15.3.1947.

⁷⁴³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Stjepan Kujundžić, Zapisnik sa saslušanja, 12.2.1947.

⁷⁴⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ante Olujić, Zapisnik sa saslušanja, 13.2.1947.

križara po selima koji se povremeno nalazio kod Šurlinovog suradnika Marka Lažete iz Ričica.⁷⁴⁵ „Primao je samo one koji bi izvršili sve zadatke koji se pred njih postave“, navodi Kujundžić, istaknuvši da je popis članova organizacije kasnije čuvao i Meter.⁷⁴⁶ Iz Kujundžićeve izjave se doznaje i to da je Meter isticao da organizacija „ne dozvoljava da se ljudi po terenu ubijaju, već samo da bi razoružao i zaprio“. Također je savjetovao Kujundžiću i drugim da se pridruže križarima kad im dođe poziv za odsluženje vojnog roka u JA.⁷⁴⁷

Ove navode potvrđuju i neke druge izjave. Tako je križar Luka Galov u svojoj izjavi naveo da je nakon pokreta križara iz Donjih Vinjana prema Gornjem Prološcu 8. prosinca 1946. Meter izdao potvrdu Marijanu Toliću koja se odnosila na članstvo u križarskoj organizaciji. Dao mu je i dva pisma i to za Donji Proložac i Donje Vinjane dodavši da „organizira sve one koji moraju poći u vojsku, da ne idu već da neka idu k njima u bandu“. Tolić mu je narednog dana doveo šest mladića kojima je Meter održao govor u kojemu je istaknuo da vlast do Uskrsa mora prijeći u ruke križara, te da oni moraju poći s njima.⁷⁴⁸ Ove navode je potvrdio i sam Tolić navevši da je Meterovo pismo za Proložac bilo naslovljeno na njegovu majku, a drugo pismo je bilo upućeno Pavi Vilenici za kojega je Meter rekao da je „dobar zato kada održava vezu sa njima“. O samoj potvrdi je naveo da mu je Meter napravio potvrdu „u kojoj je naglasio da ja vodim organizaciju i da surađivam s njima“.⁷⁴⁹ U skladu s uobičajenom retorikom križarskih organizacija i skupina, kako je, primjerice, istaknuto u slučaju Andrije Kovača, Meter je svojim jatacima također govorio da je „ova vlast kratko i kako sve ovo skupa ne valja i da će doći na vlast Pavelić i Maček u Hrvatsku, a kralj Petar za Srbiju“.⁷⁵⁰

Čini se da su saznanja Stjepana Kujundžića o djelovanju organizacije u Ivanbegovini doista bila ograničena zbog čega ih je moguće upotpuniti detaljima iz zapisnika sa saslušanja Jozе Kujundžića koji također upotpunjavaju saznanja o Meterovoj ulozi i djelovanju ove križarske organizacije općenito. Za razliku od Stjepana Kujundžića koji nije znao ništa o razgovorima o daljnjoj regrutaciji, Jozo Kujundžić je naveo da su nove članove organizacije predlagali aktivni križari, a članovi križarskih organizacija su ih nakon toga trebali „obuhvatiti“. Jozo Kujundžić je bio „obuhvaćen“ od strane Metera u trenucima kada je Vilenica još uvijek bio živ o čemu se također doznaje iz njegove izjave. Naime, na Meterov prijedlog, Kujundžić je uspostavio vezu sa Sofijom Zdilar iz Prološca koja je održavala vezu s Meterovom

⁷⁴⁵ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ante Olujić, Zapisnik sa saslušanja, 12.2.1947.

⁷⁴⁶ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Jozе Kujundžića, Zapisnik sa saslušanja, 15.3.1947.

⁷⁴⁷ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Stjepan Kujundžić, Zapisnik sa saslušanja, 12.2.1947.

⁷⁴⁸ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Marijana Tolića, Podaci.

⁷⁴⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Marijana Tolića, Zapisnik sa saslušanja, nedatirano.

⁷⁵⁰ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Stjepan Kujundžić, Zapisnik sa saslušanja, 12.2.1947.

križarskom skupinom. Negdje u rujnu 1946. Kujundžić je tijekom berbe grožđa Zdilar rekao da se umorio jer je čitavo jutro tražio Vilenicu kojemu je trebao predati dva pisma koje su poslali križari, no kako ga nije pronašao, pisma je u Imotskom uništio te je Metera obavijestio da ih nije uspio isporučiti.⁷⁵¹

Ovaj detalj upućuje na jačanje Meterovog utjecaja još u trenucima kada su Šurlin i Vilenica zasigurno još uvijek bili živi, no s obzirom na Meterovu direktnu komunikaciju s Vilenicom za pretpostaviti je da je njegovo uključivanje u jačanje križarske organizacije i rad s novim članovima na terenu vjerojatno bilo potaknuto i Vileničinom željom za širenjem iste organizacije i obuhvaćanjem što većeg broja sela imotskog kotara. Meterov utjecaj održao se i nakon Šurlinovog ubojstva o čemu svjedoči navod Ante Olujića koji je sredinom prosinca 1946. primao Meterova pisma u kojima ga je on obavještavao o mještanima koji su trebali poći u križare s uputama da se sprema.⁷⁵² O ključnoj ulozi Ante Metera u regrutiranju novih križara nakon Šurlinovog ubojstva svjedočila je i Ljubica Vujević koja je u svojoj izjavi navela da joj je dan prije dolaska križara početkom 1947. u njezinu kuću Manda Šuto donijela poruku za Metera „da se kod nje nalazi jedan koji će poći u bandu“.⁷⁵³ S obzirom na ove podatke, nije iznenađujuće da je u izjavama uhićenih jataka Meter često portretiran kao vođa ove križarske skupine te je isti dojam ostavio i na historiografiju i jugoslavenske vlasti o čemu će nešto više riječi biti kasnije u ovom poglavlju.

Zbog fragmentiranosti dokumenata ostaje nejasno jesu li spomenute organizacije u selima Imotske krajine djelovale kao podružnice Vileničine organizacije u Imotskom ili se radilo o zasebnim organizacijama koje su međusobno surađivale. Vilenica je zasigurno imao namjeru organizaciju omasoviti i širiti što potvrđuje i Pipličin navod da mu je Vilenica predstavio program organizacije uz napomenu što boljeg organiziranja što većeg broja ljudi radi pripreme za ustanak, kao jednog od njezinih ključnih ciljeva. Zadaća vodstva organizacije je bila djelovati politički i promidžbeno, a članovi su trebali prikupljati pomoć onima „u šumama“ o kojima mu je Vilenica dao kratke „generalije“ spomenuvši Matu Šurlina, Antu Metera i Zvonka Bernardića zvanog Mostarac, bivše pripadnike PTS-a koji se u tom trenutku još nisu bili „odmetnuli“. Od Vilenice je doznao i o navodnim vezama s vodstvom u zemlji i inozemstvu. Kako je Vilenica istog dana otišao po „poslu“ u Zagreb, dogovorili su se da će

⁷⁵¹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Joze Kujundžića, Zapisnik sa saslušanja, 15.3.1947.

⁷⁵² HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ante Olujić, Zapisnik sa saslušanja, 13.2.1947.

⁷⁵³ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ante Vujevića, Zapisnik sa saslušanja Ljubice Vujević, 12.1.1947.

Piplica napustiti školovanje i iduće srijede doći u Imotski gdje će detaljnije o svemu razgovarati.⁷⁵⁴

Uspostavivši ove kontakte, „a pošto je meni tada izgledala situacija, kao da će sutra doći do ustanka protiv današnje vlasti u FNRJ-i“, Piplica je doista napustio daljnje školovanje te otišao kući radi boljeg povezivanja s tamošnjom križarskom organizacijom i radi djelovanja na ostvarenju njenog programa s namjerom „da okupimo oko sebe što veći broj pristaša i da dignemo ustanak, odnosno da pođemo u šumu, da se sa oružjem u ruci borimo protiv današnjeg uređenja u FNRJ-i“. Dolaskom u Imotski Piplica se sastao s Vilenicom koji mu je kazao da u organizaciji ima nekoliko „dobrih“ ljudi s kotara Imotski, „sami ustaški oficiri i podoficiri“ s kojima će ga upoznati. Rukovoditelj jedne skupine je bio Nedjeljko Margeta iz Poljica s kojim se Piplica sastao narednih dana, a koji ga je pobliže upoznao s radom spomenute organizacije. Od njega je Piplica doznao da su upravo križari povezani sa spomenutom organizacijom bili odgovorni za pljačku zadruga u Krivodolu, a naknadno je doznao da je ista skupina izvršila i pljačku zadruga u Lokvičićima.⁷⁵⁵ Vileničine veze sa novoosnovanom križarskom skupinom Šurlin – Meter potvrđuje i spomenuti član križarske organizacije iz Ivanbegovine Jozo Kujundžić koji je osobno imao priliku razgovarati s Vilenicom. Na pitanje kako je u selu i ima li vezu s križarima, Kujundžić je Vilenici odgovorio da ima na što mu je Vilenica potvrdio da je i on uspio „dobro organizirati svoje“ te da održava vezu sa Šurlinom koji je prije odlaska u križare ustvari bio jedan od ključnih terenskih organizatora Vileničine organizacije.⁷⁵⁶

Zbog oskudnosti sačuvanih dokumenata zasad je nemoguće odgovoriti na pitanje tko je ustvari doista inicirao osnivanje križarske skupine koja će biti vezana uz Vileničinu organizaciju – Vilenica, Šurlin ili netko treći. No ono što se sa sigurnošću može potvrditi jest to da je prvo došlo do osnivanja same organizacije, a zatim i osnivanja križarske skupine. Ovo je značajna razlika u odnosu na brojne druge križarske organizacije čiji je status bio sekundarni, odnosno organizirane su najčešće kao mreža ključnih jataka i to od strane postojećih križarskih skupina radi njihova pomaganja. U ovom slučaju, bilo je upravo obratno pa tako Piplica u jednoj svojoj izjavi kaže da „s tom organizacijom nismo mi rukovodili“.⁷⁵⁷ Rukovoditi njome nisu ni mogli jer je po svemu sudeći organizacija ustvari rukovodila križarskom skupinom barem do

⁷⁵⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 6.11.1951. – 4.12.1951.

⁷⁵⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 5.12.1951. Riječ je o provalama koje Radelić pripisuje križarskoj skupini Ante Metera. Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 488. Opširnije o pljački spomenute zadruga u: HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Mustapića, Zapisnik sa saslušanja, 30.6.1946.

⁷⁵⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Joze Kojundžića, Zapisnik sa saslušanja, 15.3.1947.

⁷⁵⁷ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 5.12.1951.

trenutka Vileničine i Šurlinove smrti u kasnu jesen 1946. nakon čega po svemu sudeći glavnu ulogu i u organizaciji i u križarskoj skupini preuzima Ante Meter. Kako je Piplica također istaknuo, Vileničina zamisao je doista bila pomagati one „u šumi“, odnosno križare, no upitno je bilo koga je ustvari početkom 1946. kada organizacija nastaje ona uopće mogla pomagati s obzirom da je križarska skupina Ivana Nenadića već bila razbijena. Stoga je konačan rezultat Vileničine organizacije bilo je ustvari stvaranje nove križarske skupine koja će u drugoj polovici 1946. i početkom 1947. biti ne samo najjača imotska križarska skupina nego će njezini pripadnici, naročito Piplica, odigrati i značajnu ulogu u djelovanju preživjelih križara s posušskog i duvanjskog terena. Stoga je važno još jednom istaknuti da, iako o Vileničinoj organizaciji u kontekstu zbivanja govorimo kao križarskoj organizaciji, riječ je ustvari bila o tajnoj političkoj organizaciji koju je sam Vilenica, prema Kovačevim navodima, nazivao „Hrvatskom tajnom organizacijom“, a čije je vodstvo, prema Pipličinim navodima, trebalo djelovati politički i promidžbeno, a ne uglavnom logistički u odnosu prema križarskim skupinama. Iako su političke organizacije sličnog karaktera u tim godinama nastajale diljem zemlje, poput, primjerice organizacije Frane Bettinija i Frane Tente⁷⁵⁸, rijetke su ipak bile one koje su razvijale svoja „vojna krila“, poput Vileničine koja se stoga ističe kao izuzetno zanimljiva pojava među drugim organizacijama toga vremena.

Sastav Vileničine organizacije i povezane križarske skupine od mahom bivših pripadnika Ustaškog pokreta odrazio se i na sadržaj njihovih budućih pisama upućenih UDB-i u Imotskom. Tako se u jednom od njih od 1. veljače 1947. ističe da „smo mi Križari, Ustaše, pravoga tipa, tj. Ustaše, koji rade po ustaškim načelima“, odnosno „oni koji ćemo dati svoje živote za Hrvatski narod u borbi protiv komunista“ i koji će „Vam zadati smrtni udarac i demoralisati sve političke i vojne agente“.⁷⁵⁹ Ovakav karakter spomenute organizacije s križarskim grupama koje je ista podupirala dolazio je i do izražaja na sastancima. Tako je nedugo nakon Pipličinog povratka u Imotski u jednoj ogradi izvan Imotskog održan još jedan sastanak kojemu su uz Piplicu, Vilenicu i Margetu prisustvovali Zvonko Vilenica, Petar Zdilar, neki Lončar iz Gornjih Vinjana i neki Lujo iz Prološca, a koji su tijekom Drugog svjetskog rata navodno bili ustaški časnici.⁷⁶⁰ Glavnu riječ na ovom sastanku je vodio Vilenica koji je pročitao letak ustaškog sadržaja nakon čega je objasnio „kako Pavelić u emigraciji ima više od 200 000

⁷⁵⁸ B. MATKOVIĆ, Prilog poznavanju povijesti grada Splita i okolice u poratnom razdoblju (1946. – 1947.): nepoznati detalji iz dosjea Frane Tente, 145 – 160.

⁷⁵⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 7.12.1951.

⁷⁶⁰ Sastanku nisu nazočili Ante Kojundžić – Grizović, neki Kojundžić – Žižović kojemu Piplica nije znao imena, Ivan Šuto koji su također bili članovi organizacije. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 27.12.1951.

ustaša, kako su zaštićeni od Zapadnih sila, koje ih naoružavaju sa najmodernijim oružjem, kako se spremaju za skori dolazak u zemlju, kako se u Pavelićevu vojsku u inostranstvu svakim danom javljaju novi vojnici hrvatskog porijekla koji žive u inostranstvu, kako će Zapadne sile na nas napasti, jer da se ne slažu sa komunističkim režimom u Jugoslaviji, kako će Maček, kralj Petar i svi drugi politički emigranti doći u zemlju, kako nije samo nezadovoljstvo kod hrvatskog naroda, nego i kod svih drugih naroda u Jugoslaviji te da će svakako doći do revolucije, a da ima dosta ljudi, da je organizacija jaka, te da ćemo lako pobijediti“. Nakon održanog govora, Vilenica je članovima organizacije naredio da se pripreme za odlazak u „šumu“ što su nazočni s oduševljenjem prihvatili. Vileničin zadatak je bio povezati ih s bosanskim i hercegovačkim „banditima“, kako bi grupa bila što veća i snažnija te pripremiti promidžbeni materijal.⁷⁶¹

Piplica se još nekoliko puta sastao s Vilenicom dok konačno u drugoj polovici kolovoza 1946. nije pošao u „šumu“ uvjeren da će mu se ondje pridružiti drugi članovi organizacije i da će u „najskorije“ vrijeme u Hrvatskoj doći do općeg ustanka kojega bi pomogle „Zapadne sile i naši emigranti iz inostranstva“.⁷⁶² Štoviše, Piplica je vjerovao da „revolucija“ neće dugo trajati jer će biti veoma lako srušiti komunističku vlast nakon čega će biti uspostavljena hrvatska vlast. „Mislio sam, da sam ja dužan kao mladi ustaša da dam sve od sebe u korist ustaškog pokreta pa trebalo i žrtvovati svoj život“, zaključuje Piplica.⁷⁶³ Riječ je o trenucima kada je u Hercegovini već djelovao križarski zdruk, no, kako je već istaknuto, dostupni dokumenti ne otkrivaju eventualne kontakte između ovih organizacija. Ipak, važno je spomenuti da je potencijalno značajna karika o kojoj zasad nisu pronađeni detaljniji podaci Storellijeva grupa koja se, kako je ranije istaknuto, navodno kretala na hercegovačkom i imotskom prostoru te je potencijalno mogla doznati o postojanju Vileničine organizacije i Šurlinove križarske skupine te svoja saznanja preko jataka prenijeti Boži Mandiću. U dostupnim dokumentima ipak nema indicija da je ovo bio slučaj, a u zapisnicima sa saslušanja pripadnika Šurlinove skupine i njihovih jataka također nema naznaka da su o postojanju hercegovačkog zdruka uopće znali.

Odlaskom u „bandu“, Piplica se kod Šutinih kuća u Zmijavcima sastao s križarima Antom Meterom, Matom Zecom, Zvonkom Bernardićem „Mostarcem“ i Ivanom Šutom. Kasnije su im se pridružili već odmetnuti Petar Lažeta i Mate Šurlin, te novopridošli Ante Buljan, Ante Šabić, Luka Milas, Ivan Kegalj, Dinko Pavlinović i Ivan Ivanović.⁷⁶⁴ U jesen 1946. će im pristupiti i jatak Nedjeljko Jukić „koji je imao namjeru da nas poveže sa križarima

⁷⁶¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 6.11.1951. – 4.12.1951.

⁷⁶² Isto.

⁷⁶³ Isto.

⁷⁶⁴ Isto.

iz Hercegovine, jer je on imao u Gorici sa istima vezu“.⁷⁶⁵ No, u postojećoj literaturi se spominju ustvari dvije skupine. Kako Radelić navodi, skupina Nedjeljka Piplice je osnovana u drugoj polovici kolovoza 1946., dakle u trenutku kada se Piplica odmetnuo. Sastojala se od šest križara među kojima su bili Mate Šurlin, ubijen 7. studenog 1946., te Ante Šabić, ubijen 5. ožujka 1947. godine. Spomenuta dvojica su navodno povremeno djelovali izdvojeno sa svojim skupinama. Pipličina skupina je djelovala na području Imotskog i Vrgorca, naročito u naseljima Gornje Podbablje, Gornja Župa, Kozica, Lovreć, Podosoje, Raščane, Runovići, Slivno, Zagvozdi i Zmijavci.⁷⁶⁶

Ovaj ideja o „Pipličinoj skupini“ vjerojatno proizlazi iz sačuvanih elaborata UDB-e o „banditizmu“. Tako se u elaboratu za kotar Makarska ističe da je „jedna od poznatijih banditskih grupa na ovom području bila banditska grupa Piplice Nedjeljka“.⁷⁶⁷ Čini se da je Piplica zahvaljujući svojoj osobnosti i obrazovanju doista ostavljao dojam potencijalnog vođe pa je UDB-a zabilježila i to da je Piplica „među odmetnicima na ovom terenu slovio kao jedan od istaknutijih odmetnika i idejni pobornik ustaškog pokreta“ koji je „bio vrlo lukav i bistar, te je bio omiljen među odmetnicima, kako onima s ovog područja, tako i s onima iz Bosne“.⁷⁶⁸ Štoviše, upravo je o djelovanju navodne Pipličine skupine sačuvano najviše podataka, uglavnom zahvaljujući zapisnicima sa saslušanja samog Piplice i uhićenih jataka koji su Piplicu pomagali tijekom posljednje faze njegovog križarskog djelovanja (1949.-1951.). Kako se navodi u spomenutom elaboratu UDB-e, „u toku istrage nad Piplica Nedjeljkom, ovaj bandit je bio dosta iskren i do u detalje je ispričao ono što se je mogao sjetiti u vezi sa svojom banditskom aktivnošću“, pa je tako „mислеći da će se na neki način izvući od krivične odgovornosti ili da će biti blaže kažnjen, napisao svojom rukom pet teka, sve o svojoj banditskoj aktivnosti, veze s drugim banditima, povezanost s jatcima itd.“.⁷⁶⁹

Ipak, ovo zapažanje valja uzeti s oprezom kao i podatke u sačuvanim izjavama križara i njihovih suradnika zbog upitnih okolnosti pod kojima su iste davane ili iznuđivane. Ivan Gabelica, primjerice, ističe da mu je 1967. Luka Piplica, otac Nedjeljka Piplice, ispričao da su mu prilikom ispitivanja puštali električnu struju na tijelo. Ovakvo postupanje UDB-e potvrdio je u svojoj izjavi i Ante Meter koji je prilikom saslušanja 23. kolovoza 1947. naveo da mu je

⁷⁶⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Izvadak iz zapisnik sa saslušanja Ante Metera, 23.8.1947.

⁷⁶⁶ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 483.

⁷⁶⁷ HR-HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17, Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 912 – 932. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1182 – 1202.

⁷⁶⁸ Isto.

⁷⁶⁹ Isto.

Mate Šurlin, također križar, pričao da su ga pripadnici OZN-e, odnosno UDB-e prilikom saslušavanja prije odlaska u križare „tukli i mećali na struju“.⁷⁷⁰ O iznuđivanim „priznanjima“ svjedoči i dopis UDB-e za oblast Dalmacija u Splitu od 8. studenog 1948. u kojemu se Opuномоćство UDB-e za kotar Imotski upućuje da u slučaju Mije Brdara „pri ispitivanju istoga treba forsirati, da prizna materijal, a to ćete postići ako prethodno sastavite redosljed pitanja“. Osim toga, „u toku ispitivanja treba mu vješto umetnuti nekoliko pitanja, da bi iz njegovih odgovora mogli zaključiti, da li je bio u službi Gestapoa, pa u vezi s tim ocijeniti da li mu ponuditi saradnju ili ga zakonski goniti“.⁷⁷¹ Također, u dosjeu Matije Repušić je ostala zabilješka da su se „upotrebljavale mjere fizičkog iscrpljivanja, suočenja i višekratnih saslušavanja“.⁷⁷²

Druga skupina koju Radelić navodi je skupina Mate Šurlina, rodom iz Prološca, koja je osnovana 1946., a djelovala je na kotarima Imotski i Šestanovac. Prema istom izvoru, nakon Šurlinovog uhićenja u lipnju 1946. vodstvo je preuzeo Ante Meter, također iz Prološca, koji se odmetnuo u srpnju 1946. godine.⁷⁷³ Da je Šurlin doista bio uhićen u ovom razdoblju potvrđuje i zapisnik njegovog saslušanja u prostorijama UDB-e za Imotski od 17. lipnja 1946. godine. U tom zapisniku Šurlin navodi da je do tada dvaput zatvaran od strane OZN-e, a prvi put se to zbilo zbog njegovih kontakata s Nedjeljkom Margetom koji je bio osumnjičen za rad protiv države i naroda. S Margetom je razgovarao o oružju koje je ostalo skriveno u nekom docu, a pripadalo je križarima koji su se predali početkom 1945. godine.⁷⁷⁴ Drugi put je Šurlin zatvoren nakon što su on i Meter 24. travnja 1946. pucali iz pištolja, a Šurlin je pušten na slobodu nakon što je dokazano da je pucao ustvari Meter.⁷⁷⁵

Nekoliko dana nakon puštanja iz zatvora u travnju 1946., Šurlin se nalazio u kući Smiljane Matić, učiteljice u Ričicama koja mu je spomenula da se u istom selu nalaze Petar i Mirko Lažeta, obojica „ustaše od 1941.“ Kada je Petar Lažeta doznao o ovoj posjeti, poručio je Šurlinu preko spomenute učiteljice da bi se želio sastati. Nekoliko dana kasnije održan je zajednički sastanak u kući Joze Metera, a vodio ga je Petar Lažeta koji se obratio nazočnima kazavši da će „oko 15.6. mjeseca biti preokret“ te da je u „Vran stiglo oko 150.000 ustaša i četnika, koji su pod komandom Bobana jer je i on stigao u Vran planinu“. Nazočnima je kazao

⁷⁷⁰ I. GABELICA, *Križari – Hrvatski pokret otpora u Imotskoj krajini 1944. – 1951.* (I.), 36.

⁷⁷¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Stipe Brdara, Dopis UDB-e za oblast Dalmacija Opuномоćству UDB-e za kotar Imotski, 8.11.1948.

⁷⁷² HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Matije Repušić, Podaci o Matiji Repušić „Macuki“ iz Runovića, nedatirano.

⁷⁷³ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 487.

⁷⁷⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mate Šurlina, Zapisnik sa saslušanja, 17.6.1946.

⁷⁷⁵ Isto.

da se u Imotskom izrađuju križarske značke na kojima će biti hrvatski grb s 25 polja preko kojega će se nalaziti veliki križ i preko grba mali križ unutar slova 'U', a najavio je i skoriji napad na Imotski. Osim toga, Lažeta je spomenuo kontakt u Donjima Vinjanima i Posušju te je istaknuo da će iz Mostara doći neki partizanski pukovnik s „dosta vojske“ koji će se predati prilikom napada te da će isto uraditi i dvije partizanske čete u Grudama. Navodno je i iz Splita stigao popis od 37 jugoslavenskih oficira koji su potajice radili za križare, a u tom se gradu navodno nalazilo Ministarstvo Hrvatske. U Imotskom je navodno bila pripremljena neka civilna vlast koja je bila spremna preuzeti vlast, a ondje je navodno Lažeta imao i kontakt u OZN-i koji mu je dojavljivao tko je na popisu za uhićenje. Lažeta je zatim nazočno pitao imaju li oružje na što su oni odgovorili da nemaju. Savjetovao im je da se raspitaju kod svojih ljudi, a ako se ne uspiju naoružati on će im dati „jer da ima na vagone u Vranu jer da bacaju Englezi sa avionima koliko hoćemo“. Navodno su raspolagali i većom količinom novca opljačkanog iz zadruge u Zavelimu. Lažeta je zakazao drugi sastanak za 15. lipnja 1946., no Šurlin i njegovi ljudi nisu otišli „jer smo vidili da više laže nego je istina“. Navodno je na taj sastanak otišao samo Meter.⁷⁷⁶

Ovi navodi dovode u pitanje istinitost elaborata SDS-a o banditizmu na kotaru Makarska, odnosno Pipličinih navoda na kojima se elaborat temelji, a u kojemu se tvrdi da je Lažeta „kod kuće radio na stvaranju ustaško-križarske organizacije zajedno sa Šurlinom, te je s njim zajedno pošao u šumu i postao bandit“⁷⁷⁷ iako se na temelju drugih dostupnih izjava može zaključiti da do susreta sa Smiljanom Matić Šurlin Lažetu uopće nije poznao pa stoga nisu ni mogli zajedno osnivati organizaciju koja je osnovana još početkom godine. Osim toga, Lažetino pozivanje na Bobana u Vranu se zbilo nekoliko mjeseci prije negoli je Meter imotskim jatacima spominjao odlazak u Bosnu gdje se navodno nalazio Bobanov stožer što implicira da je o tome najvjerojatnije čuo od Lažete.

Nejasne su okolnosti pod kojima je nakon ispitivanja u lipnju 1946. Šurlin izašao na slobodu, a velom tajne ostaju obavijeni i detalji o Meterovom zadržavanju u zatvoru nakon privođenja u travnju 1946. godine. O njihovim međusobnim odnosima u proljeće 1946. svakako doznajemo iz izvatka zapisnika sa saslušanja Ante Metera koji je sačuvan u Šurlinovom dosjeu. U tom zapisniku navodi se da je nešto prije Uskrsa 1946., odnosno početkom travnja, Šurlin pristupio Meteru i počeo govoriti o potrebi stvaranja križarske organizacije. Pritom mu je kazao

⁷⁷⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mate Šurlina, Zapisnik sa saslušanja, 17.6.1946.

⁷⁷⁷ HR-HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17, Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 912 – 932. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1182 – 1202.

da su on i Nedjeljko Margeta po povratku iz logora bili kod Stepinca i njegova zamjenika s kojima su razgovarali o potrebi stvaranja ustaško-križarske organizacije čija će svrha biti dizanje ustanka u Jugoslaviji.⁷⁷⁸ No, kako je ranije istaknuto, u tim je trenucima organizacija već postojala jer je o njoj još u veljači 1946. Vilenica razgovarao s Andrijom Kovačem. Naravno, ostaje mogućnost da je u Šurlinovom slučaju riječ bila o organiziranju u pojedinim selima koja u tom trenutku još nisu bila obuhvaćena Vileničinom organizacijom. No, moguće je i to da je iz konspirativnih razloga na kojima je inzistirao Vilenica Šurlin bio oprezan i Meteru nije htio odmah otkriti da je organizacija već osnovana. Da bi to mogao biti slučaj otkriva izjava Ivana Kokića iz Postranja od 27. veljače 1946. prema kojoj je OZN-a već tada znala za Šurlinove planove. Naime, Kokić je tvrdio da je Šurlin bio glavna veza za stvaranje „neke organizacije“ u svom selu gdje je obnašao dužnost logornika, a Ante Tomić Ljubanov je bio njegov zamjenik. Navodno je Šurlin više puta odlazio u Zagreb, a član iste organizacije Ante Leko Stipin je održavao vezu s Mostarom kamo je češće odlazio. Vezu sa Splitom je održavao Milan Dračar.⁷⁷⁹ No, Ante Olujić je posvjedočio da je i Šurlin prije odlaska u križare održavao veze sa nekim čovjekom na položaju i to sa nekom uglednijom osobom iz Splita“, odnosno „neki“ profesor ili odvjetnik, a nakon njegovog priključivanja križarima održavanje te veze je preuzeo njegov otac Ante Šurlin.⁷⁸⁰ Dakle, ovi navodi opravdavaju sumnju da je organizacija doista osnovana već početkom 1946., odnosno najkasnije u veljači, dakle u vrijeme kada je o istoj Vilenica razgovarao s Kovačem te otkrivaju da su veze s drugim gradovima, posebno Splitom vjerojatno bile razgranatije negoli je Kovač znao. Štoviše, Šurlinova uloga u ovim događajima je u prvom dijelu 1946. zasigurno bila znatno veća od Meterove, no rane spoznaje OZN-e o Šurlinovom djelovanju upućuju na to da su pripadnici organizacije, a samim tim i križarska skupina koju su osnovali od samog početka vjerojatno bili pod nadzorom OZN-e koja je istog proljeća preimenovana u UDB-u. Upravo je u tom kontekstu važno istaknuti značaj prethodnog pitanja o razlozima Šurlinovog puštanja na slobodu u travnju i lipnju 1946. godine.

Kako je ranije rečeno, iz dostupnih podataka ne može se sa sigurnošću zaključiti je li organiziranje same križarske skupine u proljeće, odnosno tijekom ljeta 1946. inicirao Šurlin, Vilenica ili treća osoba, no može se potvrditi da je do povezivanja te skupine s odmetnutim osobama iz Ričica došlo do poticaj Petra Lažete. Čini se da će upravo ovaj detalj izazvati konfuziju oko zapovjedne strukture Šurlinove križarske skupine. Naime, kako će biti prikazano u narednom dijelu ovog poglavlja, pripadnici skupine su se povremeno odvajali i djelovali u

⁷⁷⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mate Šurlina, Izvadak iz zapisnika Ante Metera, nedatirano.

⁷⁷⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mate Šurlina, Izjava Ivana Kokića, 27.2.1946.

⁷⁸⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ante Olujića, Zapisnik sa saslušanja, 12.2.1947.

manjim zasebnim grupama. Ovo bi svakako moglo objasniti nedoumice oko organizacije „Pipličine skupine“ i njenog odnosa sa skupinom Šurlin – Meter. No, kako Radelić napominje, pozvavši se na Ivana Gabelicu, Pipličinina skupina te skupina Mate Šurlina i Ante Metera, a možda i skupina Dinka Pavlinovića, činile su istu skupinu zbog čega se ipak ne može govoriti o odvojenim križarskim grupama⁷⁸¹, što potvrđuju i sačuvani arhivski izvori.

Osim toga, ispreplitanje djelovanja ovih grupa također objašnjava zbog čega se detalji u sačuvanim izvorima ne podudaraju kada je riječ o zapovjedniku čitave skupine. Poznato je svakako to da je Šurlin stradao krajem godine. Kako ističe Radelić, u elaboratu UDB-e iz 1960-ih godina tvrdi se da je poginuo, a u knjizi Gordane Turić o imotskim ratnim i poslijeratnim žrtvama da je ubijen u studenom 1946. u borbi s „našim organima“.⁷⁸² Ovaj navod je preuzet iz elaborata SDS o banditizmu na području kotara Makarska u kojemu se izričito tvrdi da je upravo Šurlin bio zapovjednik „jedne banditske grupe na području bivšeg Imotskog kotara“, a „poginuo je u XI. mjesecu 1946. godine na Biokovu u borbi s našim organima“.⁷⁸³ Prema istom izvoru, vođa skupine je navodno bio Petar Lažeta koji je poginuo u rujnu 1947. pa se za Antu Metera tvrdi da je „pripadao grupi Lažeta Petra, čiji je zamjenik bio Šurlin“.⁷⁸⁴ Pozivajući se na zapisnike sa saslušanja Ante Metera, Lažetu ističe i Ivan Gabelica koji ga navodi kao Šurlinovog zapovjednika, odnosno Šurlina kao njegovog zamjenika.⁷⁸⁵ No, kako će u narednom dijelu biti objašnjeno, čini se da ovih nekoliko podataka ipak nije točno, kao što činjeničnom stanju vjerojatno ne odgovaraju ni drugi pojedini detalji iz elaborata SDS-a, kako je to prethodno navedeno na primjeru poznanstva Lažete i Šurlina.

Naime, čini se da je Lažetina uloga u organiziranju ove skupine ipak bila ograničena na nekoliko prvih tjedana njezina djelovanja. Tako u svom zapisniku sa saslušanja od 8. ožujka 1947. križar Mate Zec koji se Meterovoj skupini priključio u srpnju ili kolovozu 1946. ističe da je za Petra Lažetu čuo, ali se s njime nikada nije susreo. Od Šurlina je doznao da se Lažeta krije u Lokvičićima kod predsjednika odbora u kući i „da se on od njega neće da odstrani“.⁷⁸⁶ O tome da su se Petar i Mirko Lažeta doista skrivali odvojeno oslanjajući se na pomoć Petrove sestre Kose svjedočila je i Matija Sičenica, sestra križara Ivana Sičenice koji se pridružio Lažetama.⁷⁸⁷

⁷⁸¹ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 483.

⁷⁸² Isto, 487.

⁷⁸³ HR-HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17, Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 912 – 932. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1182 – 1202.

⁷⁸⁴ HR-HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17, Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 912 – 932. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1182 – 1202. Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 487.

⁷⁸⁵ I. GABELICA, *Križari – Hrvatski pokret otpora u Imotskoj krajini 1944. – 1951.* (II.), 28.

⁷⁸⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mate Zec, Zapisnik sa saslušanja, 8.3.1947.

⁷⁸⁷ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Kose Lažete, Zapisnik sa saslušanja Matije Sičenice, 23.9.1946.

Upravo se iz izjave Kose Lažete doznaje da se njezin brat Petar tijekom lipnja i srpnja 1946. doista skrivao s Meterom, Šurlinom i Bernardićem.⁷⁸⁸ Ove navode je potvrdio i Ante Meter u prijepisu dijela nedatirane izjave sačuvane u osobnom dosjeu Kose Lažete istaknuvši da nakon srpnja ili kolovoza 1946. Kosu više nije susretao zbog čega se može zaključiti da je tijekom tog razdoblja došlo do odvajanja Ivana Sičenice te Mirka i Petra Lažete od ostatka skupine.⁷⁸⁹

Valja istaknuti da sačuvane zapisnike sa saslušanja križara i njihovih jataka ipak treba uzeti s oprezom. Naime, iako je Zec tvrdio da je Lažetu nikada nije upoznao, demantirao ga je Ante Meter u svojoj izjavi od 23. kolovoza 1947. u kojoj je naveo da su nakon pljačke zadruga u Slivnom on i Bernardić otišli u Ričice pronaći Šurlina i Lažetu. „Iz Ričica smo sva četvorica krenuli preko polja na ugovoreno mjesto sastanka u Grab, gdje smo našli Piplicu i Zeca“, navodi Meter u istoj izjavi.⁷⁹⁰ Ove navode je potvrdio i Piplica rekavši da je „povratkom Metera i Bernardića, koji su doveli sa sobom Lažetu i Šurlina bilo nas u IX. mjesecu 1946. g. šest bandita na okupu i to: ja, Zec, Meter, Bernardić, Šurlin i Lažeta“. Štoviše, prema istoj izjavi, Zec i Lažeta su zajedno sudjelovali u pojedinim akcijama koje su izvršene u jesen 1946. godine.⁷⁹¹ Ipak, i sam Piplica već u narednom zapisniku sa saslušanja kaže da dolaskom u križare u kolovozu 1946. „ja nisam našao u grupi Sičenicu Mirka ni Lažetu Petra, jer su oni do tada bili pobjegli preko granice u inostranstvo i nisam ih nikada vidio“.⁷⁹² No, u ovom slučaju postoji mogućnost da je najvjerojatnije došlo do zamjene identiteta i da je Piplica ustvari mislio na Mirka Lažetu koji se ne spominje u akcijama u kojima je Piplica sudjelovao zbog čega se može pretpostaviti da je moguće da se nikada nisu upoznali. Mirko Lažeta se doista uspio prebaciti u inozemstvo te je barem neko vrijeme boravio u Austriji, što je evidentirano u popisu nestalih osoba iz Ričica od 1941. godine.⁷⁹³

Na temelju prethodno citirane Pipličine izjave, ukoliko je ona doista točna, može se zaključiti da se Petar Lažeta nakon otprilike dva mjeseca odvojenosti od Šurlinove i Meterove skupine priključio istoj. Stoga ne čudi da su članovi križarskih organizacija, kako se može zaključiti na temelju izjave Ante Olujića, također vjerovali da je Petar Lažeta član Meterove skupine jer je krajem 1946. on to doista i bio.⁷⁹⁴ Osim toga, Lažeta se odmetnuo zajedno sa

⁷⁸⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Kose Lažete, Zapisnik sa saslušanja Kose Lažete, 2.2.1948.

⁷⁸⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Kose Lažete, prijepis dijela izjave Ante Metera, nedatirano.

⁷⁹⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Izvadak iz zapisnik sa saslušanja Ante Metera, 23.8.1947.

⁷⁹¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 6.11.1951. – 4.12.1951.

⁷⁹² HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 5.12.1951.

⁷⁹³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Spisak nestalih lica od 1941. godine do danas na području Mjes. N.O. Ričice kotar Imotski (prethodno kutija 164). B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 393 – 395.

⁷⁹⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ante Olujić, Zapisnik sa saslušanja, 12.2.1947.

Šurlinom što je također moglo potaknuti nagađanja o zajedničkoj križarskoj skupini.⁷⁹⁵ Također, Lažeta je zajedno s ostatkom Meterove skupine u proljeće 1947. otišao na bosansko-hercegovački teren gdje su ostali tek kraće razdoblje i gdje im je Mirko Kapulica navodno savjetovao da „vođa njihove grupe bude Lažeta Petar, a Meter da bude zamjenik“.⁷⁹⁶ Na temelju sačuvanih izjava može se zaključiti da u prvom razdoblju djelovanja ove križarske skupine, dakle do Šurlinove pogibije u studenom 1946., Lažeta ni u kojemu slučaju nije mogao biti njezin zapovjednik s obzirom da je dva ključna mjeseca u drugoj polovici ljeta 1946. kada se ova skupina organizira i popunjava novim pripadnicima proveo odvojen od skupine i bez ikakvog utjecaja na njezino djelovanje.

Ni podaci iz dostupnog arhivskih gradiva ne upućuju na Lažetu kao zapovjednika nakon Šurlinove pogibije. Štoviše, prema navodima iz elaborata SDS-a o banditizmu na kotaru Makarska, nakon Šurlinove smrti Meter je pokušao preuzeti vodstvo skupine, no kako se drugi članovi nisu s time slagali, zapovjednikom je navodno postao Ante Šabić.⁷⁹⁷ No ni ovaj zaključak SDS-a nije ispravan jer se temelji na navodima Nedjeljka Piplice koji je u svojoj izjavi od 5. prosinca 1951. izričito rekao da je Meter bio Šurlinov zamjenik do Šurlinove pogibije nakon čega se „Meter naturivao da on bude vođa grupe“. „Međutim, mi se nismo sa tim slagali, nego nam je vođa grupe bio Šabić Ante, a Meter je bio njegov zamjenik“, tvrdio je Piplica.⁷⁹⁸ Ovo je ponovio u izjavi danoj 6. prosinca 1951. istaknuvši da je Šabić ostao na čelu skupine sve do svoje pogibije u ožujku 1947. godine.⁷⁹⁹ Ipak, analizirani dokumenti ne potvrđuju ni ove navode, a kako je ranije upozoreno, pojedine Pipličine tvrdnje se razlikuju u različitim izjavama zbog čega ih treba uzeti s oprezom bez obzira radi li se o netočnim navodima samog Piplice ili eventualno u propustima onih koji su pripremali pojedine dokumente UDB-e, odnosno SDS-a. Štoviše, upravo se iz Pipličinih izjava može doznati zbog čega je Šabić u jednom razdoblju djelovanja ove križarske skupine mogao sloвити kao zapovjednik. Naime, Piplica u izjavi od 5. prosinca 1951. navodi da mu je poznato „da su banditi Meter Ante i Kegalj Ivan u I. ili II. mjesecu 1947.g. kada su bili od nas razdijeljeni,

⁷⁹⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ante Olujić, Zapisnik sa saslušanja, 12.2.1947.

⁷⁹⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 5.12.1951.

⁷⁹⁷ HR-HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17, Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 912 – 932. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1182 – 1202.

⁷⁹⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 5.12.1951.

⁷⁹⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 6.12.1951.

sačekali jednog oficira JA i svukli sa njega robu“.⁸⁰⁰ To je razdoblje Piplica ustvari proveo sa Antom Šabićem, Nedjeljkom Jukićem, Antom Buljanom i Lukom Milasom⁸⁰¹, dakle odvojeno od ostataka Meterove skupine pa je moguće da je zapovijedanje tom grupom preuzeo Šabić koji se zajedno s Buljanom u potpunosti odvojio početkom ožujka kada se ostatak grupe spojio s Meterovom grupom, a Šabić je nedugo zatim poginuo.⁸⁰² U svakom slučaju, iz sačuvanih izjava se može zaključiti da je Meterov utjecaj na ovu skupinu ostao izuzetno velik, a Šabić se u nijednoj izjavi drugih zarobljenih križara i jataka ne spominje kao njezin zapovjednik.

Isključi li se na temelju dostupnih dokumenata Petar Lažeta kao prvi zapovjednik ove križarske skupine, nameće se zaključak da je zapovjednik vjerojatno bio Šurlin ili Meter. No, unatoč velikom broju dostupnih dokumenata još uvijek se ne može dati konačan odgovor na ovo pitanje. Naime, u tekstu *Slobodne Dalmacije* o početku Pipličinog suđenja 1952. ističe se da je Piplica pristupio „oružanoj bandi ustaškog koljača Meta“⁸⁰³ iz čega proizlazi da je riječ doista bila o već oformljenoj skupini, a ne novoj „Pipličinoj“ grupi. Osim toga, križar Mate Zec koji je ovoj križarskoj skupini pristupio u srpnju ili kolovozu 1946. naveo je da je raspored križara izvršio Meter.⁸⁰⁴ Ova dva detalja povezana s novim križarima koji su skupini pristupili vjerojatno u kolovozu 1946. zapovijedanje skupinom povezuju s Meterom. O Meterovom utjecaju svjedoče i zapisnici sa saslušanja pojedinih jataka. Tako Jozo Kujundžić navodi da je u rujnu 1946. zajedno sa susjedom Antom Kujundžićem naišao na Antu Meta i Matu Zeca s kojima su razgovarali. Glavnu riječ je imao upravo Meter koji je budućim jatcima objašnjavao tko su križari i za što se bore. „Govorio je kako oni ne ubijaju nikoga, već da svakoga nastoje obratiti. Rekao je da privatnika neće ni pljačkati, već da žive od prijatelja do prijatelja. Govorili su nam da im moramo odnositi hrane i raditi ono što nam narede. Savjetovali su nas kako ćemo organizirati omladinu, te kako kod naroda treba prikazivati križarsku borbu kao branik vjere, crkava i svećenika“, navodi Kujundžić. Oko dva tjedna kasnije posjetio ga je Meter i kazao mu da dođe na lokaciju na kojoj se on skrivao s Bernardićem. Tom je prilikom Kujundžiću kazao da je „uhvatio vezu sa Šurlinom, a meni posebno je govorio kako moram raditi, te mi je čak pokušavao i prijetiti“.⁸⁰⁵

⁸⁰⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 5.12.1951.

⁸⁰¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 6.11.1951. – 4.12.1951.

⁸⁰² HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 5.12.1951.

⁸⁰³ Od đaka fratarske gimnazije do ustaško-križarskog odmetnika, *Slobodna Dalmacija*, br. 2216, 21.3.1952., 2.

⁸⁰⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mate Zec, Zapisnik sa saslušanja, 1.3.1947.

⁸⁰⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Jozo Kujundžića, Zapisnik sa saslušanja, 15.3.1947.

Meterovu ulogu potvrđuje i druga izjava Mate Zeca koja otkriva detalje Šurlinovog i Meterovog razlaza. Naime, u jednom trenutku on i Bernardić su se zadržavali poviše Milića kuća kraj Zagvozda, a Piplica je pošao tražiti Metera. Piplica se vratio nakon 15 dana rekavši da je Meter u Grubinama jer je bolestan. „Tada Meter k nama više nije dolazio, a poslao je k nama pok. Šurlina i reko nam je da ga je poslao Meter“. Dok su se Šurlin, Bernardić, Piplica i Zec još uvijek nalazili u Biloševoj ogradi u Poljicima, ondje im se pridružio Meter. „Oko četiri sata poslije podne, nama je došao Margeta Nedjeljko iz Poljica, i odmah je pošao Meteru i sa njim je razgovarao na sami, sat i po i pošao ća“, navodi dalje Zec. „Tada je Meter izazvao Šurlina i s njim je pričao, ali ja ne znam o čemu“, nastavlja Zec istaknuvši da se Šurlin tom prilikom posvađao s Meterom nakon čega su Piplica, Zec, Šurlin i Bernardić otišli prema Biokovu, a Meter je ostao sam na spomenutoj lokaciji.⁸⁰⁶ Nejasno je, doduše, zbog čega Zec u nijednoj izjavi ne spominje Petra Lažetu koji je prema Meterovima riječima u tim trenucima bio s ovom skupinom.⁸⁰⁷ U svakom slučaju ključni detalji iz ove izjave Mate Zeca pojačavaju dojam o Meterovom zapovjedništvu jer upravo je on poslao Šurlina križarima koji su se skrivali kraj Zagvozda te je upravo on nasamo razgovarao s Nedjeljom Margetom. No, nejasno je je li Meterovo zapovjedništvo bilo stvarno ili se on tek pokušavao nametnuti kao vođa zbog čega su ga takvim mogli doživljavati i pojedini jataci. Osim toga, iz ove izjave također doznajemo da su ostali križari nakon Meterove svađe sa Šurlinom slijedili Šurlina potvrđujući time njegov ugled izgrađen u prethodnom razdoblju kada je aktivno radio na izgradnji križarske organizacije. Štoviše, upitan o odnosima s pojedinim jatcima, Zec je odgovorio da je upravo Šurlin pisao neko pismo i poslao ga po Piplici.⁸⁰⁸ Riječ je o događaju koji je uslijedio nakon Šurlinove svađe s Meterom, a koji ističe vjerojatnije Šurlinovo zapovijedanje skupinom.

Negdje početkom studenog 1946. Zec je navodno otišao kući, a Piplica i Buljan su otišli tražiti Metera. Zec je naknadno od Bernardića doznao da je poginuo Šurlin nakon čega je i Bernardić otišao tražiti Metera.⁸⁰⁹ No, na drugom mjestu u istoj izjavi Zec tvrdi:⁸¹⁰

U odbornika smo se zadržali oko pola sata, a zatim smo ponovo krenuli na staro mjesto poviše Milića. Na putu Šurlina se odvojio od nas i pošao u komšiluk Stanića. Tu se Šurlina vrlo malo zadržao, a ja sam čuo kada su se otvorila vrata. Kada se

⁸⁰⁶ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mate Zec, Zapisnik sa saslušanja, 1.3.1947.

⁸⁰⁷ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Izvadak iz zapisnik sa saslušanja Ante Metera, 23.8.1947.

⁸⁰⁸ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mate Zec, Zapisnik sa saslušanja, 8.3.1947.

⁸⁰⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mate Zec, Zapisnik sa saslušanja, 1.3.1947.

⁸¹⁰ Isto.

Šurlina vratio došao je bez pušaka i rekao nam je da ih je ostavio kod Stanića. Nije rekao kod kojeg, niti ja sada znam, ali bi kuću isto pronašao. Tada smo produžili svi na staro mjesto u pojate poviše Milića.

Na pitanje isljednika UDB-e „Da li je još neko od Vas osim Šurlina bio ranjen, ko, kada i gdje?“, Zec odgovara:⁸¹¹

Osim Šurlina koji je bio ranjen i odmah umro, i Mostarac je bio ranjen na dva mjesta. Rane su mu lakše prirode, a metci su ga uhvatili u vrat, bok i u jedan palac. Kost mu nije nigdje ozljedilo. To je bilo prije Šurlinove smrti i sigurno u IX. mjesecu. Mi smo tada bili u Gluvinoj staji poviše Milića. Jedne noći oko pola noći ja, Šurlin i Mostarac pošli smo po vodu. Vode je jedino bilo kod Mile Tomine Milić i mi smo imali namjeru sami naliti, budući joj kanta stoji banka. Poslije kako uzmemo vode, trebali smo poći kod Ante, Ilije i kod jedne udovice Milića uzeti hranu. Kad smo došli do vode oko nekih 200 koraka zapucalo je. Mostarac je bio prvi i odmah je ranjen. Pucalo je samo jedan rafal iz parabele. Kasnije smo čuli da im je zaštekalo oružje. Mi nijesmo nikako pucali, već smo odmah pobjegli. Vojska je malo potrčala za nama vikajući „Stoj, stoj“, a tada su se zaustavili. Mi smo pošli na polazno mjesto kod Piplice i Buljana.

U izdatku iz istog saslušanja, odnosno prijepisu UDB-e od 6. studenog 1951. ovaj dio izjave Mate Zeca je prepričan na ponešto drugačiji način:⁸¹²

Kada smo se nalazili u IX. mj. 1946. g. u Biokovu poviše Milića kuća u Gluvinoj pojati, ja, Mostarac i Šurlin smo pošli po vodu u zaseok Miliće. Piplica i Buljan su ostali da nas čekaju kod pojate. Kada smo pošli prema zaseoku na nas je zapucalo. Šurlin je bio teško ranjen, od kojih je rana i umro, a bio je na tri mjesta lakše ranjen i Mostarac. Ja i Mostarac smo se brzo vratili do Piplice i Buljana, a vojska koja je jurila za nama se zaustavila.

⁸¹¹ Isto.

⁸¹² HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Mate Zeca, 1.3.1947.

Dakle, u prijepisu dijelova izjave Mate Zeca iz 1947. koji je 1951. umetnut u spise o Pipličinom djelovanju, došlo je do spajanja dijelova odgovora o dvije različite situacije zbog čega je navedeno da je do Šurlinove pogibije došlo u rujnu 1946. iako to nije točno. Ovaj primjer također upućuje na opasnost kasnijeg sažimanja dokumenata nastalih na lokalnoj razini. Ostatak izjave iz 1947. o navodnoj Šurlinovo pogibiji usred noći i u društvu drugih križara koji su otišli po vodu ne odgovaraju navodima drugih svjedoka, odnosno žitelja zaseoka Milići. Naime, iako pojednostiti o okolnostima Šurlinove smrti ostaju djelomično nepoznate, iz zapisnika sa saslušanja svjedoka se može zaključiti da je Šurlina ubio nepoznati počinitelj dok se nalazio u društvu nekoliko djevojaka. Tako se iz izjave Mare Milić Šimunove doznaje se da je početkom prosinca otišla u kuću Matije Milić gdje je zatekla žalosne ukućane. Kasnije je doznala da je poginuo Mate Šurlin, no nitko nije znao tko ga je ubio. Naime, Šurlin je na dan smrti došao do Milića staja u zaseok Miliće kod Zagvozda gdje je u kući Ante Milića pok. Ivana dobio nešto hrane. Nakon toga su Matija i Mara Milić zajedno sa Šurlinom otišli prema „Gluginim“ stajama. Na putu blizu staja se čuo pucanj nakon čega je Šurlin pao i umro te je iste noći sahranjen. Prema navodima Danice Milić u stajama su se nalazili Zec i Bernardić⁸¹³, što implicira da su obojica bili u blizini, ali ne i sa Šurlinom u trenutku njegove pogibije. Mara Milić Ivanova datira Šurlinovo ubojstvo u početak studenog 1946. godine.⁸¹⁴ Događaj su na isti način prepričali i drugi svjedoci uz određene razlike u datiranju. Tako se s procjenom Mare Milić Ivanove se slagala Danica Milić Antina⁸¹⁵ dok su Matija Milić Antina i Mara Milić Šimunova precizirale 2. studeni⁸¹⁶. Pojedini mještani su govorili da se taj događaj ipak zbio 23. listopada 1946. godine.⁸¹⁷

Iako točan datum Šurlinove smrti ostaje nejasan, iz dosjea pojedinih jataka su dostupni dodatni podaci koji bi indirektno mogli biti povezani s njegovom smrću. Tako je Jozo Kujundžić tijekom saslušanja naveo da su negdje u studenom 1946. on i Ante Kujundžić primili pismo s naredbom da pronađu Metera te ga uhvate živa ili ga ubiju. Ante Kujundžić je rekao da je „to radi toga što je Meter ukrao Bernardiću pištolj i kaput“. Metera nisu uspjeli pronaći, ali je Ante Kujundžić primio njegovo pismo u kojemu je pisalo da mu je poznato da ga traže i da ga imaju namjeru ubiti te da će im se javiti ukoliko mu obećaju da ga neće ubiti. O ovome je Ante Kujundžić obavijestio križare koji su im po Ivanu Čapinu „Škoriću“ odgovorili da Metera

⁸¹³ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Danice Milić, Zapisnik sa saslušanja Mare Milić Šimunove 9.1.1947.

⁸¹⁴ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mare Milić, Zapisnik sa saslušanja, 2.3.1947.

⁸¹⁵ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Danice Milić, Zapisnik sa saslušanja, 2.3.1947.

⁸¹⁶ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Matije Milić, Zapisnik sa saslušanja Matije Milić Antine iz Zagvozda, 2.3.1947. HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Matije Milić, Iz saslušanja Mare Milić Šimuna, 9.1.1947.

⁸¹⁷ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ante Milić, Zapisnik sa saslušanja, 2.3.1947.

sprovedu Škoriću koji ga je trebao dovesti križarima. U međuvremenu je krajem studenog 1946. Meter pisao Anti Kujundžiću da dođu do njega preko veze u Grubinama. Ondje su zatekli Metera kojega su pitali zašto je Bernardiću odnio pištolj i kaput. Odgovorio je da se zbog bolesti sklonio u Grubinama zbog čega su spomenuti predmeti slučajno ostali kod njega jer nije mogao slijediti Bernardića koji je žurio. Pitao ih je hoće li ga ubiti, no Kujundžići su odgovorili da će ga prema dogovoru sprovesti „Škoriću“.⁸¹⁸

Čini se da brojni mještani Imotske krajine, pa čak ni članovi križarske organizacije, nekoliko tjedana uopće nisu znali da je Šurlin mrtav. Nejasno je tko je i zašto odlučio održavati privid da je Šurlin još uvijek živ. Stjepan Kujundžić iz Ivanbegovine navodi da mu je krajem studenog ili početkom prosinca 1946. Ivan Čapin donio pismo s naputkom da ga preda Meteru. Pismo je navodno bilo Šurlinovo, a Kujundžiću je bilo nepoznato tko ga je dao Čapinu. Ipak, Čapina je pitao gdje je Šurlin na što mu je on odgovorio „da mu je kazao Piplica da se Mate Šurlina nalazi u Biokovu, a da mu je rekao Piplica da ih još sa njime ima 85 bandita“. Nešto kasnije Kujundžić je primio Meterovo pismo s pečatom na kojemu je bilo navedeno „Zapovjedništvo Križarske organizacije – Biokovo“ implicirajući Meterovo preuzimanje zapovjedništva, a prilikom prvog susreta s Meterom od Kujundžića je zatraženo da uspostavi vezu sa Šurlinom koji je ustvari već bio mrtav.⁸¹⁹ Iz istog razdoblja je sačuvana i izjava jataka Ivana „Ratka“ Tolića iz Druma koji se 26. prosinca 1946. susreo s Meterom i petoricom križara među kojima je bio i Nedjeljko Piplica. Tom je prilikom Tolić nasamo razgovarao s Meterom koji mu je navodno govorio sljedeće:⁸²⁰

Naš pokret je pravedan, mi iz dana u dan sve više i više napredujemo i još u toku ove godine mi ćemo sigurno pobijediti. Pred kratko vrijeme provalili smo zadrugu u Runoviću i ne mogavši obiti kasu odnijeli smo iz zadruge samo nešto materijala. U Runoviću istukli smo odbornike i oduzeli im pištolje. U Zagvozdu smo napali miliciju i u borbi koja se zametnula teško je ranjen na 5-6 mjesta Muštra Zvonko, koji je ostao na liječenju u Biokovu /nije mi rekao kod koga/ ali mislim da će teško ostati na životu. Jednom prilikom dok sam se nalazio u svojoj kući u Prološcu opkolila me N. Obrana. Vidjevši to skočio sam iza kuće, kroz vrtao i verući se kroz voše uspio sam pobjeći. Dok sam još bježao na raskrsnici nedaleko od moje kuće stajao je jedan partizan i vidjevši ga bacio sam bombu i istoga ubio. Dalje mi je

⁸¹⁸ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Joze Kojundžića, Zapisnik sa saslušanja, 15.3.1947.

⁸¹⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Stjepan Kujundžić, Zapisnik sa saslušanja, 12.2.1947.

⁸²⁰ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ivana Ratka Tolića, Zapisnik sa saslušanja 12.2.1947.

Meter pričao da u Biokovu se nalazi naša dvanaesta bojna koja raspolaže sa oko 200 bandita.

Imena komandanta te 12. bojne se ne sjećam i ako mi ga je on rekao, ali mislim da se zove Šurlin ili Šurljak, kada mi je Meter rekao njegovo ime sjećam se vrlo dobro da mi je rekao i to da je taj njihov komandant rodom iz Prološca i da je po zanimanju inženjer, on mi je još rekao da su te njihove snage raspoređene od Vrgorca pa sve do Zagvozda po bunkerima i pećinama, da imaju ćebadi i slame i da su dobro naoružani. Dalje mi je pričao kao se njihov glavni štab nalazi u Vranu kod Duvna, odakle preko kurira dobivamo naređenja. Sada momentalno, kaže on. Nemamo nikakvog naređenja da nekoga napadamo ili ubijamo, laži kada naređenja iz Vrana dođu vidjet ćeš šta će biti sa komunistima. Tom prilikom on mi je pokazao pet ili šest njihovih štambilja /pečata/. Među ostalim pečatima pokazao mi je i pečat štaba 12. križarske bojne, rekavši mi da je on zamjenik komandanta Sverdlina i da je sada momentalno on komandant i da je Šurlin negdje odsutan. On mi je tom prilikom pričao i to da iz Italije dobivaju materijal i oružje, da preko italijansko-jugoslavenske granice prebacuju razne letke na taj način što ih zakuju u đonovima na cipelama ili ih ušiju u vatu na ramenima od jakete ili od kaputa i da ih u svemu tome pomažu Englezi i Amerikanci. Rekao mi je i to da se je preko granice uspio prebaciti pukovnik Lisak koji da sada u Zagrebu radi punom parom i da su sa njima svi fratri i popovi, da ih oni sa svim sredstvima pomažu i da je njihova vrhovna komanda kod svećenika na Kaptolu u Zagrebu. On mi je još kazao da će oni i pobijediti, baš zbog toga što su svećenici sa njima i što ih oni pomažu.

No, Erih Lisak je u tim trenucima također bio mrtav, a njegovo suđenje tijekom kojega je suđeno i zagrebačkom nadbiskupu Alojziju Stepincu je bilo okončano dva mjeseca prije razgovora kojega je Tolić vodio s Meterom. Iako je suđenje prenošeno na radiju, ne može se naravno sa sigurnošću reći koliko je mještana Imotske krajine u ono vrijeme o tome išta znalo. U svakom slučaju, kao i u prethodnim slučajevima kada je spomenuto Artukovićevo i Bobanovo ime, Meter je uvođenjem Lisaka u razgovor s jatacima pokušavao ostaviti što jači dojam o navodnoj snazi križarskih skupina i potpori koju su navodno uživale kod istaknutih pripadnika Ustaškog pokreta, ali i u redovima Katoličke crkve. Ukoliko je vjerovati Tolićevim navodima, Meter je izričito tvrdio da je Šurlin još uvijek živ ističući ga kao trenutnog zapovjednika, a sebe kao njegovog zamjenika, no u nastojanju da opravda Šurlinovo odsustvo

s terena na kojemu su ga poznavali brojni jataci, nastojao je ostaviti dojam da se Šurlin s ostalim križarima skriva u Biokovu. Važno je ovdje istaknuti i drugi dio Tolićeve izjave u kojemu je ustvrdio da mu se tom prilikom predstavio Nedjeljko Piplica koji je prisustvovao razgovoru, „ali se u njega nije miješao“.⁸²¹ Ovaj navod potvrđuje znatno manju Pipličinu ulogu u tom razdoblju zbog čega ne može biti riječi o „Pipličinoj skupini“, kako to navodi Radelić.⁸²²

Iz prosinca 1946. ostala su sačuvana i pojedina izvješća doušnika UDB-e koja potvrđuju da je Šurlinova smrt tada još uvijek bila nepoznanica. Tako se, primjerice, u izvješću doušnika UDB-e „Mirkovića“ od 13. prosinca 1946. navodi da je zatekao Antu Olujića kod nekog Venića nakon čega su otišli k Olujićevoj kući. Ondje mu je Olujić dao pismo za Metera i priopćio da „kod njega imaju trojica za prebaciti i da kaže Meter da dođe u njegovu mlinicu, ali da preko Mirkovića najavi dolazak da ga on zna dočekati, a da Mirković bude glavni preko koga će on održavati vezu sa Šurlinom i Meterom i da će preko njega sve ići“. Među onom trojicom „za prebaciti“ je bio i Dragutin Koštro iz Vira kod Posušja. Dana 12. prosinca Mirković je Olujiću dostavio Meterovo pismo na što je Olujić rekao da će pripremiti odgovor.⁸²³ Ovaj dokument potvrđuje da jataci u tom trenutku nisu ništa znali o Šurlinovoj smrti, no također otkriva da je krajem 1946. UDB-a stezala obruč oko ove križarske skupine pridobivajući najbliže Meterove i Šurlinove suradnike i kontakte. Upravo iz izvješća istog doušnika od 9. siječnja 1947. doznajemo da se u međuvremenu proširila glasina o Šurlinovoj smrti zbog čega je Olujić rekao „da će Šurlinov otac i brat ubiti Metera ako je istina da je Šurlin poginuo“. Štoviše, upravo je iz ovog razloga Olujić odbio Mirkoviću dati „neki popis“ za Metera kojega je dobio od nekog Bartulovića rekavši da će mu ga predati „ako nije istina da je Šurlin poginuo“.⁸²⁴ Ipak, čini se da se u prvim trenucima vjerovalo da je Šurlina ustvari ubio Mate Zec, navodno jer su se svađali zbog činova.⁸²⁵

U svojoj izjavi od 12. veljače 1947. Olujić je potvrdio da se o Šurlinovoj smrti počelo govoriti tek poslije Božića 1946. godine. Iako je ove glasine načuo i Šurlinov otac, nije odmah povjerovao, a kada mu je potvrđeno da je njegov sin mrtav, „rekao je da će ubiti Metera ukoliko on bude ubio njegovog Matu“.⁸²⁶ Ovaj dio izjave se djelomično razlikuje od detalja iz izvješća doušnika jer je iz Olujićevih riječi jasno da je Šurlinov otac odmah posumnjao na Metera kao

⁸²¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Ratka Tolića, Zapisnik sa saslušanja 12.2.1947.

⁸²² Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 481.

⁸²³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ante Olujić, Izvješća doušnika UDB-e „Mirkovića“.

⁸²⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Stjepan Kujundžić, Izvješća doušnika UDB-e „Mirkovića“.

⁸²⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Stjepan Kujundžić, Zapisnik sa saslušanja, 14.2.1947. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Stjepan Kujundžić, Zapisnik sa saslušanja, 12.2.1947.

⁸²⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ante Olujić, Zapisnik sa saslušanja, 12.2.1947.

počinitelja. Štoviše, prilikom saslušanja Olujić je izričito upitan: „Kako je došlo do toga da Meter ubije Šurlina?“ na što je Olujić odgovorio da su Šurlin i Meter biti gimnazijalci, dakle obrazovaniji pripadnici križarske skupine te su se svađali oko zapovjedništva. „Šurlin je bio rukovodioc, dok je Meter radi toga bio nezadovoljan te je htio da bude on“ zbog čega su se „par puta dijelili“, navodi Olujić. „Kako se Meter nekoliko puta odvojio od Šurlinove grupe, proglasili su ga dezertrom i osudili na smrt“ no kasnije su mu oprostili. Ne znajući da mu je oprošteno, Meter je ubio Šurlina.⁸²⁷

Već u prvim danima 1947. križari su spominjali Metera kao novog zapovjednika. Jatacima su govorili da će preuzeti vlast, a Meter je nastojao demonstrirati njihovu snagu pozivajući se na napad na zadrugu u Runovićima.⁸²⁸ Prema navodima Ante Vujevića, dvojica križara su provalili u zadrugu, a ostali su zajedno s mještanima Runovića čuvali stražu. Meter je namjeravao opljačkati i zadruge na Kamenmostu i Grubinama, ali je čekao da ondje bude više novca. Jedan Meterov križar je spominjao i akcije na zadruge u Lovreću i Cisti gdje je navodno bilo dosta novca i materijala. „Ja sam im rekao da kako smidu tako slobodno od milicije i vojske odati i provaljivati zadruge, Meter je odgovorio da dok oni tj. vojska ubije njih jednoga, da će ih oni ubiti deset, da će on napisati pismo svojim desetinama, i da će ih biti više“, navodi Vujević nadodavši da mu je Meter rekao da pod svojim zapovjedništvom ima sto ljudi uz navodno 20 emigranata u bunkerima koji su mu se zakleli „da će izvršiti svako njegovo naređenje“.⁸²⁹ U nastavku saslušanja Vujević je također naveo da je zbog zarobljavanja jednog križara po pripadnicima Narodne milicije Meter kazao da će poslati „ultimativno“ pismo, a ako uhićeni križar ne bude pušten, „da će ih sve pobiti“, potvrđujući još jednom svoj utjecaj u skupini.⁸³⁰

Na temelju analiziranih podataka može se zaključiti da je do povezivanja novoosnovane križarske skupine oslonjene na Vileničinu tajnu organizaciju s drugim križarima došlo u Ričicama dva mjeseca prije Pipličinog pristupanja istoj, odnosno u lipnju 1946. godine. Taj događaj i formalno označava početak djelovanja križarske skupine Šurlin – Meter. Okupili su se Petar Lažeta iz Ričica, Ante Meter iz Prološca, zatim Mirko Lažeta i Ivan Sičenica, obojica iz Ričica te Zvonko Bernardić koji je po rodnom Mostaru nazivan Mostarac i Mate Šurlin iz Prološca. Na temelju dostupnih izvora može se zaključiti da je stvarni zapovjednik u prvim mjesecima postojanja ove skupine najvjerojatnije bio Mate Šurlin, što potvrđuje i Piplica u

⁸²⁷ Isto.

⁸²⁸ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ante Vujevića, Zapisnik sa saslušanja Ljubice Vujević, 12.1.1947.

⁸²⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ante Vujevića, Zapisnik sa saslušanja, 7.1.1947.

⁸³⁰ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ante Vujevića, Zapisnik sa saslušanja Ljubice Vujević, 8.1.1947.

izjavi od 5. prosinca 1951.⁸³¹, a nakon njegove pogibije tu ulogu preuzima Ante Meter. U narednom dijelu ovog poglavlja rekonstruirat će se djelovanje ove skupine od ljeta 1946. do kolovoza 1947., odnosno Meterovog zarobljavanja.

4.8. Djelovanje križarske skupine Šurlin – Meter od ljeta 1946. do proljeća 1947. godine

Kako je istaknuto u prethodnom dijelu, do okupljanja križara povezanih s Vileničinom organizacijom došlo je u lipnju 1946. u Ričicama. U prvim danima po osnivanju ova križarska skupina se krila u navedenom selu i to u blizini Lažetinih kuća gdje su pojedini članovi skupine mogli računati na potporu obitelji. Istovremeno su održavali kontakte s Antom Olujićem iz Prološca i Nediljkom Margetom iz Poljica koji ih je u srpnju 1946. povezo s Matom Zecom iz Krstatica koji im se pridružio. Svega nekoliko dana se s ovom skupinom zadržao i Ivan Milas zvani Živonja iz Druma koji se predao komunističkim vlastima i već 12. srpnja 1946. strijeljan u Imotskom.⁸³² Upravo su tijekom srpnja 1946. pripadnici skupine izveli prve veće akcije zbog čega su Mate Šurlin i Petar Lažeta odlučili otići po oružje koje je čuvao Margeta. Onamo se uputila petorica okupljenih križara, a šesti – Mirko Lažeta je ostao tražiti vezu s „bosancima“. Od Margete su preuzeli jedan puškomitraljez i jednu pušku te dobili informacije o novčanom iznosu u zadružnoj blagajni i lokaciji zadruge u Krivodolu koja je provaljena iste večeri, a opljačkana roba je pospremljena u Lažetinoj kući. Nejasno je jesu li u tim trenucima križari imali na umu ambicioznije akcije od navedene, no na Margetino pitanje „zašto ne udaramo na Imotski i ne pravimo koju veću akciju“, odgovarali su „da još nije potrebno, a da kada dođe zapovijest da će i to biti“.⁸³³ O mogućem napadu na Imotski svjedočio je i Ante Olujić kazavši da mu je o tome govorio Šurlin prije odlaska u križare.⁸³⁴

U drugoj polovici kolovoza iste godine Meter, Bernardić i Zec su se prebacili u Zmijavce u kuću Ivana Šute. U Zmijavcima su križarima pristupili Nedjeljko Piplica i sam Ivan Šuto, obojica iz tog sela. Iste večeri skupina je napala kuću Marka Garca, predsjednika NO u Podosoju, a zatim i poljoprivrednu zadrugu u Slivnu⁸³⁵, kako to navodi i Nedjeljko Piplica u svojoj izjavi. Nedugo zatim je skupinu napustio Šuto koji je osuđen na zatvorsku kaznu⁸³⁶, a skupini su počeli pristupati drugi „odmetnici“. Prethodni zaključak o jedinstvenoj križarskoj skupini potkrjepljuju i detalji o akcijama iz Pipličinih izjava prilikom čije je analize važno imati

⁸³¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 5.12.1951.

⁸³² I. GABELICA, *Križari – Hrvatski pokret otpora u Imotskoj krajini 1944. – 1951.* (II.), 28.

⁸³³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mate Šurlina, Izvadak iz zapisnika Ante Meta, nedatirano.

⁸³⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ante Olujić, Zapisnik sa saslušanja, 12.2.1947.

⁸³⁵ I. GABELICA, *Križari – Hrvatski pokret otpora u Imotskoj krajini 1944. – 1951.* (II.), 28.

⁸³⁶ Isto.

na umu drugu opasku Ivana Gabelice da svi okupljeni križari nisu djelovali u svakom pothvatu, kako je vidljivo i iz pregleda Pipličnih akcija u priloženoj tablici.⁸³⁷

Nepoznato ostaje je li skupina održavala druge kontakte osim ovdje spomenutih hercegovačkih križara. Iz izjave Ivana Ivanovića iz veljače 1947. doznaje se da mu je Buljan početkom 1947. govorio da će otići u Rašćane dočekati „grupu iz Metkovića i da će se onda prebaciti preko Imotskoga do Prološca“, no zasad ostaje nejasno o kojoj se grupi radilo.⁸³⁸ Kako je prikazano u prethodnim dijelovima ovog poglavlja, Milasovo uhićenje je označilo kraj značajnijih križarskih aktivnosti u neretvanskom kraju. U dostupnoj literaturi i sačuvanim dokumentima nema tragova o nekim kasnijim neretvanskim skupinama. Stoga se postavlja pitanje je li možda riječ o dosad nepoznatoj grupi o kojoj podaci nisu sačuvani ili je eventualno riječ o osobama koje su Buljanu trebale doći preko Metkovića, ali nisu bile rodnom iz neretvanskog kraja.

Pregled akcija koje je tadašnja vlast pripisivala Meterovoj skupini ostao je zabilježen u presudi Anti Meteru, Nedjeljku Margeti i njihovim jatacima, a čiji je prijepis ostao sačuvan u osobnom dosjeu jataka Marka Ćorića.⁸³⁹ Tako se u presudi navodi da je Meter kriv jer je:

a/ neustanovljenog dana polovicom godine 1947 banda kojoj je on ne samo pripadao nego i bio jedan od vođa izvršila svirepa ubijstva nad dvojicom aktivista i to lugarom Krilićem i Zaradićem,

b/ što je neustanovljenog dana početkom mjeseca srpnja 1946 godine izvršio napad u društvu svojih odmetnika Lažeta Petra i Mirka, te Sičenica Ivana na kuću zadružnog funkcionera zadruge Lokvičić Mustapić Jogun Ivana u Lokvičićima, prisilivši ga sa oružjem u ruci, da mu dade sav zadružni novac u iznosu od dinara 5000 i ključ od zadruge sa kojom su kasnije otvorili samu zadrugu opljačkavši od iste mnoštvo vrijedne robe neustanovljene vrijednosti, te sam pečat, dok su cijelu zadružnu arhivu spalili,

c/ iste noći sa istim odmetnicima izvršio i napad na kuću člana mjesnog NO-a u Lokvičićima Dragun Frane, koga su s oružjem maltretirali tražeći od njega pištolj.

⁸³⁷ Isto.

⁸³⁸ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, Zapisnik sa saslušanja Ivan Ivanović, 11.2.1947.

⁸³⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Marko Ćorić, Presuda Anti Meteru i dr., 3.3.1948.

d/ neustanovljenog dana, a polovinom mjeseca srpnja 1946. godine u društvu sa još četiri odmetnika izvršio pljačku gospodarske zadruge u Krivodolu i to na način, da su provalili vrata od prodavaone, a zatim ušli u istu odakle su odnijeli veću neustanovljenu svotu novaca, te mnoštvo razne robe neustanovljene vrijednosti.

e/ neustanovljenog dana, a koncem srpnja 1946 godine upao je u društvu odmetnika Lažeta Petra i Mirka,, Mostarac Zvonka, Zec Mate, te Šurlina Mate i Šuto Ivana u kuću predsjednika mjesnog NO-a u Podosoju, koga su prisilili s oružjem u ruci da mu dade lovačku pušku, opljačkavši mu tom prilikom iz kuće više razne robe i oduzevši mu pečat i svu arhivu odbora što su odmah i spalili.

f/ Sutradan po izvršenom napadu pod e/ izvršio pljačku u društvu sa istim odmetnicima u gospodarskoj zadruzi u Slivnu, gdje su zapalili svu arhivu zadruge, kao i mjesnog NO-a odnijevši tom prilikom iz zadruge mnoštvo vrijedne robe neustanovljene vrijednosti, kao i 6000 dinara gotovog novca,

g/ što je neustanovljenog dana u mjesecu siječnju 1947 godine noću upao sa napred spomenutim odmetnicima u selu Runovići, gdje su najprije napali u kuću jednog nepoznatog seljaka kome su oduzeli lovačku pušku, a zatim izvršili napad i na kuću Ljubičić Ljube od koga su silom oduzeli pištolj, te zatim na kuću Kuštre komu su pod prijetnjom da će mu u kuću baciti bombe oduzeli jednu parabelu i dva šanzera i napokon na kuću još jednog nepoznatog seljaka iz Runovića, od koga su silom oduzeli jedan pištolj „bereta“.

h/ ste noći zajedno sa pod e/ navedenim odmetnicima provalili u gospodarsku zadrugu u Runovićima, razbivši na istoj vrata iz koje su opljačkali svu vrijednu robu kao i novac, a zatim se sa tom robom povukli u brda sa novo pridošlim banditom Kegalj Ivanom.

i/ neustanovljenog dana mjeseca siječnja 1947 godine u kasnu večer u društvu sa novopridošlim odmetnikom Kegalj Ivanom izvršio drumski napad kod „Dolića Drage“ na neoružanog vodnika JA-e Gutića iz Studenaca sa koga su opljačkali robu i čizme, te i samo odlikovanje.

j/ neustanovljenog dana u mjesecu ožujku 1947 godine noću imao sa jednom grupom odmetnika u selo Rasovdo zaseok „Stanić“, gdje su silom oduzimali iz raznih kuća živežne namirnice, kao meso, krug i dr.

k/ iste noći, a po odlasku iz zaseoka Stanići upao sa istom grupom odmetnika u selo „Bakote“, gdje su izvršili napad na kuću dvojice odbornika, koje su opljačkali odnijevši hranu i svu robu, te zatim još u toku iste noći upali i u obližnje selo Rašćane, gdje je optuženik s njima izvršio napad na kuću tajnika mjesnog N.O.-a Erceg Vlade, komu je iz kuće tom prilikom odneseno dva kožna kaputa, jedna strojnica i mnoštvo druge robe neustanovljene vrijednosti.

l/ što je dana 1. travnja 1947. g. na cesti Makarska – Imotski, a na brdo „Biokovo“ kod mjesta tzv. Priska skupa sa jednom grupom odmetnika pregradio cestu i ustavio autobus vlasnosti od DAP-a Split, koji je vršio redoviti saobraćaj Makarska – Imotski, kojom je prilikom opljačkano od putnika jedan pištolj, jedan ručni sat, jedna kišna kabanica i 2000 dinara gotovog novca, a zatim je kamion potpuno zapaljen i uništen uslijed čega je ODAP pretrpio osjetljivu štetu.

m/ što je polovinom 1947. g. prebacio se skupa sa odmetnicima Kegalj, Lažetom, Piplicom, Kapulica Mirkom i Tadijom, Mostarcem, Škarom, Kusirom, Boris Čamberom i Križićem u Vranu, gdje su prilikom upada u selo Mesihovina opljačkali kuću seljaka Sarića, kao i mnogih drugih seljaka kroz Zagorje, oduzimajući im žito i namirnice,

n/ neustavljenog dana, a početkom mjeseca srpnja 1947. g. upao je noću u selo Cistu i izvršio napad u društvu sa još dvojicom odmetnika na kuću seljaka Škare Bože, komu su silom oduzete dvije puške i dva pršuta.

o/ što je neustavljenog datuma, a u istom mjesecu 1947. g. sa grupom odmetnika upao u selo Grabovac, gdje je opljačkao kuću seljaka Cvitković Stipice, oduzevši mu tom prilikom jednu strojnicu, tri civilna odjela, i čizme i mnoštvo druge vrijedne robe, sve to neustanovljene vrijednost.

p/ što je noću između 14. i 15. kolovoza iste godine s grupom odmetnika upao u selo Studence u zaseok Jurčevića kojom prilikom su iz kuće Jurčevića opljačkali jednu oficirsku uniformu, te više civilnih odjela i više ženske odjeće, sve neustanovljene vrijednosti.

r/ što je banda kojoj je on pripadao noću između 17. i 18. kolovoza iste godine, a poslije prethodnog dogovora s njima upala ponovno u selo Lokvičice, opljačkavši

tom prilikom seosku gospodarsku zadrugu oduzevši iz iste neustanovljenu svotu novaca, te svu vrijednu robu neustanovljene vrijednosti,

s/ što je neustanovljenog dana polovicom godine 1947. g. noću u društvu odmetnika Mostarca izvršio napad u kuću Kadrijević Lukiše iz Zmijavaca, pokušavši da mu oduzme strojnicu i opljačkaju kuću, kojom su prilikom na istu pucali vatrenim oružjem, kada im je isti Kadrijević dao otpor.

t/ što je noću između 18. i 19. kolovoza 1947. g. u društvu sa još dvojicom odmetnika izvršio napad vatrenim oružjem na kuće dvojice odbornika u D. Prološcu u namjeri da ih ubije pri čemu se je kada je dobio od istih otpor morao povući.

No, usporedbom djela navedenih u Meterovoj presudi s izjavom križara Nedjeljka Piplice (vidi tablicu 2), primjetno je da velik broj križarskih akcija iz druge polovice 1946. nedostaje u prethodno citiranom dokumentu. Naime, podaci iz Meterove presude uglavnom se odnose na srpanj 1946. te zatim 1947. godinu, kako je vidljivo iz priloženog prijepisa dijela presude. Usporedbom podataka moguće je potvrditi da kazneno djelo pod j/ vjerojatno odgovara kaznenom djelu pod rednim brojem 25 u Pipličinom iskazu, kazneno djelo pod k/ odgovara djelima pod rednim brojevima 27 i 28, a kazneno djelo pod l/ odgovara djelu pod rednim brojem 30, kako je prikazano u donjoj tablici. Meterova djela od a/ do f/ su počinjena prije Pipličnog pristupanja navedenoj križarskoj skupini. Nejasna su djela pod g/, h/ i i/ koja su izvršena tijekom siječnja 1947., dakle u razdoblju kada je pripadnik ove skupine bio i Nedjeljko Piplica. Iako on za isto razdoblje navodi nekoliko djela pod rednim brojevima 16.-19., postoje određena nepodudaranja u detaljima zbog kojih se ne može sa sigurnošću potvrditi radi li se ustvari o istim akcijama kod kojih je zbog protoka vremena u Pipličinom slučaju došlo do određenih pogrešaka. Također valja imati na umu i činjenicu da se skupina povremeno odvajala na manje grupe koje su sudjelovale u zasebnim akcijama što objašnjava nepodudarnosti u dijelovima izjava. Osim toga, dio djela navedenih od n/ to t/ se odnosi na razdoblje kada se Meter s nekolicinom križara vratio na imotski teren, ali bez Piplice koji je ostao u Hercegovini. U svakom slučaju, Pipličin iskaz je veoma vrijedan jer znatno nadopunjava spoznaje o djelovanju ove skupine u razdoblju od kolovoza do prosinca 1946. te djelomično upotpunjava i podatke o događajima koji su se zbili tijekom 1947., kako je vidljivo iz priložene tablice.

Tablica 2: Pregled akcija izvršenih od strane križarske skupine Šurlin – Meter na prostoru Imotske krajine 1946. – 1947. prema izjavi Nedjeljka Piplice⁸⁴⁰

	VRIJEME	LOKACIJA	POČINITELJI	CILJ (POJEDINAC/ INSTITUCIJA)	ODUZETE STVARI	NAPOMENA
1.	Kolovoz 1946.	Podosoje, kotar Imotski	Piplica, Meter, Bernardić, Zec, Šuto	Odbornik Marko Garac	Lovačka puška, 20-30 komada metaka, nešto robe, zapaljeni spisi seoskog NO	Iste večeri je ova skupina otišla u kuću odbornika Marka Puljiza s namjerom da mu oduzme oružje, ali ga nisu našli kod kuće.
2.	Kolovoz 1946.	Slivno	Piplica, Meter, Zec, Šuto (koji se predao odmah nakon ove akcije) i Bernardić	Poljoprivredna zadruga	Novac, šećer, bomboni i druga roba. Zadružni arhiv su spalili	Zadruhu su uz odobrenje križara pljačkali i mještani, među kojima su bili i pojedini članovi uprave zadruge.
3.	Rujan 1946.	Zagvozd	Piplica, Zec, Šurlin, Lažeta i Bernardić	Odbornik Petar Bakota	Meso i vino	Piplica i Šurlin su posjetili mjesnog učitelja s kojim su se zadržali u razgovoru o politici.
4.	Rujan 1946.	Zagvozd	Piplica, Zec, Šurlin, Lažeta, Bernardić,	Ivan Drlje (predsjednik NO koji je	Vojnička odjeća, kožna torba, jedna	Križari su se nalazili u Biokovu gdje

⁸⁴⁰ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 6.11.1951. – 4.12.1951.

			Ante Milić i dva jataka	pretučen) i Ante Drlje (demobilizirani pripadnik JA)	košulja, cipele, 1 kg duhana, ručni sat, ruksak, opasač	su dobili informaciju od jataka Ante Milića. Također su imali saznanja da se kod Ante Drlje nalazi 200 000 dinara novca iz zadruga.
5.	Rujan 1946.	Biokovo	Piplica, Šurlin, Zec	Staje	10-15 kg sira, nešto kruha i cipele	Nakon ove akcije su križari prikupljali hranu i po drugim stajama te su seljacima izdavali potvrde o danoj „pomoći“.
6.	Krajem rujna ili početkom listopada 1946.	Zagvozd	Piplica, Zec, Šurlin, jatak Ante Milić	Neki Radić	Grožđe	Križari su dobili pogrešnu informaciju da Radić posjeduje pištolj.
7.	Krajem rujna ili početkom listopada 1946.	Put Krstacije – Imotski	Piplica, Ante	Seljaci iz Krstacija	Nešto robe	-
8.	Listopad 1946.	Gornja Župa	Piplica, Zec, Šurlin, jatak Ante Milić	Križe Pilje	Duge čizme, kožni ranac, druge sitnice	-
9.	Listopad 1946.	Zagvozd	Piplica, Zec, Šurlin, Bernardić, Buljan	Obitelj Radić	Ovca	-

10.	Listopad 1946.	Rastovac, Zagvozd	Piplica, Zec, Bernardić, Buljan	Obitelj odbornika Dedića	Dvije vojničke puške, duhan, 3-4 konzerve, nešto kruha, cipele, vojnički opasač, druga roba, spisi i pečat seoskog NO	-
11.	Kraj studenog 1946.	Gornje Podbablje	Piplica, Buljan, Meter	-	-	Križari su naišli na zasjedu odbornika iz Gornjeg Podbablja prilikom čega je došlo do pucnjave.
12.	Prosinac 1946.	Zmijavci	-	Odbornik Antun Todorić, David Todorić, odbornik Mijo Šuto	Dva pištolja, nešto robe, lovačka puška, veća količina metaka, kožna torba, kaput, sitne stvari	Križari su se uputili i prema domu odbornika Paške Šute, no pred njegovom kućom su ih napali odbornici i pripadnici NM prilikom čega je uhvaćen križar Luka Galov.
13.	Prosinac 1946.	Runovići	Križari s jatacima iz Runovića	Seljaci, odbornici i zadruga	Dva pištolja, strojnica, lovačka puška, streljivo, 2-3 džepna sata, zlatni sat,	Akciju su organizirali jataci koji su prikupili informacije o mještanima koji su imali

					novac potrepštine iz zadruge (margarin, čarape, konzerve, kape, bomboni, naliv pera, kožna torba, jedan kufer, druge sitne)	oružje. Glavni organizator Nedjeljko Jukić se nakon ove akcije pridružio križarima.
14.	Prosinac 1946.	Zmijavci	-	Ante Šabić zvan Antuka	Kaput	Šabić je bio pijan i pjevao je „Nema više ustaša pljačkaša, pobila ih hrabra vojska naša“. Križari su mu prišli i tom ga je prilikom išamarao križar Ante Šabić na što je on, misleći da je riječ o partizanima, odgovorio „Nemojte, drugovi, u našoj se državi ne smije tući. To su radile samo ustaše“.
15.	Oko Božića 1946.	Gornje Podbablje	-	Neki pripadnik NM	Vojnički opasač, kapa, cipele i nekoliko pari čarapa	-

16.	Siječanj 1947.	-	Piplica, Šabić, Jukić, Buljan, Kegalj, Meter	Poručnik JA Luka Lubina – Lorić	Pištalj, ogrtač	-
17.	Siječanj 1947.	Runovići	Piplica, Šabić, Jukić, Buljan, Kegalj, Meter	Neki Jukić	Pršut, slanina, jedan par opanaka, duhan, jedna torba, kruh, nekoliko mješina vina	-
18.	Početak 1947.	Runovići	Šabić, Buljan, Jukić	Dva seljaka koje su pretukli, a jedan je navodno bio i ranjen	-	-
19.	Početak 1947.	-	Piplica i dva križara	Obitelj Puljiz – Matrosović	Par opanaka, nekoliko pari čarapa, 5-6 kg mesa, papir, jedna knjiga, kruh	Vlasnik kuće je bio zaposlen u zadrugi zbog čega su križari vjerovali da će u njegovoj kući pronaći novac i oružje.
20.	Veljača 1947.	Gornje Podbablje	Piplica, Šabić, Jukić, Milas – Đomer, Buljan, jatak Gabelica (brat Puce Gabelice)	Odbornici Filip Gabelica i Puc Gabelica (premlaćen)	Neke stvari	Križari su dobili informaciju da Filip Gabelica ima pušku, no nisu je uspjeli naći.
21.	Veljača 1947.	Gornje Podbablje	Jukić, Šabić, Buljan, Milas – Đomer	Prostorije Mjesnog NO Gornje Podbablje	Zapaljeni spisi, a dio odnesen. Jednom seljaku oduzeto nešto robe i suhog mesa.	Križari su bili napadnuti od strane odbornika i vojske zbog čega su oduzetu robu morali

						ostaviti. Prilikom ove akcije je uhvaćen Luka Milas – Đomer, koji je kasnije strijeljan.
22.	Veljača 1947.	Zagvozd	Piplica, Šabić, Buljan, Jukić	Pripadnik NM Bikić	Nešto hrane	-
23.	Veljača 1947.	Podosoje	Piplica, Jukić, Šabić, Buljan, Ivanović	-	-	Okršaj s vojnom patrolom prilikom kojega je zarobljen ranjeni križar Ivan Ivanović iz Krstatica koji je tek dan ranije pristupio Pipličinoj skupini. Ostatak skupine se razdvojio pa su Piplica i Jukić pobjegli na jednu stranu, a Buljan i Šabić na drugu i s njima se Piplica više nije sastao jer su uskoro obija poginuli. Nekoliko dana kasnije Pipličinoj skupini je

						pristupio Dinko Pavlinović zvani Kljajo.
24.	1.3.1947.	Gornje Raštane	Piplica, Jukić, Pavlinović	Pripadnik NM Prgomet	Odora NM – ogrtač, bluza, kapa, opasač, cipele	-
25.	Ožujak 1947.	Lokvičići	Piplica, Jukić, Pavlinović, Meter, Kegalj, Lažeta, Koštro	Veći broj mještana	Kruh i meso	-
				Demobilizirani poručnik JA Pezo	Dvogled i futrola za pištolj (napomena: pištolj nisu našli)	Pezinoj supruzi su na traženje drugih mještana izdali potvrdu kako ona pred vlastima ne bi snosila odgovornost.
26.	Ožujak 1947.	Biokovo	Piplica, Meter, Jukić, Pavlinović, Lažeta, Koštro	Čobani iz Zagvozda	Jedan par opanaka i jedan ovan	Ovom prilikom je Piplica napisao pismo koje je Meter označio pečatom „križarske satnije Biokovo“ i po jednom seljaku ga poslao NM Zagvozd.
27.	Kraj ožujka ili početak travnja 1947.	Zagvozd	Piplica, Koštro, Lažeta, Meter, Jukić, Pavlinović	Petar Bakota (Mijović) i skupina seljaka iz Župe	Kaput (kojega su na Koštrin zahtjev vratili), 2 para cipela, veća	-

					količina suhog mesa, 2-3 seljačke torbe, jedna vojnička torbica, 2-3 čaturice rakije, nešto robe, druge stvari	
28.	Travanj 1947.	Rašćane	Piplica, Lažeta, Meter, Koštro, Jukić, Pavlinović	Više kuća	Razne stvari uključujući kratki kožni kaput i nešto hrane te rastavljena engleska strojnica pronađena u kući Vlade Ercega	-
29.	Travanj 1947.	Rašćane	Piplica, Lažeta, Meter, Koštro, Jukić, Pavlinović	Neki seljak nepoznatog imena	Nekoliko hlača, dva para cipela, kože za đonove, naliv pero, šatorsko krilo, vojnička puška i jedna vreća	-
30.	Travanj 1947.	Biokovo	-	Nekoliko seljaka	Pištolj	-
31.	Travanj 1947.	Biokovo – lokacija „Prisika“	Piplica, Lažeta, Meter, Koštro, Jukić, Pavlinović	Kamion koji je prevezio putnike na relaciji Makarska – Kozica	Pištolj, novac, 100 kom. Cigareta, oko 1.5 litara prošeka, dva džepna noža, hlače, ručni sat	Nakon pljačke križari su kamion odgurali u provaliju i zatim ga zapalili, a putnike su pustili.

32.	Kraj travnja 1947.	Lovreć	Piplica, Kegalj, Koštro, Lažeta, Meter	Poslovođa zadruge neki Bošnjak	Šatorsko krilo, kožna torba. Križari su planirali oduzeti pisaću mašinu.	U pucnjavi je smrtno stradao drugi Bošnjak.
33.	1.5.1947.	Ričice	-	Dva mještanina	6-7 kokoši i nešto kruha	-

Kako je prethodno istaknuto, broj pripadnika ove skupine se mijenjao ovisno o odvajanju pojedinih grupa koje su odlazile na druga područja ili prema svojim selima. Iako je bila riječ o relativnoj malobrojnoj skupini, križari su nastojali ostaviti dojam na mještane da ih je znatno više. Tako je, primjerice, prilikom posjete domu Mile Škegro u listopadu 1946. Meter kazao da „ima on svojih kolega oko 40-60 i da ih je smjestio negdje tri, a negdje četiri po kućama, ali nije rekao u čije kuće“.⁸⁴¹ Na Badnjak 1946. Meter je pričao da će napasti Imotski te se pohvalio s oko 110 000 križara u Dalmaciji i Bosni.⁸⁴² Kako je ranije istaknuto, Ivanu Čapinu je Piplica rekao da se Šurlin nalazi u Biokovu s 85 križara.⁸⁴³ Oko Božića 1946., nakon razoružavanja odbornika u Zmijavcima, križari su Ljubici Vujević u Podbablju govorili „da ih ima križara oko 240 hiljada, da će zauzet vlast da im je Pavelić održao govor u Dubrovniku, Maček u Americi da se bore protiv komunista“.⁸⁴⁴ Prema svjedočenju Joze Kujundžića koji se u prosincu 1946. susreo s Bernardićem i Zecom, križari su jatacima kazali da je potrebno početi prikupljati hranu kazavši da ih ima „puno“ u Tomislavgradu, Livnu, Vran planini i na Biokovu.⁸⁴⁵ Slično je posvjedočio i križar Mate Zec rekavši: „Govorili su kako ih u Vranu ima 10 000, a oko Vrgorca 200, a i u Duvnu da ih ima puno“, a „kada sam ih pitao koliko ih ima ovdje rekli su mi da su oni samo na vezi i da ih nema puno“.⁸⁴⁶ Prema njegovim navodima, riječ je ustvari bila o šesteročlanoj skupini koju su sačinjavali Šurlin, Meter, Zec, Piplica, Bernardić i Buljan.⁸⁴⁷ No, prema priznanju samog Zeca, jatacima s kojima su razgovarali o raspoloženju naroda u Glavini i prikupljanju pomoći križari su isticali da „nas ima na stotine“.⁸⁴⁸ Ovakve

⁸⁴¹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mile Škegro, Zapisnik sa saslušanja, 12.2.1947.

⁸⁴² HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ante Vujevića, Zapisnik sa saslušanja Ljubice Vujević, 8.1.1947.

⁸⁴³ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Stjepan Kujundžić, Zapisnik sa saslušanja, 12.2.1947.

⁸⁴⁴ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ante Vujevića, Zapisnik sa saslušanja Ljubice Vujević, 12.1.1947.

⁸⁴⁵ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Joze Kujundžića, Zapisnik sa saslušanja, 15.3.1947.

⁸⁴⁶ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mate Zec, Zapisnik sa saslušanja, 1.3.1947.

⁸⁴⁷ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mate Zec, Zapisnik sa saslušanja, 8.3.1947.

⁸⁴⁸ Isto.

izjave su svakako ostavljale dojam na jatake. Tako Jozo Kujundžić navodi da je jednom mještaninu govorio da održava vezu s križarima te „kako su oni jaki i kako će brzo preuzeti vlast u svoje ruke, jer da će Englezi i Amerikanci napasti iz vanka, a oni da će tada sići iz šuma“.⁸⁴⁹

Početkom proljeća 1947. dolazi do osipanja Meterove skupine zbog pogibije nekoliko križara, među kojima su, kako je ranije spomenuto, bili Šabić i Buljan, a prethodno je ubijen i veći broj njihovih jataka o čemu će više riječi biti u petom poglavlju ove disertacije.⁸⁵⁰ Pod pritiskom jugoslavenskih represivnih organa, postala je sve izglednija opcija o prebacivanju u Bosnu i Hercegovinu. Iako su pripadnici Meterove križarske skupine još krajem 1946. najavljivali taj korak svojim jatcima, do prebacivanja će doći tek u proljeće 1947. godine. Naime, krajem 1946. se Meterovoj skupini priključio križar Drago Koštro iz Vira kod Posušja s kojim se Piplica prema vlastitom iskazu od 5. prosinca 1951. upoznao u ožujku 1947.⁸⁵¹ s obzirom da su dio zime pripadnici navedene skupine proveli odvojeno u, kako je ranije spomenuto, dvije grupe – Meterovoj i Šabićevoj. Prilikom njihovog susreta, Piplica je razgovarao s Koštrom koji mu je otkrio pojedine detalje o akcijama hercegovačkih križara:⁸⁵²

U III. Mjesecu 1947. godine, kada sam se sastao sa banditom Koštrom Dragom, on mi je pripovijedao, kako su oni, bosanski banditi, opljačkali dvije poljoprivredne zadruge u Viru i u Zagorju. Da su tom prilikom u pljački učestvovali njih više od 10 bandita, koje ja nisam poznavao. Govorio mi je, da su od onih učesnika 8 od jednom poginili kod Brišnika, kada su bili opkoljeni u jednoj pećini, te da su napravili samo ubistvo bombama, rađe nego da upadnu u ruke vojski. Od učesnika da su preživjeli Čamber, Boras i Budimir. Znam da mi je Koštro pripovijedao, da je banditska grupa, u kojoj se on nalazio napravila više akcija, manjih i krupnijih na kotarevima Duvna, Livna, Imotskog, Posušja i Sinja. Da su od 1944. g. pa na dalje znali biti njih oko 40 na jednom terenu, razdijeljeni po grupama i da su radili svašta, šta ni on sam ne može da pripovijeda. Govorio mi je, da su, od onog velikog broja ostali

⁸⁴⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Jozе Kojundžićа, Zapisnik sa saslušanja, 15.3.1947.

⁸⁵⁰ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Popis likvidiranih Opunomoćstva UDB-e za kotar Imotski, 3.5.1948. (prethodno kutija 165). B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 772 – 781. B. MATKOVIĆ, *Split i Srednja Dalmacija*, 484 – 492. B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 612 – 617. M. RUPIC, V. GEIGER, *Partizanska i komunistička represija*, 920 – 925.

⁸⁵¹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 5.12.1951.

⁸⁵² Isto.

u šumi samo on, Čamber, Boras i Budimir, a da su mnogi poginuli, neki se prilikom amnestije u 45-oj godini predali N. Vlastima, neki uhvaćeni naknadno i osuđeni.

Iz sačuvanih podataka nejasno je o kojoj se križarskoj skupini radilo, odnosno je li bila riječ o nekoj od 11 skupina s područja Posušja koje su spomenute u prethodnim dijelovima ovog poglavlja. S obzirom da je prema Pipličinom sjećanju Koštro izričito spominjao djelovanje spomenutih križara od kraja 1944., postavlja se pitanje radi li se o osobama koje su bile povezane s djelovanjem Storellijeve i Nenadićeve skupine koja se iz Širokog Brijega preko Posušja uputila prema Imotskom ili nekoj od skupina na čije su organiziranje u to vrijeme utjecali Mirko Kapulice i drugi istaknuti križari. Da bi se odgovorilo na ova pitanja, dobrodošla su buduća istraživanja koja će se usredotočiti na rekonstrukciju djelovanja hercegovačkih križarskih skupina na tom prostoru.

Koštrini navodi o križarskim akcijama u Hercegovini su vjerojatno učvrstili ideju križara Pipličine, odnosno Šabićeve grupe koji su se već ranije u ožujku 1947., odnosno nakon što su opljačkali milicionera Prgometa sporazumjeli da idu tražiti druge križare po šumama s ciljem da se s njima spoje „jer nas je ovako malo pa u slučaju da nas vojska napadne, ne možemo dati otpora“. „Znali smo da se hercegovački banditi, među kojima je i brat Jukića Nedjeljka nalaze na terenu Donjeg Slivna“, navodi Piplica u svojoj izjavi istaknuvši da su se uputili na taj teren i predali pisma jatacima sa zahtjevom da ih uruče „hercegovačkoj skupini“, „ali je taj teren tada ugrožavala vojska te nismo uspjeli da se sa njima povežemo“. Stoga su pošli u drugom smjeru prema Lokvičićima jer su imali informaciju da onamo svraćaju „bosanski banditi“. Ondje su ih jataci obavijestili da su večer ranije tu boravili Meter, Kegalj, Lažeta i Koštro s kojima se Pipličina grupa uspjela spojiti čime je čitava skupina brojala sedam križara.⁸⁵³

Nakon napada na kamion na lokaciji „Prisika“ u travnju 1947., učvrstilo se uvjerenje križara o potrebi povezivanja s bosansko-hercegovačkim križarima, o čemu su ostale zabilješke u Pipličinim i Meterovim izjavama. Tako Meter navodi da su križari održali sastanak kojim je rukovodio Koštro koji je rekao da on i Lažeta idu u Zavelim „po svoje bandite Bosance koji će sa njima doći na brdo Sidaću, gdje smo se imali svi sastati i odatle krenuti za Kamešnicu kod Kapulice“, s kojim je po Koštrinom mišljenju trebalo uhvatiti vezu radi daljnjeg rada. Sastanak

⁸⁵³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 6.11.1951. – 4.12.1951.

na spomenutoj lokaciji su dogovorili za dan 25. travnja u večernjim satima uz napomenu da se jave preko nekog Čajkušića u selo Opanci gdje će večerati. No, istog dana kada je održan spomenuti križarski sastanak, odnosno 8. travnja 1947., uslijedila je vojna akcija na križare na Biokovu. Nakon pucnjave su se križari raspršili pa su se Lažeta i Koštro udaljili na suprotnu stranu, a Piplica i Meter su otišli preko Biokova. Jukić je ostao skriven u nekom bunkeru, a Pavlinović je nestao u nepoznatom smjeru. Meter je s Piplicom uspio doći na drugi dogovoreni sastanak, a pridružili su im se Lažeta, Koštro i Kegalj. Pavlinović, koji je u međuvremenu uhvatio vezu s Jukićem, nije došao. Na tom su sastanku Lažeta i Koštro predlagali da se čitava skupina prebaci u Zavelim, a zatim u Kamešnicu s namjerom da ondje uhvate vezu s Kapulicom nakon čega su zajedno krenuli u navedenom smjeru.⁸⁵⁴ Ove navode potvrđuje i Piplica uz napomenu da je Jukić morao ostati skriven u nekom škripu jer je prethodno sam sebe ranio. Piplica navodi da se spomenuti sastanak održao u Lovreću, a osim Jukića i Pavlinovića sastanku nije nazočio ni Bernardić koji se također negdje skrivao. Do toga trenutka ova je skupina već bila prepolovljena jer su Šurlin, Buljan, Šabić, Milas, Galov i Ivanović poginuli. Ovim je krajem travnja 1947. definitivno odlučeno da se čitava skupina prebaci u Bosnu i Hercegovinu nakon što su „vidjeli da nam nema više opstanka na terenu Dalmacije, jer su za nama bile stalo potjere od strane vojske“.⁸⁵⁵

Prema Pipličinom iskazu, cilj Meterove skupine je bio rušenje postojećeg državnog poretka, a pred ljudima s kojima su dolazili u kontakt prikazati sebe kao „pravu vlast“ podcjenjujući istovremenu postojeću komunističku vlast. Tako su križari napadali odbornike lokalnih NOO-a, razoružavali ih, pljačkali, prijetili, a pojedine i tukli, sve s ciljem zastrašivanja da ih ne bi izdali. Pojedine odbornike su nastojali pridobiti u čemu su katkad uspijevali. Štoviše, odbornici su bili „naši najbolji jataci“ koji su „nas obavještavali o svemu i materijalno nas pomagali“. Takvim odbornicima križari su davali u zadatak da pred višim vlastima budu najbolji i najdiscipliniraniji te da po pitanju poreza ili otkupa „udare po narodu više nego je predviđeno“. Dva su bila cilja ovakvog pristupa. Prvi je bio izbjegavanje bilo kakve sumnje u odanost takvih odbornika, a drugi je bio stvaranje „dobrog terena“ na kojemu su križari seljacima mogli govoriti „eto kako vas te vaše vlasti pljačkaju“. Zastrašivanje je urodilo plodom pa se mnogi odbornici nisu usuđivali spavati u svojim domovima.⁸⁵⁶ Tako su, primjerice, Mate

⁸⁵⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Izvadak iz zapisnik sa saslušanja Ante Metera, 23.8.1947.

⁸⁵⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 6.11.1951. – 4.12.1951.

⁸⁵⁶ Isto.

Bošnjak, predsjednik zadruge u Lovreću i njegova supruga Mara zajedno sa služavkom Katom Bekavac nakon napada križara u travnju 1947. pa sve do 1949. stanovali u tuđim kućama.⁸⁵⁷

Odbornici su skrivali i dokumentaciju seoskih odbora koju su križari nastojali pronaći i spaliti kao „bezvrijedan materijal“ te time dodatno poniziti postojeću vlast. U međuvremenu su pripadnici ove križarske skupine napadali i poljoprivredne zadruge, pljačkali ih iako im materijal koji se ondje čuvao prema Pipličinim riječima uopće nije trebao, spaljivali su arhiv, a pljačku su omogućavali i seljacima. „Ovo smo radili, kako sam već naveo, ne radi toga da se materijalno okoristimo, koliko radi toga da rušimo te ustanove i da ih narodu prokažemo kao nevaljane“, ističe Piplica.⁸⁵⁸ U pojedinim slučajevima su članove zadruga i ubijali, kao primjerice planini Ljubuši u Hercegovini.⁸⁵⁹ Cilj je bio rušiti takve ustanove i prokazivati ih narodu kao „nevaljane“. Propagirali su protiv osnivanja zadruga, a narodu su govorili da ih vlast želi natjerati „na jedan kazan“ i ostaviti ih da umru od gladi. „Naša je propaganda u tom pravcu bila dosta živa dok nas je bilo više na okupu“, ističe Piplica, no „kasnije, kada sam ostao sam, tada nisam vodio takvu oštru propagandu“.⁸⁶⁰

Osim napada na odbornike i zadruge, članovi ove križarske skupine su napadali autobuse, svlačili pripadnike JA i NM te pljačkali putnike s namjerom stvaranja nesigurnosti i uvjeravanja naroda „da nas ima svugdje“. Oduzimali su oružje i od ljudi od kojih im nije prijetila opasnost iako im oružje nije bilo uvijek potrebno, „nego radi toga da se čuje i diskutuje o našoj snazi i odlučnosti“. Također su pisali prijeteća pisma Narodnoj miliciji i UDB-i ne bi li time „sebe prikazali kao veliku snagu i ljude odlučne na sve, koje ništa ne plaši ono šta oni poduzimaju“.⁸⁶¹ Osim toga su na terenu na kojemu su se kretali stvarali „ustaško-križarske“ organizacije s ciljem stvaranja mreže jataka i što uspješnijeg dizanja ustanka u zemlji. Raspolagali su vlastitim pečatima koje su koristili na potvrdama koje su izdavali jatcima i prijetećim pismima koja su slali jugoslavenskim ustanovama, „radi toga da se u očima seljaka prikažemo kao prava oružana snaga koja djeluje kao vlast, te smo sa time hrabрили naše jatake“.⁸⁶² Jedno prijeteće pismo upućeno UDB-i u Imotskom 1947. je bilo potaknuto željom

⁸⁵⁷ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Kate Bekavac, Zapisnik sa saslušanja, 10.12.1951. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mare Bošnjak, Zapisnik sa saslušanja, 6.11.1951.

⁸⁵⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 6.11.1951. – 4.12.1951.

⁸⁵⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 27.12.1951.

⁸⁶⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 6.11.1951. – 4.12.1951.

⁸⁶¹ Isto.

⁸⁶² Isto.

za osvetom zbog progona križarskih jataka i članova obitelji. Pismo sljedećeg sadržaja je bilo pečatirano pečatom Zapovjedništva križara u Dalmaciji u Biokovu: „Dajemo Vam na znanje, ako bude odgoniti roditelje nas križara u logore, kao što radite u Bosni i Hercegovini, onda ćemo mi postupati sa SKOJ-em i Partijom vojnički, kao što još do sada nismo. Dok ste vi bili u šumi mi nismo vaše roditelje dirali. Mi i Vi ćemo se ponašati vojnički i politički, pa tko pobjedi, a u roditelje mir“. Piplica se ogradio od autorstva navedenog pisma napomenuvši da se ne sjeća tko ga je pisalo jer „bilo je dosta nas pismenih“.⁸⁶³ Citirano pismo potvrđuje da su imotski križari bili svjesni represije nad križarskim obiteljima na hercegovačkom terenu zbog čega je potrebno još jednom istaknuti da nejasnim ostaje zbog čega nisu imali saznanja o djelovanju križara na širokobriješkom prostoru gdje su oni bili naročito brojni i gdje je upravo u proljeće 1947. u tijeku bilo povezivanje raspršenih križarskih skupina.

Kako je istaknuo Piplica, pripadnici Meterove skupine su vodili veoma aktivnu promidžbenu aktivnost koja se temeljila na važnijim navodima Ante Vilenice. Tako Piplica u svojoj izjavi navodi da su narodu govorili „kako ova vladavina u FNRJ-i nije za dugo, kako će propasti, jer da je to komunistička država koji narod ne voli, da se sve pljačka od naroda radi čega je narod nezadovoljan“. Osim toga, križari su tvrdili „da je nas bandita u šumi veliki broj, a da se svakim danom povećavamo, kako je dužnost svakog 'poštenog' Hrvata da dolazi k nama i da nas materijalno pomaže“. Kako je navedeno u prethodnim dijelovima poglavlja, isticali su da uživaju podršku svih bivših ustaških rukovoditelja u zemlji, te da u iseljeništvu postoji ustaška vojska od 200 000 pripadnika koju najmodernijim oružjem podržavaju zapadne sile. Navodno je ta vojska na čelu s Antom Pavelićem u „najskorije“ vrijeme doći u zemlju i uz pomoć križara iznutra i „vojske Zapadnih sila“ srušiti vlast i stvoriti „pravu“ hrvatsku državu. Narodu su objašnjavali da komunistička vlast progoni Katoličku crkvu i vjeru te zatvara svećenike i „dobre“ Hrvate koje će križari osvetiti. Osim toga su podcjenjivali snagu JA i SSSR-a ističući da im je zapovjedni kadar slab, a moral na niskoj razini. „Govorili smo sve što nam je dolazilo na pamet, samo da bi naše snage šta više uzdigli u očima tih ljudi, a isto tako i da bi naše protivnike prikazali što slabije po svim pitanjima“, ističe Piplica uz napomenu da su također postavljali rokove za ostvarenje svojih ciljeva.⁸⁶⁴ „Svaka naša akcija, svaki naš susret sa seljacima i razgovori bilo je usmjereno na rušenje postojećeg državnog uređenja u FNRJ-i,

⁸⁶³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 7.12.1951.

⁸⁶⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 6.11.1951. – 4.12.1951.

odnosno pripremanje što većeg broja ljudi za to“, a „pri tome nismo birali sredstva nego smo se služili sa svime što nam je bilo zgodnije i šta je bolje moglo da koristi“. ⁸⁶⁵

Tijekom ovog razdoblja Piplica je prema vlastitim riječima u spomenutoj križarskoj skupini obnašao dužnost „političkog radnika“. Zahvaljujući svom obrazovanju, dobio je nadimak „Pop“ u skladu s kojim je i djelovao. Tako je Piplica prilazio ljudima i „politički“ dokazivao da će postojeći poredak u Jugoslaviji propasti. Nadalje je propagirao da svakodnevno jača Ustaški pokret te kako je dužnost svakog „poštenog“ Hrvata da pomaže križare i pristupa im. Tvrдио je da su Zapadne sile jake i pomoći će hrvatsku emigraciju hranom, oružjem i potrepštinama te će štoviše uskoro zajedno doći u zemlju i pomoći križarima uništiti komuniste s ciljem da na vlast dovedu „prave“ Hrvate na čelu s Antom Pavelićem. „Jednom riječju, govorio sam sve što je išlo nama u prilog, a što bi ljude privlačilo k nama milom ili silom“, navodi Piplica istaknuvši da je prijetio onima koji „progone nas ustaše i koji bi izgledali u očima naših ljudi kao slabi“. ⁸⁶⁶

Usporedbom Pipličinih navoda o vlastitoj promidžbi s navodima o promidžbi Meterove skupine uočljiva su znatna podudaranja zbog čega je moguće da je kao „politički radnik“ Piplica imao ključnu ulogu u tom dijelu rada križarske skupine Šurlin – Meter. No, Pipličina uloga u ovom razdoblju je ipak bila ograničena te ga se ni u kojemu slučaju ne može smatrati „zapovjednikom“, kako to impliciraju pojedini elaborati UDB-e i literatura. Kako je prethodno istaknuto, svjedočeći o svom susretu s Antom Meterom u prosincu 1946., križarski jatak Ivan „Ratko“ Tolić je ustvrdio da mu se tom prilikom predstavio Nedjeljko Piplica koji je prisustvovao razgovoru, „ali se u njega nije miješao“. ⁸⁶⁷ Ustvari, tek krajem ovog prvog razdoblja svoga djelovanja, Piplica se počinje značajnije isticati. Tako je, primjerice, u svojoj izjavi od 19. ožujka 1947. Nikola Turić posvjedočio kako se istog dana s nekoliko mještana, uključujući Matu Pavlinovića, vraćao iz Imotskog. Dok su prolazili kroz Biokovosko (Novo) Selo, na lokaciji „Drinovo“ udaljenoj od kuće Bakota oko pola kilometra, oko sedam sati navečer su ih zaustavili križari koji su čitavu grupu odveli do Bakotinih kuća gdje su opljačkali domaćina. Nakon dovršene pljačke križari su im naredili da nikuda ne smiju ići do šest sati ujutro „jer se naša vojska iz Vlašića prebacuje za Biokovo“, a „ovo svima Vašim recite, a možete reći i Miliciji“. „Kada su bili u kući od Petra, pjevali su neke ustaške pjesme“, odnosno „neke pjesme o Paveliću, kako će Pavelić doći ponovo na vlast, a također su pjevali neke pjesme

⁸⁶⁵ Isto.

⁸⁶⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 5.12.1951.

⁸⁶⁷ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Ratka Tolića, Zapisnik sa saslušanja 12.2.1947.

protiv Tita“, prisjećao se Turić. „Ovi banditi su nam govorili da što će nam Tito, i da on neće dugo biti na vlasti“, a među križarima se nalazio u Piplica koji je često preuzimao glavnu riječ:⁸⁶⁸

Piplica zatim pita, da li mi znamo tko su oni. Gazmar Ivan je rekao, pa tko će biti, drugovi, ali Piplica bandit na ovo nastavlja i sa žestinom glasa govori „mi nismo drugovi, mi smo križari, j... Tita i druga“. U međuvremenu prije nego nas je bandit Piplica upitao da li znamo tko su oni, kod nas je došao jedan drugi bandit, kojeg mi nismo poznavali i tražio od nas legitimacije. Kada smo mi počeli da vadimo legitimacije, on je od sviju nas pokupio novčanike i odneo, nakon čega ih je predao Piplici. Tad je bandit Piplica Nedeljko prišao k nama i počeo nas tući sa štapom po glavi i rekao nam je da mu kažemo gdje je kuća Pere Bakote. Mi smo mu rekli, da mi Peru poznamo, ali da ne znamo gdje mu je kuća. On nas je poveo sa sobom, i njih se je tada oko nas skupilo oko 5-7. Kada smo došli kod kuće Pere Bakote, Peru nismo našli u kući, već smo našli njegovog oca, kao i ostalu obitelj. Piplica je odmah naredio da familija ide spavati, a da nama nalože vatru, donese večeru i vino da pijemo, ali pošto smo mi to odbili, sa rečima da nismo gladni, s jedne strane, a s druge strane bilo je veoma nezgodno slušati vrisak djece i žena koji su se uplašili od bandita. Napominjem da za vrijeme dok smo bili u kući, da je Piplica raspodijelio ostale bandite na stražu i pritom od Nikole Turića uzeo kaput, kojeg je dao nekom od bandita za vrijeme dok se nalazio na straži, a kasnije ga je povratio.

Kroz ovo vrijeme vidjelo se pravo komandovanje od Piplice svojim banditima, a to se je vidjelo u tome, kada je raspoređivao stražu. Dok smo mi došli pred kuću, rekao je ponositim glasom „straža na svoja mjesta“. Što sve skupa znači da je bandit Piplica bio glavni posrednik ovih bandita. Bandit Piplica Nedeljko, u kući Pere Bakote nam je rekao, da smo mi banda „Križe Pilja“ /kakva mu je ovo organizacija nama nije poznato/. Zatim je Pavlinović Mate rekao Piplici da j... boga njemu i Križa Pilji, da on ne zna što je to. No Piplica tada prilazi k njemu i udara ga sa štapom, govoreći mu: „Da kakva boga psuje, da neka psuje Tita“. Piplica je tada oduzeo titovku od Pavlinovića i rekao da to treba njima. Mislim da je bilo oko 22 ili 23 časa, kada se je bandit Piplica rastao od nas i pri tome nam je rekao da se iz kuće Pere Bakote nismo micati sve do ujutro u 6 sati, jer da se njihova vojska

⁸⁶⁸ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Nikole Turića, Zapisnik sa saslušanja, 9.11.1951.

prebacuje iz Vranjića u Biokovo. Zatim nam je bandit Piplica rekao da ujutro idemo kod Milicije i da prijavimo ovaj slučaj, i da kažemo sve onako kako je bilo, da ako kažemo nešto drukčije da će se on onda s nama razgovarati po drugi put. Dalje je bandit Piplica rekao: „Recite Miliciji neka dođe kod Sv. Jure u Biokovo, pak ćemo se onda ogledati“. Dok smo se nalazili u kući Pere Bakote, isti je govorio, kako ćemo mi skupa svi platiti, da će on osvetiti zlatne zube i prišćešćenje fratara u Širokom Brijegu i Visovcu.⁸⁶⁹

Prije nego su krenuli kazali su nam da kažemo po selu i ukućanima da je vojska u kretanje da se prebaciva iz Vran za Biokovo, i neka kažemo miliciji u Župi, ovo je bilo oko 22 do 23 h. Banda koja nas je zaustavila bila je u jačini koju smo vidjeli bilo ih je od prilike oko deset. Naoružani su sa talijanskim dugim i kratkim puškama, jedan je imao englesku parabelu, a neki po pištolj i bombe. Većinom po sebi imaju encerade i kapute, kape nalik domobranskih oficira, na nogama većinom opanke, po jedan ranac na leđima, od lica koji su nas zaustavili ne poznamo nikoga, samo jednoga zovu „Kosovac“. Toliko znamo da žena Bakota Pera pok. Stipana jednoga poznaje, a da je isti rodom iz Runovića.⁸⁷⁰

Ove navode je potvrdio i Pavao Turić⁸⁷¹, a na Pipličinu ulogu tijekom ove akcije se osvrnuo i Petar Bakota kojemu je Piplica prilikom dolaska do njegove kuće kazao: „Ja sam bandit Piplica, trebaš poći sa menom ti i tvoja kćerka i otvori mi vrata od kuće“. „Ovom prilikom bandit Piplica nam je govorio, da moramo krstiti djecu u crkvi, i učiti ih da se mole bogu“, navodi Bakota.⁸⁷² Iako ovaj Bakotin navod opravdava Pipličin nadimak „Pop“, sjećanja svjedoka na ovu akciju ukazuju da je u tom razdoblju Piplica ipak napravio iskorak izvan svog uobičajenog političkog djelovanja preuzevši zapovijedanje pojedinim vojnim akcijama. Svega mjesec i po dana kasnije Meterova križarska skupina će se prebaciti na prostor Bosne i Hercegovine gdje će Piplica s vremenom početi obnašati značajniju ulogu u križarskim redovima o čemu će više riječi biti u narednom dijelu ovoga poglavlja.

⁸⁶⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Pavla Turića, Zapisnik sa saslušanja, 9.11.1951.

⁸⁷⁰ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Pavla Turića, Zapisnik sa saslušanja, 20.3.1947.

⁸⁷¹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Pavla Turića, Zapisnik sa saslušanja, 9.11.1951.

⁸⁷² HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Bakote, Zapisnik sa saslušanja, 5.11.1951.

4.9. Spajanje Meterove skupine s Kapuličinom grupom i povratak na imotski teren (proljeće – ljeto 1947.)

Nakon izvršenog napada kod Bošnjaka krajem travnja 1947., otišli su Piplica, Meter, Kegalj, Lažeta i Koštro u Zavelim da se ondje sastanu s Bernardićem, Ilijom Križićem iz Roškog Polja (današnja općina Tomislavgrad), te Matom Borasom i Antom Čamberom, obojica iz Vira kod Posušja. Međutim, zadržali su se u Ričicama jer nisu uspjeli uhvatiti vezu zbog čega su u Lokvičiće pošli Lažeta i Meter koji su doveli Bernardića koji se ondje skrivao.⁸⁷³ Pljačka u Ričicama tijekom koje su križari oduzeli nekoliko kokoši i nešto kruha Piplici je ujedno bila i zadnja akcija na terenu kotara Imotski, a nakon spajanja s križarima iz Bosne i Hercegovine buduće Pipličine akcije bit će izvršene na hercegovačkom terenu, odnosno na terenu kotara Sinj podno Kamešnice iako će se ostatak Meterove skupine uskoro vratiti na imotski prostor.⁸⁷⁴

Nakon uspostave veze s Križićem, Borasom i Čamberom križari su se uspjeli povezati s hercegovačkim križarima Mirkom Kapulicom i Mijom Škarom. O ovome susretu sredinom svibnja 1947. Piplica je također ostavio detaljnije svjedočanstvo:⁸⁷⁵

Kada sam se u V. mjesecu 1947. godine sastao sa Mirkom Kapulicom i Škarom Mijom, oni su mi pripovijedali da su izvršili mnoge i mnoge akcije, tako da ni ja sam ne bi znao sada navesti. Znam da mi je Kapulica pripovijedao da je prilikom kapitulacije Njemačke uspio da se sa granice Austrije provuče sa oko 200-300 ustaša i da se prebaci na teren Vrana i Čvrsnice, da je tamo našao nekog starog Sičaju, koji je bio ustaški kapetan, govorio mi je, kako su se oni često puta borili sa čitavim brigadama pa i divizijom partizana, da su pljačkali od jednom po 500 ovaca, da su imali vrlo česte okršaje sa vojskom te da se je mnogo od tih Kapuličinih ustaša predalo, neki od njih da su poginili, neki da su uhvaćeni i osuđeni, a da je i on sam bio uhvaćen i stavljen u zatvor u Slavonskom Brodu odakle je pobjegao u proljeće 1946. godine. Kada je pobjegao iz zatvora da se na planini Ljubuši sastao sa Škarom Mijom i Mudić Antom i da su se povezali sa banditima sa Sinjskog kotara u planini Kamešnici. Kazivali su mi da su u okolici Sinja vršili razne pljačke zadruga i druge akcije. Govorio mi je, da su na terenu Kamešnice i okolice po Sinjskom kotaru vršene i druge akcije, od strane nekih drugih bandita, ali da on nije u njime

⁸⁷³ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 6.11.1951. – 4.12.1951.

⁸⁷⁴ Isto.

⁸⁷⁵ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 5.12.1951.

učestvovao. Pripovijedao mi je, da je njegova grupa ubila dvije djevojke. Ubistvu jedne da je on prisustvovao, a drugu da su ubili njegovi drugovi, koji su se nalazili u drugoj grupi za tu večer.

Kapulica Mirko mi je sa zadovoljstvom pričao o time akcijama i veličao svoju sposobnost i odlučnost za svake poduhvate. Pričao mi je mnogo, tako da ja nisam sve ni pamtio. Ne znam da li mi je to pričao da bi podigao kod mene moral ili je ono bila stvarna istina. Meni je bilo drago slušati priče o onim njihovim podvizima i stvarno me ono hrabrilo. Osuđivao sam one koji su se kukavički predavali vlastima, jer sam bio potpuno uvjeren u skorbu našu pobjedu, pa sam bio odlučan na sve, prije nego se živ predati u ruke vlastima.

U kasnijoj izjavi od 27. prosinca 1951. Piplica će navesti da je pred Kapulicom doista osuđivao svakog onog koji bi se „kukavički“ predao te da je on „odlučan na sve i da se neću nikada živ predati Vlastima u ruke“. No, tom se prilikom Piplica pravdao je tako govorio jer je „među njima Bosancima“ bio Dalmatinac te ih se bojao.⁸⁷⁶

Prvog susreta s imotskim križarima prisjetio se u svojim izjavama i Mirko Kapulica. Riječ je o sastanku kod Jelenjaka odnosno Čakinih staja početkom svibnja 1947. kada se Kapulica sastao s hercegovačkom skupinom na čelu s Draganom Koštrom i imotskim križarima među kojima je bio i Nedjeljko Piplica. Navedene skupine povezale su se preko Drage Koštre koji se s Imoćanima kretao na kotaru Imotski i u Biokovu.⁸⁷⁷ Prema Kapuličinim navodima, na Koštrin prijedlog je u Kamešnici dogovoreno da ostanu zajedno s tim da svaka grupa zadrži svog zapovjednika i to „Koštro da bude komandir Budimira, Barasa, Čambera i Križića, a Meter da bude komandir Lažete, Piplice i Kegalja, a ja i Koštro smo već ranije bili zajedno i ja sam uglavnom bio komandir nas dvojice“.⁸⁷⁸ Osim toga, na sastanku su razgovarali o svom opstanku pa je Kapulica predložio djelovanje u manjim grupama od dva do tri čovjeka, osiguravanje tajnosti, odnosno izbjegavanje javnog pokazivanja kao i opskrbu hranom pred zimu. Iz Kapuličinih izjava se doznaje i to da je Koštro u Kamešnici boravio još od 1945. s povremenim odlascima na druge lokacije. Tijekom tog razdoblja Koštro je razvio mrežu jataka, a iz skrovišta u Kamešnici je navodno slao pisma UDB-i. Nakon sastanka na Jelenjaku, skupina je otišla na lokalitet zvan Milčić te su se smjestili u jedan dolac na sjevernoj strani. Nakon kraćeg

⁸⁷⁶ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 27.12.1951.

⁸⁷⁷ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 112, Izvadak iz zapisnika o saslušanju Mirka Kapulice (UDB-a Mostar), 14.12.1950.

⁸⁷⁸ Isto.

zadržavanja na bosanskoj strani planine, vratili su se na dalmatinsku stranu u prve staje gdje su oduzeli dva vola te nešto brašna, kruha i soli.⁸⁷⁹ Čini se da je riječ o pljački u Koritima gdje je također oduzeta jedna vojnička puška, a jednog vola su križari morali ostaviti jer ih je na putu prema Omazića stajama dočekala vojska.⁸⁸⁰

O samom Kapulici u literaturi su sačuvani podaci da je nakon raslojavanja Sičajine skupine, odnosno 23. prosinca 1945. uhićen u selu Potubolja nedaleko Tomislavgrada. S njim je bio Dane Beno koji se ubio da ne bude zarobljen. Kapulica je neko vrijeme boravio u zatvorima u Travniku i Mostaru. Prilikom transporta vlakom u travnju 1946. godine, pobjegao je vezan na postaji u Slavonskom Brodu. Nakon toga se kretao na prostoru između Raduše, Vrana, Čvrsnice i Zavelima, pa do Biokova i Kamešnice. Prema dostupnim podacima, dio Sičajinih križara se pod Kapuličinom vodstvom prebacio upravo na Biokovo.⁸⁸¹ Navod o Kapuličinim boravcima u zatvorima u Travniku i Mostaru se razlikuje od detalja u Pipličinoj izjavi prema kojoj je Kapulica bio zatvoren u Slavonskom Brodu. Također je nejasno je li se Kapulica s dijelom preživjelih križara prvo povukao u Biokovo ili je ustvari bila riječ o Kamešnici, kako je naveo Piplica. Izglednije je da je doista bila riječ o Kamešnici što potvrđuje i Kapuličina izjava. Naime, u zapisniku s Kapuličinog saslušanja od 14. prosinca 1950. zabilježeno je da je u Kamešnicu došao nakon što je 1946. pobjegao iz Slavanskog Broda, a u planini se sastao sa Mijom Škarom s kojim je ostao do 1947. kada ga je ubio.⁸⁸² Dakle, riječ je otprilike o razdoblju kada u Imotskoj krajini dolazi do organiziranja Šurlinove skupine, a na Čvrsnici se ustrojava križarski zdug. Ipak, upravo je tog ljeta, odnosno 1946., propuštena vjerojatno najbolja prilika za povezivanje svih spomenutih skupina koje, kako se čini, međusobno nisu ni znale jedna za drugu. Upitno je zbog čega je došlo do takvog propusta, naročito uzevši u obzir djelovanje Vileničine organizacije i kretanje Andrije Kovača na širem dalmatinskom i hercegovačkom prostoru o čemu je ranije bilo riječi.

Osim toga, čak je i Kapulica razvio široku mrežu jataka među kojima je navodno bilo 120 osoba.⁸⁸³ S obzirom na učestali boravak njegove križarske skupine na Kamešnici, planine na granici Hrvatske s Bosnom i Hercegovinom, dio Kapuličine mreže jataka je djelovao upravo na području Cetinske krajine gdje je već tijekom 1945. zabilježena intenzivna križarska

⁸⁷⁹ Isto.

⁸⁸⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 112, Izvadak iz zapisnika o saslušanju Mirka Kapulice (UDB-a Mostar), 13.9.1950.

⁸⁸¹ Z. RADELIĆ, *Povezivanje ustaškog vodstva i križara 1945. – 1947.*, 57.

⁸⁸² HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 112, Izvadak iz zapisnika o saslušanju Mirka Kapulice (UDB-a Mostar), 14.12.1950.

⁸⁸³ I. LUČIĆ, *Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini*, 641.

djelatnost i gdje će se Piplica ponajviše zadržavati tijekom dvije godine koje je proveo s Kapulicom.⁸⁸⁴ Nažalost, broj dostupnih dokumenata o djelovanju Kapuličine skupine na sinjskom području je izuzetno oskudan, a pokušaj rekonstrukcije se temelji na izjavi samog Kapulice te sačuvanim izjavama njegovih „jataka“ i agenturnom materijalu UDB-e koji će biti predstavljen u petom poglavlju.⁸⁸⁵

Pristupanjem Imočana Kapuličinoj skupini istu su sačinjavali Mirko Kapulica, Mijo Škaro, Nedjeljko Piplica, Ante Meter, Ivan Kegalj, Drago Koštro, Mate Boras i Mate Čamber, a uskoro su im pristupili Božo Budimir i Mirkov brat Tadija. Kapulici, koji je obnašao dužnost zapovjednika uz Škaru kao svog zamjenika, svi su opisali svoje životopise nakon čega ih je on upisao u „svoju knjigu“ i podijelio dužnosti. S obzirom na Pipličin nadimak „Pop“, njegov je zadatak ostao isti, a uglavnom se odnosio na političko djelovanje među narodom. Opljačkavši nekoliko rubaca tijekom jedne pljačke, Kapulica je na jednom primijetio svezan prsten kojega je dao upravo Piplici kazavši „evo ovo tebi popo, od danas ćeš da postaneš biskup, jer samo biskupi imaju takvo prstenje“. Skupina se uputila u logor u Kamešnici, a zatim prema Zavelimu gdje su ostali nekoliko dana nakon čega su se prebacili u Vran planinu.⁸⁸⁶ Meter je posvjedočio da su u Zavelim krenuli podijeljeni u tri grupe na čelu s Kapulicom, odnosno Škarom i Koštrom iz razloga „ako bi nas na putu tko napao, da se držimo svaki svog vođe, koji poznaje teren“.⁸⁸⁷ U međuvremenu su im se nakratko pridružili Nikola Šarić i fra Vjekoslav Čondrić, no zadržali su se svega jedan dan i nakon razgovora s Kapulicom otišli.

Tijekom boravka u Vranu u lipnju 1947. je prema Pipličinim navodima došlo do svađe između „Dalmatinaca“ i „Bosanaca“ koji se nisu „mogli trpjeti, pa su se odredili rastati“. Kapulica je odvojio Metera, Lažetu, Keglja i Bernardića, koji je, kako je ranije istaknuto, ustvari bio Hercegovac iz Mostara, te ih je poslao natrag u Dalmaciju. Uz Kapulicu su ostali Piplica,

⁸⁸⁴ Opširnije o križarskim aktivnostima u splitskom zaleđu, uključujući Cetinsku krajinu vidi: HR-HDA, *SDS RSUP RH*, 015.26, Rekonstrukcija banditizma na području kotara Split. B. MATKOVIĆ, *Split i Srednja Dalmacija*, 519 – 544.

⁸⁸⁵ Opširnije o ovoj temi vidi: B. MATKOVIĆ, Poslijeratni komunistički otpor: Djelovanje „bande“ duvanjskog križara Mirka Kapulice na prostoru Cetinske krajine kroz arhiv Opuномоćstva UDB-e za kotar Sinj, 355 – 403.

⁸⁸⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 6.11.1951. – 4.12.1951.

⁸⁸⁷ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Izvadak iz zapisnik sa saslušanja Ante Metera, 23.8.1947.

Tadija Kapulica, Škaro, Koštro, Čamber, Budimir, Križić i Boras.⁸⁸⁸ O ovim događajima je posvjedočio i Ante Meter ne spomenuvši svađu koju je naveo Piplica:⁸⁸⁹

U Vranu smo ostali svi skupa jedan dan. Toga dana poslije podne je Kapulica rekao, da bi on za sebe od svojih, uzeo dva čovjeka i to Koštru i Piplicu, a ostali kud ko zna, dok je Škare i brat sa njim za sigurno. Kapulica je nama rekao tada da on treba ići za „stožer“ za 10 dana i to on i Škare, da tamo njega čekaju neki ljudi, ali nije rekao koji. Kapulica je nama rekao, da mi možemo sa njime opet dobiti vezu i to u Kamešnici u jednoj staji... da se ostavi pismo pod jaslama, a u roku od tri dana da je veza gotova. Za vezu na ovoj staji on je rekao, da će on čekati na brdu, da se mi povučemo dalje od staje, a on da će tri puta svirati u rog za pozivni znak, kada treći put zasvira onda prestane 5 minuta i zatim zasvira četvrti put i da je onda sigurna veza – da je to on i da se možemo njemu javiti.

Toga dana u Vrani se od nas ocjepio Koštro i Piplica, koji su bili zadnje vrijeme sa nama i tada su pošli k njemu. Grupa je čitava pošla sa Kapulicom dok smo mi Dalmatinci, ja, Mostarac, Lažeta i Kegalj ostali tu, a oni su pošli u pravcu Jelovine. Taktika Kapulice u akcijama je, što isti ne stoji na onom mjestu gdje napravi akciju, već odmah po izvršenoj akciji prelazi na drugu planinu, a oduzeti materijal bunkerije. Na drugom mjestu opet napravi akciju, i tu hranu spremi, zatim se povrati na ono prvo mjesto i onda stane i odmara nekoliko dana dok traje hrana.

S obzirom na to da su Lažeta, Meter, Bernardić i Kegalj ostali na bosansko-hercegovačkom terenu svega nekoliko tjedana, ondje su sudjelovali tek u manjem broju akcija koje su predstavljene u priloženoj tablici.

Tablica 3: Pregled akcija izvršenih od strane Kapuličine skupine u Bosni i Hercegovini te na terenu kotara Sinj svibanj – lipanj 1947. prema izjavi Nedjeljka Piplice⁸⁹⁰

⁸⁸⁸ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 6.11.1951. – 4.12.1951.

⁸⁸⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Izvadak iz zapisnik sa saslušanja Ante Metera, 23.8.1947.

⁸⁹⁰ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 6.11.1951. – 4.12.1951.

	VRIJEME	LOKACIJA	POČINITELJI	CILJ (POJEDINAC/ INSTITUCIJA)	ODUZETE STVARI	NAPOMENA
34.	Svibanj 1947.	Roško Polje	Piplica, Lažeta, Meter, Koštro, Kegalj, Križić, Boras, Ćamber	Vojnik JA	Vojna odora koja mu je vraćen jer je križar Ilija Križić poznavao njegovu obitelj	-
35.	Svibanj 1947.	Rošnjače	-	Odbornik Vidović	Lovačka puška, 5-6 kg suhog mesa, 4-5 kg šećera, kožna torba, 1 ili 2 kožne kape, vojničke hlače, džepni sat, oko 20 komada jaja, nešto robe i druge sitnice	-
36.	Polovica svibnja 1947.	„Sinjska strana“	Kapulica, Škaro, Lažeta, Koštro, Boras, Meter, Kegalj	-	Dva vola, lovačka puška, oko 15 metaka, kožna torbica, par gumenih papuča, 10-15 kg brašna, par gumenih opanaka	Među križarima se govorilo da su prilikom ove pljačke ubijena dva seljaka u istom zaseoku.
37.	Druga polovica svibnja 1947.	Kamešnica	Piplica, Kapulica, Križić, Budimir, Ćamber, Lažeta, Meter, Kegalj i Koštro	-	-	Križari napadnuti od strane vojske i seljaka. Križić i Ćamber su uzvratili paljbu.

38.	Druga polovica svibnja 1947.	Zaseok Vrdoljaci	-	Svi mještani	Kratki kožni kaput, dva odijela, civilne tri para hlača, jakna, ručni sat, donje rublje, nekoliko džepnih noževa, 2-3 ruksaka, dva brijača, jedna kapa, nekoliko žlica, 30-40 kg suhog mesa, oko 20 kg kruha i druge stvari	-
39.	13.6.1947.	Mesihovina	-	Dom seljaka Sarića	Cipele, 40-50 kg suhog mesa, oko 20 pari čarapa, dva para opanaka, džepni sat, 1-2 kožne kape, ruksak, dva civilna kaputa, šubara, nešto kruha, nekoliko rubaca, nešto drugih stvari i jedan prsten kojega je Kapulica poklonio Piplici	Nakon ove akcije od skupine su se odvojili Lažeta, Kegalj, Meter i Bernardić koji su se vratili u Dalmaciju. ⁸⁹¹

⁸⁹¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Izvadak iz zapisnik sa saslušanja Ante Metera, 23.8.1947.

Povratkom u Imotsku krajinu Meter je s drugim križarima izvršio šest akcija spomenutih u ranije citiranoj presudi koje su navedene od n/ do t/. Na temelju nekoliko izjava sa sigurnošću se može potvrditi da je u srpnju Meter viđen u Prološcu gdje se kretao u društvu još nekoliko križara među kojima je bio i Josip Meter zvani Kesa.⁸⁹² Ondje je boravio i Bernardić s još nekim križarima kojima se priključio i Ivan Sičenica.⁸⁹³ No već je u kolovozu Meter zarobljen čime je okončano djelovanje njegove skupine.⁸⁹⁴ Čini se da je tada došlo do spajanja dvije manje grupe jer je uhvaćeni i zatim amnestirani križar Josip Meter „Kesa“ teško teretio Marka Ćorića iz Prološca rekavši da je sredinom rujna 1947., dakle nakon Meterovog zarobljavanja, Ćorić predlagao koje odbornike bi trebalo ubiti jer bi tada križarima „bilo zgodnije prolaziti ovuda, jer njih ne bi bilo“. Prema navodima Josipa Metera, „ dok je ovo Marko Ćorić govorio, bandit Mostarac je imena zapisivao u svoj notes“ te je kasnije predlagao da se navedene osobe doista ubiju.⁸⁹⁵

Uhićenima među kojima je bio i Ante Meter je suđeno pred Okružnim sudom u Splitu, a dana 3. ožujka 1948. su proglašeni krivim nakon čega je Meter osuđen na smrt strijeljanjem, a Margeta na 15 godina zatvora.⁸⁹⁶ Meter je proglašen krivim jer je:

1. Krajem 1943. dobrovoljno stupio u ustaške postrojbe, odnosno Poglavnikov tjelesni zdruk u kojemu je ostao do zarobljavanja u Dravogradu u svibnju 1945;
2. Po povratku kući u Donji Proložac povezo s „bivšim ustaškim elementima i oficirima“, Matom Šurlinom, Stjepanom Bubalom, Antom Olujićem, Mirkom Lažetom i drugima s kojima je organizirao „oružanu bandu“ u kotaru Imotski u „cilju ugrožavanja i rušenja postojećeg poretka i uređenja u FNRJ, te što je kao takav u društvu spomenutog Lažeta Mirka neustanovljenog dana u mjesecu lipnju godine 1946. stupio u odnosnu bandu, kao jedan od njezinih vođa ostavši u istoj sve do 20.VIII.1947. godine, kada je uhapšen,
3. „u cilju ugrožavanja i rušenja postojećeg poretka i uređenja u FNRJ; a za vrijeme sudjelovanja u spomenutoj bandi kao rukovodilac počinio niz teških zločina

⁸⁹² HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mije Metera, Zapisnik sa saslušanja, 29.1.1948. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Marka Ćorića, Zapisnik sa saslušanja, 23.9.1947.

⁸⁹³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ljuba Dračar, Podaci za Ljubu, nedatirano. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ljuba Dračar, Iz zapisnika sa saslušanja Ante Metera, 20.8.1947.

⁸⁹⁴ Z. RADELIC, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 488.

⁸⁹⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Marka Ćorića, Zapisnik o suočavanju Marka Ćorića i Josipa Metera, 23.2.1948.

⁸⁹⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Marko Ćorić, Presuda Anti Meteru i dr., 3.3.1948.

ubojstvima i pljačkom, te svakovrsnim teroriziranjem udarajući naročito protiv predstavnika Narodne Vlasti, te opće narodne i zadružne imovine“.

Dakle, ovom je presudom, kojom je osuđen i veći broj jataka, ustanovljeno tek toliko da je Meter bio jedan od vođa spomenute križarske skupine, a u dodatnom obrazloženju presude je navedeno sljedeće:

Optuženi Meter Ante Markov priznaje uglavnom sva djela, samo naime u pogledu djela pod 3/ a/, r/ navodi da on u ovim djelima nije učestvovao, već ostali odmetnici, iako je sa ono pod r/ znao odnosno prisustvovao dogovoru, ali je navodno otišao na drugu stranu. Obzirom da je opće poznato da sva po njemu priznata djela i počinjena to je samim time i u svemu dokazana njegova krivica za sva djela. Što se tiče djela pod 3 a/ r/ doduše ovaj Sud poprima da on uistinu nije učestvovao, ali su ista počinjena po odmetnicima koji su pripadali istoj bandi kao i on. Kako je cilj ove bande bio ubijanje i pljačkanje to je jasno, a to proizlazi iz samog člana 27. općeg djela kriv. Zakona da je i on za ovo djelo kriv, a to tim više što je baš on bio smatran i jednim od vođa ove bande, te je i čitava ova banda kod naroda ovog kraja i bila poznata kao „Meterova banda“.

Stoga se čini da je riječ o nazivu skupine koji je ostao uvriježen među narodom što također objašnjava ranije spomenutu primjedbu u citiranom tekstu *Slobodne Dalmacije* da je Piplica stupio u Meterovu „bandu“. Kako je prethodno navedeno, riječ je o znatno kompleksnijoj skupini čiji se počeci 1946. vezuju uz suradnju s manjom grupom okupljenom oko Petra Lažete. No, već u srpnju ili najkasnije u prvoj polovici kolovoza 1946. od te se grupe odvaja veća skupina u kojoj su se isticali Mate Šurlin i Ante Meter, koji su preuzimali vodstvo pojedinih podgrupa koje su se povremeno odvajale od skupine radi odlaska na različite zadatke ili uslijed akcija jugoslavenskih vlasti koje su vršene na spomenute skupine. U kasno ljeto 1946. ovoj skupini se vraća Lažeta. Nakon Šurlinovog ubojstva kao zapovjednik skupine, ali i dijelova križarske organizacije nametnuo se upravo Meter.

Valja napomenuti da je samo obrazloženje presude kontradiktorno. Naime, u obrazloženju Margetine presude navedeno je njegova krivnja proizlazi iz iskaza Ante Metera s napomenom da „sam naime optuženi Meter navodi da je on njih povezivao sa ostalim odmetnicima, kao sa Zecom, davao im oružje, upućivao ih na pljačku zadruga sa daljnjim uputstvima u istima, kao i nagovarao na razne oružane akcije“. Ovim je Meter teško teretio Margetu implicirajući da je upravo Margeta bio inicijator brojnih akcija koje je skupina izvela.

Osim toga je Meter također istaknuo da je Margeta bio u dobrim odnosima s Matom Šurlinom „koji je bio jedan od vođa i organizatora bande“, a poznavali su se iz zastavničke škole u Zagrebu. Stoga je Margeta proglašen krivim jer je povratkom iz Zagreba u Poljica početkom 1946. stupio u kontakt s „ustaškim neprijateljskim elementima“ Matom Šurlinom i drugima te organizirao „odmetničku grupu odmetnika Metera“. Također je u ovu skupinu upućivao druge „odmetnike“ poput Mate Zeca, a skupinu je nastavio pomagati hranom, naoružanjem i informacijama nastojeći motivirati križare na razne oružane akcije, pa čak i napad na sam Imotski. Ovim su presudom „Meterovoj bandi“ ustvari presuđeni pokojni Mate Šurlin kao njezin zapovjednik i Nedjeljko Margeta kao njegov ključni pouzdanik u redovima križarske organizacije te je potvrđeno da je u ovome slučaju organizacija osnovala križarsku skupinu, a ne obratno.

U međuvremenu je na prostor Imotske krajine negdje u prvoj polovici 1947. u pratnji četvorice križara pristigao Ivan Mlinarević iz Babine Grede pokraj Županje koji je još 1945. osnovao križarsku skupinu u Slavoniji te uglavnom djelovao u kotarima Slavonski Brod i Vinkovci. Mlinarevićeva skupina je navodno u suradnji s nekom drugom križarskom skupinom provaljivala u zadruge nakon čega je ubijen u sukobu s vojskom.⁸⁹⁷ O njegovoj eventualnoj povezanosti s Meterovom skupinom zasad nisu pronađeni podaci pa ostaje nepoznato s kime je Mlinarević surađivao i u kojim je selima točno djelovao. Kao zasebna imotska križarska grupa se u literaturi navodi i skupina spomenutog Dinka Pavlinovića. Radelić navodi da je bila riječ o četveročlanoj skupini koja je osnovana krajem 1946., a djelovala je do 21. svibnja 1948. kada je Pavlinović ubijen na Biokovu.⁸⁹⁸ Ipak, kako je ranije navedeno, Pavlinović je ustvari djelovao u sastavu Meterove skupine sve do prebacivanja te skupine u Bosnu i Hercegovinu. Nakon Meterovog zarobljavanja nastavio se kretati na imotskom terenu o čemu je zabilježeno nekoliko svjedočanstava.⁸⁹⁹ Mjesto njegove pogibije je obilježeno spomen pločom koja je otkrivena 2017. godine.⁹⁰⁰

U narednom djelu ovog poglavlja će biti predstavljen kratki osvrt na ključna zbivanja na hercegovačkom terenu u vrijeme kada se Meterova skupina odlučila spojiti s Kapuličinom grupom, a koji su značajni radi razumijevanja treće faze protukomunističkog djelovanja na smjeru Imotski – Posušje.

⁸⁹⁷ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 481.

⁸⁹⁸ Isto.

⁸⁹⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mate Bakote, Zapisnik sa saslušanja, 25.11.1947. (na drugom mjestu u istom dokumentu navedeno 25.12.1947.). HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Silvestra Bakote, Zapisnik sa saslušanja, 26.5.1948.

⁹⁰⁰ Biokovo krije tajne – što se dogodilo na ovoj planini prije točno 69 godina? Narod.hr, 23.7.2017., <https://narod.hr/hrvatska/biokovo-krije-tajne-sto-se-dogodilo-ovoj-planini-tocno-69-godina>, posjećeno 2.2.2024.

4.10. Osnivanje drugog križarskog zdruha u Hercegovini (1947.)

U trenucima dok se Meterova skupina prebacivala na hercegovački teren, upravo je ondje uslijedila reorganizacija drugog križarskog zdruha o kojemu, kako se naslućuje iz sačuvanih izvora, imotski, posuški i duvanjski križari nisu imali saznanja. Kako će biti objašnjeno u ovom dijelu poglavlja, drugi zdrug nije uspio opstati zahvaljujući akcijama jugoslavenskih represivnih organa. O razmjerima represije svjedoče dostupni podaci o ubijenim i zarobljenim gerilcima u tom razdoblju. Naime, na zasjedanju Narodne skupštine Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ) 28. ožujka 1947. Aleksandar Ranković izvijestio je da se u razdoblju od 1. ožujka 1946. do 1. ožujka 1947. predalo 1 179 gerilaca, a ubijeno ih je ili zarobljeno 3 467.⁹⁰¹ Na prostoru FNRJ se 1. ožujka 1947. nalazilo još 1 758 gerilaca, od kojih 643 u BiH i 337 u Hrvatskoj, ali će do kraja 1948. taj broj znatno opasti.⁹⁰² No, Radelić ističe da je broj gerilaca na području BiH ostao uglavnom nepromijenjen tijekom 1947., a među 1 320 tadašnjih gerilaca bilo je i oko 500 ustaša.⁹⁰³ Sudeći prema izvješću radne grupe koju je u veljači 1948. Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije (CK SKJ) poslao u Hercegovinu, ondje su u tom trenutku još uvijek postojali „ostaci bandi“, a do druge polovine 1947. ih je bilo jako mnogo, uključujući 50 do 60 ljudi u širokobriješkom kotaru.⁹⁰⁴ Iz dokumenata UDB-e za Narodne Republike Bosne i Hercegovine (NR BiH) doznaje se i to da je u razdoblju od 1945. do 1. svibnja 1959. na tom prostoru ubijeno 5 098 gerilaca među kojima i 1 914 ustaša, a osuđeno je 2 452 gerilaca, od kojih 1 228 ustaša te 12 861 pomagač, odnosno jatak.⁹⁰⁵

Kako je istaknuto u prethodnom odlomku, tijekom 1947. veći broj križara se još uvijek zadržavao na širokobriješkom terenu. O događajima koji su uslijedili nakon likvidacije skupine Mariofila Mandića na brdu Mosor u rujnu 1946. najviše je podataka sačuvano u dostupnim izjavama nekolicine uhićenih širokobrijeških križara iz kojih se doznaje da su razdoblje od jeseni 1946. do početka 1947. uglavnom proveli pokušavajući se opskrbiti zimmicom, pripremanjem skrovišta u kojima će prezimiti i općenito preživljavanjem. Riječ je uglavnom o osobama koje su se predale ili su zarobljene krajem 1947. ili početkom 1948. uz iznimku Ivana Lasića koji je uhvaćen 27. siječnja 1947. godine. Upravo je on prema navodima povjesničara Hrvoja Mandića bio ključan za likvidaciju zapovjednika zdruha Bože Mandića 29. siječnja 1947. na Čvrnsnici.⁹⁰⁶ Lasić je po zarobljavanju ne samo izdao Mandićevu lokaciju, nego je na

⁹⁰¹ I. LUČIĆ, *Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini*, 635.

⁹⁰² Isto.

⁹⁰³ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 495.

⁹⁰⁴ I. LUČIĆ, *Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini*, 664.

⁹⁰⁵ Isto, 636.

⁹⁰⁶ H. MANDIĆ, *Kaznene ekspedicije komunističkih vlasti protiv širokobriješke protukomunističke gerile 1945. – 1948. godine*, 130.

Okružnom sudu u Mostaru 1948. u predmetu protiv Vinka Pavkovića i drugih istaknuo kako je uz pripadnike UDB-e osobno sudjelovao u Mandićevoj likvidaciji. Osim toga je UDB-i otkrio sve križarske baze i veze između križara što je, kako Hrvoje Mandić ističe, komunističkim vlastima omogućilo potpuno slamanje širokobriješkog protukomunističkog vojnog otpora.⁹⁰⁷

Preživjeli su širokobriješki križari, odvojeni u više manjih grupa, razdoblje između listopada 1946. i veljače 1947. proveli u pripremljenim skrovištima za zimovanje. U dostupnim je izjavama sačuvano i više podataka o zimovanju skupine Stipe Brekala zvanog Nević i njezinom spajanju s bjeguncima koji su se krili pojedinačno ili u manjim grupama. Navedena skupina je negdje u studenom 1946. potražila zaklon u Vran planini gdje su naišli na Ivana Pavkovića i još nekoliko bjegunaca koji su se krili od 1945. godine. Ovi bjegunci su ondje zatekli i križara Miju Krešu zahvaljujući kojemu su doznali lokacije Sičajnih skrovišta i zaliha hrane što im je omogućilo preživljavanje. Nević se kod Kreše zanimao gdje bi se njegova skupina mogla opskrbiti hranom i skloniti preko zime. Od Nevića su doznali da se u Hercegovini „vode velike akcije protiv bande, pale kuće i ubija stanovništvo“, te da je njegova skupina posljednje vrijeme provela na hercegovačkom i imotskom području.⁹⁰⁸ Riječ je dakle o jeseni, odnosno vjerojatno listopadu 1946. tijekom kojega je na prostoru Imotske krajine najaktivnija bila Meterova skupina, ali u sačuvanim izjavama imotskih križara i njihovih jataka s tog područja zasad nisu pronađeni detalji koji bi upućivali na kontakt s Nevićevom grupom. No, kako je prikazano u prethodnim dijelovima ovog poglavlja te ukoliko je datiranje kretanja Nevićeve skupine na imotskom prostoru točno, tada je riječ o tjednima tijekom kojih su pripadnici Meterove skupine uglavnom boravili na prostoru Zagvozda, Župe i Biokova, odnosno na istočnoj strani imotskog kotara. Ukoliko se Nevićeva skupina zadržavala po imotskim selima uz samu hercegovačku granicu, razumljivo je zbog čega se nije susrela s Meterovom skupinom. Postavlja se i pitanje je li Nević na imotskom terenu uopće imao jatake preko kojih se mogao povezati s imotskim križarima te jesu li mještani sela Imotske krajine bili voljni uspostaviti vezu ukoliko im se uopće obratio. U svakom slučaju, za pretpostaviti je da je Nević uspostavio kontakt ili barem doznao o postojanju Meterove skupine, o tome bi najvjerojatnije bio obavijestio širokobriješke križare o čemu ipak nema naznaka u dostupnim zapisnicima sa saslušanja uhićenih križara.

Približavanjem proljeća započinje intenzivnije kretanje preživjelih hercegovačkih križara, vjerojatno iz sigurnosnih razloga s ciljem izbjegavanja vojnih akcija jugoslavenskih

⁹⁰⁷ Isto.

⁹⁰⁸ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.3., Izjava Ivana Pavkovića, 13.3.1948.

represivnih organa te uspostavljanja kontakta između pojedinih grupa s namjerom stvaranja mreže križarskih organizacija u selima, ali i ponovne uspostave hercegovačkog križarskog zdruha koji je doista obnovljen u ljeto iste godine. Čini se da je ovo okupljanje preživjelih križara i drugih bjegunaca u veljači 1947. bilo povezano s namjerama Benka Penavića koji je nakon ubojstva Bože Mandića krajem siječnja 1947. preuzeo zapovijedanje križarskih skupinama na hercegovačkom području.

Prema iskazu križara Ivana Pavkovića, isti je na sastanku s Penavićem negdje u lipnju 1947. doznao da je Penavić u tom trenutku nastojao okupiti rascjepkane križarske skupine i staviti ih pod svoje zapovjedništvo, a okupljenima je kazao da održava veze s inozemstvom te da je ovlašten svakom križaru dati položaj i čin. Iako tom prilikom prema Pavkovićevom sjećanju nisu dodjeljivani nikakvi činovi, Penavić je istaknuo da je Bariša Skoko zamjenik zapovjednika zdruha i zapovjednik jedne bojne. Zapovijedanje drugim bojnama su preuzeli Škrobo i Nević. S obzirom na odsustvo pojedinih križara, izvršen je tek djelomični raspored po bojnama. Penavić je spomenuo da su zimu 1946./1947. križari proveli rascjepkani, no da naredne zime tako neće biti. Sljedeći sastanak koji se trebao održati nakon 10 do 15 dana je zakazan na Čvršnjici⁹⁰⁹, odnosno vjerojatno u drugoj polovici lipnja, kako se da naslutiti iz izjave križara Ilije Ljubića. O Penavićevoj namjeri o čvršćem povezivanju preostalih križarskih grupa svjedoči i Ljubićeva napomena da je na sastanku krajem lipnja 1947. Penavić predložio „da se od tada grupe ne kreću po terenu nepozvane, nego da se među njima održava češći kontakt i da se uvijek zna gdje će se nalaziti koja grupa, a u vezi sa tim dalje je predložio da se radi upoznavanja terena ljudstvo iz grupa izmiješa, kako bi se moglo kada postane opasno na jednom prostoru, prebaciti na drugi“. Ovo je naročito bilo važno jer pripadnici Nevićeve skupine nisu poznavali teren Penavićeve skupine kao ni kontakte na tom prostoru i obratno.⁹¹⁰ Ovim događajima je započelo osnivanje drugog zdruha do čega će de facto doći nekoliko tjedana kasnije.

U međuvremenu su križari nastojali uspostaviti kontakt s ostalim grupama koje su se kretale na hercegovačkom terenu, a koje nisu bile nazočne prvom sastanku u lipnju iste godine.⁹¹¹ Nakon što se uspjela okupiti većina preživjelih križara, održan je i drugi sastanak u Čvršnjici na kojemu je zdruh službeno osnovan. Prije početka sastanka Penavić je održao govor u kojemu je iznio potrebu formiranja zdruha kao vojne postrojbe koja je trebala djelovati organizirano

⁹⁰⁹ Isto.

⁹¹⁰ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.7., Zapisnik sa saslušanja Ilije Ljubića, 29.3.1948.

⁹¹¹ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.3., Izjava Ivana Pavkovića, 13.3.1948.

„jer da njegova veza preko Mostara, Zagreba i Sarajeva sa inostranstvom govori o skoroj propasti postojećeg stanja u FNRJ i brzom dolasku Engleza i Amerikanaca“⁹¹², čime ovaj govor veoma podsjeća na govor Bože Mandića koji je održan prilikom uspostave zdruge u ljeto 1946. godine. Nadalje je Penavić predložio da narednu zimu križari zajednički zimuju organizirani u skupine od dvije bojne.⁹¹³ O organizaciji zimovanja nešto je više detalja sačuvano u izjavi Vinka Pavkovića koji je naveo da se s idejom o zajedničkom zimovanju nije složio Nević kojemu je Škrobo odgovorio da „on svaku Benkinu riječ brani sa oružjem“. U razgovoru s Mijom Krešom, Vinko Pavković je doznao da su križarski zapovjednici na čelu s Penavićem zaključili da bi mogla biti proglašena nova amnestija zbog čega bi se veći broj križara predao što bi njima onemogućilo opstanak. Narednog dana je zaključeno da se ipak zimuje u dvije ili tri grupe. Prvu bi predvodili Penavić i Jozo Slišković „Crni“, drugom grupom bi zapovijedali Vinko Škrobo i Bariša Skoko, a u trećoj bi grupi, ukoliko bi bila oformljena, bili Jozo Brekalo Dusparušić i Jozo Vidović Busovača. Prema Pavkovićevim navodima, pojedini križari nisu bili u najboljim odnosima sa Škrobom i Nevićem zbog čega je odlučeno da će moći prelaziti u druge grupe ukoliko ne budu zadovoljni rasporedom.⁹¹⁴ Ljubić se, pak, prisjećao da je rasprava o zapovjednicima bojna i satnija te dodjeli činova trajala dugo, a kako nije postignuta suglasnost, osnovana je komisija u kojoj su bili Bariša Skoko, Božo Ćavar, Mirko Šaravanja, Jago Pavković, Ivan Pavković i Stipe Brekalo Nević. Komisija je dala svoje prijedloge nakon čega je Penavić izvršio raspored ljudstva po bojnama te odredio rukovodstvo zdruge, bojna i satnija.⁹¹⁵ Istom je prilikom mlađim križarima odlučio dodijeliti činove, a starijima, među kojima je bio i Ivan Pavković, kazao je da trebaju zauzeti položaje u civilnim vlastima. Nakon toga je Penavić izvršio raspored po grupama i križari su se razišli.⁹¹⁶ I Slavko Naletilić također spominje dvodnevni križarski sastanak, doduše s napomenom da se nisu pojavili jedino Petar Ljubić Čutić i Stanko Zeljko te u svojoj izjavi potvrđuje teme o kojima se razgovaralo.⁹¹⁷

Zdrug kojim je zapovijedao Penavić uz Barišu Skoku kao zamjenika je bio podijeljen na bojne i satnije. Bojnama su zapovijedali Vinko Škrobo, Jozo Vidović Busovača, Stipe

⁹¹² HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.7., Zapisnik sa saslušanja Ilije Ljubića, 29.3.1948.

⁹¹³ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.3., Izjava Ivana Pavkovića, 13.3.1948.

⁹¹⁴ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.5., Zapisnik sa saslušanja Vinka Pavkovića, 6.4.1948.

⁹¹⁵ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.7., Zapisnik sa saslušanja Ilije Ljubića, 29.3.1948.

⁹¹⁶ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.3., Izjava Ivana Pavkovića, 13.3.1948.

⁹¹⁷ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.4., Izjava Slavka Naletilića, 24.3.1948.

Brekalo Nević te Ilija Ljubić⁹¹⁸ ili Jago Pavković⁹¹⁹, a satnijama Jozo Brekalo Dusparušić, Karlo Karačić, Stanko Zeljko, Jago Pavković i Mijo Krešo.⁹²⁰ No, u Ljubićevoj je izjavi zabilježen precizniji popis zapovjednog kadra pa je tako navedeno da su zapovjednici satnija u I. bojni bili su Stipe Karačić i Stanko Slišković, u II. bojni Ilija Ljubić i Karlo Karačić, u III. bojni Vinko Pavković i Mile Bošnjak te u IV. bojni Jozo Brekalo Dusparušić i Stanko Zeljko, iako Ljubić nije bio potpuno siguran u Zeljkovu dužnost u zdruhu. Karlo Karačić je bio zapovjednik stožerne satnije, ali je određeno da njegova satnija bude sastavni dio druge bojne.⁹²¹ S obzirom da nitko nije dodijeljen bojni Joze Vidovića Busovače, on se privremeno kretao sa Vinkom Škrobom.⁹²² Određeno je da u slučaju Penavićeve pogibije zapovjednu dužnost preuzme Vinko Škrobo.⁹²³ Penavić je naredio zapovjednicima grupa da se pobrinu za zimnicu i smještaj.⁹²⁴ Unatoč korištenju naziva „bojna“ i „satnija“, riječ je ustvari bila o veoma malim skupinama pa su tako pojedine satnije bile tek tročlane grupe. Štoviše, Ljubićeva „bojna“ je bila četveročlana grupa bez satnija. Nakon razgovora o ustroju zdruha netom pridošli križari, među kojima je bio i Slavko Naletilić, položili su prisegu kojom su se Benku Penaviću zakleli na vjernost. Po završetku sastanka križarske grupe su se razišle ponajprije s ciljem da pripreme zimnicu.

U drugoj polovici 1947. na preživjele širokobriješke križare su izvršene vojne akcije prilikom kojih je poginulo nekoliko pripadnika što je dovelo do daljnjeg osipanja pojedinih grupa u sastavu zdruha. Dana 19. prosinca 1947. je stradao i Penavić koji si je oduzeo život u Bogodolu gdje su ga opkolili pripadnici UDB-e, KNOJ-a i JA. Tijelo mu je bilo izloženo u središtu Širokog Brijega.⁹²⁵ Na sličan će način pripadnici UDB-e postupiti i 1948. kada su na mostu preko Lištice izložili tijelo križara Vinka Škrobe koji je ubijen kod Ugrovače, na prostoru Visoke Glavice.⁹²⁶ Škrobo je bio teško ranjen 1947., no uspio je umaknuti i preživjeti zahvaljujući skrbi Anice Čavar zvane Djevojka koju je UDB-a ubila 27. prosinca 1947.

⁹¹⁸ Isto.

⁹¹⁹ Stanko Čavar navodi Jago Pavkovića kao zapovjednika jedne bojne umjesto Ilije Ljubića. HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.6., Zapisnik sa saslušanja Stanka Čavara, 9.4.1948. Isto potvrđuje i Ilija Ljubić u svojoj izjavi od 29.3.1948. HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.7., Zapisnik sa saslušanja Ilije Ljubića, 29.3.1948.

⁹²⁰ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.4., Izjava Slavka Naletilića, 24.3.1948.

⁹²¹ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.7., Zapisnik sa saslušanja Ilije Ljubića, 29.3.1948.

⁹²² HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.4., Izjava Slavka Naletilića, 24.3.1948.

⁹²³ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.7., Zapisnik sa saslušanja Ilije Ljubića, 29.3.1948.

⁹²⁴ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.6., Zapisnik sa saslušanja Stanka Čavara, 9.4.1948.

⁹²⁵ I. LUČIĆ, *Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini*, 651.

⁹²⁶ H. MANDIĆ, *Kaznene ekspedicije komunističkih vlasti protiv širokobriješke protukomunističke gerile 1945. – 1948. godine*, 131.

godine.⁹²⁷ Ista sudbina je još 23. prosinca 1947. zadesila i Mandu Vrljić koja je s Jurom i Franom Vrljićem zbog skrivanja ranjenog Benka Penavića likvidirana ispred crkve u Gorancima.⁹²⁸

Uhićeni križari Vinko Pavković, Božo Karačić, Stanko Čavar, Milan Bošnjak, Ivan Pavković i Slavko Naletilić su presudom Okružnog suda u Mostaru broj K: 332/48 od 24. svibnja 1948. osuđeni na smrt i strijeljani od strane pripadnika Narodne milicije dana 4. kolovoza 1948. kod Južnog logora, iza vojničkog groblja u Mostaru.⁹²⁹ Ilija Ljubić, Tomislav Mandić, Slavko Pavković i drugi su osuđeni na dvadeset godina robije, dok je Ivan Lasić osuđen na deset godina zatvora koje je odslužio u Zenici.⁹³⁰ Represija UDB-e će rezultirati i uhićenjem mostarsko-duvanjskog biskupa Petra Čule koji je u ljeto 1948. zajedno sa skupinom svećenika iz njegove biskupije optužen za povezanost s „rukovodiocima naoružane ustaško-križarske odmetničke bande“ s hercegovačkih prostora, uključujući Božu Mandića, Niku Vladića, Marka Lončara, Benka Penavića, Vinka Škrobu, Mariofila Mandića, Stjepanom Sičajom – Geganom i drugima. Biskup Čule je u montiranom sudskom procesu osuđen na 11 godina i šest mjeseci zatvora, od čega je izdržao 7 i pol godina.⁹³¹

Važno je istaknuti da u ovom kontekstu okupljanja i reorganiziranja križarskih skupina i njihovih skrovišta o kojemu je bilo riječi u ovom dijelu poglavlja zasigurno treba gledati i podatak iz izjave Stanka Čavara da je s prostora Boričevca nekoliko križara otišlo na teren Rame s namjerom, kako im je Penavić kazao, „da ga se upozna“.⁹³² Naime, u skladu s Mandićevim dogovorom s Vrbanom, prema kazivanju križara Ilije Ljubića, Penavić je pripremio uputstva za stvaranje organizacije, te popisa ljudi sposobnih za vojsku kao i popisa oružja na terenu. Upute je umnožio i dijelio po selima u kojima je pojedinim ljudima objašnjavao na koji način će se stvarati spomenuta organizacija. Po selima je trebalo organizirati ljude sposobne za vojsku koji bi samostalno odabrali časnički i dočasnički kadar te ih naoružati s namjerom da u trenutku kada izbije rat budu spremni stupiti u borbu i preuzeti vlast. Navedena uputstva su podijeljena u Buhovu, Crnču, Dobrkovićima, Mokrom, Prohovu i Turčinovićima. Navodno je iste organizacije na terenu Brotnja trebala organizirati križarska grupa Vinka

⁹²⁷ Isto.

⁹²⁸ I. LUČIĆ, Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini, 660. O ovim događajima pripovijeda i Anita Martinac koja u romanu „Medaljon“ opisuje i Penavićevo samoubojstvo. A MARTINAC, *Medaljon*, 100 – 112, 117 – 125, 127 – 131.

⁹²⁹ *Zapisnik o izvršenju smrtno kazne strijeljanjem nad osuđenima*, Mostar, 4.8.1948. Iz privatne arhive Anite Martinac.

⁹³⁰ H. MANDIĆ, Kaznene ekspedicije komunističkih vlasti protiv širokobriješke protukomunističke gerile 1945. – 1948. godine, 131.

⁹³¹ I. LUČIĆ, Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini, 657.

⁹³² HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.6., Zapisnik sa saslušanja Stanka Čavara, 9.4.1948.

Škrobe. Prema Ljubićevim saznanjima, s radom su započeli u Uzarićima i Ograđeniku, ali ih je vojska omela na prostoru Brotnja gdje su trebali surađivati s Buntićeovom grupom.⁹³³

U rujnu 1947. jedna grupa križara je pet dana provela u Crnim Lokvima gdje je Jozo Brekalo zvani Dusparušić od neke Kate dobio pismo iz Posušja s porukom da dođe po strojnicu i streljivo.⁹³⁴ Kako je prethodno istaknuto, već u tim trenucima, drugi hercegovački križarski zdruk se počeo raslojavati uslijed pogibije pojedinih križara te predaje drugih. Unatoč tome, podatak o pismu iz Posušja koje je predano Brekalu izaziva pozornost jer je upravo u tim trenucima ondje djelovala križarska organizacija koja je održavala kontakte s imotskim jatacima, a o kojoj će više riječi biti u petom poglavlju i koja ustvari predstavlja treću fazu u djelovanju oružanog protukomunističkog otpora na smjeru Imotski – Posušje.

4.11. Djelovanje imotskog križara Nedjeljka Mate Piplice u križarskoj skupini Mirka Kapulice u Hercegovini i na Kamešnici (1947.-1949.)

Nedugo nakon odvajanja od četvorice križara koji su se vratili u Dalmaciju, Piplica je ostao s Kapulicom i hercegovačkim križarima s kojima će se naredne dvije godine uglavnom zadržavati na Ljubuši, Raduši i Vranu, odnosno na širem prostoru Tomislavgrada i Rame, no također su djelovali i na područjima kotareva Livno i Sinj.⁹³⁵ Kapulićinoj skupini se na svega nekoliko dana priključio i Ante Mudić iz kotara Kupres koji je pobjegao „jer je naslutio da će ga Kapulica Mirko ubiti, jer u njega sumnja, da bi ga mogao izdati“. Skupina se nastavila prebacivati s terena na teren pa je jedno vrijeme tijekom srpnja 1947. provela na planini Raduši, an samoj granici između Hercegovine i Bosne, gdje su Piplica, Tadija Kapulica, Čamber i Škaro sašili križarsku zastavu. U Raduši su ostali sve do kraja srpnja 1947. uglavnom odmarajući i razgovarajući „kako naši u svim pravcima napreduju, kako prave akcije, kako svaki dan jako rastu naše snage, kako su naši zauzeli Glamoč i druge varoši, kako je dobra situacija da svakog dana može doći do preokreta itd.“. Stoga su odlučili poduzeti jedne akciju „da se i za nas čuje i da mi doprinesemo svoj dio tim uspjesima“. Toga je dočekan putnički autobus na liniji Split – Livno – Bugojno koji je napadnut i opljačkan kod Malovana.

⁹³³ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.7., Zapisnik sa saslušanja Ilije Ljubića, 26.3.1948.

⁹³⁴ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.4., Izjava Slavka Naletilića, 24.3.1948.

⁹³⁵ HR-HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17, Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 912 – 932. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1182 – 1202.

Sredinom kolovoza su krenuli prema Vranu i putem na lokaciji „Prodojnica“ stali odmoriti prilikom čega su ubijeni Koštro i Škaro. O tim trenucima Piplica svjedoči ovako:⁹³⁶

Nekoliko dana kasnije pošli smo za Vran planinu i na putu, na mjestu Prodojnici, stali smo da se odmorimo. Tu je Kapulica Mirko pošao po vodu, šta inače nije bio njegov običaj i sa sobom je poveo Škaru i Koštru. Odmah kako su oni pošli od nas, nisu učinili ni 100 metara čuli smo pucnjavu. Tu je bila gusta šuma i nismo mogli ništa vidjeti, te smo uhvatili zaklone i čekali. Nakon te pucnjave povratio se k nama Mirko Kapulica i sav zbunjen govorio da su napadnuti od vojske. Međutim, na njegovu držanju se dalo zaključiti, da ih nije napala vojska, nego da je on ubio Škaru i Koštru. Sigurno ih je on ubio radi onih pljačkanih novaca, koje su u zajednici nekoliko dana ranije pljačkali. Tu se Kapulica odijelio od nas i sastao se sa nama sutradan u Vranu, a Škaru i Koštru nisam više nikada vidio. Među nama se počelo diskutovati o tome kako je onu dvojicu Mirko ubio, pa je kod nekih nastao strah da i njih ne pobije. Ovo se desilo 16.VIII.mj. Nakon toga smo se zadržali nekoliko dana u Vranu, a za tim krenuli za Kamešnicu svih nas sedam.

O istom događaju posvjedočio je i Mirkov brat Tadija u izjavi danoj 12. rujna 1950. godine:⁹³⁷

Tada smo došli do nadogled Vran planine u jednu šumu i tu smo se zadržali da nabavimo vode. Na vodu su otišli Mirko, Škare i Koštro, a mi smo ostali od njih daleko oko 200 metara. Nakon nekoliko vremena čulo se je puškaranje, mi smo na mjestu uzeli zaklone misleći da je vojska napala i to puškaranje je trajalo do pred noć. Tada je Mirko naišao ispod nas i odmah produžio dalje i rekao nam da je vojska napala, te da nema one dvojice i pitao je za njih. On je odvojeno od nas produžio dalje za Vran i tamo smo se sutradan sastali i pitao nas je, jesmo li mi svi živi. Rekao nam je tada, da se za Škaru i Koštru ne zna ništa, jer kada su došli na vodu, da ih je vojska napala i njih da je nestalo, gdje i kako da ne zna. Zato smo ih mi u Vrani čekali dva dana.

Odmah drugi dan poslije njihovog nestanka krenuli smo nas sedam u pravcu Kamešnice, preko Grabovice, gdje smo kod koliba nekog Plisma jeli i pili vode. U Grabovici je održan sastanak na kome je izgledalo, da su Budimir Božo, Čamber

⁹³⁶ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 6.11.1951. – 4.12.1951.

⁹³⁷ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Tadije Kapulice, 12.9.1950.

Ante i Križić Ilija posumnjali u smrt Škare i Koštre i tada su se rastali od nas, a i Piplicu su zvali sobom, no on je pitao Mirka da li može ostati s njima, što mu je on odobrio. Tu na sastanku su zaključili da se ubuduće mogu sastati kod kuće nekog Babe u Zavelimu kad prođe zima. Mi četvorica smo odatle otišli u Kamešnicu preko Buškog blata i u polju smo natrgali kukuruza, kojeg smo pekli i jeli u Kamešnici na mjesto zvanom Ćore, gdje smo se i nastanili. To je bilo augusta 1947. godine....

Tadijine navode je potvrdio i Piplica rekavši:⁹³⁸

Na putu za Kamešnicu, pokraj sela Grabovice kod Plisma koliba smo odmorili, održali sastanak. Na tom sastanku su Budimir Božo, Križić Ilija i Ćamber Ante govorili Mirku da oni sumnjaju da je vojska ubila Škaru i Koštru, nego da ih je pobio on radi novaca i drugih stvari. Mirko se tada nije znao pravdati, nego se tada odlučilo da se razdijelimo. Ćamber, Budimir i Križić su pošli na jednu stranu. Sobom su zvali i mene, ali ja nisam htio sa njima poći, nego sam molio Mirka da li mogu biti sa njime u grupi. On mi je tada rekao: „Ti ćeš popo sa mnom“. Tako smo se tu rastali. Odijelili su se od nas navedena trojica. Ja, Kapulica Mirko, Kapulica Tadija i Boras pošli smo za Kamešnicu. Za ovu trojicu sam kasnije čuo da su poginuli.

Na temelju ovih izjava za pretpostaviti je da je Kapulica doista ubio Škaru i Koštru, a to je potvrdio i sam Kapulica. Naime, u izjavi koju je dao javnom tužilaštvu u Mostaru Kapulica je naveo da je 16. kolovoza 1947. u mjestu Vaboč pod Vran planinom osobno ubio svoje suborce Dragu Koštru i Miju Škaru jer se bojao da će oni ubiti njega. Ubojstvo je pripisao Jugoslavenskoj armiji, ali su ga uskoro Koštrini ljudi napustili.⁹³⁹ Ovaj je događaj doveo do daljnjeg raslojavanja njegove skupine u trenucima dok se u Dalmaciji isto događalo s preživjelim križarima iz skupine Ante Metera koji je upravo tih dana zarobljen. U međuvremenu je upravo tijekom ljeta 1947. na širokobriješkom terenu obnovljen hercegovački križarski zdruk, no izvrnut napadima vojske i pogibijama križara od rujna 1947. dolazi i do njegovog slabljenja i konačnog sloma. Time će tijekom kasnog ljeta 1947. križarima u Dalmaciji i Hercegovini biti zadan težak udarac od kojega se oni više neće oporaviti pa preživjeli križari više neće uspjeti obnoviti raniju snagu svojih skupina.

⁹³⁸ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 6.11.1951. – 4.12.1951.

⁹³⁹ B. MATKOVIĆ, Poslijeratni komunistički otpor: Djelovanje „bande“ duvanjskog križara Mirka Kapulice na prostoru Cetinske krajine kroz arhiv Opunomoćstva UDB-e za kotar Sinj, 368.

U međuvremenu je upravo krajem kolovoza 1947. Kapuličina skupina otišla na područje Kamešnice. Opljačkali su jednog seljaka u Gornjim Voštanima, kotar Sinj, kojemu su uzeli četiri ovna, no „seljaka nismo tukli, nego smo pljačku izvršili potajno na ime kriminalaca, da se ne zna da smo mi u Kamešnici“.⁹⁴⁰ U prosincu iste godine četvorka je ušla u bunker u Kamešnici iz kojega nisu izlazili do kraja siječnja 1948. kada ih je napala vojska prilikom čega je poginuo Boras. Mirko Kapulica se privremeno odvojio od Piplice i brata Tadije koji su se nakon spomenute akcije vratili u bunker i ondje ostali do sredine ožujka 1948. kada im se pridružio Mirko Kapulica. U Kamešnici su ostali do kraja kolovoza kada su Mirko Kapulica i Piplica odlučili otići u Vran, a Tadija je zbog bolesti trebao otići prezimiti u rodnom selu. Piplica i Kapulica su stigli u Vran početkom rujna 1948. kada su se smjestili i počeli pripremati rezervnu hranu za zimu zbog čega su izvršili nekoliko pljački. Krajem listopada su ušli u bunker u kojemu su ostali do sredine ožujka 1949. kada su se uputili na Kamešnicu. Ondje su zatekli Tadiju koji im je ispričao da ga nitko nije htio primiti zbog čega se vratio u Kamešnicu gdje je proveo zimu. U bunkeru su ostali do svibnja održavajući tijekom tog razdoblja kontakte s jatacima koji su ih uzdržavali. U drugoj polovici srpnja 1949. su napustili Kamešnicu i pošli u Vran, a zatim se prebacili na Radušu. Na putu su opljačkali jednog seljaka u selu Pidriš, kotar Gornji Vakuf. Ovo je ujedno posljednja akcija koju je Piplica izvršio s braćom Kapulica nakon koje se razdvojio i vratio u Dalmaciju.⁹⁴¹

Tablica 4: Pregled akcija izvršenih od strane Kapuličine skupine u Bosni i Hercegovini te na terenu kotara Sinj 1947. – 1949. prema izjavi Nedjeljka Piplice⁹⁴²

	VRIJEME	LOKACIJA	POČINITELJI	CILJ (POJEDINAC/ INSTITUCIJA)	ODUZETE STVARI	NAPOMENA
40.	Druga polovica lipnja 1947. (?)	Zaseok Polja između planina	Piplica, M. Kapulica, Koštro, Čamber,	Staja nekog seljaka	10 kg masla, 20 kg sira, 20 kg brašna	-

⁹⁴⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 6.11.1951. – 4.12.1951.

⁹⁴¹ Isto.

⁹⁴² Isto.

		Vrana i Čvrsnice	Budimir, Boras, Križić			
41.	Druga polovica lipnja 1947. (?)	Planina Ljubuša	M. Kapulica, Škaro, Koštro, Boras, Budimir, Ćamber	Dva člana seljačke radne zadruga (SRZ) iz Sarajlija ubijena sjekirama	-	Škaro je imao popis svih članova SRZ iz navedenog sela pa je na popisu našao dvojicu koji su po križare bili „najopasniji“.
42.	Lipanj 1947.	-	-	Kuća bega Kopčića i još nekoliko seljaka	Oko 15 kg masla, 20 kg brašna, konac, roba i druge stvari	Od otete robe su Piplica, Tadija Kapulica, Ćamber i Škaro u planini Raduši sašili križarsku zastavu.
43.	Lipanj ili srpanj 1947.	-	M. Kapulica, Koštro, Boras, Budimir, Križić	-	7-8 ovnova, 20-30 kg brašna	-
44.	Srpanj 1947.	Šuma Zelivodić	Svih 9 križara	Neki seljak	Vojnička puška, 20 kg brašna	-
45.	Kraj srpnja 1947.	Malovan	M. Kapulica, Piplica, T. Kapulica, Boras, Škaro,	Dočekan autobus na liniji Split – Livno – Bugojno koji je	Kondukterska torba s novcem, 2 oficirske	-

			Ćamber, Koštro, Križić, Budimir	zapaljen. Putnici, među kojima je bilo i vojnika, su opljačkani, a dvojica oficira JA su odvedeni u šumu na ispitivanje gdje su ih križari svukli i zatim pustili	odore, 2 oficirske košulje, 2 para čizama, 2 ručna sata, kožna torba sa spisima, naliv pero, ženska kožna torba s termos bocom, 2 džepna sata	
46.	Kraj srpnja ili početak kolovoza 1947.	Podnožje planine Raduše	M. Kapulica, Koštro, Boras, Budimir	-	Oružani sukob s pripadnicima NM ili članovima KPJ	-
47.	Kolovoz 1947.	Cesta G. Vakuf – Prozor	M. Kapulica, Križić, Škaro, Koštro, Boras, Budimir	Skupina seljaka koji su se vraćali s pazara u Prozoru	60-80 tisuća dinara, džepni sat, cipele, čarape, jahačke hlače, jakna, druge stvari	Istog dana su križari u selu Pidrišu ukrali od seljaka sir, maslo, brašno i mlijeko.
48.	Kolovoz 1947.	Zahum	M. Kapulica, Piplica, Budimir, Škaro, Ćamber, Boras	-	Košnica s medom i pčelama	-

49.	Kraj kolovoza 1947.	Gornje Voštane, Sinj	M. Kapulica, T. Kapulica, Piplica, Boras	Seljak Babić	Četiri ovna	-
50.	Kraj kolovoza ili početak rujna 1947.	Gornje Voštane, Sinj	M. Kapulica, T. Kapulica, Piplica, Boras	-	2-3 košnice sa pčelama i medom	-
51.	Rujan 1947.	Kamešnica	M. Kapulica, T. Kapulica, Piplica, Boras		U više navrata pljačkan krumpir radi pripreme zimnice	Križari su srušili krov jedne pojate od kojega su napravili bunker za zimovanje u Kamešnici
52.	Listopad 1947.	Rudske staje, Sinj	M. Kapulica, T. Kapulica, Piplica, Boras	Dva seljaka	Dvije svinje i 5-6 kg soli	-
53.	Listopad 1947.	-	M. Kapulica	Član zadruge iz Vinice neki Jurčević	Engleska strojnica i meci	-
54.	Listopad 1947.	-	M. Kapulica i Boras	-	Dva para hlača, cipele, 4-5 tisuća dinara, druge stvari	-
55.	Listopad 1947.	Livno	M. Kapulica	Učiteljica u selu u okolini Livna	Ogledalo, 1-2 kg šećera, plahta i nešto knjiga	-

56.	Listopad 1947.	Bilo Polje	M. Kapulica, T. Kapulica, Piplica, Boras	Dva seljaka među kojima je bio i Frano Konto iz Livna	2 novčanika i 100 komada cigareta	-
57.	Kraj travnja 1948.	Gornje Voštane	M. Kapulica, T. Kapulica, Piplica	Seljak Babić	20-30 kg suhog mesa, slanine i pršuta	-
58.	Svibanj – kolovoz 1948.	-	-	Veći broj seljaka	Desetak ovnova i janjaca te nešto druge hrane	-
59.	Početak rujna 1948.	Između Vrana i Čvrsnice	M. Kapulica, Piplica	Dvije staje	30-35 kg sira i 15-20 brašna	-
60.	Rujan 1948.	Maglice – Rama	-	Dvije kuće	Kaput, košulja, dva para čarapa, platno, duhan, kava, šećer, jedan fes, konop, 20 kg brašna, 15 kg masla i nešto kruha	-
61.	Rujan 1948.	Maglice – Rama	-	Tri kuće	60-70 kg brašna, oko pola kg duhana i nešto kruha	-
62.	Rujan 1948.	Ljubuša	M. Kapulica, Piplica	staje	10-15 kg sira, nešto brašna	-

63.	Kraj listopada 1948.	Pidriš	-	Neki seljak	Hlače, kratki kaput, dva para cipela, jedan par opanaka, oko 2-3 kg kozjeg loja, jednu litru rakije i nešto kruha	-
64.	Početak studenog 1948.	Ramske staje (Ljubuša)	M. Kapulica i Piplica	-	15 kg masla, oko 25 kg brašna, nešto soli i kruha	Ovom prilikom su naišli na jednog podoficira JA kojemu su opljačkali vojničku bluzu, hlače i cipele.
65.	Studen 1948.	Razni dolovi	M. Kapulica i Piplica	-	200 do 300 kg krumpira za zimnicu	-
66.	Svibanj 1949.	Prisika	M. Kapulica i Piplica	Neki Brekalo	30-35 kg suhog mesa i nešto kruha	-
67.	Svibanj 1949.	Botičine staje	M. Kapulica i Piplica	Neki seljaci	30-40 kg brašna	-
68.	Svibanj 1949.	-	M. Kapulica i Piplica	Obitelj Botica	Par gumenih opanaka, 1 kg šećera, 2 kg masla, par opanaka, jedna košulja,	-

					2 remena, 1 kg duhana, 20 kg brašna, džepni nož i upaljač	
69.	Svibanj ili lipanj 1949.	Ruda, Sinj	M. Kapulica i Piplica	Neki Kamber	Papuče, 3-4 kg masla i druge stvari	Ostalim seljacima su naredili da prikupe brašno.
70.	Lipanj ili srpanj 1949.	Kamešnica	M. Kapulica, Piplica	Dvije staje	20-30 kg brašna, šatorsko krilo, 4-5 kg masla, par gumenih opanaka i nešto kruha	Od seljaka iz Rude su oduzimali sir.
71.	Druga polovica srpnja 1949.	Pidriš	M. Kapulica, Piplica	Neki seljak	15 kg masla, 10-15 kg sira, košulja, dva para čarapa, 3-4 litre mlijeka, kruh i nešto brašna	-

Odlaskom na teritorij Bosne i Hercegovine, Piplica je obnašao iste dužnosti kao i ranije na prostoru Imotske krajine sve do siječnja 1948. kada je poginuo Mate Boras, a Piplica je ostao sam s braćom Kapulica.⁹⁴³ Raslojavanje Kapuličine skupine posljedično je utjecalo na raspodjelu uloga s ciljem da skupina održi privid pred narodom kao još uvijek značajna snaga. Mirko Kapulica je zapovijedao skupinom, a Piplica je djelovao kao „glavar stožera“. U istom

⁹⁴³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 5.12.1951.

svojstvu su se potpisivali na akte i potvrde koje su u ime I. hrvatske divizije kralja Tomislava izdavali seljacima koji su im materijalno pomagali.⁹⁴⁴ Naime, upravo u ovom razdoblju dolazi do boljeg organiziranja Kapuličine križarske skupine kada je kod bunkera u Kamešnici iznad Brljuše u blizini Crnog Doca formalno osnovana „I. hrvatska divizija kralja Tomislava“ iako je ustvari bila riječ o tročlanoj skupini⁹⁴⁵ za koju je Piplica izradio oznake.⁹⁴⁶ Sastanku su nazočili Mirko Kapulica, njegov brat Tadija i Nedjeljko Piplica koji je predložio da izradi križarske pečate. Dogovorili su se da na pečatima bude zapisano „Hrvatska divizija kralja Tomislava“ i „Hrvatska udarna divizija kralja Tomislava – povjereništvo križarske organizacije za srez Duvno“. Čini se da je skupina nazvana u spomen na „Diviziju kralja Tomislava“ koja je trebala biti formirana u Sarajevu krajem Drugog svjetskog rata kao jedna od diverzantskih postrojbi koje su trebale djelovati u suradnji s Nijemcima. Njezinim zapovjednikom je, prema vlastitoj izjavi, trebao postati upravo Kapulica, a naziv postrojbe je osmislio u suradnji s Vjekoslavom Maksom Luburićem. Sektor djelovanja spomenute postrojbe su trebali biti kotarevi Livno i Duvno. No, do formiranja postrojbe ipak nije došlo pa se Kapulica s „izvjesnim“ brojem ustaša povukao na područje kotara Duvno.⁹⁴⁷

Pipličino političko djelovanje nakon dolaska na Kamešnicu je u tom razdoblju uglavnom bilo usmeno, a letke nisu uopće pisali. „Jedino što smo pisali nekoliko prijetećih pisama UDB-i, NM-i i N. Vlastima i što smo izdavali potvrde sa pečatima i potpisima, a što bi se moglo nazvati kao pismena propaganda“, navodi Piplica.⁹⁴⁸ Osim toga, prema Pipličinim navodima, do tog trenutka križari nisu uspjeli stvoriti nikakvu organizaciju. Tek su povratkom na Kamešnicu 1948. godine Piplica i Mirko Kapulica uspjeli stvoriti organizaciju u Gornjim Voštanima na kotaru Sinj o kojoj će više riječi biti u petom poglavlju. Tijekom narednog razdoblja tročlana skupina se skrivala u Kamešnici kao uglavnom stalnom utočištu odakle je s lakoćom mogla održavati vezu s Gornjim Voštanima bez izlaganja većoj opasnosti. Ovo je omogućila specifična lokacija spomenutog sela u podnožju planine, odnosno udaljenost od drugih naselja, a naročito najbliže stanice NM koja nalazila u Tijarici.⁹⁴⁹ Prema riječima Tadije

⁹⁴⁴ Isto.

⁹⁴⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 112, Izvadak iz zapisnika o saslušanju Mirka Kapulice (UDB-a Mostar), 13.9.1950.

⁹⁴⁶ I. LUČIĆ, *Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini*, 641. Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 485. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 112, Izvadak iz zapisnika o saslušanju Mirka Kapulice (UDB-a Mostar), 13.9.1950.

⁹⁴⁷ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 112, Izvadak iz zapisnika o saslušanju Mirka Kapulice (UDB-a Mostar), 13.9.1950.

⁹⁴⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 5.12.1951.

⁹⁴⁹ Isto.

Kapulice, njegov brat Mirko i Piplica su se posvetili širenju promidžbe nastojeći omasoviti uspostavljenu organizaciju zbog čega su postavljeni povjerenici, „tako da sam ja bio povjerenik za srez Duvno, i to za civilnu vlast, koju su oni zamišljali“. U tu svrhu su također prikupljali dobrovoljne priloge te nabavljali pisači i drugi potrebni materijal.⁹⁵⁰ Tijekom istog razdoblja je uspostavljena i organizacija u Bilom Polju na livanjskom terenu gdje je povjerenik bio Mirko Bekavac i u Prisoju na prostoru Tomislavgrada odakle su Kapulice bili rodom i gdje je dužnost povjerenika za čitavu općinu obnašao Boško Šola.⁹⁵¹ Tadija Kapulica je spominjao i Ivana Babića zvanog Kasap koji je bio „predviđen za Dalmaciju“ te Matu Ćosića kao povjerenika za selo Prisoje⁹⁵², dok je u izjavi Mirka Kapulice zabilježeno i ime Ivana Botice, povjerenika u Rudi.⁹⁵³

Tako smo Babić Ivanu zvani Kasap iz Gornjih Voštana srez Sinj, dali 10 potvrda za njega, 10 potvrda da daje Botica Ivanu iz Rude, da podjeli drugim ljudima. Babić Ivan mi je rekao da traži što više potvrda Voloder Ante zv. Tonći iz sela Gornjih Voštana, srez Sinj, te sam mu dao 30 komada ispisanih potvrda s tim, da on samo stavi ime i prezime. Kome su ovi davali ove potvrde, to ja ne znam, ali će znati lica koja su dijelila ove potvrde kao: Kasap, Botica i Voloder; za Šolu Božu, potvrdu za njega i još nekoliko dao je moj brat Tadija, kada je išao kod njega. Kome je Šole izdao te potvrde, to ne znam. Drugih povjerenika sem ove trojice nismo imali.⁹⁵⁴

Povjerenicima su izdavali potvrde o imenovanju s pečatom I. hrvatske divizije kralja Tomislava koje je, prema navodima Tadije Kapulice, izrađivao upravo Piplica. Riječ je ustvari bila o tri različita pečata s natpisima „Hrvatska križarska divizija kralja Tomislava“, „Prva udarna križarska divizija kralja Tomislava“ i „Povjerenstvo Hrvatske križarske organizacije“.⁹⁵⁵ Potvrde su bile sljedećeg sadržaja:⁹⁵⁶

⁹⁵⁰ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Tadije Kapulice, 12.9.1950.

⁹⁵¹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 5.12.1951.

⁹⁵² HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Tadije Kapulice, 12.9.1950.

⁹⁵³ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 112, Izvadak iz zapisnika o saslušanju Mirka Kapulice (UDB-a Mostar), 13.9.1950.

⁹⁵⁴ Isto.

⁹⁵⁵ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Tadije Kapulice, 12.9.1950.

⁹⁵⁶ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 5.12.1951.

I. HRVATSKA DIVIZIJA KRALJA TOMISLAVA

IMENOVANJE

N.N. se imenuje za povjerenika naše ustaško-križarske organizacije za selo N.N. Ovog našeg brata ne smije niko smetati, jer on nas pomaže. Ova potvrda važi, da se sa njome može legitimirati, da je pomagao ustaško-križarski pokret u težim danima.

Za vjeru i Krista u boj.

Komandant:

Glavar stožera:

Valja napomenuti da su kao redni broj navodili isključivo brojeve preko 500 ne bi li time ostavili dojam o već jakoj organizaciji.⁹⁵⁷ Iz istog razloga su svoja imena potpisivali nečitko, a katkad su izmišljali druga imena ne bi li time istaknuli brojčano stanje križarske skupine.⁹⁵⁸ Mirko Kapulica je u svojoj izjavi istaknuo da organizacija nije imala istinski organizacijski karakter, a cilj njezinog osnivanja bilo je učvršćivanje povjerenja jataka te bolje i učinkovitije pružanje pomoći. Organizacija je navodno stvorena upravo na Pipličinu inicijativu, a on i Tadija su mu dali podršku „jer je to u interesu našeg opstanka“.⁹⁵⁹ Prema Kapuličnim navodima, stvaranje organizacije nije bilo potaknuto drugim inozemnim ili domaćim inicijativama „jer mi kao odmetnici nismo imali veze bilo sa kim u kojim gradovima ili većim mjestima, već jedino sa seljacima gdje bi dolazili a koji su u zapisniku napred spomenuti“.⁹⁶⁰ Nejasno je kada je točno dogovoreno osnivanje „Prve hrvatske divizije Kralja Tomislava“ i je li ikakvih kontakata i s kime uopće moglo biti. Naime, upravo je tog ljeta u Slavoniji uhvaćena skupina Božidara Kavrana čime je propala akcija „Deseti travnja“, a UDB-a je postigla ogroman uspjeh i osujetila pokušaj hrvatske političke emigracije okupljene oko preživjelih vojnih i političkih dužnosnika NDH da locira i poveže križarske skupine koje su do tog trenutka već znatno bile oslabljene djelovanjem jugoslavenskih represivnih organa. Ovim je znatno sužen prostor djelovanja preživjelim križarskim grupama poput Kapuličine.

⁹⁵⁷ Isto.

⁹⁵⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 6.12.1951.

⁹⁵⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 112, Izvadak iz zapisnika o saslušanju Mirka Kapulice (UDB-a Mostar), 13.9.1950.

⁹⁶⁰ Isto.

Iako je Kapulica saslušavan u prostorijama istražnog zatvora UDB-e za Oblast Mostar, istražitelja je posebno zanimao broj izdanih križarskih potvrda na kotaru Sinj i imena onih kojima su potvrde izdavane zbog čega je Kapulica o tome ponovo upitan tijekom saslušanja u prosincu iste godine.⁹⁶¹ Tražena informacija je svakako bila značajna s obzirom na razdoblje koje je Kapuličina skupina provodila u Kamešnici i stoga ovisila o jatacima u Cetinskoj krajini. Kapulica je odgovorio da je šest potvrda dao Ivanu Babiću zvanom Kasap preko kojega je također poslao 30 potvrda Anti Voloderu te šest potvrda za Ivana Boticu. Osim toga, osobno je izdao potvrde Mati Babiću – Ledušiću, Luki Babiću – Ledušiću, Duji Babiću – Ledušiću, Pavlu Čaleti, Petru Čaleti, Marku Čaleti i Anti Babiću Markovom. Tri potvrde je također dao osobi nepoznatog imena čija se kuća nalazila između Gornjih Voštana i kuće Mate Babića – Ledušića. Nije se mogao sjetiti je li potvrdu dao Anti Akrapu.⁹⁶² Ovaj dio izjave iz prosinca 1950. ponešto se razlikuje od onoga iz izjave dane u rujnu iste godine kada je Kapulica naveo da je Ivanu Babiću, kao i Ivanu Botici, izdano 10 potvrda.⁹⁶³ U prosincu je izjava također proširena dodatnim imenima osoba kojima je Kapulica osobno izdao potvrdu pa je stoga potrebno upitati se pod kojima je uvjetima dana druga izjava, odnosno je li Kapulica bio izvrgnut dodatnim pritiscima i zlostavljanjima zbog čega je odao veći broj osoba. Osim toga, za razliku od saslušanja u rujnu, dodatne Kapuličine izjave o jatacima na sinjskom području su dane nakon uhićenja skupine njegovih suradnika na području Voštana o čemu će više riječi biti u petom poglavlju.

Kako je ranije rečeno, Piplica se 1949. odvojio od braće Kapulica. Dogodilo se to 11. kolovoza navedene godine „radi toga što mi je bilo dosadilo biti sa njima“. Kapulice su ostali u Raduši, a Piplica je otišao u Dalmaciju, odnosno u Biokovo.⁹⁶⁴ O toj posljednjoj fazi Pipličinog djelovanja više će riječi biti u posljednjem dijelu ovog poglavlja. Dok je Piplica boravio na imotskom terenu, u Voštanima je 3. rujna 1950. uhvaćen Mirko Kapulica, a okolnostima njegovog uhićenja će više riječi biti u petom poglavlju. Dana 30. prosinca 1950. Kapulica je pred Okružnim sudom u Mostaru osuđen na smrt vješanjem. Zajedno s njim su osuđeni i njegov brat Tadija Kapulica te njihovi pomagači: Bono Čeko, Ilija Đurić, Vinko Čurić, Nikola Braovac, Ivan Miloloža i Ante Voloder. Način izvršenja kazne nad Kapulicom je

⁹⁶¹ Više riječi o Kapuličnim jatacima će biti u petom poglavlju. Opširnije o ovoj temi vidi: B. MATKOVIĆ, Poslijeratni komunistički otpor: Djelovanje „bande“ duvanjskog križara Mirka Kapulice na prostoru Cetinske krajine kroz arhiv Opunomoćstva UDB-e za kotar Sinj, 355 – 403.

⁹⁶² HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 112, Izvadak iz zapisnika o saslušanju Mirka Kapulice (UDB-a Mostar), 14.12.1950.

⁹⁶³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 112, Izvadak iz zapisnika o saslušanju Mirka Kapulice (UDB-a Mostar), 13.9.1950.

⁹⁶⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 6.11.1951. – 4.12.1951.

preinačen i on je 18. travnja 1951. strijeljan u Mostaru nakon neuspješne molbe za pomilovanjem.⁹⁶⁵ Kazna je izvršena navedenog dana u 20 sati u mjestu Bišće pokraj Mostara, u nazočnosti povjerenika OUP Ljube Zurovca, zamjenika ravnatelja okružnog zatvora Milovana Bursaća, liječnika Ibri Dadića i zapisničara Muhameda Rudana.⁹⁶⁶ Kapuličin brat Tadija je osuđen na deset godina zatvora, no odslužio je kraću zatvorsku kaznu.⁹⁶⁷

4.12. Nedjeljko Mate Piplica – posljednji križar (1949.-1951.)

Odvojivši se od braće Kapulica, Piplica je, kako je već istaknuto, krenuo u Dalmaciju. Putem se opskrbljivao kod seljaka, uključujući i odbornika Iliju Đurića u Gornjem Brišniku (današnja općina Tomislavgrad) kod kojega je ostao nekoliko dana te zatim produžio u Lovreć gdje je Mari Čajkušić dao pismo za svog oca u Zmijavcima. Došavši u Biokovo uhvatio je vezu sa Šimunom Milićem iz Zagvozda preko kojega je stupio u vezu s ocem koji mu je poslao nešto hrane. Zatim je uspostavio kontakt s Petrom Buljubašićem, Grgom Buljubašićem, Ivanom Buljubašićem, Jurom Buljubašićem, Stipanom Pirićem i još nekim Buljubašićima koji su ga pomagali tijekom njegovog skrivanja u zaseoku Buljubašići od studenog 1949. do svibnja 1951. kada je ubio milicionera Matu Pružu. Nakon toga je povremeno odlazio kod Stipe Puljiza u Podosoje odnosno u zaseok Čajkušići u Lovreću, a povremeno i u Buljubašiće te se krio sve do uhićenja po pripadnicima UDB-e dana 23. rujna 1951. godine. Tijekom tog razdoblja Piplica nije vršio nikakve druge akcije niti je za tim imao potrebe. U svojoj izjavi izričito tvrdi da je iz jedne staje u Biokovu ukrao jedno šatorsko krilo te je zajedno s jatcima Buljubašićima u drugoj staji u Biokovu odnio nekoliko greda potrebnih jatcima.⁹⁶⁸ Osim toga je u izjavi od 26. listopada 1951. spomenuo da je u navedenom razdoblju, odnosno negdje u kolovozu 1951., u Osoju pucao iz pištolja na lovca Stipana Trutina.⁹⁶⁹

⁹⁶⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 72, Spis 48/51., Dopis Okružnog suda u Mostaru Okružnom sudu u Splitu, 17.3.1951.

⁹⁶⁶ I. LUČIĆ, *Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini*, 642.

⁹⁶⁷ Isto, 658.

⁹⁶⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 6.11.1951. – 4.12.1951.

⁹⁶⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 26.10.1951.

Tablica 5: Pregled Pipličinih akcija na terenu Zagvozda 1949. – 1951.⁹⁷⁰

72.	2.5.1951.	Zagvozd	Nedjeljko Piplica	Pripadnik NM Mate Pruže ubijen	-	Napad na Pružuje inicirao Pipličin jatak Petar Buljubašić – Baltić s namjerom da se Pruži oduzme pištolj. U napadu su sudjelovali Mate Buljubašić i Ivan Buljubašić.
73.	4.5.1951.	Zagvozd	Nedjeljko Piplica	-	-	Napisao prijetee pismo NM Zagvozd u kojemu križari preuzimaju odgovornost za Pružino ubojstvo. Piplica ga je pečatirao pečatom na

⁹⁷⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 6.11.1951. – 4.12.1951.

						kojemu je pisalo „Hrvatski ustaško-križarski stožer. Za vjeru i dom spremni“.
--	--	--	--	--	--	---

Odvajanjem od Kapulićine grupe u kolovozu 1949., Piplica je djelovao samostalno iako se pred svojim jatacima predstavljao kao zapovjednik ustaško-križarske organizacije, „kojemu je povjerena najodgovornija uloga u Dalmaciji“. Tvrdio je da ima čin potpukovnika, da održava vezu s najvažnijim političkim emigrantima, pa čak i samim Pavelićem te da djeluje sa zadatkom da stalno obilazi križarske vojne postrojbe. Ovime je širio promidžbu u korist „ustaško-križarskog pokreta“, odnosno protiv postojećeg državnog uređenja u Jugoslaviji, ali i pojačavao dojam na jatake koji su mu, uvjereni u spomenute tvrdnje, pristali pomagati.⁹⁷¹ Tako je, primjerice, pismo upućeno jatacima Ivanu i Stipi Buljubašiću Piplica prema vlastitom priznanju pisao kao da ga ustvari pišu križarski zapovjednici pa tako u istom dopisu ističe da su „na našem zboru kad primili zapovijed da se moraju nalaziti na terenu po 2 člana iz svakog stožera, radi vojne emisije koja će doći u nepoznatom vremenu, onda smo se dogovorili kod kojih ljudi bi ih smistili“. ⁹⁷² U pismu se dalje nastoji ostaviti dojam da Piplica djeluje u skladu s dogovorom s hrvatskom emigracijom i uz potporu Ante Pavelića osobno zbog čega navodi da: ⁹⁷³

uložite sve šta se može, da nam ga spasite i sačuvate od zime, ako ne bi nešto prije bilo kako smo dobili zapovijed od naše vlade. Jer naš brat Nedjeljko nije poznat samo nama braći u domovini, nego za njegovu patnju i rad za vjeru i Narod znadu i naš poglavnik i naša vlada u Italiji i Austriji. Od njemu su pisale i naše novine dok sam ja bijo u Italiji, kako je kao još djak pripatio i pretrpio za našu domovinu, i jopet mu ni to nije bilo dosta nego je uzeo pušku u ruke i bori se 4 godine u šumi.

⁹⁷¹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 6.12.1951.

⁹⁷² HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 7.12.1951.

⁹⁷³ Isto.

Pa njega je naš Poglavnik proglasio živim Hrvatskim mučenikom i revolucionerom. Baš naše vodstvo u domovini nama je reklo da ga čuvamo kao oči u glavi, jer on će biti u našoj Dalmaciji najglavniji čovik, jer je on u našoj vlasti u domovini osovina na kojoj se sva mašinerija okreće. Tito je dava 4 miliona dinara ko će ga ubiti.

Za to dragi moj Ivane i Stipe uložite sve sile da nam ga sačuvate živa i zdrava, a naš Poglavnik vama će za nj dati nagradu i on sam.

Sudeći prema zabilješki u dosjeu Jure Lovrinčevića iz Biokovskog Sela, čini se da je i UDB-a vjerovala da se na Biokovo vratila veća križarska skupina. Tako je u podacima o Lovrinčeviću navedeno da je „s naše strane vrbovan za razradu bande, koja se je nakon likvidacije grupe Dinka Pavlinovića povratila u Biokovu, a to je grupa Piplica, Kapulica i dr.“, no kako im u radu nije pomogao, Lovrinčević je isključen iz „mreže“.⁹⁷⁴ Ipak, kako je prethodno objašnjeno, Piplica se doista vratio sam, a Kapulica je nastavio boraviti u Kamešnici odakle je rukovodio svojom križarskom organizacijom u podkamešničkim selima i o kojoj će više riječi biti u petom poglavlju.

Kao što je istaknuto u prethodnoj tablici, preposljednja Pipličina akcija je bila napad na milicionera Matu Pružu 2. svibnja 1951. prilikom kojega je Pruže smrtno stradao. U napadu je bio ranjen Pipličin jatak Ivan Buljubašić o čemu je Piplica doznao tek 4. svibnja kada je došao do Buljubašićeve kuće. Tom mu je prilikom Ivan Buljubašić kazao da je došao ranije bili bi napisali pismo miliciji u Zagvozd u pokušaju da otklone sumnju s mještana „jer bi Vlasti mislile da je Pružu ubila banda, a ovako sada sve propalo“ jer su vlasti, doznajući da je jedan od napadača ranjen, zatražile od svih muškaraca u dobi između 16 i 60 godina da dođu na pregled u Zagvozd. Buljubašić nije znao što napraviti zbog čega je pokušavao izbjeći traženi pregled te je tražio od Piplice da pismo ipak napiše. U tom trenutku drugi jatak Mate Buljubašić je već bio uhićen i odveden u Imotski, a Ivan Buljubašić je planirao pobjeći u Slavoniju. Piplica mu je obećao napisati pismo za miliciju istovremeno mu predloživši da pođe s njim u šumu. Dao mu je i pištolj kojega je Ivan Buljubašić uzeo, ali se ipak nećkao u vezi odlaska u križare. Buljubašić je pozvao zetove Stipu Buljubašića zvanu „Jukan“ i Stipu Pirića da zajedno s njim odu k Piplici u ogradu zvanu „Pitaški dolac“ gdje je Piplica napisao pismo sljedećeg sadržaja:⁹⁷⁵

⁹⁷⁴ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Jure Lovrinčevića, Podaci za Juru Lovrinčevića, nedatirano.

⁹⁷⁵ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 6.11.1951. – 4.12.1951.

Čujte bezvjernici. Mi smo ubili Pružu Matu, koji je bio za Vas ruža, a za nas trn. Vrijeme je da se i vi jednom popravite i da lijepo postupate sa narodom. Ukoliko se ne popravite, ovakva Vas sudbina čeka svakoga. Mi smo, prolazeći iz emigracije za Hercegovinu naišli na toga Vašega bandita i ubili ga. Nemojte hapsiti i smetati nedužan narod, jer smo to napravili mi križari iz Hercegovine.

Pismo je završio pozdravom „Za poglavnika i dom spremni“, nečitko ga potpisao u ime nekog poručnika tako da se ime nije moglo pročitati te ga je zapečatio pečatom na kojemu je pisalo „Hrvatski ustaško-križarski stožer. Za vjeru i dom spremni“. Do tada se na tom pečatu nalazilo napisano i „Biokovo“, ali je te večeri Piplica odrezao taj dio pečata „da se ne bi po tome saznalo da se banda nalazi u Biokovu i da se ne bi pravile zasjede i obratila na to pažnja“. ⁹⁷⁶ Sadržajem pisma Piplica je očito namjeravao ostaviti dojam veće križarske skupine iz Hercegovine koja se navodno kretala na imotskom terenu, što je u skladu s uputama kojoj je dao Mari Milić.

Piplica je opet pokušao nagovoriti Buljubašića da pođe s njim u šumu odnosno „u Bosnu, u Glavni stožer, jer da se ja neću više vraćati na ovaj teren“. Iako su ga u ovome podržali Buljubašićevi zetovi, Ivan Buljubašić je odlučio ostati kod kuće. Piplica i Jukan su pismo odnijeli Mari Milić Šimunovoj u zaseok Miliće kod Zagvozda rekavši joj da odnese pismo stanici Narodne milicije u Zagvozdu uz napomenu da „mora reći miliciji, da nas je bilo desetak, da smo svi iz Hercegovine, da idemo iz emigracije, da smo dobro obučeni i naoružani“. Jukan se potom vratio kući, a Piplica je otišao u Biokovo. No, primijetio je da mu je opstanak na terenu Zagvozda znatno otežan zbog čega se odlučio udaljiti s tog prostora. Dva do tri dana se zadržao kod nekog Čajkušića u Lovreću nakon čega je otišao u Bosnu i Hercegovinu gdje je kod od ranije poznatih jataka ostao desetak dana. Među tim jatcima je bila i supruga odbornika Ilije Čujića u Gornjem Brišniku čiji je muž osuđen zajedno s Kapulicom i tada se nalazio u logoru. Nakon povratka iz Bosne i Hercegovine, Piplica je svratio kod Petra Buljubašića u Zagvozdu gdje se zadržao nekoliko dana. Uhvatio je vezu i sa Stipom Puljizem zvanim Talić kod kojega je boravio u Podosoju i zatim se opet vratio u Zagvozdu gdje je uhvaćen 23. rujna 1951. godine.⁹⁷⁷ Presudom Okružnog suda u Splitu 27. ožujka 1952. Piplica je osuđen na smrtnu kaznu strijeljanjem. Njegovu molbu za pomilovanjem je odbio Prezidijum Narodne skupštine FNRJ dana 13. lipnja 1952. godine.⁹⁷⁸ Kazna je izvršena sedam dana kasnije, odnosno

⁹⁷⁶ Isto.

⁹⁷⁷ Isto.

⁹⁷⁸ HR-HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17, Odluka Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ kojom se odbija pomilovanje Nedjeljka Piplice. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 852.

20. lipnja 1952. godine⁹⁷⁹ čime su okončane križarske godine u Dalmaciji. Naravno, kao što je istaknuto u drugom poglavlju, na dalmatinskom terenu, odnosno na prostoru Drniške krajine, naoružane osobe su se nastavile kretati najmanje do 1953./1954. godine, no na temelju sačuvanih dokumenata se zasad ne može sa sigurnošću potvrditi je li bila riječ o križarima.

⁹⁷⁹ HR-HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17, Dopis UDB-e o strijeljanju Nedjeljka Piplice. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 853.

V. RAZVOJ I DJELOVANJE ZNAČAJNIJIH KRIŽARSKIH ORGANIZACIJA (1945.-1950.)

Kako je istaknuto u četvrtom poglavlju, poslijeratne oružane protukomunističke skupine su se oslanjale na potporu koju su uspjele zadobiti među lokalnim stanovništvom, čime se može objasniti njihovo često zadržavanje u blizini rodnih sela. Iako se naročito u samim počecima križarskog djelovanja krajem 1944. i tijekom 1945. najčešće radilo o članovima obitelji koje su podupirale svoje rođake, muževe, očeve, sinove i braću, s vremenom dolazi do osnivanja križarskih organizacija čija je svrha bila ponajviše logistička. O njima je ostala tek kraća zabilješka u „Rekonstrukciji banditizma za bivši kotar Makarska“ republičkog SDS-a u kojoj se ističe da su „na terenu ovoga kotara, banditi neposredno prije početka svog djelovanja pokušali stvarati i stvorili nekoliko križarskih organizacija“ znajući da bez potpore u narodu neće moći opstati. Organizatori i članovi takvih organizacija, „mahom proustaški elementi“ nisu stupali u „bandu“ nego su živjeli „legalnim životom“ kod svojih kuća i pomagali „oružanu bandu“ u šumi. Njihov zadatak je bio djelovati promidžbeno i tako utjecati na narod naglašavajući da će tadašnji režim uskoro propasti i da će ponovo doći do rata. Osim toga su moralno i materijalno pomagali „bandite“ te tiskali i rasturali letke kojima su pozivali na nasilno rušenje komunističke vlasti. Pojedini članovi takvih organizacija su pristupali križarskim skupinama, a neki su djelovali samo kao jataci. Prema spoznajama SDS-a, takve skupine su postojale u Cisti Provi, Cisti Velikoj, Donjem Prološcu, Gornjem Prološcu, Gornjim Vinjanima i Runovićima, kao i pojedinim selima na neretvanskom području. Većina njihovih članova je s vremenom otkrivena i kažnjena, a likvidacijom križarskih skupina prestalo je i djelovanje križarskih organizacija.⁹⁸⁰

Kao što je također ranije istaknuto, spomenute organizacije zasad nisu značajnije i temeljitije obrađivane u hrvatskoj historiografiji zbog čega će o angažiranju stanovništva u takvim organizacijama više riječi biti u ovom poglavlju s posebnim osvrtom na one križarske organizacije ključne za djelovanje križarskih skupina obuhvaćenih ovom disertacijom, dakle na prostoru Kamešnice, Imotske krajine, smjera Imotski – Posušje te Metkovića. Ovdje valja napomenuti fragmentiranost dostupnog arhivskog gradiva zbog koje je rekonstrukcija spomenutog angažmana izuzetno otežana jer naročito ovisi o sačuvanosti i cjelovitosti osobnih dosjea, naročito jataka. Za područje koje obuhvaća ova disertacija, dakle pogranični dalmatinski

⁹⁸⁰ HR-HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17, Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 912 – 932. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1182 – 1202.

teren, to je arhivsko gradivo također iznimno neujednačeno sačuvano, što naročitu poteškoću predstavlja na neretvanskom prostoru na kojega ću se prvo kratko osvrnuti.

5.1. Djelovanje križarskih organizacija na neretvanskom prostoru (1945.-1946.)

Kako je istaknuto u uvodu ovog poglavlja, rekonstrukcija organiziranja i djelovanja križarskih organizacija, odnosno angažmana lokalnog stanovništva u podupiranju križarskih organizacija je zbog djelomično sačuvanog i dostupnog arhivskog gradiva naročito otežana na neretvanskom prostoru. Tako, primjerice, među osobnim dosjeima za neretvanski prostor nije pronađen niti jedan koji bi omogućio detaljniji uvid u rad križarskih organizacija, odnosno angažman lokalnog stanovništva u pomaganju križarskih skupina. Ova je historiografska praznina djelomično popunjena kratkim osvrtom na jatake Milasove skupine o kojima je bilo riječi u prethodnom poglavlju, odnosno dijelu koji se odnosi na djelovanje Milasove skupine (4.5). Osim toga, rasvjetljavanju ove problematike je doprinio i amaterski istraživač neretvanske povijesti Darko Utovac radom kojega je pod naslovom „Suđenje Nikoli Krstičeviću 'Pikoči' i Anti Gvatiju 1946. godine (Pregled povijesti križarskog djelovanja u Neretvi)“ objavio u glasilu *Politički zatvorenik* 2023. godine.

Već u uvodu Utovac ističe da je „ono o čemu se do sada nije pisalo, mreža suradnika u Metkoviću koja je istočnohercegovačke križare pomagala hranom, novcem, oružjem i medicinskim materijalom“.⁹⁸¹ U pokušaju rekonstrukcije djelovanja neretvanskih jataka autor se morao osloniti na presudu Okružnog suda u Dubrovniku br. Stup 127/46-23 koja mu je ustupljena iz privatne arhive obitelji Krstičević. Prema toj su presudi Ante Gvati i Nikola Krstičević proglašeni krivima jer su od neutvrđenog datuma u svibnju 1946. do uhićenja 21. srpnja 1946. održavali vezu s križarima iz istočne Hercegovine, sastajali se sa njima, primali i prosljeđivali njihove poruke, prikupljali novac, oružje, sanitetski materijal, hranu i ostalo, te nagovarali ljude da pristupe u križarske redove.⁹⁸² Riječ je dakle o razdoblju kada na metkovski teren dolazi Ivan Milas. Krstičević i Gvati su poricali sve optužbe, no trećeoptuženi Marin Čović i svjedok optužbe stanovita Zlata Bošković su ih teretili za navedena djela. Gvati je osuđen na sedam, Krstičević na šest godina zatvora s prisilnim radom, obojica uz gubitak političkih i građanskih prava osim roditeljskih, a Čović, za kojega je jamčio milicioner Mijo Bedić je oslobođen optužbe.⁹⁸³

⁹⁸¹ D. UTOVAC, Suđenje Nikoli Krstičeviću „Pikoči“ i Anti Gvatiju 1946. godine, 11.

⁹⁸² Isto, 12.

⁹⁸³ Isto.

Utovac upozorava da su optužnica i presuda sažeti i ne otkrivaju previše podataka, no na temelju jednog drugog dokumenta koji se čuva u Državnom arhivu u Splitu, moguće je proširiti popis križarskih jataka.⁹⁸⁴ Dokument pod naslovom „Popis lica koja učestvuju u križarskim organizacijama i pomažu bande“ je nepoznatog nadnevka, a sadrži dvadesetak imena Neretvana koja se dovode u svezu s pomaganjem križara.⁹⁸⁵

1. *Gvati Ante iz Metkovića, kurir. Znade sve njihove veze upoznat sa njihovom šifrom. Preko njega je Visković slao šibice i sapun, koje je dobio od Tome Pavlovića.*
2. *Čović Marin iz Metkovića, obavještajac. Obavještenje šalje preko Grge Keruma. OZNi saobraća šalje lažne podatke, a bandama prave. Kod njega je svršilo 50,000 dinara novca što je u Metkoviću prikupljeno za bandu, a prikupljali su Petar Krstičević (Ilidžija) Grga Kerum. Njegov sin (Marinov) prevezao je bande preko Neretve kod Jerkovca, a on dobio zadatak, da ispita gdje spava Vinko Dragović.*
3. *Kerum Grga iz Metkovića, povezan sa Čovićem koji mu šalje obavještenja, a on ih produžuje dalje. On Čoviću je predo pare koje je kupio za bandu. Ima veze sa Ribičićem činovnikom Soc. Odjela kot. N.O. i Nikolom Viskovićem.*
4. *Krstičević Nikola Filipov iz Metkovića, podržava veze sa Perom Raićem i nekim Ljiljanićem iz Dračevica kod Neum – Kleka. Više puta odlazio na banditske sastanke u brda kod Zavale, pješke preko Doljana i autobusom do Slanoga odakle je na konju do Zavale. 19. ov. mjeseca uputio je po Ljiljaniću kufer težak oko 25 kg. na Radež. Kufer je imao preuzeti Rajić i produžiti ga banditima. Kufer je došao iz Hercegovine i jedan dan se zadržao u gostioni Marije Kovačević.*
5. *Krstičević Petar Ilidžija. Prikupljao pomoć u novcu i materijalu na Jerkovcu i sve predao Marinu Čoviću.*
6. *Visković Nikola, prikupljao pomoć u novcu i materijalu, po varoši Metkoviću, te preko Gvata i Čovića slao banditima. Druži se sa Kerumom i Vidom Jeramazom.*
7. *Vujica Danica, sakriva kamišarske kurire, njezin sin Ante pravi oprave za cijevi od talijanskih pušaka, koje su izgorile u talijanskim magazinima. Ona prilično može da znade o kretanju kamišara i o tome ko ih snadbeva i daje im veze.*
8. *Bebić Jelica skriva Kamisarske kurire koji dolaze iz Hercegovine, njezin sin Stjepan ima vojničku pušku iz koje je jednom prilikom, ranio jednu Kamisarku iz*

⁹⁸⁴ Isto, 13.

⁹⁸⁵ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Popis križara i njihovih pomagača u neretvanskom kraju (prethodno kutija 163). B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj, 1013 – 1015.

- Hercegovine. Ima sina kamišara, sa kojim podržava vezu.*
9. *Bijele Marija žena Roka iz Metkovića. Ona zna sva lica koji su imali izvršiti atentat na Šutića, organizatora i način izvršenja. Davala pomoć kamišarima 40 kg. pšenice.*
 10. *Ursić Marija Stipanova, sada u Brelima kotara Makarskog, ranije sluškinja kod Marije Bijele. Nosila hranu kamišarima, skupa sa Nedom Ostojić pozna nekog križarskog kapetana, koji više puta dolazi u Metkoviće i vraća se nazad u šumu. Inače znade sve što i Marija Bijele (podaci kod z. i Buće Glesćevica)*
 11. *Udova Božinović, prima kamišare kurire iz Hercegovine, koji kod nje spavaju. Znade o tome da će kamišarima početi diverzijama i atentatima 29 ovog mjeseca.*
 12. *Batinović Andrija iz Metkovića, usko vezan sa Zorkom Vladimir i Dragom Bebićem. 9 ovog mjeseca znao je za kamišare, koji su se skrivali u pšenici pokraj njegove kuće.*
 13. *Raić Pero iz Dračevice kod Neum – Kleka, kao kamisarski kurir dolazi u Metkoviće kod Nikole Krstičevića, donosi poštu koju Krstičević produži dalje. Znade sve što i Krstičević.*
 14. *Ljiljanić...⁹⁸⁶ iz Dračevice kod Neum – Kleka, znade sve što i Raić i Krstičević. 19 ovog mjeseca donio poštu i dao Krstičeviću da je produži dalje. Naručio od Z. da pribavi što više gume za opanke kamišarima. Sjutri dan od Krstičevića uzeo kufer koji je stigo iz Hercegovine.*
 15. *Šotra Danilo, dao pomoć i snadbjevo bandu sa robom u Hercegovini, o njemu znade Marija Bijele. Podatci kod Z.*
 16. *Magzan Neda, otrag dva mjeseca nosila je kamišarsku poštu u Mostar, podatci kod Z.*
 17. *Krstičević (Žudić) Jozo iz Krvavca poslao kamišarima jednu količinu gume za opanke, preko Gvata.*
 18. *Jerković Ivan Antin iz Kule, podržava veze sa Zorkom Žderić u Rogotinu, sa Žudić Jozom i Krstičević Nikolom zv. Lanom u Krvavcu. Zadnji dana imao je prebaciti iz Rogotina jednog kamišara u Vid Šimunu Ramiću, sa ciljem da ga ovaj poveže sa hercegovačkom bandom.*
 19. *Žderić Marija i Žderić Zorka, sakrivaju jednog kamišara u Rogotinu znadu za njegove veze sa ostalim kamišarima i tome tko je pisao preteće pismo seoskom N.O. Rogotin.*

⁹⁸⁶ Nečitko.

20. *Grubišić Gabriela iz Opuzena podržava veze sa Ivom Ricovom i Vlastom Gabrić u Splitu, Vidom Vukosavićem i Vidom Obadom kao i Antom Ključom u Opuzenu. Svi skupa su detaljno upoznati o radu reakcije na sektoru Opuzen Krvavac – Ploče, a Vlasta Gabrić i Ricov u Splitu. Ricov podržava veze sa nekim u Zagrebu.*

Sumljivi, zbog pomaganja banda, i rada unutar križarskih organizacija.

Jeramaz Vido iz Metkovića, Zorka Vladimir, Roko Grossi i Rafo Ključ, Stanko Rado iz Opuzena. Butigan Ivan i Delija Kata iz Podgradine, Grga Zonić iz Trnova, Blago Domazet iz Bijelog Vira, Kata Šprlje iz Matijevića, Drmić Mirko, Žderić Dujo i Bedalov don Josip iz Rogotina. Šimun Ramić, Toma Ramić i Tasla...⁹⁸⁷ Ante iz Vida, Glavinić Stjepo iz Misline. Gospodja Runac i Marija ...nič⁹⁸⁸ iz Metkovića

Za atentat na Šutića su znale Nikić Ana Nikolina, Popović Marija i Carević Radojka.

Parole su imali pisati Nalis Ante, Bebić iz kovinarske Zadruga, Bjeliš Gabro, Bebić Stipan, svi iz Metkovića.

Pomoć kamišarima su davali Pavlović Tomo i njegova žena Ana, Niko...⁹⁸⁹ Jure, Gabrić Niko, Obitelj Vrnoga, Popović Miće, Jerković Amerikanac, Vladimir Stjepo i Režić Frano...⁹⁹⁰

*Predmet: Lica po sudu osudjena na smrt
i likvidirana kratkim postup. – spisak
dostavlja se.*

Kako uočava Utovac, na temelju ovog dokumenta se može zaključiti da je zasigurno postojala križarska komunikacija između istočnohercegovačkih, zapadnohercegovačkih i dalmatinskih križara pri čemu je Metković bio važna točka. Osim toga, primjetno je i ime Danila Šotre, Srbina po nacionalnosti koji je navodno odjećom opskrbljivao križare u Hercegovini što je mogao činiti zbog materijalne koristili ili slanja pomoći četničkim skupinama u istočnoj Hercegovini. Također je uočljiva i napomena „podatci kod Z.“ na temelju koje se ipak ne može zaključiti tko je Z. bio, iako je jasno da je podataka o križarskim jatcima

⁹⁸⁷ Nečitko.

⁹⁸⁸ Nečitko.

⁹⁸⁹ Nečitko.

⁹⁹⁰ Nadopisano rukom. Nečitko.

zasigurno moralo biti više.⁹⁹¹ Na popisu je prisutno i ime Petra Krstičevića, no podaci su nedostatni da bi se moglo sa sigurnošću reći je li riječ o istom Petru Krstičeviću o kojemu je u prethodnom poglavlju istaknuto da je osuđen na zatvorsku kaznu kao jedan od Milasovih jataka.

Osim spomenutog dokumenta i presude koju je analizirao Utovac, sačuvan je još jedan, nešto duži, dokument o neretvanskim križarima i njihovim jatcima koji je također nedatiran. Riječ je o dokumentu sljedećeg sadržaja:⁹⁹²

Grupa lica, koja su bila povezana 1944 godine sa zelenim kadrom iz „Žabe“

1. *DOMAZET IVAN, pok. Blaža rođen u Bjelom Viru (poginuo kao odmetnik).*
2. *DOMAZET JURE, pok. Blaža, rođen u Bjelom Viru, zemljoradnik, pismen, oženjen, sada kod kuće, bavi se zemljoradnjom. Za vrijeme stare Jugoslavije bio je na strani HSS-a. U toku rata prešao ustašama i ostaje cijelo vrijeme na njihovoj strani. Bio je u domobranima više vremena.*
3. *DOMAZET FILIP, pok. Ivana, rođen u Bjelom Viru gdje i boravi, zemljoradnik, oženjen, siromašnog imovnog stanja. Za vrijeme stare Jugoslavije na strani HSS-a, a u toku rata bio je u ustaškoj policiji u Mostaru. Oslobođenjem Metkovića on, kao i njegova gornja dva brata povezuju se sa zelenim kadrom i prilikom nailaska jednog voda vojske KNOJ-a kroz Bjeli Vir u sudjelovanju drugih razoružavaju ovaj vod vojske. Oba su bili kažnjeni. Danas su neprijateljski nastrojani.*
4. *GLAVINIĆ ŠĆEPO, rođen u Mislini. Za vrijeme stare Jugoslavije bio HSS-vac. Za vrijeme okupacije ustaški rojnik i glavari u svom selu i kao takovi stalno sarađivao sa ustašama. Posle rata također se povezuje tj. oslobođenjem Metkovića sa zelenim kadrom, te kao takovi ih pomaže. Radi ovoga je bio hapšen, ali se nije prevodio sudu, radi toga što je bio obećao sarađivati sa službom UDB-e. Danas je također neprijateljski nastrojen, ali se javno neispoljava.*
5. *GENČEVIĆ ANDRO, zv. Škajpo, rođen u Mislini, zemljoradnik, siromašnog imovnog stanja, oženjen. Za vrijeme stare Jugoslavije bio je na strani HSS-a. U toku rata bio na strani neprijatelja. Pojavom zelenog kadra 1944 godine isti se sa njima povezuje i pomaže ih. Bio je hapšen od strane UDB-e iz Stoca i suđen po njihovom sudu iz BH-a. Sada je neprijateljski nastrojen, a također je najbolji saradnik popa Karamana u Mislini.*

⁹⁹¹ D. UTOVAC, Suđenje Nikoli Krstičeviću „Pikoči“ i Anti Gvatiju 1946. godine, 14.

⁹⁹² HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Podaci o križarima s neretvanskog područja (prethodno kutija 164). B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj, 1063 – 1068.

6. *MIJIĆ IVAN* pok. Mate, rođen 1920 u Dubravici, po zanimanju službenik, sada radi u Hotel Zagrebu. Oženjen. Za vrijeme stare Jugoslavije bio je pasivan, ali je naginjao HSS-u, bez ikakvog isticanja i funkcije. U toku rata bio je pasivan. Pojavom zelenog kadra zaveden je od strane Domazeta i učestvovao je u razoružanju naše vojske u Bjelom Viru. Danas povučeno živi i nemješa se u ništa.
 7. *KLJUSURIĆ IVAN* Stipin, rođen u Dubravici. Ubijen je od strane NOV-e u Metkoviću, na način da je kratkim postupkom likvidiran. Bio je pomagač ovih gore.
 8. *VERAJA JOZE*, pok. Luke, likvidiran po odluci suda, jer je bio glavni učesnik u razoružanju naše vojske u Bjelom Viru.
 9. *CVITIĆ SLAVKO*, sin Vidoje iz Dubravnice, likvidiran na način zamjene Mijić Ivana (Mojmir Miličević).
-

1. *Prusac Ante* pok. Joze, rođen u Krvavcu, 1917 godine. Radnik, oženjen, otac dvoje djece. Nije se bavio politikom za vrijeme bivše Jugoslavije. Posle sloma stare Jugoslavije tj. 1940 godine pošao je u žandarmeriju i kao takovi ostao cijelo vrijeme rata. Posle došao kući. Pojavom Milasove grupe, počeo je istu pomagati, radi čega je bio suđen i izdržao zatvor u trajanju od 18 mjeseci. Danas je također negativan. Prosiplje parole da su ga cigani u logoru derali i tukli, pijanac je i propalica.
2. *Krstičević Petar*, sin Mije rođen 1923 u Krvavcu, oženjen otac 2 djece, invalid NOR-a. Bio je u SS trupama gdje je bio zarobljen. Pojavom Milasove grupe počeo je istu aktivno pomagati, radi čega je bio suđen 18 mjeseci i zatvor u cijelosti izdržao. Nebavi se politikom pasivan, propalica i pijanac.
3. *Vučković Nikola Vickov*, rođen 1927 godine, oženjen otac jednog djeteta, zemljoradnik, pismen, sada boravi u Krvavcu. Bio je u JNA, a prije nije bio u nikakvoj vojsci, jer je bio mlad. Pomagao je Milasovu grupu i bio je suđen kao i gornji. Danas pasivan.
4. *Krstičević Ante* sin Mije, rođen 1924 u Krvavcu. Bio je jedno vrijeme u ustašama, nakon sloma režima mobilisan u NOV-u. Oženjen otac 2 djece, zemljoradnik, pismen. Pomagao je Milasovu bandu i bio je suđen 18 mjeseci. On kao i drugi navedeni bacali su bombu na kuću Rade Nikolića iz Krvavca i tako su otkriveni. Danas pasivan, ali je sklon neprijateljstvu.
5. *Batinović Jure Grgin*, iz Krvavca, rođen 1926 u Krvavcu, oženjen otac 2 djece, radnik u VOJNOM PODUZEĆU U PLOČAMA KAO MAGAZINER 18.000 plate.

Kažnjavan po sucu za prekršaje radi narušavanja javnog reda i mira. Lično bacio bombu na kuću Nikolić Rade iz Krvavca. Bio suđen kao i svi ostali. Danas također negativan.

6. *Barbir Nedo pok. Joze iz Krvavca, rođen 1922 u Krvavcu, radnik. Za vrijeme NDH bio je policija u Zagrebu. Posle rata došao kući gdje i živi. Oženjen otac jednog djeteta. Suđen radi Milasa 9 mjeseci i zatvor izdržao. Danas je povučen i nemješa se u politiku.*
7. *Jelčić Mara ud. Ivana r. Gnječ, rođena 1921 u Krvavcu. Majka 4 djece. Sarađivala sa Milasovom bandom u kuhanju hrane i pomagala ga i pisala letke koje je rasturivala, davala vino istima. Bila suđena 9 mjeseci i zatvor izdržala u cjelini. Danas šuti i pasivna.*
8. *Krstičević Šimun Ivanov iz Borovaca, gdje i boravi, zemljoradnik, oženjen. Za vrijeme stare Jugoslavije bio pasivan, nezainteresiran. Posle rata poveziva se sa Milasovom bandom i bježi u istu, te prilikom likvidacije ove grupe on je uhvaćen i kao takovi osuđen na 8 godina zatvora. Sada je prilično miran, a inače po prirodi je mirne naravi.*
9. *Krstičević Petar pok. Ivana, rođen u Borovcima, gdje i boravi, zemljoradnik, siromašnog imovnog stanja. Za vrijeme biv. Jugoslavije bio je mlad i nije se bavio politikom. U toku rata bio u domobranima duže vremena. Po dolasku kući tj. posle oslobođenja neprijateljski se odnosi prema N. Vlasti, negoduje, i na koncu se povezuje sa Milasovom grupom i aktivno učestvuje u istoj. Prilikom likvidacije ove grupe, on je uhapšen i radi takovog rada bio kažnjen više godina zatvora.*
10. *Jerković Pavo pok. Stanke, rođen u Borovcima, sada nastanjen na Jerkovcu, oženjen, otac jednog djeteta, zemljoradnik, srednjeg imovnog stanja. Za vrijeme bivše Jugoslavije bio je dijete, a u toku rata nije služio nikakovu vojsku, jer je bio također mlad. Posle rata povezuje se sa Jerković Lovrom i drugim te i on preko njih pomaže Milasovu grupu. Kao takovi bio je kažnjen. Danas je povučen i ne mješa se u ništa.*
11. *Jelčić Jakov pok. Ante rođen u Desnima, sada nastanjen u Jerkovcu. Oženjen, po zanimanju radnik u žitnom fondu, siromašnog imovnog stanja. Za vrijeme stare Jugoslavije bio je mlad i nije se bavio politikom. U toku rata bio je više na strani neprijatelja nego NOP-a. Posle se povezuje sa Milasovom bandom i kao takovi je pomaže, bio je radi toga suđen na 7 godina zatvora. Danas također neprijateljski raspoložen i bugrijant.*

12. *Batinović Jure Grgin, rođen 1927 godine u Krvavcu, gdje i boravi, po zanimanju zemljoradnik, pismen, neoženjen, lošeg imovnog stanja. Za vrijeme stare Jugoslavije bio je dijete, a u toku rata također kao mlad, neučestvuje u strankama niti u pomaganju pokreta. Kuća mu je za vrijeme rata bila na strani neprijatelja. Posle rata povezuje se sa Milasovom bandom i pomaže je, radi čega je hapšen i kažnjen zatvorom. Danas također sklon koječemu, a samo ne socijalizmu.*
13. *Periš Hrvoje, sin Petra, rođen u Metkoviću. Za vrijeme stare Jugoslavije bio dijete, kao i u toku rata. Posle oslobođenja tj. pojavom Milasove grupe on i majka se povezuju sa grupom Milasa, te kao takovi ga pomaže. Bio je hapšen i suđen. Sada radi kao neki tehničar u građevnom poduzeću u Sarajevu.*

SARADNICI GRUPE Milasa, likvidirane kolovoza mjeseca 1946.

1. *Bebić Mirko pok. Ivana i majke Jele r. Bebić, rođen 1901 u Novim Selima gdje i boravi, tj. nastanjen na Jerkovcu. Za vrijeme bivše Jugoslavije u odboru HSS-a kao aktivni. Za vrijeme rata više pasivan, ostaje i dalje na liniji HSS-a. Posle rata nezadovoljenik, pomaže grupu Milasa i bio kažnjen jednu godinu zatvora.*
2. *Bebić Metod pok. Nikole, rođen u Novim Selima (Orepak) od majke Ive r. Kuran, rođen 1911 godine, oženjen, radnik, pismen, sada nastanjen na Jerkovcu. Za vrijeme stare Jugoslavije nije se bavio politikom. U to vrijeme nije služio vojsku kao nesposoban. U toku rata više je bio pasivan nego nešto drugo. 1944 mobilisan u njemačku vojsku u SS trupe. Posle dolaska kući bio je miran i povučen, a nakon pojave Milasove grupe – križara počeo da ih pomaže. Radi ovoga bio je suđen na 10 godina zatvora.*
3. *Bebić Mile pok. Nikole i majke Ive r. Kuran, brat pod 2 Bebić Metoda, rođen 1913 godine Nova Sela (Orepak) po zanimanju radnik, pismen, oženjen otac 4 djece, siromašnog imovnog stanja. Za vrijeme stare Jugoslavije politikom se nije bavio, a za vrijeme rata bio je neko vrijeme u domobranima mobilisan. Više bio sklon NOP nego drugoj sili i bio je prisutan 1942 godine kad je formiran Mjesni NOO za Nova Sela, ali je ipak zauzeo pasivan stav. Posle rata bio je povučen, ali se je upetljao u grupu Milasa i kao takovi je suđen na godinu dana zatvora. Sad je kod kuće i radi na obali, povučeno živi.*

4. *Šiljeg Iva žena Nikole iz Novih Sela, majka s 4 djece, pismena, slabog imovnog stanja, za vrijeme rata pasivna i više je njezino selo naginjalo ustašluku negoli Naprednom pokretu. Braća služila u neprijateljskim redovima. Pojavom grupe Milasa u Vidonjsko blato, ona aktivno pomaže, jer joj je i brat bio aktivni pomagač. Ona je radi ovoga suđena na godinu dana zatvora.*
5. *Rastočić Marija ž. Marka, rođena Šiljeg. Udata majka s 4 djece, pismena, lošeg imovnog stanja, za vrijeme rata bila je aktivna omladinka i pomagala u svemu pokret. Posle rata njezin brat koji je stradao u Milasovoj grupi, odlazi u bandu i ona kao takova pomaže, radi čega je bila suđena oko 10 mjeseci. Danas povučena i pasivna, a nekad u razgovoru osuđuje ono što je učinila, osvrćući se na svoj rad u ratu.*
6. *Čarapina Danica ž. Mile, r. Bebić, udata majka s 4 djece, pismena, lošeg imovnog stanja, za vrijeme rata pomagala pokret i cijela kuća. Posle rata bila dobra, ali nekako spontano počela sudjelovati u pomaganju grupe Milasa. Bila suđena ? Danas je povučena i pasivna. Živi u Novim Selima.*
7. *Jerković Lovre pok. Jure, rođen u Borovcima, sada nastanjen u Jerkovcu. Za vrijeme rata bio je mlad i pasivan. Posle rata poveziva se i odlazi u Milasovu bandu, te vrši terorizam sa Milasom. Kao takovi ostao je stalno sa njime do njegove likvidacije. On je uhvaćen živ i bio osuđen na 12 godina. Sada neprijatelj i purgijant.*

Milas Ivica pok. Vice i majke Kate Lovrić rođen 16.X.1912. godine u Čapljini kotar Mostar, po zanimanju šofer, Hrvat – oženjen sa Aleksandrom Mijatovom – otac dvoje djece. Svršio 2 razreda gimnazije u Mostaru. Ima majku i tri brata: EDO, MLADEN i KREŠIMIR, te sestru Amaliju udatu za Antu Bilića iz okolice Livna. Majka mu je bila osuđena na godinu dana zatvora radi saradnje sa odmetnicima.

Kapitulacija bivše Jugoslavije zatekla ga je u Nišu, a nakon toga dolazi u Čapljinu, gdje je živio do 1944. godine, kada se je zaposlio kod Gestapoa u Mostaru u svojstvu šofera. U Mostaru je ostao do povlačenja Njemaca, a zatim je pošao u Sarajevo i iz Sarajeva u Zagreb, te prema Austriji. Bio je sa svojim kolima prešao u Austriju, ali se je ponovno povratio nazad preko Maribora u Split. U Splitu je bio hapšen, a žena mu je poslala kući svoje majke u Petrovgrad /bivši Bečkerek/. Kada je bio sprovedan na brod u Splitu, on je iz kolone pobjegao i pješice preko Žrnovnice – Blata – Kamen Mosta u pravcu Vran Planine, kod

zapovjednika odmetnika Sićaje. Tu je ostao oko dva mjeseca, a zatim se je izdvojio od Sićaje skupa sa Šuškom, Galićem i Matom Vidovićem – hercegovcima.

Na teren Metkovića je došao početkom VI. mjeseca 1946. godine, a ranije se je kretao po hercegovačkom terenu. Došao je u Crniće – kod Vida, nedaleko Metkovića i nastanio se /logorovao/ u šaši. Tu je došao sa: ŠUŠAK? BEBEK TOMA, ZLATA /cura nekog poginulog četnika/, SOLDI, ŠĆEPO iz Gnjilišta, i MATIĆ IVAN iz Trebižeta. Dakle, došlo ih je 7.

Lica koja se spominju sa našeg terena:

1. Ramić Petar iz Vida, 2. Šiljeg Ante, 3. Volarević Ilija, 4. Petković Mijo, 5. Taslak, 6. Šiljeg Stanko, 7. Šiljeg Ante, 8. Šiljeg Nikola, 9. Rastočić Mate, 10. Dropulić Marijo, 11. Jeramaz Mile, 12. Šiljeg Jure, 13. Periš Hrvoje, 14. Katavić Nikola iz Oraha, 15. Markota Kleme, 16. Taslak Luka, 17. Jujinović stari (PROVJERIT OD DVA), 18. Magzan Pave, 19. Šiljega Ante sestra, 20. Jelčić Pavao, 21. Jelčić Jakov iz Jerkovca, 22. Krstičević Petar, 23. Jerković Nedo, 24. Jerković Lovre Jurin, 25. Medak – milicioner, 26. Kleme Markota, 27. Jujinović Mate.

Milasova banda je likvidirana dana 6.IX.1946. godine. Akcijom je rukovodio Načelnik Oblasnog Odjelenja UDB-e za Dalmaciju, a u kojoj su uzeli učešća i vojne jedinice.

KAMIŠARI ZA PODRUČJE METKOVIĆA:

1. Domazet Jure i dva mu brata iz Bjeloga Vira. Oni su bili zauzeli vlast u selu Bjeli Vir i držali je nekoliko dana.
2. Sa Dubravice su neki bili sa njima povezani.
3. Rončević ? iz Staševice (Rupa) on je kao takav i likvidiran po Opunomoćstvu UDB-e Metković.
4. Vrgorska /Kozička/ Poljica treba obraditi, jer je gore bilo nekolicina takovih – koji su poslije pohvatani i neki su bili upućeni u jedinicu, a neki kažnjeni.
5. Šuto Jozo iz Rastovca – bio je organizator grupe.

SPISAK POMAGAČA MILASOVE BANDE IZ VIDA

1. Jakić Miće – Ivan, pok. Mate iz Pruda, rođen 1924 u Prudu, oženjen, pismen, zemljoradnik. Pomagao je Milasovu bandu i bio suđen 8 godina i pomilovan nakon nekoliko godina. Sada pasivan.

2. *Petković Mijo, pok. Andrije iz Ograđa, rođen 1902 u Ograđu, gdje i živi, zemljoradnik, oženjen, sada kod kuće u Ograđu, ne bavi se politikom. Bio suđen na godinu i pol dana zatvora kojeg je izdržao.*
3. *Volarević Mijo, pok. Petra iz Pruda, gdje i živi, oženjen, osuđen radi pomaganja Milasove bande 8 godina.*
4. *Šiljeg Stanko, pok. Bariše iz Glibuše, zemljoradnik, oženjen, sada reakcioner, bio suđen na godinu i pol dana.*

Ubijeni kao jataci i to:

1. *Jujinov Mate, pok. Jakova iz Vida bio star 60 godina.*
2. *Ramić Petar, pok. Andrije "Češo" iz Vida*
3. *Markota Klemo, Jurin iz Vida*
4. *Volarević Ilija, pok. Marka suđen na smrt po sudu likvidiran*
5. *Rastočić Mate, Ivanov iz Novih Sela likvidiran*

U elaboratu stanice Narodne milicije za Nova Sela Mate Rastočić se nalazi na popisu „poginulih na metkovačkom blatu kao Milasova banda 1946. godine“ uz Antu Šiljega Petrovog i Antu Šiljega pok. Filipa. Osim toga se u istom dokumentu na popisu Milasovih jataka nalazi i ime Stanka Rastočića pok. Stipana koji je osuđen na četiri godine zatvora od kojih je izdržao dvije.⁹⁹³

Iako je u citiranim dokumentima dostupan veći broj imena neretvanskih jataka, ovi podaci nisu dostatni za rekonstrukciju organiziranja i djelovanja jatačke mreže, odnosno križarske organizacije, onako kako je to moguće napraviti na nekim drugim prostorima. Osnovni razlog za to je nedostatak osobnih dosjea, naročito zapisnika sa saslušanja navedenih osoba koji bi omogućili uvid u organizaciju i aktivnosti spomenutih mještana, kako je to, primjerice, moguće na primjeru pojedinih sela Imotske krajine i naselja podno Kamešnice o kojima će više riječi biti u narednim dijelovima ovog poglavlja. Iako pri analizi spomenutih dokumenata valja imati na umu okolnosti njihova nastanka, naročito možebitne pritiske na ispitivane osobe da „priznaju“ i ono o čemu možda uopće nisu znale, a o čemu je riječi već bilo u četvrtom poglavlju, sačuvani jatački dosjei ipak pružaju uvid u djelovanje križarskih

⁹⁹³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 108, Elaborat stanice Narodne milicije za Nova Sela. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 735 – 743.

organizacije, razgranatu mrežu kontakata i naročito istaknutu ulogu žena u istima te omogućavaju utvrđivanje sličnosti i različitosti u djelovanju takvih organizacija na različitim lokacijama. Zbog naročite složenosti ove problematike, pojedina naredna potpoglavlja (5.2. i 5.4.) su dodatno podijeljena na nekoliko manjih cjelina.

5.2. Križarska organizacija na području stanice Narodne milicije Cista Provo (1945.)

U ovom dijelu petog poglavlja naglasak će biti na organiziranju mreže križarskih jataka na području stanice Narodne milicije Cista Provo, a čije je središte bilo u Cisti Velikoj. Riječ je o događajima iz 1945. koji su se zbivali otprilike paralelno s pojedinim događajima na neretvanskom prostoru iz prethodnog potpoglavlja. Iako je u trećem poglavlju bilo riječi o prijeratnoj i ratnoj polarizaciji biokovsko-neretvanskog prostora, radi boljeg razumijevanja okolnosti u kojima su se križarske organizacije stvarale samo na nekim područjima Imotske krajine, ovo potpoglavlje će započeti analizom polarizacije na razini obuhvaćenog staničnog područja.

5.2.1. Demografske odrednice i polarizacija stanovništva na području stanice Narodne milicije Cista Provo

U poslijeratnim godinama području stanice Narodne milicije Cista Provo su pripadala naselja Aržano, Biorine, Cista Provo, Cista Velika, Dobranje, Lovreć, Studenci i Svib. Prema navodima iz sačuvanog elaborata navedene stanice NM, taj je prostor tijekom čitavog razdoblja Drugog svjetskog rata ostao pod dominacijom ustaša, izuzev sela Dobranje, Svib i Biorine. Ustašama je tako pristupilo 416, a domobranima 616 osoba. Nasuprot tome, u NOV je 1941. dobrovoljno otišlo osam osoba iz Studenaca. NOV-i je 1942. pristupilo još 45 osoba, a u 1943. svega 25. Krajem 1944. kada je Dalmacija zauzeta po partizanskim postrojbama, u NOV je s ovog prostora mobilizirano oko 700 osoba. Svega 20-tak osoba s istog prostora je aktivno surađivalo s NOP-om. Većina nekadašnjih istaknutih članova HSS-a podržala je Ustaški pokret iako su poslije „oslobođenja“ mnogi postali „dobri“ simpatizeri novog društvenog uređenja i aktivno su se isticali u suradnji s „narodnim“ vlastima. No, nekadašnji pripadnici Mačekove zaštite su ostali „negativni“ nastavljajući „neprijateljski“ djelovati prema novim vlastima. U međuvremenu su za krivična djela protiv naroda i države osuđene 42 osobe, uključujući 15 mještana osuđenih na smrtnu kaznu. Ratni i demografski gubici na čitavom području stanice NM Cista Provo bili su svakako veliki jer je pred dolaskom partizanskih postrojbi izbjeglo oko 150 osoba od kojih je navodno oko 30 posto vjerojatno poginulo prilikom povlačenja prema austrijskoj granici u svibnju 1945. godine. Ostala je nepoznata sudbina nekoliko osoba za koje

se pretpostavljalo da su poginule ili su pod drugim imenom nastavili živjeti u Slavoniji ili Vojvodini.⁹⁹⁴

Radi lakšeg razumijevanja okolnosti u kojima su križari mogli računati na veću potporu u pojedinim selima, potrebno je ukratko se osvrnuti i na podatke iz elaborata stanice NM Cista Provo za pojedina sela navedenog staničnog područja. Tako je prema podacima elaborata stanice NM Cista Provo za Aržano nakon Drugog svjetskog rata ondje živjelo oko 1500 stanovnika. U godinama pred sam rat se navodno niti jedan nije priključio hrvatskim emigrantima u Italiji. Tek su se 1943. petorica mještana dobrovoljno priključila NOV-i, a općom mobilizacijom krajem 1944. u partizanske postrojbe je otišlo oko 200 stanovnika Aržana. Tijekom rata mještani su navodno „dobro“ pomagali NOP u hrani i odjeći. Nakon rata su za krivična djela protiv naroda i države osuđene tri osobe. S „neprijateljskim“ poslijeratnim radom navodno je nastavio župnik don Jozo Marenić koji je čak uspio i članove KPJ „obratiti, tj. da klonu duhovnoj sili“.⁹⁹⁵

U drugom selu ovog staničnog područja – Biorinama, nakon Drugog svjetskog rata je živjelo oko 800 stanovnika. Iz elaborata stanice NM Cista Provo za Biorine doznaje se da je pred Drugi svjetski rat jedan mještani boravio u ustaškom logoru na Liparima u Italiji. Godine 1942. šest stanovnika je pristupilo NOV-i, a 1943. su im se pridružila još šestorica. Općom mobilizacijom krajem 1944. je u partizanske postrojbe otišlo oko 70 osoba. Trećina sela je materijalno pomagala NOP, a broj aktivnih suradnika NOP-a se s početnih šest 1942. godine kasnije stalno povećavao. Tijekom rata je dužnost župnika vršio don Jere Jerić, rodom iz Vranjica kraj Splita, koji je navodno bio aktivni ustaški suradnik i koji je 1943. u strahu pred partizanima utočište našao u „ustaškom uporištu“ Cisti Velikoj. Nakon rata je selo ostalo bez župnika pa je tu dužnost obnašao don Ante Jurić, župnik iz Ciste Velike, „čije se neprijateljsko djelovanje ogleda svakog dana sve više“, no „s obzirom da je u selu Biorinama jaka organizacija SK⁹⁹⁶ pak njegovo neprijateljsko djelovanje ne može doći do izražaja“.⁹⁹⁷ Čini se da u poslijeratnom razdoblju na području Aržana i Biorina nije zabilježeno organiziranje križarskih skupina ni nastajanje križarskih organizacija, a uzevši u obzir da su mještani oba sela u većem broju pomagali partizane, križarima je zasigurno bilo teže očekivati veću potporu na kakvu su mogli računati u nekim drugim naseljima istog staničnog područja.

⁹⁹⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 106, Elaborat stanice Narodne milicije za Cistu Provo, nedatirano. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 31 – 36.

⁹⁹⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 106, Elaborat stanice Narodne milicije za Aržano, nedatirano. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 55 – 64.

⁹⁹⁶ Savez komunista Jugoslavije (SKJ).

⁹⁹⁷ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 106, Elaborat stanice Narodne milicije za Biorine, nedatirano. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 81 – 86.

Od oko 700 stanovnika Ciste Provo, samo se jedna osoba u predratnom razdoblju pridružila ustašama u njihovim logorima u Italiji. Jedina dva dobrovoljca koja su se priključila partizanskim postrojbama su to uradili 1943. godine. Naredne godine je u NOV mobilizirano oko 25 osoba. Tek je manji broj mještana aktivno pomagao NOP, a među njima se naročito isticao Stipe Mustapić koji je ujedno bio i član NOO za Cistu Provu. Nakon rata je zbog krivičnih djela protiv naroda i države na vremenske kazne osuđeno šest osoba. Seoski župnik don Filip Mandarić, rodom iz Ciste Velike, tijekom rata je navodno bio aktivni suradnik „neprijatelja“ te je radio na organiziranju mladih. Nakon završetka rata Mandarić je ostao u selu te je nastavio s „neprijateljskim“ djelovanjem. Štoviše, prema navodima iz elaborata stanice NM Cista Provo, Mandarić je organizirao križarsku „bandu“ kojoj su se priključili Ivan Bosnić „Đile“⁹⁹⁸ Antin (poginuo), Ivan Šitum Petrov (poginuo), Dušan Šitum Grgin (poginuo), Mate Šitum Marijana, Mate Madunić Lukin, Mate Madunić Antin, Jozo Madunić Antin, Marijan Madunić Antin, Ante Madunić Martinov, Marijan – Miljenko Madunić Ivanov, Marijan Madunić Grgin, Dane Ribičić Lukin (poginuo), Jozo Madunić Antin (poginuo), Ivan Madunić Nikolin, Marijan Madunić Božin, Ante Madunić Jurin, Mirko Ćubić Božin i Marijan Madunić Antin. Ova skupina je pod rukovodstvom don Filipa Mandarića navodno djelovala na području Ciste Provo i Sviba, no nije vršila pljačku niti druga kaznena djela. Članovi skupine su se uglavnom okupljali tri kilometra iznad sela kod Madunića staja gdje ih je u lipnju 1945. opkolila postrojba KNOJ-a. U sukobu je poginulo pet pripadnika skupine, a ostali su uspjeli pobjeći. Među njima je bio i don Filip Mandarić koji se skrio u Svibu kod Galića staja gdje je otkriven i zatim po Sudu za zaštitu nacionalne časti osuđen na smrt.⁹⁹⁹

O ovoj skupini je ostalo zabilježeno veoma malo podataka, vjerojatno zato jer, kako je rečeno, nisu zabilježene značajnije aktivnosti spomenute grupe zbog čega je upitno možemo li je uopće nazvati križarskom skupinom ili je riječ tek o nekolicini pojedinaca koji su se iz straha skrivali pred novim vlastima. U dosjeu Ivana Keglja „Besera“, ustaškog tabornika u Cisti Velikoj, ostao je sačuvan popis strijeljanih s područja seoskog NOO Cista Provo u kojemu je između ostalog zabilježeno osam imena s bilješkom „streljan kao škripar više sela Prova dana 3.IV.1945.“. Riječ je o Cvitanu Maduniću Jurinom, Mati Maduniću Božinom, Jozi Maduniću pok. Ante, Marijanu Maduniću Nikolinu, Dušanu Šitumu Grginom, Ivanu Šitumu Petrovom, Marijanu Bosniću Antinom i Dinku Ribičiću Lukinom. Usporedbom prethodno navedenih imena zabilježenih u citiranom elaboratu NM za Cistu Provo, primjetno je djelomično

⁹⁹⁸ Pogrešno upisan kao Đivo Bosnić.

⁹⁹⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 106, Elaborat stanice Narodne milicije za Cistu Provo, nedatirano. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 91 – 98.

podudaranje s napomenom da je u elaboratu Dinko Ribičić naveden kao „Dane“. Osim toga, umjesto Ivana Bosnića „Đile“, u popisu strijeljanih je zabilježen Marijan Bosnić Antin dok Cvitan Madunić, Mate Madunić i Marijan Madunić uopće nisu evidentirani u elaboratu.¹⁰⁰⁰ Stoga ostaje nejasno jesu li svi navedeni ustvari bili pripadnici iste skupine s kojom se povezuje ime don Filipa Mandarića te kada je točno došlo do likvidacije te grupe – u lipnju 1945. kako je zabilježeno u elaboratu NM za Cistu Provo ili početkom travnja 1945. kako je navedeno u popisu strijeljanih.

Od 2000 stanovnika Ciste Velike, petorica su se u Italiji priključili Ustaškom pokretu. Među prijeratnim pripadnicima Ustaškog pokreta iz Ciste Velike nalazio se i spomenuti Ivan Kegalj zvani Beser koji je boravio u Njemačkoj. Godine 1938. pojedinci su se počeli vraćati i u Cisti Velikoj organizirati Ustaški pokret pa je tako početkom rata ondje bilo desetak mještana s položenom ustaškom prisegom. Formirana je i Mačekova zaštita kojom je zapovijedao Jure Kegalj pok. Petra, brat Ivana Keglja „Besera“, koji je uskoro uspostavio suradnju s ustašama. Nakon rata je zajedno s još 12 mještana Ciste Velike zbog krivičnih djela protiv naroda i države osuđen na zatvorsku kaznu. Među pripadnicima Ustaškog pokreta iz Ciste Velike bio je i Ivo Rojnica koji je tijekom rata jedno vrijeme obnašao dužnost ustaškog stožernika u Dubrovniku, a nakon rata je izbjegao u Argentinu. Svega četvorica mještana su se dobrovoljno priključila partizanskim postrojbama 1942. dok je krajem 1944. mobilizirano 126 stanovnika. Također je veoma mali broj mještana pomagao NOP, a aktivnih suradnika NOP od 1943. je bilo pet. Župnik je bio don Filip Mandarić koji je, kako je prethodno navedeno, istu dužnost obnašao i u Cisti Provo gdje je navodno organizirao križarsku skupinu. Nakon rata je župnikom postao don Ante Jurić koji je bio osumnjičen da je u suradnji s don Ljubom Madunićem, župnikom u Stobreču kraj Splita, bjeguncima organizirao bijeg u Italiju.¹⁰⁰¹ Sudeći prema navedenim podacima, NOP je na području Ciste Provo i Ciste Velike uživao znatno manju potporu pa su upravo ovaj prostor nakon rata mogao predstavljati važnije protukomunističko uporište zbog čega će posljedično ondje u ljeto 1945. biti organizirana križarska organizacija.

U Dobranjama je nakon Drugog svjetskog rata živjelo oko 1000 stanovnika. Nije zabilježen niti jedan odlazak u ustaške logore u Italiji u predratnim danima. Godine 1943. u NOV je otišla jedna osoba kojoj su se 1944. pridružile još četiri, a krajem 1944. je mobilizirano oko 50 mještana. Veoma mali broj stanovnika je pomagao NOP, a aktivnih suradnika NOP-a je od 1942. bilo tek troje. Početkom Drugog svjetskog rata don Filip Mandarić, župnik iz Ciste

¹⁰⁰⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Keglja „Besera“, Popis strijeljanih u Cisti Provo, nedatirano.

¹⁰⁰¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 106, Elaborat stanice Narodne milicije za Cistu Veliku, nedatirano. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 109 – 118.

Velike koji je istu dužnost obnašao i u Dobranjama, navodno je pristupio organiziranju Ustaškog pokreta. Kasnije je navodno u strahu utočište potražio u Cisti Provo gdje je, kako je prethodno spomenuto, organizirao križarsku skupinu. Nakon rata je uhvaćen u Svibu i osuđen na smrt strijeljanjem. Osim toga je za krivična djela protiv naroda i države osuđena Matija Milardović koja je kažnjena konfiskacijom imovine. U međuvremenu je dužnost župnika preuzeo don Petar Kovač koji je navodno „dosta radio na razbijanju partijske organizacije“, a posebno na krštenju djece članova SK.¹⁰⁰²

Na području Lovreća je živjelo oko 4500 stanovnika, a čak 21 je otišao u ustaške logore u Italiji. Pojedini su se u domovinu vratili još 1938. i pristupili organiziranju Ustaškog pokreta zbog čega je na ovom prostoru početkom Drugog svjetskog rata bilo 80-tak osoba s položenom ustaškom prisegom. Godine 1942. NOV-i je pristupilo 14 mještana, a 1944. je mobilizirano 45 osoba. Aktivnih suradnika NOP-a osim obitelji dobrovoljaca iz 1942. nije bilo. Tijekom rata je dužnost župnika obnašao fra Jozo Šimić, „istaknuti ustaša“, koji je navodno radio na okupljanju mladih. Nakon rata je za krivična djela protiv naroda i države osuđeno 15 osoba. U međuvremenu je dužnost župnika preuzeo fra Paulin Vuković čije se „neprijateljsko držanje svakodnevno više osjeća“ jer narod odvrća od komunizma, a komuniste je nazivao „hereticima“. Nekoliko je članova SK klonulo pred tom „duhovnom silom“ pa su krstili djecu ili obavljali druge vjerske obrede.¹⁰⁰³ U slučaju ova dva sela – Dobranja i Lovreća – također je primjetno da je NOP imao znatno manju potporu u Dobranjama, a kako će naknadno u ovom radu biti objašnjeno, upravo je ondje utočište pronašao nekadašnji ustaški tabornik iz Ciste Velike Ivan Kegalj „Beser“.

U Studencima je stanovalo oko 2250 osoba. Prije Drugog svjetskog rata trojica mještana su otišla u ustaške logore u Italiji, a povratkom u zemlju su započeli s organizacijom Ustaškog pokreta pa je početkom Drugog svjetskog rata ondje bilo 15 osoba s položenom ustaškom prisegom. Godine 1941. osam mještana je pristupilo partizanskim postrojbama, a tijekom 1942. pridružilo im se još 16 osoba. Krajem 1944. je mobilizirano oko 60 stanovnika. Oko 150 obitelji s ovog prostora je materijalno i moralno pomagalo NOP, a među njima se posebno isticao Vicko Bilić Pavlinović. Dužnost župnika je obnašao don Nikola Bilić, rodnom iz Prološca, „istaknuti ustaša“ koji je radio na okupljanju mladih. U poraću je za krivična djela protiv naroda i države

¹⁰⁰² HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 106, Elaborat stanice Narodne milicije za Dobranje, nedatirano; B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 135 – 142.

¹⁰⁰³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 106, Elaborat stanice Narodne milicije za Lovreć, nedatirano. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 325 – 337.

osuđeno na vremenske kazne šest osoba. U međuvremenu je dužnost župnika preuzeo fra Ćiro Ujević koji se naročito isticao u okupljanju mladih za pohađanje vjeronauka.¹⁰⁰⁴

U Svibu je živjelo oko 1150 osoba, no nisu zabilježeni slučajevi odlazaka u predratnu ustašku emigraciju. Godine 1942. u NOV je otišao jedan mještatinin kojemu su se 1943. pridružile još četiri osobe. Krajem 1944. je mobilizirano oko 140 stanovnika. Stanovništvo je u najvećem broju pomagalo NOP prisilno. Nakon završetka Drugog svjetskog rata, bivši istaknuti član HSS Mijo Brdar se povezao sa križarima s kojima je surađivao do kraja lipnja 1946. kada su isti križari uhvaćeni. Brdar je izbjegao suđenje jer je pristao prestati s „neprijateljskom“ djelatnošću. U elaboratu NM za selo Svib je zabilježeno i to da je tijekom 1947. po postrojbama KNOJ-a likvidirano šest križara. U međuvremenu su za krivična djela protiv naroda i države osuđene četiri osobe.¹⁰⁰⁵ U odnosu na neka druga sela ovog staničnog područja, primjetno je da je u Svibu i Studencima znatno veći broj mještana pomagao NOP iako je u Studencima također zabilježen i nešto veći broj članova Ustaškog pokreta.

Na temelju ove kratke analize povijesti pojedinih sela područja stanice Narodne milicije Cista Provo može se zaključiti da su najizgledniju potporu križari doista mogli uživati na prostoru Ciste Velike gdje je osim većeg broja mještana koji su pristupili Ustaškom pokretu, kao primjerice i u Studencima, ipak zamjetan i znatno manji broj stanovnika koji su pomagali NOP. Iako je na prostoru Ciste Provo djelovala manja križarska skupina, kako je ranije istaknuto, o njoj je u zasad pronađenim dokumentima sačuvano veoma malo podataka, te, kako je također istaknuto, upitno je možemo li tu grupu uopće okarakterizirati kao gerilsku skupinu. Nešto više detalja je dostupno upravo o djelovanju križarske organizacije u Cisti Velikoj 1945. godine i to ponajviše kroz osobne dosjee Ante Kapulice, Ivana Keglja „Besera“, Jure Keglja, Ljube Šetke i Maruše Šetke o kojima će riječi biti u narednom dijelu ovog rada.

5.2.2. Križarska organizacije u Cisti Velikoj kroz osobne dosjee Ljube Šetke i Mare Šetke

Najveća količina dostupnih podataka o križarskoj organizaciji u Cisti Velikoj ostala je sačuvana u dosjeima OZN-e za dvije djevojke navedenog sela i to Ljubu Šetku i Maru Šetku zvanu Maruša. Tako se iz dosjea Ljube Šetke doznaje da je spomenuta organizacija osnovana u ljeto 1945. godine, a opstala je do kraja iste godine kada su uhićene spomenute akterice ovih događaja. Prvo je 23. studenog 1945. uhićena Ljuba Šetka rođena 1920. u Cisti o kojoj je ostala

¹⁰⁰⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 106, Elaborat stanice Narodne milicije za Studenci, nedatirano. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 425 – 434.

¹⁰⁰⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 106, Elaborat stanice Narodne milicije za Svib, nedatirano. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 437 – 446.

sačuvana zabilješka OZN-e da se po dolasku nekih ustaša iz logora priključila tim pojedincima i stupila u „ustašku“ organizaciju koja je organizirana u Cisti Velikoj vjerojatno u srpnju 1945. godine. Spomenutoj organizaciji su također pripadali Vinka Šetka, Maruša Šetka, Jure Šetka, Stipe Lozančić, neki Tokić i Trento te navodno kao glavni organizator Ante Maglić zvani Antiša. Uz skupinu se povezivalo i ime Mare Rojnice, sestre ustaškog emigranta Ive Rojnice. Skupina je redovito održavala sastanke na kojima su članovi raspravljali o uspostavi veza s križarima, sakupljanju oružja i druge pomoći za križare, okupljanju naroda i slično. Navodno je Ljuba Šetka planirala pristupiti križarskim skupinama kako bi se komunistima osvetila za poginulog supruga njezine sestre te se navodno hvalila kako će i mnogi drugi otići u križare.¹⁰⁰⁶ U jednoj drugoj zabilješki UDB-e, istaknuto je da je Ljuba Šetka ustvari bila jedna od prvih organizatora križarske organizacije u Cisti gdje je odvrćala mlade koji su podržavali NOP, pisala parole i govorila da će Maček doći na vlast.¹⁰⁰⁷ Presudom Divizijskog vojnog suda u Splitu broj 90/46 dana 6. svibnja 1946. Ljuba Šetka je osuđena na jednu godinu lišenja slobode s prisilnim radom, a kaznu je služila u Ženskom zavodu za prisilni rad Sl. Požega odakle je uvjetno otpuštena nekoliko tjedana prije isteka kazne u studenom 1946. godine.¹⁰⁰⁸ Povratkom kući se pasivizirala i nije se moglo primijetiti da se druži s „neprijateljskim elementima“.¹⁰⁰⁹

Ljuba Šetka je prvi put saslušana tri dana prije uhićenja, odnosno 20. studenog 1945. godine. U kratkoj izjavi je istaknula da poznaje Antu Kapulicu Petrovog, ustaškog zastavnika kojega nije vidjela nakon zauzimanja Ciste po partizanskim postrojbama u listopadu 1944. niti joj je bilo poznato gdje se navedeni krije. Negirala je da je održavala bilo kakve veze s križarima i da ih je na bilo koji način pomagala zaključivši da o njima ništa pozitivno nije čak ni kazala, dok protiv NOP-a nije govorila niti je protiv NOP-a ikada bila.¹⁰¹⁰

No, ovakva izjava je bila neuvjerljiva jer je već u tim trenucima OZN-a raspolagala većom količinom podataka o kretanju Ljube Šetke i drugih mještana Ciste čija su se imena povezivala s „neprijateljskim“ radom. Nešto više o tome otkrivaju zabilješke OZN-e od 3. listopada 1945. koje je potpisao Marko Mustapić. Prema tim podacima Ljuba Šetka se noću sastajala sa susjedama Vinkom i Marušom Šetkom iako je razlog ostao nepoznat. Osim toga, Ljuba Šetka je navodno švercala duhan iz Imotskog u Split zbog čega je bila osumnjičena za

¹⁰⁰⁶ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ljube Šetke, Podaci za Ljubu Šetku, nedatirano.

¹⁰⁰⁷ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ljube Šetke, Podaci za Ljubu Šetku, 1.11.1947.

¹⁰⁰⁸ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ljube Šetke, Rješenje o uvjetnom otpustu, 12.10.1946.

¹⁰⁰⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ljube Šetke, Podaci za Ljubu Šetku, 1.11.1947.

¹⁰¹⁰ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ljube Šetke, Izjava Ljube Šetke, 20.11.1945.

prenošenje vijesti i održavanje veze. Njezin položaj je dodatno otežalo i to što „većinom ide k ovcima“ zbog čega bi „mogla imati vezu sa kamišarima“.¹⁰¹¹

O Vinki Šetki, ženi Petra Šetke, ustaškog emigranta i satnika koji se prema Vinkinom uvjerenju 1945. navodno nalazio u križarskim skupinama u okolici Bjelovara, zabilježeno je da je aktivna u „protunarodnom radu“ te se često sastaje s Antom Magličem, Jozom Magličem i Marom¹⁰¹² Kutlešom, suprugom ustaškog emigranta i satnika Ante Kutleše. Ustanovljeno je da se dana 25. rujna 1945. Vinka Šetka sastala sa suprugom Ivana Keglja „Besera“, a 30. rujna 1945. je u crkvi razgovarala s Marom Rojnicom i Ivom Kapulicom, ženom Petrovom s kojom je održavala kontakte. Nakon tog susreta Rojnica je otišla u Cistu Provo kod svojeg ujaka Ivana Madunića čiji se sin nalazio u križarima. Rojnica je navodno govorila da piše i baca letke, da njezin brat dolazi u Split te da će na vlast doći kralj Petar i Vladko Maček.

Vinka Šetka je blizak odnos imala i sa svojom nećakinjom Marušom Šetkom, kćerkom Petrovog brata Ivana, koja „radi neopaženo i neprimjetno“, a bila je osumnjičena kao križarski špijun, odnosno kurir. Kontakti Maruše Šetke su uključivali Maru Rojnicu, Ivu Kapulicu, Antu Maglića, Jozu Maglića, Vinku Šetku te susjedu Ljubu Šetku s kojom je Maruša Šetka često odlazila čuvati ovce u brdo prema Dobranjama što je pobudilo sumnju da održavaju vezu s križarima. U njezinoj kući je u prosincu 1944. pronađen Marijan Pleić, poručnik NOV koji je dezertirao u križare, a osim njega su pronađeni i predmeti koje su križari opljačkali lokalnom NOO-u. Zabilježeno je i to da je Maruša Šetka boravila u Zagrebu, a više puta je odlazila i u Split kamo je navodno švercala duhanom i robom iz Imotskog te, poput Ljube Šetke, navodno održavala vezu.

Prema istom izvoru, Ante Maglič je bio „veliki“ suradnik križara, a čitav komšiluk je bio „ustaški nastrojen“. Maglič je uglavnom svraćao kod Vinke Šetke i Mare Kutleše te Marijana Vučka koji je tijekom rata dezertirao iz NOV i pristupio Ustaškoj vojnici. Vučak je zarobljen na povlačenju u Sloveniji, a nakon puštanja iz logora je navodno uspostavio vezu s križarima. Navodno su Maglič i Vučak bili odgovorni za puštanje parola među narod, no ništa se konkretnije o njihovim aktivnostima nije moglo ustanoviti jer je „cijelo selo ustaški nastrojeno“. Sljedeća osumnjičena je bila Milica Kurtović koja je udajom bila u rodbinskim odnosima s Ivanom Kegaljom „Beserom“ zbog čega je zaključeno da ga podržava i krije te da održava vezu s križarima. U njezinoj kući je pronađen bunker u kojemu se netko navodno

¹⁰¹¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ljube Šetke, Podaci o Ljubi Šetki, 3.10.1945. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ljube Šetke, Podaci za Ljubu Šetku, 9.11.1945.

¹⁰¹² Supruga Ante Kutleše se zvala Matija pa je riječ o netočnom podatku.

zasigurno krio. Kćeri su joj nakon udaje bile nastanjene u Grabovcu i Vrgorcu zbog čega je Kurtović onamo često odlazila. Također je posjećivala sela Podhum i Prisoje u Bosni i Hercegovini gdje je kupovala sijeno navodno se hvaleći da ga ondje može jeftinije dobiti kod „svojih“ ljudi. „Po ovome se vidi da bi mogla imati vezu sa kamišarima u Bosni jer iz Prisoja i Podhuma ima dosta ustaša, a i sada kamišara“, zaključili su pripadnici OZN-e. Ipak, nije primijećeno da Kurtović održava vezu sa Šetkama niti se međusobno posjećuju.¹⁰¹³

Iz ovih zabilješki se može zaključiti da su pojedini mještani Ciste Velike, uključujući i uži krug oko Vinke, Maruše i Ljube Šetke, duže vremensko razdoblje bili pod prismotrom te su doušnici OZN-e uspjeli rekonstruirati njihove međusobne odnose i kontakte. To potvrđuje i izvadak iz izvješća doušnika „Momčila“ od 14. listopada 1945. u kojemu je zabilježeno da je „u vezi pisanja letaka u Cisti kod Vučkovih kuća od bandita dne 14.10.1945. istinito da je Maglić Ante pok. Marka otišao u subotu na večer u 'Vučke' te se sastao sa Vučak Marijanom /gestapovcem/ i oni su prišili ove plakate uz potporu Rojnice Mare, kćeri Stjepana i Šetke Ljube Ivanove, kao i Vinke žene Petra /emigranta/“.¹⁰¹⁴ Upotpunjivanje podataka o ovoj suradničkoj mreži jataka tijekom listopada 1945. vjerojatno je utjecalo na uhićenja u studenom kojima je okončano djelovanje spomenute križarske organizacije.

U dosjeu Ljube Šetke su sačuvana tri zapisnika s njezinih saslušanja i to od 24., 25. i 29. studenog 1945. godine. U prve dvije izjave koje su dane u prostorijama Opunomoćstva OZN-e za kotar Šestanovac, Ljuba Šetka je navela da je po povratku iz logora negdje u srpnju 1945. Ante Maglić počeo organizirati ustašku organizaciju u Cisti.¹⁰¹⁵ Šetka je s njim uspostavila kontakt na što je on pozvao na suradnju s križarima.¹⁰¹⁶ Maglić je više puta navraćao u Šetkin komšiluk, odnosno u zaseok Šetke gdje je Ljubi, Vinki i Maruši govorio „kako će se ovo prevrnuti, da neće ovako ostati, da treba uhvatiti vezu sa kamišarima“.¹⁰¹⁷ Sa skupinom mještana Maglić je dvaput održao sastanak¹⁰¹⁸, a nešto je više podataka ostalo sačuvano o sastanku održanom u drugoj polovici kolovoza iste godine. Tada su se u kući Ljube Šetke sastali Maruša Šetka, Stipe Lozančić i Jure Šetka koji je tom prilikom poveo razgovor o oružju i kazao da on zna gdje je sakrivena jedna strojnica.

¹⁰¹³ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ljube Šetke, Zabilješke od 3.10.1945.

¹⁰¹⁴ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mare Šetke, Iz izvještaja doušnika „Momčila“, 14.10.1945.

¹⁰¹⁵ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ljube Šetke, Zapisnik sa saslušanja, 24.11.1945.

¹⁰¹⁶ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ljube Šetke, Zapisnik sa saslušanja, 25.11.1945.

¹⁰¹⁷ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ljube Šetke, Zapisnik sa saslušanja, 24.11.1945.

¹⁰¹⁸ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ljube Šetke, Zapisnik sa saslušanja, 25.11.1945.

Krajem kolovoza je održan drugi sastanak kojemu su prisustvovali Ljuba Šetka, Vinka Šetka, Maruša Šetka, Stipe Lozančić, Milan Tokić iz Biorina te Ante Maglić koji je rekao: „Momci i djevojke, držite se dobro, ako kome bude tijesno neka se javi meni“. Čini se da je istom sastanku nazočio i neki Mirko Marasović zvan Trento s otoka Ugljana koji je navodno kazao da treba skupljati pomoć, uključujući oružje te okupljati narod. Ljuba Šetka je negirala da je na spomenutom sastanku govorila da treba prikupljati pomoć za križare i da je rekla da „imamo glavnog vođu naše organizacije Marasovića Mirku Trentu“, ali je priznala da je pred Magličem rekla da je uhvaćen križar Dragan Vrdoljak na što joj je on odgovorio da je poslano neko pismo nakon čega je Vrdoljak pušten. Odbacila je bilo kakve veze s Kapuličinom sestrom Ivom kao i optužbu da je govorila da „nas ima oko 50 u Cisti i okolici za poći u kamišare, samo da smo dobili naredbu da ne idemo“. Navodno joj nije bilo poznato tko je lijepio letke u Cisti iako joj je Maglić rekao da će ona znati tko stoji iza toga. Priznala je, pak, da je Maglić pitao hoće li poći s njime na što mu je ona odgovorila potvrdno kazavši da „kad nisam u partizane hoću u kamišare“ jer je htjela osvetiti smrt sestrinog supruga koji je odveden iz Splita i ubijen. Nepoznato joj je bilo kamo su kao križari trebali poći, „za Bosnu ili ostati u ovim krajevima“. Istaknula je da o bombama i oružju nije bilo razgovora iako je Maglić priznao da on zna gdje oružja ima. Također joj je kazao da neki Madunić u Cisti Provo ima pečat „zelenog kadra“.

Šetka je naposljetku priznala da se zajedno s Marušom Šetkom, Marom Rojnicom, Dinkom Mandarić i Antom Magličem upisala u križarsku organizaciju te da je njihova nakana bila uhvatiti vezu s Ivanom Kegljom „Beserom“. Navodno se popis svih članova ove organizacije nalazio kod Maruše Šetke koja je također raspolagala informacijama o onima koji su trebali pristupiti križarskim organizacijama.¹⁰¹⁹ Nakon održanih izbora Maglić je iz njoj nepoznatih razloga otišao u Slavoniju i Šetka ga više nije susrela. Na sastanku s Marom Rojnicom i Marušom Šetkom, razgovarala je „kako nas je Antiša o svemu zaveo, a da je on sada pobjegao“ na što je Rojnica odgovorila da je odbornik Marijan Ramić iz Ciste savjetovao Magliča da napusti taj kraj.¹⁰²⁰

Posljednji sačuvani zapisnik sa saslušanja Ljube Šetke je nastao 29. studenog 1945. u prostorijama okružne OZN-e Biokovo – Neretva. Riječ je ujedno i o najdužem zapisniku u kojemu su pojedine Šetkine izjave znatno nadopunjene. Tako Šetka navodi da nikada nije pripadala nikakvim organizacijama dok u kuću Vinke Šetke u lipnju ili srpnju 1945. nije svratio Ante Maglić. Tom prilikom Maglić je njoj, Vinki Šetki i Maruši Šetki govorio da se svadio s

¹⁰¹⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ljube Šetke, Zapisnik sa saslušanja, 24.11.1945.

¹⁰²⁰ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ljube Šetke, Zapisnik sa saslušanja, 25.11.1945.

odbornikom Jakovom Banovićem čiji je sin poginuo kao partizan negdje kod Trsta. Maglić ga je stoga pitao zašto mu se sin nije krio kao i on pa ne bi bio poginuo što je uvrijedilo Banovića koji je, prema Magličevim navodima, Magliču navodno oduzeo pravo glasa. „Neka oduzumlje, ali ja sam uvjeren da ovako neće dugo ostati“, ustvrdio je Maglić istaknuvši da će Maček doći na vlast jer rezultati izbora neće biti priznati. „Puna je šuma naših ustaša“, zaključio je Maglić. Ovaj dio Šetkine izjave odgovara navodima iz prve dvije izjave. Nadalje, Šetka je ponovno susrela Magliča kada su jednog dana iz crkve pošli kućama. Tom prilikom on joj je navodno kazao sljedeće: „Ako uhvatim vezu sa Kamišnicom onda ćemo poći u kamišare“ jer je „čuo da je Kamišnica puna kamišara i da se nalazi u kamišarima moga brata sin Marko Maglić Jurin Čiče“. Štoviše, „našima u šumi daju Englezi hranu iz aviona“, odnosno „kako su prije potpomagali partizane sada isto onako potpomažu naše“. S obzirom da joj je prilikom prethodnog susreta kod Vinke Šetke Maglić kazao da „kada nam ovdje dosadi mi ćemo u šumu“, Šetka ga je tijekom drugog susreta pitala kako se može priključiti križarima na što joj je Maglić odgovorio da nije žurba. Ovaj navod se razlikuje od izrečenog u prethodnim izjavama kad je Šetka iste detalje pripisala drugom sastanku čitave skupine.

Za razliku od prethodne izjave prema kojoj su se Vinka, Ljuba i Maruša Šetka s Magličem sastale dvaput, u ovoj izjavi Ljuba Šetka navodi da su se sastali još nekoliko puta i tijekom tih sastanaka Maglić je uvijek vodio glavnu riječ. Tvrđio je da će uhvatiti vezu s Antom Kapulicom, Draganom Vrdoljakom i drugim križarima. Prema navodima Ljube Šetke, Vinka i Maruša Šetka su također održavale zasebne sastanke s Magličem o kojima Ljubi Šetki nije bilo poznato više detalja. „Nije nam Antiša nikada govorio o nekakvoj organizaciji koliko je meni poznato“, ističe Šetka. No, nekoliko rečenica kasnije Šetka navodi da je organizator „ovoga društva“ bila Maruša Šetka koja je Ljubu Šetku, Maru Rojnicu, Dinku Mandarić i još dvije djevojke upisala u križarsku organizaciju. Pojedince je upisivao i Maglić, a navodno je riječ bila od 20 do 30 mladih s područja Ciste. U istoj izjavi Ljuba Šetka također ističe da su svi članovi organizacije trebali pristupiti križarskim skupinama i to kada tako naredi Ante Maglić.

U međuvremenu su se navodno iz omladinskih komunističkih organizacija u Cisti ispisali Vinko Kapulica, Anđelko Mandarić i Marko Mandarić koji su vratili oružje odbornicima. Ipak, Šetka se branila da nije ona rekla Trenti da je „omladina bacila zvijezde i da su se organizirali poći sa Beserom u kamišare“. Nejasno je jesu li spomenuti mladići pristupili Magličevoj organizaciji niti ima li komentar o vraćanju oružja veze s Magličevim pokušajima da osigura određenu količinu oružja za križarske skupine. Šetka u istoj izjavi spominje i posjet Maruše Šetke Zagrebu, no nije joj bilo poznato kod koga je Maruša ondje

boravila niti je li kasnije spominjala ikakvu križarsku organizaciju u tom gradu. Negdje u srpnju 1945. Maglić je prema Šetkinom sjećanju spominjao da oružja ima kod Danka Kraljevića u Blatu na Cetini te bi ga trebalo prebaciti u Cistu zbog čega je kontaktirao Stipu Lozančića s namjerom da on izvrši taj zadatak. U istoj se izjavi doznaje više i o navodnom pečatu „zelenog kadra“ koji se čuvao u Cisti Provi. Tako Šetka ističe da su joj vjerojatno u rujnu 1945. Maglić i Vinka Šetka govorili da s Marom Rojnicom pođe kod nekog Madunića u čijem se posjedu nalazio pečat s križem i slovom „U“. No, putem su Rojnica i Šetka od jedne mještanke dobile informacije da je Madunić otišao u Slavoniju o čemu su obavijestile Maglića te Vinku i Marušu Šetku. Iz iste izjave se doznaje i nešto više detalja o Marasoviću Trenti. Čini se da je riječ bila o poznaniku Vinke i Maruše Šetke koji je tijekom rata bio zaposlen u policiji u Zagrebu, a nakon završetka rata je bio zatočen u logoru.¹⁰²¹

Sastanak kod Vinke Šetke kojemu je nazočio i Trento, Šetka u ovoj izjavi smješta u početak rujna 1945. umjesto kraj kolovoza, kako je navedeno u jednoj od prethodnih izjava, no radi se o sitnoj nepodudarnost koja nema značajniji utjecaj na rekonstrukciju djelovanja ove križarske organizacije. Važniji je detalj o samom tijeku razgovora na spomenutom sastanku. Naime, Trento je navodno kazao da se „ovako više ne može izdržati“ na što mu je Vinka odgovorila: „Šteta je da ovdje sada nije Antiša, jer on je naš glavni vođa“. Trento je odgovorio da poznaje Maglića iz Zagreba te da bi svakako bilo potrebno da bude nazočan narednom sastanku. Do tog je sastanka došlo tjedan dana kasnije, a nazočili su mu Maruša Šetka, Vinka Šetka, Ante Maglić, Stipe Lozančić, Ljuba Šetka i neka dva Tokića. Kako se Trento nije pojavio do 21 sat, Maglić je odlučio čekati do 23 sata. U međuvremenu je poveo razgovor o oružju koje se nalazilo kod Danka Kraljevića u Blatu na Cetini, a koje je trebalo prenijeti u Magličevu staju u „Move“, ali je Stipe Lozančić kojega je Maglić htio poslati po navedeno oružje odbio izvršiti taj zadatak. No, u prethodnom dijelu izjave Šetka ovaj detalj smješta u srpanj 1945. godine. Osim toga, Ljuba Šetka je tada spomenula da je kod Jure Šetke skriven jedan mitraljez iako je u prethodnim izjavama tvrdila da na ovom sastanku nije bilo riječi o oružju. Upravo je na ovom sastanku Vinka Šetka spomenula odlazak kod Madunića u Cistu Provo gdje je trebalo preuzeti križarski pečat s namjerom da bude upotrijebljen na letcima koje su planirali lijepiti na crkvu i druge zgrade u selu. Stoga se može zaključiti da se odlazak Mare Rojnice i Ljube Šetke ustvari zbio nakon ovog sastanka koji se vremenski može smjestiti u kraj kolovoza ili početak rujna

¹⁰²¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ljube Šetke, Zapisnik sa saslušanja, 29.11.1945.

1945. godine. O samim letcima nije sačuvano više detalja u Šetkinim izjavama osim da su ih na crkvi navodno lijepili Milan Kapulica i Ivan Maglić.¹⁰²²

Iz izjave je nejasno je li se Trento pojavio na sastanku u kući Vinke Šetke, iako prethodne izjave Ljube Šetke impliciraju da jest. Do susreta je svakako došlo, a prema navodima Ljube Šetke, Vinka je tom prilikom Trenti rekla da će mu dati pismo koje je trebao odnijeti vezi u Split, a spominjala je i pisma koja je trebalo dostaviti u Zagreb. Čini se da Ljuba Šetka nije znala više detalja o ovim pismima kao ni o mogućim vezama koje je održavala Vinka Šetka. Šetkina izjava završava konstatacijom da je bila „zavedena“ od Ante Maglića, te da je „sigurno da ni Vinka ni Maruša ne bi bile u ovoj organizaciji da nije bilo Antiše Maglića“.¹⁰²³ Unatoč pojedinim nepodudarnostima, na temelju zapisnika sa saslušanja Ljube Šetke može se zaključiti da je glavnu riječ u organizaciji ove skupine doista imao Ante Maglić koji je imao saznanja o svim važnijim aktivnostima grupe.

Dodatni podaci o djelovanju ove organizacije su sačuvani u dosjeu Mare Šetke koja je presudom br. 90/46 Divizijskog vojnog suda u Splitu dana 6. svibnja 1946. osuđena na jednu godinu lišenja slobode s prisilnim radom, a uvjetno je otpuštena iz Zavoda za prisilni rad u Požegi u listopadu 1946. godine.¹⁰²⁴ Vratila se u Cistu te se 1948. udala za Matu Barbarića iz Biorina.¹⁰²⁵ Mara Šetka je prvu izjavu dala u Cisti dana 20. studenog 1945. godine. Tom prilikom je navela da poznaje Antu Kapulicu, ustaškog zastavnika, kojega je posljednji put vidjela 1943. godine. Negdje u lipnju 1945. je čula da se Kapulica prebacio u Biokovo gdje se pridružio križaru Draganu Vrdoljaku. Istaknula je da ne poznaje nijednog ustašu iz Ciste koji se trenutno nalazio u križarima niti je s križarima održavala ikakvu vezu, a nepoznato joj je bilo tko je lijepio križarske letke oko crkve u Cisti.¹⁰²⁶ Kako je ranije spomenuto u slučaju Ljube Šetke, ni ova izjava Maruše Šetke nije mogla biti uvjerljiva s obzirom da je dana isti dan kad i Ljubina, odnosno nekoliko tjedana nakon što je OZN-a već raspolagala obiljem podataka o kretanju i kontaktima aktera ovih događaja.

Mara Šetka je uhićena 15. prosinca 1945., a saslušana je u prostorijama Okružne OZN-e Biokovo – Neretva u Makarskoj tri dana kasnije. Tom je prilikom Mara Šetka izjavila da joj je poznato postojanje križarske organizacije u Cisti jer je Ante Maglić tražio da popiše ljude koje bi trebalo učlaniti uključujući Milana Kapulicu, Ivana Maglića i njegovog brata te Ljubu

¹⁰²² Isto.

¹⁰²³ Isto.

¹⁰²⁴ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mare Šetke, Rješenje o uvjetnom otpustu, 13.10.1946.

¹⁰²⁵ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mare Šetke, Podaci, 20.4.1948.

¹⁰²⁶ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mare Šetke, Izjava, 20.11.1945.

Šetku, Dinku Mandarić i Maru Rojnicu, o čemu se Mara naknadno povjerila Ljubi Šetki. U izjavi se Mara Šetka osvrnula i na znatno ranije događaje pa je tako priznala da su u prosincu 1944. u njezinu kuću doista svratili križar Marijan Pleić u društvu Ante Šetke. Spomenula je i boravak u Zagrebu tijekom kojega je u domu Anke Rojnice upoznala Maricu Starčević iz Like koja joj je rekla da je vidjela Marinog strica Petra Šetku na ulici u Zagrebu. Spomenula je i pismo Matije Kutleše iz Bjelovara koja je pisala da kaže strini Vinki da joj je suprug Petar dobro i da se za njega ne brine.¹⁰²⁷ Istog je dana zabilježena izjava Vinke Šetke koja je istaknula da je Ante Maglić namjeravao poslati Marušu kod nekog čovjeka u Bosnu, no ona je to odbila. Iz ove je izjave nejasno zbog čega je Maruša Šetka trebala ići u Bosnu i Hercegovinu te je li se možda radilo o pokušaju uspostave veza s drugim križarskim organizacijama. Potpuno razumijevanje ove Vinkine izjave i stavljanje pojedinih detalja u širi povijesni kontekst je nemoguće jer njezin dosje zasad nije pronađen pa ostaje nepoznato kada je uhićena i saslušavana te što je tijekom tih saslušavanja izjavila. Upravo ovaj detalj najbolje ilustrira izazove s kojima se suočavaju istraživači ove problematike jer zbog djelomično dostupnog ili očuvanog arhivskog gradiva treba imati na umu potrebu revizije dosadašnjih istraživačkih rezultata u slučaju pronalaska dodatne dokumentacije o ovakvim događajima.

U dostupnim je dokumentima ipak sačuvan nastavak Marušinog saslušanja više od mjesec dana kasnije, odnosno 25. siječnja 1946. pa je za pretpostaviti da je u međuvremenu saslušavanja trebalo biti još, ali sve izjave nisu sačuvane. Iz dostupne izjave se doznaje da je Maruša bila „žestoka simpatizerica partizana“ prije negoli su se u Cistu vratili Ante Maglić i „ustaške“ žene među kojima su bile Vinka Šetka, Matija Kutleša, Ana Klarić i Mila Ramić. Osim toga, u ovoj izjavi Maruša negira Magličeve navode da su upravo ona i njezina strina Vinka popisivale članove križarske organizacije u Cisti. Umjesto toga, Maruša ističe da joj je Maglić kazao kada je izgubio pravo glasa da „piše sve što nam partizani učine nepravедno, jer da neće doći do izbora, pošto će se sve ovo preokrenuti“. Iz Marušinih navoda se može zaključiti da njezini odnosi s Magličem nisu bili najbolji još iz ratnih dana. Tako ona ističe da je Maglić pobjegao iz partizanskih postrojbi negdje oko Širokog Brijega, a po dolasku u Zagreb je njezinom stricu Petru i strini Vinki kazao da Maruša održava vezu sa partizanima i šije im odjeću. Nakon toga joj je strina pisala da je može biti sram, a stric joj je poručio da će joj razbiti šivaću mašinu. Njihovo pismo joj je iz Zagreba donio Petar Kapulica, otac križara Ante Kapulice, a s detaljima ovih događaja je navodno bio upoznat i odbornik Marijan Ramić. Maruša je priznala da je jednom bila na sastanku s Magličem, a nazočili su mu Ljuba Šetka,

¹⁰²⁷ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mare Šetke, Zapisnik sa saslušanja, 18.12.1945.

Vinka Šetka, Ivan Maglić, Stipe Lozančić i dva Tokića. Sastankom je rukovodio Ante Maglić, a katkad je glavnu riječ preuzimao Ivan Maglić. Maruša tvrdi da tijekom sastanka uopće nije govorila, a ostali su spominjali da „ovo“ neće do izbora jer će vlast propasti zbog čega ne treba ići u križare. Iz Marušine izjave se doznaje i to da se u slučaju pečata „zelenog kadra“ koji je bio skriven u Cisti Provo radilo o Marijanu Maduniću „Pupi“. Šetka ovu izjavu zaključuje riječima da ne priznaje da je davala papir za pisanje letaka.¹⁰²⁸

Ovom izjavom Maruša Šetka je nastojala umanjiti svoju ulogu u organiziranju ove skupine u Cisti Velikoj. U tom kontekstu se može gledati i njezina napomena o odnosima s Magličem iz ratnih dana. Iako je neosporno da se na temelju drugih dostupnih dokumenata može zaključiti da je glavnu riječ doista vodio Ante Maglić, iz izjava Ljube Šetke proizlazi da je Marušina uloga ipak bila znatnija od one koju je ona bila voljna priznati i da je susreta između Maruše i Maglića ipak moralo biti više.

U međuvremenu je u prostorijama Uprave zatvora Okružne OZN-e Biokovo – Neretva u Makarskoj dana 18. siječnja 1946. saslušan i Ante Maglić čiji dosje zasad nije pronađen. Prijepis zapisnika s Magličevog saslušanja je sačuvan u dosjeu Mare Šetke, ali su pojedini dijelovi izostavljeni i čini se da sačuvana kopija sadrži jedino podatke koji se odnose na Maru i Vinku Šetku što predstavlja dodatni izazov u rekonstrukciji djelovanja ove križarske organizacije. Prema spomenutoj izjavi, Maglić tvrdi da se u srpnju 1945. vratio kući jer je bio otpušten iz vojske kao nesposoban. Navodno su mu prišle Vinka i Mara Šetka koja mu je spomenula da je sve mlade, posebno ženske osobe u Cisti popisala u križarsku organizaciju i da su popis navodno predale Ivan Keglju „Beseru“. Vinka Šetka je navodno dodala da je na tom popisu bilo navedeno koliko ima organiziranih križara u Cisti, odnosno koje osobe su trebale poći „u šumu“. Prema Magličevim navodima, priprema tog popisa se zbila prije njegovog povratka.¹⁰²⁹

Ovaj dio Magličeve izjave je svakako sporan jer iz izjava Ljube Šetke proizlazi da je Maglić ustvari prišao navedenim ženama. Osim toga, upitan je i navod o Ivan Keglju „Beseru“. Naime, kako će biti pojašnjeno u narednom dijelu ovoga potpoglavlja, Kegalj se u Cistu vratio ili u lipnju ili u kolovozu 1945. nakon čega se krio i njegovi su kontakti bili znatno ograničeni, a prema sačuvanim zapisnicima sa saslušanja, Kegalj se nije susretao sa Šetkama, ali jest s Magličem. U spomenutoj izjavi Maglić dalje tvrdi da su mu Vinka i Mara Šetka negdje u ljeto

¹⁰²⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mare Šetke, Zapisnik sa saslušanja, 25.1.1946.

¹⁰²⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mare Šetke, Zapisnik sa saslušanja Ante Maglića, 18.1.1946.

1945. spomenule da su one sam tiskale i izdavale letke, odnosno da su iste razbacivale po selu iako ni za ovaj navod nema drugih dokaza. Štoviše, o letcima je navodno znao tek toliko da je Maruša Šetka Ivanu Magliču navodno dala papir za letke koje je zatim navodno ispisao Dušan Kutleša.¹⁰³⁰ Doduše, nejasno je o kojim se točno letcima radi jer iz ranije citiranog izvješća doušnika „Momčila“ od 14. listopada 1945. proizlazi da je iza pripreme letaka u tom razdoblju stajao upravo Maglič.

Maglič je ipak priznao održavanje sastanaka u kući Vinke Šetke kojima su nazočili Ivan Maglič, Ivan Kapulica, Ljuba Šetka, Mara Šetka, Vinka Šetka, Stipe Lozančić i dva Tokića, a uglavnom su raspravljali o promidžbi. Mara Šetka ih je navodno navodila da „lažemo čim više“, a njezine instrukcije Maglič je navodno prenosio drugima. „Štogaod one govore da sam ja rekao, to su one govorile“, ističe Maglič u ovoj izjavi pokušavajući odbaciti krivnju s obrazloženjem da „su me ove Šetke zavele“ iako se iz svih izjava Ljube i Maruše Šetke može zaključiti da je glavnu riječ u ovoj organizaciji doista vodio Maglič. Maglič je također naveo da mu nije poznato kome su Šetke pisale pisma u Zagreb i Split niti po kome su ta pisma slale osim da je jedno pismo u Zagreb trebalo biti poslano po Trenti koji je onamo trebao otputovati „kako bi donio neke vijesti“. Čini se da bi ovaj navod mogao biti istinit s obzirom da odgovara detaljima iz izjave Ljube Šetke. Nadalje je Maglič istaknuo da su mu Vinka i Mara Šetka kazale da postoji nekakvi pečat „zelenog kadra“ kod Marijana Madunića „Pupe“. Navodno je upravo Maruša govorila da bi trebalo prikupljati pomoć za križare, no Maglič tvrdi da „nije nitko htio dati ni 5 para“. Što su oružja tiče, Vinka i Maruša Šetka su mu govorile da su kod njih skriveni dva pištolja i jedna strojnica te da za pištolje nije bilo metaka. Ipak, ni ove Magličeve navode ne podupiru izjave drugih aktera, naročito one Ljube Šetke u kojima se Maglič izričito povezuje s pokušajima prikupljanja oružja. Kao članove organizacije kojoj je i on pripadao, Maglič navodi Vinku Šetku, Ljubu Šetku, Marušu Šetku, Stipu Lozančića, Ivana Tokića i Milana Tokića, no tvrdi da se nisu upisivali u nikakve knjige iako su održavali sastanke na kojima je on gotovo uvijek prisustvovao. Na temelju drugih izjava, izgledno je da su ovoj skupini pripadali i Mara Rojnica, Ivan Maglič, Iva Kapulica i Jure Šetka iako za to nema definitivne potvrde. „Obično smo se između sebe zvali 'križari' i imali smo poći svi u šumu, ali ja sam se uvijek od odlaska u šumu izvlačio“, zaključuje Maglič svoju izjavu.¹⁰³¹ Sudeći prema izjavama Ljube i Maruše Šetke, ovo bi donekle mogla biti istina jer se čini da je Maglič doista otezao s odlaskom u križare pod izlikom da će tadašnja vlast brzo propasti i da žurbe za odlazak „u šumu“ nema. U

¹⁰³⁰ Isto.

¹⁰³¹ Isto.

Magličevoj izjavi je primjetan i detalj o nazivu *križari* kojega je ova organizacija koristila na sastancima tijekom ljeta 1945. godine. S obzirom da nema naznaka o tome s kojim je križarskim skupinama ova organizacija imala kontakte, nejasno je odakle su njezini članovi preuzeli spomenuti naziv koji se, kako je objašnjeno u uvodnom dijelu ove disertacije, tek tada počinje širiti diljem Hrvatske. Ukoliko je organizacija preko Vinke Šetke doista održavala kontakte s vezama u Splitu i Zagrebu, postavlja se pitanje jesu li članovi organizacije o nazivu *križari* doznali upravo iz povratnih pisama.

S obzirom na drastične nepodudarnosti u ključnim detaljima iz izjava Ante Maglića i ostalih sudionika ovih događaja, dana 25. siječnja 1946. je u prostorijama Uprave zatvora Okružne OZN-e u Makarskoj izvršeno suočavanje Maglića s Vinkom i Marušom Šetkom koje su odbacile njegove tvrdnje. Šetke su istaknule da prije Magličevog povratka u Cistu ondje nije postojala nikakva organizacija te da ona nikada nisu tiskale i bacale letke. Također su negirale da su Magliču ikada spomenule da se kod Madunića nalazi pečat „zelenog kadra“.¹⁰³² To bi mogla biti istina uzevši u obzir navod iz prethodno citirane izjave Ljube Šetke prema kojemu je ona prvi put čula o spornom pečatu upravo od Ante Maglića.

Tri dana kasnije, odnosno 28. siječnja 1946., Opuномоство OZN-e Biokovo – Neretva podnijelo je prijavu protiv Ljube i Mare Šetke. Zbog fragmentiranosti sačuvanih dokumenata ne može se sa sigurnošću reći je li istog dana podnesena i prijava protiv Vinke Šetke. U obje sačuvane prijave navedeno je da su Ljuba i Maruša Šetka po „oslobođenju“ zemlje 1945. godine započele s „protunarodnim“ radom te su u srpnju iste godine počele organizirati „ustaško-križarsku, odnosno „ustaško kamišarsku križarsku“ organizaciju u selu Cisti u suradnji s Antom Magličem i Vinkom Šetkom.¹⁰³³ „Inspirator“ ovih aktivnosti je navodno bila Ljuba Šetka koja je zajedno s Marušom Šetkom odvrćala mlade koji su pod njihovim utjecajem „bacili petokrake“ te su ih pozivale da pristupe križarskoj organizaciji s namjerom da će „poći k Beseru u kamišare“.¹⁰³⁴ Maruša Šetka je uz podršku Vinke Šetke i Ante Maglića uspjela okupiti 30-tak mještana, a popis je navodno dostavila Ivanu Keglju „Beseru“. Također je održavala veze sa Zagrebom šaljući onamo pisma svom stricu i križaru Petru Šetki koji se ondje navodno krio, a s kojim je pokušavala uspostaviti kontakt u rujnu 1945. kada je posjetila glavni hrvatski grad.

¹⁰³² HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mare Šetke, Zapisnik sa suočavanja Ante Maglića s Vinkom i Marom Šetkom, 25.1.1946.

¹⁰³³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mare Šetke, Prijava OZN-e protiv Mare Šetke, 28.1.1946. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ljube Šetke, Prijava OZN-e protiv Ljube Šetke, 28.1.1946.

¹⁰³⁴ Isto.

Istovremeno je sudjelovala u pripremi letaka te redovito odlazila na sastanke na kojima se dogovaralo prenošenje oružja križarima u šumi.¹⁰³⁵

U međuvremenu je Ljuba Šetka „širila propagandu“ i na sastancima govorila da se izbori neće održati jer će se u zemlju vratiti Maček. Sudjelovala je u pisanju letaka u kojima se govorilo protiv tadašnje vlasti, odnosno širila „ustaško-kamišarska“ promidžba. Letci su navodno bili označeni pečatom koji se čuvao kod Marijana Madunića u Cisti, a na kojemu su bili križ i slovo 'U'. Nazočila je sastancima koji su se održavali u kući Vinke Šetke te je radila na prikupljanju pomoći za križarsku organizaciju, uključujući oružje zbog čega je tražila da se strojnica koja se nalazila kod Jure Šetke osposobi i prenese križarima. Prema istoj prijavi, Ljuba Šetka je navodno s prikupljenom pomoći trebala poslati člana navedene organizacije u Zagreb s namjerom da donese vijesti i uspostavi kontakte s „ustašama“. Osim toga je namjeravala pridružiti se križarima u šumi i oružano se boriti protiv komunističkog režima.¹⁰³⁶

Uspoređujući optužbe protiv Ljube i Maruše Šetke sa sačuvanim izjavama svih aktera, može se zaključiti da je većina optužbi doista bila tek OZN-ina konstrukcija s ciljem da se spomenutim ženama oteža položaj u kojemu su se našle. U niti jednoj dostupnoj izjavi nema nikakvih naznaka da je inicijator ove organizacije bila Ljuba Šetka. Niti jedan akter ne povezuje Ljubu Šetku s pisanjem letaka niti je itko spomenuo da je upravo ona „širila propagandu“ govoreći da će se u zemlju vratiti Maček. Netočno je i to da je Ljuba Šetka planirala poslati člana organizacije u Zagreb. Ustvari, pismo koje je trebalo odnijeti u Zagreb izričito se u dostupnim izjavama povezuje s Vinkom Šetkom. Također je netočno da je Maruša Šetka dostavila ikakav popis Ivan Keglju „Beseru“ što potvrđuje njegova izjava koju je OZN-a u trenutku pokretanja prijave protiv Maruše i Ljube Šetke već imala jer je Kegalj zatvoren i saslušan krajem 1945. godine. Također je netočno i to da je Maruša Šetka održavala kontakte sa stricom Petrom. Ustvari, iz njezinih je izjava jasno da kontakt sa stricom uopće nije uspjela uspostaviti niti je sa sigurnošću znala gdje se on nalazi i je li doista živ.

Na temelju sačuvanih dokumenata moguće je tek djelomično rekonstruirati hrvatski protukomunistički otpor u Cisti, iako je zahvaljujući sačuvanim dosjeima članova organizacije rekonstrukcija ipak znatno potpunija negoli je to moguće za neretvansko područje. Zasad nisu pronađeni drugi dokumenti koji bi znatno doprinijeli rasvjetljavanju ovih događaja iako se iz prijave OZN-e protiv Maruše Šetke sa sigurnošću može zaključiti da su osim Ante Maglića,

¹⁰³⁵ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mare Šetke, Prijava OZN-e protiv Mare Šetke, 28.1.1946.

¹⁰³⁶ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ljube Šetke, Prijava OZN-e protiv Ljube Šetke, 28.1.1946.

Ljube Šetke i Maruše Šetke također saslušavani Vinka Šetka i Stipe Lozančić. Ostala je sačuvana tek kratka zabilješka UDB-e u dosjeu Ivana Keglja „Besera“ u kojoj se navodi da je Vinka Šetka pričala da su seoskoj križarskoj organizaciji pripadali Milica Kurtović, Marijan Bezerov, Čarkan Vučkov, Mirko Vučkov, Ante Rojnica, Ivan Kapulica, Ana /ili Mara/ Maglić, Jozo Maglić, Biko Burazin, Ivan Tokić, Pupe Madunić i Pupe Botin te da se također govorilo da su članovi bili Čiča Madunić i Ante Kapulica. Uz nedatiranu bilješku je nadodana napomena: „ovo treba provjeriti“.¹⁰³⁷ Ipak, ostalo je nejasno je li ikakva provjera uopće izvršena, naročito uzevši u obzir činjenicu da su u prijavi protiv Ljube i Mare Šetke iste optužene za djela koja su se vjerojatnije mogla pripisati Anti Magliću. Ovo je naročito važno imati na umu jer je, kako je već istaknuto, u trenutku obje prijave, dakle u siječnju 1946., ključna figura Ustaškog pokreta u Cisti Velikoj – Ivan Kegalj „Beser“ – već bio uhićen, saslušan i likvidiran. Stoga je u narednom dijelu ovog rada važno pojasniti detalje iz dosjea Ivana Keglja „Besera“ na kojega su se pozivali članovi križarske organizacije u Cisti Velikoj i njegovog brata Jure Keglja.

5.2.3. Braća Kegalj – nositelji prijeratnog hrvatskog protujugoslavenskog otpora u Cisti Velikoj

Središnje figure prijeratnog protujugoslavenskog otpora u Cisti Velikoj su svakako bili braća Jure i Ivan Kegalj zvani „Beser“. Jure Kegalj, sin pok. Petra i pok. Jake rođ. Kegalj iz Ciste, rođen 13. svibnja 1900., oženjen i bez djece, uhićen je 17. ožujka 1945. godine. Dva dana ranije Kegalj je upućen Kotarskom NOO Imotski s ciljem da bude upućen u operativnu jedinicu ili radni bataljun, a u popratnom dopisu Općinskog NOO Lovreć je navedeno da je isti „za vrijeme okupacije ovih krajeva vršio neprijateljski obavještajnu službu neprijateljskom garnizonu Cisti Provo“ te je bio „desna ruka popa Mandarića“. Umjesto upućivanja u radni bataljun, Kotarski NOO Imotski je Keglja uputio Opunomoćstvu OZN-e Imotski s napatkom da je potrebno „ispitati mrežu pete kolone“.¹⁰³⁸ U svojoj izjavi koju je dao 10. travnja 1945. u prostorijama Opunomoćstva OZN-e Biokovsko-neretvanskog područja Kegalj je uglavnom govorio o događajima iz Drugog svjetskog rata te je istaknuo da nikada nije imao kontakte s križarima.¹⁰³⁹ Presudom Vojnog suda za oblast Dalmacije, odnosno Vijeća kod Komande područja Južne Dalmacije br. 121/45 koje je zasjedalo u Dubrovniku dana 16. svibnja 1945., Jure Kegalj je osuđen na šest godina teškog prisilnog rada i gubitak građanske časti za vrijeme

¹⁰³⁷ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ivana Keglja „Besera“, Bilješka o Vinki Šetki, nedatirano.

¹⁰³⁸ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Jure Keglja, Dopis Općinskog NOO Lovreć, 15.3.1945.

¹⁰³⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Jure Keglja, Izjava sa saslušanja Jure Keglja, 10.4.1945.

izdržavanja kazne, no radilo se o djelima počinjenima tijekom Drugog svjetskog rata.¹⁰⁴⁰ Kaznu je služio u Zavodu za prisilni rad u Staroj Gradiški.¹⁰⁴¹

U međuvremenu je skupina mještana koju su sačinjavali Petar Mandarić, Marijan Kujić, Marijan Ramić i Vice Mandarić dana 5. kolovoza 1945. dala izjavu protiv braće Kegalj u kojoj su netočno naveli da je Jure Kegalj surađivao s križarima implicirajući da je upravo to bilo razlog osuđujuće presude u Dubrovniku. Osim toga su tvrdili da se njegov brat Ivan Kegalj „Beser“ povlačio do Slovenije odakle se vratio kući i pridružio križarima.¹⁰⁴² Iako će se ova informacija pokazati u potpunosti netočna, ostat će zabilježena u pojedinim dokumentima OZN-e, kako će biti objašnjeno u narednim odlomcima. Rješenjem Ministarstva NRH br. 21922/46 Jure Kegalj je dana 22. lipnja 1946. pušten na slobodu iako mu je kretanje bilo ograničeno isključivo na prostor Ciste Velike. Unatoč tome Kegalj je povremeno odlazio u Split i Imotski te se kretao po okolnim selima. Često su ga viđali u društvu svećenika don Ante Jurića s kojim su se susretali i ostali „neprijateljski elementi“.¹⁰⁴³ Kasnije je registriran u kategoriju II c kod UDB-e za kotar Imotski jer je u Kraljevini Jugoslaviji bio istaknuti član HSS-a u Cisti Velikoj, a tijekom rata je pomagao Ustaški pokret te jer je imao brata „ustaškog emigranta“ koji je uhvaćen i strijeljan.¹⁰⁴⁴ U SDS-ovoj rekonstrukciji Ustaške nadzorne službe (UNS) je ostalo zabilježeno da je djelovao „šovinistički“.¹⁰⁴⁵

Za razumijevanje poslijeratnog protukomunističkog otpora u Cisti značajniju je ulogu imao Jurin brat Ivan Kegalj zvani „Beser“. Rođen je 12. siječnja 1891., te je bio oženjen i otac troje djece. Prije Drugog svjetskog rata se bavio korparenjem u Češkoj, Njemačkoj i drugdje. Godine 1933. se susreo s dr. Brankom Jelićem koji je govorio da „oni vode politiku Stipana Radića i da se bore za Republiku, a da se zovu ustaše i da je on bio u Belgiji i da su tamo svi naši ljudi stupili u tu stranku“. Kegalj ističe da „smo svi bili sa njim jer smo se i ranije osjećali Hrvati i bili uz Stipana Radića“. S obzirom da je svake zime dolazio kući u Cistu, Kegalj je s istim idejama upoznao mještane što će rezultirati većim brojem pripadnika Ustaškog pokreta u Cisti Velikoj.¹⁰⁴⁶ Uspostavom Nezavisne Države Hrvatske, Kegalj je postavljen tabornikom

¹⁰⁴⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Jure Keglja, Presuda Juri Keglju, 16.5.1945.

¹⁰⁴¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Jure Keglja, Dopis UDB-e za oblast Dalmaciju, 1.7.1946.

¹⁰⁴² HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Jure Keglja, Izjava skupine mještana Ciste, 5.8.1945.

¹⁰⁴³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Jure Keglja, Podaci za predsjednika mjesne organizacije HSS-e Velika Cista, nedatirano.

¹⁰⁴⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Jure Keglja, Podaci UDB-e za NRH, Odjeljenje za Oblast Dalmaciju, Opuномоćstvo za kotar Imotski, 1.8.1950.

¹⁰⁴⁵ HR-HDA, *SDS RSUP SRH*, 013.2.45., Rekonstrukcija UNS-a sa kotara Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 933 – 968.

¹⁰⁴⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Keglja „Besera“, Izjava Ivana Keglja, 7.11.1945.

u općini Lovreć, a tu je dužnost obnašao do kolovoza 1941. nakon čega se posvetio kućnim poslovima.¹⁰⁴⁷ „Selo Cista čuveno je kao ustaško selo“, zaključuje se u jednom dokumentu s Kegljevimi podacima uz napomenu da je „glavni pokretač i organizator ustaštva u ovom selu samo Beser, jer on je neumorno radio na tome već skoro 15 godina“.¹⁰⁴⁸

Kako je ranije istaknuto, skupina mještana iz Ciste u kojoj su se nalazili Marijan Ramić, Vice Mandarić, Petar Mandarić, Marijan Kuić i Ante Burazin dali su 5. kolovoza 1945. izjavu protiv Ivana Keglja. U drugoj sačuvanoj verziji te izjave Kegljevi mještani navode da je Kegalj „oslobođenje“ dočekao u Zagrebu te se „uputio kući sa milijonima kuna i kako se govori sa nekoliko tisuća američkih dolara, u Brinju u Lici oduzeto mu je nekoliko milijuna kuna, 20 pari cipela i razne druge robe, dočim dolore je nekako prošvercao“. Isti je „glavni širitelj reakcionarni vijesti i laži“ jer je „narodna vlast za njega ludost i nasilje“.¹⁰⁴⁹ Nejasno je kako su spomenuti mještani mogli imati spoznaje o kretanju Ivana Keglja „Besera“, no na temelju njegovih izjava može se zaključiti da je riječ bila o netočnim informacijama.

O Kegljevom uhićenju kod Ančića kuća u Dobranjama doznajemo iz dopisa Opuномоćства OZN-e za kotar Šestanovac br. 497 od 1. studenog 1945. koji je upućen Okružnoj OZN-i Biokovo – Neretva. Kegalj je uhaćen istog dana, a u dopisu se također navodi da je saslušan na brzinu i na „lijepi način“, no „isti je preplašen i ne priznaje ništa drugo“.¹⁰⁵⁰ Kegljeva izjava je doista iznimno kratka, a prvi dio izjave se odnosi na razdoblje Drugog svjetskog rata. U drugom dijelu izjave Kegalj navodi da je u listopadu 1944. otišao u Zagreb na bolovanje, a ondje je ostao do proljeća 1945. godine. Tri tjedna prije zauzimanja Zagreba po postrojbama JA Kegalj je otišao u Dugo Selo gdje je dočekao dolazak JA, izvadio propusnicu u Kotarskom NO i uputio su kući. Vlakom je stigao do Bugojna, a odande je krenuo pješke. Povratkom kući zadržavao se u Cisti gdje ga je uzdržavala žena i Dobranjama gdje su mu pomagali Matija Milardović, Ante Ančić i tajnik NO Dobranje Božo Ančić. Kegalj je istaknuo da se s križarima nikada nije sastajao.¹⁰⁵¹

Narednog dana, 2. studenog 1945., Kegalj je saslušan u prostorijama Okružnog Odjeljenja OZN-e Biokovo – Neretva. Tom je prilikom također zabilježena kraća izjava čiji se veći dio odnosi upravo na razdoblje nakon listopada 1944. kada su Imotsku krajinu zauzele

¹⁰⁴⁷ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ivana Keglja „Besera“, Izjava Ivana Keglja, 8.11.1945.

¹⁰⁴⁸ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ivana Keglja „Besera“, Podaci o Ivan Keglju Beseru, 6.11.1945.

¹⁰⁴⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ivana Keglja „Besera“, Izjava skupine mještana, 5.8.1945.

¹⁰⁵⁰ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ivana Keglja „Besera“, Dopis Opuномоćства OZN-e Šestanovac, 1.11.1945.

¹⁰⁵¹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ivana Keglja „Besera“, Izjava Ivana Keglja, 1.11.1945.

postrojbe NOV. Tako Kegalj ponovno ističe da je u Zagreb otišao na liječenje te je ondje ostao do „oslobođenja“. Umjesto tri tjedna, u ovoj izjavi navodi da je u Dugo Selo otišao nekoliko dana prije pada Zagreba jer su ondje troškovi života bili niži. Točan datum njegovog odlaska u Dugo Selo je manje bitan. Ono što je važno znati u kontekstu ovog rada jest to da je u Dugom Selu Kegalj ostao do 29. svibnja 1945. kada je dobio propusnicu i otišao kući. Kegalj dalje ponavlja da je vlakom putovao do Bugojna, a zatim se pješke uputio kući kamo je stigao 11. lipnja 1945. godine. Kod kuće je bio svega dva dana nakon čega je pošao „u šumu“. Stalno se krio u blizini svoje kuće, a hranu mu je donosila njegova supruga. Zaklon je pronašao i u domovima Matije Milardović i Ante Ančića iz Dobranja koji su ga također opskrbljivali hranom. S Ančićem je razgovarao o predaji, ali tek po proglašenju amnestije. Kegalj još jednom ističe da nije imao drugih kontakata, kako s civilima, tako s križarskim skupinama. Štoviše, „niti jednog od njih poznajem koji su i gdje se sada nalaze“, tvrdi Kegalj istaknuvši da nikada nije odlazio na planinu Kamešnicu gdje su se križari krili niti su oni dolazili kod njega. „Mene su oni mrzili i nisu u meni imali povjerenje jer se moj sin nalazi u JA, a ja sam se krio radi toga jer sam se bojavao vlasti pošto sam bio ustaša od 1933. god. pa sam mislio da će me vlasti ubiti“, zaključuje Kegalj nadodavši da o letcima u Cisti nikada nije čuo niti mu je poznato tko ih je pisao i bacaio.¹⁰⁵²

Kegaljove navode djelomično potvrđuje propusnica izdana od strane Kotarskog NOO Dugo Selo dana 29. svibnja 1945. godine koja je priložena uz njegov dosje. Unatoč tome, u podacima za Ivana Keglja „Besera“ koji su 6. studenog 1945. dostavljeni Opuномоćstvu OZN-e kotara Šestanovac ponovljeno je da se Kegalj povlačio prema Sloveniji, „odakle je također nekako uspio da se provuče i povratio se kući, gdje se je odmah pridružio ustaškoj kamišarskoj bandi Anti Kapulice“.¹⁰⁵³ Dva dana kasnije Okružno odjeljenje OZN-e Biokovo – Neretva poslalo je javnom tužitelju za okrug Biokovo – Neretva u Makarskoj dopis u kojemu se navodi da je Ivan Kegalj „Beser“, od 1933. „zakleti ustaša“ i bivši ustaški tabornik u Cisti, „pred našom vojskom bježao u Imotski i tamo sudjelovao u raznim akcijama i pokoljima“. Štoviše, „povukao se pred oslobođenjem ovih krajeva do Slavonije i uspio se je povratiti neprimjetno“. U dopisu se također navodi da je odmah po povratku u Cistu Kegalj pristupio križarskim skupinama „te kao sposoban propagator i agitator bio je povraćen sa zadatkom na teren da sakuplja ljude za kamišare i u narod ubacuje razne parole, te se je cijelo vrijeme zadržavao po selima između Kamišnice i Cetine, a ponekad je odio i u Kamišnicu na sastanke sa bandom“ dok ga nisu

¹⁰⁵² HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Keglja „Besera“, Izjava Ivana Keglja, 2.11.1945.

¹⁰⁵³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Keglja „Besera“, Podaci o Ivanu Keglju Beseru, 6.11.1945.

uhvatili pripadnici KNOJ-a.¹⁰⁵⁴ Narednog dana, 9. studenog 1945., javni tužitelj je odobrio otvaranje istrage protiv Ivana Keglja „Besera“.¹⁰⁵⁵

S obzirom da su dostupni dokumenti fragmentarno sačuvani, nejasan je tijek istrage nakon 9. studenog 1945. godine, no na temelju jednog dokumenta se može zaključiti da pojedine Kegljeve izjave nedostaju. Tako se u jednoj izjavi iz ovog razdoblja koja je datirana s 27. prosinca 1945. navodi da je riječ o „nastavku saslušanja“ u prostorijama zatvora Okružne OZN-e Biokovo – Neretva. Izjava je nešto duža od onih danih početkom studenog, a u cijelosti se usredotočuje upravo na događaje koji su se zbili nakon Kegljevog povratka u Cistu. Kegalj još jednom ističe da je kući došao iz Dugog Sela, no umjesto 11. lipnja, kako je ranije naveo, u ovoj izjavi tvrdi da se u Cistu vratio krajem kolovoza 1945. godine. S obzirom da je imao propusnicu, putovanje mu nitko nije branio niti ga je itko „gnjavio“. Kada je stigao kući javio se Matiji Milardović koja mu je dala jesti. Ona mu je savjetovala da se skriva i čeka amnestiju.¹⁰⁵⁶ Ovaj navod u Kegljevom izjavi budi sumnju u precizno datiranje jer amnestija je bila proglašena ranije u kolovozu pa se vjerojatno radi o događajima koji su se ipak zbili nešto ranije tog ljeta.

Kegalj dalje navodi da je nekoliko dana nakon razgovora s Matijom Milardović, „mislim u 9. mjesecu“, otišao kod Ante Ančića u Dobranje koji mu je rekao za mjesto tzv. „Gredu“ gdje se Kegalj skrivao gotovo dva mjeseca tijekom kojih su mu hranu donosili Ančić i njegova supruga. Ovaj navod bi vremenski mogao biti nešto precizniji jer je Kegalj uhvaćen 1. studenog 1945. pa je u „Gredu“ morao stići najkasnije početkom rujna iste godine s obzirom da se ondje skrivao oko dva mjeseca. Čini se da se tijekom ovog razdoblja Kegalj susreo s Antom Magličem koji mu se žalio da „kao pas“ mora raditi u radnom bataljunu u Blatu na Cetini. No, „doći će Maček na vlast i ovako neće dugo biti“, govorio je Maglič napomenuvši Keglju da je „naša organizacija“ jaka jer u Cisti ima 40 do 50 organiziranih članova među kojima su bili Dinka Mandarić, Stipe Lozančić, Maruša Šetka, Stipan Šetka, Mara Burazin i Ante Burazin, te nekoliko članova u Biorinama i Svibu. Maglič je spomenuo i organizaciju u Biorinama kojoj su pripadali neki Barbarić, zatim Tuna Abramović i neki Zelić te organizaciju u Svibu u kojoj je bio Mijo Podružica s još nekim mještanima.¹⁰⁵⁷ Po svemu sudeći, organizacija je postojala i u Grabovcu iako je nepoznato je li Maglič s njome imao kontakt.¹⁰⁵⁸ O Vinki Šetki Maglič

¹⁰⁵⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Keglja „Besera“, Dopis javnom tužitelju za okrug Biokovo – Neretva, 8.11.1945.

¹⁰⁵⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Keglja „Besera“, Dopis javnog tužitelja, 9.11.1945.

¹⁰⁵⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Keglja „Besera“, Izjava Ivana Keglja, 27.12.1945.

¹⁰⁵⁷ Isto.

¹⁰⁵⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Nikole Babaje, Iz saslušanja Mate Bajića, 13.2.1947.

navodno nije znao jer je ona tada navodno bila u Zagrebu iako je iz drugih iskaza vidljivo da se Vinka već odavno bila vratila iz Zagreba u kojemu je živjela tijekom rata. Štoviše, u zabilješkama OZN-e iz listopada 1945. izričito se napominje da je nakon povratka iz Zagreba, Vinka Šetka uglavnom bila kod kuće i nije nigdje odlazila.¹⁰⁵⁹ Maglić se požalio Keglju da ga odbornik Ramić prati zbog čega mu je slobodno kretanje bilo otežano. Kao križarskoj organizaciji sklonije odbornike je naveo nekog Kurtovića i Madunić-Kovačića. „Direktive za rad ja dobivam iz Zagreba preko Marka Roščića koji imade tamo gostionu“, istaknuo je Maglić Keglju prilikom njihovih susreta u brdu zvanom „Podrtica“ u Cisti. Prema Kegljevom priznanju, sastajali su se više puta, a sastanke su ugovarali preko Kegljove supruge ili osobno.¹⁰⁶⁰ Iz Kegljove izjave se može zaključiti da Ljubu, Marušu i Vinku Šetku uopće nije poznavao pa mu stoga nisu niti mogle predati bilo kakav popis ili druge dokumente. Štoviše, Kegalj nije bio uključen u organizaciju ove skupine i o njezinom postojanju ništa nije znao dok se nije susreo s Maglićem. Osim toga, Maglić se Keglju izričito pohvalio kontaktima sa Zagrebom iako je u svojoj izjavi povezanost sa Zagrebom prebacio isključivo na Šetke. Stoga Kegljovi navodi potvrđuju sumnje da je glavnu ulogu u spomenutoj organizaciji u Cisti Velikoj ipak imao Ante Maglić, a ne žene iz obitelji Šetka.

Kegalj je priznao da je održavao i kontakte s dva mještana Ciste Prove i to s Marijanom Madunićem „Pupom“ i Matom Madunićem Miševićem. Na njih je prvi put naišao kada su išli u Buško Blato po sijeno. Kegalj im je rekao gdje se skriva nakon čega su mu oni u tri navrata donosili hranu. Više puta ga je namirnicama opskrbljivala i Anica Šitum iz Ciste Provo koja mu je jednom prilikom donijela i pismo Marijana Madunića „Pupe“ u kojemu je pisao da je išao u Split kod nekog Ante Vujčića ili Vučića koji je tvrdio da „imademo u Splitu jaku našu organizaciju, a tako isto i u Cisti“ gdje su među članstvom bili i spomenuti Mate Madunić i Anica Šitum. Ostaje nepoznato radi li se o istoj vezi kojoj je Vinka Šetka preko Trente namjeravala poslati pismo. Osim toga je Kegalja jednom po njegovog supruzi pozdravio svećenik don Ante Jurić koji mu je poručio da će „brzo biti sporazum, pak da ću ja onda na slobodu“. Čini se da drugih kontakata Kegalj nije imao osim što je jednom zaustavio Danka Kraljevića, zapovjednika radne čete, koji mu je kazao da ide u Svib, a Kegalj mu je odgovorio da s narodom dobro postupa „jer se sve piše tko šta radi“. Kegalj ga je također pitao gdje mu je oružje kada je u službi, a Kraljević mu je odgovorio da ima između 40 i 60 pušaka, jednu strojnicu i jednu kutiju bombi koje će prenijeti u staju u „Move“. Oružje se nalazilo u stajama

¹⁰⁵⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ljube Šetke, Zabilješke od 3.10.1945.

¹⁰⁶⁰ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ivana Keglja „Besera“, Izjava Ivana Keglja, 27.12.1945.

Sladojevića Muratova negdje iznad Blata na Cetini, a Kegalj je o navedenom oružju doznao ranije od Ante Maglića.¹⁰⁶¹ Kegaljov iskaz dodatno tereti Maglića jer potvrđuje njegova saznanja o dostupnom oružju iako je Maglić u svojoj izjavi povezanost s nabavom oružja nastojao prebaciti na Vinku i Marušu Šetku.

Iako se Kegaljov iskaz u usporedbi s izjavama Ljube i Maruše Šetke čini uvjerljiv i iskren, dokumenti iz dosjea Ante Ančića ne potvrđuju Kegaljove navode o kontaktu s dotičnim. U podacima UDB-e od 1. studenog 1947. je ostalo zabilježeno da se Ančić nakon rata povezo s križarima u Cisti i Dobranjama, pomagao ih hranom, obavještavao o kretanju vojske i održavao stalnu vezu.¹⁰⁶² U prijavi protiv Ante Ančića od 10. veljače 1946. je istaknuto da je Ančić oko svoje kuće skrivao Ivana Keglja „Besera“ i prehranjivao ga sve do Kegaljovog uhićenja 1. studenog 1945. godine. „Kegalj Ivan je bio na terenu organizator križarskih organizacija, a tako isto i bande u šumi, preko njega se je sakupljala pomoć za kamišare i odnosila na mjesta gdje je on naređivao, kako hrana i ostali materijal tako i oružje i municija“, navodi se u spomenutoj prijavi. Štoviše, „u svemu ovom radu najviše mu je pomagao okrivljeni Ante Ančić i u svakom pogledu mu izlazio na ruku“.¹⁰⁶³ Pojedini navodi iz citirane prijave ne mogu se potkrijepiti drugim dokazima iz kojih proizlazi da je Kegalj tijekom nekoliko mjeseci skrivanja preživljavao izrazito izolirano i s ograničenim kontaktima s nekoliko osoba koje su mu pružale zaklon i opskrbljivale hranom. Tijekom saslušanja Ante Ančića dana 22. siječnja 1946. kod Okružnog odjeljenja OZN-e Biokovo – Neretva u Makarskoj, Ančić je naveo da nije hranio ni križare ni Keglja kojega navodno nije vidio od 1944. godine iako je Kegalj uhvaćen upravo kod Ančića kuća.¹⁰⁶⁴ Unatoč ovoj nepodudarnosti u izjavama, Kegaljovi iskazi s izjavama Ljube i Maruše Šetke pružaju vrijedan izvor za rekonstrukciju djelovanja križarske organizacije u Cisti Velikoj.

Istog dana kada je u zatvoru okružne OZN-e saslušan Ivan Kegalj „Beser“, dakle 27. prosinca 1945. u Cisti su pripadnici 3. bataljuna 6. brigade 19. udarne divizije uhvatili križara Antu Kapulicu, sina Petra i Ive rođ. Čubelić iz Ciste. Kapulica je saslušan narednog dana u prostorijama Kotarskog opunomoćstva OZN-e u Šestanovcu, a tom je prilikom izjavio da je prilikom zauzimanja Dalmacije po partizanima došao u Imotski te se zatim s Nijemcima povlačio do Posušja, odnosno Širokog Brijega. Prilikom povlačenja prema Mostaru pobjegao

¹⁰⁶¹ Isto.

¹⁰⁶² HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ante Ančića, Podaci, 1.11.1947.

¹⁰⁶³ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ante Ančića, Prijava protiv Ante Ančića, 10.2.1946.

¹⁰⁶⁴ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ante Ančića, Zapisnik sa saslušanja Ante Ančića, 22.1.1946.

je natrag u Cistu gdje je zatekao 15 križara pa se odlučio s njima nastaviti skrivati.¹⁰⁶⁵ Kako je istaknuto u četvrtom poglavlju, na temelju zasad pronađenih dokumenata ne može se sa sigurnošću preciznije rekonstruirati kretanje te skupine, no poznato je da se prilikom napada KNOJ-a na križare u Cisti 1945., Kapulica nalazio na „drugoj strani gdje su oni poginuli“.¹⁰⁶⁶ S obzirom da se prema Kapuličinom sjećanju radi o događaju koji se zbio početkom 1945., odnosno za Uskrs navedene godine, ostaje nejasno radi li se o ranije spomenutoj križarskoj skupini koja je se povezivala s don Filipom Mandarićem. Naime, Uskrs se te godine slavio 1. travnja pa je moguće da je doista riječ upravo o toj križarskoj skupini ukoliko su likvidirani početkom travnja, kako je navedeno u popisu strijeljanih, a ne početkom lipnja kako je zabilježeno u elaboratu NM za Cistu Provo. Kapulica dalje ističe da se nakon Uskrsa zadržavao u Cisti gdje ga je izdržavala obitelj i te s nikim drugim nije održavao kontakte.

U daljnjem dijelu izjave Kapulica se osvrće na tvrdnje Ante Maglića o kojima je čuo preko nekih žena. Prema njihovim navodima, Maglić je po povratku iz Zagreba pričao da se Petar Šetka nalazi s Antom Kutlešom, Antom Mandarićem, Markom Magličem i još nekolicinom ustaša iz Ciste negdje u šumi između Zagreba i Bjelovara. Kutleša i Šetka su prema Magličevim navodima odlazili u Zagreb i odande prenosili streljivo i materijal. Do Kapulice su stizale i izjave mještana Ciste Provo da je u Splitu ili okolici viđen Ivo Rojnica, iako je to bilo netočno. Prema vlastitoj izjavi, Kapulica ipak nije imao direktne veze s osobama u Cisti i okolnim selima kao ni u Šestanovcu, Imotskom, Splitu, Zagrebu, Bosni i drugdje. U dostupnim podacima nema nikakvih naznaka da je održavao kontakt s Kegljom, a osim navedenih glasina, doznao je i da je lijepljenje letaka u Cisti organizirao Ante Maglić, a zadatak su izvršili Ante Kapulica, Vice Banović i Ivan Maglić kojega je u svojoj izjavi spomenula i Ljuba Šetka.¹⁰⁶⁷

Daljnji tijek istrage protiv Ante Kapulice ostaje nepoznat. U njegovom dosjeu je ostala zabilješka da je kao križar ubijen 1945. po pripadnicima 6. brigade 19. divizije.¹⁰⁶⁸ U svom tekstu koji je pod naslovom „Križari – Hrvatski pokret otpora u Imotskoj krajini 1944.-1951. (I.)“ objavljen u *Političkom zatvoreniku* br. 122, Ivan Gabelica navodi da je Kapulicu ubila OZN-a dana 27. prosinca 1945. na Kljenovcu u Katića ogradi.¹⁰⁶⁹ Križar Dragan Vrdoljak s kojim se Kapulica neko vrijeme krio je također uhvaćen, osuđen na smrt i strijeljan 1946. godine. Prema dostupnim podacima sačuvanim u dosjeu njegove majke Matije Vrdoljak, ona

¹⁰⁶⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ante Kapulice, Zapisnik sa saslušanja, 28.12.1945.

¹⁰⁶⁶ Isto.

¹⁰⁶⁷ Isto.

¹⁰⁶⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ante Kapulice, Bilješka o smrti, nedatirano.

¹⁰⁶⁹ I. GABELICA, *Križari – Hrvatski pokret otpora u Imotskoj krajini 1944. – 1951. (I.)*, 33 – 38.

je održavala vezu sa sinom Draganom i Antom Kapulicom te ih navodno opskrbljivala hranom.¹⁰⁷⁰ Matijin suprug Mijo je navodno održavao vezu između Ciste i Rastovca, a njegova je kuća navodno bila „glavno uporište bande“ u kojemu su se križari nastavili susretati i opskrbljivati i tijekom 1946. godine.¹⁰⁷¹

Što se tiče daljnje sudbine Ivana Keglja „Besera“, on je dana 31. prosinca 1945. zajedno s Matom Hrštićem, Stipom Kutlešom, Zvonkom Popovićem i Danom Vukosavom pobjegao iz Okružnog zatvora OZN-e u Makarskoj o čemu je Opunomoćstvo OZN-e u Šestanovcu obavijestilo postrojbu KNOJ-a koja se dala u potjeru za bjeguncima. Postavljeno je nekoliko zasjeda i oko 20 sati iste večeri su kod lokacije Žabljak iznad Gornjih Brela ubijeni Mate Hrštić i Ivan Kegalj „Beser“ koji su uz pomoć mještana Gornjih Brela Slavka Škrabića i Jakova Škrabića ondje i pokopani. O ovoj likvidaciji su ostale sačuvane dvije izjave sudionika događaja i to jednog pripadnika KNOJ-a i jednog člana OZN-e.¹⁰⁷² Dana 22. travnja 1960. je u prostorijama stanice Narodne milicije Baška Voda sastavljena službena zabilješka o „bezvlasnom prenošenju kostura“ Ivana Keglja „Besera“. U ovoj se bilješki navodi da su u razgovoru s cestarom Marinom Brkuljom iz Gornjih Brela pripadnici Narodne milicije doznali da je Kegljova rodbina 1959. potajice ekshumirala njegove posmrtno ostatke i vjerojatno ih prenijela u mjesno groblje u Cisti Velikoj. Zemlja na mjestu prvobitnog Kegljevog ukopa je ukazivala na nedavno iskapanje, a Hrštićevo mjesto ukopa koje se nalazilo na istoj lokaciji je ostalo netaknuto. Osim toga, u ovim je bilješkama primjetno da je Narodna milicija nadzirala mjesto ukopa odnosno osobe koje su mu prilazile kao i osobe koje su reagirale na spomenuti grob. Tako je zabilježeno da su dana 11. travnja 1960. autobusom iz Makarske u Imotski putovale dvije osobe od kojih je jedna osoba zaplakala kad je drugi pokazao na lokaciju Kegljevog ukopa. Evidentirano je i to da su Kegljova supruga i sin svake godine na Svi svete potajno dolazili na grob i palili svijeće.¹⁰⁷³

U međuvremenu je stanica NM Cista Provo dana 12. lipnja 1959. dobila informacije od doušnika „Momčila“ da je Petar Šetka godinu dana ranije viđen u Münchenu (Njemačka) gdje se navodno nalazio i Ante Kutleša¹⁰⁷⁴, iako su ranije informacije navodile da vjerojatno boravi

¹⁰⁷⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Matije Vrdoljak, Podaci o jataku – Matija Vrdoljak, 5.2.1947.

¹⁰⁷¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Matije Vrdoljak, Podaci o jataku – Mijo Vrdoljak, 23.1.1947. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Matije Vrdoljak, Podaci za Vrdoljak Matiju, Izvješća suradnika Udbe, 1946.-1947.

¹⁰⁷² HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Keglja „Besera“, Izjava Jure Bogunovića, 28.2.1946. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Keglja „Besera“, Izjava Marka Musapića, 27.2.1946.

¹⁰⁷³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Keglja „Besera“, Zabilješka NM Baška Voda, 22.4.1960.

¹⁰⁷⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ante Kutleše, Informacije stanice NM Cista Provo, 12.6.1959.

u Španjolskoj.¹⁰⁷⁵ Kako je prethodno spomenuto, Kutleša se neposredno nakon Drugog svjetskog rata kretao u okolici Zagreba, a prema podacima UDB-e, kasnije se prebacio na prostor oko Ciste Velike.¹⁰⁷⁶ U Kutlešinom dosjeu su ostale i zabilješke o njegovoj ženi Matiji koja se navodno povezala s križarima i pomagala im sve do njihove likvidacije¹⁰⁷⁷, a navodno je održavala i veze s križarskom organizacijom u Cisti Velikoj¹⁰⁷⁸, naročito s Marom Kutlešom.¹⁰⁷⁹ U istom su dosjeu dostupne i zabilješke o Kutlešinom sinu Marku koji je nakon Drugog svjetskog rata bio kažnjen s godinu dana prisilnog rada zbog članstva u križarskoj organizaciji u Cisti Velikoj i bacanja letaka.¹⁰⁸⁰ Nažalost, u dosjeu nedostaju drugi podaci ili izjave koje bi znatno mogle doprinijeti rekonstrukciji djelovanja križarske organizacije u Cisti Velikoj.

5.2.4. Zaključak o djelovanju križarske organizacije u Cisti Velikoj

Na temelju sačuvanih arhivskih dokumenata, može se zaključiti da je u drugoj polovici 1945. na području Ciste Velike u Imotskoj krajini djelovala križarska organizacija pod vodstvom Ante Maglića u kojoj je značajniju ulogu odigralo i nekoliko mještana, naročito Vinka, Mara i Ljuba Šetka te Ivan Maglić i Stipe Lozančić. Točan broj članova ove organizacije ostaje nepoznat, a ukoliko su popisi članova koji su u svojim izjavama spominjali pojedini uhićenici doista postojali, oni zasada nisu pronađeni. Iako je među ciljevima ove organizacije bilo pružanje materijalne pomoći križarskim skupinama, čini se da članovi nisu uspostavili veze s križarima izuzev Maglićevog kontakta s Ivanom Kegljom „Beserom“ kojega se ustvari uopće ne može povezivati s djelovanjem križarskog protukomunističkog otpora. Štoviše, djelovanje spomenute organizacije svelo se na nekoliko sastanaka, pripremu i lijepljenje letaka u Cisti te povremene razgovore o oružju do kojega su članovi organizacije preko drugih osoba mogli doći.

Iz Kegljovih i Kapulićinih izjava također se može zaključiti da su križarske skupine na tom terenu nakon likvidacije nekoliko križara kod Ciste Provo u proljeće 1945. bile razbijene, a preživjeli križari su bili i raštrkani te su se izolirali i skrivali nastojeći preživjeti. No, to ne znači da su križarske skupine u potpunosti nestale s ovog prostora. Naime, iz izvješća suradnika UDB-e koji su tijekom 1947. nadzirali Juru Keglja, uočljive su zabilješke o kretanju „bandita“, a pojavile su se i glasine „da su Amerikanci poručili da se svak sprema u križare, i da negdje

¹⁰⁷⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ante Kutleše, Podaci, 1953.

¹⁰⁷⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ante Kutleše, Podaci o jataku bande – Matija Kutleša, nedatirano.

¹⁰⁷⁷ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ante Kutleše, Podaci o Matiji Kutleši, nedatirano.

¹⁰⁷⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ante Kutleše, Podaci o jataku bande – Matija Kutleša, nedatirano.

¹⁰⁷⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ante Kutleše, Podaci o jataku bande – Mara Kutleša, nedatirano.

¹⁰⁸⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ante Kutleše, Podaci, 1953.

ima teritorij gdje će im avioni bacati hranu i da su svi šiptari u Makedoniji otišli u bandu“.¹⁰⁸¹ Navodno je i u Bosni boravio veći broj križara.¹⁰⁸² Ovakve glasine održavale su moral protivnika komunističkog režima pa je tako evidentirana i izjava Jure Keglja: „Još Hrvatska ni propala dok mi živimo, a niti će propasti“.¹⁰⁸³

Da su križari doista opstali na ovom prostoru, dokazuju i podaci iz dosjea drugog Ivana Keglja, rođaka Ivana Keglja „Besera“, koji je presudom Okružnog suda u Splitu br. K-66/48. dana 17. svibnja 1948. osuđen zbog krivičnog djela protiv naroda i države na jednu godinu i dva mjeseca lišenja slobode s prisilnim radom.¹⁰⁸⁴ U svojoj izjavi od 28. veljače 1948. Kegalj je priznao da je od križara primio neku opljačkanu robu te da je među križarima prepoznao Ivana Keglja „Đogana“.¹⁰⁸⁵ Spomenuti „Đogan“ bio je povezan s križarskim skupinama Nedjeljka Piplice i Ante Metera, a ubijen je 1947. na Biokovu.¹⁰⁸⁶ Njegovo se ime u dokumentima UDB-e često zamjenjuje „Beserovim“ nadimkom i podacima zbog čega je potreban oprez prilikom korištenja arhivskog gradiva o navedenim križarskim skupinama.¹⁰⁸⁷

U budućim istraživanjima djelovanja križarskih skupina i križarske organizacije na prostoru Ciste Velike, naročitu pozornost bi trebalo posvetiti eventualnom pronalasku dosjea Vinke Šetke i Ante Maglića s njihovim dodatnim izjavama koje bi znatno mogle pridonijeti rasvjetljavanju spomenutih događaja i suvremene povijesti ovog prostora.

5.3. „Križarsko-ustaška organizacija“ na terenu kotara Posušje i Široki Brijeg i njezin utjecaj na Imotski (1947.)

Dok je u Hercegovini u tijeku bilo raslojavanje netom reorganiziranog združenja u jesen 1947., UDB-a za Bosnu i Hercegovinu je dostavila podatke o „križarsko-ustaškoj organizaciji“ na terenu kotara Posušje i Široki Brijeg koja je otkrivena nakon uhićenja na tom području. Organizacijom je navodno upravljala „banda“ koja se skrivala u „šumi“ pod nazivom „Divizija Kralja Tomislava“. No, osim hercegovačkog prostora, ova je organizacija također obuhvaćala

¹⁰⁸¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Jure Keglja, Iz izvješća „Višnje“, 5.2.1947.

¹⁰⁸² HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Jure Keglja, Iz izvješća „Višnje“, 8.2.1947.

¹⁰⁸³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Jure Keglja, Iz izvješća „Višnje“, 2.2.1947.

¹⁰⁸⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Keglja, Bilješka UDB-e o Ivanu Keglju, 14.4.1961.

¹⁰⁸⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Keglja, Zapisnik sa saslušanja, 28.2.1948.

¹⁰⁸⁶ Na spomeniku ubijenim križarima na Biokovu uz ime Ivana Keglja je netočno naveden 23. svibanj 1948. kao datum njegove smrti. S.V., Biokovo pamti: ovo je mjesto na kojem su 1948. mučki ubijeni Hrvati, *Dnevno.hr*, 19.7.2020., <https://www.dnevno.hr/domovina/biokovo-pamti-ovo-je-mjesto-na-kojem-su-1948-godine-mucki-ubijani-hrvati-1503635/>, posjećeno 20.8.2023.

¹⁰⁸⁷ HR-HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17, Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 912 – 932. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1182 – 1202.

i kotar Imotski, odnosno sela Runoviće, Zmijavce i Gornje Vinjane zbog čega djelovanje te organizacije predstavlja treću fazu organiziranog protukomunističkog otpora na smjeru Imotski – Posušje. Organizacijom je na dalmatinskom terenu navodno zapovijedao ustaški bojničnik Mijo Božinović iz Donjeg Prološca koji se navodno skrivao na Biokovu. „Pod njegovim rukovodstvom bi se nalazio na terenu organizovan 'Zdrug', koji je na sektoru Dalmacije“, ističe se u ovom dopisu bez pojašnjenja o kakvom je „zdrugu“ ustvari riječ, odnosno radi li se o dalmatinskom ogranku hercegovačkog križarskog zdruha ili zasebnoj križarskoj skupini jer u drugim dostupnim dokumentima nema potvrde za ove navode. Vezu s Hercegovinom Božinović je navodno održavao preko Mare Lešine iz Runovića, inače rođakinje ustaškog emigranta Petra Lešine, koja je tijekom rata navodno obnašala dužnost logornice. Lešina je navodno u šest navrata dostavila pisma organizaciji u Hercegovini, a predala ih je Jozi Karamatiću iz Posušja na lokaciji zvanj „Otok“ u Imotskom polju. Također je bila upoznata s navodnim naoružanjem koje se skrivalo u Runovićima, a uključivalo je 30 pušaka i strojnica. Organizaciju je pomagao imotski trgovac Ante Parić, a zapovjedništvo jednog organiziranog voda se navodno nalazilo u Gornjim Vinjanima sa zadaćom da na zapovijed divizije bude spreman djelovati u slučaju napada na Posušje. Vodom je zapovijedao Mate Šušnjarić s hercegovačkog terena, a pripadali su mu uglavnom mještani Vinjana. Predloženo je da ih se odmah uhititi zbog opasnosti da se odmetnu u „bandu“ uz napomenu da je namjera UDB-e bila pokušati vrbovati Maru Lešinu koja je naknadno uhićena 21. siječnja 1948. godine.¹⁰⁸⁸ Točan datum dopisa bosansko-hercegovačke UDB-e ostaje nepoznat jer je u dosjeu Mare Lešine dostupan tek prijepis koji je nastao 30. studenog 1947. godine.

Najviše podataka o ovoj organizaciji je sačuvano u zapisniku sa saslušanja Joze Karamatića, sina Marijana i Jele, rođenog 1919. u Posušju koji je saslušan u Posušju 28. studenog 1947., a iz dopisa UDB-e za kotar Imotski od 14. siječnja 1948. doznajemo da je u međuvremenu likvidiran.¹⁰⁸⁹ Nejasno je radi li se o istom Jozi Karamatiću kojega je u vezi djelovanja Vileničine „Hrvatske tajne organizacije“ spominjao Andrija Kovač, o čemu je više riječi bilo u četvrtom poglavlju. Ono što se pouzdano može reći je da je Karamatić još 1946. bio kažnjen presudom Vojnog suda u Mostaru na godinu dana prisilnog rada zbog suradnje s križarima. Iz mostarske kaznionice je pušten na slobodu krajem studenog 1946. nakon čega se vratio živjeti u Posušje. Nepoznato je koliko je dugo Karamatić bio u zatvoru, no s obzirom da

¹⁰⁸⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mare Lešine, Podaci UDB-e Bosne i Hercegovine, 30.11.1947.

¹⁰⁸⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mare Lešine, Zapisnik sa saslušanja Joze Karamatića, 28.11.1947. Karamatić je navodno likvidiran po UDB-i za Bosnu i Hercegovinu. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Matije Repušić, Podaci o Matiji Repušić, 8.4.1948.

je to zasigurno bilo tijekom 1946. kada je Kovač na posuškom terenu širio Vileničinu organizaciju, moguće je da je u njegovom slučaju bila riječ o drugom Jozi Karamatiću.

U kolovozu 1947., dakle u trenucima kada je u zapadnoj Hercegovini djelovao obnovljeni zdrug, Piplica se s Kapulicom nalazio na prostoru sjeverne Hercegovine, a u Imotskoj krajini je uhvaćen Ante Meter čime je okončano djelovanje njegove križarske skupine, Karamatić je u Posušju sreo Matu Šušnjaru Perinog i Antu Crnogorca Perinog, obojica iz Čitluka, koji su povelili razgovor o križarima i ponudili mu suradnju na koju je on pristao uz uvjet da se što prije upozna s križarima i provjeri tko su ljudi s kojima će surađivati. Spomenuli su mu da održavaju vezu sa širokobriješkim križarom Vinkom Škrobom i neki dr. Majerom, navodno zapovjednikom u Vranu, koji ustvari nije postojao. Obećali su mu ubrzo ga spojiti s njima, a drugog dana su mu pokazali i neko križarsko pismo s pečatom zapovjedništva III. bojne I. divizije u Vranu rekavši da će iste noći križari doći u Bagin gaj u Čitluku te su ga pozvali da im se ondje pridruži. Iako je Karamatić došao na dogovoreno mjesto, ondje nije zatekao nikoga. Nekoliko dana kasnije ponovno se susreo sa Šušnjarem i Crnogorcem koji su mu objasnili da su one večeri dobili drugo naređenje pa nisu uspjeli doći u Bagin gaj.

Tri dana kasnije Karamatić je otišao u Čitluk na sastanak s Crnogorcem i Šušnjarem koji su mu rekli da su dobili naređenje da organiziraju križarsku organizaciju i svakom članu izdaju potvrdu s pečatom. Istom prilikom su Karamatiću predali 20 potvrda i naložili da odmah pristupi učlanjivanju onih koji će time postati pripadnici II. bojne. Također su mu predali pečat i dodatnih 20 potvrda koje je trebao uručiti Jerku Ramljaku iz Čitluka koji je ondje trebao organizirati križarsku organizaciju. Svojih 20 potvrda Karamatić je tijekom narednih mjesec dana razdijelio pojedincima iz Broćanca, Čitluka, Graca, Osoja, Posušja, Rastovače i Vinjana (hercegovačkih i dalmatinskih), a neki od njih su dali novčane priloge za organizaciju. Riječ je bila o sljedećim osobama:

Posušje: Franjo Jukić, Mate Jukić, Luka Jukić

Čitluk: Iviša Crnogorac, Domino Ramljak, Petar Mandurić, Franjo Petrić

Vinjani: Jozo Lončar, Jozo Petrić

Vinjani (dalmatinski): Mate Medvidović

Broćanac: Ivan Širić

Rastovača: Petar Kovač

Osoje: Milan Kutleša, Marijan Bošnjak

Grac: Mate Čosić

Jedna potvrda je ostala kod Karamatića, a za četiri potvrde se nije mogao sjetiti kome ih je dao. Jerko Ramljak je jednu potvrdu dao Anti Tomiću iz Vinjana, a o ostalim njegovim potvrdama je Karamatiću bilo nepoznato jer je Ramljak izvješće podnosio Šušnjaru i Crnogorcu. Naknadno se Karamatić ipak uspio sjetiti da je u organizaciju učlanio i Cvitana Bakulu, činovnika mjesnog NO u Posušju te Božu Jovića iz Vinjana (dalmatinskih).

Crnogorac je u međuvremenu Karamatiću povjerio da je u Mostaru povezan s nekim Šćepom Ančićem koji mu je u jesen iste godine dao dva akumulatora i radioaparatus. Osim toga je navodno Mijo Penavić iz Širokog Brijega održavao vezu s Benkom Penavićem koji je Crnogorcu navodno dao „ustaške“ pečate „hercegovačke križarske organizacije“. Crnogorac je Karamatića uputio na Ivana Širića iz Broćanca s kojim se Karamatić sastao u kolovozu iste godine kod kuće Ante Jukića. Tom prilikom ga je Karamatić pitao da li kod njih dolaze križari, no Širić mu nije ništa odgovorio. Stoga ga je Karamatić ukorio i rekao mu da oni s križarima održavaju vezu, organiziraju ih na terenu i izdaju članske iskaznice. Širić ga je upitao može li se i on učlaniti i dobiti potvrdu na što je Karamatić reagirao potvrdno. Nekoliko dana kasnije se opet susreo sa Širićem koji mu je kazao da je bio s križarom Vinkom Škrobom koji mu je kazao da one potvrde ne valjaju i da u Vranu ne postoji nikakvo zapovjedništvo niti zapovjednik Majer nego da na području Hercegovine djeluje zdug pod zapovjedništvom Benka Penavića i njegovog zamjenika Bariše Skoke. Širić je Karamatiću također govorio da osim sa Škrobom ima vezu i s drugim križarima, uključujući Penavića i Skoku (s kojim je kontakt održavao i Ivan Bevanda iz Jara) istaknuvši da oni vraćaju kod njega i da oko Brekalinih kuća u Crnim Lokvama imaju bunkere. Karamatić mu je odgovorio da će križarima poslati pismo te nabaviti puškomitraljez i akumulator.

Desetak dana kasnije Širić je došao kod Karamatića preuzeti pismo adresirano na križara Petra Ljubića zvanog Čutić u kojemu je Karamatić pisao da treba doći preuzeti spomenuti puškomitraljez kojega je bio uzeo kod Milana Kutleše iz Osoja i akumulator kojeg još nije bio nabavio. Nekoliko dana kasnije je dobio Čutićev odgovor da će križari doći po puškomitraljez, ali da akumulator nije potreban nego da im treba zvučnik kojega će nabaviti Širić. Puškomitraljez su došli preuzeti Čutić u pratnji križara Stanka Zeljka, a istom su prilikom zamolili Karamatića da im nabavi kišne kabanice, oružje i bombe. Prema kazivanju Stipana Čuture iz Tribistova, širokobriješki križari među kojima je bio i Škrobo su negdje u kolovozu 1947. dolazili u Posušje, no čini se da Karamatić nije znao više detalja o toj posjeti. U međuvremenu je s Karamatićem pokušao uhvatiti vezu križar Drago Koštro iz Vira, no osoba koja je Karamatiću trebala uručiti Koštrino pismo ga nije zatekla kod kuće zbog čega je pismo

bacila.¹⁰⁹⁰ Ovo je svakako moralo biti prije 16. kolovoza 1947. kada je u Vranu Mirko Kapulica ubio Koštru i Miju Škaru.¹⁰⁹¹

Polovicom listopada Šušnjar i Crnogorac su u Posušju upoznali Karamatića s Marom Lešinom iz Runovića o kojoj su mu rekli da održava vezu sa zapovjedništvom VI. zdruga, o kojemu u drugim izvorima također nema podataka. Dogovoreno je da Karamatić preko nje prima poštu iz Dalmacije, a ona preko njega poštu s hercegovačkog terena. Otada pa do uhićenja Karamatić je od Lešine poštu preuzeo šest puta, a, kako je ranije istaknuto, sastajali su se kod njezine staje na mjestu zvanom Otok u Imotskom polju. U međuvremenu joj je on sedam puta predao poštu koju su Crnogorac i Šušnjar upućivali VI. zdrugu kojim je navodno zapovijedao bojnič Božinović, a tajnik je bio bojnič „Baranja“. Na ovim je sastancima Mara pričala kako na imotskom terenu ima 30 pušaka i strojica te je ponudila pomoć u naoružanju i posuškoj organizaciji. Spomenula je da križari često navraćaju u Runoviće te da ih materijalno pomažu imotski trgovac Ante Parić i Stjepan Sulić iz Sovića.¹⁰⁹²

Krajem 1947. u Imotskom su uhićeni Milan Jović pok. Mije, Mate Jović Matin, Ivan Jović pok. Ante, Ante Jović pok. Mije, Božo Jović pok. Ante i Ivan Jović Petrov, svi iz Vinjana, jer su navodno pripadali „ustaško-banditskom“ vođu III. bojne Divizije Kralja Tomislava te se stavili na raspolaganje vodniku Mati Šušnjari iz Posušja u slučaju napada križara na Posušje. Prema podacima UDB-e, navedena skupina je djelovala uglavnom na terenu Hercegovine, a mještani Vinjana su uhićeni na temelju popisa članova navedene skupine. Kako na tom popisu nisu zabilježena imena očeva, uhićena su oba mještanina po imenu Ivan Jović.¹⁰⁹³ Tijekom ispitivanja dana 22. prosinca 1947., Jović je naveo da je za „bandu“ čuo 1946. kada su poginuli „banditi“ Nenadići i Janjiši u brdu Osoju, a „zadnje dane“ je čuo da su neki „banditi“ ubijeni, a neki njihovi suradnici strijeljani u Posušju.¹⁰⁹⁴ U travnju 1948. je obustavljen postupak protiv Ivana Jovića Petrova jer je „imenovani bez svoga znanja mogao da bude uveden u spisak ustaško banditskog vođa“. ¹⁰⁹⁵

Ovim završavaju dostupni podaci o ovoj križarskoj organizaciji koja je, kako se čini, bila izuzetno aktivna na prostoru između Imotskog i Posušja, a po svemu sudeći je bila povezana s Penavićevim pripadnicima obnovljenog zdruga. Za razliku od križarske organizacije koja je početkom 1946. osnovana u Imotskom i čiji su pripadnici tijekom iste

¹⁰⁹⁰ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mare Lešine, Zapisnik sa saslušanja Jozе Karamatića, 28.11.1947.

¹⁰⁹¹ I. LUČIĆ, Hrvatska protokomunistička gerila u Bosni i Hercegovini, 642.

¹⁰⁹² HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mare Lešine, Zapisnik sa saslušanja Jozе Karamatića, 28.11.1947.

¹⁰⁹³ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ivana Jovića, Dopolis Javnom tužioštvu oblasti Dalmacije, 20.12.1947.

¹⁰⁹⁴ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ivana Jovića, Zapisnik sa saslušanja, 22.12.1947.

¹⁰⁹⁵ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ivana Jovića, Prijedlog za obustavu postupka i puštanje na slobodu, 6.4.1948.

godine potaknuli organizaciju „podružnice“ u Posušju, čini se da je organizacija koja je u Posušju djelovala tijekom 1947. bila znatno neovisnija te povezanija s drugim sličnim organizacijama na hercegovačkom terenu. Naime, kako je istaknuto u prethodnom poglavlju, ondje je tijekom iste godine na poticaj preživjelih širokobrijeških križara, odnosno u skladu s ranijim Mandićevim dogovorom s Vrbanom te Penavićevim uputama, potaknuto osnivanje niza križarskih organizacija na području između Posušja, Širokog Brijega i Čitluka. Jedan od ciljeva te organizacije bio je pripremanje popisa mještana sposobnih za vojsku kao i popisa oružja na terenu. Kako je također istaknuto u četvrtom poglavlju, navedena uputstva za djelovanje ovakvih organizacija su podijeljena u Buhovu, Crnču, Dobrkovićima, Mokrom, Prohovu i Turčinovićima te su s radom započeli u Uzarićima i Ograđeniku, ali ih je vojska omela na prostoru Brotnja gdje su trebali surađivati s Buntićevom grupom.¹⁰⁹⁶ O djelovanju i ustroju ovih organizacija je sačuvano relativno malo podataka pa su daljnja istraživanja ovih događaja s hercegovačke strane granice svakako dobrodošla čime bi se potencijalno nadopunili podaci i o utjecaju tih organizacija na zbivanja na imotskom prostoru. U ovom dijelu petog poglavlja su predstavljeni zasad poznati detalji o ovim događajima koji se odnose na imotski teren te su dostupni u osobnim dosjeima suradnika imotske križarske organizacije.

Na temelju citiranog arhivskog gradiva može se zaključiti da su unatoč pojačanoj komunističkoj represiji i nadzoru jugoslavenskih represivnih organa tijekom 1947. godine protukomunistički orijentirani mještani Imotske krajine nastavili održavati bliske kontakte s Posušjem nudeći konkretnu pomoć u naoružanju. U slučaju pronalaska novih dokumenata buduća istraživanja ovih zbivanja bi mogla produbiti saznanja ne samo o djelovanju križarskih organizacija na hercegovačkom tlu nego i aktivnostima navodnog „zdruga“ u Dalmaciji o kojemu nisu zabilježeni dodatni podaci u zasad pronađenim dokumentima o protukomunističkom otporu na području Imotske krajine.

5.4. Razvoj križarske organizacije u selima podno Kamešnice (1946.-1950.)¹⁰⁹⁷

U ovom dijelu petog poglavlja bit će predstavljeni dostupni arhivski dokumenti o djelovanju križarske organizacije u selima sinjskog kotara podno planine Kamešnice u kojoj je tijekom navedenog razdoblja boravio Mirko Kapulica u pratnji brata Tadije te imotskog križara Nedjeljka Piplice. Tijekom tog razdoblja Kapulica je organizirao mrežu jataka među kojima su

¹⁰⁹⁶ HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.7., Zapisnik sa saslušanja Ilije Ljubića, 26.3.1948.

¹⁰⁹⁷ Objavljeno u: B. MATKOVIĆ, *Poslijeratni komunistički otpor: Djelovanje „bande“ duvanjskog križara Mirka Kapulice na prostoru Cetinske krajine kroz arhiv Opunomoćstva UDB-e za kotar Sinj*, 355 – 403.

bili i pojedinci kojima je suđeno 1951. godine. Za razliku od sela Imotske krajine, za ovo područje nisu dostupni elaborati Narodne milicije koji bi omogućili analizu sigurnosne situacije na spomenutom terenu kao ni rekonstrukciju polarizacije stanovništva podkamešničkih sela. Zbog toga se čitavo poglavlje odnosi na analizu istrage protiv Kapulićinih jataka koja je u prosincu 2023. pod naslovom „Poslijeratni komunistički otpor: Djelovanje 'bande' duvanjskog križara Mirka Kapulice na prostoru Cetinske krajine kroz arhiv Opunomoćstva UDB-e za kotar Sinj“ objavljena kao izvorni znanstveni rad u *Radovima Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*.

5.4.1. Istraga i suđenje „povjerenicima“ križarske skupine Mirka Kapulice

Kao što je istaknuto u četvrtom poglavlju, tijekom 1948. su se prema navodima Tadije Kapulice njegov brat Mirko i Piplica posvetili širenju promidžbe nastojeći omasoviti uspostavljenu jatačku mrežu koja je organizirana u križarsku organizaciju. Zbog toga su postavljeni povjerenici, „tako da sam ja bio povjerenik za srez Duvno, i to za civilnu vlast, koju su oni zamišljali“. U tu svrhu su također prikupljali dobrovoljne priloge te nabavljali pisaci i drugi potrebni materijal.¹⁰⁹⁸ Tijekom istog razdoblja je uspostavljena i organizacija u Bilom Polju na livanjskom terenu gdje je povjerenik bio Mirko Bekavac i u Prisoju na prostoru Tomislavgrada odakle su Kapulice bili rodom i gdje je dužnost povjerenika za čitavu općinu obnašao Boško Šola.¹⁰⁹⁹ Tadija Kapulica je spominjao i Ivana Babića zvanog Kasap koji je bio „predviđen za Dalmaciju“ te Matu Ćosića kao povjerenika za selo Prisoje¹¹⁰⁰, dok je u izjavi Mirka Kapulice zabilježeno i ime Ivana Botice, povjerenika u Rudi.¹¹⁰¹ O djelovanju ove organizacije najveći broj podataka je ostao sačuvan upravo u dokumentaciji o njezinim članovima na kotaru Sinju, odnosno mještanima sela podno Kamešnice s hrvatske strane granice. Riječ je o spisima Okružnog suda u Splitu u krivičnom postupku protiv Ivana Babića i drugih radi krivičnog djela iz čl. 3 t. 12, 14 i čl. 8 st. 1 Zakona protiv države pod oznakom K 48/51.¹¹⁰² Radi se o zasigurno najcjelovitijem dosad pronađenom sudskom predmetu protiv članova jedne križarske organizacije na prostoru srednje Dalmacije zbog čega spomenuti spis predstavlja iznimno vrijedan povijesni izvor.

¹⁰⁹⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Tadije Kapulice, 12.9.1950.

¹⁰⁹⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 5.12.1951.

¹¹⁰⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Tadije Kapulice, 12.9.1950.

¹¹⁰¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 112, Izvadak iz zapisnika o saslušanju Mirka Kapulice (UDB-a Mostar), 13.9.1950.

¹¹⁰² HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 72, Spis 48/51.

Istraga protiv Ivana Babića, Ivana Botice, Akrap Ante i Luke Varvodića je pokrenuta naredbom UDB-e za kotar Sinj od 17. studenog 1950. koju je potpisao šef Opunomoćstva Mate Gilić.¹¹⁰³ Narednog dana, 18. studenog 1950., četvorka je pozvana u prostorije Opunomoćstva UDB-e za kotar Sinj gdje im je određen pritvor.¹¹⁰⁴ Odlukom zamjenika javnog tužitelja Vjekoslava Žnidaršića Babiću je 20. studenog produžen trodnevni pritvor jer je „do sada provedenim isljeđenjem, te priznanjem samog okrivljenika, vidljivo da postoji opravdana sumnja da je Babić Ivan p. Petra pomagao odmetnika Kapulicu i njegovu bandu i time počinio krivično djelo iz čl. 3 t. 14 Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države“.¹¹⁰⁵ Narednog dana, odnosno 21. studenog 1950., pritvor je produžen Botici, Akrapu i Varvodiću. Dana 22. veljače 1951. Babić je saslušan u prostorijama Javnog tužništva Oblasti Dalmacije gdje su 2. ožujka 1951. saslušana i ostala trojica. Dana 5. ožujka Javno tužništvo je podiglo optužnicu koju je potpisao tužitelj Milan Macura. U optužnici je istaknuto da je „društvena opasnost utuženih krivičnih djela velika“ jer su „odmetnici kao što je bio Kapulica Mirko sa svojom bandom učinili teške zločine nad našim narodom“.¹¹⁰⁶ Štoviše, „njihov opstanak i djelovanje ovisilo je baš o njihovim jatacima t.j. o pomagačima koji su im davali hranu i činili im druge usluge“ umjesto da su svaki Kapuličin dolazak prijavili „organima narodne vlasti“ čime bi „Kapulica i njegova banda bili davno likvidirani“.¹¹⁰⁷

Dana 31. ožujka 1951. je održana rasprava na Okružnom sudu u Splitu, a presuda je donesena istog dana. Svi optuženici su proglašeni krivima. Babić je osuđen na četiri godine zatvora s prisilnim radom, Botica na dvije godine i šest mjeseci, a Akrap na dvije godine. U kazne im je uračunato vrijeme provedeno u istražnom zatvoru od 18. studenog 1950. godine. Varvodić je osuđen na šest mjeseci zatvora s odgodom izvršenja kazne od dvije godine, pa je stoga odlučeno da ga se odmah pusti na slobodu.¹¹⁰⁸ Odlukom Vrhovnog suda NR Hrvatske od 20. travnja 1951. odbijene su Babićeva, Botičina i Akrapova žalba.¹¹⁰⁹ Početkom 1952. odbijena je i molba za pomilovanjem Ante Akrapa koji se nalazio na izdržavanju kazne u KPD Lepoglava¹¹¹⁰, gdje su također bili zatvoreni Botica i Babić. U travnju iste godine je odbijena molba Ivana Babića te je djelomično prihvaćena molba Ivana Botice koji je oslobođen od izvršenja jedne godine izrečene kazne strogog zatvora.¹¹¹¹ Na temelju spomenute odluke,

¹¹⁰³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 72, Spis 48/51., Naredba UDB-e za kotar Sinj, 17.11.1950.

¹¹⁰⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 72, Spis 48/51., UDB-a za kotar Sinj, 18.11.1950.

¹¹⁰⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 72, Spis 48/51., Rješenje Javnog tužništva kotara Sinj, 20.11.1950.

¹¹⁰⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 72, Spis 48/51., Optužnica, 5.3.1951.

¹¹⁰⁷ Isto.

¹¹⁰⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik usmene rasprave, 31.3.1951.

¹¹⁰⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 72, Spis 48/51., Presuda Vrhovnog suda NRH, 20.4.1951.

¹¹¹⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 72, Spis 48/51., Odluka Prezidijuma Sabora NR Hrvatske, 22.1.1952.

¹¹¹¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 72, Spis 48/51., Odluka Prezidijuma Sabora NR Hrvatske, 9.4.1952.

Botica je dana 18. svibnja 1952. pušten na slobodu.¹¹¹² Potkraj svibnja iste godine Akrapu je odlukom Ministarstva unutrašnjih poslova NR Hrvatske odobren uvjetni otpust od isteka vremena za koje je izrečena kazna odnosno do 18. studenog 1952. godine.¹¹¹³ Punu kaznu je izdržao jedino Ivan Babić koji je na slobodu pušten dana 18. studenog 1954., odnosno nakon četiri godine zatvora.¹¹¹⁴ Uz osvrt na detalje koje doznajemo iz sačuvanih sudskih spisa, u narednim odlomcima će posebno biti naglašene razlike u važnim detaljima u izjavama optuženika koje ukazuju ne samo na to s kolikim je oprezom potrebno uzimati takve izjave, nego otkrivaju znatne poteškoće s kojima se suočavaju istraživači u pokušaju kronološke rekonstrukcije kretanja križarskih skupina.

Prvooptuženi Ivan Babić zvani „Kasap“ bio je ujedno i glavni akter spomenute istrage. U Opunomoćstvo UDB-e za kotar Sinj je priveden deset dana prije Kapuličinog uhićenja gdje je istog dana i saslušan. Iz dostupnih je dokumenata nejasno zbog čega je Babić priveden, no čini se da su organi vlasti raspolagali podacima o kretanju križara na tom prostoru i sumnja je pala upravo na Babića zbog njegove prethodne osude iz 1947. godine. U zapisniku sa saslušanja od 23. kolovoza 1950. ostalo je zabilježeno da je Babić rođen 17. kolovoza 1907. u Voštanima, kotar Sinj, u obitelji Petra i Anđe te da je oženjen Anđom s kojom je imao šestero djece. Prema vlastitim navodima, u predratnom razdoblju je bio član HSS-a iako ondje nije vršio nikakve dužnosti. Vojsku Kraljevske Jugoslavije nije služio jer je bio nesposoban, a tijekom Drugog svjetskog rata se nalazio kod kuće. S NOP-om je surađivao u „granicama mogućnosti“, a 1944. je mobiliziran u NOV gdje je ostao oko mjesec dana nakon čega je vraćen na teren.¹¹¹⁵ Otada je obnašao dužnost člana mjesnog narodnog odbora te je na toj dužnosti ostao sve do 1947. godine kada je smijenjen zbog suradnje s Kapulicom. Zbog iste je osuđen na osam mjeseci zatvora, a nakon izdržane kazne u siječnju 1948. se vratio kući.

Okolnosti prvog uhićenja Babić je pojasnio u izjavi danoj na sudskoj raspravi 31. ožujka 1951. godine. Tada je naveo da mu je nejasno kako ga se moglo osuditi „jer ja nisam dobrovoljno odmetnicima dao hranu, nego su oni sami noću upali u moju kuću i uzeli što im je trebalo“.¹¹¹⁶ S obzirom da su križari navodno prijetili da će mu zaklati ženu i djecu, Babić je otišao do susjeda prikupiti još hrane. Nakon njihovog odlaska Babić se uputio u Tijaricu gdje je u stanici Narodne milicije prijavio događaj.¹¹¹⁷ Nedugo potom, Babiću je stigao poziv da se

¹¹¹² HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 72, Spis 48/51., Dopis Okružnog suda u Splitu, 25.4.1952.

¹¹¹³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 72, Spis 48/51., Odluka Ministarstva unutrašnjih poslova NR Hrvatske s potpisom načelnika III. uprave Josipa Manolića, 27.5.1952.

¹¹¹⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 72, Spis 48/51., Dopis KPD Lepoglava od 18.11.1954.

¹¹¹⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Babića, 23.8.1950.

¹¹¹⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik usmene rasprave, 31.3.1951.

¹¹¹⁷ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Babića, 28.11.1950.

javi u tužioštvo te je pritvoren. Iz Sinja je upućen Okružnom sudu u Split odakle je nakon 33 dana pušten na slobodu. Babić je ostao na radu u Splitu, „bojeći se povratiti u moje selo da me ne bi odmetnici premlatili“.¹¹¹⁸ Dva ili tri mjeseca kasnije opet je uhićen i zatim osuđen. Prema istoj izjavi, Babić nije poznao Kapulicu sve do 1948., pa je nejasno na koje se križare ustvari odnosilo prikupljanje hrane krajem 1946. godine. Čini se da je ipak riječ o Kapuličinoj skupini kojoj je tada pripadao Škaro.

Naime, sudeći prema navodima iz Babićevog iskaza od 28. studenog 1950., Babić se još 13. kolovoza 1946. u Kamešnici susreo s križarem Škarom koji je onuda prolazio u pratnji još jednog križara. O tom susretu Babić je posvjedočio sljedeće:¹¹¹⁹

Tom prilikom Škare me je pitao, kako se zovem i što radim, na njegove riječi ja sam mu odgovorio: da se zovem Babić Ivan i da sam predsjednik M.N.O. za selo Voštane, zatim je on mene pitao da kako ja postupam sa narodom, na ovo sam mu ja odgovorio da izvršavam sve ono što mi vlast naredi. Škaro me je tada opomenuo tj. zapretio mi da pazim što radim i kako postupam sa narodom. Na to sam mu ja odgovorio sve što bude u mojoj mogućnosti ja ću da nastojim da se ne zamjerim narodu. Tom razgovoru bio je prisutan i Čaleta Ivan Pavlov iz Voštana. Na njega tj. Ivana Čaletu, odmetnik Škaro je vikao govoreći mu, da su Čalete neprijatelji Hrvatske i križara, te da su povezani uz vlast.

U strahu od odmazde, Babić događaj nije prijavio. Nekoliko mjeseci kasnije, trojica križara među kojima je bio i Škaro su posjetili Babićevu kuću zatraživši da im prikupi hrane. Babić o tom susretu navodi:¹¹²⁰

Na to sam im rekao da ja ne smem kupiti brašno od vlasti. Oni mi govore kada ti možeš kupiti ima 6 godina za njih, moraš i sad za nas sakupiti. Na to sam ja obišao po selu i sakupio im oko 15 kg brašna. Brašno su mi dali slijedeća lica: Marko Babić pok. Ante, Čaleta Ivan pok. Šimuna, Babić Marko pok. Ante, Čaleta Marko pok. Miška, Čaleta Tadija pok. Ilije, Čaleta Petar pok. Andrije i Čaleta Pavao pok. Jakova, svim ovim licima ja sam rekao, da se hrana sakuplja za križare, jer da su oni meni rekli da ako

¹¹¹⁸ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik usmene rasprave, 31.3.1951.

¹¹¹⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Babića, 28.11.1950.

¹¹²⁰ Isto.

nećete dati dobrovoljno da će oni sami to izvršiti i oduzeti. Spomenuta lica su mi na to odgovorili, da oni vole dati dobrovoljno, nego da im oni dolaze i silom oduzimaju.

Čini se da su križari dobro znali tko je Ivan Babić. Naime, u jesen 1946. Babiću je Petar Čaleta kazivao da se on susreo s križarima u proljeće iste godine te im je tom prilikom rekao da je Babić dobar čovjek iako je u narodnoj vlasti.¹¹²¹ S Čaletom nije razgovarao o prikupljanju hrane za križare jer „sam smatrao da su mu oni sami dobrovoljno davali i da su imali lični kontakt sa bandom“.¹¹²² Osim toga, krajem 1946. Babiću je Luca Akrap, žena Marka, iz Voštana rekla da su se križari raspitivali o njemu želeći znati kakav je čovjek. Navodno su ga namjeravali ubiti u čemu ih je spriječio upravo Pavao Čaleta.¹¹²³ U međuvremenu je Babić u zapisniku sa saslušanja 20. prosinca 1950. naveo da se u rujnu 1946. nalazio u planini kada su mu prišla dva nepoznata čovjeka koji su ga pitali za Mirka Akrapa „što mu se je sestra udala za Mihajlovića u Bosnu u selo Podume“.¹¹²⁴ Među navedenom dvojicom je bio i Mirko Kapulica kojega je Babić navodno odgovorio da spomenutog Akrapa likvidira kazavši mu da je „vjerojatno netko na njega nabacio ono što ne odgovara istini“, kako je to bilo u slučajevim drugih ljudi, poput Ursića i Grubišića koji su nedužni stradali.¹¹²⁵ Kapulica mu je na to navodno odgovorio da ih on nije ubio, a Babić ga je pitao „jeste li ubili učiteljicu?“ na što mu je Kapulica odgovorio potvrdno.¹¹²⁶ Iz ovih se izjava može zaključiti da je Babić ipak susreo Kapulicu još 1946. iako ostaje nejasno je li tada znao njegovo ime. Osim toga, ukoliko je Kapulica doista prisustvovao likvidaciji spomenute učiteljice, to znači da je na području Kamešnice, odnosno Cetinske krajine boravio već u svibnju 1946., dakle svega nekoliko tjedana nakon što je pobjegao sa željezničke postaje u Slavonskom Brodu.

Iz Babićevih izjava jasno je i to da je bio upoznat s pojedinim likvidacijama na tom području. Upitan o zločinima koje su počinili križari u razdoblju od 1945. do 1950., Babić je prilikom ispitivanja 4. prosinca 1950. odgovorio da mu je poznato da su 1946. u Liskovači (današnja općina Tomislavgrad) ubijeni Cvitko Grubišić i njegova supruga, navodno zbog Grubišićeve potpore Narodnoj fronti. Također je naveo likvidaciju Marka Ursića i njegove žene Mare koji su odvedeni iz svoga doma u Tijarici. No, kada je o toj likvidaciji pitao Kapulicu, on mu je navodno odgovorio da njegovi križari nisu izvršili tu likvidaciju.¹¹²⁷ Babić je tek ukratko

¹¹²¹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Babića, 4.12.1950. i 8.12.1950.

¹¹²² HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Babića, 8.12.1950.

¹¹²³ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Babića, 28.11.1950.

¹¹²⁴ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Babića, 20.12.1950.

¹¹²⁵ Isto.

¹¹²⁶ Isto.

¹¹²⁷ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Babića, 4.12.1950.

spomenuo i nestanak učiteljice Tatjane Ercegović koja je u svibnju 1946. odvedena iz svoga doma u Tijarici gdje se nalazila na službi, no više je o okolnostima tog događaja naveo u zapisnicima od 8. i 20. prosinca 1950. te u zapisniku od 11. siječnja 1951. godine. Naime, prema Babićevim navodima, na dan nestanka Tatjane Ercegović križari su na mjestu zvanom „Dubrava“, udaljenom jedan kilometar od Voštana na putu prema Tijarici, naišli na Mirka Đonlića pok. Ivana, inače člana mjesnog narodnog odbora od 1944., i Antu Đonlića pok. Pavla iz Voštana koji su im navodno pokazali put prema Tijarici te su o ovim događajima bili ispitivani.¹¹²⁸ Ercegović su križari rekli da donose depešu iz kotara zbog čega im je ona otvorila vrata. Odveli su je i ubili na Tovarnici, gorskom grebenu sjeverno od Tijarice i jugoistočno od Voštana.¹¹²⁹ Znajući o ovim likvidacijama, razumljivo je da se tijekom istrage u kolovozu 1950. Babić branio da je s Kapulicom surađivao iz straha, a ne svojevolaro, odnosno zato jer mu je Kapulica zaprijetio da ću mu zaklati ženu i djecu bude li ga odao.¹¹³⁰

No, unatoč strahu, Babić se prema vlastitom kazivanju založio za nekoliko seljaka iz Voštana i time spriječio Kapulicu da ih likvidira. Osim prethodno spomenutog Mirka Akrapa, Babić je zapisniku od 20.12.1950. naveo je da je spasio Matu Babića – Ledušića, Ivana Babića Markovog, Maru Đonlić pok. Ivana i Ivana Akrapa, svi iz Voštana. Kapulićini razlozi za ove likvidacije su bili raznoliki pa se tako Babić – Ledušić našao na popisu jer je bio sumnjiv, Ivan Babić jer je navodno odavao križare vlastima, a Ivan Akrap zato jer je njegov sin Ante na Malu Gospu pjevao protiv Kapulice i križara. Kapulica se raspitivao i o Boži Babiću – Ledušiću koji je bio član KPJ, a za kojega je Babić istaknuo da nikome zla nije nanio zbog čega ga je Kapulica navodno odlučio poštediti. „Zatim me je upitao kakvi su ostali odbornici i da li se pravilno odnose prema narodu, a ja sam mu odgovorio ne mogu biti bolji ne što jesu“, na što mu je Kapulica odgovorio da „meni izgleda da ti svakoga pravdaš, a ja mu kažem da ne pravdam nikoga nego da kažem kako je.“, navodi dalje Babić.¹¹³¹ Nekoliko mjeseci ranije, odnosno 1948. godine, Kapulica je navodno istukao Božinu suprugu koju su križari zatekli kod staje, dok je Božo tada uspio pobjeći.¹¹³²

Kapulica je s Babićem ponovo uspostavio kontakt nedugo nakon Babićevog puštanja na slobodu i to već u veljači 1948. godine kada je došao u Babićevu kuću. Tada se zanimao kako mu je bilo u zatvoru, odnosno, kako Babić navodi, u „logoru“, te je zatražio nešto hrane.¹¹³³

¹¹²⁸ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Babića, 8.12.1950.

¹¹²⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Babića, 20.12.1950.

¹¹³⁰ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Babića, 23.8.1950.

¹¹³¹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Babića, 20.12.1950.

¹¹³² Isto.

¹¹³³ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Babića, 23.8.1950.

Babić mu je dao osam kilograma krumpira nakon čega se Kapulica udaljio u nepoznatom pravcu. Kapulica je posjetio Voštane i u ožujku 1948., no Babića nije zatekao kod kuće. Tom prilikom je opljačkao kuću Ivana i Ilije Babića. Čini se da je ustvari riječ o kući Babićevog strica Marka Babića kojega je u svojoj izjavi spomenuo Kapulica. Treća Kapuličina posjeta iste godine je zabilježena nakon mjesec i po dana. Kapulica mu je tom prilikom kazao da planira ubiti opljačkanog Ivana Babića „jer je on špijun, da sve javlja u Tijaricu i da je to njemu javljeno iz Tijarice“, no Ivan Babić ga je odvratio od te nakane.¹¹³⁴ Kapulica je tvrdio da „on sve znade što ko prijavi na Odbor ili miliciju, jer da njega obavještava o svemu milicioner Ivica“.¹¹³⁵ Ostaje nepoznato o kojoj se osobi radi s obzirom da Kapulica nije spomenuo prezime „milicionera Ivica“, no čini se da je ta primjedba ostavila utisak na Babića koji je vjerovao da bi bilo kakav pokušaj prijave vlastima bio dojavljen Kapulici o čemu je posvjedočio pred Okružnim sudom u Splitu 31. ožujka 1951. godine.¹¹³⁶

Kapulica je Babića posjetio još dva puta iste godine i to u listopadu i prosincu kada je tražio hrane. Prilikom naredne posjete do koje je došlo u travnju 1949. Kapulica se povjerio Babiću da je zimu proveo u Italiji. Tom prilikom Kapulica je spominjao likvidaciju već spomenute Mare Đonlić, udove Ivana, koja je bila sestra Pepe Akrapa „koji je na vlasti u Tijarici“ i kojemu ona „sigurno sve javlja“.¹¹³⁷ Babić ga je navodno odvratio i od te zamisli. S obzirom da je u međuvremenu Babiću izgorjela kuća, oskudijevao je hranom zbog čega je za pomoć zamolio Joku Babića koji je pristao dati nešto krumpira za Kapulicu. Ipak, Kapulica se više nije pojavljivao sve do 29. rujna, odnosno nakon odvajanja od Nedjeljka Piplice, kada je opet tražio hrane. Istom prilikom je u pratnji brata Tadije nekolicini mještana održao govor pred kućom Marka Babića. Seljake je pokušao uvjeriti da će uskoro uz pomoć Velike Britanije i SAD doći do preokreta i vlast će preuzeti Vladko Maček i Ante Pavelić, a narodu će biti bolje i ništa mu neće nedostajati.¹¹³⁸ Osim pomaganja u hrani, Babić je Kapulicu obavještavao o kretanju Narodne milicije i vojske pa mu je tako kazao da se vojska nalazi u Kazagincu u Bosni i Hercegovini (današnja općina Tomislavgrad), a milicija u Tijarici.¹¹³⁹

Do narednog susreta između Kapulice i Babića navodno je došlo tek u travnju 1950. godine. Tom prilikom Kapulica mu je kazao da je zimu proveo u Slavoniji. Dao je Babiću zadatak da skuplja pomoć i regrutira seljake u križarsku organizaciju. Predložio mu je da se

¹¹³⁴ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Babića, 23.8.1950.

¹¹³⁵ Isto.

¹¹³⁶ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik usmene rasprave, 31.3.1951.

¹¹³⁷ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Babića, 23.8.1950.

¹¹³⁸ Isto.

¹¹³⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Babića, 4.12.1950.

obrati Anti Voloderu pok. Luke u Gornjoj Tijarici, Nikoli Braovcu u selu Rašeljkama u Bosni i Hercegovini (također današnja općina Tomislavgrad), Mirku Bekavcu u Bilom Polju nedaleko Livna te povjerljivim osobama u Voštanima.¹¹⁴⁰ Babić je uskoro uspostavio kontakt s Voloderom od kojega je zatražio skupljanje hrane za križare koja je naknadno poslana iz Tijarice po Martinu Voloderu. Posjet Mirku Bekavcu je završio neuspješno jer Bekavac navodno nije bio u mogućnosti donirati hranu.¹¹⁴¹ Kako Babić nije imao vremena otići u Rašeljke kod Nikole Braovca, onamo je poslao Joku Babića Jozinog iz Voštana kojemu je Braovac odbio pomoći rekavši da se „on ne bavi s tim poslom“.¹¹⁴² Kronologija ovih događaja je iznimno konfuzna jer u zapisniku sa saslušanja 11. siječnja 1951. Babić navodi da je Bekavcu poslao Antu Akrapa i to još u travnju 1949. te da je istoga uputio Anti Voloderu u ožujku 1950. godine.¹¹⁴³ Stoga se čini da je do susreta između Babića i Kapulice u kojemu je Kapulica naredio uspostavu ovih odnosa ipak došlo u proljeće 1949., odnosno prilikom posjete tijekom koje je Kapulica spominjao Maru Đonlić, a ne 1950. godine. Unatoč pokušajima Ivana Babića da u Voštanima okupi mrežu suradnika koji bi pomagali Kapulicu, njegova nastojanja su završila neuspjehom zbog čega je izgubio moral. O ovome se požalio Kapulici kada ga je ovaj opet posjetio u svibnju 1950., no Kapulica mu je odgovorio: „Pa dobro ako ne daju, pa to nije prisilno“.¹¹⁴⁴ Kapulica je od Babića preuzeo prikupljenu hranu nakon čega se udaljio u smjeru Hercegovine. Posljednji put ga je posjetio krajem srpnja 1950. godine. Tada mu je Babić kazao da nije prikupio još hrane jer zbog vlastitih obveza nije imao vremena zbog čega se Kapulica uvrijedio i odgovorio mu „pa ti to nekako hladno radiš“.¹¹⁴⁵

Ovim završava Babićev iskaz iz kolovoza 1950. godine. Događaje koji su uslijedili otkrivaju kasniji Babićevi iskazi iako je iz sudskog spisa jasno da pojedine izjave nedostaju. Tako je, na primjer, iz ostalih dopisa u sačuvanom spisu jasno da je istraga protiv Babića pokrenuta sredinom studenog, kako je to prethodno navedeno, nakon čega je Babić pritvoren, a pritvor mu je produžen na temelju opravdane sumnje u njegovu suradnju s križarima koja se između ostalog temeljila i na iskazu kojega je dao odmah po uhićenju, a u kojemu je navodno priznao suradnju s Kapulicom. No, ostaje nepoznato što je tom prilikom doista rečeno jer se zapisnik s tog saslušanja ne nalazi u spisu Okružnog suda u Splitu K 48/51 koji je predan Državnom arhivu u Splitu. Ustvari, prvi dostupni zapisnik nakon Babićevog uhićenja datira od

¹¹⁴⁰ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Babića, 23.8.1950.

¹¹⁴¹ Isto.

¹¹⁴² HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Babića, 11.1.1951.

¹¹⁴³ Isto.

¹¹⁴⁴ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Babića, 23.8.1950.

¹¹⁴⁵ Isto.

28. studenog 1950., a u uvodu je zabilježeno da je riječ ustvari o zapisniku s nastavka saslušanja što potvrđuje da je tom saslušanju prethodilo barem još jedno.

Tijekom tog saslušanja krajem studenog 1950., Babić je donekle izmijenio svoj prethodni iskaz pa je kao prvi susret s križarima po izlasku iz zatvora prikazao onaj u kolovozu 1948. kada mu je Kapulica navodno rekao da ide u Italiju.¹¹⁴⁶ No, u iskazu iz kolovoza 1950. Babić izričito navodi susrete s Kapulicom, u veljači, zatim negdje u proljeće, te u listopadu i prosincu 1948. godine.¹¹⁴⁷ Osim toga, u iskazu iz studenog pljačku druge kuće Babića smješta u travanj umjesto u ožujak, kako je to prethodno navedeno u iskazu iz kolovoza 1950. godine. Također preskače susrete s Kapulicom u listopadu i prosincu 1948., pa naredni susret nakon onoga u kolovozu 1948. datira u travanj 1949. godine. Navodno mu je tom prilikom Kapulica objasnio zbog čega želi likvidirati drugog Babića te spomenuo „milicionera Ivicu“ što znači da isti događaj smještaj godinu dana kasnije.¹¹⁴⁸ Dodatna poteškoća s iskazom od 28.11.1950. je i u tome što je Kapuličinu naredbu da se poveže s Antom Voloderom Babić smjestio u travanj 1949. umjesto travanj 1950., kako je prethodno naveo. Nadalje, Kapuličinu primjedbu da slabo radi i da se „ohladio“ datira u svibanj 1949. umjesto u srpanj 1950. Stoga se čini da je do Babićevog susreta s Voloderom u Tijarici došlo ustvari neposredno nakon Kapuličine posjete u svibnju 1949., a ne tek u kasno proljeće 1950. godine. Konačno, prema iskazu od 28.11.1950., do prvog susreta s Kapulicom te godine je došlo u svibnju, a ne u travnju. Tom prilikom ga je Babić pitao kada će doći do preokreta, a Kapulica mu je odgovorio „ako se prevrne bit će dobro, a ako ne onda ništa“.¹¹⁴⁹ Navodno ga je Kapulica pitao je li Voloder poslao pomoć¹¹⁵⁰ iako je prema ranijem iskazu ovo ustvari bio trenutak kada mu je Kapulica naredio da se s Voloderom susretne i dogovori suradnju.

Usporedbe Babićevih iskaza upućuju na to da je do uspostave spomenutih odnosa i širenja mreže Kapuličinih jataka zasigurno došlo između travnja i rujna 1949. godine, dakle najvećim dijelom u vrijeme kada se s Kapulicom još uvijek nalazio Piplica. Nedugo potom, navodno u svibnju 1950., Kapulica je predložio osnivanje Hrvatsko-križarske organizacije sa svrhom okupljanja simpatizera koji će ponajviše pomagati prikupljanjem hrane.¹¹⁵¹ Inicijativa za osnivanje takve organizacije je navodno bila podržana i od strane Ante Volodera. Kapulica je Babiću predao 30 potvrda od kojih je 13 proslijedio Voloderu, šest Ivanu Botici. Ostale je

¹¹⁴⁶ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Babića, 28.11.1950.

¹¹⁴⁷ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Babića, 23.8.1950.

¹¹⁴⁸ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Babića, 28.11.1950.

¹¹⁴⁹ Isto.

¹¹⁵⁰ Isto.

¹¹⁵¹ Isto.

zadržao kod sebe te ih djelomično podijelio drugim osobama i to: Ivanu Babiću pok. Joze iz Voštana, Petru Akrapu pok. Stjepana iz Voštana te Petru Bugarinu iz Poda – Grab od kojega je zatražio da u Podima organizira „dobre Hrvate koji će stupiti u križarsku organizaciju i potpomagati križarski pokret i križare u šumi“ što je Bugarin odbio rekavši da u nikoga nema povjerenja.¹¹⁵² Onima kojima je dao potvrde, Babić je istaknuo da se od njih kao članova Hrvatsko-križarske organizacije očekuje pomaganje križara u šumi te ih upozorio na to tko je potvrde potpisao.¹¹⁵³ Kako je ranije naveo sam Kapulica u svojim iskazima, riječ je bila o njegovom i Pipličinom potpisu.

Ipak, u kasnijem saslušanju od 11 siječnja 1951. Babić je naveo da mu je Kapulica uručio potvrde još u rujnu 1949.¹¹⁵⁴, dakle tijekom prethodno spomenute posjete kada je pred kućom Marka Babića održao govor. Istom prilikom Kapulica je istaknuo da dio potvrda treba predati Ivanu Botici, povjereniku u Rudi, te je također pitao Babića želi li biti na čelu križarske organizacije u Voštanima. „Dalje mi je Kapulica rekao da ako ja popustim u radu kao rukovodioc organizacije da ću izgubiti glavu i to lično od njege Kapulice“, ističe Babić koji je Kapulici stoga obećao da će izvršiti sve dužnosti koje se stave pred njega.¹¹⁵⁵ Daljnjom usporedbom citiranih zapisnika, može se zaključiti da je osnivanje Hrvatsko-križarske organizacije doista moguće datirati u proljeće 1949. nakon čega je uslijedila uspostava novih kontakata i širenje mreže jataka kojima su u rujnu iste godine dostavljene križarske potvrde. Pogrešno datiranje u Babićevim izjavama moguće je pripisati zaboravu ili pak okolnostima pod kojima je Babić davao svoje iskaze, a o čemu će riječi biti nešto kasnije u ovom potpoglavlju. Prethodno citirane Kapuličine izjave potvrđuju da je do inicijative za bolje organiziranje došlo još u ljeto 1948., no iz njegovih izjava ipak ostaje nejasno u kojem trenutku je donesena odluka da Ivan Babić i Ivan Botica budu imenovani povjerenicima.

Babićevo saslušanje je nastavljeno 4. prosinca 1950. godine. Ni taj se iskaz kronološki ne podudara s prethodnim izjavama pa tako Babić susret s Lucom Akrap smješta u travanj 1946. umjesto na kraj godine.¹¹⁵⁶ Osim toga, taj dio iskaza je proširen. Naime, Akrap mu je navodno objasnila da su je križari pitali je li Babić uzrok pogibije njezinog posinka Ante koji je kao križar bio likvidiran 1945. godine. No, kako je Akrap ukazala na to da je Babić dobar čovjek, „od toga dana sam ja bio slobodniji i nisam se plašio bande jer sam smatrao da oni /banda/ u

¹¹⁵² HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Babića, 28.11.1950.

¹¹⁵³ Isto.

¹¹⁵⁴ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Babića, 11.1.1951.

¹¹⁵⁵ Isto.

¹¹⁵⁶ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Babića, 4.12.1950.

nju imaju povjerenja“.¹¹⁵⁷ U spomenutom iskazu Babić je opširnije govorio i o suradnji s Ivanom Boticom s kojim se susreo u svibnju 1950. radi dogovora o odlasku u Komižu na Visu. Tom prilikom Babić je Botici također kazao da je Kapulica za njega ostavio 10 potvrda „koje treba da razdjeli dobrim Hrvatima i da ih obuhvati u Hrvatsko-križarsku organizaciju“.¹¹⁵⁸ Botici je ipak dao šest potvrda te mu kazao da prikuplja hranu za Kapuličine križare i pospremi je u svoju staju odakle će je Babić transportirati. Botica mu je navodno odgovorio da on već ima vezu s Kapulicom te da ga pomaže u hrani i ostalim potrepštinama.¹¹⁵⁹

Saslušavanje je nastavljeno 11. siječnja 1951. godine. Tom prilikom Babić je opširnije govorio o sastanku s Kapulicom u rujnu 1949. godine. Kapulica ga je tada pitao je li se susreo s Antom Voloderom iz Tijarice, istaknuvši da je riječ o njegovom povjereniku u tom selu.¹¹⁶⁰ Ovaj navod također potvrđuje da je Kapuličina naredba o povezivanju s Voloderom i ostalima vjerojatno izdana negdje u proljeće 1949. godine kada se s Kapulicom još uvijek kretao i Nedjeljko Piplica obnašajući dužnost „političkog radnika“. Babić je u zapisniku iz siječnja također istaknuo da je Botica po prvi put došao do njegove kuće još u travnju 1949. da provjeri je li Kapulica nešto ostavio za njega. Babić mu je odgovorio da Kapulica nije navraćao od 1948., a bude li nešto ostavio, da će mu on javiti. Botica je opet navratio u lipnju s istim upitom, no do tog trenutka Kapulica još uvijek nije bio ostavio tražene potvrde. Do trećeg susreta s Boticom je došlo u listopadu kada mu je Babić uručio šest ili sedam potvrda.¹¹⁶¹ Dakle, riječ je o još jednoj kronološkoj promjeni jer se prema navodima iz prethodnog zapisnika ovaj susret zbilo u svibnju 1950. godine. Ono što se doista zbilo u svibnju 1950. jest njihov susret u Botičinoj staji radi dogovora o prikupljanju hrane i odlasku na Vis s namjerom da ondje nabave nešto odjeće. Botica je Babiću tom prilikom navodno obećao da će se u vezi hrane obratiti obitelji Putnik.¹¹⁶²

U istom zapisniku iz siječnja 1951. Babić je opširnije govorio i o odnosu s Antom Akrapom s kojim se susreo u lipnju 1948. i ožujku 1949. kada od Akrapa nije prikupljao pomoć za križare. Prilikom njihovog susreta u srpnju 1949. Akrap mu je rekao da je Kapulica navraćao. Akrap mu je dao hrane, a Kapulica mu je predao križarsku potvrdu. Babić ga je tom prilikom zamolio da pomogne s prikupljanjem hrane za križare i regrutira nove članove u križarsku organizaciju, no prema kazivanju samog Babića, Akrap nikada nije predao nikakvu hranu niti

¹¹⁵⁷ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Babića, 4.12.1950.

¹¹⁵⁸ Isto.

¹¹⁵⁹ Isto.

¹¹⁶⁰ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Babića, 11.1.1951.

¹¹⁶¹ Isto.

¹¹⁶² Isto.

je koga primio u organizaciju. Prema Babićevim navodima, Akrap ga je posjetio u drugoj polovici 1949. kada mu je donio košulju koju je Babić u svibnju 1950. predao Mirku Kapulici.¹¹⁶³ Do narednog susreta između navedene dvojice je došlo tek u kolovozu 1950. kada je Akrap rekao Babiću da je Kapulica dolazio kod njega, ali mu Akrap nije imao što dati pa se Kapulica uskoro uputio u nepoznatom pravcu.¹¹⁶⁴ S Lukom Varvodićem se Babić navodno sastao vjerojatno u travnju 1949. godine. Varvodić mu je navodno tom prilikom rekao da trenutno nije u mogućnosti pomagati križare, ali da će pomoći kada bude mogao. Ipak, Babić potvrđuje da Varvodić ustvari nikada nije dao nikakvu pomoć. Prilikom njihova susreta u studenom 1949. Varvodić mu je rekao da su križari dolazili do njegove kuće i uzeli jednog ovna.¹¹⁶⁵

No, prilikom saslušanja Ivana Babića u Javnom tužioštvu Oblasti Dalmacije dana 22. veljače 1951. Babić je ustvrdio da pojedini detalji u njegovim zapisnicima sa saslušanja ne odgovaraju istini. Prema njegovom svjedočenju, tijekom istrage je bio vezan lancima tri dana i tri noći te je mjesec dana proveo u samici zbog čega je govorio i potvrđivao „sve ono što su me isljednici pitali, premda sam znao da to nije istina“.¹¹⁶⁶ Babić je priznao da se nekoliko puta doista susreo s Kapulicom i to u kolovozu 1948. kada ga je Kapulica pitao zašto ga je ranije prijavio i kada je izašao iz zatvora. Tom prilikom mu je Kapulica prijetio, a kako je Babić stanovao u planini na lokaciji udaljenoj od Gornjih Voštana oko pet kilometara na kojoj su se stanovale još dvije obitelji i to obitelj njegovog strica Marka Babića i obitelj Ivana Čalete, Babić se osjećao nezaštićenim i stoga prisiljen na suradnju. Prilikom druge Kapulićine posjete neutvrđenog datuma, razgovarali su o Mari Đonlić i Ivanu Babiću koji je ranije izdao Kapulicu. Do trećeg susreta je došlo u rujnu 1949. kada mu je Kapulica predao deset potvrda za Ivana Boticu i prilikom kojega mu je Babić potvrdio da je prenio naredbu Voloderu. U svibnju 1950. Babić je Kapulici predao hranu koju je poslao Voloder i košulju koju je dostavio Ante Akrap. Istom prilikom mu je Kapulica predao još 20 potvrda za Antu Volodera od kojih je Babić sedam zadržao za sebe i tri podijelio Ivanu Babiću pok. Joze, Petru Akrapu pok. Stipana i Petru Bugarinu pok. Stipana. Kapulica je navraćao do Voštana sredinom lipnja i krajem srpnja 1950., no Babić se tada nije susreo s njim jer se nalazio u Tijarici, odnosno Grabu. S Voloderom se Babić sastao dvaput i to 1949. kad ga je Kapulica poslao onamo prikupljati hranu i 1950. kada mu je Babić odnio potvrde.¹¹⁶⁷

¹¹⁶³ Isto.

¹¹⁶⁴ Isto.

¹¹⁶⁵ Isto.

¹¹⁶⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Babića, 22.2.1951.

¹¹⁶⁷ Isto.

O odnosu s Ivanom Boticom, Babić je naveo da uglavnom ostaje kod onoga što je izjavio tijekom istrage, no da „ne odgovara istini da sam ja Boticu pitao je li što napravio po organizaciji, a isto tako nisam ga pitao da li je on prikupio hranu za Kapulicu“. Osim toga, Botica mu navodno nikada nije rekao da ga je Kapulica imenovao povjerenikom u Rudi.¹¹⁶⁸ Jedini Babićev navodni kontakt s Akrapom je bio preuzimanje jedne košulje za Kapulicu početkom 1950. godine. Babić je izričito demantirao da je Akrapa slao prikupljati hranu za Kapulicu te je ustvrdio da ne zna tko je Akrapu dao potvrdu.¹¹⁶⁹ Sa Varvodićem navodno nikada nije govorio o Kapulici niti imao kakvu drugu vezu s njim.¹¹⁷⁰ Zbog ovih Babićevih navoda, važno je pogledati što su o ovim događajima izjavili Akrap, Botica i Varvodić.

Varvodića su u svojim iskazima spomenula braća Kapulica. Tako se Tadija u svojoj izjavi od 12. rujna 1950. tek kratko osvrće da im je „neki Luka“ u rujnu 1949. dao jednog ovna, a u lipnju 1950. „dobrovoljno“ dao i jedno janje.¹¹⁷¹ No, iz izjave Mirka Kapulice jasno je da u lipnju 1950. Luku Varvodića uopće nisu zatekli kod kuće pa im je janje predala njegova supruga. Luku je nakon toga zatekao u Kamešnici blizu lokaliteta zvanog Konj gdje mu je Kapulica kazao da im je njegova supruga dala janje na što je Varvodić navodno odgovorio „pa neka ste odnijeli“.¹¹⁷² Ove navode će uglavnom potvrditi i sam Varvodić. U prvom zapisniku sa saslušanja od 20. studenog 1950. Luka Varvodić, rođen u listopadu 1902. u obitelji Mate i Šime, u selu Rože, kotar Sinj, naveo je da je oženjen Perom s kojom ima četvero djece. Vojsku je odslužio 1920. godine u Boki Kotorskoj i Sinju, a osim kraćeg razdoblja 1926. koje je proveo na radu na pruzi u Kraljevu, stalno je živio u rodnom mjestu. Podržavao je HSS, a kapitulacija Kraljevine Jugoslavije ga je zatekla kod kuće. Do 1943. je bio politički pasivan iako je navodno razvio simpatije za NOP kojega je nakon toga stalno pomagao materijalno i moralno. Iste godine je izabran za odbornika, a zatim i za predsjednika mjesnog narodnog odbora u kojemu je u trenutku uhićenja još uvijek služio kao član. O susretima s Mirkom Kapulicom, Varvodić je naveo da je do istih došlo 1949., vjerojatno u rujnu, kada je Kapulica došao do njegove kuće i tražio hrane. Kako je Varvodić imao tek nešto kruha, Kapulica je otišao u staju i uzeo ovna. Bio je to njegov jedini susret s križarima.¹¹⁷³

No, u zapisniku sa saslušanja 27. studenog 1950. ostao je zabilježen i njihov navodni susret u lipnju 1950. kada je Kapulicu susreo u Kamešnici gdje je čuvao goveda. Po povratku

¹¹⁶⁸ Isto.

¹¹⁶⁹ Isto.

¹¹⁷⁰ Isto.

¹¹⁷¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 72, Spis 48/51., Iz zapisničkog saslušanja Kapulica Tadije, str. 13 od 12.9.1950.

¹¹⁷² HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 72, Spis 48/51., Iz nastavka saslušanja Kapulica Mirka, str. 15 od 16.11.50.

¹¹⁷³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Luke Varvodića, 20.11.1950.

kući od svoje obitelji je doznao da je Kapulica dolazio do njihove kuće i odnio jedno janje. Ove događaje nije prijavio vlastima jer se bojao Kapuličine odmazde. Varvodić je u istom zapisniku spomenuo i to da mu je u jesen 1949. Babić priznao svoju suradnju s križarima te ga je navodno poticao na pomaganje križara rekavši „kad se ovo preokrene, misleći N. Vlast da će onda vrediti koje davao pomoć Kapulici“.¹¹⁷⁴ Prilikom saslušavanja u prostorijama Javnog tužništva Oblasti Dalmacije dana 2. ožujka 1951. Varvodić je naveo da njegove izjave tijekom istrage uglavnom odgovaraju istini uz napomenu da postupak prema njemu tijekom istrage nije bio loš, „jedino što sam jednog dana bio vezan od jutra do mraka“.¹¹⁷⁵ Iako su njegovi navodi o susretima s Kapulicom bili točni, Varvodić je istaknuo da je doista jednom prilikom pitao Ivana Babića dolaze li križari kod njega i to zato jer je planirao sa stokom otići u Kamešnicu. Babić mu je kazao da kod njega odavno nisu bili, „a da su prije toga dolazili i da im je dao malo brašna i krumpira“.¹¹⁷⁶

U svojoj izjavi Mirko Kapulica se osvrnuo i na Antu Akrapa kazavši da je kod njega prvi put svratio u ljeto 1949. u potrazi za hranom, a zatim negdje u 1950. godini kada mu Akrap nije imao što dati. Kapulica je također priznao da je od Babića preuzeo jednu košulju za koju mu je Babić kazao da je poslao Ante Akrap.¹¹⁷⁷ U spisima Okružnog suda u Splitu ipak je sačuvan zapisnik s prvog saslušanja Ante Akrapa od 20. studenog 1950. godine. Akrap je rođen 2.11.1914. u Voštanima u obitelji Andrije i Ruže, a bio je oženjen Marom s kojom je imao troje djece. Vojsku Kraljevine Jugoslavije je odslužio 1936./1937. godine. Iako je u predratnom razdoblju glasovao za HSS, nije bio član te stranke. Drugi svjetski rat ga je zatekao kod kuće nakon čega je u jesen 1941. dvadesetak dana proveo u domobranima u Kninu. Nakon zauzimanja Dalmacije po NOV-i pobjegao je u Bosnu i Hercegovinu u pokušaju da izbjegne mobilizaciju, no uhvaćen je i upućen u 10. dalmatinsku brigadu iz koje je pobjegao sredinom prosinca 1944. godine. Nekoliko dana se skrivao u Liskovači u Bosni i Hercegovini nakon čega je ponovno uhvaćen i upućen u Jugoslavensku armiju u kojoj je ostao do 15. studenog 1945. kada se vratio kući. Istaknuo je da je politički pasivan i da nikada nije pripadao nikakvim političkim organizacijama.¹¹⁷⁸ O suradnji s Mirkom Kapulicom, Akrap je naveo da ga je po prvi put susreo u ožujku 1946. kada su križari naišli kraj njegove staje i raspitivali se o prolasku vojske koja je nekoliko dana ranije vršila premetačinu kuća¹¹⁷⁹. Križari su se navodno posjetili

¹¹⁷⁴ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Luke Varvodića, 27.11.1950.

¹¹⁷⁵ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Luke Varvodića, 2.3.1951.

¹¹⁷⁶ Isto.

¹¹⁷⁷ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Iz nastavka saslušanja Kapulica Mirka, str. 12 od 15.9.50.

¹¹⁷⁸ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ante Akrapa, 20.11.1950.

¹¹⁷⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ante Akrapa, 17.1.1951.

i domove obitelji Đonlić nakon čega je Mirko Đonlić otišao to prijaviti vlastima.¹¹⁸⁰ Nejasno je koliko je precizno datiranje ovih događaja s obzirom na to da je Kapulica iz Slavenskog Broda pobjegao tek u travnju 1946., pa ga Akrap nije mogao susresti u ožujku iste godine ili je do spomenutog susreta došlo nešto kasnije.

U stajama se Akrap nalazio i u svibnju 1949. kada je u njegovu kuću opet navratio Kapulica koji ga je ispitivao o odbornicima, a naročito Pepi Akrapu. Akrapova supruga je Kapulici dala mlijeka, a Kapulica im je predao potvrdu koju Akrap navodno nije mogao pročitati jer je bila pisana ćirilicom.¹¹⁸¹ U siječnju 1950. kod Akrapa je svratio Ivan Babić koji je od njega zatražio košulju za Kapulicu. Posljednji Akrapov susret s Kapulicom zbio se u kolovozu 1950. kada je Kapulica tražio brašna.¹¹⁸² Čini se da Akrap više nije želio imati kontakt s Kapulicom jer je istog mjeseca odlučio otići na rad u Slavoniju pa je svom rođaku Duji Sučiću povjerio da je navraćao Mirko Kapulica i da zbog toga ne voli biti kod kuće jer može stradati.

1183

Akrapovi navodi se mahom podudaraju s detaljima iz Kapulićine izjave. No, u zapisniku od 24. studenog 1950. Akrap navodi da je njegova suradnja s Babićem započela još 1948. godine kada mu je Babić navodno rekao da kod njega navraća Kapulica koji je tražio da za njega prikuplja hranu. Akrap je Babiću kazao da će Kapulici dati hrane bude li dolazio kod njega, no kada se susreo s Babićem krajem 1949. (ili početkom 1950, kako je to navedeno u prethodnom zapisniku), osim košulje nije bio u mogućnosti dati drugo. Babić mu je tom prilikom govorio o križarskoj organizaciji i prevratu, no Akrap se navodno nije sjećao detalja. S Babićem se opet sastao u proljeće 1950. kada ga je opet pitao hoće li moći dati bude li se prikupljala hrana te ga je zamolio da ode kod Mirka Bekavca u Bosnu i Hercegovinu. Kako Bekavca nije zatekao kod kuće, ostavio je poruku njegovom bratu Ivanu koji mu je odgovorio „da će biti teško sakupiti pomoć za Kapulicu“.¹¹⁸⁴ No, kako je prethodno navedeno, iz Babićevih izjava se može zaključiti da je Akrapa uputio Bekavcu ustvari još 1949. godine pa se čini da je i u ovome slučaju riječ o pogrešnom datiranju. Nadalje, prema Akrapovom sjećanju, za Kapulicu je dao hranu nekoliko puta i to redovito preko Ivana Babića. Moguće je, naravno, da o ovim detaljima Kapulica nije znao zbog čega ih u svojim izjavama nije ni navodio.

¹¹⁸⁰ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ante Akrapa, 31.12.1950. i 17.1.1951.

¹¹⁸¹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ante Akrapa, 20.11.1950.

¹¹⁸² Isto.

¹¹⁸³ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ante Akrapa, 31.12.1950.

¹¹⁸⁴ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ante Akrapa, 24.11.1950.

Narednog dana, 25. studenog, nastavljeno je Akrapovo saslušavanje koje obiluje dodatnim podacima kojima je Akrap dodatno teretio samoga sebe. Tako Akrap navodi da mu je još 1948. Babić govorio o potvrdama koje je Kapulica kod njega navodno ostavio za Ivana Boticu, te da mu je Babić dao potvrdu za njega 1949. godine.¹¹⁸⁵ No, na saslušanju 26. prosinca 1950. Akrap je izričito ponovio da mu je potvrdu dao Kapulica o čemu je također razgovarao s Matom Akrapom. Prema istom iskazu, Babić mu je kazao „da bi bilo dobro da je i ja imam, jer da ću se moći kretati i da mi neće ništa napraviti Kapuličina vojska“, no „nije mi rekao da svaki onaj koji ima tu potvrdu pripada križarskoj organizaciji Kralja Tomislava“.¹¹⁸⁶ Ali, kako je Akrap navodno nije mogao razumjeti, potvrdu je zapalio. Prema Kapuličnim izjavama, potvrde su doista postojale već u ljeto 1948., no nema podataka o tome da ih je „jatacima“ podno Kamešnice dostavio prije jeseni 1949. godine. Štoviše, na saslušanju 17.1.1951. Akrap je tvrdio da mu je Babić spomenuo potvrde za Boticu u srpnju 1949. te da mu je tom prilikom kazao da će reći Kapulici da i Akrapu da potvrdu ili da je za njega ostavi kod Babića.¹¹⁸⁷ Ipak, ostaje nejasno je li Akrap možda primio dvije potvrde i to prvi put od Kapulice kada je potvrdu uništio i drugi put od Babića.

Na saslušanju održanom 7. prosinca 1950. Akrap je priznao da je Kapulica kod njega navraćao tri puta kada se zanimao za kretanje vojske i milicije. Prvi put je to bilo u veljači ili ožujku 1946. kada su se križari raspitivali o drugim seljacima u stajama u planini.¹¹⁸⁸ Tri puta je navraćao i Babić tražeći hranu za Kapulicu – dva puta mu je Akrap dao nešto hrane, a treći put nije imao. U istom zapisniku Akrap je naveo imena većeg broja osoba iz Voštana koje su nailazile na križare, a neki su bili i saslušavani. Među njima je bila i skupina seljaka koji su otišli u Bosnu kupiti blago, te su ih križari opljačkali na Rupama prema Livnu.¹¹⁸⁹ Opširnije je o drugim seljacima Akrap govorio i u zapisnicima od 31.12.1950. i 17.1.1951., a tijekom saslušanja 31. prosinca je ispitivan i o vezama križara s obitelji Akrapove supruge koja je bila rodom iz Liskovače.¹¹⁹⁰

U svakom narednom zapisniku sa saslušanja Ante Akrapa je zamjetan sve veći broj detalja, a kako je u zapisniku od 17.1.1951. Akrap naveo da je u zatvoru bio „dosta“ mučen, upitno je koji navodi su doista točni, a koji jednostavno iznuđeni. Zanimljivo je i to da je ćeliju dijelio s Babićem kojemu je povjerio da je mučen zbog detalja o kojima ništa ne zna, uključujući

¹¹⁸⁵ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ante Akrapa, 25.11.1950.

¹¹⁸⁶ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ante Akrapa, 26.12.1950.

¹¹⁸⁷ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ante Akrapa, 17.1.1951.

¹¹⁸⁸ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ante Akrapa, 7.12.1950.

¹¹⁸⁹ Isto.

¹¹⁹⁰ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ante Akrapa, 31.12.1950.

likvidaciju Tatjane Ercegović, na što mu je Babić potvrdio da su je ubili križari.¹¹⁹¹ U istoj ćeliji se nalazio i Ante Vuleta iz Otoka, no u izjavi nije zabilježeno više detalja o razlozima njegovog uhićenja. Akrap je saslušan u prostorijama Javnog tužništva Oblasti Dalmacije dana 2. ožujka 1951. godine. Tom prilikom je kazao da dijelovi njegovih zapisnika nisu u potpunosti točni. Priznao je da je tri puta susreo Mirka Kapulicu i to prvi put kod svoje staje godine 1947. (u ranijim izjavama 1946.), zatim 1949. kada mu je Akrap dao mlijeka, a Kapulica mu predao potvrdu koju je uništio, te treći put u kolovozu 1950. godine. Priznao je i to da je po svome bratu Ivanu Babiću poslao košulju za Mirka Kapulicu, kao i to da ga je 1950. Babić poslao kod Bekavca i Volodera. Akrap je istaknuo da se bojao „da Babić ne bi rekao Kapulici da ja neću da za njega radim, pa da me radi toga on ne bi ubio“.¹¹⁹² Naveo je i to da je tijekom istrage 25 dana proveo u samici te da je više puta bio vezivan i prisiljavan da duže vrijeme stoji na nogama tijekom preslušavanja, a jednom je dobio i dva šamara.¹¹⁹³

Podaci o Ivanu Botici su ostali zabilježeni u zapisniku sa saslušanja Mirka Kapulice u rujnu 1950. kada je Kapulica Boticu izričito nazvao svojim povjerenikom u Rudi te kazao da je po Babiću Botici poslao deset križarskih potvrda.¹¹⁹⁴ U zapisniku sa saslušanja od 19. studenog 1950. Ivan Botica, rođen 23. srpnja 1913. u obitelji Joze i Ane u Rudi, kotar Sinj, naveo je da je oženjen sa Perom s kojom ima dvoje djece. Godine 1934. odslužio je vojsku, a politički je bio nezainteresiran i na izborima nije glasovao. Između 1935. i 1946. je duža vremenska razdoblja provodio u Češkoj gdje je radio pa je tako ondje boravio i veći dio Drugog svjetskog rata. U Rudu se vratio 17. svibnja 1946. te se nastavio baviti zemljoradnjom. S križarima se prvi put susreo kod svojih staja u svibnju 1949. kada im je dao hrane, a slučaj iz straha nije prijavio.¹¹⁹⁵ U zapisniku od 25. studenog 1950. Botica je pojasnio da mu je Kapulica prilikom susreta u svibnju 1949. kazao da će mu kod Ivana Babića ostaviti križarske potvrde koje će mu vrijediti „ako naiđe njegova vojska“.¹¹⁹⁶ Stoga je u srpnju iste godine otišao do Babića i pitao ga je li Kapulica nešto ostavio za njega, na što mu je Babić predao šest križarskih potvrda koje Botica nije mogao pročitati jer je bio nepismen. Babić ga je uputio da potvrde podijeli ljudima koji su voljni postati članovima križarske organizacije na što je Botica pristao.¹¹⁹⁷ U izjavi od 16. siječnja 1951. Botica isti događaj datira u svibanj 1949. pa se čini da je posjet u srpnju

¹¹⁹¹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ante Akrapa, 17.1.1951.

¹¹⁹² HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ante Akrapa, 2.3.1951.

¹¹⁹³ Isto.

¹¹⁹⁴ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 112, Izvadak iz zapisnika o saslušanju Mirka Kapulice (UDB-a Mostar), 13.9.1950. i 19.9.1950.

¹¹⁹⁵ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Botice, 19.11.1950.

¹¹⁹⁶ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Botice, 25.11.1950.

¹¹⁹⁷ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Botice, 2.12.1950.

ustvari bio drugi Botičin posjet Babiću koji je uslijedio nakon što je od Babića dobio poruku da dođe, a Babić mu je tada doista predao potvrde.¹¹⁹⁸

U kolovozu iste godine Botica je susreo Petra Putnika iz Rude koji je pristao na suradnju i kao novog člana preporučio Stjepana Putnika. Za obojicu je potvrde predao Petru Putniku u listopadu 1949. kada ga je Putnik obavijestio da je želju za suradnjom izrazio i Lovre Putnik, kojemu je Botica dostavio potvrdu u prosincu iste godine ili negdje u siječnju 1950. godine.¹¹⁹⁹ S obzirom da članstvo nisu proširivali tijekom 1950. godine, križarska organizacija u Rudi je ostala na svega četiri člana.¹²⁰⁰ Nejasno je jesu li Botičina sjećanja o datumima precizna jer potvrde datira nešto ranije nego ostali sudionici ovih događaja prema čijim izjava je Kapulice potvrde dostavio vjerojatno u rujnu 1949. godine. U proljeće 1950. Babić je obavijestio Boticu da je Kapulica zatražio da mu se prikupi hrana nakon čega je Petar Putnik dopremio 10 kilograma brašna koje je ostavio u Botičinoj staji. No, u izjavi od 16. siječnja 1951. Botica treći susret s Babićem datira u listopad 1950., dakle u razdoblje nakon Kapuličinog uhićenja. Ipak, čini se da je također riječ o pogrešci jer u narednom odlomku Botica prepričava već spomenuti susret s Babićem u svibnju 1950. godine. Stoga se u prethodnom zapisu vjerojatno radi o listopadu 1949. godine. Prilikom susreta u svibnju Botica i Babić su se dogovorili poći na Vis kupiti nešto odjeće i rogača, a putovanje su realizirali tijekom istog mjeseca.¹²⁰¹

U iskazu u prostorijama Javnog tužništva Oblasti Dalmacije danom 2. ožujka 1951. Botica je ostao pri svom iskazu. Također je istaknuo da postupak prema njemu tijekom istrage nije bio dobar jer je više puta vezivan zbog čega su mu ostale posljedice na lijevoj ruci na kojoj ne osjeća tri prsta. Osim toga je 14 dana proveo u samici te je prisiljavan da prizna članstvo u Kapuličinoj organizaciji. Još jednom je istaknuo da je na suradnju pristao iz straha.¹²⁰² U izjavi pred Okružnim sudom u Splitu dana 31. ožujka 1951. Botica je naveo da je Kapuličin posjet prijavio vlastima rekavši da je,

sutradan k meni došao otac predsjednika odbora Božo Botica i rekao mi „da li oni đavli k od tebe sinoć bili“, ja sam mu kazao da jesu. Ja sam njemu kazao da nađe načina da se stvar prijavi. Poslije sam vidio Božu koji mi je kazao da je prijavio svome sinu koji je predsjednik M.N.O. Poslije par dana ja sam po ovome bio ispitivan u UDB-i u našem odboru i kazao sam kako je kod mene bio Kapulica. Iako sam ja ovo prijavio, ja sam

¹¹⁹⁸ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Botice, 16.1.1951.

¹¹⁹⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Botice, 2.12.1950. Također 16.1.1951.

¹²⁰⁰ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Botice, 2.12.1950.

¹²⁰¹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Botice, 16.1.1951.

¹²⁰² HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Botice, 2.3.1951.

*uistinu sakupljao nešto hrane i davao potvrde za Kapulicu, jer sam se plašio da se ne povrati i da me ubije.*¹²⁰³

Botičin branitelj je zatražio da se presluša svjedok Božo Botica pok. Jakova „te da se dobave obavijesti od Mj. NO Ruda na okolnost, da je opt. ad 2/ povodom ove prijave bio i preslušavan, od Petra Ugrina komandira OZN-e u Sinju“, no sudsko vijeće je odbilo ovaj zahtjev.¹²⁰⁴ Kako je prethodno navedeno, svi optuženici su proglašeni krivima, a Babić, Akrap i Botica su odslužili kaznu u KPD Lepoglava. Punu kaznu je odslužio jedini Babić kao prvooptuženi u ovoj grupi. Upravo je on bio zaslužan za uhićenje Mirka Kapulice, zadnjeg križara „od imena“, „bandita“ i „junaka“ kojega su zatvarali ustaše, Talijani i partizani, pratili ga Nijemci, ranili četnici te konačno osudili i strijeljali komunisti.¹²⁰⁵ O okolnostima Kapuličinog uhićenja doznajemo iz zapisnika sa saslušanja Ivana Babića u prostorijama Javnog tužništva dana 22. veljače 1951.:¹²⁰⁶

Dana 28.VIII.1950. god.¹²⁰⁷ pozvan sam od Vojnog odsjeka u Sinju, te po mom dolasku u Vojni odsjek odmah sam predan Opunomoćstvu UDB-e u Sinju. Tada sam stavljen u zatvor te su me pitali da li Kapulica dolazi kod mene, ja sam im rekao da dolazi, oni su mi rekli da ga izručim njima. Međutim ja sam njima govorio da ja to sam ne mogu nikako, već ako će uz njihovu pomoć i to da oni sa mnom idu kod moje kuće, te da ću ih ja sakriti u mom bunkeru koji se nalazi u mojoj kući, pa da bi ga tako mogli lako uhvatiti. Oni mi nisu vjerovali, te sam im ja garantirao glavom da ako mi dadu pomoć da ćemo ga uhapsiti. Treći dan odnosno noć odveli su me u Split gdje sam prenoćio u zatvoru UDB-e. Tu sam ostao jedan dan i po noći otišao sam za Sinj te su iz Sinja sa mnom otišli još četvorica iz UDB-e, šofer i kapetan kojemu ne znam imena, kod moje kuće. Sa autom smo došli do Tijarice te se kapetan i šofer vratio, a ja sam sa ovom četvoricom otišao mojoj kući. Njih sam ja odmah sakrio u bunker te su u bunkeru stali cijeli dan, a tako isto i po noći su stali u bunkeru, jedino što bi im otvorio vrata da imaju zraka. Tako su stali sedam dana i 7 noći, te je sedmu noć došao Kapulica u moju kuću. Bunker se nalazi ispod mojih stepenica te je Kapulica bio baš na tim stepenicama i moja žena otišla je

¹²⁰³ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik usmene rasprave, 31.3.1951.

¹²⁰⁴ Isto.

¹²⁰⁵ I. LUČIĆ, Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini, 643.

¹²⁰⁶ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Babića, 22.2.1951.

¹²⁰⁷ U Babićevoj izjavi na Okružnom sudu u Splitu naveden je 20. kolovoza 1950. HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik usmene rasprave, 31.3.1951.

ovima koji su bili u bunkeru i rekla da čekaju da ću ja sada njega navesti ispred bunkera. Ja sam tako Kapulicu doveo dole ispred bunkera, a ja sam ostao na stepenice i čim je Kapulica došao ispred bunkera, oni su odmah na njega zapucali, ranili ga i on je pao dolje na pod odnosno na zemlju, te su zatim skočili i uhvatili ga. To se dogodilo dana 3.9.1950.

Nakon što je Kapulica bio ranjen ja sam njega sa još četvoricom mojih mještana odveo u Donje Voštane, a s nama su ušli također drugovi iz UDB-e.

Dana 6. rujna 1950. oko 21 sat do Babićeve kuće je došao Tadija Kapulica u potrazi za bratom Mirkom. Babić mu je odgovorio da ništa ne zna, ali da je čuo pucnjeve u neposrednoj blizini i da je netko bio ranjen. Tadiji je savjetovao da ne dolazi barem 15 dana da ne bi i on upao u zasjedu nakon čega se on povukao u smjeru Kamešnice.¹²⁰⁸ U izvaji pred Javnim Tužioštvom Oblasti Dalmacije Babić je naveo da bi i Tadiju „bio javio da nije se odmah sutradan on sam predao organima vlasti“.¹²⁰⁹

Ovim završava rekonstrukcija djelovanja Kapulićinih jataka na području Voštana i Rude. Unatoč tome što pojedini detalji ostaju nejasni, a kronologija događaja donekle konfuzna zbog nepodudaranja pojedinih iskaza, spis Okružnog suda u Splitu predstavlja najdetaljniji izvor o kretanju križarske skupine Mirka Kapulice na spomenutom području i djelovanju mreže jataku koju je uspostavio. U narednim odlomcima ova će rekonstrukcija biti nadopunjena detaljima iz dodatna dva dosjea za područje Tijarice odakle je bio spomenuti Ante Voloder te sela Korita na padinama Kamešnice.

5.4.2. Suradnici Kapulićine skupine kroz dosjee UDB-e: Pavao Pocrnja i Mate Šesto

Kako je prethodno istaknuto, unatoč manjku križarskih dokumenata, ono što se pouzdano može reći jest to da su dodatni podaci o djelovanju Kapulićine skupine u Cetinskoj krajini iznimno skromni te se uz već analizirani spis Okružnog suda u Splitu uglavnom svode na osobne dosjee njegovih jataka Pavla Pocrnje i Mate Šeste zbog čega ih je važno pobliže razmotriti.

Pocrnja je saslušavan u prostorijama Opunomoćstva UDB-e za kotar Sinj 12. i 13. siječnja 1951., dakle nedugo nakon zarobljavanja i saslušavanja Mirka Kapulice i jataka iz Voštana. Saslušavao ga je isljednik Mate Leskur, a dok je odgovarao na opća pitanja, Pocrnja je naveo da je rođen u obitelji pok. Marka i Marte rođene Sabljčić godine 1916. u Tijarici u kotaru Sinj te da je oženjen Stanom Čalušić iz sela Pasića u kotaru Duvno. Tijekom Drugog

¹²⁰⁸ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Babića, 4.12.1950.

¹²⁰⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 72, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ivana Babića, 22.2.1951.

svjetskog rata Pocrnja je posjetio brata Stipana koji je živio u Zagreb i koji ga je uvjerio da se priključi ustaškim postrojbama. No, Pocrnja je zbog bolesti ubrzo privremeno otpušten iako je ostao u Zagrebu gdje je pomagao bratu koji je došao u posjed židovske trgovine. Navodno je u tom razdoblju počeo pomagati NOP i to preko Luke Zvonara iz Tomislavgrada. Povratkom kući u kolovozu 1943. navodno je nastavio surađivati s NOP-om, a sredinom listopada 1944. je mobiliziran u partizanske postrojbe u kojima je ostao do kraja 1945. godine nakon čega se kod kuće nastavio baviti poljoprivredom.¹²¹⁰ „Kada sam došao iz JA pjevala je omladina u pjesmama, da misli Mirko Kapulica da se neće nositi zvjezdica, isto je pjevala Pocrnja Ljuba i druge djevojke sa njome“, navodi Pocrnja u svojoj izjavi istaknuvši da je o Kapulici čuo i od članova narodnog odbora.¹²¹¹ Pocrnja je također demantirao da je o križarima čuo od trećih osoba uključujući Antu Volodera. Na Leskurovo pitanje o tome koliko je novca dao Voloderu i kada, Pocrnja odgovara: „Ja nikada nisam davao Voloder Anti nikakovog novca niti sam se sa njime sastajao nikada u vezi bande nisam sa njime pričao, niti bilo kakovi razgovor sa njime nisam imao.“¹²¹² Na pitanje o poznanicima iz Voštana, Pocrnja je odgovorio da ondje poznaje samo Petra Babića zvanog Pepo, Mirka Parajicu i Stipu Grubišića, predsjednika Mjesnog narodnog odbora u Tijarici.

Ovim je završeno Pocrnjino saslušavanje 12. siječnja 1951. te je nastavljeno sljedećeg jutra u 7 sati. Tog dana ga je ispitivao Ante Miloš dok je Mate Leskur sudjelovao u ulozi zapisničara. Tijekom drugog ispitivanja Pocrnja je dao znatno drugačije izjave u usporedbi s onima od prvog dana. Tako je na pitanje o Anti Voloderu i križarima Pocrnja odgovorio da mu je Voloder prišao 1948. godine i pitao ga bi li bio voljan pomagati Kapuličine križare u Kamešnici. Pocrnja je pristao i dao mu 100 dinara. Financijsku pomoć je na Voloderov zahtjev pružio i u ljeto 1949. kada je dao 200 dinara iako je Voloder tražio više. Tijekom 1948. ili početkom 1949. također se susreo sa Dujom Škarom koji mu je proslijedio Voloderov zahtjev za financijskom pomoći pa mu je Pocrnja također dao 200 dinara. Osim toga, u proljeće 1950. je na Voloderov zahtjev odnio Škari pola kilograma suhog pršuta. Voloder mu je predao potvrdu na kojoj je pisalo da je pomagao križarski pokret od 1948. godine, a potpisao je „Piplica“.¹²¹³ No, vjerojatnije je da je potpis ustvari bio Kapuličin s obzirom da je Piplica napustio njegovu skupinu još 1949. nakon čega je Kapulica nastavio potpisivati se u njegovo

¹²¹⁰ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Pavla Pocrnje, Zapisnik sa saslušanja 12.1.1951.

¹²¹¹ Isto.

¹²¹² Isto.

¹²¹³ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Pavla Pocrnje, Zapisnik sa saslušanja 13.1.1951.

ime. Moguće je, naravno, da se radilo o ranije izdanoj potvrdi s originalnim Pipličinim potpisom.

Kako je prethodno navedeno, Kapulica je Voloderu dao 30 potpisanih potvrda na kojima je Voloder samo trebao nadodati imena suradnika.¹²¹⁴ Nejasno je koliki je broj spomenutih potvrda ostao neiskorišten. Naime, Pocrnja izjavljuje da mu je Voloder naveo ukupno osam suradnika, među kojima je bio i Pocrnja. Prema Voloderovim navodima, ostali jataci na području Tijarice su bili Martin Voloder, Dane Voloder, Frano Voloder, Dane Bradarić, Vlade Vladarić, Ivan Marasović i već spomenuti Duje Škaro.¹²¹⁵ Naravno, moguće je da je broj suradnika ranije bio i veći te da se Voloderov popis odnosio na još uvijek aktivne suradnike u proljeće 1950. godine. Čini se da Voloder nije polagao veću pozornost na konspirativnosti pa Pocrnja tako ističe da su suradnici znali jedan za drugog jer je „svakome Voloder Ante pričao poimenično koliko nas ima i ko sve pomaže, tako kada bi smo se sreli na putu više puta bi smo razgovarali o bandi“.¹²¹⁶ Primjetno je da je druga Pocrnjina izjava znatno proširena podacima o njegovim kontaktima s Antom Voloderom kojega je Kapulica spominjao u svojoj izjavi od 13. rujna 1950. kao i imenima ostalih suradnika križara u Voštanima i Tijarici. Stoga je kao i u prethodnim slučajevima potrebno upitati se u kakvim je okolnostima dana druga izjava kada je saslušanje nastavljeno u jutarnjim satima narednog dana, odnosno je li tijekom noći Pocrnja bio izložen pritiscima i zlostavljanjima zbog kojih je djelomično promijenio, odnosno nadopunio svoju originalnu izjavu.

Slučaj Mate Šeste rođenog 1898. u obitelji pok. Ivana i Šime rođene Putnik u Koritima je znatno drugačiji od Pocrnjinog. Šestino ime se spominje u iskazu Tadije Kapulice od 12. rujna 1950. u kojemu je Tadija naveo da je čuo „gdje pričaju za nekoga Šestu Andriju i Matu, kod kojih su dolazili i snadbjevali ih namirnicama“.¹²¹⁷ Ista imena se spominju i u zapisniku sa saslušanja Mirka Kapulice od 16. rujna 1950. u kojemu je Kapulica naveo da spomenuti imaju u Kamešnici kolibe te je kod njih prvi put navratio 1946. godine i nastavio dolaziti do lipnja 1950. godine. S njime su navraćali Mijo Škaro, Nedjeljko Piplica, Tadija Kapulica i drugi križari, a osim opskrbljivanja hranom, Andrija i Mate Šesto su im navodno prenosili informacije o kretanju vojske.¹²¹⁸

¹²¹⁴ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, br. 112, Izvadak iz zapisnika o saslušanju Mirka Kapulice (UDB-a Mostar), 13.9.1950.

¹²¹⁵ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Pavla Pocrnje, Zapisnik sa saslušanja 13.1.1951.

¹²¹⁶ Isto.

¹²¹⁷ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mate Šesto, Iz zapisničkog saslušanja Tadije Kapulice, 12.9.1950.

¹²¹⁸ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mate Šesto, Iz zapisničkog saslušanja Mirka Kapulice, 16.9.1950.

No, Šesto ipak nije otkriven na temelju citiranih iskaza jer je njegovo ime već odavno bilo poznato jugoslavenskim represivnim organima. Naime, Šesto je po prvi put uhićen dana 17. rujna 1949. kada je ispitivan u prostorijama Opunomoćstva UDB-e za kotar Sinj pred isljednikom Petrom Ugrinom i zapisničarem Franom Čurkovićem. Na postavljeno pitanje o kretanju i sastajanju s „bandom“ te ostalim križarskim suradnicima iz Otoka, Korita i okolice, Šesto je odgovorio da o križarima ne zna ništa niti ih je ikada vidio. Saslušanje je prekinuto u 12 sati te je nastavljeno istog dana u nepoznato vrijeme. No, istog dana je u prostorijama UDB-e za kotar Sinj izvršeno suočavanje Mate Šeste s njegovim bratom Martinom zbog proturječnosti u njihovim iskazima. Čini se da je Martin ponovio navode iz svog iskaza o posjeti križara Matinoj kući u prosincu 1948. nakon čega je Mate potvrdio navode i priznao da u prvom iskazu nije govorio istinu.¹²¹⁹ Tijekom drugog saslušanja kod Šeste je, kao i kod ranije spominjanih iskaza, primjetan znatno veći broj detalja s priznanjem o suradnji. Ostaje nepoznato je li Mate Šesto u satima između dva saslušanja bio povrgnut nehumanim postupcima, no na temelju pronađenih dokumenata čini se da je promjena iskaza bila potaknuta suočavanjem s bratom Martinom. Šesto je izjavio da je prvi susret s križarima imao u prosincu 1948. kada su u njegovu kuću došla tri „bandita“ tražeći hranu. Večeri se pridružila njegova supruga, brat Martin i Martinova kćerka Pera. Križari su nakon večere otišli u nepoznatom smjeru zaprijetivši Šesti da pod cijenu života nikome ne govori o njihovoj posjeti.¹²²⁰

Dana 14. listopada 1949. Opunomoćstvo UDB-e za kotar Sinj je Javnom tužioštvu kotara Sinj podnijelo krivičnu prijavu protiv Mate Šeste u kojoj je navedeno sljedeće:¹²²¹

Razbijanjem ustaške vojske u našim krajevima, kao i Bosne i Hercegovine ostao je izvjestan broj odmetnika pod imenom „Križari“ na čelu sa ustaškim banditom odmetnikom „Kapulica Mirkom“, koji se od oslobođenja, kao i danas kreće na sektoru planine Kamešnice, te selima i zaseocima koja se nalaze na Kamešnici. Sve od oslobođenja do njegovog hapšenja križari su dolazili kod njegove kuće, kao i staje, koje je on dočekivao, čuvao u kući, hranio ih, te opće pomagao materijalno i moralno. Pored Kapulice kod njega su dolazili i drugi odmetnici, a koji pripadaju njegovoj grupi ili su sa njim u vezi. Pored toga, što su odmetnici više puta kod njega dolazili, on nije nikada prijavio narodnim vlastima, što je jedan od dokaza, da je s njime idealno sarađivao.

¹²¹⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mate Šesto, Zapisnik o suočenju 17.9.1949.

¹²²⁰ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mate Šesto, Zapisnik sa saslušanja 17.9.1949.

¹²²¹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mate Šesto, Krivična prijava od 14.10.1949.

U svom prvom saslušanju Šesto Mate se tako kruto držao, da nije htio ništa da prizna. Za to je suočen sa saučesnikom i jatakom bande njegovim bratom Martinom, te je tek tada djelomično priznao i poreko svoju raniju laž, a što je potvrdio u nastavku saslušanja, svoju saradnju sa bandom. Na saslušanju je priznao da je sa banditima bio samo jedan put i to u decembru mjesecu 1948. godine, dok je poznato, da su kod njega, kao i drugih seljaka u njegovom komšiluku odmetnici imali glavno uporište.

U svom iskazu imenovani se brani, da odmetnike nije prijavljivao narodnim vlastima iz razloga, što su mu se zaprijetili da ne smije ih nikome odati, te od straha od njih nije ih odao, a što se ne može uzeti kao njegova odbrana.

Saslušanjem saučesnika i jataka odmetnika njegovog brata Martina, jasno se vidi, da je Šesto Mate zaista saradjivao sa bandom.

No, 12. prosinca 1949. Javno tužništvo Oblasti Dalmacije je obustavilo postupak protiv Šeste i donijelo odluku o njegovom puštanju na slobodu s obrazloženjem se je „provedenim izviđajima utvrdilo da je imenovani doista jedne prigode koncem 1948. godine primio u svoju kuću tri naoružana bandita i istima dao večeru“. Ali, kako se Šestina kuća nalazila u planini te nisu postojali dokazi koji bi upućivali na to da je nastavio pomagati križare, odlučeno je da se u njegovom slučaju radi o djelu koje predstavlja „neznatnu društvenu opasnost zbog očigledno malenog značaja i zbog neznatnosti štetnih posljedica“.¹²²²

Šesto je po drugi put pritvoren od strane UDB-e za kotar Sinj 18. studenog 1950., dakle istog dana kada je Babiću, Botici, Akrapu i Varvodiću određen pritvor. Dana 19. studenog Šesto je saslušavan pred isljednikom UDB-e Jakovom Lipetićem i zapisničarom Jovom Vujinovićem te je naveo da je pod istragom već bio tri mjeseca 1949., također zbog suradnje s Mirkom Kapulicom.¹²²³ Javno tužništvo kotara Sinj produžilo mu je pritvor 21. studenog iste godine jer je „do sada provedenim isljeđenjem, te priznanjem samoga okrivljenika vidljivo je da postoji opravdana sumnja, da je Šesto Mate p. Ivana pomagao odmetnika Kapulicu i njegovu bandu i time počinio krivično djelo iz čl. 3 t. 14 Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države“.¹²²⁴ U pritvoru je ostao do početka 1951. godine. Naime, dana 8. siječnja 1951. šef Opunomoćstva UDB-e za kotar Sinj Mate Gilić je obavijestio Javno tužništvo u Sinju da „iako djelo za kojega je pozvat na odgovornost ima obilježja krivičnog djela“, ono ipak „ne predstavlja očiglednu društvenu opasnost obzirom na okolnost izvršenja i ličnog učinioca, pa Vas molimo da donesete

¹²²² HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mate Šesto, Rješenje, 12.12.1949.

¹²²³ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mate Šesto, Zapisnik sa saslušanja, 19.11.1950.

¹²²⁴ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mate Šesto, Rješenje 21.11.1950.

rješenje o obustavi pritvora i da ga se pusti na slobodu“.¹²²⁵ Odlukom Javnog tužništva kotara Sinj, Šesto je narednog dana pušten na slobodu.¹²²⁶

Podaci iz dosjea Pavla Pocrnje i Mate Šeste su znatno oskudniji od spisa Okružnog suda u Splitu koji se odnosi na skupinu jataka okupljenih oko Ivana Babića. Naročito je siromašan Pocrnjin dosjea iz kojega se na temelju sačuvanih spisa može s lakoćom zaključiti da pojedini dokumenti nedostaju, uključujući one koji bi otkrili rezultat istrage. Stoga ostaje nepoznata njegova daljnja sudbina, no unatoč nedostacima njegov dosje pruža vrijedne podatke za rekonstrukciju mreže Kapulićinih jataka na području Tijarice.

5.4.3. Borba Opunomoćstva UDB-e za kotar Sinj protiv Kapulićinih jataka: agent „Maglaj“

Kako je u istaknuto u prethodnim poglavljima, već je 1945. uspješnim akcijama KNOJ-a i OZN-e veoma brzo dolazilo do osipanja križarskih skupina čije se djelovanje često svodilo na puko preživljavanje. Naravno, osim vojnih operacija protiv križara, OZN-u, odnosno UDB-u su pomagali suradnici na terenu koji su bili bliski križarskim jatacima, odnosno mještani istih sela, a moguće i članovi istih obitelji. Tako je upravo o Kapulićinoj križarskoj skupini ostao (vjerojatno djelomično) sačuvan „agenturni materijal“ iz 1948. i 1949. godine i to upravo u osobnom dosjeu Mate Šeste.

O već spomenutom Mati Šesti je ostala sačuvana zabilješka šefa Opunomoćstva UDB-e za kotar Sinj Mate Gilića u kojoj je navedeno da je isti prije i tijekom Drugog svjetskog rata bilo politički nezainteresiran i živio je pasivno, a tijekom rata je pomagao NOP kada se to od njega tražilo. Iako je Šesto politički ostao nezainteresiran i nakon završetka Drugog svjetskog rata, Gilić je ipak zabilježio i sljedeće:¹²²⁷

Kod njega se moglo zapaziti da se povezuje sa ljudima koji su lošeg mišljenja prema današnjem socijalističkom uređenju, sa takovima se stalno može vidjeti prilikom dolaska u Otok. Navedeni je kao čovjek egoista koji gleda samo lične svoje interese. Odnos prema narodnim vlastima ima loš, niti izvršava naređenja narodnih vlasti, sa njime se imaju poteškoće u sprovođenju svakog zadatka, prilikom predaje vune na otkup u toku ove godine zadnji je predao u cijelom MNO. Vjerski je više religiozan, viđa se više puta da putuje u Sinj i Split.

¹²²⁵ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mate Šesto, Obustava pritvora, 8.1.1951.

¹²²⁶ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mate Šesto, Rješenje, 9.1.1951.

¹²²⁷ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mate Šesto, Zabilješka Mate Gilića.

Kako je primjetno iz ove zabilješke, u njoj je naglašena Šestina privrženost Crkvi, no jasno je i to da se Šesto nalazio pod određenim nadzorom zahvaljujući kojemu su UDB-i bili poznati njegovi kontakti i kretanje. Sudeći prema sačuvanim dokumentima u njegovom dosjeu, čini se da su se informacije UDB-e temeljile prvenstveno na agenturnom materijalu prikupljenom uz pomoć jednog doušnika čiji je identitet bio skriven iza kodnog imena „Maglaj“.¹²²⁸ Iz tog se materijala sa sigurnošću može zaključiti da je bila riječ o ženskoj i to domaćoj osobi koja je odlično poznavala ljude u selu te zadobila njihovo povjerenje zbog čega su joj mještani često prenosili informacije o križarima. Moguće je, naravno, da je riječ o nekoj od žena koje su križare pomagale hranom, a na suradnju s UDB-om su pristale nakon što su bile otkrivene. Nemoguće je sa sigurnošću donijeti konačan zaključak, no iz materijala je jasno i to da je UDB-a tijekom 1948. i 1949. prikupila veću količinu podataka o Mati Šesti pa ostaje nejasno zbog čega je Javno tužništvo Oblasti Dalmacije odlučilo prekinuti postupak protiv imenovanog navodno zato jer se njegova suradnja s križarima svela tek na spomenutu večeru s kraja 1948. godine.

Ako je vjerovati agenturnom materijalu, Mate Šesto je već u siječnju 1948. razgovarao u više navrata s Jozom Vuletom kojemu je spomenuo grupu križara koje je vidio u Kamešnici, a kojima je navodno zapovijedao neki bivši ustaški rojnik iz Biskog.¹²²⁹ No, nejasno je o kojoj je skupini radi. Naime, Kapulica se u Kamešnici skrivao još od 1946., a čini se da je jedina poznata križarska skupina koju je predvodio mještаниn Biskog bila ona Dane Gačića Barišina koja je osnovana 1945. ili 1946. te je imala šest pripadnika.¹²³⁰ O Gačićevoj skupini nije sačuvano dovoljno podataka na temelju kojih bi se moglo zaključiti jesu li oni možda bili one na koje je naišao Šesto. Osim toga, Šesto je Vuleti rekao da su kod njega i njegovog brata Martina Šeste svratila tri križara kojima su oni dali hrane. Ovaj navod podsjeća na dio Šestine izjave o križarima koji su zatražili večeru, no taj se susret zbilo u prosincu 1948. godine. Moguće je da je bila riječ o nekom ranijem susretu ili o pogrešci prilikom prijepisa agenturnog materijala.

Na temelju jednog drugog upisa, čini se da je sumnja o pogrešci u prijepisu opravdana. Naime, Šima Marinić iz Otoka je pričala doušniku „Maglaju“ da je prije nekoliko dana u Matinu kuću došao neki Stojanac iz Dicma koji je tražio vezu s Kapulicom. Šesto je preko Ane Vulete pozvao Šimu kojoj je Stojanac pokazao propusnicu nakon čega ga je ona uputila ne vezu u Voštanima. Stojanac se vratio nakon tri dana te spomenuo da se sastao s Kapulicom u selu

¹²²⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mate Šesto, Agenturni materijal.

¹²²⁹ Isto.

¹²³⁰ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 475.

Rašeljke nedaleko Liskovače u Bosni i Hercegovini. Susret „Maglaja“ i Šime Marinić navodno se zbio 12. siječnja 1948. godine.¹²³¹ No, taj događaj je zabilježen i na drugom mjestu u agenturnom materijalu gdje je navedeno da je do susreta došlo 12. veljače 1949. godine. Ista zabilješka je znatno proširena drugim detaljima među kojima je najzanimljiviji onaj o zamolbi Šime Martinić da Stojanac Kapulicu obavijesti da vlasti seljacima oduzimaju zemlju i silom tjeraju narod u SRZ s upitom što uraditi povodom tih događaja. Kada se Stojanac, navodno po zanimanju željezničar koji je bio otpušten iz službe iz političkih razloga, vratio sa sastanka s Kapulicom, prenio joj je Kapuličinu poruku koja je glasila: „Svaki onaj, koji ide u SRZ, da će platiti glavom, a povodom oduzimanja zemlje neka se odupru i zemljište ne daju. Čvrsto se držite, jer će ovo biti gotovo do mjeseca aprila ove godine.“¹²³² Tijekom razgovora sa Šimom Marinić, doušnik „Maglaj“ je iskazao sumnju da će do ikakvih promjena doći. Marinić je na to odgovorila: „Da ti znadeš sve što znam ja, ne bi tako govorila i mislila“, spomenuvši radio-stanicu koja je bila zakopana u zemlji u selu Šurkovači između Otoka i Korita.¹²³³

U agenturnom materijalu su ostale sačuvane još tri zabilješke. Prva se odnosi na rujan 1948. kada je Šesto pričao Jozi Vuleti da je dan ranije kod njega bio Kapulica sa sedam križara. Ostale zabilješke datiraju iz travnja 1949. kada je Mate Šesto navodno dobio naređenje Mirka Kapulice da pošalje suprugu do Ante Vulete u Otok i uputi je u Sinj kod Perice Vulete te dozna je li na slobodu pušten fratar Šušnjara koji je bio zatvoren u Splitu. Perica joj je potvrdio da je fratar pušten, a Ana Vuleta je to prokomentirala rekavši da bi „trebalo ubiti one ženske koje su optužile fratra“.¹²³⁴ Ovim završava prijepis agenturnog materijala u dosjeu Mate Šeste. Iako identitet doušnika ostaje nepoznat, doista je bila riječ o ženi u koju su druge lokalne žene imale povjerenja, no čini se da ona ipak nije bila dio njihovog najužeg kruga koji je imao izravan kontakt s Kapuličnim križarima.

5.4.4. Zaključak o Kapuličinoj križarskoj organizaciji

Unatoč oskudnosti izvora, sačuvani dokumenti o Kapuličinoj križarskoj organizaciji predstavljaju važan izvor za proučavanje povijesti križarskih skupina u Dalmaciji te rekonstrukciju njihovog kretanja i djelovanja. Ukoliko su podaci jataka i doušnika točni, oni također potvrđuju intenzivnu Kapuličinu djelatnost na sinjskom području između 1948. i 1950. zbog čega ne iznenađuje veći broj križarskih potvrda izdanih njihovim povjerenicima i suradnicima. No, zbog nedostatka arhivskih dokumenata, zasad ipak ostaje nepoznata daljnja

¹²³¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mate Šesto, Agenturni materijal.

¹²³² Isto.

¹²³³ Isto.

¹²³⁴ Isto.

sudbina brojnih pomagača Kapuličine mreže na području Cetinske krajine. Velom tajne ostaju obavijeni i njihovi odnosi s drugim križarskim organizacijama, poput na primjer Križarske organizacije srednje Dalmacije koja je 1947. i 1948. djelovala na području od Splita do Livna.¹²³⁵ Naime, ogrankom te organizacije u Biskom je upravljao Jure Tukić iz Kotlenica (koje danas pripadaju općini Dugopolje), a koji je kasnije poginuo u križarima zajedno s Jurom Bilanom iz Dicma. Isti se u elaboratu UDB-e pod naslovom „Rekonstrukcija banditizma na području kotara Split“ iz 1962. godine povezuje upravo sa Kapulicom zbog čega se može naslutiti da je suradnje svakako bilo.¹²³⁶ Ovaj podatak upućuje na potrebu daljnjih istraživanja djelovanja križarskih skupina u ostalim dijelovima Dalmacije i Hercegovine radi što preciznijeg i sveobuhvatnijeg utvrđivanja kontakata koje su križarske organizacije i skupine održavale na drugim terenima.

5.5. Osvrt na organiziranje i djelovanje križarskih organizacije: uzroci, motivi i posljedice

Kako je više puta istaknuto u ranijim poglavljima ove disertacije, križarske skupine su se naročito u svojim počecima prvenstveno oslanjale na potporu članova obitelji. Iako im je to osiguravalo stabilniju opskrbu, takve su okolnosti ipak prostorno ograničavale djelovanje tih skupina. Osim toga, njihovo je djelovanje bliže rodnim selima ugrožavalo mještane zbog čega su u slučaju progona i internacija članova obitelji križari ostajali bez nužne pomoći. S vremenom je, naročito od 1946. došlo do razvoja križarskih organizacija u čije su se djelovanje uključivali svi zainteresirani mještani iz većeg broja sela čime je smanjivan pritisak na same križarske obitelji te su ovakvim pristupom križari osiguravali stabilniju logističku strukturu. Kako je također prethodno istaknuto, u SDS-ovom elaboratu pod naslovom „Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska“ je zabilježeno da su takve organizacije postojale u Cisti Provi, Cisti Velikoj, Donjem Prološcu, Gornjem Prološcu, Gornjim Vinjanima i Runovićima, kao i pojedinim selima na neretvanskom području.¹²³⁷

U prethodnim su potpoglavljima predstavljene one križarske organizacije o kojima je sačuvano više podataka koji omogućavaju detaljniju rekonstrukciju njihove organizacije i djelovanja uz iznimku neretvanskog prostora koje je također predstavljeno u prvom potpoglavlju kao primjer veoma razgranate organizacije koja je djelovala s obje strane granice,

¹²³⁵ Opširnije o križarskoj organizaciji na području Splita, Solina, Dicma i Biskog vidi: B. MATKOVIĆ Zaboravljena povijest grada Splita i njegove okolice, Križarska organizacija srednje Dalmacije kroz UDB-in dosje Zlate Radović, 125 – 141.

¹²³⁶ HR-HDA, *SDS RSUP RH*, 015.26, Rekonstrukcija banditizma na području kotara Split. B. MATKOVIĆ, *Split i Srednja Dalmacija*, 519 – 544.

¹²³⁷ HR-HDA, *SDS RSUP SRH*, 015.17, Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 912 – 932. B. MATKOVIĆ, S. ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, 1182 – 1202.

no o kojoj je zbog nedostatka osobnih dosjea uhićenih članova ostalo veoma malo dostupnih podataka. Zasad je jedino o Kapuličinoj križarskoj organizaciji u podkamešničkim selima ostao sačuvan kompletan sudski spis zbog čega on, kako je također istaknuto, predstavlja izuzetno vrijedan povijesni izvor.

Četiri križarske organizacije predstavljene u ovom poglavlju otkrivaju neke zajedničke karakteristike, ali i različitosti. Zajednička im je svakako bila osnovna zadaća, a to je bilo pružanje logističke podrške križarskim skupinama, uključujući prijenos poruka te opskrbu hranom, odjećom i drugim potrepštinama. Članovi pojedinih organizacija su bili uključeni i u regrutiranje novih križara te opskrbu oružjem, kako je vidljivo iz slučaja Joze Karamatića i Mare Lešine. Pojedini članovi jatačkih mreža, poput Silvestra Bakote, su čak bili osumnjičeni da su po selu trovali pse „da bi križarima bio slobodan teren kretanja i da ih se ne čuje kad dolaze u selo“.¹²³⁸

Osim toga, analizirane organizacije otkrivaju i različite okolnosti svoga djelovanja. Tako su neretvanske organizacije po svemu sudeći nastajale kao potpora postojećim križarskim skupinama, iako je upitno jesu li ih te križarske skupine osnovala. Upravo je to bio slučaj u podkamešničkim selima gdje su križarsku organizaciju uspostavili članovi Kapuličine križarske skupine. Stoga se u ovom kontekstu postavlja pitanje koje križarske organizacije su nastale kao odgovor na postojanje križarskih skupina, a koje su utemeljene na zahtjev križarskih organizacija.

Osim toga, u slučaju križarske organizacije u Cisti Velikoj uočljivo je da su članovi te organizacije bili svjesni kretanja križara, no čini se da s njima uopće nisu uspostavili kontakt. Zbog toga je njihovo djelovanje umjesto pružanja konkretne pomoći postojećim križarskim skupinama bilo usmjereno na širenje kontakata, primjerice sa Splitom, te planiranje i organiziranje pomoći, uključujući oružje, koja je trebala biti spremna u trenutku kada bude potrebna. Ovo razlikuje spomenutu organizaciju od onih na neretvanskom prostoru i podno Kamešnice gdje je postojala direktna veza između križara i članova križarskih organizacija.

O četvrtoj organizaciji koja je analizirana u ovom poglavlju ostalo je premalo sačuvanih podataka za konačne zaključke. Čini se da je poticaj za nastajanje te organizacije došao s hercegovačkog terena čime su u rad iste uključivane i osobe s područja Vinjana kod Imotskog. No, nejasne su okolnosti djelovanja Mare Lešine i spomenutog Mije Božinovića o kojima zasad nisu pronađeni dodatni podaci koji bi rasvijetlili je li na imotskom terenu tada postojala još neka organizacija čiji su pripadnici uspostavili vezu s hercegovačkom organizacijom ili je riječ o još

¹²³⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Silvestra Bakote, Izvješće Ante Parata, 12.5.1948.

jednom ogranku hercegovačke organizacije čije je širenje po svemu sudeći poticao Benko Penavić prema uputama koje je najvjerojatnije još 1946. Boži Mandiću ostavio Ante Vrban.

Kao što je prikazano na prethodnim poglavljima, križarske organizacije nisu nužno značile veće omasovljavanje jer je broj njihovih članova bio relativno malen. Sudeći prema nekim naznakama vezanima uz djelovanje Vileničine „Hrvatske tajne organizacije“, za koju je ranije istaknuto da nije bila tipična križarska organizacija, razlozi za manji broj članova svake organizacije po selima mogao bi se kriti u razumijevanju potrebe konspirativnog načina djelovanja. Naravno, zbog djelomično sačuvanog arhivskog gradiva nemoguće je donijeti konačne zaključke o članstvu tih organizacija. No, ipak je iz analiziranih primjera, primjerice Kapuličine križarske organizacije te križarske organizacije u Cisti Velikoj, razvidno da se vjerojatno radilo o manjem broju ljudi koju su se sastajali, razgovarali i dogovarali o njihovom djelovanju i budućim planovima.

Ono što je također uočljivo u prezentiranim podacima je i to da su se križarske organizacije, koje su predstavljale glavni oslonac križarskim skupinama, i same oslanjale na mrežu neorganiziranih jataka. Ovo je bilo primjetno u slučaju Marije Šuto za koju nema naznaka da je ustvari bila članica Vileničine organizacije, ali je s njome surađivala te je pomagala križare na imotskom terenu čime je pripadala neformalnoj jatačkoj mreži koja je zasigurno obuhvaćala najveći broj ljudi uključenih u križarske aktivnosti. Tako je, primjerice, Kapulica razvio široku mrežu jataka među kojima je navodno bilo 120 osoba¹²³⁹, iako je, kako je već istaknuto, njegova križarska organizacija obuhvaćala svega nekoliko povjerenika. Stoga je potrebno govoriti o tri razine protukomunističkog djelovanja: križarske skupine (oružani otpor), križarske organizacije (logistička potpora koja je aktivno radila na budućim planovima) i jataci kao neformalna i neorganizirana skupina većeg broja mještana koji su pružali logističku potporu, ali nisu bili aktivno uključeni u planiranje novih akcija. Time su stvarane šire jatačke mreže koje su posebno služile prijenosu poruka te osiguravanju odjeće, hrane i drugih potrepština, a u domovima njihovih pripadnika su križari mogli naći zaklon te pomoć u slučaju ranjavanja ili bolesti, kako je prikazano u slučaju Branka Zdilara i Ante Metera.

Dobar primjer funkcioniranja jatačkih mreža pruža izjava Mile Gudelj iz Podbablja od 14. veljače 1947. godine. U toj izjavi Gudelj navodi da je u studenom 1946. otišla po drva u brdo zvano Liskovac gdje je zatekla jednog „bandita“ koji je pozdravio s riječima „faljen Isus“ i pitao je tko je. Predstavio joj je kao križar i rekao „da njih imade dosta, da će oni osloboditi hrvatski narod i preporučio mi je da kazivan nikome“. Kad je tjedan dana kasnije opet otišla po

¹²³⁹ I. LUČIĆ, Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini, 641.

drva, naišla je na drugog „bandita“ koji je također pitao tko je nakon čega joj je uručio pismo s naputkom da ga odnese u Krstacije i ondje preda Ivanu Ivanoviću¹²⁴⁰ koji ga treba odnijeti u zaseok Radiće i dati ga supruzi Mate Radića zvanog Čutura. Gudelj je narednog dana otišla u Krstacije gdje je svratila kod svog rođaka Milana Gudelja i zamolila ga da potraži Ivana Ivanovića. Milan ga je doista našao i doveo ga kući gdje je čekala Mila Gudelja koja je zatim razgovarala s Ivanovićem „poviše kuće“. Predala mu je pismo rekavši da su ga poslali križari i da ga treba odnijeti supruzi Mate Radića „koja će mu dati vezu sa križarima ili će mu primiti pismo“. Ivanović je uzeo pismo, a Mila se vratila kući. Drugo pismo je Mili Gudelj dao križar Ante Šabić zvani Zekić iz Zmijavaca. Bilo je to negdje sredinom prosinca 1946. kada joj je Šabić kazao da i to pismo odnese Ivanoviću. Mila Gudelja je odmah otišla u Krstacije gdje se iznova obratila rođak Milanu Gudelju koji je otišao po Ivanovića kojemu je predala pismo.

Negdje početkom siječnja 1947. k Mili Gudelj je svratila neka žena iz Runovića i predala joj pismo s preporukom da ga odnese u Krstacije i također ga preda Ivanoviću, što je Gudelj i uradila. Ivanović je pitao tko joj je dao pismo i gdje se nalaze križari na što mu je odgovorila da joj je pismo donijela neka žena iz Runovića, a da se križari nalaze „kod nas, mislila sam u brdu poviše naših kuća“. Dana 9. veljače 1947. Ivanović je svratio do Mile Gudelj predavši joj pismo koje je Mila Gudelj trebala uručiti Ani Šabić, ženi Antinoj. Mila je odmah krenula u Zmijavce gdje je Ani Šabić predala pismo, a Šabić joj je predala drugo pismo sa zadatkom da ga Mila Gudelj odnese u Krstacije. Mila Gudelj je pitala od koga je to pismo, a Šabić joj je odgovorila da je Meterovo. Gudelj je upitala gdje se Meter nalazi, a Šabić je odgovorila „ovda su“. Narednog je dana Gudelj otišla u Krstacije i predala pismo Ivanoviću od kojega je dobila dva pisma koje je trebala predati Ani Šabić. No, kad se vratila kući doznala je da su „neki pohapšeni, te nijesam smila da idem u Zmijavce da nosim pisma, već sam ih zapalila“. U večernjim satima istog dana do njezine kuće su došli križari među kojima je prepoznala Šabića. Rekla im je da je pisma zapalila „radi toga što je vojska neke hapsila“. Šabić je tražio Metera za kojega je Ana Šabić Mili Gudelj bila napomenula da će doći do njezine kuće sastati se s ostalima.¹²⁴¹ Čini se da je u izjavi Mile Gudelj ustvari riječ o Ani Šabić, sestri križara Ante Šabića, čija je izjava od 13. veljače 1947. također sačuvana i u kojoj Šabić potvrđuje razmjenu pisama s Milom Gudelj.¹²⁴²

Sudeći prema sačuvanim izjavama, nema naznaka da je Mila Gudelj sudjelovala u drugim aktivnostima zbog kojih bi se moglo pretpostaviti da je bila članica neke križarske

¹²⁴⁰ Po svemu sudeći je riječ o drugom Ivanu Ivanoviću, a ne križaru Ivanu Ivanoviću.

¹²⁴¹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mile Gudelj, Zapisnik sa saslušanja, 14.2.1947.

¹²⁴² HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ane Šabić, Zapisnik sa saslušanja, 13.2.1947.

organizacije. Ustvari, njezina uloga u ovim događajima se svela na prijenos pisama od točke A do točke B, a s obzirom da je bila riječ o zatvorenim pismima, njihov sadržaj joj vjerojatno nije bio poznat niti se čini da je ona pokazivala zanimanje za taj sadržaj. Podatci kojima je raspolagala Gudelj svodili su se na spoznaju da su križari u blizini i da komunikacija između sela postoji, no, kao i slučaju mnogih drugih tipičnih jataka, iz konspirativnih razloga nije bilo nikakve potrebe da takve osobe znaju išta više od onoga što je bio njihov trenutni zadatak. Naravno, na temelju navedenih detalja nemoguće je precizirati ulogu Ivana Ivanovića, odnosno reći je li i njegova uloga bila tek jatačka ili je Ivanović bio pripadnik neke križarske organizacije zbog čega je bio upućeniji u zbivanja te je sudjelovalo u planiranju aktivnosti, naročito promidžbenih i logističkih. Osoba poput Mile Gudelj bio je jako veliki broj, a njihove izjave ili nisu dostupne u hrvatskim arhivima ili su veoma kratke, poput Miline. Stoga bi za precizniju rekonstrukciju jatačkih mreža u daljnjim istraživanjima trebalo poduzeti izrazito lokalni pristup kojim bi se analiziralo kretanje i djelovanje mještana po zaseocima i selima s poveznicama na susjedna sela.

Kao što je prezentirano u trećem poglavlju ove disertacije, biokovsko-neretvanski prostor je doista bio izrazito polariziran o čemu svjedoče prikupljeni podaci u elaboratima Narodne milicije kao i predratni izborni rezultati. Tijekom Drugog svjetskog rata polarizacija će se odraziti i na manju ili slabiju potporu NOP-u, odnosno manju ili veću uključenost u Oružane snage NDH. Na NOP-u neprijateljski raspoloženim kotarevima Imotski i Metković križari su mogli računati i na veću potporu, naročito s obzirom na raširenost rodbinskih veza i povezanost sela, o čemu je primjerice svjedočio primjer Mile Gudelj koja je kontakt s Ivanom Ivanovićem uspostavila preko rođaka Milana. Kako je također ranije istaknuto, narod je živio u okolnostima „hladnog mira“ s novim društvenim i državnim uređenjem iščekujući novi sukob sa Zapadom ponajviše zbog tršćanske krize. Osim toga su uvjerenje naroda u novu skorbu političku promjenu održavale glasine o zapadnim saveznicima koji su navodno podržavali HSS i Vladka Mačeka, o čemu je također više riječi bilo u prethodnim poglavljima.

Međutim, osim vlastitih protukomunističkih uvjerenja koja nisu bila isključivo vezana uz Ustaški pokret nego i uz istinsku odanost HSS-u te religiju koja je igrala važnu ulogu u životima tih ljudi, bilo je i onih mještana koji su pristajali na suradnju s križarima iz straha. Tako je, primjerice, Mara Lovrinčević, rođena 1931. u Gornjoj Župi, navela da je križara Juru Gudelja, kojega je poznavala od ranog djetinjstva, susrela dok je nakon završetka rata čuvala stoku u Biokovu. Gudelj je zatražio nešto hrane te joj zaprijetio da nikome ne smije o njemu govoriti. Unatoč strahu, navodno je katkad s drugim čobanicama odlazila u planinu do Gudelja te su mu davale hranu koju su nosile sobom. Gudelj ih je učio „neke banditske pjesme“ koje

su one pjevale.¹²⁴³ Iako se na temelju ovakvih detalja može postaviti pitanje je li se Lovrinčević doista bojala Gudelja s obzirom da mu je nakon prvog susreta odlazila svojevolarno, valja imati na umu da je o stvarnoj motivaciji u ovakvim slučajevima teško nagađati. Potrebno je, naime, uzeti u obzir način života toga vremena, izoliranost mnogih seoskih kuća i slabu infrastrukturu te udaljenost od većih naselja. U takvim okolnostima pojedini mještani su doista mogli i „svojevolarno“ pomagati križari ne bi li tako izbjegli nepriliku ukoliko se križari spuste do njihovih kuća, kako je to, primjerice, zabilježeno u slučaju pojedinih mještana Voštana. Lovrinčević je iz zatvora Odjeljenja OZN-e Biokovo – Neretva u Makarskoj upućena Vojnom divizijskom sudu koji je oslobodio optužbe, iako je u njenom slučaju da takvog razvoja situacije moglo doći zbog njezine dobi. Naime, u trenutku ispitivanja i uhićenja Lovrinčević je bilo svega 14 godina.

No, Matija Lovrinčević, žena Ivanova, je presudom vojnog suda u Splitu broj 78/46 od 5. travnja 1946. osuđena na kaznu lišenja slobode u trajanju od 1 godine prisilnog rada i uvjetno na jednu godinu. I ona je u društvu Mile Lovrinčević Jurine Biokovu naišla na Juru Gudelja kojemu je „od straha“ dala kruha. „Tada je on nama zaprijetio da ako mi ikome kažemo da će nas zapaliti u kući“, navodi Lovrinčević istaknuvši da je istu prijetnju ponovio i jednom prilikom kada je došao do njezine kuće.¹²⁴⁴ No, u zabilješki UDB-e od 19. rujna 1947. ostalo je zapisano da je „njezino povezivanje sa Gudeljom bilo najviše iz materijalnih razloga što je ista koristila njegovo imanje dok se je on nalazio u bandi, a također je previše religiozno nastrojena, te zato govorila Juri banditu koje osobe ne idu u crkvu da ih treba poubijati, jer da su sve to komunisti“.¹²⁴⁵

O strahu pred križarima govore i neki drugi jataci. Tako je prema navodima iz sačuvane presude Tona Lončar priznala da je križarima nosila hranu, ali ih nije prijavila „jer da su joj bili zaprijetili ako ih oda vlastima“. Isto je potvrdio i njezin otac Marijan.¹²⁴⁶ Prijetnje spominje i Stjepan – Ante Kujundžić u svojoj izjavi od 12. veljače 1947. godine. U toj je izjavi Kujundžić opisao da je krajem studenog ili početkom prosinca 1946. primio pismo Ante Metera koji ga je pozvao na sastanak, no on mu nije odgovorio niti se pozivu odazvao. Dva ili tri dana kasnije dostavljeno mu je drugo pismo u kojemu mu je Meter naveo da „ako ne dođem, da će mi zapaliti kuću i svu čeljad u kući“.¹²⁴⁷ I jedan od ključnih pripadnika Meterove križarske organizacije

¹²⁴³ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Mare Lovrinčević, Podaci, nedatirano.

¹²⁴⁴ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Matije Lovrinčević, Izvadak iz presude, nedatirano.

¹²⁴⁵ Isto.

¹²⁴⁶ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Tone Lončar, Presuda, 30.8.1948.

¹²⁴⁷ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Stjepana Kujundžića, Zapisnik o saslušanju Stjepana – Ante Kujundžić, 12.2.1947.

Ivan Ratko Tolić je tvrdio da je „od mene tražio da sa njima surađujem i da ih pomažem jer da sam ja ionako i od ranije bio njihov“. Osim toga, „na kraju nam je naredio da o svemu ovome nikome ništa ne smimo govoriti, a pogotovo ne vlastima, ako to ipak učinimo da će u tom slučaju baciti bombe na naše kuće i zapaliti ih“, istaknuo je Tolić.¹²⁴⁸

No, kako su tadašnje komunističke vlasti doživljavale podupiranje križarskih aktivnosti možda najbolje ilustrira objašnjenje presude Anti Meteru, Nedjeljku Jukiću i drugima. Tako je u tom dokumentu zabilježeno sljedeće:¹²⁴⁹

Pri odmjeranju kazne sud je imao u vidu i slijedeće okolnosti. I u ovom kraju neznatan broj onih koji se ne mogu pomiriti s time da je narod svoj vlastiti gospodar i gospodar svih proizvodnih sredstava, nastoji da na sve moguće načine ometa radne mase u njihovom svakodnevnom radnom elanu. I ova šaka ljudi u službi tuđinskih interesa nastoji, da spriječi radne mase u što bržem izdizanju svoje zemlje i u stvaranju boljih uslova za život. Cilj njihov prvenstveno je udaranje u temelje nove Jugoslavije tj. narodnu vlast, te opće narodne i zadružne imovine. Oružane odmetničke bande organizirane od njih stoga i imaju ovo za svoj glavni cilj. Tako je i postupala banda, kojoj je jedan od vođa bio i prvo opt. Meter Ante. Upadanjem u razna mjesta udaranjem na predstavnike narodne vlasti, pljačkom narodne i zadružne imovine, i ova je banda postavila sebi za cilj da uznemiruje radne mase i da ih ometa u njihovom punom zalaganju u izvršavanju svih zadataka koji se pred iste postavljaju. U ovome se i očituje sva težina djela počinjenih od opt. Meter Ante kao i od ostalih optuženika, koji su dobro znali da pomažući ovoga, kao i ostale odmetnike rade protiv interesa protiv svog vlastitog naroda, protiv interesa zajednice, kojoj pripadaju. Da su optuženici koji su pomagali opt. Meter Antu i njegovu bandu doista volili svoj narod, da su im pred očima lebdili narodni interesi sigurno je da bi oni itekako bili našli mogućnosti i načina da o kretanju odmetnika obavijeste narodne vlasti. Kada to oni nisu učinili a svi i te kako dobro svjesni ciljeva bande, onda je posve jasno, da su svi oni stajali na liniji narodnih neprijatelja, svjesno nastojeći da posredno ometajući radne mase u njihovom radu. Dužnost je svakog građanina koji voli svoju zemlju i svoj narod svakako da bi bila da odmah spriječi svakog onoga koji bilo čime šteti interese narodnih masa. Optuženici koji su pomagali bandu daleko su bili od shvatanje te dužnosti.

¹²⁴⁸ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Ivana Ratka Tolića, Zapisnik sa saslušanja 12.2.1947.

¹²⁴⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Marko Ćorić, Presuda Anti Meteru i dr., 3.3.1948.

Stavivši protukomunistički otpor u kontekst „klasne borbe“ i služenja „tuđinskim interesima“ jugoslavenska je vlast doista izjednačila ljubav prema domovini s ljubavi prema komunističkom režimu, odnosno Komunističkoj partiji jer je otpor prema tom režimu ovom presudom direktno doveo u pitanje ljubav prema domu. Vodeći se takvom logikom zasigurno je bilo znatno jednostavnije suditi „u ime naroda“ tom istom narodu te posljedično provoditi represiju o kojoj je više riječi bilo u trećem poglavlju. Osim spomenutog Ilije Volarevića, neretvanskog jataka koji je u svojoj skupini jedini osuđen na smrt iako je prema navodima odvjetnika bio fizički i umno „zaostao“¹²⁵⁰, sličnih ekstremnih primjera represije je bilo i na imotskom terenu. Tako je Ljubica Milić bila uhićena i osuđena u travnju 1945. jer je navodno iz Imotskog nosila „neke stvari“ svom ocu Tomi Miliću koji se navodno krio u Biokovu. Međutim, kako navodi njezina majka Mila Milić u izjavi UDB-i Šestanovac 2. ožujka 1947., „kasnije se doznalo da nije bio muž mi u šumi već u Zagrebu“. Ljubica Milić je na Hvaru izdržala kaznu od tri mjeseca prisilnog rada, ali ostaje nejasno na temelju kojih je dokaza uopće osuđena.¹²⁵¹

Za ljude onoga vremena kojima su životi ovisili o poljoprivrednim radovima, višemjesečno izbjivanje iz njihovih kuća moglo je imati teške posljedice po čitavu obitelj. Stoga je razumljiviji i raniji navod u četvrtom poglavlju o osobama koje su izbjegavale odlazak u vojsku također zbog poljoprivrednih radova.¹²⁵² O tome je posvjedočio i Josip Todorić, rođen 1926. u Zmijavcima, koji je naveo da se mobilizaciji nije odazvao jer je bio „na brdu gdje je sijao žito“.¹²⁵³ Nakon što je prilikom saslušanja 27. veljače 1945. priznao da je 12. ožujka 1944. pristupio ustašama te da je u studenom 1944. izbjegao mobilizaciju u NOV i otišao u križare, Todorić je 16. ožujka 1945. upućen vojnom sudu jer je navodno bio „aktivni kamišar“ koji je pokušao ubojstvo dvojice „drugova“ nakon čega je 5. travnja 1945. osuđen na kaznu smrti strijeljanjem.¹²⁵⁴ Kao što je Ljubica Milić po svemu sudeći osuđena tek na temelju sumnje, tako su i Todoriću lokalni komunistički dužnosnici pokušali nametnuti dodatnu krivnju. Iako je Todorić priznao kada je točno pristupio ustašama, Pavao Lozo, predsjednik Kotarskog NOO Imotski, je teretio Todorića da se još 1941., dakle kada mu je bilo svega 15 godina, isticao kao ustaša „pošto je i bio zaklet i uniformisan“ te je „sudjelovao u klanju Srba po Hercegovini“ iako

¹²⁵⁰ Ilija Volarević osuđen na kaznu smrti, ostali na lišenje slobode s prinudnim radom, *Slobodna Dalmacija*, br. 546, 29.10.1946., 4.

¹²⁵¹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mile Milić, Zapisnik sa saslušanja, 2.3.1947.

¹²⁵² HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mije Šabića, Zapisnik sa saslušanja, 12.11.1944.

¹²⁵³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Josipa Todorića, Zapisnik sa saslušanja, 13.11.1944.

¹²⁵⁴ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Josipa Todorića, Presuda, 5.4.1945.

Lozi nisu bile poznate pojedinosti o tim zločinima.¹²⁵⁵ No, Lozine navode pobija Mijo Šuto iz Zmijavaca, inače tajnik JNOF-e Kamenmost, koji je precizirao da je Todorić još 1941. stupio u ustašku miliciju te je raspuštanjem ustaške milicije na kotaru Imotsku navodno „dobrovoljno“ otišao u željezničku bojnu u Sarajevu.¹²⁵⁶ U svakom slučaju, Todorić nije mogao biti u ustaškoj miliciji u svome selu te istovremeno ubijati Srbe u Hercegovini. Upitno je, dakako, na koji način su uopće Lozo i Šuto mogli znati što Todorić radi u Hercegovini ako je ondje uopće bio. No, čini se da su takvi detalji komunističkim represivnim organima bili manje bitni jer je uzeta čak i izjava Ivana Puljiza¹²⁵⁷, predsjednik Mjesno NOO Runović koji je potvrdio da poznaje Todorića, „ali mi njegova zlodjela, kojih sigurno ima, nisu poznata“.¹²⁵⁸ Stoga se i u njegovom slučaju postavlja pitanje kako je Puljiz mogao išta reći o ovom slučaju ako sam priznaje da ustvari ne zna ništa.

Bizarnih primjera je dakako bilo još zbog čega su u prethodnim dijelovima ove disertacije u više navrata istaknute nejasnoće i nepodudarnosti u pojedinim dokumentima jugoslavenske provenijencije. Primjerice, Marija Šuto koja je u ožujku 1947. zajedno s Lukom Galovom, Anom Šutom i Antom Olujićem pred Divizijskim vojnim sudom u Kninu osuđena na smrt, proglašena je krivom čak i zbog „stvaranja protunarodne tzv. križarske organizacije“¹²⁵⁹, iako je, kako je objašnjeno u četvrtom poglavlju, ona u toj organizaciji igrala sporednu ulogu te ne samo da je ona nije osnovala, nego je upitno je li uopće bila članica iste. No, ono što je još zanimljivije u spomenutom slučaju jest to da su prema dopisu Opunomoćstva UDB-e za kotar Imotski br. 468 od 3. svibnja 1948. kojim je UDB-i za Dalmaciju u Splitu dostavljen popis likvidiranih s imotskog kotara navedeno da su Marija Šuto i Ana Šuto strijeljane 16. veljače 1947. godine.¹²⁶⁰ U slučaju Ane Šuto je zasad pronađena samo jedna njezina izjava i to ona od 12. veljače 1947. godine. Među nekoliko sačuvanih izjava Marije Šuto, posljednja je ona od 15. veljače 1947. godine. Ukoliko je podatak UDB-e o strijeljanju 16. veljače 1947. točan, to znači da u trenutku navodnog suđenja spomenute žene uopće više nisu bile žive.

¹²⁵⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Josipa Todorića, Izjava Pavla Loze, 15.3.1945.

¹²⁵⁶ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Josipa Todorića, Izjava Mije Šute, 21.3.1945.

¹²⁵⁷ Prezime pogrešno upisano kao Puljić.

¹²⁵⁸ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Josipa Todorića, Izjava Ivana Puljiza, 25.2.1945.

¹²⁵⁹ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Presuda Luki Galovu, Mariji Šuto, Anti Olujiću i Ani Šuto, 30.3.1947. (prethodno kutija 163). B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 742 – 747.

¹²⁶⁰ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Popis likvidiranih Opunomoćstva UDB-e za kotar Imotski, 3.5.1948. (prethodno kutija 165). B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 772 – 781. B. MATKOVIĆ, *Split i Srednja Dalmacija*, 484 – 492. B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 612 – 617. M. RUPIC, V. GEIGER, *Partizanska i komunistička represija*, 920 – 925.

Da bi to moglo biti točno ukazuju i neka sačuvana svjedočanstva, među kojima je i jedno objavljeno na jednom hrvatskom portalu, a prema kojemu je Marija Šuto zajedno s Antom Olujićem strijeljana upravo toga dana u Runovićima i to pred narodom koji se razilazio nakon mise.¹²⁶¹ Upravo je to bio trenutak kad je majka jednog strijeljanog jataka Mili Gudelj rođ. Ćapin šapnula da uhićeni jataci nisu zatajili sve što su znali, Miline kćeri Nediljke više ne bi bilo. Kako je istaknuto u uvodnom poglavlju ove disertacije, Mila Gudelj je to sjećanje prenijela na svog unuka koji je tu uspomenu ispričao meni. Detalj je to koji otkriva istinu o samo jednoj osobi, no u kontekstu istraživanja ove problematike upravo nam taj detalj odaje da je jataka bilo više i da mnogi nisu otkriveni zahvaljujući onima koji ni u najtežim okolnostima u kojima su se zatekli nisu otkrili sve što su znali te time omogućili da hrvatski protukomunistički otpor preživi na prostoru na koji se odnosi ova disertacija. Posebno je to bilo značajno u veljači i ožujku 1947. kada su osim Galova, Olujića te dvije žene iz obitelji Šuto samo na imotskom terenu strijeljani i drugi jataci među kojima su bili Stjepan Kujundžić, Pavao Vilenica, Ivan Ivanović, Ante Gabelica – Kolebić i Jozo Kujundžić „Alfir“.¹²⁶² Masovnim uhićenjima i razbijanjem križarske organizacije jatačke mreže na ključnoj okosnici protukomunističkog otpora na srednjodalmatinskom području znatno su oslabljene mogućnosti preživljavanja pripadnicima Meterove križarske skupine zbog čega ne čudi Pipličino objašnjenje da su u travnju odlučili prebaciti se u Bosnu i Hercegovinu jer su „vidjeli da nam nema više opstanka na terenu Dalmacije“.¹²⁶³ Kao što je istaknuto u prethodnom poglavlju, Meterova skupina će se bez Piplice već u lipnju vratiti na imotski teren iako više neće obnoviti raniju snagu. Prema dostupnim podacima, na tom će se prostoru nastaviti zadržavati manje grupice križara, no upravo navedeni podaci o ulozi Mare Lešine o kojima je više riječi bilo u ovom poglavlju ukazuju na smjer budućih istraživanja ove problematike, naročito u kontekstu organiziranja i djelovanja drugih križarskih skupina i organizacija koje zbog fragmentiranosti arhivskog gradiva zasad uglavnom ostaju „zaboravljeni“ dio lokalne i nacionalne povijesti.

¹²⁶¹ Mijo MILAS, Strijeljanje Marije Šarić 1947. godine, *Dnevno.hr*, 16.12.2016., <https://www.dnevno.hr/vijesti/hrvatska/strijeljanje-marije-saric-1947-godine-984167/>, posjećeno 5.5.2023.

¹²⁶² U spomenutom dokumentu UDB-e kao godina strijeljanja pogrešno upisana 1946. HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Popis likvidiranih Oponomoćstva UDB-e za kotar Imotski, 3.5.1948. (prethodno kutija 165). B. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, 772 – 781. B. MATKOVIĆ, *Split i Srednja Dalmacija*, 484 – 492. B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 612 – 617. M. RUPIC, V. GEIGER, *Partizanska i komunistička represija*, 920 – 925.

¹²⁶³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, br. 73, Sudski proces protiv Nedjeljka Piplice i ostalih K 21/52, Zapisnik sa saslušanja Nedjeljka Piplice, 6.11.1951. – 4.12.1951.

VI. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Zauzimanjem južnog dijela Hrvatske po NOV-i u jesen 1944. započelo je osnivanje prvih oružanih gerilskih skupina koje će u nadolazećim godinama nastaviti pružati otpor novouspostavljenom komunističkom režimu, a koji će potrajati sve do početka 1950-ih godina zbog čega je to razdoblje u ovoj disertaciji nazvano „križarskim godinama“. Unatoč većoj dostupnosti arhivskog gradiva, spomenuta je tema još uvijek veoma slabo zastupljena u hrvatskoj historiografiji. Naročito je ovo primjetno na geografskim područjima za koje je sačuvano obilje arhivskog gradiva, kao što je, na primjer, unutrašnjost srednjodalmatinskog prostora od planine Kamešnice preko Imotske krajine do Metkovića na kojega se usredotočava ova disertacija. Stoga je upravo spomenuto područje prikladno za temeljitiju analizu križarskog djelovanja uz smjernice za buduća istraživanja na drugim područjima

Kako je istaknuto u uvodnim poglavljima, upravo je na dalmatinskom području rat trajao nešto kraće, ali je samim tim komunistička represija trajala duže. Stoga će ondje prve oružane skupine biti osnivane već u prvim tjednima komunističke vlasti te će u trenutku predaje postrojbi HOS-a na Bleiburgu mnoge od njih već biti uništene, a nove će biti osnivane. Osim toga, prve takve skupine uglavnom će se zadržavati u blizini sela, odnosno na prostorima na kojima su mogle računati s potporom obitelji u hrani, potrepštinama, ali i informacijama o kretanju jugoslavenskih represivnih organa. Ipak, takav je pristup znatno ograničavao pokretljivost i mogućnosti djelovanja tih skupina te je ugrožavao njihove obitelji i ostale mještane koji su ih pomagali. Kako je predstavljeno u ovoj disertaciji, time je zatvoren krug komunističke represije jer su križari na značajniju potporu mogli računati na prostorima na kojima komunistička ideologija ni u ratnom ni u predratnom razdoblju nije nailazila na plodnije tlo, a kako je jačao protukomunistički otpor, nastavljena je i spomenuta represija što se, primjerice, očitovalo u većem broju strijeljanih jataka na imotskom prostoru u veljači 1947. godine. Osim strijeljanja, represija se očitovala i u drugim oblicima poput progona članova obitelji i njihovog udaljavanja u logore za prisilni rad, pa čak i u onim situacijama kada po svemu sudeći nije bilo dokaza za bilo kakvu krivnju, kako je prezentirano ranije na pojedinim primjerima. Progonima obitelji dodatno se sužavala mogućnost djelovanja križarskih skupina koje su potencijalno ostajale bez potrebne potpore te osuđene na pljačku ili širenje mreža jataka u drugim selima. Ipak, potrebno je istaknuti da su križari pljačke provodili i onda kada im to nije bilo potrebno iz materijalnih razloga nego, kako je isticao imotski križar Nedjeljko Piplica, da bi ponizili komunističku vlast i demonstrirali vlastitu moć pred narodom i jugoslavenskim organima. Stoga je pojedine pljačke križara opisane u četvrtom poglavlju ove disertacije potrebno sagledavati u političkom kontekstu s jasnom porukom Titovom režimu, a ne iz

perspektive kriminalnog djelovanja radi materijalnih probitaka. Štoviše, pojedine su križarske skupine, primjerica Mandićeva i Milasova, zahtijevale stegu inzistirajući na strogom kažnjavanju radi nepotrebne pljačke.

S obzirom da su nakon zauzimanja Dalmacije nastavljene vojne operacije NOV-e u Hercegovini čiji su dijelovi zauzeti već početkom 1945., te uzevši u obzir konfiguraciju terena i demografsku strukturu, već će od kraja 1944. protukomunistički otpor u Dalmaciji biti blisko vezan uz onaj u Hercegovini. Zbog toga će u kasnijim godinama križarske skupine na tim prostorima, naročito pograničnom području od Kamešnice do Metkovića s hrvatske strane granice, odnosno od Tomislavgrada do Čapljinje s bosansko-hercegovačke strane granice često spajati i zajednički djelovati te povremeno prebacivati s terena na teren što će otežati potjere u organizaciji KNOJ-a i OZN-e, odnosno UDB-e, ali i rekonstrukciju njihovog djelovanja, organiziranja i brojčanog stanja na temelju sačuvanih dokumenata. Štoviše, često se te skupine neće zadržavati isključivo u pograničnom području nego će odlaziti i znatno dalje, sve do planine Raduše i kotara Gornji Vakuf zbog čega je njihovo istraživanje važno i za povijest sjeverne Hercegovine. Povećana pokretljivost takvih križarskih skupina značila je i olakšanu opskrbu zahvaljujući široj jatačkoj mreži, ali i znatno veće mogućnosti za dugotrajniji opstanak što se u ovoj disertaciji naročito dobro očitivalo na primjeru Mirka Kapulice i Nedjeljka Piplice.

Kao što je istaknuto već u uvodnom dijelu ovog rada, prema priznaju splitskih KNOJ-evaca nakon završetka Drugog svjetskog rata bilo je oni koji ipak nisu odložili puške i koji su šume napustili tek početkom 1950-ih. Stoga je u kontekstu ovu problematiku važno analizirati i s djelomičnim oslonom na političke znanosti, odnosno istraživanja rata i mira. U svibnju 1945. hrvatsko društvo nije doživjelo brzo tranziciju u mirnodopsko društvo. Još nekoliko godina potrajat će sukob niskog intenziteta i tzv. hladnog mira u kojemu se neprijateljstvo prema novoj vlasti nije manifestiralo kao totalni rat, pa često ni kao otvoreno neprijateljstvo. Štoviše, na lokalnoj razini najčešće se iz praktičnih razloga održavao „svakodnevni mir“, koji je, kako je istaknuo Mac Ginty, u takvim društvima neiskren. No, u tada još uvijek uglavnom ruralnom hrvatskom društvu teško ga je bilo izbjeći jer su u selima u čijoj su blizini djelovale križarske skupine „mi“ i „oni“ često bili članovi istih obitelji ili barem susjedi. O ovome svjedoči veći broj navoda u ovoj disertaciji. Tako je u potpoglavljima o organiziranju „zelenog kadra“ i djelovanju Nenadićeve skupine (4.2. i 4.3.) istaknuto da su se križari zadržavali u bunkerima, ali se nisu skrivali pred odbornicima te su čak održavali dobar odnos. Osim toga su križarske skupine s odbornicima uspostavile dogovore o međusobnom nenapadanju, a pojedini odbornici su čak održavali redovite kontakte s križarima, savjetovali ih, obavještavali ih o kretanju vojske,

materijalno im pomagali te bili dio jatačkih mreža. Štoviše, u Glavini je upravo tajnik mjesnog NOO bio među glavnim organizatorima križara, a odbornici su vodili i životu križarsku promidžbu zahvaljujući kojoj su mobilizirali nove križare, a pasivizirali ostale mještane. Kako je spomenuto u četvrtom poglavlju, čak su i odbornici koji nisu aktivno surađivali s križarima zazirali od njihova prijavljivanja vlastima. Kod pojedinih odbornika su se neki križari čak i skrivali. U međuvremenu su mještani živjeli obavljajući svakodnevne, ponajviše poljoprivredne poslove, istovremeno pazeći na kretanje pripadnika NOV-e/JA, OZN-e i milicije. Tako su, primjerice, organizirane i seoske straže, uglavnom od žena, čime su čitava sela postajala jatačka pod nadzorom križara te samim tim „no-go“ zone za predstavnike nove vlasti.¹²⁶⁴

Dok su se diljem Hrvatske kretale kolone Križnog puta, u Dalmaciji će u tijeku biti osnivanje prvih križarskih organizacija koje će u narednim godinama zauzimati središnje mjesto između križarskih skupina i masovnijih, ali neformalnijih jatačkih mreža. Takve će organizacije imati prvenstveno logističku namjenu pa će stoga prikupljati pomoć za križarske skupine, djelovati promidžbeno te regrutirati nove članove u križarske skupine. No, na prostoru obuhvaćenom ovom disertacijom među takvim se organizacijama ističe jedna netipična križarska organizacija – Hrvatska tajna organizacija – koja je ustvari nastala kao politička organizacija. Iako je njezina namjena bila i podupiranje križarskih skupina, od ostalih sličnih organizacija ovog vremena spomenuta se organizacija razlikuje po tome što je njezino djelovanjem ustvari rezultiralo osnivanjem nove križarske skupine. Kako je isticao Nedjeljko Piplica, križari nisu upravljali organizacijom, nego je po svemu sudeći barem za života Mate Šurlina i Ante Vilenice bilo obratno.

Križarske skupine obuhvaćene ovim radom razvile su široku mrežu kontakata koja se protezala od Imotske krajine u nekoliko smjerova i to preko Splita prema Zagrebu te preko Posušja prema Mostaru i Sarajevu. Kao jedna od ključnih nejasnoća ostaju zbivanja u ljeto 1946. kada su širokobriješki križari prema uputama Ante Vrbana pokušali uspostaviti kontakte u Mostaru, ali izgleda nisu znali o djelovanju Vileničine organizacije u Imotskom čime je propuštena vjerojatno najbolja prilika za udruživanje najjačih srednjodalmatinskih i hercegovačkih križarskih skupina toga vremena, a samim tim i znatno jačanje protukomunističkog otpora na spomenutom području. Stoga bi u budućim istraživanjima

¹²⁶⁴ „No-go“ zone je također termin iz političkih znanosti koji se, primjerice, koristi pri analizi sjevernoirskog sukoba kada govorimo o katoličkim četvrtima Derryja ili selima južnog Armagha nad kojima je kontrolu uspostavila IRA te u koja je britanskim postrojbama ulazak bio od iznimne opasnosti. Jedno takvo selo je bilo i Crossmaglen na čijem je središnjem trgu bio podignut spomenik poginulima za ujedinjenje Irske, a kojega se britanske vlasti nisu usuđivale ukloniti. Zahvaljujući svojevrsnoj izoliranosti i mentalitetu tamošnjih stanovnika, u Crossmaglenu stranci bivaju veoma brzo uočeni i pod budnim okom mještana u što se autorica ove disertacije osobno uvjerila prilikom posjete tom mjestu u ljeto 2018. godine.

hercegovačkih križarskih skupina naročitu pozornost trebalo posvetiti utvrđivanju okolnosti zbog kojih između I. hercegovačkog križarskog združenja i imotskih križara nisu uspostavljeni odnosi koji bi doveli do bliske suradnje na prostoru Zabiokovlja i zapadne Hercegovine, naročito uzevši u obzir spoznaje Bože Mandića o Storellijevom kretanju i kontaktima između Sinja i Imotskog. Osim toga je napore potrebno uložiti u terenska istraživanja lokacija na kojima su se zadržavali križari, napose njihovih skrovišta, odnosno bunkera i pećina, te spremišta oružja koje križari nikada nisu predali ni otkrili jugoslavenskim vlastima zbog čega bi ih možda bilo moguće locirati i iskopati. Potencijalni arheološki nalazi na tim lokacijama vezani uz djelovanje križara mogli bi značajno doprinijeti nadopuni rekonstrukcije njihova kretanja i svakodnevnog života u „odmetništvu“, posebno ukoliko bi se pronašli predmeti koji bi trebalo sagledati u kontekstu umjetnosti iz rovova i arheologije otpora, ali i objasniti nasljeđe „rata nakon rata“ u kojemu je nakon završetka Drugog svjetskog rata živjelo stanovništvo tih prostora. Osim toga bi ovakav pristup potaknuo razvoj arheologije suvremenih sukoba kao zasebne poddiscipline arheologije na hrvatskim prostorima čije bi spoznaje bile primjenjive i na buduća istraživanja Domovinskog rata.

POPIS IZVORA I LITERATURE

Arhivski izvori:

HR-HDA, *CK SKH, Ratno gradivo*

HR-HDA, *Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Republike Hrvatske*

HR-HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. - 1948.*

HR-HDA, *OZN-a za Hrvatsku*

HR-HDA, *Služba državne sigurnosti (SDS) RSUP SRH*

HR-HDA, *Štab IV. Operativne zone*

HR-HDA, *Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (ZKRZ)*

HR-DAST, *Institut za historiju radničkog pokreta za Dalmaciju (IHRPD)*

HR-DAST, *Kotarski komitet KPH Makarska*

HR-DAST, *Kotarski NOO Makarska*

HR-DAST, *Opunomoćstvo OZN-e pri Komandi splitskog područja*

HR-DAST, *Pokrajinski/oblasni komitet KPH za Dalmaciju*

HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*

HR-DAST, *Vojni sud 8. korpusa NOVJ*

Muzej Cetinske krajine, *Sekundarna dokumentacija.*

The National Archives – London, WO 204/11575,

National Archives – Washington, Ustasha activities, NAID: 19076448

Literatura:

BAJTO, Marko, BUKLIJAŠ, Marko, *Vrgoračko zabiokovlje*, Zagreb, 2005.

BAR-TAL, Daniel, *Intractable Conflicts, Socio-Psychological Foundations and Dynamics*, New York, 2013.

BASTA, Milan, *Rat je završen sedam dana kasnije*, Zagreb, 1976.

BEZINA, Petar, *Župljani župa povjerenih Franjevačkoj provinciji Presvetog Otkupitelja: žrtve rata 1941. –1945., 1990. – 1995.*, Split, 2003.

BREWER, John D., *Peace Processes, A Sociological Approach*, Cambridge – Malden, 2010.

DEBIEL, Tobias, HELD, Thomas i SCHNECKENER, Ulrich (ur.), *Peacebuilding in Crisis, Rethinking paradigms and practices of transitional cooperation*, London – New York, 2016.

ČUVALO, Ante, *Komunistički totalitarizam na djelu, Hercegovačka hrvatska sela u poraču (1945. – 1952.)*, Chicago, 2018.

ĆURIN, Miroslav (ur.), *Biokovo u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji: 1941. – 1945.*, Split, 1983.

DELIC, Ante, *Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953.*, Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2016.

DRAGIĆ, Marko, Hajdučki harambaša Andrija Šimić po čijim je vrlinama nazvan HNK Hajduk, *Kulturna baština*, Br. 46, Split, 2020., 319 – 320.

GABELICA, Ivan, Križari – Hrvatski pokret otpora u Imotskoj krajini 1944. – 1951. (I.), *Politički zatvorenik*, br. 122, Zagreb, 2002., 33 – 38.

GABELICA, Ivan, Križari – Hrvatski pokret otpora u Imotskoj krajini 1944. – 1951. (II.), *Politički zatvorenik*, br. 123, Zagreb, 2002., 27 – 31.

GALTUNG, Johan, *Essays in Peace Research, Vol. 2, Peace, War and Defense*, Kopenhagen, 1976.

HAUSS, Charles, *International Conflict Resolution*, New York – London, 2010.

JANSEN, Stef, If Reconciliation Is the Answer, Are We Asking the Right Questions?, *Studies in Social Justice*, Ontario (Kanada), Vol. 7, No. 2, 2013., 229 – 243.

JURČEVIĆ, Josip, *Prikrivena stratišta i grobišta jugoslavenskih komunističkih zločina*, Zagreb, 2012.

JURIĆ, Ivan, *Borbe i stradanja Hrvata kotara Metkovića 1918. – 1945.*, Metković, 1997.

JURIĆ, Ivan, *Partizanska i komunistička represija i zločini prema Hrvatima u Donjem Poneretavlju (nekadašnji kotar Metković) 1941. – 1990.*, Metković, 2012.

KATALINIĆ, Kazimir, *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945.-1990.*, I. sv., Zagreb, 2017.

KORENČIĆ, Mirko, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857. – 1971.*, Zagreb, 1979.

KRAŠIĆ, Wolly, *Hrvatski pokret otpora*, Zagreb, 2018.

LUČIĆ, Ivica, Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1951., *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, Zagreb, 2010., 631 – 669.

MAC GINTY, Roger, Everyday peace: Bottom-up and local agency in conflict-affected societies, *Security Dialogue*, Vol. 45, No. 6, Oslo, 2014., 548 – 564.

MANDIĆ, Hrvoje, Djelovanje i sudbina škripara Ivana Milasa, *Stolačko kulturno proljeće*, Godišnjak Matice hrvatske Stolac, Stolac, 2020., 57 – 62.

MANDIĆ, Hrvoje, *Hercegovačka franjevačka provincija u Drugom svjetskom ratu i poraču*, Doktorska disertacija, Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2020.

MANDIĆ, Hrvoje, Kaznene ekspedicije komunističkih vlasti protiv širokobriješke protukomunističke gerile 1945. – 1948. godine, *Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, Vol. 15, No. 23, Mostar, 2020., 109 – 135.

MARTINAC, Anita, *Medaljon*, Čitluk – Vinkovci, 2015.

MATAIJA, Ivica, Križari na gospićkom području 1945. – 1950., *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, Br. 32, Senj, 2005., 197 – 221.

MATKOVICH, Blanka, *Croatia and Slovenia at the end and after the Second World War (1944 – 1945), Mass crimes and human rights violations committed by the communist regime*, Irvine (SAD), 2017.

MATKOVIĆ, Blanka, *Imotska krajina u dokumentima Ozne, Udbe i Narodne milicije (1944. – 1957.)*, *Likvidacije i progoni*, Zagreb, 2017.

MATKOVIĆ, Blanka, Isprepletene sudbine fra Dominika Barača i križara Pere Bakića (1945.), *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*, Odsjek za povijest Sveučilišta u Zadru, Vol. 10, u pripremi za objavljivanje.

MATKOVIĆ, Blanka, Iz povijesti solinskog područja u Drugom svjetskom ratu i poraću: Hrvatska seljačka stranka kroz dosje Jose Bulja (1945. – 1961.), *Tusculum: časopis za solinske teme*, Vol. 11, No. 1, Solin, 2018., 207 – 232.

MATKOVIĆ, Blanka, Komunistička represija u Splitu (1945. – 1948.): Slučaj fra Petra Turkalja, *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*, Odsjek za povijest Sveučilišta u Zadru, Vol. 9, Zadar, 2022., 91 – 122.

MATKOVIĆ, Blanka, Poslijeratna komunistička represija i križari na hercegovačkom prostoru: djelovanje skupine Ivana Milasa na području Čapljine i Čitluka, *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije*, u pripremi za objavljivanje.

MATKOVIĆ, Blanka, Poslijeratna komunistička represija i križari na neretvanskom prostoru: djelovanje Milasove skupine u dokumentima UDBA-e i Narodne milicije (1), *Kroatologija*, Vol. 14, No. 1, Zagreb, 2023., 295 – 318.

MATKOVIĆ, Blanka, Poslijeratni komunistički otpor: Djelovanje „bande“ duvanjskog križara Mirka Kapulice na prostoru Cetinske krajine kroz arhiv Opunomoćstva UDB-e za kotar Sinj, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, Vol. 65, Zadar, 2023., 355 – 403.

MATKOVIĆ, Blanka, Poslijeratni protukomunistički otpor u gradu Splitu i okolici (1945.-1947.), Izlaganje s tribine „Hrvatsko srce“ – U spomen na hrvatske velikane /povodom 200 godina rođenja dr. Ante Starčevića te 150 godina rođenja dr. Rudolfa Horvata i Antuna Gustava Matoša/, Split, Nadbiskupsko sjemenište, 18.4.2023., *Hrvatska obzorja*, Časopis Ogranka Matice hrvatske u Splitu, Br. 7, Split, 2023., Br. 7, 17 – 25.

MATKOVIĆ, Blanka, Prilog poznavanju povijesti grada Splita i okolice u poratnom razdoblju (1946. – 1947.): nepoznati detalji iz dosjea Frane Tente, *Tusculum: časopis za solinske teme*, Vol. 10, No. 1, Solin, 2017., 145 – 160.

MATKOVIĆ, Blanka, Prilog rasvjetljavanju povijesti hrvatskog protukomunističkog otpora: Susret bojnika Ustaške vojnice Ante Vrbana i širokobriješkog križara satnika Bože Mandića 1946. godine, *Stolačko kulturno proljeće*, u pripremi za objavljivanje.

MATKOVIĆ, Blanka, *Split i Srednja Dalmacija u dokumentima OZN-e i UDB-e 1944. – 1962., Zarobljenički logori i likvidacije*, Zagreb – Trilj, 2017.

MATKOVIĆ, Blanka, Svjedočanstva o Dalmatincima u Španjolskom građanskom ratu, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, Br. 54, Zadar, 2012., 273 – 303.

MATKOVIĆ, Blanka, Zaboravljena povijest grada Splita i njegove okolice, Križarska organizacija srednje Dalmacije kroz UDB-in dosje Zlate Radović, *Tusculum: časopis za solinske teme*, Vol. 15, No. 1, Solin, 2022., 125 – 141.

MATKOVIĆ, Blanka, DUKIĆ, Josip, *Dugopoljski žrtvoslov*, Dugopolje, 2011.

MATKOVIĆ, Blanka, ŠTIMAC, Stjepan, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima OZN-e, UDB-e i Narodne milicije (1944. – 1965.), Likvidacije i progoni*, Zagreb, 2018.

MRAZ, Stjepan, Iz političke povijesti Podravine nakon Drugog svjetskog rata, Križarski pokret u Hlebinama i dijelu Podravine, *Podravski zbornik*, No. 32, Koprivnica, 2006., 264 – 278.

OBHOĐAŠ, Amir, WERHAS, Mario, DIMITRIJEVIĆ, Bojan, DESPOT, Zvonimir, *Ustaška vojnica, Oružana sila Ustaškog pokreta u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941.-1945. (Druga knjiga, rujan 1943. – svibanj 1945.)*, Zagreb., 2013.

PAFFENHOLZ, Thania (ur.), *Civil Society & Peacebuilding, A Critical Assessment*, Boulder – London, 2010.

PILIĆ, Stipo, MATKOVIĆ, Blanka, Bitka za Odžak: rat je završio dvadeset dana kasnije, *Bosna Franciscana*, Sarajevo, No. 37, 2012., 109 – 138.

PRCELA, Ivan, *Hrvatski holokaust*, Zagreb, 2001.

RADELIĆ, Zdenko, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945.-1950.*, Zagreb., 2011.

RADELIĆ, Zdenko, Križari: ustaška gerila 1945. – 1950. – problemi istraživanja, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, Zagreb, 2000., 5-28.

RADELIĆ, Zdenko, Križarska gerila u Đakovštini 1945. – 1946., *Zbornik Muzeja Đakovštine*, Vol. 6, No. 1, Đakovo, 2003., 7 – 27.

RADELIĆ, Zdenko, Povezivanje ustaškog vodstva i križara 1945. – 1947., *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, 2002., 41 – 69.

RADELIĆ, Zdenko, Projugoslavenska protukomunistička gerila u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 35, No. 2, Zagreb, 2003, 463 – 486.

RADELIĆ, Zdenko, Vodstvo ustaškog pokreta i križari 1945. – 1948., *Časopis za suvremenu povijest*, God. 33, Br. 1, Zagreb, 2001., 19 – 39.

RUPIĆ, Mate, GEIGER, Vladimir, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., Dokumenti, Dalmacija*, Slavonski Brod – Zagreb, 2011.

SAUNDERS, Nicholas J., Bodies of metal, shells of memory, 'Trench art', and the Great War Re-cycled, *Journal of Material Culture*, Vol. 5, No. 1, 2000., 43 – 67.

SUTON, Josip Jozo, Ante Vrban i Mirko Čavar na Čvrsnici 1946., *Politički zatvorenik*, broj 122, Zagreb, Svibanj 2002., 39 – 40.

SUTON, Josip Jozo, Ante Vrban i Mirko Čavar na Čvrsnici 1946. (II), *Politički zatvorenik*, broj 123, Zagreb, Lipanj 2002., 32 – 33.

ŠADEK, Vladimir, Križarska gerila u koprivničkoj i đurđevačkoj Podravini 1945. – 1948., *Podravski zbornik*, Br. 42, Koprivnica, 2016., 35 – 44.

ŠTEDUL, Nikola i Shirley Helen, *Križar ili Duh slobode*, Zagreb, 2013.

TURIĆ, Gordana, *U temelju kamen: spomenica žrtvama idealu hrvatske države: Imotska krajina*, Zagreb, 2000.

UJDUROVIĆ, Miroslav, *Biokovsko-neretvansko područje u NOB-i i socijalističkoj revoluciji*, Split, 1983.

UTOVAC, Darko, *Metković u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Izlaganje sa znanstvenog skupa „Metković 600“, Metković, 9. – 11.6.2022.

UTOVAC, Darko, *Neretva i njezini ljudi*, Opuzen – Čitluk, 2022.

UTOVAC, Darko, Suđenje Nikoli Krstičeviću „Pikoči“ i Anti Gvatiju 1946. godine, *Politički zatvorenik*, br. 296, Zagreb, Srpanj/kolovoz/rujan 2023., 11 – 15.

UTOVAC, Darko, Tajna organizacija Hrvatski oslobodilački pokret (HOP) u Vidu kod Metkovića 1963. godine, *Politički zatvorenik*, br. 292., srpanj/kolovoz/rujan 2022., 5 – 10.

WHEELER, Mark, White Eagles and White Guards: British Perceptions of Anti-Communist Insurgency in Yugoslavia in 1945, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 66, No. 3, London, 1988., 446 – 461.

Tisak:

Slobodna Dalmacija

Vjesnik

Mrežne stranice:

Biokovo krije tajne – što se dogodilo na ovoj planini prije točno 69 godina? *Narod.hr*, 23.7.2017., <https://narod.hr/hrvatska/biokovo-krije-tajne-sto-se-dogodilo-ovoj-planini-tocno-69-godina>, posjećeno 2.2.2024.

Dovršen popis žrtava II. Svjetskog rata i poraća na području Općine Posušje, *Posušje.info*, <https://www.posusje.info/dovrsen-popis-zrtava-ii-svjetskog-rata-i-poraca-na-podrucju-opcine-posusje/>, posjećeno 4.5.2023.

Hajdučke vrleti Blidinje, <https://www.vrleti.com/>, posjećeno 4.11.2023.

Jatak, *Hrvatska enciklopedija*, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=28823>, posjećeno 6.7.2023.

JONJIĆ, Tomislav, Organizirani otpor jugoslavenskom komunističkom režimu u Hrvatskoj 1945.-1953., https://www.tomislavjonjic.iz.hr/knjige_otpor.pdf, posjećeno 12.10.2022.

Kamiš, Hrvatski jezični portal, https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=el5nUBI%3D, posjećeno 1.8.2023.

MARKOTA, Žarko, Križari u župi Vid 1946. godine, *List Župe Gospe Snježne*, Br. 8, 2001., <https://www.vid.hr/zupni-list/8broj/8-krizari.htm>, posjećeno 2.3.2023.

MATKOVIĆ, Blanka, PAŽANIN, Ivan, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943.-1948., počinjeni od pripadnika NOV, JA, OZN-e i UDB-e, Dokumenti*, 2011., https://www.academia.edu/1773275/ZLO%C4%8CINI_I_TEROR_U_DALMACIJI_1943.-1948._PO%C4%8CINJENI_OD_PRIPADNIKA_NOV_JA_OZN-e_i_UBD-e_DOKUMENTI War Crimes and Terror in Dalmatia Between 1943 and 1948...-Documents , posjećeno 8.8.2022.

MILAS, Mijo, Strijeljanje Marije Šarić 1947. godine, *Dnevno.hr*, 16.12.2016., <https://www.dnevno.hr/vijesti/hrvatska/strijeljanje-marije-saric-1947-godine-984167/> , posjećeno 5.5.2023.

Ne zaboravimo tetoviranje na naš način „sicanje“, *Uskoplje.net*, 23.10.2012., <https://web.archive.org/web/20121027024514/http://www.uskoplje.net/portal/index.php/vijesti-novosti/rubrike-uskoplje/kultura/1571-ne-zaboravimo-tetoviranje-na-nas-nacin-sicanje>, posjećeno 2.1.2024.

Ramska tradicija: Sicanje, *HRT Glas Hrvatske*, 30.3.2022., <https://glashrvatske.hrt.hr/hr/hrvatska/ramska-tradicija-sicanje-6373184>, posjećeno 1.2.2024.

SCHOFIELD, John, *Combat archaeology: material culture and modern conflict*, London, 2005., <https://eprints.soton.ac.uk/46083/>, posjećeno 23.11.2023.

S.V., Biokovo pamti: ovo je mjesto na kojem su 1948. mučki ubijeni Hrvati, *Dnevno.hr*, 19.7.2020., <https://www.dnevno.hr/domovina/biokovo-pamti-ovo-je-mjesto-na-kojem-su-1948-godine-mucki-ubijani-hrvati-1503635/>, posjećeno 20.8.2023.

TOPIĆ, Ljubomir, Krstacije, Gudelji, 27.3.2012., <https://selokrstacije.blogspot.com/2012/03/krstacije-gudelji.html>, posjećeno 5.9.2023.

University College London Institute of Archaeology, *Archaeologies of modern conflict*, https://www.ucl.ac.uk/archaeology/sites/archaeology/files/arcl0145_arch_modern_conflict_ha_nbook_20-21.pdf, posjećeno 17.9.2023.

Ostalo:

Iz prezentacije Gilly Carr, Studijski program Modern conflict archaeology and heritage, Week 3, Sveučilište Cambridge, Ujedinjeno Kraljevstvo, 2021.

Online predavanje Gilly Carr, Studijski program Modern conflict archaeology and heritage, Week 4, Sveučilište Cambridge, Ujedinjeno Kraljevstvo, 2021.

Zapisnik o izvršenju smrtne kazne strijeljanjem nad osuđenima, Mostar, 4.8.1948. Iz privatne arhive Anite Martinac.

POPIS KRATICA

CK – Centralni komitet
DAST – Državni arhiv u Splitu
FNRJ – Federativna Narodna Republika Jugoslavija
GŠH – Glavni štab Hrvatske
HDA – Hrvatski državni arhiv
HOP – Hrvatski oslobodilački pokret
HOS – Hrvatske oružane snage
HSS – Hrvatska seljačka stranka
JA – Jugoslavenska armija
JNA – Jugoslavenska narodna armija
JNOF – Jedinstveni narodnoslobodilački front
JRZ – Jugoslavenska radikalna zajednica
KNOJ – Korpus narodne obrane Jugoslavije
KOS – Kontraobavještajna služba
KPD – Kazнено-popravni dom
KP(H) – Komunistička partija (Hrvatske)
KPJ – Komunistička partija Jugoslavije
NDH – Nezavisna Država Hrvatska
NF – Narodna fronta
NKOJ – Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije
NM – Narodna milicija
NO – Narodni odbor
NOB – Narodnooslobodilačka borba
NOO – Narodnooslobodilački odbor
NOP – Narodnooslobodilački pokret
NOV(J) – Narodnooslobodilačka vojska (Jugoslavije)
NR BiH – Narodna Republika Bosna i Hercegovina
NRH – Narodna Republika Hrvatska
OZN – Odjeljenje za zaštitu naroda

PO(J) – Partizanski odredi (Jugoslavije)
PPK – protiv pete kolone
PTS – Poglavnikov tjelesni sdrug
ROC – Rejonski obavještajni centar
SAB – Savez antifašističkih boraca
SDS – Služba državne sigurnosti
SKH – Savez komunista Hrvatske
SKJ – Savez komunista Jugoslavije
SKOJ – Savez komunističke omladine Jugoslavije
SRH – Socijalistička Republika Hrvatska
SRZ – Seljačka radna zadruga
SUP – Sekretarijat unutrašnjih poslova
TNA – The National Archives
UDB – Uprava državne bezbednosti
UNS – Ustaška nadzorna služba
USAOH – Ujedinjeni savez antifašističke omladine Hrvatske
ZKRZ – Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača

ŽIVOTOPIS AUTORICE S POPISOM RADOVA

Dr. Blanka Matković je rođena 30. travnja 1976. u Splitu. Godine 2000. je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu diplomirala povijest, a 2001. na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu i novinarstvo. Nakon toga je na istom fakultetu završila poslijediplomski studij iz međunarodnih odnosa i nacionalne sigurnosti obranivši magistarski rad o Irskoj republikanskoj armiji i sukobu u Sjevernoj Irskoj čime je stekla titulu magistricice znanosti. Između 2000. kada je diplomirala povijest i 2012. uglavnom je bila nezaposlena radeći povremeno honorarne poslove. Zbog nemogućnosti zaposlenja u Hrvatskoj godine 2012. odlazi na rad i školovanje u Veliku Britaniju gdje je na University of Warwick 2015. završila poslijediplomski studij iz povijesti (MPhil stupanj) obranivši disertaciju o komunističkim zločinima nad hrvatskim civilima i vojnicima u zadnjim mjesecima Drugog svjetskog rata, u Sloveniji i na Križnom putu koja je 2017. objavljena u nakladi BrownWalker Press u Sjedinjenim Američkim Državama. Tijekom tog razdoblja je na University of Warwick organizirala kulturni događaj na kojemu je predstavljena Hrvatska te hrvatska povijest, kultura i običaji. Osim toga je na istom sveučilištu završila jednogodišnji program iz psihologije na kojemu je za završni rad odabrala temu o dehumanizaciji žrtava u ratnim okolnostima na primjeru nacističke i komunističke ideologije. Školovanje je nastavila na istom sveučilištu gdje je 2021. s temom iz Domovinskog rata i poraća doktorirala političke znanosti i međunarodne studije. U doktorskoj disertaciji se fokusirala na probleme izgradnje mira s kojima se suočava hrvatsko društvo nakon Domovinskog rata i to iz perspektive hrvatskih branitelja koji su sudjelovali u istraživanju. Kroz disertaciju se posebno analiziraju neriješeni problemi iz nedavne povijesti, sigurnosna situacija, lustracija, abolicija neprijateljskih vojnika, velikosrpska ideologija, pomirba, oprost, te pitanja pravde i utvrđivanja povijesne istine. Tijekom dokorskog studija se dodatno usavršavala na radionicama na University College London (UCL) i University of Cambridge dok je na Queen's University Belfast završila program „Transformacija sukoba i društvena pravda“. Nakon završenog doktorata 2021. nastavila se dodatno obrazovati u području arheologije suvremenih sukoba, osteoarheologije, posmrtna arheologije, baštine i arheoloških metoda istraživanja na University of Cambridge i University of Oxford. Dodatnu specijalizaciju u području kulturne baštine odnosno GLAM sektora (Eng. Galleries, Libraries, Archives, Museums = galerije, knjižnice, arhivi, muzeji) je stekla na poslijediplomskom studiju knjižničarstva i upravljanja informacijskim uslugama na University of Sheffield te poslijediplomskom studiju muzeologije na University of Leicester, također u Velikoj Britaniji. Od 2012. u Velikoj Britaniji je radila različite poslove kojima je

financirala svoje obrazovanje. Kao osoba s invaliditetom naročito je bila posvećena radu asistenta u nastavi za studente sa sličnim oblicima invaliditeta. Od 2018. radi na različitim poslovima u sveučilišnim i drugim knjižnicama, naročito u svojstvu istraživačke potpore znanstvenicima, sveučilištima i istraživačkim institutima u Ujedinjenom Kraljevstvu i inozemstvu uspostavljajući pritom kontakte u spomenutom sektoru u Japanu, Australiji, Kanadi, SAD, Nigeriji, Njemačkoj i drugdje, radeći na projektima vezanima uz upravljanje informacijama i znanjem („information and knowledge management“), organizirajući međunarodne događaje, napose webinare, te promičući „community engagement“ i „communities of practice“.

Na raznim istraživačkim projektima u Hrvatskoj i Ujedinjenom Kraljevstvu sustavno i volonterski radi već 18 godina, a istraživala je u svim arhivima u Republici Hrvatskoj, većini arhiva u Republici Sloveniji, Nacionalnom arhivu u Londonu te u pojedinim muzejima u Hrvatskoj i Sloveniji. U svom istraživačkom radu nastoji primijeniti što sveobuhvatniji pristup koristeći pritom znanja i metode iz povijesti, arheologije, muzeologije, znanosti o baštini, informatologije, knjižničarstva i političkih znanosti. Autoričin istraživačko-znanstveni put je počeo ustvari još 2001. kada se tijekom poslijediplomskog studija međunarodnih odnosa i nacionalne sigurnosti naročito fokusirala na djelovanje islamističkih terorističkih organizacija zbog čega je učila arapski jezik. Za potrebe svog istraživačkog rada također je učila njemački, talijanski i francuski. Nakon pet godina posvećenosti istraživanju terorizma i protuterorizma, 2006. pokreće samostalni istraživački projekt o kontroverznim pitanjima suvremene hrvatske povijesti u razdoblju od 1941. do 1948. godine. U ožujku 2008. sa Stipom Pilićem, profesorom povijesti, osniva Hrvatsku družbu povjesničara „Dr. Rudolf Horvat“ sa sjedištem u Zagrebu u kojoj trenutno obnaša dužnost predsjednice. Od 2008. do 2011. zajedno su radili na istraživačkom projektu o ratnim zločinima počinjenim nad hrvatskim građanima u posljednjim mjesecima Drugoga svjetskog rata i u prvom poslijeratnom razdoblju, koji je za potrebe Državnog odvjetništva RH organizirao i proveo Hrvatski državni arhiv (HDA) u Zagrebu. O zločinima počinjenima na Kočevskom Rogu (Slovenija) svjedočila je 2009. na Županijskom sudu u Zagrebu u istražnom postupku protiv optuženog Sime Dubajića.

Autorica je i koautorica velikog broja znanstvenih radova i knjiga iz hrvatske povijesti Drugog svjetskog rata i poraća, s posebnim osvrtom na komunističke zločine počinjene nad Hrvatima između 1941. i 1948. godine te protukomunistički otpor između 1944. i 1951. godine. S temama iz novije hrvatske povijesti je sudjelovala na znanstvenim konferencijama u Hrvatskoj, Češkoj, Velikoj Britaniji i Portugalu, a izlagala je i hrvatskim iseljenicima u Švicarskoj i Kanadi te

studentima i posjetiteljima na sveučilištima u Torontu i Waterloo (Kanada). Održala je preko 100 predavanja diljem Hrvatske i Bosne i Hercegovine, a u veljači 2023. je na poziv organizatora predstavljala Hrvatsku na međunarodnoj konferenciji o komunističkom teroru koja je održana u Tallinnu (Estonija). Idejna je začetnica i glavna koordinatorica serije tribina koje su pod nazivom „Hrvatsko srce“ – U spomen na hrvatske velikane (povodom 200 godina rođenja dr. Ante Starčevića te 150 godina rođenja dr. Rudolfa Horvata i Antuna Gustava Matoša) u travnju 2023. održane na sedam lokacija diljem Hrvatske. Trenutno završava četiri nove knjige iz hrvatske povijesti u razdoblju od 1944. do 1951. koje će biti predstavljene tijekom 2025. i 2026. te radi na pripremi izvora za knjigu o Domovinskom ratu koja će biti predstavljena krajem 2026. ili početkom 2027. godine.

POPIS RADOVA

KNJIGE

Matković B. (2025.) *Biogradski žrtvoslov (1941.-1948.)*, Grad Biograd i Zavičajni muzej Biograd na Moru (u pripremi).

Pilić S., Matković B. (2021.) *Jasenovac i poslijeratni jasenovački logori, Geostrateška točka velikosrpske politike i propagandni pokretač njezina širenja prema zapadu*, Hrvatska družba povjesničara “Dr. Rudolf Horvat”, Zagreb

Matković B., Topić R. (2019.) *Zločini Jugoslavenske armije i komunistička represija u Lici i gradu Gospiću 1945. godine: Dokumenti, svjedočanstva i grobišta (1944.-1998.)*, Hrvatska družba povjesničara “Dr. Rudolf Horvat”, Zagreb

Matković B., Štimac S. (2018.) *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima Ozne, Udbe i Narodne milicije (1944.-1965.)*, *Likvidacije i progoni*, Hrvatska družba povjesničara “Dr. Rudolf Horvat”, Zagreb

Matković B. (2017.) *Croatia and Slovenia at the End and After the Second World War (1944-1945): Mass Crimes and Human Rights Violations Committed by the Communist Regime*, BrownWalker Press, Sjedinjene Američke Države

Matković B. (2017.) *Imotska krajina u dokumentima Ozne, Udbe i Narodne milicije (1944.-1957.)*, *Likvidacije i progoni*, Hrvatska družba povjesničara “Dr. Rudolf Horvat”, Zagreb

Matković B. (2017.) *Split i srednja Dalmacija u dokumentima Ozne i Udbe (1944.-1962.)*, *Zarobljenički logori i likvidacije*, Kulturno društvo Trilj i Hrvatska družba povjesničara “Dr. Rudolf Horvat”, Zagreb

Matković B., Dukić J. (2011.) *Dugopoljski žrtvoslov (1941.-1948.)*, Općina Dugopolje, Dugopolje.

Matković B., Pažanin I. (2011.) *Zločini i terori u Dalmaciji 1943.-1948. Počinjeni od pripadnika NOV, JA, OZN-e i UDB-e, Dokumenti*, online izdanje.

Geiger V., Rupić M., Matković B. et. al (2011.) *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj, Dokumenti, Dalmacija*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Sl. Brod.

ZBORNICI

Matković B. (u pripremi) *Likvidacije na Kočevskom Rogu: Uloga 11. dalmatinske brigade kroz arhivske izvore, novinske tekstove i svjedočanstva*, Znanstveni skup „Važnost europskog sjećanja na europsku budućnost: Komunistički zločini“, 22.6.2022., Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu

Matković B. (2013) [*Demographic Losses in the Second World War in Former Yugoslavia: How Did the Communist Propaganda Shape Politics and Society?*](#), War and Propaganda in the Twentieth Century, Faculdade de Ciências Sociais e Humanas, NOVA University of Lisbon

RADOVI U ZNANSTVENIM I DRUGIM ČASOPISIMA

Matković B. (2024.) Djelovanje poslijeratne protukomunističke „reakcije“ u Solinu: Širenje „neprijateljske propagande“ skupine pristaša Hrvatske seljačke stranke kroz UDB-in dosje Živka Grubića (1950.-1952.), *Tusculum: časopis za solinske teme*, prihvaćeno za objavljivanje.

Matković B. (2024.) Prilog rasvjetljavanju povijesti hrvatskog protukomunističkog otpora: Susret bojnika Ustaške vojnice Ante Vrbana i širokobriješkog križara satnika Bože Mandića 1946. godine, *Stolačko kulturno proljeće*, prihvaćeno za objavljivanje.

Matković B. (2024.) Dekomunizacija hrvatske baštine u kontekstu svjetskih dekolonizacijskih procesa: Dr. Filip Lukas kroz osobni dosje UDB-e, *Hrvatska obzorja*, Časopis Ogranka Matice hrvatske u Splitu, prihvaćeno za objavljivanje.

Matković B. (2024.) Poslijeratna komunistička represija i križari na neretvanskom prostoru: Djelovanje Milasove skupine kroz dokumente UDB-e i Narodne milicije (2), izvorni znanstveni rad, *Kroatologija*, prihvaćeno za objavljivanje.

Matković B. (2024.) Hrvatski protukomunistički otpor u pograničnom hercegovačko-dalmatinskom području: „Križarsko-ustaška“ organizacija na terenu kotara Posušje i Široki Brijeg kroz UDB-ine dosjee imotskih „jataka“, *Bilig*, prihvaćeno za objavljivanje.

Matković B. (2023.) Isprepletene sudbine fra Dominika Barača i konavoskog križarskog vođe Pere Bakića, izvorni znanstveni rad, *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*, Odsjek za povijest Sveučilišta u Zadru, Vol. 10, prihvaćeno za objavljivanje.

Matković B. (2023.) Poslijeratna komunistička represija i križari na hercegovačkom prostoru: djelovanje skupine Ivana Milasa na području Čapljine i Čitluka, izvorni znanstveni rad, *Pilar*, prihvaćeno za objavljivanje.

Matković B. (2023.) Poslijeratni komunistički otpor: Djelovanje „bande“ duvanjskog križara Mirka Kapulice na prostoru Cetinske krajine kroz arhiv Opunomoćstva UDB-e za kotar Sinj, izvorni znanstveni rad, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, Vol. 65, str. 355-403.

Matković B. (2023.) Židovska bogoštovna općina u Dubrovniku kroz dokumente UDB-e iz Državnog arhiva u Splitu (1945.-1958.), izvorni znanstveni rad, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, No. 61, str. 225-251.

Matković B. (2023.) Poslijeratna komunistička represija i križari na neretvanskom prostoru: Djelovanje Milasove skupine kroz dokumente UDB-e i Narodne milicije (1), izvorni znanstveni rad, *Kroatologija*, Vol. 14, No. 1, str. 295 – 318.

Matković B. (2023.) Zaboravljena povijest grada Splita i njegove okolice, Križarska organizacija srednje Dalmacije kroz UDB-in dosje Zlate Radović, izvorni znanstveni rad, *Tusculum: časopis za solinske teme*, Vol. 15, No. 1, str. 125-141.

Matković B. (2023.) Hrvatska revolucionarna mladež u dosjeu Janoša Vitta (1959.), *Hrvatska obzorja*, Časopis Ogranka Matice hrvatske u Splitu, Br. 7, str. 49-54.

Matković B. (2023.) Poslijeratni protukomunistički otpor u Gradu Splitu i okolici (1945.-1947.), Izlaganje s tribine „Hrvatsko srce“ – U spomen na hrvatske velikane /povodom 200 godina rođenja dr. Ante Starčevića te 150 godina rođenja dr. Rudolfa Horvata i Antuna Gustava Matoša/, Split, Nadbiskupsko sjemenište, 18.4.2023., *Hrvatska obzorja*, Časopis Ogranka Matice hrvatske u Splitu, Br. 7, str. 17-25.

Matković B. (2022.) Komunistička represija u Splitu (1945.-1948.): Slučaj fra Petra Turkalja, izvorni znanstveni rad, *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*, Odsjek za povijest Sveučilišta u Zadru, Vol. 9, str. 91-122.

Matković B. (2022.) Jasenovac i poslijeratni jasenovački logori, geostrateška točka velikosrpske politike i propagandni pokretač njezina širenja prema zapadu, Izlaganje s predstavljanja knjige, *Hrvatska obzorja*, Časopis Ogranka Matice hrvatske u Splitu, Br. 6, str. 23-47.

Matković B. (2018.) Iz povijesti solinskoga područja u Drugom svjetskom ratu i poraću: Hrvatska seljačka stranka kroz dosje Joze Bulja (1945.-1961.), stručni rad, *Tusculum: časopis za solinske teme*, Vol. 11, No. 1, str. 207-231.

Matković B. (2017.) Prilog poznavanju grada Splita i okolice u poratnom razdoblju (1946.-1947.): nepoznati detalji iz dosjea Frane Tente, izvorni znanstveni rad, *Tusculum: časopis za solinske teme*, Vol. 10, No. 1, str. 145-159.

Matković B. (2016.) Razoručavanje Irske republikanske armije i rasplamsavanje aktivnosti disidentskih republikanskih organizacija (2005.-2015.), stručni rad, *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, Hrvatsko sociološko društvo i Naklada Jesenski i Turk, Zagreb Vol. 18, Br. 2 (36), str. 98-115.

Coutto T., Matković B. (2016.) Euroscepticism in Old and New Member States: The Role of the Media in the United Kingdom and Croatia, Ideas on Europe, *EU & Democracy*.

- Matković B. (2015.) Prilog poznavanju povijesti grada Splita u Drugom svjetskom ratu: Likvidacija Vojka Krstulovića – Švore, *Hrvatska književna revija Marulić*, Zagreb, 48./2015., No.1 (262), str. 108-122.
- Matković B. (2015.) Pregled dalmatinskog kroničarstva u 13. i 14. stoljeću, *Hrvatska književna revija Marulić*, Zagreb, 48./2015., No.1 (263), str. 44-58.
- Pilić S., Matković B. (2014.) Poslijeratni zarobljenički logor Jasenovac prema svjedočanstvima i novim arhivskim izvorima, izvorni znanstveni rad, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, No. 56, str. 323-408.
- Matković B. (2013.) Anglo-američka bombardiranja Trogira 1944., *Vartal*, Matica hrvatska Trogir, No. 1-2, str. 99-108.
- Matković B. (2013.) Prihvatište za repatirce u Dubrovniku (srpanj – rujan 1945.), prethodno priopćenje, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, No. 51, str. 675-728.
- Matković B. (2013.) Pravni položaj vjerskih zajednica u Kraljevini Jugoslaviji i političko-društveni kontekst konkordata sa Svetom Stolicom, *Bosna Franciscana*, Franjevačka teologija, Sarajevo, No. 38, str. 107-145.
- Matković B. (2013.) Ratni zločini počinjeni tijekom i nakon Ličko-primorske operacije od postrojbi Jugoslavenske armije i ustanova nove vlasti, izvorni znanstveni rad, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, No. 55, str. 174-203.
- Matković B. (2012.) Kninska operacija i ratni zločini 8. dalmatinskog korpusa, izvorni znanstveni rad, *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, Državni arhiv u Splitu i Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, No.24, str. 245-293
- Matković B. (2012.) Svjedočanstva o Dalmatincima u Španjolskom građanskom ratu, pregledni rad, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, No.54, str. 273-303.
- Pilić S., Matković B. (2012.) Bitka za Odžak: Rat je završio dvadeset dana kasnije, *Bosna Franciscana*, Franjevačka teologija, Sarajevo, No.37, str. 109-138.
- Matković B. (2012.) Poratni komunistički zločini u istočnoj Hercegovini, izvorni znanstveni rad, *Zbornik Hum*, Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru, No. 9, str. 197-221.
- Matković B. (2011.) Odvođenja i likvidacije ranjenih pripadnika Hrvatskih oružanih snaga (HOS) iz zagrebačkih bolnica u svibnju i lipnju 1945., izvorni znanstveni rad, *Arhivski vjesnik*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, No. 54, str. 179-214.
- Matković B. (2011.) Zločini bataljuna „Josip Jurčević“ u Vrgorcu 15. lipnja 1942., *Glasnik Vrgorske Krajine*, No. 22, svibanj 2011 i *Politički zatvorenik*, No. 234 (rujan 2011), No. 235 (listopad 2011), No. 236 (studenti 2011) i No. 237 (prosinac 2011).
- Pilić S., Matković B. (2011.) Borbe za Travnik u listopadu 1944., *Bosna Franciscana*, Franjevačka teologija, Sarajevo, No.35, str. 133-172.
- Matković B. (2011.) Zločini postrojba 8. dalmatinskog korpusa NOVJ u Hercegovini početkom 1945. godine, izvorni znanstveni rad, *Zbornik Hum*, Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru, No. 7, str. 288-331.

KONFERENCIJE I PREDAVANJA (NA HRVATSKOM I ENGLESKOM JEZIKU)

Matković B. (2023.) *The pit of Jazovka (Croatia): A killing and a burial site of the POWs and the Zagreb hospital staff murdered by the Yugoslav communists during and at the end of the Second World War (1943-1945)*, Međunarodna konferencija „Archaeology of conflicts“, Department of Archaeology (University of Hradec Kralove) and Museum of Eastern Bohemia in Hradec Kralove, Hradec Kralove (Češka), 12.-14.9.2023. (engleski)

Matković B. (2023.) *Politics of war commemoration in Croatia: From the on-going historical debates to the impact of the recent wars in the 1990s and current political influences*, Međunarodna konferencija „Commemorating the Second World War in the 'young 21st century““, Institute for Public Understanding of the Past (University of York, UK) and the Chair of Modern and Contemporary History (University of Bonn), York (UK), 21.-22.7.2023. (engleski)

Matković, B. (2023.) *Poslijeratni protukomunistički otpor u gradu Splitu i okolici (1945.-1947.)*, Tribina „Hrvatsko srce“ – U spomen na hrvatske velikane (povodom 200 godina rođenja dr. Ante Starčevića te 150 godina rođenja dr. Rudolfa Horvata i Antuna Gustava Matoša), Split, 18.4.2023. (hrvatski)

Matković, B. (2023.) *Križari na neretvanskom prostoru (1945.-1946.): Skupina Ivana Milasa*, Tribina „Hrvatsko srce“ – U spomen na hrvatske velikane (povodom 200 godina rođenja dr. Ante Starčevića te 150 godina rođenja dr. Rudolfa Horvata i Antuna Gustava Matoša), Metković, 17.4.2023. (hrvatski)

Matković, B. (2023.) *Croatia at the crossroads between the new democracy and the communist past: the challenges in locating, investigating and memorialising the burial sites*, Međunarodna konferencija „Necropolis of Communist Terror“, Tallinn (Estonija), 9.-10.2.2023. (engleski)

Matković, B. (2022.) *Likvidacije na Kočevskom Rogu: Uloga 11. dalmatinske brigade kroz arhivske izvore, novinske tekstove i svjedočanstva*, Znanstveni skup „Važnost europskog sjećanja na europsku budućnost: Komunistički zločini“, 22.6.2022., Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu (hrvatski)

Matković B. (2019.) *Unreachable dream: A 'normal life' is one before the war*, 5th Annual Conference, Department of Politics and International Studies (University of Warwick, UK), 2.7.2019. (engleski)

Matković B. (2018.) *From combatants to civilians: The role of Croatian defenders in post-conflict Croatia (1995-2017)*, Warwick IPC (Interdisciplinary Postgraduate Conference), University of Warwick, United Kingdom (engleski)

Matković B. (2018.) *Croatian modern history between myths and reality: Challenges in researching war crimes and demographic losses*, Hrvatski dom Zrinski, Luzern, Švicarska, 17.6.2018. (hrvatski)

Matković B. (2018.) *Croatian modern history between myths and reality: Challenges in researching war crimes and demographic losses*, NK Croatia, Zürich, Švicarska, 16.6.2018. (hrvatski)

Panel rasprava (2018.) *Emerging from Communism, How various Eastern European countries liberated themselves from communism*, govornici: Robert Austin, Blanka Matkovic, Matthew Light and Crina Bud, University of Toronto, Kanada, 16.3.2018. (engleski)

Matković B. (2018.) *Communist war and post-war crimes and human rights violations in Croatia*, Croatian Martyrs Parish, Mississauga, Kanada, 16.3.2018. (engleski)

Matković B. (2018.) *Communist war and post-war crimes and human rights violations in Croatia*, University of Toronto, Kanada, 15.3.2018. (engleski)

Matković B. (2018.) *Communist war and post-war crimes and human rights violations in Croatia*, University of Waterloo, Kanada, 13.3.2018. (engleski)

Matković B. (2018.) *Communist war and post-war crimes and human rights violations between ideology and historical truth and concentration camp Jasenovac*, četiri predavanja u hrvatske župama u Ontariju, Kanada (Hamilton, Mississauga, Norval and Oakville, od 9. do 11.3.2018.) (hrvatski)

Matković, B. (2017.) *Communist war and post-war crimes and human rights violations between ideology and historical truth*, Hrvatska katolička misija, Bern, Švicarska, 11.3.2017. (hrvatski)

Matković, B. (2013.) *Croatian diaspora in Latin America: The example of successful integration of the national minority and its links with the homeland*, Narratives of Migration and Exile, King's College London, United Kingdom (engleski)

Matković, B. (2013.) *Demographic losses in the Second World War in former Yugoslavia: Methodological Issues*, History Postgraduate Conference, University of Warwick, United Kingdom (engleski)

Matković, B. (2013.) *Demographic losses in the Second World War in former Yugoslavia: How did the communist propaganda shape politics and society?*, War and Propaganda in the Twentieth Century, Faculdade de Ciências Sociais e Humanas, NOVA University of Lisbon, Portugal (engleski)

Dukić J., Matković B. (2011.) *Problematika istraživanja demografskih gubitaka u Drugome svjetskom ratu i poraću na primjeru Dugopolja*, Stručni skup „Demografski i gospodarski trenutak EU i Republike Hrvatske“, Međužupanijsko savjetovanje učitelja i nastavnika geografije u OŠ i SŠ Zadarske, Šibensko-kninske, Splitsko-dalmatinske i Dubrovačko-neretvanske županije, Agencija za odgoj i obrazovanje, Split, 1. srpnja 2011. (hrvatski)